

JOSEP LLUNAS, LA LITERATURA OBRERISTA I LA CONSTRUCCIÓ DE L'ANARQUIA EN CATALÀ AL SEGLE XIX.

Jordi Martí Font

Dipòsit Legal: T 1582-2015

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Tesi doctoral

Doctorand: Jordi Martí Font

**Títol: “Josep Llunas, la literatura obrerista
i la construcció de l'anarquia en català al segle XIX”**

Universitat Rovira i Virgili

Departament de Filologia Catalana

Jordi Martí Font

***Josep Llunas, la literatura obrerista i la
construcció de l'anarquia en català al segle XIX***

**Tesi doctoral
dirigida pel Dr. Magí Sunyer i Molné**

Departament de Filologia Catalana

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

**Universitat Rovira i Virgili
Tarragona
2015**

Departament de Filologia Catalana

Avinguda Catalunya, 35
43002 Tarragona
Tel. 977 559 743
Fax 977 558 386

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat *Josep Llunas, la literatura obrerista i la construcció de l'anarquia en català al segle XIX*, que presenta Jordi Martí Font per a l'obtenció del títol de Doctor, ha estat realitzat sota la meva direcció al Departament de Filologia Catalana d'aquesta universitat.

Tarragona, 6 de febrer de 2015

El director de la tesi doctoral

Dr. Magí Sunyer i Molné

Agraïments

La feina prèvia a la redacció d'aquesta tesi doctoral ha comptat amb la col·laboració de diverses persones que hi han treballat en diferents etapes. Les feines que han realitzat han estat, bàsicament, la transformació dels microfilms de *La Tramontana* en format PDF pàgina a pàgina i el picatge de tots els textos inclosos en llibres i revistes que he atribuït a Josep Lluas i que posteriorment jo he editat. D'aquesta feina n'he extret una col·lecció completa de *La Tramontana* en format digital que he donat, fins al moment, a Barcelona: a la Biblioteca Pública Arús, la Biblioteca de Catalunya (amb la proposta que passi a formar part del lloc web Arca) i l'Arxiu Històric de la Ciutat; i a Reus: al Centre de Lectura, el Centre de Recerca i Difusió del Patrimoni Etnològic i la Memòria Històrica Carrutxa i l'Arxiu Municipal (on també he donat els microfilms de *La Tramontana* adquirits a l'Arxiu Històric de Barcelona).

La feina de digitalització i picatge realitzada per col·laboradors i col·laboradores, així com la revisió final del meu estudi, ha estat imprescindible per tal que jo pogués presentar aquesta tesi doctoral. Per això, vull fer un agraïment públic a Mar Joanpere Foraster, Helena Sardà Basora, Maria Francisca Sitges Grimalt, Berta Combalia Gómez, Cecília Gaspà Giribets, Clea Subirachs Barraquer, Irene Mascarella Vilageliu, Andreu Comas Gardner i Agnès Toda Bonet. Sense elles i ells el meu estudi hagués estat impossible.

Vull agrair també al tutor de la tesi, Magí Sunyer, la descoberta del personatge en una de les seves classes a la Facultat de Lletres de Tarragona fa més de vint anys i el fet d'haver accedit a dirigir-la, així com totes les indicacions que m'ha donat al llarg de la investigació.

I finalment vull agrair la paciència a tothom qui s'ha vist afectat o afectada per la seva realització, en qualsevol de les formes possibles d'afectació que sovint no han estat poques ni menors

**A totes les dones del món
que agraeixen dons a l'atzar,
a les de Kobane en especial
que han fet fora l'Estat Islàmic
i a la Maria en particular:**

*“Magdalena
lluna plena,
cabellera
fins al peu.”*

I a tu, que sé que la llegiràs i li trobaràs errades a munts...

*“Quan lo dret al deber igual ne sia,
quan gosem Llibertat mai falsejada
i cap jou de malvada tirania
imperi en societat civilitzada,
ja Mart haurà acabat son últim dia
i Minerva en la pau sols serà aimada,
i el Llibre proclamat serà en la terra
del Fusell vencedor en noble guerra.”*

Josep Llunas, fragment de *La Revolució*

a. Índex

a. Índex

a. Índex	Pàg. 11
b. Justificació i estat de la qüestió	Pàg. 21
b.1. Justificació	Pàg. 23
b.2. Estat de la qüestió	Pàg. 27
c. Aproximació biogràfica a Josep Llunas i Pujals	Pàg. 31
c.1. De Reus a Barcelona	Pàg. 33
c.1.1. Reus a la segona meitat del segle XIX	Pàg. 33
c.1.2. El context obrer i popular	Pàg. 36
c.1.3. Fugint de la “fam del cotó” per aprendre a Barcelona	Pàg. 39
c.2. Fer-se gran durant el Sexenni Democràtic	Pàg. 46
c.2.1 L'obrerisme català fins al Congrés Obrer de 1869	Pàg. 46
c.2.2. Els anys de la Internacional a Europa	Pàg. 47
c.2.3. 1868, la Revolució de Setembre	Pàg. 50
c.2.4. Cap al Congrés Obrer de 1870 i l'ingrés a la Internacional	Pàg. 53
c.2.5. Primers textos periodístics i la Comuna de París	Pàg. 59
c.2.6. El Congrés de Saragossa, la Unió de Noògrafs i <i>El Condenado</i>	Pàg. 64
c.2.7. A la Junta de l'Ateneu Català de la Classe Obrera i contra els carlins amb les armes a la mà	Pàg. 67
c.3. De la Restauració a La Academia	Pàg. 77
c.3.1. Persecució i feines diverses	Pàg. 77

c.3.2. La Tipografia La Academia i la preparació del nou sindicalisme	Pàg. 80
c.3.3. Els anys de la FTRE	Pàg. 83
c.4. El periodisme d'oposició, de <i>La Teula</i> a <i>La Tramontana</i>	Pàg. 90
c.4.1. Les “ <i>Teules</i> ” i <i>La cova dels orbs</i>	Pàg. 90
c.4.2. Els anys de <i>La Tramontana</i>	Pàg. 92
c.4.2.1. Els primers números	Pàg. 92
c.4.2.2. Les relacions amb la maçoneria	Pàg. 94
c.4.2.3. Dinamita cerebral: el I Certamen Socialista i la premsa anarquista	Pàg. 98
c.4.2.4. De <i>La Revolució</i> a l'Ateneu Barcelonès	Pàg. 103
c.4.2.5. L'extensió de la Idea malgrat la mala salut, la repressió i la violència	Pàg. 109
c.4.2.6. Anarquismes i plenitud teòrica i propositiva	Pàg. 118
c.4.2.7. Reparició i mort de <i>La Tramontana</i>	Pàg. 124
c.4.2.8. El darrer número i el Procés de Montjuïc	Pàg. 131
c.5. El periodisme esportiu, de <i>Barcelona Sport</i> a <i>Los Deportes</i>	Pàg. 136
c.6. La mort de Llunas	Pàg. 143
d. Els pseudònims de Josep Llunas	Pàg. 149
d.1. Lo Dimoni Gros	Pàg. 152
d.2. Ganxet	Pàg. 153
d.3. Gimnàstic	Pàg. 153
d.4. Pepet Simpàtic	Pàg. 154
d.5. Un Rajoler	Pàg. 154
d.6. Ruc Nafrat	Pàg. 154
d.7. Pere Pau de l'Antònia, L'Empordanès, Elèctric, Pau de la Laia, W.*** i Pau Veritats	Pàg. 155

d.8. Ni Pepet del Carril ni Domingo Bartrina	Pàg. 156
e. <i>La Tramontana, periòdic vermell</i>	Pàg. 158
e.1. Premsa i literatura popular del XIX	Pàg. 160
e.1.1. Uns canvis que en provoquen d'altres	Pàg. 160
e.1.2. El cas català	Pàg. 162
e.1.3. La forma: fullets i revistes	Pàg. 164
e.1.4. La importància de la premsa	Pàg. 167
e.1.5. El fons: premsa política, del republicanisme a l'anarquisme	Pàg. 171
e.2. <i>La Tramontana</i>	Pàg. 177
e.2.1. Un setmanari anarquista i popular	Pàg. 177
e.2.2. El <i>Pregó</i> i altres textos definitoris	Pàg. 180
e.2.3. Algunes dades tècniques i els almanacs	Pàg. 187
e.2.4. Les seccions	Pàg. 192
e.2.4.1. <i>Ventades</i>	Pàg. 193
e.2.4.2. <i>Mal Temps</i>	Pàg. 195
e.2.4.3. <i>Cabòries</i>	Pàg. 200
e.2.4.4. <i>A la gàbia!</i>	Pàg. 201
e.2.4.5. <i>Correspondència</i> i <i>Cartes de fora</i>	Pàg. 202
e.2.4.6. <i>Espectacles, Teatres, Belles Arts...</i>	Pàg. 202
e.2.5. Redactors i escriptors	Pàg. 203
e.2.5.1. Els membres de la redacció	Pàg. 203
e.2.5.2. Els altres escriptors	Pàg. 207
e.2.6. Dibuixants i il·lustradors	Pàg. 214
e.2.7. Els continguts	Pàg. 223
e.2.7.1. Indefinició en els primers números i	

els debats aclaridors	Pàg. 223
e.2.7.2. L'obrerisme: les vuit hores, el boicot i la defensa de la vida	Pàg. 228
e.2.7.3. Contra petardistes i insurreccionals	Pàg. 236
e.2.7.4. La construcció d'una cultura pròpia	Pàg. 240
e.2.7.4.1. Un ampli tauler d'anuncis	Pàg. 240
e.2.7.4.2. Els certàmens com a eina cultural emancipadora	Pàg. 241
e.2.7.4.3. Subscripcions i devocions col·lectives	Pàg. 243
e.2.7.5. L'anticlericalisme	Pàg. 248
e.2.7.5.1. <i>Recursos de la història. Apunts</i>	Pàg. 251
e.2.7.5.2. <i>L'infern. Estudis de ciència capellanescs</i>	Pàg. 255
e.2.7.5.3. Les pràctiques laiques	Pàg. 263
e.2.7.6. Setmanari d'informació general?	Pàg. 266
e.2.7.6.1 El còlera i la Biblioteca Humorística de Calamitats	Pàg. 267
e.2.7.6.2. Les eleccions i les trampes	Pàg. 268
e.2.7.6.3. Patriotisme d'estat: les Carolines i Cuba com a exemples	Pàg. 269
e.2.7.6.4. Alfons XII, Maria Cristina i l'alternança	Pàg. 273
e.2.7.6.5. L'Exposició Universal de 1888	Pàg. 275
e.2.7.7. Reparició i mort de <i>La Tramontana</i>	Pàg. 277
e.2.8. Intents posteriors de treure <i>La Tramontana</i>	Pàg. 279
f. El teòric catalanista de l'anarquisme	Pàg. 282
f.1. Els llibres, l'assaig	Pàg. 283
f.1.1. Idees construïdes, idees oblidades	Pàg. 283
f.1.2. <i>Estudios filosófico-sociales. La familia</i> (1882)	Pàg. 286
f.1.3. <i>Organización y aspiraciones de la FTRE</i> (1885)	Pàg. 288
f.1.4. <i>Bases científicas en que se funda el colectivismo i El trabajo considerado como vinculo social y fuente de la libertad</i> (1889)	Pàg. 289
f.1.5. <i>Questions socials</i> (1891)	Pàg. 290
f.1.6. <i>Los partidos socialistas españoles</i> (1892)	Pàg. 292

f.1.7. <i>Literatura obrerista i La Ley y la clase obrera</i> (1893)	Pàg. 293
f.2. La ideologia política de l'anarquisme a través de la seva obra	Pàg. 295
f.2.1. Llibertat, igualtat, solidaritat	Pàg. 296
f.2.1.1. La idea de llibertat, el dret a la vida i el treball com a plaer	Pàg. 296
f.2.1.2. La idea d'igualtat, la lluita obrera i les vuit hores	Pàg. 300
f.2.1.3. La idea de solidaritat i la lluita per l'existència	Pàg. 305
f.2.2. La propietat	Pàg. 307
f. 2.3. La fe en la raó, la ciència i la cultura. L'ensenyança integral	Pàg. 310
f.2.4. La crítica al poder polític i a la representació	Pàg. 314
f.2.5. El feminisme	Pàg. 319
f.2.6. La definició ideològica dins de l'anarquisme	Pàg. 321
f.2.7. Síntesi de propostes per a la societat futura	Pàg. 327
f.2.8. La solució, la Revolució	Pàg. 333
f.2.9. El catalanisme anarquista	Pàg. 335
f.2.9.1. La llengua catalana i els obrers	Pàg. 338
f.2.9.2. Actitud lingüística militant i Països Catalans	Pàg. 343
f.2.9.3. L'anarquisme i la qüestió nacional	Pàg. 350
f.2.9.4. Cap estat, autonomia total	Pàg. 359
g. Teòric, poeta i narrador	Pàg. 363
g.1. Les teories estètiques literàries	Pàg. 365
g.1.1. Estètiques anarquistes en el “període clàssic”	Pàg. 365
g.1.1.1. Proudhon i Tolstoi / Godwin	Pàg. 366

g.1.1.2. Bakunin	Pàg. 369
g.1.1.3. Wagner	Pàg. 371
g.1.1.4. Kropotkin	Pàg. 372
g.1.1.5. Característiques generals	Pàg. 373
g.1.2. Teories de la literatura obrerista de Josep Llunas	Pàg. 374
g.1.2.1. El col·lectivisme, cap a la revolució per la cultura	Pàg. 374
g.1.2.2. Les propostes de Josep Llunas	Pàg. 377
g.1.2.2.1. Discurs d'obertura del I Certamen Socialista	Pàg. 378
g.1.2.2.2. <i>Literatura obrerista,</i> el pròleg a <i>Justo Vives</i>	Pàg. 382
g.1.2.3. La forma de la literatura obrerista	Pàg. 385
g.1.2.4. L'estil literari de l'obra de Llunas	Pàg. 389
g.2. La creació literària	Pàg. 392
g.2.1. La poesia	Pàg. 392
g.2.1.1. La poesia d'entreteniment	Pàg. 393
g.2.1.1.1. Epigrames	Pàg. 395
g.2.1.1.2. Xarades	Pàg. 396
g.2.1.1.3. Cantarelles	Pàg. 397
g.2.1.1.4. Epitafis	Pàg. 399
g.2.1.1.5. <i>Seguidillas</i>	Pàg. 400
g.2.1.1.6. Endevinalles, cantars, <i>fabulettes,</i> <i>espatotxades, accentígrafs</i> i sinonímia	Pàg. 401
g.2.1.2. La poesia obrerista	Pàg. 403

g.2.1.2.1. Anticlericalisme, l'espai comú	Pàg. 404
g.2.1.2.2. Contrast i lluita de classes	Pàg. 421
g.2.1.2.2.1. Classe obrera: retrat de la misèria explotada	Pàg. 423
g.2.1.2.2.2. Burgesia: retrat de la riquesa explotadora	Pàg. 429
g.2.1.2.3. Una cultura cap a la unitat dels explotats	Pàg. 431
g.2.1.2.3.1. Anarquisme del dia a dia	Pàg. 435
g.2.1.2.3.2. La construcció d'un imaginari comú	Pàg. 436
g.2.1.2.3.3. Un costumisme llibertari	Pàg. 444
g.2.1.2.4. Habacuc, Habacuc! Poesia d'oposició	Pàg. 451
g.2.1.2.4.1. Contra els polítics "representatius"	Pàg. 454
g.2.1.2.4.2. Contra la justícia burgesa, la llei natural	Pàg. 459
g.2.1.2.4.3. Contra els corbs i la pudor	Pàg. 461
g.2.1.2.4.4. Contra els obrers "enemics de la classe obrera"	Pàg. 464
g.2.1.2.5. Per la poesia...	Pàg. 467
g.2.1.2.5.1. ...cap a la revolució	Pàg. 467
g.2.1.2.5.2. I <i>La Revolució</i>	Pàg. 476
g.2.2. La narrativa	Pàg. 487
g.2.2.1. <i>Amoria</i> , el primer conte utòpic de la literatura catalana	Pàg. 487
h. Conclusions	Pàg. 495
i. Bibliografia	Pàg. 507
i.1. Llibres, tesis i articles	Pàg. 507
i.2. Publicacions periòdiques	Pàg. 538
i.3. Blogs, llocs web, etc.	Pàg. 540
j. Annexos	

j.1. Annex 1

Poemes de Josep Llunas

j.2. Annex 2

Textos teòrics d'estètica literària

j.3. Annex 3

Llibres i fullets

j.4. Annex 4

Articles

j.5. Annex 5

La Tramontana i Índexs de *La Tramontana*

b.1. Justificació i estat de la qüestió

b.1. Justificació

El 1971, en referir-se a dos dels moviments socials més destacats que neixen als Països Catalans durant el segle XIX i es desenvolupen durant el XX, Joan Fuster afirmava que “Els dos 'inconformismes', l'un al crit de Visca l'anarquia! i l'altre al de Visca Catalunya lliure!, eren siamesos i antípodes. Tots dos se sentien 'en guerra, si més no moral, contra l'Estat', i compartiran les mateixes aprensions respecte a la policia, la guàrdia civil, l'exèrcit, els tribunals. Tots dos, és clar, se sentien, entre ells, mortalment adversaris, i va faltar-los flexibilitat i astúcia tàctiques per a pactar treves.”¹ És una cita que pot sorprendre qui no intenti saber, sobre aquest país, res més enllà del que ens n'expliquen la televisió o els llibres de text de l'ensenyament obligatori, qui no es preguntin res més o ben poca cosa més enllà dels tòpics establerts. Fins i tot en els àmbits acadèmics més elevats, el nostre passat recent s'explica molt en relació amb un d'aquests “inconformismes” i molt poc en relació amb l'altre i és clar que un és l'anarquisme i l'altre el catalanisme. Podríem pensar que això és ben normal si tenim en compte que un d'ells ha tingut en alguns moments dels dos darrers segles un cert poder polític que li ha permès explicar-se amb tots els mitjans possibles i se'ns ha presentat com a imprescindible per al nostre benestar i la nostra manera de ser actuals, mentre que l'altre només ha rebut blames i oblit, ha gestionat ben poc poder i sempre, després de fer-ho, ha estat perseguit i esborrat de la memòria fins i tot de la gent que hi participà.

Per entendre aquesta relativització tan gran de la interpretació del passat recent segons qui ens l'expliqui, només cal llegir l'antropòleg Gerard Horta, que contradiu Fuster quan afirma, a *Cos i revolució*, que “Per a les classes populars catalanes del XIX, l'alliberament nacional i l'alliberament social són indistingibles (la dicotomització és impossible, falsa, malgrat la perpetuació en l'ús que se'n fa des de la historiografia contemporània): la consciència de catalanitat s'expressa en totes les revoltes”²... Qui té raó, doncs? Horta o Fuster?

Des que tinc records més o menys clars i entenedors en clau política, m'ha interessat allò públic, el món, la societat i com aquesta s'organitza, i encara avui em costa molt entendre com és possible que en un lloc del món on es va produir una de les poques revolucions

1 Fuster, 1988: 15.

2 Horta, 2004: 159.

anarquistes de la història de la humanitat, on el poder es va redistribuir seguint una gramàtica llibertària (tot i les contradiccions del moment ja que precisament la gramàtica anarquista té com a objectiu enderrocar qualsevol poder), ningú en sabés res o ben poca cosa.

Independentment del fet evident que els poderosos inventen o fan callar, si rasques una mica en aquest tros de món, l'anarquisme –i les seves múltiples formes– apareix i floreix sense ni tan sols regar-lo. És per això que des de fa molts anys la història que no m'ensenyaren me la vaig buscar jo mateix. I aquesta història incloïa subhistòries sorprenents que res no tenien a veure amb la i les que alguns pensaven que havíem de saber. En aquesta “història buscada”, curiosament, als anarquistes no apareixien caricaturitzats carregats de bombes i fusells i obsessionats amb la dèria de fer mal a “la bona gent” sinó que acostumaven a anar carregats de llibres i revistes, escrivien i llegien més que no posaven bombes i tenien l'estranyíssima mania de situar en el centre de la seva vida la cultura. Una cultura, això sí, allunyada de “la cultura” que majoritàriament havia vist a la universitat quan hi vaig estudiar.

Alhora, molts i moltes d'aquells anarquistes no entenien ni volien entendre l'altre “inconformisme”, ni tan sols en temes tan bàsics i fàcils d'entendre i compartir com el lingüístic. Sempre havia estat així? En tots els moments? Sense excepcions? Potser Fuster en això tenia raó...

Traient les males herbes dels tòpics i els llocs comuns, vaig descobrir que hi havia hagut una colla d'anarquistes que utilitzaven amb total normalitat el català com a llengua de creació i cultura, i a través d'aquesta llengua el que feien era el mateix que la resta de llibertaris en altres llengües: creaven una cultura sencera, completa, però autònoma de l'oficial, allunyada de la dominant que, dividida en períodes fàcils de recordar, omple els llibres de text. Era l'anarquista una cultura basada en les formes de la cultura popular, però sense trobar-se mai subjectada a estructures i maneres rígides o preconcebudes, centrada més en el contingut que en el continent, tot i que no sempre, i tremendament popular en el seu moment. Josep Lluas era un d'aquests “culturalitzadors”, un dels creadors, des de tots els àmbits possibles a partir de les seves possibilitats, d'una “altra” mirada damunt del món, contemporània amb moltes altres que ja coneixia, però alhora radicalment allunyada d'aquestes.

L'havia conegut durant la carrera universitària a Tarragona però, després de fer-ne una primera investigació a cinquè de Filologia Catalana poc satisfactòria per a mi, l'havia deixat de banda. Estava convençut, pel que recordava del que havia après sobre el personatge, que algú

l'hauria estudiat i n'hauria fet un treball d'investigació que me'l posés a l'abast, un o cent... De fet, sabia que Manuel Vicente n'havia començat la tesi, ja que jo mateix el vaig portar a Reus a fer-hi una xerrada sobre el seu llibre al voltant de Llunas, però Vicente no havia acabat la seva excel·lent feina... Remenant aquí i allà, em vaig adonar que poca cosa més hi havia a banda d'un altre treball del mateix Vicente sobre *La Tramontana*. I m'hi vaig posar, amb la intenció de saber més sobre algú que m'amagava alguns secrets majúsculs, uns secrets que un cop desvetllats sabia que em donarien claus per entendre el passat de l'anarquisme català, la seva llengua i la seva literatura, la cultura construïda al voltant de la Idea i, en definitiva, si eren possibles, desitjables o senzillament si havien existit les relacions entre catalanisme i anarquisme. O més encara, si mai havien estat el mateix o coses semblants... En definitiva, com era, també, durant el segle XIX, aquest país per on transito cada dia.

La tesi doctoral que ara presento intenta respondre munts d'interrogants que m'han vingut al cap en els últims anys, però sobretot al llarg d'aquests tres o quatre darrers en què Llunas ha viscut una mica amb mi, no al cent per cent ni totes les hores, però sí a la meua vora i alguns cops, sobretot aquests darrers mesos, arreu on he anat i en moltes de les converses i lectures que he fet. Els interrogants que es plantejaven en començar la investigació anaven referits a l'obra poètica del reusenc, entesa com el primer pas per entendre el personatge sencer, la seva obra completa i, en definitiva, la cultura de l'anarquisme català que durant el segle XIX va sembrar en els Països Catalans una llavor que va florir durant dècades durant les quals una grandíssima quantitat de persones en aquest país van aprendre a llegir, a escriure, a pensar i a actuar al voltant d'unes idees que avui encara fan por, por sobretot a qui mana. Alguns dels resultats d'aquest treball d'investigació han estat sorprenents per a mi i m'han portat a pensar i repensar moltíssimes coses que creia que ja sabia. Per això vull donar les gràcies a Llunas i a qualsevol altre que ens faci remirar allò ja mirat per veure-hi, sense cap mena de dubte, més enllà.

Aquesta tesi doctoral està composta pel treball d'investigació pròpiament dit i cinc annexos que inclouen el següent material: l'Annex 1, els poemes de Llunas; l'Annex 2, els textos teòrics d'estètica literària; l'Annex 3, els llibres i fullets d'assaig polític; l'Annex 4, els articles i el seu únic i sorprenent conte; i l'Annex 5, la digitalització dels 717 números de la revista *La Tramontana* i dels seus almanacs, acompanyada dels índexs corresponents. Sense aquesta digitalització, el treball hagués estat gairebé impossible ja que la col·lecció completa de la revista només es troba a Ca l'Ardiaca a Barcelona i jo visc i treballo entre Marçà, Reus, Tarragona i el Vendrell. L'edició i normativització dels textos dels llibres, poemes i articles és

part de la tesi i junt amb la digitalització i els índexs de *La Tramontana* posa a les mans de futurs investigadors un material que no s'acaba amb el meu estudi ni molt menys. Els poemes i els articles, separadament, estan numerats amb un número entre parèntesi que segueix l'ordre cronològic de la seva publicació i que, sobretot en els poemes, acostuma a acompanyar el títol de la composició que cito.

b.2. Estat de la qüestió

La majoria de les dades que he utilitzat per fer aquesta aproximació biogràfica a Josep Lluнас i Pujals les he conegut com a conseqüència de la meua recerca en molt diverses fonts que fan referència al personatge, però que no se centren en ell com a objecte principal d'estudi. Fins a l'any 1999, no vam poder disposar d'una aproximació biogràfica a Josep Lluнас i la seva obra escrita, des del seu naixement fins al 1896, producte d'una investigació sobre l'autor en primeres fonts. Aquell any aparegué el llibre *Josep Lluнас i Pujals (1852-1905) La Tramontana i el lliure pensament radical català*,³ escrit per Manuel Vicente Izquierdo a partir de la seva tesina, publicat per l'Associació d'Estudis Reusencs. Aquesta obra ha estat un referent bàsic a l'hora de comprovar la veracitat o falsedat d'algunes de les dades que els autors anteriors havien donat sobre l'anarquista reusenc i que jo he incorporat aquí. Fins aleshores, mancava una biografia en profunditat sobre el personatge i la seva obra poètica, periodística i assagística. Vicente també és autor d'un resum biogràfic publicat a la revista *Espai de Llibertat*,⁴ a més d'un estudi sobre *La Tramontana*,⁵ que, junt amb el treball de recerca d'Abel Balcells⁶ i les referències de Gemma Peralta⁷ i Francisco Madrid⁸ són dels pocs que s'han fet sobre una revista que a les seves pàgines conté encara molta informació per investigar. En relació amb els il·lustradors que hi participaren, per exemple, només comptem amb una breu introducció en l'obra de Montserrat Castillo *Grans il·lustradors catalans*⁹ i, pel que fa a la correspondència que s'hi publicà, només l'estudi *Els obrers, l'anarquisme i la llengua catalana*¹⁰ de Joan Lluís Marfany, centrat en els usos lingüístics dels obrers que hi enviaven cartes. La feina de digitalització del fons complet de *La Tramontana* i els índexs d'articles i autors que he inclòs a la tesi faciliten, a partir d'ara, els estudis que es vulguin fer sobre la publicació.

La primera aproximació biogràfica a Lluнас, més enllà dels textos publicats amb motiu de la seva mort, va ser escrita per Eudald Canibell i publicada a *Tramontana* el 1913.¹¹ Servi

3 Vicente, 1999.

4 Vicente, 2000.

5 Vicente, 1994: 371-394.

6 Balcells, 1996.

7 Peralta, 2012.

8 Madrid, 1988-1989.

9 Castillo, 1997: 29.

10 Marfany, 1991: 103-132.

11 Canibell, 1913: 1-2.

de base a la biografia que Juan José Morato publicà a les pàgines 4 i 5 de *La Libertad*, el 4 de març de 1928, que junt amb altres textos sobre diversos dirigents obrers espanyols escrits per ell va recollir Víctor Manuel Arbeloa¹² en un volum el 1972. Disposàvem també de les dades que Max Nettlau havia inclòs a *La Anarquía a través de los tiempos*¹³ i de comptades i breus referències en històries generals de l'obrerisme espanyol, com la de Francisco Olaya¹⁴ o les del mateix Anselmo Lorenzo, qui, malgrat els articles de lloança a Llunas en la seva mort i a *Tramontana* el 1913, en diu ben poques coses a *El proletariado militante*.¹⁵

El 1966, Joaquim Molas va recuperar alguns fragments de *La Revolució* i va escriure un apunt biogràfic de Llunas en la seva antologia *Literatura catalana de la Restauració*¹⁶ i ell mateix va ser l'autor de l'aproximació més completa a les seves idees estètiques en el volum 8 de la *Història de la literatura catalana*¹⁷ publicada per Ariel a finals dels anys 80 del segle passat. En l'àmbit literari, però, les seves aportacions han estat molt poc estudiades i, en aquest aspecte, només tenim alguns treballs centrats en el I Certamen Socialista que hi fan referència.¹⁸ Els més extensos sobre la seva obra literària i periodística, tot i que enquadrats en obres generals i sotmesos a la manca de sistematització de dades habitual en els seus escrits, els ha inclòs Lily Litvak en les seves obres generals sobre la cultura anarquista. La historiadora té publicats tres llibres en què parla de Llunas en alguna de les seves pàgines d'una manera o altra: *Musa libertaria*,¹⁹ a través de les pàgines del qual vaig accedir al creador de les teories de la literatura obrerista i on més s'analitza el seu vessant cultural i creatiu, i les complementàries *La mirada roja*²⁰ i *España 1900*.²¹

Als anys seixanta del segle XX, la figura de Llunas va ser molt citada per Josep Termes a l'hora d'explicar la història general de l'obrerisme espanyol, en el seu treball clàssic *Anarquismo y sindicalismo en España*,²² posteriorment dedicà capítols sencers a parlar de *La Tramontana*, les seves idees i la seva vida en altres obres com la *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*,²³ i referències més fragmentàries en altres com *Patriotes i*

12 Morato, 1972.

13 Nettlau, 1977: 149-150.

14 Olaya, 1994: 728, per exemple.

15 Lorenzo, 2005.

16 Molas, 1966: 62-64 i 104.

17 Molas, 1987: 49-54.

18 Comptem amb els estudis de Manuel Morales (Morales, 1991: 47-60) i Ferran Aisa, que també parla de Llunas des d'un punt de vista general (Aisa, 2006 i Aisa, 2007).

19 Litvak, 1981.

20 Litvak, 1988.

21 Litvak, 1990.

22 Termes (2000a).

23 Termes, 2011: 117-123, 162-170 i altres.

resistents,²⁴ escrit junt amb Agustí Colomines,²⁵ i *Història del catalanisme fins al 1922*,²⁶ així com en obres generals com el volum 6 de la *Història de Catalunya*,²⁷ dirigida per Pierre Vilar i publicada per Edicions 62. Per la seva banda, Pere Gabriel va ser l'autor de la seva entrada biogràfica a *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*,²⁸ el 1979, i en va incloure informacions diverses de caràcter biogràfic i ideològic en el capítol *El anarquismo en España*²⁹ dins *El anarquismo* de Woodcock, en l'aplec *Catalanisme*³⁰ i en el capítol *Socialisme, lliurepensament i científisme*³¹ de la *Història de la Cultura Catalana*, alhora que és autor d'un estudi sobre les reaccions a la mort de Lluнас en la premsa com a part final d'un text biogràfic basat en la recerca de Vicente publicat en el llibre que recull les ponències del seminari *Literatura i cultura reusenca del segle XIX*³² organitzat pel Centre de Lectura de Reus el 2004. Per la seva part, Pelai Pagès havia escrit l'entrada biogràfica inclosa en el *Diccionari del moviment obrer dels Països Catalans*,³³ que en bona part, amb alguns afegits extrets de Morato, és la base damunt la qual Miguel Íñiguez va fer l'entrada de Lluнас en la seva *Enciclopedia histórica del anarquismo español*.³⁴ Pagès, a la *Història del moviment obrer als Països Catalans*,³⁵ inclou referències diverses a la figura de Lluнас i dóna informacions sobre *La Tramontana* i la cultura obrera creada al seu voltant. També són interessants alguns dels estudis de Teresa Abelló, tant *Les relacions internacionals de l'anarquisme català*,³⁶ pel que fa a l'etapa de 1881 en endavant, com els articles *La identitat obrera en la historiografia*,³⁷ per aproximar-nos a La Academia, i *La premsa social, entre la resistència i la subversió*³⁸ sobre l'evolució de la premsa obrera en l'època de *La Tramontana*, de la qual també parla. Per conèixer La Academia, la feina tipogràfica i el sindicalisme que s'hi desenvolupava és interessant el llibre *L'exaltació del llibre al Vuitcents*,³⁹ coordinat per Pilar Vélez.

24 Termes; Colomines, 2003: 306-310 i altres.

25 Agustí Colomines va ser l'autor de l'entrada biogràfica de Lluнас al *Diccionari d'Història de Catalunya* publicat per Edicions 62 el 1999 en fascicles i dirigit per Jesús Mestre i Campi (Colomines, 1999: 628-629).

26 Termes (2000c). S'hi troben moltes referències però no li dediquen cap apartat específic.

27 Termes, 1999.

28 Gabriel, 1979b: 282-283.

29 Gabriel, 1979a: 330-366.

30 Gabriel, 1986: 195-210.

31 Gabriel, 1994: 157-164.

32 Gabriel, 2005: 269-301.

33 Pagès; Martínez, 2000: 790-791.

34 Íñiguez, 2008: 940-941.

35 Pagès (dir.), 2001: 54-55.

36 Abelló, 1987.

37 Abelló, 2009: 343-369.

38 Abelló, 2004: 1-9.

39 Pilar Vélez (ed.), 2008.

L'historiador Enric Olivé va publicar, els anys vuitanta del segle XX, dos articles sobre Llunas⁴⁰ i *La Tramontana*⁴¹ i en va fer una interpretació nacionalista que va servir, posteriorment, per reivindicar el personatge des del catalanisme anarquista en llibres com el col·lectiu *Anarquisme i alliberament nacional*⁴² i *L'anarquisme, fet diferencial català*⁴³ de Xavier Díez.

En relació amb l'anàlisi ideològica, a banda dels textos on ja hem dit que es tracta aquest aspecte, hi ha dos llibres bàsics en què Llunas és analitzat a partir del que pensava. Per una banda, tenim la història de les idees anarquistes a l'Estat espanyol escrita per José Álvarez Junco⁴⁴ i, per l'altra, l'estudi *Anarcocol·lectivisme i anarcomunisme* de Jordi Piqué i Padró.⁴⁵ Norbert Bilbeny, per la seva banda, a *Filosofia contemporània a Catalunya*,⁴⁶ interpreta Llunas com un pensador “socialista” allunyat de l'anarquisme.

Per conèixer l'etapa com a periodista esportiu de Llunas, és bàsic el llibre *L'esport és notícia*,⁴⁷ subtítulat *Història de la Premsa Esportiva a Catalunya (1880-1992)*, tot i que en aquest aspecte disposem encara de molt poc material, tan poc que es fa molt complicat establir una mínima biografia de l'autor només a partir d'aquests referents, i són gairebé els únics de què disposem pel que fa a la darrera etapa de la seva vida.

En els darrers anys, Llunas també ha ocupat capítols específics de llibres d'història divulgatius com *La Semana Trágica*,⁴⁸ de la historiadora Dolors Marín. I no em vull estar de citar *La revuelta permanente* de Baltasar Porcel, en què Joan Ferré qualificava Llunas d“autèntica potència intel·lectual”.⁴⁹

40 Olivé, 1986.

41 Olivé 1984b.

42 Vargas-Golarons, 1987: 95.

43 Díez, 2013: 76.

44 Álvarez, 1976.

45 Piqué, 1989.

46 Bilbeny, 1985: 117.

47 Pujades; Santacana, 1997.

48 Marín, 2009: 69-83.

49 Porcel, 1978: 58.

c. Aproximació biogràfica a Josep Llunas i Pujals

c. Aproximació biogràfica a Josep Llunas i Pujals

c. 1. De Reus a Barcelona

c. 1.1. Reus a la segona meitat del segle XIX

A la segona meitat del segle XIX, Reus és la segona ciutat de Catalunya quant a població, amb una burgesia capdavantera i innovadora en molts dels seus plantejaments econòmics i culturals. A la capital del Baix Camp, la producció tèxtil cotonera, igual que a la resta de Catalunya, havia fet que la nova classe burgesa cada cop acumulés més riquesa, que destinà a una renovació constant tant en l'àmbit productiu com en el cultural.

Reus bastí un espai urbà ordenat al voltant d'aquests condicionants en els decennis de la segona meitat del segle XIX, amb edificis emblemàtics com el del Banc de Reus i el del Teatre Fortuny. El creixement d'aquesta classe burgesa reusenca s'articulà al voltant de la coexistència de “les noves fàbriques modernes de grans dimensions, importants a escala nacional, i els petits tallers de caràcter artesanal, amb una correlació directa entre una major dimensió de la fàbrica i l'ús del vapor”.⁵⁰ La implantació i el desenvolupament d'una potent indústria del cotó, que ja s'havia instal·lat durant el segle XVIII a la ciutat, tenia molt a veure amb el fracàs de la fabricació d'aiguardent. En aquest sentit, Josep Fontana cita un fullet de 1861 en què s'afirma que “La industria fabril [...] fue absorviendo (sic!) todos aquellos operarios que iba dejando sin trabajo la reducción [...] de la de aguardiente”.⁵¹ Les fluctuacions dels mercats americans, que eren en bona part els que mantenien els preus elevats dels productes del cotó, determinaven, d'una banda, l'enriquiment dels burgesos i, d'una altra, el benestar, a través de la feina i el salari, de les classes obreres reusenques, en particular, i catalanes, en general.

Així, a la segona meitat del segle XIX, amb 28.000 habitants –Barcelona en té 150.000–, la capital del Baix Camp destaca per una indústria tèxtil i de transformació de productes agrícoles que fa possible l'existència d'una burgesia que alhora que no deixa de

⁵⁰ Arnavat, 2005: 19.

⁵¹ Fontana, 1998: 394.

defensar els seus interessos de classe és capaç de desenvolupar unes formes culturals pròpies que, a la ciutat, esdevenen més liberals que una altra cosa.

Malgrat aquesta revolució cultural i urbana que realitza la nova classe dirigent, no podem oblidar que el seu esplendor es feia sempre sobre l'esquena d'una altra classe, molt més nombrosa, però subordinada, i que també era producte de la revolució industrial que s'estava produint. La classe obrera, durant el segle XIX també experimentà una renovació de formes i maneres que inclou les idees i les pràctiques associatives i en alguns casos també emancipadores. La classe obrera, assalariada, se sumava a les classes subalternes pròpies del segle XVIII que no havien desaparegut totalment amb l'arribada de la revolució industrial, tot i que amb els anys, anaren reduint-se en nombre total d'individus pel traspàs constant de molts dels seus membres a la condició d'assalariats.

Les condicions de la feina, la seva duresa, les condicions de l'explotació que feia que la burgesia acumulés grans quantitats de diners i que els obrers ben just poguessin anar tirant, fan que durant el segle XIX les crisis socials, moltes d'elles en forma de violència, fossin constants. Albert Arnavat resumeix aquestes condicions dient que:

no diferien massa, en la duresa, de les de la resta d'obriers catalans: una excessiva durada de la jornada laboral, la inseguretats de l'ocupació, la rigidesa dels reglaments dels tallers i les fàbriques, els jornals de misèria, les deplorables condicions dels locals industrials i dels habitatges, la indefensió davant la malaltia, l'atur i la vellesa, l'alimentació deficient o la sobreexplotació de nens i dones.⁵²

Aquest panorama i sobretot la conscienciació de les condicions de vida que generava, que els obrers assumien cada cop més, provocà constants episodis de lluita social que van fer visualitzar els conflictes a conseqüència de l'antagonisme de classe. Arnavat⁵³ explica com la major part de les crisis socials que es van donar a Reus relacionades amb conjuntures complicades, amb manca de treball o obrers aturats i, per tant, sense possibilitats en molts casos ni de menjar, van ser controlades tot i no ser poques (1808-1814, 1821, 1826-1827, 1830, 1834-1835, 1848, 1854-1857, 1861-65, 1868-1873), però, en tres ocasions en concret, la ira continguda es va desbordar i l'explosió social esdevingué incontrolable per part de les classes dirigents. Concretament, la ràbia davant diverses injustícies esclatà i tenyí de sang la ciutat durant la crema de convents de 1835, l'avalot de consums de 1851 i la revolta popular de 1868.

52 Arnavat, 2005: 20.

53 Arnavat, 2005: 20.

Els treballadors de Reus i de la resta del Camp, a banda de revoltes més o menys reeixides, practicaven l'associacionisme obrer des de 1839, quan s'havia fundat la Societat de Mútua Producció de Teixidors a Mà de Reus, o Societat de Teixidors de Reus, creada paral·lelament a la Societat d'Obrers de Barcelona. Així i tot, igual que la resta d'obers dels Països Catalans, a meitat del segle XIX no havien aconseguit dotar-se d'un programa propi sinó que compartien el nucli de les seves reivindicacions amb la resta d'organitzacions progressistes. Tot i que tenien problemàtiques pròpies i concretes com a classe, la majoria de les seves reivindicacions eren comunes a les del republicanisme federal o a les propostes regeneracionistes. Alhora, les propostes més o menys emancipadores, en la majoria dels casos, havien estat fetes per personatges il·lustrats de la burgesia demòcrata i republicana, amb una clara voluntat de servei a la instrucció de la classe obrera, però allunyades de les propostes revolucionàries.

A escala estatal, just començar la segona meitat del segle XIX, es produí la reconciliació del nou règim amb la Santa Seu, amb el concordat de 1851, pel qual el catolicisme continuava com a única religió legal i els bisbes tenien potestat total en matèria de publicacions i d'educació. El control damunt de l'escola i la premsa esdevenia un dels pols de conflicte més clars a l'hora de dibuixar el mapa de la lluita de classes del moment, però també el de la lluita entre liberals i conservadors, entre republicans i monàrquics. Per als obrers, l'educació era bàsica per fugir de la misèria, però era un ensenyament que es basava, quan existia, només en la transmissió de coneixements entre mestre i alumne, amb una sobrevaloració de la memòria i el manteniment dels dogmes. Per a unes classes populars que històricament havien estat excloses del saber, qualsevol forma d'ensenyament i qualsevol forma d'accés als coneixements vedats fins aleshores era vàlida i la que oferien els burgesos il·lustrats preocupats per “la instrucció de l'obrer” era molt millor que les directament dependents de l'Església. És en aquest sentit que podem interpretar la creació a Reus, el 1859, del Centre de Lectura,⁵⁴ que segons un dels seus principals inspiradors, Güell i Mercader, havia de ser “Un Centre, en fi, d'ensenyança i d'educació popular obert a les idees de progrés, però sense exclusivismes de cap mena.”⁵⁵ i, a Barcelona, de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, el 1861.

54 Per a una història completa d'aquesta entitat, vegeu Anguera, 1977.

55 Filella, 2013.

c. 1. 2. El context obrer i popular

És en aquest context que, el 30 de gener de 1852, neix a Reus Josep Llunas i Pujals, batejat dos dies després a l'església de Sant Pere amb els noms de Josep, Sebastià i Marcel. Josep és fill d'un altre Josep, riudomenc de naixement, i de Maria Pujals, de Reus. El pare era fill de Domingo Llunas i Margarida Guardiola, pagesos de Vila-seca; mentre que la mare era filla de Francesca Òdena i Jaume Pujals, tots dos reusencs; l'avi matern, el pare i el padrí, Sebastià Pàmies, eren pastissers. Es tractava d'una família humil que just guanyava per a les despeses de la vida diària, fet que marcà una infantesa de pobresa pròpia de la major part de la classe social a què pertanyia.

Durant els primers anys de la vida de Josep Llunas es desenvolupen diversos esdeveniments que tenen gran importància en alguns dels àmbits de la vida del futur dirigent obrer. Així, la industrialització avançava amb la inauguració de diverses línies de ferrocarril, com la de València a Xàtiva el 1852, l'arribada del tren a Reus i a Tarragona el 1856 o l'acabament de la línia d'Alacant a Madrid el 1858. El ferrocarril esdevé una eina bàsica per accelerar el procés d'industrialització i per al transport de mercaderies, tot i que, en un primer moment, és vist més com una eina de desenvolupament futur que no pas com a solució immediata a la sortida de mercaderies, per la qual cosa va sempre acompanyat, en importància, del transport per carretera amb traginers i, fins i tot, del transport marítim.

Aquesta expansió del transport facilità, també, l'arribada de les noves idees que a recer i com a conseqüència de la revolució industrial s'estaven produint arreu d'Europa. Així, de la mateixa manera que és important el nou transport que s'està estenent ho són les idees i les pràctiques que el món del treball està desenvolupant en aquells moments tant a escala nacional com internacional.

A Catalunya, el març de 1854, es produeixen agitacions en què els obrers reclamen al capità general de Catalunya la llibertat d'associació, la legislació laboral i l'arbitratge de l'Estat en els conflictes socials. La demanda de llibertat d'associació és constant a partir d'aquells moments i esdevé un dels eixos centrals de les reivindicacions de la classe obrera catalana. El juliol del mateix any, amb la victòria del Partit Progressista a les eleccions, les societats obreres reapareixen i comença a actuar la Unió de Classes, que serà la primera confederació de societats obreres coneguda a l'Estat espanyol. La voluntat negociadora del primer obrerisme organitzat és clara des d'un principi i és per això que aquesta presència

pública de les societats obreres permet que se signin els que podríem qualificar com a primers convenis col·lectius entre fabricants i obrers, que fixaven tant les condicions ordinàries de treball (per exemple les 72 hores a la setmana) com les condicions de producció (la llargada de les peces fabricades en la indústria tèxtil, per exemple). Els acords reben l'oposició, el juny de 1855, de les autoritats militars i de la major part dels industrials, que veien en els convenis col·lectius i en l'existència de les societats obreres un perill per als seus interessos de classe i per a l'ordre general que fins aleshores ells havien decidit unilateralment. La reacció empresarial de rebuig a l'associació obrera s'accentuà davant del naixement, el gener d'aquell mateix any, de l'anomenada Junta Central de Directors de la Classe Obrera, que agrupava representants de trenta societats obreres de tot Catalunya i estava regida pels dirigents dels treballadors del ram tèxtil.

El juny de 1855 havia estat executat a garrot el dirigent obrer Josep Barceló,⁵⁶ acusat de participar en un crim comès al Mas de Sant Jaume, prop d'Olesa de Montserrat; l'obrerisme català havia considerat l'execució com un crim polític i un atac contra les seves files. Barceló formava part dels sectors societaris oposats a les màquines automàtiques de filar, anomenades selfactines. La Comissió de Treballadors de les Fàbriques de Filats havia ordenat la crema d'aquestes màquines i Barceló encapçalà el rebuig públic a les selfactines, fins i tot escrivint articles a la premsa. Malgrat la coincidència cronològica amb l'organització obrera, sembla ser que la violència contra les màquines no respongué a accions coordinades des d'aquestes organitzacions, tal com explica Pelai Pagès, que puntualitza que:

La violència contra les selfactines havia estat un moviment espontani, procedent de la base obrera i especialment dels obrers condemnats a l'atur forçós, i molt possiblement els dirigents de les associacions obreres, que s'havien reorganitzat a la llum pública, no hi van tenir cap vinculació.⁵⁷

Malgrat no tenir-hi una relació directa ni una direcció orgànica, els obrers i les obreres veien aquestes lluites i els seus líders reprimits com a propis. Així, quan en acabar el Bienni Progressista es produïren enfrontaments a Barcelona entre els que no acceptaven el cop d'estat d'O'Donnell i els partidaris d'Espartero (que veien en ell un líder revolucionari), els obrers revoltats atacaren el coronel Ravell i sis oficials que l'acompanyaven i els executaren; Ravell havia presidit el consell de guerra que havia condemnat Barceló a mort i com a venjança li van tallar el cap i el van passejar per diversos barris de la ciutat i a continuació el van cremar.

56 Martí, 2000: 171-172.

57 Pagès (dir.), 2001: 21.

El Bienni Progressista, que havia començat el juliol del 54, va finalitzar el juliol del 56 sense que es tiessin endavant les seves propostes democratitzadores i progressistes. La Constitució elaborada per les Corts Espanyoles, amb majoria progressista, el febrer de 1856, no arribà a ésser promulgada. Aquesta Constitució afirmava la sobirania popular, les llibertats individuals, l'establiment de la Milícia Nacional i la institució del jurat. Així mateix, eren importants els decrets que l'acompanyaren, com el de desamortització promogut per Madoz, que afectava els antics béns de l'església i les terres comunals, que fou suspès en acabar el Bienni; però, sobretot, pel tema que ens ocupa, el de llibertat d'associació, que responia més que res a la reivindicació obrera. Del mateix moment era el projecte de llei que disposava que els infants entre 8 i 12 anys solament poguessin treballar mitja jornada i els nois, de 12 a 18, només 10 hores diàries. En aquest context de llibertat d'associació, el novembre de 1855, un delegat obrer català havia declarat davant la Comissió de les Corts Constituents que a Catalunya hi havia 80.000 treballadors associats.

El 2 de juliol 1855 va començar la primera vaga general declarada a l'Estat, que durà fins al dia 11 del mateix mes i va ser seguida per l'absoluta majoria dels obrers industrials catalans. S'hi demanava novament el reconeixement legal del dret d'associació, la limitació de la jornada laboral, la creació de jurats mixtos per solucionar conflictes socials i permís als obrers per ingressar a la Milícia Nacional, de la qual eren exclosos. La vaga fracassà, però la pressió a favor del dret d'associació obrera va continuar. De juliol a novembre, les revoltes van ser generals a tot Catalunya, amb agitació i atemptats contra fàbriques i persones a Berga, Badalona, Sants, Igualada, Valls i altres centres fabrils. Davant d'aquest context social de conflictes oberts, els industrials s'espantaren i exigiren al govern un augment de la repressió, que aquest ordenà de la mà del capità general de Catalunya Juan Zapatero. L'abril de 1857 Zapatero prohibí qualsevol tipus d'organització obrera a Barcelona, fins i tot els monts de pietat. Però, el govern de Madrid s'havia trencat i O'Donnell abandonà Espartero, per arreglar-se immediatament després amb el retorn del poder a Narváez mentre la repressió s'estenia arreu del Principat.

A partir del juliol del 1856, els progressistes havien abandonat el poder i les societats obreres havien tornat a la clandestinitat. El cop d'estat d'O'Donnell havia clos el període revolucionari iniciat el 1854 i a València i a Barcelona s'aixecaren barricades en defensa de la situació política anterior, un darrer símbol ben clar que els dos anys anteriors havien estat percebuts, per progressistes, demòcrates i republicans, com un breu parèntesi de llibertat davant del totalitarisme conservador majoritari representat per la regència d'Isabel II. Dos anys

de transformacions socials, algunes només apuntades, però presents en l'ànim de la gent, que calia repensar, tornar-hi si era possible i aprofundir-hi. La breu experiència revolucionària del 1854-56, i el desengany davant la política social dels progressistes, sobretot després d'idealitzar Espartero com a líder de les reformes, aboquen els obrers a les files del republicanisme demòcrata i socialitzant.

A l'Estat espanyol, les idees progressistes es desenvolupaven al mateix temps que la industrialització canviava les relacions entre els treballadors i els seus amos. El pensament progressista es desenvolupa i es construeix al voltant d'idees diverses que tenen com a centre ideològic el republicanisme. El republicanisme, però, no parla només de la instauració de la República sinó que suma pensaments diversos i alhora complementaris que van des de l'anticlericalisme, amb la demanda clara de separació entre Església i Estat, fins a la defensa del federalisme com a forma equitativa d'ordenació territorial de l'Estat.

Un dels pensadors més destacats i respectats del moment és Pi i Margall, que el 1854 publica una de les seves obres més importants, *La reacció y la revolució*, d'inspiració proudhoniana. La classe obrera es reconeix en les seves propostes i desenvolupa ja una clara voluntat d'explicar-se sense mitjancers i de reconèixer-se en publicacions pròpies, com per exemple el periòdic *El Eco de la Clase Obrera*, fundat a Madrid el 1855 pel català Ramon Simó i Badia, o en textos com el *Catecismo democrático para instrucción del pueblo español*, editat el 1857 a Brussel·les per una societat clandestina d'obriers catalans. Les lluites obreres prenen dos camins, d'una banda, la reivindicativa, per exemple amb la vaga d'obriers a l'Espanya Industrial de Sants i la repressió que comportà i, de l'altra, la propositiva, per exemple, el 1860, amb la fundació, a València, de La Proletària, la primera cooperativa valenciana, dedicada a la producció sedera.

c.1.3. Fugint de la “fam del cotó” per aprendre a Barcelona

Amb deu anys, el nen Josep Llunas no ha participat activament en les lluites socials del país, és clar, malgrat que, quan passi a formar-ne part, els fets ocorreguts durant aquests anys seran importantíssims per entendre el món obrer i cultural que es troba a la capital i en què s'involucra. Sí que ha notat, però, les conseqüències econòmiques i socials que, com a membre de les classes populars, en pateix ell i el seu voltant familiar.

És precisament als seus deu anys quan la família Llunas i Pujals decideix emigrar cap a Barcelona per buscar-se una vida millor fugint de l'anomenada “fam del cotó”. Aquesta és conseqüència de la guerra de Successió nord-americana i del bloqueig que els estats del nord d'aquell país van fer contra els ports del sud per tal d'impossibilitar el manteniment de les exportacions de cotó i acabar amb el finançament imprescindible per a la guerra. El preu del cotó pujà ràpidament i l'increment de la producció de països com l'Índia, Egipte o el Brasil no va aconseguir pal·liar la reducció de les importacions del d'Amèrica del Nord. La indústria cotonera catalana va reduir les importacions de cotó en floca que van passar dels 26 milions de quilos el 1861 a només 12 milions l'any següent, segons dades de Miquel Izard.⁵⁸ El sector més perjudicat va ser el dels tallers i la petita indústria, ja que el preu del cotó pujà desmesuradament arreu (el cotó del Brasil va passar de 1,57 pessetes per quilo el 1861 a 6,40 pessetes per quilo el 1864) i no es va poder adquirir matèria primera a crèdit per manca de capitals de reserva. La crisi arribà al seu punt màxim el 1866 amb el crac de la Borsa de Barcelona i no finalitzà totalment fins a la dècada dels anys setanta.

A Reus, la “fam del cotó” no va arribar sola, sinó que ho va fer després d'una epidèmia de còlera de 1854 i una crisi agrícola i industrial que deixaren el terreny adobat per a la misèria que la “fam del cotó” agreujà. El 29 de juny de 1856, davant uns violents aldarulls a Valladolid i altres indrets de Castella en què foren saquejats magatzems de farina per l'augment del preu del pa, l'Ajuntament de Reus:

ordenà als forners que no apugessin el preu del pa sense haver-ho consultat a l'Ajuntament com a mínim amb 4 hores d'antelació; es convocà els magatzemistes de farina per a quantificar les existències i informar-se dels preus vigents i els encarregà que n'emmagatzemessin per evitar el posterior encariment.⁵⁹

A la demarcació provincial de Tarragona el preu del blat oscil·là, de 1856 a 1857, entre les 25 pessetes l'hectòlitre a l'agost, el moment més barat, i les 36 com a preu més elevat, una fluctuació del 23%. Aquesta crisi de subsistències, i sobretot en el preu del pa com a aliment bàsic, podem entendre que afectà de manera rotunda el *modus vivendi* dels Llunas ja que l'avi matern, el pare i el padrí es dedicaven a la pastisseria.

La crisi deixà molts operaris de les fàbriques de cotó a l'atur, motiu pel qual la situació de pobresa s'incrementà de manera clara. Segons Arnavat: “La Fabril havia acomiadat 166 operaris; la Manufacturera, 23; la fàbrica dels germans Casas, 37; la de Jaume Prius, 34; la

58 Izard, 1970: 27-28.

59 Arnavat, 1992: 107, nota 89.

d'Antoni Suqué, 18; la de Bonaventura Clariana, 17, etc.”⁶⁰ Davant l'increment de l'atur, l'Ajuntament intentà crear ocupació pública i donà feina a una cinquantena d'homes. La situació canvià a mitjan 1858 i la crisi es resolgué entre 1860 i 1861, just abans que arribés la següent crisi, molt més dura i amb pitjors conseqüències: la gran crisi del cotó nord-americà, de què ja hem parlat.

La “fam del cotó” arribà, el 1862, any de la marxa dels Llunas i Pujals cap a Barcelona, al seu punt culminant amb una paralització gairebé total de la indústria de teixits. Els treballs públics amb què l'Ajuntament intentava treure de la misèria les famílies més desvalgudes esdevingueren clarament insuficients i els obrers es van veure abocats a la caritat. A Reus:

La beneficència pública i privada multiplicà la seva activitat per tal d'atendre les necessitats dels aturats i les seves famílies. A la Casa de la Caritat es donava menjar a qui acudia a buscar-lo i algunes societats benèfiques auxiliaren amb caràcter extraordinari els seus associats.⁶¹

La família de Llunas emprengué el camí de la capital, Barcelona, per buscar-se una vida que a Reus els era complicada de tirar endavant. L'apropament al retrat d'aquells moments de privació i la recerca constant de coneixements a través de l'estudi el podem trobar en les paraules que amb motiu de la seva mort, més de quaranta anys després, li dedicà el seu amic Eudald Canibell a les pàgines de la revista *Los Deportes*: “Però nascut a Reus, fill d'uns treballadors sense medis pera sostenir-lo en l'estudi més enllà de les primeres lletres, hagué d'esforçar-se a deshora i penosament per a adquirir altres coneixements i formar-se el criteri dreturer que el guiava.”⁶²

D'aquest esforç ens n'informa Francesc Prats en el seu text de record a Llunas en el *Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir* dedicat al director de *La Tramontana* amb motiu de la seva mort, quan explica com Llunas va entrar en contacte amb el món de la impressió:

Transcurría el año 1862; en aquel entonces trabajaba yo en la imprenta del que fue después alcalde *Gonzalo*; hacía poco tiempo que era *oficial cajista...*, con más ínfulas que un teniente de ingenieros recién salido de la Academia.

Un día entraste en la imprenta acompañado de tu buen padre, recientemente llegados de Reus, tu ciudad natal.

60 Arnavat, 1992: 108.

61 Arnavat, 1992: 112.

62 Canibell, 1905: 348.

Yo te enseñé la caja.⁶³

Era la impremta de Miquel González Sugranyes, qui a l'edat de 24 anys era amo d'un establiment on ell mateix també treballava com a caixista. No coneixem la relació de Josep Llunas pare amb González Sugranyes, però sí que sabem que aquest havia nascut en una altra ciutat del Camp, Tarragona, i que des de ben jove milità en les files del republicanisme. Va ser un dels homes de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, entitat que va presidir, i el 1868 participà en la Gloriosa i s'afilià al Partit Republicà Democràtic Federal de Pi i Margall. El 1873, en proclamar-se la primera República, va ser escollit alcalde de Barcelona, càrrec que va desenvolupar del 4 d'agost de 1873 al 6 de gener de 1874. Després de la Restauració borbònica, es retirà de la vida pública i escrigué obres com *La República en Barcelona* (1896), *Mendicidad y beneficencia en Barcelona* (1903) i *Contribució a la història dels antics gremis de les arts i oficis de la ciutat de Barcelona* (1915-18).

L'entrada en el món del treball a partir de la feina de caixista –i suposem que també de la resta de treballs propis del món de la impressió– permet al nen Llunas no només treballar i esdevenir impressor, la feina principal de la resta de la seva vida, tot i que no l'única, sinó també entrar en contacte amb el món del republicanisme i amb l'associacionisme obrer. Així, l'any següent d'arribar a Barcelona ja rebia classes a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, d'on suposem que deriven els seus coneixements bàsics i un domini del francès que li permet llegir de manera fluïda en aquella llengua alhora que traduir-ne textos. És allí on entra en contacte amb la cultura republicana del moment i desenvolupa una forta afició per la música, a través de les classes que hi feien mestres com Josep Anselm Clavé. El record d'aquells moments l'acompanyà al llarg de la seva vida, tal com explica el mateix Prats quan pregunta retòricament: “¿Recuerdas aquellas tranquilas noches del Ateneo de la clase Obrera, en las que el inmortal Clavé nos enseñaba la verdadera Fraternidad?”⁶⁴

L'Ateneu Català de la Classe Obrera havia nascut el 1861, quan un grup de liberals progressistes havia fundat a Barcelona l'entitat per tal d'estendre la cultura entre els medis obrers. En un principi, s'instal·là al carrer Tarós, 6, i en el finançament de les obres de reforma del local, tal com explica Manuel Vicente,⁶⁵ hi participà tota l'oligarquia barcelonina: el bisbe, amb 320 rals; el capità general, amb 800; l'Ajuntament, amb 2.000; i, fins i tot, un banquer s'oferí a pagar el lloguer del local. La intenció de la institució, doncs, no era revolucionària en el seu origen, però sí instructiva i això, en el context que es donà, per si sol ja era molt útil per

63 Prats, 1905: 5.

64 Prats, 1905: 5.

65 Vicente, 1999: 33.

a una classe obrera que no tenia accés majoritari a la cultura i disposava, amb la creació d'espais col·lectius propis destinats a ella, d'indrets per formar-se, aprendre, debatre i, a la llarga, posar en solfa i col·lectivitzar pensaments i accions per a emancipar-se.

L'Ateneu respon a un corrent que s'inicia a Reus el 1859, amb la fundació del Centre de Lectura i s'estén, després, per tot Catalunya. Així, el 1863 es funda l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera; el 1864, l'Ateneu Manresà de la Classe Obrera; el 1873, l'Ateneu Obrer de Sant Martí de Provençals i l'Ateneu Obrer de Mataró; el 1879, l'Ateneu Tarragoní de la Classe Obrera; el 1882, l'Ateneu Obrer de Barcelona; el 1896, l'Ateneu d'Hostafrancs de la Classe Obrera; el 1902, l'Ateneu Enciclopèdic Popular; etc.⁶⁶ Aquestes entitats:

a més de l'educació informal que donaven als seus associats, mitjançant activitats de tota mena –que anaven des de la tertúlia fins a les conferències científiques, passant per les vetllades mútico-literàries o les corals– mantenien escoles per a la formació dels obrers. És més, molts d'ells, varen néixer per la necessitat que sentia l'avantguarda obrera d'elevat la formació de la classe obrera, convertint-se l'escola en el centre d'interès fonamental de l'ateneu.⁶⁷

No tots els ateneus es poden considerar revolucionaris i ni tan sols de classe, malgrat que s'anomenin així, ja que en un principi moltes d'aquestes institucions van ser creades per la mateixa burgesia per tal d'instruir els obrers amb una intenció paternalista i prou, tal com hem vist en el cas que ens ocupa. Alguns feien la funció d'escoles d'arts i oficis, allunyats de la idea integral d'educació emancipadora ja que “l'impuls provenia d'elements aliens a la classe obrera, que pretenien una tasca moralitzadora i integradora –paternalista– vers els treballadors”.⁶⁸ I, tal com afirma Ferran Aisa:

Moltes d'aquestes institucions acabaren al servei dels interessos de la burgesia que intentava, a través dels ateneus, fer política integradora o d'altres casos en què les associacions estigueren en mans del catolicisme més conservador. A més, per altra banda, molts d'aquests ateneus obrers esdevingueren ateneus neutres dirigits per polítics i sindicalistes reformistes.⁶⁹

És en el decurs dels esdeveniments històrics i amb els canvis que suposa tant la Revolució del 1868 com l'entrada en contacte del moviment obrer català amb l'internacionalisme que alguns d'aquests espais canvien de manera radical i esdevenen centres

66 Dades extretes d'Aisa, 2000: 30.

67 La majoria de dades sobre l'Ateneu Català de la Classe Obrera les he tret de Vicente, 1995: 169.

68 Vicente, 1995: 169.

69 Aisa, 2000: 30.

de difusió de les noves idees d'emancipació obrera. En el cas de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, “els primers anys serà dirigit per simpatitzants del Partit Progressista, però a partir de 1869 i amb la fundació de la Primera Internacional a Espanya, el corrent principal dels ateneus populars passarà a mans dels internacionalistes i majoritàriament dels seguidors de l'anarquista rus Bakunin”.⁷⁰ Manuel Vicente afina una mica més en aquestes etapes i estableix una cronologia concreta al voltant de qui són els màxims impulsors de l'Ateneu Català de la Classe Obrera en cada període:

Primer, sota la inquietud dels liberals demòcrates i progressistes més sensibilitzats amb la qüestió social (1862-1865); després sota la influència de les idees republicanes i cooperativistes (1865-1869); i, finalment, a mans del grup de republicans federals que amb l'esclat revolucionari del Sexenni i l'arribada de les idees bakuninistes van passar-se a les files de la Internacional (1869-1874).⁷¹

L'Ateneu obre portes el 2 de febrer de 1862, l'any de l'arribada de Llunas a Barcelona, després de fer-s'hi feines d'adequació a càrrec del mestre d'obres Joan Caballé, i la seva escola comença les classes dos mesos després, “el 6 de marzo de 1862 y contaba con un profesorado cualificado, encabezado por Esteban Paluzie y Ot Fonoll, dos grandes figuras de la escuela catalana de la segunda mitad del siglo XIX”.⁷²

El discurs d'inauguració va seguir la línia progressista il·lustrada del moment. Així:

Josep Sabaté, presidente de la comisión organizadora, pronunció un discurso en catalán, procediendo, además, al nombramiento de la primera Junta Directiva. Josep Doménech, el nuevo presidente, señaló que el Ateneo consideraba fundamentales los siguientes principios: “Amor al trabajo, amor al estudio y a la moralidad, con cuyos poderosos auxilios llegará la clase obrera al grado de ilustración que tanto necesita.”⁷³

Allunyat dels ideals revolucionaris de redempció obrera i proper al Partit Progressista de Madoz, quatre anys després de la inauguració l'Ateneu va rebre a la seva biblioteca “un bon lot de llibres, entre els quals hi havia els 16 volums del seu *Diccionario Geográfico*, el *Censo de la población española de 1857* i *Vicisitudes de las Cortes y de los ministerios de 1833 a 1858*”,⁷⁴ com a regal del mateix Madoz.

70 Aisa, 2000: 29.

71 Vicente, 1995: 170.

72 Monés, 2010: 114.

73 Monés, 2010: 114.

74 Vicente, 1995: 170.

I si hi havia qualsevol por en el sentit que la instrucció de la classe obrera pogués posar en dubte el sistema capitalista o afavorir la lluita de classes, ja hi havia qui s'encarregava de tranquil·litzar els possibles preocupats. Així ho feia Manuel Patxot des de les pàgines de la publicació republicana *El Telégrafo*, quan explicava quin professorat tenia i com es comportava:

El profesor era la persona más joven de la sala [...] Se muestra siempre amante de la patria, idólatra de las franquicias y del orden público, enemigo de quimeras, y sobre todo cristiano. No haya miedo, decíamos para nosotros mismos, a medida que iba hablando; no hay miedo que atice la discordia entre las clases de la sociedad que deben ser permanentemente hermanas; no haya miedo que invite a reformar abusos con el puñal y la tea; ni que derrame en los corazones desoladoras doctrinas; ni que vilipendie el altar, único freno de los potentados, último consuelo del infortunio; ni que haga suspirar por la anarquía...⁷⁵

No sempre seria així, tal com hem vist, ja que aquest domini progressista de les juntes de l'Ateneu i, per tant, “enemigo de quimeras”, varià poc abans del 1868, quan arribà a la direcció de la junta de l'entitat precisament González Sugranyes, el republicà propietari de la impremta on Llunas treballava en arribar a Barcelona, un moment en què “asistían a las clases del Ateneo unos 200 alumnos y en 1873, con la Primera República, se llegó a los 500”.⁷⁶

75 Vicente, 1995: 170.

76 Monés, 2010: 115.

c.2. Fer-se gran durant el Sexenni Democràtic

c.2.1 L'obrerisme català fins al Congrés Obrer de 1869

Entre els anys 20 i 30 del segle XIX fins al 1868 i el Congrés Obrer del 1870, el moviment obrer català passa per diverses etapes: des de la creació de mútues, cooperatives i societats de resistència al capital, fins a la que es considera la primera vaga general catalana, el 1853; del ludisme a les bullangues; de les repressions estatals al suport rebut i trobat entre les files republicanes, que alhora en molts casos eren també obreristes i específicament obreres.

El 1862, prop de 15.000 obrers barcelonins havien presentat a les Corts una petició demanant la llibertat d'associació per tal de defensar-se del capital d'una manera “noble i pacífica”. Dos anys més tard, el capità general de Catalunya, en sintonia amb els aires que a l'abril bufarien a França i que donarien als obrers el dret de coaligar-se per fer vaga, torna a tolerar l'activitat obrera i reapareixen les societats obreres alhora que neixen periòdics com *El Obrero* o *La Asociación*. El juliol de 1866, les societats obreres han de tornar a la clandestinitat. Narváez, cap del govern, dissol les Corts i durant dos anys governa dictatorialment.

Entre 1840 i 1864, sobretot a les ciutats més industrialitzades del Principat, també foren creades cooperatives, “societats de resistència al capital” i d'ajuda mútua, com la cooperativa de producció L'Obrera Mataronina, per filar i teixir cotó. Predominava entre els dirigents obrers el cooperativisme i el societarisme, però el socialisme encara no era conegut en profunditat.

Per tal de fer patents els canvis al voltant de la Gloriosa i fins al Congrés del 70, és interessant arrencar del congrés obrer del desembre de 1865, reunit a Barcelona i organitzat per Gusart i Vila, dirigent del partit demòcrata partidari del socialisme i director del periòdic *El Obrero*, una publicació que un any abans ja havia informat de la creació de l'AIT i que tenia com a objectiu “la defensa dels interessos morals i materials de la classe obrera i la difusió del dret d'associació.”⁷⁷ Al Congrés hi assistiren 300 delegats en representació de 40 societats obreres catalanes i els acords resultants anaren en la línia de donar suport a l'associacionisme i el cooperativisme. Des del punt de vista pràctic, s'hi acorda la creació d'una federació entre les

⁷⁷ Molina, 2001: 29.

societats obreres existents en aquell moment que tenia com a portaveu *El Obrero*. Tot i que podem entendre la convocatòria com un emmirallament en la creació de l'AIT a Londres, les conclusions del Congrés català no suposen cap trencament amb les reivindicacions i maneres de fer que l'obrerisme havia tingut fins aleshores a Catalunya, que hi tenien molt poc a veure.

Tres anys després, el 1868, passades prohibicions i persecucions i davant l'esclat de les noves llibertats civils i polítiques, el moviment obrer barceloní aprofita l'obertura revolucionària per reorganitzar-se i l'octubre del mateix 1868 es constitueix la direcció central de les Societats Obreres de Barcelona, rebatejada com a Centre Federal de Societats Obreres l'any següent, que el 6 de desembre fa una crida *A los obreros de Cataluña* convocant la celebració urgent d'un congrés obrer. Aquest nou congrés té lloc el dia 13 del mateix mes, amb la participació d'un centenar de representants de seixanta-una societats catalanes, la majoria barcelonines, tot i que també de Mataró, Tarragona, Roda de Ter, Igualada, Sabadell i altres indrets. El Congrés acorda manifestar-se “a favor de la república federal”, que “serà la que emanciparà el poble de la tirania dels dèspotes”, mentre que el sistema cooperatiu “és l'únic que emanciparà l'obrer de la tirania del capital”, segons explica Rafael Farga Pellicer als congressistes.⁷⁸ Així, l'obrerisme català organitzat aposta totalment per la república federal i pel cooperativisme, alhora que molts dirigents obrers passen a formar part de les files del Partit Federal, com el mateix Farga Pellicer, que només uns mesos després seria un dels propagandistes més importants de la Internacional. Aquesta evolució del federalisme obrerista a l'internacionalisme és un dels processos històrics més determinants pel que fa a la consolidació d'un moviment obrer anarquista, excepcional a escala mundial tant en durada com en importància, als Països Catalans i a l'Estat espanyol, fins al 1939. Per això, cal que ho analitzem amb una mica de deteniment ja que és precisament l'espai ideològic i el moment històric en què Josep Lluнас entra en l'activisme sindical.

c.2.2. Els anys de la Internacional a Europa

El 28 de setembre de 1864, en assemblea pública celebrada en el St. Martin's Hall, s'havia fundat l'Associació Internacional dels Treballadors (AIT),⁷⁹ la primera organització obrera internacional que es proposava agrupar els obrers de tot el món i que pretenia donar unes

⁷⁸ Molina, 2001: 29.

⁷⁹ Les informacions relacionades amb la història de l'AIT han estat extretes de Termes, 2000a i d'Olaya, 1994.

indicacions tàctiques i teòriques vàlides per a tots ells. En la seva fundació, hi participaren sindicats obrers britànics i francesos i alguns exiliats procedents de diversos estats europeus que residien a Londres. A la conferència inaugural, hi van ser representats obrers de quatre estats: Gran Bretanya, França, Bèlgica i Suïssa –o més aviat el cantó suís de Ginebra–, sense comptar els que estaven representats nominalment com a exiliats. S’hi aprovà el preàmbul dels seus reglaments en què es deia que “l’emancipació econòmica de les classes treballadores és, consegüentment, la gran finalitat a la qual s’ha de subordinar, com un mitjà, qualsevol moviment polític”. En la traducció francesa, feta pel Consell de París, la confusió que generava aquest punt es va accentuar ja que es va prescindir de les paraules “com un mitjà”. Sense atribuir l’apoliticisme de l’obrerisme internacionalista a una mala traducció, és clar que aquest tret identitari és determinant a l’hora de caracteritzar el nou moviment obrer.

El setembre de 1866 va tenir lloc a Ginebra el primer Congrés de l’AIT amb la presència de seixanta delegats. En aquell congrés, l’organització es dotà d’una constitució definitiva, una dada important ja que amb els objectius fixats era molt més fàcil intentar l’expansió, que es trobava entre les seves intencions principals com a moviment internacional que volia ser. Els representants francesos van voler impedir l’accés a l’organització dels que no fossin obrers manuals, una proposta derrotada pels delegats anglesos i suïssos. S’hi va decidir que la seu del Consell General, la direcció de la Internacional entre congressos, continuava a Londres.

El 1867, tingué lloc a Lausana el segon Congrés de l’AIT en què es reuniren representants de França i de Suïssa. Els obrers catalans, tot i no participar-hi, hi van enviar un missatge d’adhesió. S’hi acordà agrupar els sindicats obrers en federacions regionals, nacionals i internacionals d’oficis i indústries. Hi hagué un acord gairebé general per crear cooperatives de producció amb l’obligació dels sindicats de donar-los suport moral i econòmic, malgrat que es debaté sobre quin tipus d’activitats cooperatives s’havien de defensar i s’atacaren les cooperatives de producció amb l’argument que podrien acabar servint només a l’emancipació d’alguns obrers i no de tota la classe. Hi participaren proudhonians, partidaris de Louis Blanc i de Lassalle, i els debats van incloure també opinions diverses sobre l’estat. S’hi aprovà una moció favorable a la propietat pública dels mitjans de canvi –els bancs– i de transport, però no una esmena sobre la socialització de la terra, que es va ajornar per discutir el tema a fons en el següent congrés. També es van acordar dos punts molt importants *a posteriori*: d’una banda, que l’emancipació social dels treballadors era inseparable de la seva emancipació política i, d’una altra, que l’establiment de llibertats polítiques era una primera mesura d’absoluta

necessitat. En relació amb el Congrés Internacional de la Pau, que pocs dies després s'havia de celebrar a Ginebra, patrocinat per la Lliga per la Pau i la Llibertat, es va acordar col·laborar-hi i enviar-hi diversos missatges, insistint que les guerres només podien evitar-se mitjançant un canvi complet del sistema econòmic imperant.

La Lliga per la Pau i la Democràcia no va arribar a discutir directament les consideracions que el Congrés de l'AIT li havia enviat. La Lliga era un moviment pacifista i republicà, en què participaven polítics burgesos radicals, professors i escriptors. Bakunin, un dels activistes i pensadors revolucionaris més admirats del moment, allunyat encara de l'AIT, participà en el Congrés de la Pau com a membre de la seva ala més esquerrana, que desitjava i proposava un complet programa de reformes socials. La moció del seu grup va ser derrotada i això el va portar, junt amb els seus partidaris, a separar-se de la Lliga i fundar a Ginebra, el setembre de 1868, l'Aliança de la Democràcia Socialista per demanar-ne tot seguit l'ingrés a l'AIT, que va ser rebutjat per dos motius: per no ser una organització nacional i per no ser una organització obrera. Els aliancistes (entre els quals hi havia Élisée Reclus, Giuseppe Fanelli, Alberto Tucci, Aristides Rey i Nikolaj Žukovskij) decidiren aleshores dissoldre l'Aliança com a entitat internacional de caràcter públic i demanar a les seves seccions que ingressessin a les respectives federacions nacionals i locals de l'AIT. El juliol de 1869, el Consell General de l'AIT va acceptar aquesta forma d'entrada a l'organització obrera.

L'any abans, el setembre de 1868, havia tingut lloc el Congrés de Brussel·les, el quart de la Internacional. És el Congrés de l'acceptació definitiva per part de l'AIT de la idea de socialització. Els delegats suïssos no eren majoritaris i hi participaren 56 delegats belgues, 18 francesos, 12 anglesos (incloent els membres del Consell General) i, per primer cop, un català, Sarro Magallán, que hi anava com a obrer espanyol, un barceloní el veritable nom del qual era Antoni Marsal Anglora. El Congrés defensà clarament el col·lectivisme industrial, entenent-lo com a propietat exercida per cooperatives de producció i no com a propietat estatal, alhora que optà per la propietat damunt la terra de les comunitats locals i el seu conreu a partir dels treballadors associats en cooperatives agrícoles. El Congrés aprovà la lluita per aconseguir la propietat col·lectiva de la terra, les mines, les pedreres, els boscos, els canals i els mitjans de comunicació, tot i que els proudhonians belgues i francesos i els suïssos moderats s'hi van oposar; alhora, es decidí que les màquines passessin a mans dels obrers. En el Congrés, es va posar èmfasi especial en els perills que podien tenir les cooperatives si prenién formes capitalistes i es va insistir en el fet que aquestes cooperatives el que havien de fer era prendre els instruments de producció de les mans dels propietaris per tornar-los als obrers. També es

van repudiar les cooperatives de consum del tipus Rochdale i les de producció que paguessin interessos al capital invertit en elles.

c.2.3. 1868, la Revolució de Setembre

Tornant a l'Estat espanyol, el 17 de setembre de 1868, l'almirall Juan Bautista Topete se sublevà contra el Govern de l'Estat a la badia de Cadis. En dos dies el seu intent colpista va rebre el suport dels generals Prim i Serrano, així com d'altres militars, que junts signaren el manifest *España con honra*. Una setmana després, els rebels van derrotar les tropes governamentals a la batalla de Puente de Alcolea i el cop d'estat i la manca de suport del poble a la monarquia obligà la reina Isabel II a fugir cap a l'Estat francès.

No eren només les classes populars les que demanaven un canvi. El 1866, a la ciutat belga d'Ostende, progressistes i demòcrates havien signat un acord, a iniciativa del general reusenc Joan Prim, per tal de derrocar la monarquia d'Isabel II i iniciar un procés constituent en què, després d'unes eleccions amb sufragi universal, les Corts triarien el tipus de règim que calia a l'Estat espanyol. Al pacte, a la mort d'O'Donnell el novembre de 1867, s'hi afegí el que havia estat el seu partit, la Unión Liberal, de manera que la monarquia es quedava, pràcticament, només amb la carta dels moderats de Narváez, que també morí l'abril de 1868. A Narváez el succeí Luis González Bravo, el darrer president del regnat d'Isabel II, qui deixà el càrrec onze dies abans que la reina marxés cap a l'exili creuant la frontera francesa.

A Barcelona, la revolució no es posà en marxa fins deu dies després del pronunciament de la badia de Cadis, però quan s'hi va posar va ser a fons i la Junta Revolucionària inicià l'enderrocament de la Ciutadella, símbol de l'absolutisme i de l'ensulsida de 1714, es dissolgueren els Mossos d'Esquadra i es formaren els batallons de Voluntaris de la Llibertat, alhora que s'aboliren els impostos de consums que es pagaven a les portes de la ciutat i se suprimiren les quintes. El poc temps que durà la Junta Revolucionària local va fer impossible aplicar a fons aquestes reformes, tot i que algunes d'elles s'instauraren més endavant, quan l'equilibri va ser favorable a les forces progressistes.

El 19 d'octubre, veient com anaven les coses i per tal d'intentar que la situació no se li escapés de les mans, el govern provisional format a Madrid per moderats dissolgué totes les juntes provincials i el 25 del mateix mes es posicionà a favor d'una nova monarquia, sense

esperar les eleccions que havien de triar la nova forma de govern. La Junta de Barcelona no acceptà l'autodissolució tot i que aquesta postura no passà de ser una declaració simbòlica ja que no continuà endavant. El govern provisional traïa així tot el programa anunciat pels progressistes de Prim i intentava aturar el procés revolucionari desencadenat a tot l'Estat, on les juntes demanaven corts constituents, sufragi universal, llibertats bàsiques i abolicció de la pena de mort, de les quintes i dels consums. Davant la frustració que suposà aquesta revolució no completada, les classes populars provaren diversos aixecaments federals el 1868, quan les Corts constituents aprovaren una nova Constitució monàrquica i centralista, els republicans federals eixamplaren la seva influència i els sindicats obrers desenvoluparen una evident voluntat de fer plantejaments clars. A les eleccions a les corts constituents del gener del 1869, els republicans federals guanyaren en la majoria dels districtes catalans amb una participació del 75% de l'electorat, i aconseguiren 28 actes de les 37 en joc, però dels 304 escons totals de les Corts, en l'àmbit estatal, només 57 van ser per a opcions republicanes.

Per la seva banda, entre 1869 i 1870, Prim i el seu voltant, amb el suport dels resultats de les eleccions a corts constituents recorregueren Europa a la recerca d'un príncep que es volgués fer càrrec de la corona espanyola. Mentrestant, passà a ser regent el general Serrano, fins que va ser proposat i acceptat el nou rei, procedent d'Itàlia, Amadeu I de Savoia, que començà a regnar el 2 de gener de 1871 i abdicà el febrer del 1873, després de perdre els seus suports, sobretot el del president del Consell de Ministres, el general Joan Prim, assassinat el desembre de 1870 a Madrid en un atemptat.

Suposem que Llunas va participar d'alguna manera en la Revolució, ja que tot i tenir només 16 anys es trobava en un ambient propici, però no en tenim constància. En qualsevol cas, sí que sabem què en pensava anys després d'aquell moment, ja que *La Tramontana* va dedicar el seu número 530 “a recordar la Revolució de Setembre” i, a més de diversos textos no signats, va incloure el poema *Experiència i pràctica* (166) en què amb el pseudònim de Pepet Simpàtic deia que:

Si amb son heroic esforç tirans van treure,
féu vindre poc després altres tirans
que varen fer amb poca diferència
igual que els derrocats.⁸⁰

Passats 23 anys, el balanç era completament negatiu, sobretot per la traïció dels líders de la Revolució i el paper del “poble”, que tot i donar-ho tot no va aconseguir els seus objectius

⁸⁰ *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

de drets i llibertats. Llunas es pregunta si no sabien ja en aquell moment que els esdeveniments prendrien aquells camins i que el que hagués calgut –i encara calia– era que el poble treballés pel seu compte actiu i agermanat:

És hora ja que el poble es desenganyi
i entengui que si bé té de lluitar
ha d'ésser per lograr d'un complet modo
sos drets i llibertats.

És hora ja que emprengui nova via
i enlloc de dar apoyo a cap tirà,
treballi solament per lo seu compte
actiu i agermanat.⁸¹

Un article sense signar amb el títol de *La Revolució de Setembre* corroborava l'opinió expressada en aquests versos i denunciava els caps de govern que hi havia hagut des de la Revolució i els feia les mateixes acusacions: “Tots els homes de govern d'Espanya, des de Cánovas a Pi i Margall, han passat pel poder des de la memorable Revolució, i cap d'ells ha pogut o ha volgut donar satisfacció a les aspiracions populars de Llibertat, d'Igualtat, de Fraternitat.”⁸² En el mateix número de *La Tramontana*, amb una portada al·legòrica dibuixada per Canibell de com són les revolucions segons qui les explica, l'il·lustrador Pahissa era l'autor d'una doble pàgina interior amb una imatge de la batalla d'Alcolea, Llopart dibuixava la reina fugint en tren i la contraportada estava ocupada per dues imatges revolucionàries: la crema de retrats reials a la plaça de Sant Jaume i la crema del Pontón, la presó flotant del port de Barcelona.

Les referències a com va anar el 68, qui se'n va aprofitar, qui es mantingué fidel als principis d'aquell moment i, sobretot, la intenció de destriar el gra de la palla apareixen contínuament a *La Tramontana* i és lògic, si entenem que és un dels moments fundacionals per als obrers conscients. És en aquest sentit que, en el moment de la mort del general Serrano, un dels artífexs de la victòria de la batalla d'Alcolea, la revista, en la portada, afirma que “avui que el ventijol de l'adulació refresca la tomba del cabdill d'Alcolea, únic gran servei de l'heroi prestat a la Llibertat, és bo recordar en lleugers gargots la història de la seva vida pública, per fer-nos càrrec que en tal persona, respecte a liberalisme, *no és or tot allò que lluu*”.⁸³

81 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

82 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891. Pàgina 2.

83 *La Tramontana*, núm. 233, 4 de desembre de 1885. Pàgina 1.

c.2.4. Cap al Congrés Obrer de 1870 i l'ingrés a la Internacional

La data de naixement del moviment obrer anarquista als Països Catalans acostuma a situar-se en el Congrés Obrer de Barcelona de 1870 quan, tal com explica Josep Termes, “va decidir-se l'afiliació de l'Associació Internacional de Treballadors, o Primera Internacional, així com l'acció col·lectiva del proletariat, al marge de la política, i la proclama d'una revolució social que abolia la propietat privada, fent-la col·lectiva.”⁸⁴ Què havia passat entre el congrés del desembre del 68 i aquest del 1870 per tal que el programa obrer a l'Estat espanyol passés de ser reformista a convertir-se en revolucionari? Què havia passat per tal que molts obrers comencessin a malfiar-se de la política representativa i decidissin posicionar-se com a anarquistes? Doncs, moltes coses, entre elles un coneixement i un acostament a les idees emancipadores que, provinents del nord d'Europa, defensava l'Associació Internacional de Treballadors.

Ja hem dit que la primera notícia que tenim en la premsa catalana sobre la creació de l'AIT va ser publicada en el setmanari *El Obrero* el 1865. És el 1867, en el segon Congrés de l'AIT de Lausana, quan per primer cop una societat secreta barcelonina, la Legión Ibérica, hi participa enviant un missatge solidari. I és el setembre de 1868, a Brussel·les, quan el treballador català Antoni Marsal Anglora assisteix al tercer Congrés de l'AIT com a delegat per la Legión Ibérica del Trabajo i les associacions obreres de Catalunya, alhora que hi pronuncia un breu discurs per denunciar les dificultats de la creació de societats obreres a Andalusia i Catalunya com a conseqüència de les persecucions governatives. En el seu discurs, Marsal Anglora digué que els obrers espanyols estaven preparats per a lluitar amb els seus germans de tot el món contra l'exèrcit, el tron i l'altar, i per establir la pau, la justícia i el treball. Quan Marsal tornà als Països Catalans, participà, l'octubre del 1868, en la constitució de la Direcció Central de les Societats Obreres de Barcelona i va ser un dels signants, el 6 de desembre del mateix any, del manifest *A los obreros de Cataluña*. En aquell moment, però, el Congrés català acordà la participació dels obrers en política al costat del federalisme republicà.

Durant molt temps s'ha explicat i s'ha insistit que l'arribada de l'italià Fanelli, enviat per la secció ginebrina de l'AIT per conèixer de primera mà la revolució que s'havia desenvolupat el 1868 a l'Estat espanyol, comportà l'arribada de l'anarquisme a través de l'internacionalisme obrer. Fanelli inicià el seu viatge l'octubre de 1868 i visità Barcelona, València i Madrid. A la

⁸⁴ Termes, 2011: 45.

capital de l'Estat es reuní, al Foment de les Arts, amb un grup de vint simpatitzants del republicanisme federal més avançat, el nucli d'Anselmo Lorenzo que acabà adherint-se a la Internacional tot i que per equivocació signaren l'adhesió a l'Aliança de la Democràcia Socialista.

És evident que aquest viatge apropà un grup d'intel·lectuals obrers, majoritàriament republicans federalistes, a les idees internacionalistes escoltades de primera mà, però tal com opina Josep Termes, “ha estat magnificat”.⁸⁵ De coneixements sobre la Internacional i les seves idees ja n'hi havia tal com hem explicat, tant per notícies aparegudes a la premsa obrera com pels diversos manifestos que l'AIT havia enviat als obrers de l'Estat amb motiu dels fets revolucionaris de setembre del 68. I, de moviment obrer, ja sabem que també. És evident que majoritàriament aquest moviment no s'havia desenvolupat a la capital de l'Estat i, a partir d'aquí, també podríem afirmar que a Madrid Fanelli va despertar consciències i va il·luminar camins, tot i que no van poder ser camins transitats per les masses. Lorenzo explicà la trobada, 32 anys després, a la seva obra *El proletariado militante*, com si hagués estat el punt de partida del nou moviment obrer espanyol, dient que “de allí parte el movimiento proletario español, que ha dado pensadores, artistas, organizadores...”⁸⁶ Sense cap mena de dubte, la trobada amb Fanelli va ser important per a Lorenzo i els madrilenys que el van escoltar, sobretot si llegim paràgrafs com aquest:

Tanto como el apóstol, era Fanelli el científico y el artista que, conociendo a la perfección el mecanismo de la inteligencia y de la sensibilidad, tocaba alternativa y oportunamente todos los registros para hacernos comprender y sentir, pudiendo decirse que disponía de nosotros a su arbitrio para impulsarnos a la obra suya cuya misión quería encomendarnos.

Però és clar que la importància que li dóna com a factor desencadenant no va anar sola ni va ser única. Cal que tinguem en compte que Fanelli tingué una dificultat afegida en el viatge com és la manca d'un idioma pont per poder-se comunicar correctament, tal com explica Lorenzo (“lo raro del caso es que no sabía hablar español, y hablando francés, que entendíamos a medias algunos de los presentes, o en italiano que sólo comprendíamos un poco por analogía, quien más quien menos, nos identificamos con sus pensamientos”)⁸⁷ i corrobora Max Nettleau (“Si supiese el idioma viviría más barato, pero no lo conoce y no tiene más que 'lettere di presentazione per forti case di comercio”)⁸⁸.

85 Termes, 2011: 54.

86 Lorenzo, 2005: 50.

87 Lorenzo, 2005: 48.

88 Nettleau, 1977: 27.

En tot cas, tornant a Termes, els viatges de Fanelli tingueren parada a Barcelona i, el gener de 1869, es fundà la secció barcelonina de l'AIT. Així i tot, aquest fet no comportà un pas majoritari de republicans i d'obrers a l'anarquisme, ni tan sols considerable, ja que després d'ell “la massa obrera barcelonina, però, seguia aferrada al federalisme i al societarisme i la propaganda anarquista de l'internacionalisme que es feia des del setmanari *La Federación* era molt matisada, i en bona part semblava una defensa d'un federalisme extrem”,⁸⁹ tal com Farga Pellicer explica a Bakunin per carta el mes d'agost del 69: “Aquí el socialismo no está tan desarrollado como fuera de desear; así que el Centro Federal no ha decidido nada clara y terminantemente respecto a este punto tan interesante⁹⁰”; tot i que li deixa clar que “No obstante, he de participaros con placer que la gran mayoría de los obreros son susceptibles de ser decididamente socialistas, puesto que van ya comprendiendo esas grandes ideas que llevan en sí nuestra inmediata y radical emancipación.”⁹¹

Hi ha alguns fets del context polític i social del moment que segurament també ajudaren, i de quina manera, en el canvi entre les masses obreres, com per exemple la frustració que Llunas expressava davant les possibilitats de canvi social del 68 que no s'havien materialitzat, ja que:

els republicans federals no aconseguiren la victòria en les primeres eleccions democràtiques enfront dels monàrquics (sols obtingueren el triomf a Catalunya) ni va poder triomfar la via insurreccional desenvolupada al setembre i octubre de 1869 pels republicans de l'Aragó, el País Valencià i, sobretot, Catalunya.⁹²

Alhora, però, hi ha alguns avenços aconseguits amb la Revolució de Setembre, com la llibertat d'associació, que són determinants per tal que el moviment obrer continuï creant estructures que li permeten créixer i arribar a organitzar autèntiques masses. El febrer de 1869, el Centre Federal de les Societats Obreres de Barcelona s'adhereix a la Internacional mentre els obrers de la indústria tèxtil funden a Barcelona l'agrupació sindical reformista Les Tres Classes del Vapor. A Mallorca apareix *El Obrero*, primer periòdic obrerista balear, òrgan de la societat de paletes, que un any després canvia el seu títol pel de *La Revolución Social*, i a València al setembre es crea el Centre Federal de les Societats Obreres i s'inaugura l'Escola d'Artesans, que havia estat creada per la Junta Revolucionària el setembre de l'any anterior.

89 Termes, 2011: 54.

90 Termes, 2000a: 333.

91 Termes, 2000a: 333.

92 Termes, 2011: 54.

Si el viatge de Fanelli havia tingut una importància relativa de cara al canvi del republicanisme a l'internacionalisme, hi ha un altre viatge que crec que també cal referenciar per apropar-nos a entendre aquest canvi en tota la seva profunditat. Em refereixo al que fan dos destacats dirigents d'esquerres, Farga Pellicer i Gaspar Sentiñón, per assistir al quart Congrés de l'AIT, celebrat a Basilea el setembre de 1869. Aquest és el primer congrés de l'AIT en què participa Bakunin i els catalans presents, enviats com a representants del Centre Federal de Societats Obreres de Barcelona, l'arriben a conèixer personalment, hi entren en contacte i passen a defensar-ne les teories. Per una banda, hi ha Gaspar Sentiñón, metge, lliurepensador i maçó, que havia estudiat Medicina a Viena i hi havia conegut James Guillaume, un dels teòrics de l'anarcocol·lectivisme. El desembre de 1869, quan tornà del Congrés, passà a col·laborar a *La Federación*, el primer periòdic anarcosindicalista català, en què es publicaren diversos articles de Bakunin la traducció al castellà dels quals Termes li atribueix.⁹³ El tipògraf Farga Pellicer, que serà molt important en diversos esdeveniments de la posterior vida professional i militant de Llunas, és l'altre representant barceloní. Farga era l'autèntic patriarca de l'obrerisme barceloní i, per extensió, de tot el català i espanyol. A Basilea establí amistat personal amb Bakunin, amb qui mantenia correspondència des d'abans i amb qui compartia aficions musicals. Dirigia, des de la seva fundació, *La Federación* i creà un grup autònom català de l'Aliança de la Democràcia Socialista, a banda de dirigir les societats obreres catalanes. Al Congrés de Basilea, participà en les comissions sobre herència i societats de resistència i, el 1870, és qui presideix i obre el Congrés Obrer de Barcelona.

A Basilea, es tractà un cop més el tema de la propietat de la terra. S'hi tractà, també, l'abolició de l'herència, amb dues propostes diferents: l'abolicionista i la partidària d'un fort impost per gravar la transmissió de béns per mort, cap amb prou suport per ser aprovada. A partir d'aquest congrés els seguidors de Proudhon, que no acceptaven la nacionalització de la terra, deixaren de tenir pes i els debats se situaren entre els seguidors de Marx i de Bakunin. A tota Europa, la Internacional era coneguda i temuda, malgrat el seu clar estancament a molts llocs, per exemple a Alemanya on la creació del Partit Socialdemòcrata va conduir el moviment obrer cap a altres camins. A altres estats, com l'espanyol i l'italià, l'AIT continuava creixent.

Seguint aquest procés de recerca d'alternatives i d'organització que propugnava l'Associació Internacional de Treballadors (AIT), el 18 i 19 de juny de 1870 té lloc a Barcelona el I Congrés Obrer, del qual en surten reforçades les postures bakuninistes,

93 Termes, 2000a: 47.

allunyades ja del republicanisme que fins aleshores havia estat majoritari dins del món obrer català i espanyol. Per triar l'indret on es faria el Congrés tingué lloc una votació de caràcter estatal en què diverses societats obreres que sumaven 10.000 associats van votar a favor de Barcelona i altres que en sumaven 3.337 van votar per Madrid.

Presidits per Rafael Farga Pellicer, hi participaren un total de 89 delegats, dels quals 74 eren de Catalunya (33 del tèxtil i la meitat d'oficis preindustrials com sabaters o paletes), en representació de 150 societats obreres que agrupaven 40.000 afiliats. Com a conseqüència del Congrés, es constituí oficialment la Federació de la Regió Espanyola (FRE) de l'Associació Internacional de Treballadors, pel que podem dir que el Congrés va suposar la concreció pel que fa a les masses del canvi de rumb de l'obrerisme a l'Estat espanyol i sobretot a Catalunya.

En el congrés s'aprovaren quatre dictàmens⁹⁴ en els quals s'acordava que les vagues aconseguirien millores concretes com la disminució de la jornada i l'augment dels salaris, però el seu veritable objectiu era la preparació de la revolució social; el segon dictamen suposà una derrota del fet cooperatiu en un sentit totalitzador, ja que s'acceptà només, com a mesura pràctica, l'existència de cooperatives de consum; el tercer posava el sindicat d'ofici (la unió de tots els treballadors d'un mateix ofici d'una mateixa localitat) com a peça bàsica organitzativa, el qual s'havia d'associar amb les societats obreres del mateix ram d'altres localitats per crear juntes la Federació, encarregada de dirigir les reivindicacions; i el quart dictamen contenia un dels acords més importants, i alhora més polèmics, d'aquest congrés per tot el que posteriorment suposà, com és el refús de la via política parlamentària, la negació de la participació en la política representativa, tot i que tal com Josep Termes remarca, “es va imposar l'apoliticisme sindical, encara que no l'antipoliticisme total”.⁹⁵

En acabar el congrés, començà una intensa campanya contrària a l'AIT i la seva secció espanyola, la FRE, en els periòdics burgesos més dretans, la qual va servir alhora per donar a conèixer encara més l'organització entre les masses treballadores. La campanya, però, també s'estengué a la premsa republicana, que veia com les noves propostes polítiques podien allunyar-los d'una de les seves bases de votants més àmplia, la classe obrera.

Les conseqüències del congrés es van notar força en la implantació de noves societats obreres. Abans del congrés de Barcelona, existien vuitanta-quatre societats obreres al Principat, cinc al País Valencià i dues a Mallorca. Després i durant els anys següents, de 1870 a 1874, hi ha constància de la fundació de 57 societats obreres al Principat, 23 al País Valencià

94 Els acords del congrés apareixen resumits a Termes, 2011: 55-57.

95 Termes, 2000b: 76.

i 6 a les Balears. Anys després, Llunas explicaria la importància del congrés i de les noves idees que va portar, com a continuació de la Revolució del 68, dient que:

Las asociaciones obreras no llegaron a manifestarse en España como una fuerza militante en la lucha por el progreso, hasta después de la Revolución de Setiembre. Y no tanto alcanzaron esta importancia por su número, como por su nuevo organismo, y principalmente por haber lanzado una aspiración social que las unía en un pensamiento común.⁹⁶

La conseqüència directa del Congrés per al jove tipògraf de divuit anys va ser, precisament, l'entrada a la Internacional obrera en l'organització d'ofici on estava afiliat, en aquest cas la Societat Fraternal d'Oficials Impressors, fundada el novembre de 1868 i afiliada al Centre Federal de les Societats Obreres que dirigia Rafael Farga Pellicer. La Societat es convertí en Societat Cooperativa Solidària d'Obrers Impressors a finals del 1869 i agafà el seu nom definitiu de Societat Solidària d'Obrers Impressors després del Congrés del 70, adequant-se a les noves formes de fer i als nous objectius de l'obrerisme. El delegat dels seus setanta socis al Congrés va ser Emili Hugas, un tipògraf relacionat amb Llunas, que havia format part de la candidatura federal a les eleccions municipals cinc mesos abans i l'any següent passà a dirigir *La Federación*, “òrgan de les societats obreres de Barcelona”. Posteriorment, Hugas adoptà postures anarcocomunistes des de les publicacions *La Justicia Humana* i *Tierra y Libertad*. La Societat d'Impressors va experimentar un fort creixement després de 1870 que la portà a comptar amb 293 afiliats l'abril de 1872, entre els quals es trobava la primera línia de l'obrerisme internacionalista barceloní.

Llunas en aquell moment dominava completament l'ofici de tipògraf i la llengua catalana, tal com explica Pere Aldavert en el seu llibre *Records*. Així, quan Aldavert i la Jove Catalunya van decidir treure al carrer la publicació *La Gramalla*, “cada u amb el seu patracol arribàrem a can Fiol, on hi havia un fadrí entès en ortografia catalana: en Llunas, si no li erro el nom; un jove que després va ser molt de la flamerada.”⁹⁷ I quan un dels joves proposà d'escriure en un paper una composició poètica per tal que Llunas la composés, aquest li va respondre que “—No cal que l'escrigui. Ja me la pot dictar, que l'aniré composant.”

Juan José Morato afirma que, al voltant d'aquestes dates, Llunas va ingressar també “en el grupo secreto de la Alianza, en el grupo de compañeros que prestaron juramento en

96 Josep Llunas i Pujals (1885). *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española*, dins *I Certamen Socialista*. Centro de Amigos de Reus. Reus. Pàgina 2. [Marfany assegura que va ser impresa per La Academia a Barcelona el 1886.]

97 Aldavert, 2010: 47.

Manresa”,⁹⁸ una militància que seria del tot lògica si tenim en compte que el grup de tipògrafs del seu voltant, començant per Farga Pellicer, en formaven part a partir de la seva relació tant amb Fanelli com amb el mateix Bakunin. Malgrat l'afirmació de Morato, Llunas no apareix signant el manifest de l'Aliança publicat a *La Federación*⁹⁹ el 4 d'agost de 1872, tot i que això tampoc és concloent. Mancats d'un estudi aprofundit sobre l'Aliança i els seus membres, només podem partir de suposicions en aquest aspecte.

c.2.5. Primers textos periodístics i la Comuna de París

El 1870, als 19 anys, Josep Llunas publica els seus primers articles i poemes coneguts a les pàgines del setmanari *Lo Ponton*, un setmanari republicà federalista subtítulat “Periòdic més coent que un bitxo”, que com la majoria dels de l'època utilitzava la sàtira per fer política. La publicació feia política republicana en un sentit ampli, és a dir amarada de la cultura política que el republicanisme havia anat construint a partir de diversos mitjans, entre ells la premsa popular i els locals propis. És en aquest sentit que en el seu primer número afirmaven que “Som part del poble rei, i en ús del nostre dret hi portarem (al *Ponton* de paper) els qui s'han constituït en reis del poble, els que el tiranitzen i se'l xuclen, els que el fuetegen i escarneixen, els que li claven bombes i se l'enduen al ponton.”¹⁰⁰ La revista prenia el nom del vaixell presó ancorat al Port de Barcelona on tancaven bàsicament presos polítics i que va ser cremat durant la Revolució de 1868, per això el joc entre el “ponton” on tancaven el poble i *Lo Ponton* de paper, la revista que es proposava assenyalar quins eren els enemics del poble, aquells que el tiranitzaven o el volien tiranitzar. La revista tingué una vida curta, ja que sortí per primer cop a Barcelona el maig de 1870 i tragué el seu darrer número, el 38, el gener de 1871.

A la seva capçalera, s'hi reproduïa un dibuix del vaixell presó en flames amb els lemes “29 setembre”, “Llibertat” i “Himno de Riego”, tres referents que deixen ben clara la seva vocació republicana i de defensa de la Revolució de Setembre com a punt de partida de la llibertat que desitjaven. La portada també incloïa el preu de venda, que eren “2 quartos cada viatge”, i l'adreça on es feia, que primer es trobava al carrer Petritxol, 7, 2a, i després es traslladà a l'Arc del Teatre, 21-23.

98 Morato, 1972: 169.

99 *La Federación*, núm. 155, 4 d'agost de 1872. Pàgina 2.

100 *Lo Ponton*, núm. 1, 15 de maig de 1870. Pàgina 1.

Lo Ponton va ser fundat i dirigit per Josep Roca i Roca, periodista republicà federal en aquell moment, que després passà a *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, que dirigí de 1878 a 1908. Segons Juli Colom i Bussot, que l'ha estudiat en la seva tesi, *Lo Ponton* comptà “amb la col·laboració ocasional de J. Lluas i Pujals (sobretot en els darrers números) i d'alguns companys de la Jove Catalunya, entre ells un molt jove Àngel Guimerà”.¹⁰¹ Josep Lluas hi publicà quatre articles d'opinió contra la monarquia i contra el rei italià que proposava Prim, però també sobre la guerra entre Prússia i França, articles en què prengué partit pel poble francès, que sempre defensà com a exemple de poble que lluitava per la seva llibertat i per la del món sencer. Deixant de banda els de Lluas, la majoria dels altres articles i poemes de *Lo Ponton* quan anaven signats era amb pseudònims, com Mossèn Borra o L'Hereu de Casa, per exemple, o bé no donaven cap notícia de l'autoria, que era el més corrent.

El contingut de la revista seguia l'esquema bàsic de les publicacions satíriques polítiques d'aquesta mena. Tenia quatre pàgines i la primera l'ocupava un sol text i la capçalera esmentada, la resta incloïa textos curts narratius, diàlegs i poemes carregats de mala bava, tant contra la corrupció com contra la institució monàrquica. La majoria de les seccions de la revista anaven canviant de títol, però mantenien els continguts. Així, la primera secció després del text llarg de la portada portava per títol *Ranxo* i s'apropava a l'actualitat política espanyola amb petites anotacions i comentaris no cal dir que irònics; després, s'hi incloïa una secció de frases i cites de polítics i militars tant d'àmbit estatal com d'altres indrets del món; i sovint hi trobem diàlegs “copiats al natural”, contes curts, “Telegrames”, fragments narratius, poemes i “Diversions públiques”, una mena d'agenda cultural bàsicament centrada en el teatre. La brevetat dels textos feia possible que a cada número es tractés una multitud de temes. *Lo Ponton* va treure el primer número el 15 de maig de 1870 i tornà a sortir el 1874 amb el subtítol “Periòdic més roig que Judes”, editat per Manel Álvarez i amb una capçalera diferent i sense les col·laboracions de Lluas.

Signats amb el seu nom abreviat, J. Lluas y P. i J. Ll. i P., *Lo Ponton* publicà quatre articles i un poema de l'autor que tractaven dos temes centrals del moment polític. En els dos primers –*El nou rei d'Espanya* (1)¹⁰² i *La monarquia democràtica liberal, baix el punt de vista econòmic i moral* (2)–,¹⁰³ Lluas es mostra molt crític amb els líders del 68 que havien acabat anant a buscar un rei estranger, però també amb els que no s'havien atrevit a aplicar les

101 Colom, 2012.

102 *Lo Ponton*, núm. 27, 12 de novembre de 1870. Pàgina 2.

103 *Lo Ponton*, núm. 30, 3 de desembre de 1870. Pàgines 1-2.

demandes d'aquell moment. Tot i que la publicació era republicana, Llunas escrivia més com a antimonàrquic que com a republicà i en els seus articles, l'autor afirmava, no sense ironia, que:

necessitem un rei perquè els exministres puguin cobrar els seus dos mil drets l'any de cessantia i el clero els seus 140 milions, perquè a l'exèrcit i a altres caus oficials no es declari en *huelga cap patriota*; i per poder contemplar retrats d'un home amb uns estalvis de forcs d'allà al cap.¹⁰⁴

La mateixa ironia incloïa l'article publicat el 3 de desembre, quan Amadeu de Savoia ja havia estat votat com a rei d'Espanya tot i que encara no havia arribat a Madrid:

Per fi Espanya, després de més de dos anys d'una inaguantable interinitat, ha trobat l'estrella de l'Orient que ha de portar-la fixament a Betlem, en la reial persona del Duc d'Aosta, el Savoia que, segons diuen, farà el sacrifici de venir a consumir-nos uns 50 o 60 milions l'any, per poder fer la nostra felicitat!¹⁰⁵

La seva defensa de la llibertat passava, en aquell moment, per dir que “la llibertat no es pot trobar mai representada per la persona inamovible i irresponsable d'un rei sinó en la igualtat política, religiosa i econòmica de l'individu amb la República democràtica social.”¹⁰⁶ És el primer cop i el darrer que Llunas defensa la república explícitament en un article i ho fa amb els dos afegits de democràtica i social, tot i que a *Lo Ponton* també hi publica un poema antimonàrquic en què Ferran, Cristina i Isabel, al costat de Prim, li serveixen per afirmar que tenir rei és sinònim de ser esclau:

Quan manava Fernando anava mal;
quan manava Cristina anava igual;
quan manava Isabel res era bo;
ara que mana en Prim, tot és pitjor.
*Així, poble espanyol, veuràs, si et plau,
que mentre tinguis reis, seràs esclau.*¹⁰⁷

Pel que fa als altres dos articles, les dues parts d'*Una ullada a França* (3 i 4), Llunas hi fa una anàlisi de la guerra entre Prússia i França des del punt de vista de qui és afrancesat perquè admira el poble que ha fet la Revolució pels drets de l'home i que continua tenint força suficient per fer-ne d'altres. La seva mirada no és monolítica i de França en blasma la figura de Napoleó, alhora que en lloa el poble dient que si el primer va ser derrotat a Sedan va ser

104 *Lo Ponton*, núm. 27, 12 de novembre de 1870. Pàgina 2.

105 *Lo Ponton*, núm. 30, 3 de desembre de 1870. Pàgina 1.

106 *Lo Ponton*, núm. 30, 3 de desembre de 1870. Pàgina 2.

107 *Lo Ponton*, núm. 29, 26 de novembre de 1870. Pàgina 3.

perquè si hagués anat a París a buscar reforços “havia, per continuar amb honra i probabilitats de profit la guerra, d’acudir a demanar forces al poble, i ell no ignorava que aquestes mateixes forces haurien servit per al seu destronament”.¹⁰⁸ Llunas tanca l'article amb un paràgraf final èpic, molt utilitzat en els seus textos, en què afirma que:

França, doncs, que lluita per la raó natural i pel dret modern del Progrés, i que compta amb les simpaties de tot el món civilitzat, no pot sucumbir, i no sucumbirà; però si la fatalitat es posés en contra la Llei natural i la justícia, recordem-nos-en que també caigué Numància, Sagunt i Girona, i que després de la seva caiguda foren l’admiració de tot el món.¹⁰⁹

Hauria estat molt interessant que l'autor hagués continuat escrivint en el periòdic i hagués pogut valorar i informar sobre la Comuna de París, constituïda tres mesos després del seu darrer article, però *Lo Ponton* va deixar de sortir abans.

El 18 de març comencen els fets de la Comuna de París,¹¹⁰ que és proclamada com a govern municipal autònom vuit dies després. Els fets de la Comuna i la seva posterior repressió, quantificada en 30.000 executats, 38.000 empresonats i 7.000 deportats, esdevenen determinants per accelerar el pas gradual del republicanisme a l'anarquisme que estàvem comentant en els internacionalistes catalans, alhora que generen debats apassionats en tots els moviments progressistes i conservadors, del moment. Per molts obrers catalans i espanyols es fa evident que la República no és garantia de cap Revolució Social i, ben al contrari, sí que ho és, si així ho determina la classe dirigent, de la seva repressió.

La Comuna marca, d'una banda, un camí possible i desitjable per a la somiada revolució, això és el que pensen Kropotkin¹¹¹ i la major part dels revolucionaris europeus, i, de l'altra, esdevé el símbol de la repressió, el camí que pren l'Estat per aturar la revolta, l'empresonament, l'assassinat i la persecució dels seus ciutadans revoltats, un camí que, per por al contagi, també van seguir les autoritats espanyoles. Termes ho explica dient que “la Comuna va apassionar els internacionalistes catalans, mentre la por al contagi forçava el govern espanyol a una política d’enduriment”.¹¹²

Si tenim en compte que el llarg poema *La Revolució* de Josep Llunas està dedicat a la insurrecció parisenca, així com la multitud de xerrades i festes commemoratives dels fets en què participà al llarg de la seva vida, i que després de 1871 ja no podem parlar d'un Llunas

108 *Lo Ponton*, núm. 33, 24 de desembre de 1870. Pàgines 1-2.

109 *Lo Ponton*, núm. 34, 31 de desembre de 1870. Pàgina 2.

110 Un interessant relat sobre els fets escrit en el mateix moment que passaven el trobem a Lissagaray (2007).

111 Kropotkin, 2010.

112 Termes, 2000b: 77.

republicà radical sinó d'un dirigent obrer internacionalista; la importància d'aquest any i dels esdeveniments de la Comuna semblen ben clars en l'evolució ideològica de l'autor. La Comuna és un punt i a banda per a tot el moviment obrer català i per a Llunas en particular, tal com podem entendre de la lectura del text que escriu vint-i-cinc anys després fent-ne una valoració:

En l'espai de dos mesos la Commune desenvolupa i posa en pràctica un programa revolucionari-emancipador que ha quedat com el moviment inicial de l'emancipació dels treballadors i de l'emancipació absoluta i eterna de la tirania política i capitalista, al mateix temps que es donava cap, amb valor i energia, a les necessitats de la defensa.¹¹³

En aquest mateix text, Llunas comenta cada un dels episodis de la revolta, ja sigui en forma de lloança o d'atac verbal, en funció de si eren els obrers o els burgesos qui el protagonitzaven. Els segons, refugiats a Versalles en una Assemblea Nacional que volia capitular davant els prussians, amb Thiers al capdavant, s'especialitzaren en la repressió contra els primers, que l'únic que havien fet havia estat no capitular davant l'enemic prussià i, segons l'autor, demostraren en la pràctica l'impossible acord entre burgesos i proletaris, les dues classes que continuen lluitant per establir dues formes diferents d'organització social:

Per això, davant de la proclamació de la república i la constitució de l'Assemblea de Versalles, posada als peus de Thiers, no van abdicar els treballadors de París les seves iniciatives i aviat es van trobar formats els dos partits, burgesos i obrers, privilegiats i desheretats, que des d'aleshores fins al dia de la Revolució triomfant han de dividir el món.¹¹⁴

O, com escrivia Marx a *La guerra civil a França*, malgrat criticar-ne els mètodes i la manca de planificació:

El París dels treballadors, amb la seua Comuna, serà celebrat per sempre com el gloriós precursor d'una nova societat. Els seus màrtirs resten en el gran cor de la classe obrera. Els seus exterminadors ja tenen la història adreçada cap a la picota eterna de la qual les pregàries de tots els llurs sacerdots no els podran redimir.¹¹⁵

Les conseqüències de la Comuna a l'Estat espanyol van ser importants i el Consell Federal de la FRE decidí enviar bona part dels seus membres a Lisboa preveient una repressió que des de la premsa conservadora es començava a atiar i que en poc temps es desfermà. El

113 *La Tramontana*, núm. 705, 20 de març de 1896. Pàgina 2.

114 *La Tramontana*, núm. 705, 20 de març de 1896. Pàgina 2.

115 Marx, 1871: capítol IV.

juny, Sagasta decretà la primera persecució contra els internacionals, amb la Llei del ministre de Governació Francisco Candau. No hi havia cap delictes per imputar-los, però van ser declarats il·legals junt amb la seva organització, segons paraules del ministre perquè: “la llei autoritza l'acció repressiva inclús abans que es constitueixi la societat i es produeixi aquest fet”.¹¹⁶

En aquestes condicions, el segon congrés de la FRE de l'AIT que havia de tenir lloc a València es convertí en una conferència secreta celebrada al setembre i un posterior acte públic a la Universitat. Hi participaren 15 delegats que van decidir enviar Anselmo Lorenzo a la Conferència de Londres de l'AIT en representació de la FRE. Aquest, quan va tornar, intentà suavitzar les diferències que hi havia vist entre les postures marxista i anarquista, que acabarien desmuntant l'organització en el moment precisament que a l'Estat espanyol la Federació Regional esdevenia una autèntica organització de masses.

c.2.6. El Congrés de Saragossa, la Unió de Noògrafs i *El Condenado*

A principis d'abril de 1872, Saragossa acull el II Congrés Obrer, en semiclandestinitat. És el darrer congrés unitari de l'obrerisme espanyol i bona part del comici es va dedicar a intentar solucionar un conflicte obert entre la publicació *La Emancipación* i la federació local madrilenya. Era la constatació de les desavinences, primer, i els enfrontaments, després, provocats per les diferents formes d'entendre la lluita de la Internacional, des de postures més llibertàries i, per tant, bakuninistes fins a postures més autoritàries i, per tant, marxistes. Les primeres eren molt majoritàries a Catalunya. Una de les acusacions dels marxistes, en aquell moment, anava dirigida contra el suposat control que l'Aliança de la Democràcia Socialista, organitzada com a grup secret, exercia sobre l'organització sindical.

A banda dels conflictes, que s'intentaren suavitzar i s'aconseguien postergar, en el congrés es discutí sobre quina condició havien de tenir els membres de la Internacional: obrers o anarquistes, i es rebutjà l'acció sindical per reduir la jornada laboral. L'obrerisme català en què s'emmarcava Llunas, tot i que ell no participà en el congrés, sumava el 40% dels participants davant del 80% de l'anterior congrés. Aquesta disminució en la participació, a banda dels motius geogràfics evidents, apuntava camins diferenciats entre el sindicalisme

¹¹⁶ Zugasti, 2010: 148-149.

majoritari a Catalunya, més preocupat per millorar el seu present que per pensar com seria la futura Revolució Social que els alliberaria, i el de la resta de l'Estat, que majoritàriament passà a dominar el Consell Federal, el qual s'instal·là a València.

El Congrés de Saragossa insistí en un punt ja tractat en el de Barcelona: la necessitat d'impulsar les unions d'ofici, o tal com explicava Llunas: “la idea de grandes federaciones que coadyuvasen a un mismo fin”,¹¹⁷ la qual cosa va provocar que “la parte activa e inteligente de la clase obrera española se abrazó con entusiasmo a aquella bandera que juzgó redentora, y desde entonces cambió radicalmente en nuestro país el modo de ser de las sociedades obreras de resistencia.”¹¹⁸ En el cas dels tipògrafs, aquesta unió es complicà com a conseqüència de les divisions ja evidents entre marxistes i anarquistes; els primers, majoritaris a Madrid i dirigits per Pablo Iglesias i, els segons, majoritaris a la majoria de la resta de l'Estat, però de manera especial a Barcelona. Davant la impossibilitat de posar-se d'acord per constituir la federació d'ofici a escala estatal, la secció barcelonina decidí convocar un congrés¹¹⁹ per tal de constituir la Unió de Noògrafs de la Regió Espanyola. Segons Manuel Vicente, Llunas va ser nomenat secretari de propaganda i organització del congrés i, junt amb Antoni Pellicer, va formar part de la Comissió Interina organitzadora del congrés tot i que en el número de *La Federación*¹²⁰ en què es publica la convocatòria del congrés cap dels dos apareixen com a membres de la Comissió Interina i qui signa l'ordre del dia del congrés és l'impressor F. Giró.

El Congrés va reunir:

Encuadernadores y Rayadores, Litógrafos, Papeleros, Escritores, Publicistas, Fotógrafos, Sección de naipes, Fundidores de caracteres y Estereotipadores, Dibujantes, Grabadores, Repartidores de obras y periódicos y demás ramos del trabajo ocupados en las industrias que sirven para la emisión del pensamiento. A nuestra unión la hemos titulado de NOÓGRAFOS.¹²¹

I en la convocatòria publicada a *La Federación*, explicaven el significat de la paraula “noògraf” triada per definir-se:

NOO, palabra griega que significa entendimiento, inteligencia, pensamiento, y GRAFOS de *gráfico*, o sea descripción demostrada con signos y figuras; expresan las dos palabras

117 Llunas, 1885: 2.

118 Llunas, 1885: 2.

119 Seco (cur.), 1969: vol. I, 148.

120 *La Federación*, núm. 164, 5 d'octubre de 1872. Pàgina 2.

121 *La Federación*, núm. 160, 7 de setembre de 1872. Pàgina 2.

juntas, NOO-GRAFOS, los que se dedican a la descripción o representación del pensamiento o de la inteligencia.¹²²

El 12 d'octubre tingué lloc el congrés i 24 seccions es federaren a la Unió, les quals agrupaven un total de 2.462 associats repartits entre 2.047 homes, 241 dones i 174 aprenents. Després del seu segon congrés, celebrat a Alcoi l'octubre de 1873, el Consell de la Unió de Noògrafs informà el Consell Federal que hi havien participat 12 seccions de paperers, 2 de tipògrafs i 1 de litògrafs.¹²³

Del primer congrés no en tenim gaire informació perquè, precisament, en el moment en què tingué lloc, la Unió es trobava involucrada en un conflicte laboral molt important, la primera vaga general de l'ofici a Barcelona. Les seves principals reivindicacions eren un increment salarial del 35%, la reducció de la jornada laboral i el compromís dels empresaris de contractar només obrers afiliats a la Internacional. La vaga va ser unànime des dels primers moments i un grup d'empresaris signà la tarifa demanada, tal com explica la premsa internacionalista,¹²⁴ i després de diverses negociacions i el manteniment de la vaga, la totalitat dels treballadors aconseguiren un increment salarial del 25%¹²⁵ i la reducció de mitja hora de la jornada laboral. No guanyaren l'objectiu de la contractació de treballadors de l'AIT i alhora, com a fet negatiu per a la seva causa i en resposta a l'organització obrera que ja havia demostrat la seva eficàcia, els patrons organitzaren la Societat de Patrons d'Impremta, una organització empresarial que serví, primer, per negociar la vaga, però, després, per mantenir la unitat dels patrons davant dels treballadors i aconseguir condicions de contractació favorables als propietaris, és a dir amb pitjors condicions per als productors.

Si no podem afirmar que Llunas fos secretari de la comissió organitzadora del Congrés de Noògrafs, sí que sabem que, el 14 de juliol, era el secretari de l'exterior del Consell de la federació barcelonina de la FRE. És en aquesta data que *La Federación* publica una carta de felicitació del Consell barceloní al Congrés regional belga reunit a Brussel·les, signada per Llunas com a secretari de l'exterior del Consell i en què els barcelonins lloen els Estatuts de què s'han dotat els belgues dient que:

Lo que más nos ha satisfecho de vuestro proyecto de Estatutos es la tendencia que en él domina de anular toda autoridad, toda tiranía.

122 *La Federación*, núm. 160, 7 de setembre de 1872. Pàgina 2.

123 Seco (cur.), 1969: vol. II, 188.

124 *La Federación*, núm. 166, 19 d'octubre de 1872. Pàgina 1.

125 *La Federación*, núm. 168, 2 de novembre de 1872. Pàgina 3.

Estamos con vosotros y creemos no equivocarnos si decimos que también lo están todos nuestros hermanos de esta región.¹²⁶

La mateixa publicació informa, el 18 d'agost, que “El compañero Llunas, secretario del exterior de la Federación barcelonesa, manifiesta que no dirijan más comunicaciones a su nombre, puesto que sale para otra localidad.”¹²⁷ Per tant, suposem que la seva feina com a secretari durà un temps curt o bé mantingué el càrrec sense les atribucions.

En aquests mateixos moments, Llunas era també corresponsal administratiu i literari per Catalunya del periòdic bakunista madrileny *El Condenado*, dirigit per Tomás González Morago, que l'havia fundat junt amb Juan Serrano Oteiza i que publicava gravats de Josep Lluís Pellicer, que en dibuixà també la capçalera. *El Condenado*¹²⁸ era una publicació socialista que, a partir del seu número 11 (del 8 de juliol de 1872), s'autodefiní com a “periòdic col·lectivista, defensor de la Internacional”. Es va publicar del 21 de gener de 1872 al 2 de gener de l'any següent i va treure al carrer 36 números. En una de les seves reaparicions després d'una suspensió de dos mesos, la publicació es reafirmava en un programa que els definia “en política ANARQUISTAS, en economía COLECTIVISTAS, en religión ATEOS”.¹²⁹ Un dels seus objectius era fer front a *La Emancipación*, que en aquell moment actuava com a portaveu no oficial del grup marxista madrileny. En aquest sentit, després d'una suspensió de dos mesos, *La Federación* del 14 de juliol es felicitava de la reaparició d'*El Condenado* i deia en un dels seus articles que la publicació madrilenya “la emprende contra *La Emancipación*, colega que desde hace algún tiempo sigue una conducta doctrinaria, replegando la bandera radical que en sus primeros tiempos con ilustración y valentía sustentara”.¹³⁰

c.2.7. A la Junta de l'Ateneu Català de la Classe Obrera i contra els carlins amb les armes a la mà

Com veiem, 1872 va ser un any en què Llunas va emprendre una activa participació en el món sindical internacionalista, tot i que la principal de les ocupacions a què es va dedicar no arribà fins a la tardor d'aquell any. És aleshores quan, amb només vint anys, començà a exercir com a secretari de la Junta Directiva de l'Ateneu Català de la Classe Obrera. La importància que té

126 *La Federación*, núm. 152, 14 de juliol de 1872. Pàgina 3.

127 *La Federación*, núm. 157, 18 d'agost de 1872. Pàgina 4.

128 Dades extretes de Madrid, 1988-1989: 351.

129 *La Federación*, núm. 152, 14 de juliol de 1872. Pàgina 2.

130 *La Federación*, núm. 152, 14 de juliol de 1872. Pàgina 2.

aquest càrrec des del punt de vista personal per a Llunas queda clara quan Manuel Vicente ens explica la seva vinculació amb l'Ateneu:

Quan només era un nen i ja treballava d'aprenent a la impremta, havia anat a les classes, més tard, no gaire, s'introduí al món de la cultura republicana de la mà de Rafael Farga Pellicer, Josep Anselm Clavé i altres insignes mestres que parlaven, discutien i feien mestratge entre els joves ateneïstes. Hi havia conegut Giuseppe Fanelli i Anselmo Lorenzo i els seus amics de tota la vida: Eudald Canibell i Antonio Pellicer.¹³¹

El recorregut ideològic al voltant dels mestres i de les seves influències resulta molt aclaridor sobre el procés que ja hem comentat i que Vicente resumeix aquí perfectament. Clavé i Farga Pellicer representen l'obrerisme republicà; el primer, en el seu vessant musical i cultural i, per tant, compartit amb l'internacionalisme i, el segon, en evolució cap a l'anarquisme bakuninista, del qual acaba sent un dels principals líders. Fanelli és l'enviat de Bakunin per estendre les seves idees col·lectivistes de la Internacional a l'Estat espanyol i implantar-hi l'Aliança de la Democràcia Socialista; i Anselmo Lorenzo és un dels teòrics anarquistes més importants de l'Estat espanyol en aquell moment, amic de Llunas junt amb Antoni Pellicer i Canibell, que són dos dels seus companys d'aquesta època i després a *La Tramontana*, especialment el darrer.

L'Ateneu, abans de la Revolució de Setembre de 1868, havia passat a tenir com a president de la Junta el federal Miquel González Sugrañes, de qui ja hem explicat la relació amb Llunas. En un moment d'efervescència social, els seus locals s'obriren a una gran diversitat d'associacions, tot i que, tal com recordava el mateix Sugrañes, “a condició, empero, de continuar la obra que con otros ciudadanos empezamos a elaborar allá por los años de 1862; obra exclusivamente dedicada a la enseñanza”.¹³² Sense deixar de tenir l'escola oberta, els seus locals, situats aleshores al carrer Mercader, 42, van passar a acollir des dels preparatius del I Congrés Obrer a les redaccions de publicacions com la internacionalista *La Federación*, *La Humanidad* o *El Eco de la Asociación Libre-pensadora de Barcelona*. Organitzacions obreres com el Centre Federal de les Societats Obreres de Barcelona o la Societat Fraternal d'Oficials Impressors hi van establir la seva seu, al costat d'altres com l'Associació Lliure d'Amics dels Pobres o l'Associació de la Joventut Republicana de Barcelona. A banda, l'espai serví com a seu electoral del Comitè Local Republicà Federal de Barcelona per triar els sergents i subalterns del Batalló de Guies de la República.¹³³

131 Vicente, 1999: 44.

132 Vicente, 1995: 173.

133 Les informacions que no inclouen cita de referència han estat extretes de Vicente, 1995: 173.

Veient i intuïnt el panorama que s'apropava, González Sagra no va tardar

en abandonar nuestro cargo, al notar transformada aquella joya en centro propulsor de ideas y transformaciones bien distintas a las informadas por su honrosa y antigua historia, ora organizando asociaciones internacionalistas, ora apareciendo periódicos y revistas en defensa de disparatadas ideas económicas y político-religiosas, para más tarde celebrar congresos que llegaron a alcanzar grandísima resonancia por los acuerdos en los mismos tomados.¹³⁴

D'aleshores fins a la restauració borbònica, l'Ateneu va passar a mans dels internacionalistes i Farga Pellicer en va ser el nou secretari; els directors successius van ser homes del sindicalisme català del moment i, per tant, l'espai esdevingué completament obert als nous moviments socials que s'anaren succeint, però, sobretot, estigué estretament lligat a l'internacionalisme.

El curs de 1869 a 1872 es desenvolupà un complet programa educatiu en què s'impartien molt diverses assignatures, des de Teoria de Teixits o Matemàtiques a Dibuix Lineal o Principis de Construcció, a càrrec d'un considerable nombre de professors amb títol d'enginyers, a més de les típiques assignatures d'Aritmètica, Llengua i Escriptura, Gramàtica o Francès. Els diumenges es feien conferències que també intentaven encabir un ampli ventall d'interessos, des de pensament social (amb xerrades sobre Comte, els socialistes utòpics o Proudhon) fins a conferències del republicà Aulèstia i Pijoan¹³⁵ o del catalanista Lluís de Carreras sobre la llengua catalana.

Llunas va passar a ser secretari de la Junta Directiva durant el curs 1872-1873, durant el qual es presentaren nombroses novetats. D'una banda, els professors passaren a fer les classes gratuïtament i, segurament per això, l'oferta de cursos fou una mica més reduïda, però la matrícula va créixer i les classes de Lectura i Escriptura, per exemple, arribaren a tenir entre 300 i 500 alumnes.

Una altra de les novetats anunciada era l'obertura d'una escola per a nenes a la qual podrien assistir nenes més grans de sis anys previ pagament de quatre rals. L'escola no fugia del rol tradicional de la dona amb classes d'una de les tres àrees en què es dividia, que era Treball, dedicades a ensenyar Costura, Ganxet, Sargits, Adobs i Confecció. Tot i l'anunci de l'obertura, l'escola de nenes no arribà a funcionar aquell curs per manca d'alumnes inscrites, malgrat les crides de *La Federación* als obrers internacionalistes en el sentit d'apuntar-hi les

134 Vicente, 1995: 173.

135 Per a un apropament al personatge i la seva obra: Tomàs, 2009.

seves filles, però el curs següent s'obrí una escola nocturna per a obreres i es va fer una nova crida per engegar l'escola infantil de nenes.

La tasca en què sí va reeixir la nova Junta va ser la de dotar l'escola de l'Ateneu d'un llibre de text que servís, alhora que per instruir els infants obrers, per combatre l'obscurantisme religiós omnipresent a les escoles del país. Aquest llibre va ser *El ariete socialista internacional*, l'autoria del qual va ser atribuïda erròniament a Josep Llunas i del qual és autor Emili Hugas, també secretari de l'Ateneu en el seu període internacionalista. El llibre anava signat per “un trabajador” i Buenaventura Delgado¹³⁶ atribuï l'autoria al de Reus seguint l'opinió de Víctor Manuel Arbeloa. El 1978, en la seva tesi de llicenciatura, Conrad Vilaró ja havia expressat aquesta mateixa opinió, igual que Renée Lamberet, que l'atribuï a Llunas perquè en aquells moments era el secretari de la institució i anys després, el 1887, en va publicar una segona edició a la Biblioteca de La Tramontana. El 1999, Manuel Vicente advertí que Eudald Canibell deia que l'autor era Hugas en una nota necrològica publicada a *La Revista Gràfica*. I en les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans, celebrades a Girona el 2003, Albert Esteruelas i Xavier Laudo presentaren una comunicació¹³⁷ sobre el llibre en què, tot i que corroboraven que Llunas no n'era l'autor, es mostraven escèptics sobre l'autoria d'Hugas, ja que aquest havia escrit un altre llibre titulat precisament *El ariete anarquista* i pensaven que hi havia confusió entre un títol i l'altre. Finalment, acceptaren que Hugas n'era l'autor perquè l'única constatació escrita de la seva autoria, la nota de Canibell, l'atribuïa a ell.

Tot i que Llunas no en va ser l'autor sí que va estar implicat en l'edició del llibre i aquest es va crear i es va escriure en el seu voltant més immediat, un fet interessant de tenir en compte en relació amb el pensament que desenvolupà posteriorment sobre la necessitat de l'educació integral, una de les constants de l'anarquisme col·lectivista que l'autor també defensà. *El ariete socialista internacional*, en paraules d'Esteruelas i Laudo:

és un dels primers antecedents del camí propi que marcaren les diferents iniciatives escolars i no formals del moviment d'origen internacionalista dins la renovació pedagògica. Una renovació que en aquest marc se centrarà més en les idees que han d'ordenar la vida que no pas en les metodologies amb les quals s'han d'aprendre.¹³⁸

136 Delgado, 2000.

137 Esteruelas; Laudo, 2003: 357-368.

138 Esteruelas; Laudo, 2003: 357.

El llibre conté un seguit de normes i virtuts que, segons el pensament internacionalista, eren ideals per a la classe obrera. És, per tant, una obra dedicada bàsicament a l'educació moral des d'un punt de vista social, amb la intenció de desenvolupar en els infants una moral positiva que havia de substituir la concepció religiosa de l'existència. O, tal com deia *La Federación* després d'anunciar-ne la imminent sortida en alguns números:

este folleto está lleno de grandes pensamientos, preceptos de moral social y de ejemplos basados en la lógica no mistificada, no prostituida, como acontece con los tratados sobre instrucción y educación que se publican bajo la proteccion o por órdenes de los poderes constituidos; hechos con el solo objeto de prostituir la inteligencia, los sentimientos libres y las aspiraciones revolucionarias de la juventud.¹³⁹

El seu contingut era divers i incloïa capítols dedicats a difondre avenços de la ciència per fer front a l'obscurantisme religiós, així com reculls de màximes que situaven perfectament els infants en l'espai de l'internacionalisme, d'una manera que avui no deixaríem de qualificar de dogmàtica, però que en aquell context responia, precisament, a utilitzar els mètodes de l'enemic de classe i de l'església que coneixien per tal de propagar les pròpies idees i formes de pensament. Les màximes atacaven tant el capitalisme com la representació política, la religió i l'exèrcit, alhora que exposaven les seves solucions en el socialisme, la ciència i l'associació dels treballadors. Algunes d'aquestes màximes deien:

Lleva la ciencia consigo
el odio a todo castigo.

Mas no así la religión
que ordena la resignación.

Es simpleza, en sana crítica,
esperar de la política.

El capital es la fuente
de tu miseria presente.

Sonajas e Himno de Riego
engañan al pueblo ciego.

Con el socialismo tienes
casa, sociedad y bienes.

139 *La Federación*, núm. 172, 30 de novembre de 1872. Pàgina 2.

Ni burgués, ni magistrado,
ni clérigo, ni soldado.

Quien aspira a diputado,
es para el pueblo un malvado.

Busca en la asociación
tu propia emancipación.

Aléjate de los vicios
y políticos comicios.¹⁴⁰

Són només alguns exemples, però ens serveixen a la perfecció per veure com, a través d'un format popular i accessible, es proposava una idea política complexa i alhora nova, tal com proposa Llunas de manera teòrica des de l'estètica de la literatura obrerista.

L'Ateneu emprengué nous projectes, el més important dels quals va ser, sense dubte, el trasllat a unes dependències més grans, situades en els antics locals del convent de Sant Felip Neri, al carrer de la Palla, 10. La cessió la va fer personalment el president de la República Estanislau Figueras a la Junta de l'Ateneu durant un viatge en què intentava asserenar els ànims dels republicans intransigents que volien proclamar la república federal i dissoldre l'exèrcit. La cessió es podia entendre com un intent d'apropar-se als internacionalistes barcelonins en un moment en què la nova República necessitava calma i l'únic que aconseguia era enemics per totes bandes.

El nou espai necessità unes obres d'adequació que es van pagar establint una quota extraordinària de vuit rals que les societats federades van aconseguir dels seus associats i amb diners que va aportar la Diputació. Els treballs es van realitzar “bajo el más adelantado punto de vista social”, aplicant les vuit hores de treball que el moviment obrer tenia com a objectiu. La seva inauguració oficial tingué lloc el 29 de juny amb una assemblea de la federació barcelonina i els projectes endegats incloïen des d'un reforç de l'escola amb classes per a dones fins a la biblioteca que arribà a 776 volums el 1873, o la creació d'un museu zoològic per al qual ja es comptava amb 1.000 exemplars. Tot s'estroncà, però, amb el cop d'estat de Pavia i l'ocupació militar de les dependències de l'entitat el 7 de gener de 1874, el seu tancament i la dissolució de la Internacional, dos dies després, a càrrec del governador militar, que complia ordres del capità general de Catalunya, Martínez Campos.

140 Termes, 2000a: 411-412.

Però tornem enrere, ja que, un cop expulsat el grup marxista de la Nueva Federación Madrileña, el juny de 1872, i ratificada aquesta expulsió en el Congrés de Còrdova de la FRE, entre desembre del 72 i gener del 73, semblava que la Internacional mantindria principis homogenis, però un nou fet trasbalsà l'organització i l'aplicació dels acords presos en els seus congressos. L'11 de febrer de 1873 es va proclamar la Primera República, molt ben rebuda per les classes populars catalanes, que duraria un breu període d'onze mesos. La República va ser també ben rebuda per la majoria de sindicalistes catalans, però no pel grup dirigent de la Federació Regional que veia el nou règim com un simple maquillatge de l'Estat burgès, una opinió semblant a l'expressada per *La Federación* quan anunciava, el 15 de febrer de 1873, que “Un cambio brusco en la política de la clase media, llevado por la fuerza de las circunstancias, por el ruinoso estado de la Hacienda y por la imposibilidad de sustituir un rey por otro, ha establecido en España la República.”¹⁴¹ I alhora hi contraposava l'únic model republicà que podria garantir, segons ells, la llibertat i el progrés: “la verdadera República Democrática Federal es la PROPIEDAD COLECTIVA, la ANARQUÍA y la FEDERACIÓN ECONÓMICA; o sea la *libre federación universal de libres asociaciones obreras*.”¹⁴²

És en les primeres setmanes del nou règim, el 13 de febrer, quan Josep Lluнас prengué part en un míting a la plaça de Catalunya junt amb Valls, Nuet, Balasch, Albajés, Abayà, Pàmies i una dona anomenada Marieta. Un acte que va reunir, segons les fonts, entre 10.000 i 30.000 persones. *La Federación* aporta les xifres més altes de participació alhora que en la seva crònica deixa ben clar que els oradors no es van ocupar de la República, tal com podria semblar lògic de pensar, sinó que “dedicaron predilectamente su atención en inculcar las ideas de la Asociación Internacional y en disertar sobre lo infame y tiránica que es la clase media”¹⁴³ ja que “El principal objetivo del meeting y manifestación, que era propagar los principios sociales entre el pueblo, y el de impulsar las reformas económicas por los trabajadores mismos, creemos que se ha llenado cumplidamente.” Per corroborar aquesta intencionalitat del míting, el periòdic incloïa un suposat diàleg que tingué lloc a les cinc de la tarda, un cop acabada la manifestació, entre un burgès federalista i un internacionalista:

—¿Qué queréis indicar con esta manifestación?

—Que queremos trabajar menos horas; contestole.

Luego, —replicó el burgués— queréis que otros trabajen más horas.

141 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873. Pàgina 1.

142 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873. Pàgina 1.

143 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873. Pàgina 2.

–Efectivamente, queremos que todos los parásitos, usted por ejemplo, sepan cómo se arregla para ganar *honradamente* el pan con el sudor del propio rostro.¹⁴⁴

A Barcelona, hi havia internacionalistes presents en gairebé totes les alternatives proposades, no només en les que com a FRE havien acordat en els seus congressos, sinó en moltes altres, des dels intents de març, abril i maig de proclamar la república federal fins a la creació d'una candidatura a les eleccions municipals el juliol de 1873, alhora que també hi havia un petit grup insurreccional al voltant del metge García Viñas que seguia les tesis de la Comissió Federal instal·lada a Alcoi.

Els republicans també es trobaven dividits malgrat haver proclamat la República i els carlins, aprofitant que l'exèrcit estava descontent amb el nou poder republicà, donaren embranzida a l'aixecament que havien protagonitzat l'any anterior i incrementaren les seves accions bèl·liques contra ciutats com Reus, Igualada o Mataró en el que es coneix com a Tercera Guerra Carlina, que va començar el 1872 i no s'acabà fins al 1876. Davant d'aquest desafiament, els internacionalistes demanaven la desaparició de l'exèrcit amb reclutament obligatori i la creació d'una milícia voluntària.

És en referència a aquest context que Canibell explica, referint-se a Llunas, que “Home de fermes conviccions lliberals, va prendre l'arma contra els carlins en temps de la República”¹⁴⁵ o, tal com diu emfàticament Morato, “¡Peleó por la libertad con las armas en la mano!”¹⁴⁶ El mateix Llunas recordava, anys després, que “efectivament ho confesso: quan després de proclamada la República a Espanya augmentaren els carlins, jo vaig tenir la debilitat de ser dels primers d'allistar-me als batallons de la Diputació”.¹⁴⁷

Llunas formà part del segon Batalló de Guies de la Diputació, una milícia popular creada el 1873 i que comptava amb quatre batallons de 800 homes cadascun. Igualada, Caldes i Mollet eren tres de les poblacions amenaçades pels carlins, la qual cosa va fer que molts internacionalistes s'afegissin a la lluita enquadrats en la milícia popular, al capdavant de la qual, en alguns casos, també hi havia altres sindicalistes com Josep Fontanals o federals internacionalistes com Baldomer Lostau, comandant en cap dels batallons de Guies de la Diputació sota les ordres del qual combaté Llunas.

144 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873. Pàgina 2.

145 Canibell, 1905: 348.

146 Morato, 1972: 170.

147 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889. Pàgina 1.

Es pot entendre l'actitud de participar en aquest conflicte bèl·lic pel fet que allò que s'hi defensava era tan important que calia guanyar com fos. I tot i que la República vigent no era el règim de llibertats que Llunas i altres internacionalistes volien, és clar que la victòria dels carlins era encara molt més lluny del seu ideari. A més, ho feia en una milícia popular, que era una de les reivindicacions de bona part de l'obrerisme davant d'un exèrcit que no dubtaven a qualificar més proper als carlins que al règim republicà. En aquest sentit, acabada de proclamar la República, *La Federación* publicà un text signat per Llunas i altres membres de la Secció d'Impressors en què s'elogiava l'actitud d'un grup de soldats que s'havien amotinat en defensa de la República federal, fet pel qual havien estat acusats de carlins i alfonsins. En aquest text els impressors acabaven defensant la creació d'una milícia popular per combatre la teocràcia, tenint en compte que aquesta era només una de les bases de l'Estat:

Los pueblos armados, y con los que voluntaria y decididamente quieran luchar, que voluntariamente querrán todos los que empuñen las armas, acabarán las pretensiones de la teocracia, tan pronto como se quiera. Pero la teocracia es una de las piedras angulares del Estado.¹⁴⁸

La seva participació en el combat es reduí a una sola batalla, la batalla de Caldes de Monbui, que els Guies de la Diputació guanyaren i a partir de la qual Llunas va ser ascendit a oficial. *La Tramontana* recordà sovint aquests fets, per exemple en el números 268¹⁴⁹ o 425,¹⁵⁰ però quan els donà més rellevància va ser en el número 319,¹⁵¹ en publicar un text recordatori de la batalla, possiblement de Llunas tot i que sense signar, amb motiu del seu catorzè aniversari. L'article comença lamentant-se per la mort de Cabrinetty, l'últim gran cap militar anticarlí que derrotà el cap carlí Savalls en la batalla d'Alpens i morí d'un tret al clatell disparat a traïció quan entrava al poble. Després d'acusar de traïdors tots els comandaments militars, l'article relata com Caldes estava assetjada i no rebia socors dels caps militars que li podien donar amb els seus soldats, per la qual cosa acudiren a la població:

nou homes de Santa Perpètua, quaranta-set de Sentmenat, després un batalló de milicians de Sabadell coincidint amb una columna del Vallès, que acudia sense ordre i fins no obeint les ordres del capità general de Catalunya, i més tard totes les formes del paisanatge armat del Vallès.¹⁵²

148 *La Federación*, núm. 185, 1 de març de 1873. Pàgina 2.

149 *La Tramontana*, núm. 268, 6 d'agost de 1886. Pàgina 2. I també: *La Tramontana*, núm. 522, 31 de juliol de 1891. Pàgina 4.

150 *La Tramontana*, núm. 425, 2 d'agost de 1889. Pàgina 3.

151 *La Tramontana*, núm. 319, 29 de juliol de 1887. Pàgina 2.

152 *La Tramontana*, núm. 319, 29 de juliol de 1887. Pàgina 2.

Junts i amb voluntat derrotaren els carlins i demostraren que si l'exèrcit regular no acabava amb el perill carlí era perquè ja els estava bé i si no actuaven era “no per la indisciplina del soldat, com es volia fer creure, sinó per la traïció del cap”.¹⁵³ Les acusacions de Llunas no eren noves i concorden amb les que els internacionalistes feien quan demanaven la dissolució de l'exèrcit, o la substitució dels seus caps, i la creació d'una milícia popular. L'article de Llunas, catorze anys després, continuava explicant com un dels principals defensors de Caldes, Serafí Asensio, després de la batalla es va fer republicà i va ser desterrat perquè s'havia permès anar a socórrer la població sense demanar permís al seu superior mentre que el cap carlí derrotat en la batalla, Miret, un cop arribada la restauració borbònica va rebre el grau de brigadier.

153 *La Tramontana*, núm. 319, 29 de juliol de 1887. Pàgina 2.

c.3. De la Restauració a La Academia

c.3.1. Persecució i feines diverses

La República no va tenir prou força per mantenir-se enmig de diverses tensions desencadenades. El juny de 1873, Estanislau Figueres en deixava la presidència i el càrrec passava a Pi i Margall, qui presentava diversos projectes de llei socialitzants que proposaven reduir a nou hores la jornada laboral, establir el salari mínim, jurats mixtos, restricció del dret d'herència, expropiació de terres no conreades... que no s'arribaren a aplicar.

Al País Valencià, a Múrcia i a Andalusia, a iniciativa dels republicans intransigents, es proclamaren cantons independents en importants municipis, amb participació dels internacionals en alguns d'ells, tot i que de manera espontània i al marge la Federació Obrera. A Alcoi, on residia el Consell de la FRE, un conflicte laboral degenerà en motí. Al juliol, Salmerón substituï Pi i Margall i, dos mesos després, deixà el càrrec per negar-se a aplicar la pena de mort als cantonalistes. Castelar, autoritari i conservador, va passar a ser el quart president de la República.

Nou mesos després de ser proclamada la Primera República, l'entrada del general Pavía al Congrés de Diputats de Madrid posà punt i final al Sexenni Democràtic. El cop d'estat de Pavía deixà el poder en mans del general Serrano, preparant la restauració de la monarquia borbònica en la persona del rei Alfons XII, fet que es produí el 29 de desembre de 1874 de la mà de l'exèrcit. El cop d'estat deixà la Internacional fora de la llei i començà una forta repressió amb la persecució dels seus membres, empresonaments i deportacions a Canàries, Àfrica i, fins i tot, a les illes Marianes. Aquesta repressió va convertir els grups insurreccionals en preponderants a la FRE mentre l'afiliació es reduïa al mínim. Llunas ho recordava anys després explicant que:

Después del golpe de Estado del 3 de Enero fue disuelta la Internacional en España, y desde el año 74 al 81 sólo subsistieron públicamente algunas sociedades cooperativas y otras sin principios determinados que, no obstante y deber su vida legal a una organización de socorros algo parecida a un Monte-Pío, no dejaban de influir en cuantas cuestiones de trabajo se les presentaban.¹⁵⁴

154 Llunas, 1885a: 2.

La Federació Regional Espanyola de l'AIT havia arribat a tenir, entre 1872 i 1873, més de 200 federacions locals a tot l'Estat, però, en set anys i pràcticament en la clandestinitat, els seus 50.000 membres es van reduir a una desena part.¹⁵⁵ García Viñas va dirigir aquesta etapa en què es desaconsellava l'ús de la vaga, es feien proclames insurreccionals i es defensava la violència política i social allunyada de l'acció sindical de les masses; una acció sindical impossible de dur a terme de manera legal, d'altra banda. Aquest clima portà a la crema de fàbriques i masos de grans propietaris, alhora que s'incrementaven els atemptats, en un moment en què a altres països com Rússia, Itàlia i Alemanya el nihilisme arrelava amb força i hi tenien lloc atemptats importants contra les seves màximes autoritats; a l'Estat espanyol, el rei Alfons XII, va ser objecte de dos atemptats frustrats, el 1878 i el 1879.

Enmig d'aquest panorama de persecucions, Llunas intentà passar despercebut i deixà la seva feina de tipògraf per passar a treballar en diversos oficis que ell mateix recordava anys després en un article duríssim contra el director d'*El Obrero*, Josep Pàmies, que l'havia acusat de ser un dropo:

en tornar de la guerra, què havia jo de treballar! No trobant feina del meu ofici, vaig posar-me a viure de renda... acceptant una plaça de conductor del tramvia, cosa que no sabràs mai fer tu, Pàmies, perquè allí es treballava i se segueix encara treballant per tres pessetes diàries de les cinc o les sis del dematí fins a les onze o les dotze de la nit. [...] i després vaig continuar fent el gandul posant-me de seguida a empaperar habitacions...¹⁵⁶

Durant aquest temps no sabem quina és l'activitat sindical de Llunas, tot i que en tenim notícies escadusseres, com quan ell mateix relata un incident laboral com a conductor de tramvies que li suposà un enfrontament amb la direcció de l'empresa, durant el qual “vaig cantar-les clares com ningú més a aquell cèlebre director anglès, deixant-li el cotxe al pla de la Boqueria i defensant els drets del treballador”.¹⁵⁷

A *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española*, el relat sobre aquest moment històric deixa clar que alguna cosa passava a l'AIT, però ho explica com si ell no hi hagués tingut res a veure i, fins i tot, ho desconegués:

Parece indudable que la Internacional, a pesar de las persecuciones, debió subsistir secretamente en España durante todo este periodo, ya porque tuvo representantes en algunas manifestaciones de esta Asociación llevadas a cabo en el extranjero, ya por la

155 Dades extretes de Zugasti, 2010: 150.

156 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889. Pàgina 1.

157 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889. Pàgina 1.

pujanza y brío con que en Setiembre de 1881 nació en el Congreso de Barcelona la Federación de Trabajadores de la Región Española.¹⁵⁸

El “desconeixement” podria ser real o bé només un recurs literari. El que sí sabem, a través de diversos testimonis del moment, és que en l'àmbit de Barcelona, almenys en els primers moments després de la prohibició de la Internacional, Llunas continuà vinculat a la Secció de Tipògrafs. Així ho afirma Morato dient que “Estuvo de un modo activo en la organización desde los tiempos en que ésta era clandestina. Fue delegado de los tipógrafos en el Consejo local de Barcelona, y en distintas ocasiones representó a éste en los congresos comarcales secretos.”¹⁵⁹ No sabem si la seva participació va ser tan gran, però sí que, com a mínim en els primers temps després del cop d'estat de Pavía, no abandonà l'organització, ja que el març de 1874, quan Anselmo Lorenzo torna a l'Estat espanyol des del seu exili a Marsella, en arribar a Barcelona, García Viñas el porta de nit a un cafè i explica que:

allí sentí la renovación de mi entusiasta energía a la vista de aquellos jóvenes que dirigían en Barcelona, en Cataluña y puede decirse que en toda España, el movimiento obrero revolucionario: Farga, Albagés (Francisco y Gabriel), Pellicer, Llunas, Gasull, Nácher, y entre otros, mi amigo de Madrid José Miranda¹⁶⁰

Més endavant, seguint les pàgines d'*El proletariado militante*, Lorenzo explica com va ser la secció de Tipògrafs la que l'acabà acollint a Barcelona i torna a anomenar Llunas com un dels que en formava part, junt amb Farga, Rosés, Sanmartí, Suñol i Michel:

del cuadro de los constantes, de los activos, de los que en buenos y malos tiempos forman el núcleo de la vida societaria, y acostumbran a cumplir sus deberes y los de aquellos indolentes o inconscientes que no tienen voluntad suficientemente determinada.¹⁶¹

La darrera vegada que Lorenzo parla de Llunas en la seva obra és quan, passats uns mesos de la seva arribada a la ciutat, Lorenzo proposa a García Viñas una trobada a la platja de la Barceloneta amb diversos companys que ell tria per tal de crear:

una agrupación de iniciativa que se sobrepusiera a la mezquindad de los propósitos meramente utilitarios de las sociedades obreras, obrando a la manera de la Alianza de la Democracia Socialista. [...] El día designado comparecimos en el sitio designado: Farga, Soriano, Pellicer, Nácher, Gassull, Llunas, Albagés (Francisco y Gabriel)...”¹⁶²

158 Llunas, 1885a: 2.

159 Morato, 1972: 170.

160 Lorenzo, 2005: 361.

161 Lorenzo, 2005: 375.

162 Lorenzo, 2005: 376.

Els reunits van informar Lorenzo que l'organització que ell volia crear ja existia i que l'Aliança només s'havia dissolt de manera teòrica, però continuava mantenint “la pureza de sus ideales” dins de la Internacional. Per tant, podríem tornar a pensar, tot i que no assegurar, que Llunas també era membre de l'Aliança. És una dada que no podem aclarir del tot, tal com moltes informacions que fan referència a aquest període de clandestinitat, fins que no tinguem un estudi a fons sobre l'Aliança de la Democràcia Socialista.

El juny de 1874, la Federació Regional Espanyola celebrà secretament a Madrid el seu IV Congrés, amb la presència de 48 federacions locals. Aquest és el darrer congrés d'aquest període ja que els congressos van ser substituïts per conferències comarcals també clandestines. A poc a poc, la FRE va perdent força i, segons dades de Josep Termes, “De les dues-centes setanta federacions locals a l'estiu de 1873, en quedaven cent dotze el setembre de 1876, setanta-una a mitjan 1877 i només quaranta-una el 1881.”¹⁶³ Davant la línia nihilista defensada per García Viñas i altres, alguns dirigents obrers com Farga Pellicer abandonaren la Comissió Federal i en aquest cas deixà també, el 1877, la direcció de la *Revista Social*, l'única publicació que quedava en aquell moment amb funcions d'òrgan de premsa de la Internacional i que Farga dirigia des del maig de 1874.

Segons dades treballades per Manuel Vicente i ja apuntades per biografies anteriors com la de Morato, Llunas deixà l'activisme sindical en la segona meitat dels anys setanta i s'establí a Vilanova i la Geltrú, on obrí “una modesta fàbrica de sabó” junt amb Jaume Barbé i Manuel Martí. Instal·lada en el carrer de Sant Gervasi, 33, Llunas participà en l'explotació de la fàbrica des de finals de 1877 fins a març de 1878. La fàbrica es mantingué posteriorment amb el nom de Barbé i Martí. Morato també afegeix que va fer-se càrrec d'un teatre l'explotació del qual li va anar malament i, per això, va tornar a Barcelona, tot i que no hi ha més dades sobre aquest negoci.

Sí que sabem que Llunas deixà Vilanova cridat per Farga Pellicer, que li oferí tornar a la seva feina de sempre, la de tipògraf, en una nova tipografia on ell feia de gerent, La Academia.

c.3.2. La Tipografia La Academia i la preparació del nou sindicalisme

Llunas tornà a treballar un altre cop com a tipògraf, en aquest cas a La Academia, un taller

163 Termes, 2000b: 82.

propietat d'Evarist Ullastres, fundat el 1877 i del qual era gerent Farga Pellicer. El taller estava situat a la ronda de la Universitat, 96, i a partir del 1883 al número 6. La Academia¹⁶⁴ prenia el seu nom de la revista *La Academia*, publicada a Madrid per iniciativa de Pere Comas i Figueres. Ullastres s'havia casat amb la germana de Comas, el qual, segons explica Canibell, “per dot, li donà un futral de duros”,¹⁶⁵ uns diners que va invertir per muntar una impremta amb la condició de fer la revista a Barcelona.

En el moment de la mort d'Ullastres, *La Tramontana*¹⁶⁶ publicà una portada amb un text de record que seguia minut a minut les seves darreres hores i conclouïa que la seva mort havia estat conseqüència d’“una congestió cerebral fulminant”. El text en lloava la figura dient que “ses avançades idees les practicava més que no les predicava” i, per il·lustrar-ho, explicava que “havia aconseguit per rara excepció i com a resultat de son caràcter i les seves idees, que en sa casa tots els treballadors es consideressin no com a casa d'un amo sinó d'un veritable amic”.¹⁶⁷ Ullastres era lloat també pels obrers perquè “En son establiment tipogràfic La Academia sempre s'han treballat menys hores que en totes les altres imprentes de Barcelona i s'han pagat millor els jornals”, unes característiques que el butlletí dels obrers tipògrafs coincidia a destacar, a més de les seves idees democràtiques avançades i que era amic dels seus empleats, ja que era el primer que complia les tarifes establertes pels sindicats i no tenia por a un règim social igualitari. Ullastres era membre del Consell Regional del Partit Republicà Democrata Federal i havia estat delegat al congrés català del partit que aprovà la constitució de l'Estat Català el 1883, les actes del qual també edità.

A La Academia s'hi feien llibres diversos, tal com explica Santi Barjau,¹⁶⁸ des d'obres d'Apel·les Mestres i Conrad Roure fins a escrits polítics i socials, llibres tècnics de ciències, medicina i d'oficis diversos. S'hi van imprimir destacades obres d'història política revolucionària pròpies del moviment obrer del moment, com *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX* (1882), obra col·lectiva dirigida per Justo Pastor de Pellico, pseudònim de Rafael Farga Pellicer; el volum que recollia els treballs guanyadors del *Segundo Certamen Socialista* de 1890; o obres del mateix Llunas com *Qüestions socials* (1891) o *Los Partidos socialistas españoles* (1892). Pel que fa a publicacions periòdiques, a La Academia s'hi edità el *Diari Català* de Valentí Almirall i el seu substitut *Lo Tibidabo* durant tres mesos de 1879; el periòdic lliurepensador *La Luz*, dirigit per Rossend Arús; les revistes gràfiques *L'Escut de Catalunya*

164 Les informacions referides a La Academia estan extretes de Vélez (ed.), 2008.

165 Canibell, 1913: 1.

166 *La Tramontana*, núm. 277, 8 d'octubre de 1886. Pàgines 1-2.

167 *La Tramontana*, núm. 277, 8 d'octubre de 1886. Pàgines 1-2.

168 Barjau, 2008: 248-250.

(1879-80) i els primers temps de la primera època de *La Il·lustració Catalana* (1880); així com les diverses publicacions de Llunas: *La Teula*, *La Teula Barcelonina* i *La Tramontana*. L'establiment edità altres publicacions importants de l'àmbit obrer com el *Boletín de la Sociedad Tipográfica de Barcelona* (de 1880 a 1882), l'únic número d'*El Noógrafo*, *La Asociación* (1883-88), *Acracia* (1886-88) i *El Federalista* (1885-86) que durant un temps sortí com a diari, així com la revista *L'Avens* en els períodes de 1882, part del 83 i 1884 i altres com *El Evangelista* (1884).

Però a banda de la feina que s'hi desenvolupava, La Academia destaca per ser el lloc on es trobaven, treballant junts, els que serien la plana major de l'anarquisme català a partir dels anys 80 del segle XIX i alguns dels que ho havien estat fins aleshores, començant per Farga Pellicer, a qui *La Tramontana*, en el text que informa de la seva mort,¹⁶⁹ considera que més que el gerent era “un amic”, l’“apòstol” i el “patriarca de l'anarquia”, alhora que en fer-ne el repàs biogràfic afirma que era un “geni” que sabia unir “El saber i la modèstia, l'afabilitat i l'energia, el radicalisme i la prudència”. Farga és, tal com diu *La Tramontana*, el patriarca de l'anarquia que sap reunir a La Academia, on s'encarrega de l'organització del treball alhora que de moltes qüestions tècniques que distingeixen el segell de qualitat de la seva feina, un grup de tipògrafs d'idees avançades que van del federalisme i el catalanisme a l'anarquisme, i molts d'ells maçons. Hi trobem, a banda de Josep Llunas, Antoni Pellicer Paraire (cosí i cunyat de Farga), Eudald Canibell, Anselmo Lorenzo, Emili Hugas,

Ramon Tobella i Ramon Piñol (que acabarien establint la casa Tobella, Costa & Piñol), els germans Antoni i Marcel·lí Serra Furnells i el caixista Joan Russell Anglarill (que al seu torn fundaren La Académica en homenatge a l'antiga casa on també treballà el més obscur Ramon Sanromà i Serradell, el qual en aquest segon taller va ser, segons afirma Canibell, “el primer tipógrafo catalán que trabajó en la máquina de componer La Lonitype”); Ferran Iglésias (que entrà d'aprenent a l'establiment d'Ullastres i més tard fundaria la impremta Elzeviriana); Emili Guanyabens i Pere Esteve, més coneguts després com a escriptors.¹⁷⁰

La Academia fa possible un intercanvi constant d'idees avançades i informacions entre els seus treballadors que alhora exerceixen d'intel·lectuals obrers, evidentment sense deixar de treballar manualment i excel·lir en la seva feina, tant perquè incorporen totes les novetats tècniques del moment com per la seva pròpia creativitat. La tipografia també fa possible la publicació de llibres, revistes i pamflets que els serveixen per difondre els seus pensaments i les seves propostes.

169 *La Tramontana*, núm. 473, 22 d'agost de 1890. Pàgina 3.

170 Barjau, 2008: 247.

Aquests intel·lectuals obrers també exerceixen com a agitadors en els ambients obrers de la ciutat i de la resta del país, un fet molt freqüent en els ambients àcrates, on no es concep la teoria deslligada de la pràctica. Estem parlant del nucli pensador i organitzador de l'obrerisme barceloní, català i espanyol del moment, de les persones que alhora que produïen teoria i creaven organitzacions obreres seguint les fórmules anarquistes, mantenien contacte directe amb els líders europeus del moviment i eren i havien estat delegats en els congressos internacionals. En aquest sentit és important destacar que Farga Pellicer mantingué amistat personal amb Bakunin, Fanelli, Guillaume i Kropotkin.

c.3.3. Els anys de la FTRE

Entre 1877 i 1879, dins de la Internacional es troben dos grups amb dos projectes ben diferenciats. D'una banda, hi havia els partidaris de la insurrecció i el nihilisme, que havien dominat l'organització des del 1874; i de l'altra, els defensors del retorn de la FRE a la legalitat, que podríem identificar al voltant del nucli de tipògrafs de La Academia entre els quals es trobava Lluнас, ara ja no només com a espectador sinó com un dels actors principals. Aquest segon grup, durant les conferències comarcals clandestines de l'estiu de 1880, tot i participar-hi ja de manera organitzada, no aconseguí imposar el seu criteri, fins que en la Conferència Extraordinària de Gràcia del 6 al 9 de febrer de 1881, s'imposaren, destituïren la Comissió Federal de la FRE, de la qual era secretari Anselmo Lorenzo i estava controlada fins aleshores pels insurreccionalistes, i acabaren dissolent l'organització. Els insurreccionalistes i defensors de la clandestinitat van ser apartats de totes les responsabilitats, inclús Anselmo Lorenzo, i això comportà que, en alguns casos, deixessin la militància activa i, en altres, restessin a l'aguait en una segona línia per veure com evolucionaven els canvis que la nova direcció aplicava. Alguns dels principals líders del corrent il·legalista, com García Viñas i Trinidad Soriano, van retornar als seus pobles de Màlaga i Huelva, respectivament; Náchermoria a la presó cap al 1890, i Andreu Julivert i Llorenç Botella es refugiaren a Barcelona en cercles obrers afins.

El grup que executà aquesta operació de canvi, ja ho hem dit, era el format pels treballadors de La Academia, una colla d'intel·lectuals obrers que compartien una visió col·lectivista sobre la lluita sindical i social, sobre l'anarquisme i sobre el sindicalisme. Les seves propostes de tornar a l'obrerisme sindicalista arribaven en un moment en què només

quedaven 3.000 militants a la FRE, però també en un moment en què es produïa un canvi polític i un nou govern liberal, presidit per Sagasta, maçó destacat, donava esperances per reconstruir l'organització dins de la legalitat.

Per tal de definir aquest canvi, s'optà per fer una assemblea oberta, el 20 de març de 1881 al Teatre Odeón de Barcelona. S'hi acordà que s'havia de tirar endavant la reestructuració sindical a través d'un nou congrés i alhora crear un periòdic, *La Revista Social. Eco del proletariado*, que va sortir a Madrid l'11 de juny dirigida per Juan Serrano Oteiza, un dels primers doctrinaris de l'anarquisme espanyol procedent de les files del republicanisme federal.

El congrés tingué lloc del 2 al 25 de setembre de 1881, primer a la Societat Cooperativa de Sants i després al Teatre Circ. Hi constituïren la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), una nova organització que alhora que ideològicament i organitzativa responia a les estructures i el pensament que havien guiat la FRE de l'AIT més sindical, s'adequava a la legalitat del moment. La FTRE es construïa al voltant d'un corpus ideològic anarcocol·lectivista, tot i que no hi faltaven els nuclis insurreccionals, sobretot a Andalusia, i els que davant del col·lectivisme basat a “donar a cadascú segons el seu treball” començaven a proposar l'anarcocomunisme kropotkinià que defensava el repartiment de tot perquè “tot és de tots”. Aquesta segona opció ideològica en pocs anys va anar guanyant espais dins del pensament anarquista a l'Estat espanyol i creixent fins a esdevenir majoritària. A *La Tramontana* donaren una primera referència, el 2 de febrer de 1883,¹⁷¹ sobre Kropotkin dient que n'havien llegit uns articles en el periòdic *Un defensor del Pueblo* “Amb molt de gust”. Una diferència important amb la FRE a l'hora d'estendre les idees kropotkinianes era que els afiliats andalusos eren majoria des del principi, tot i que el nucli dirigent estigués format per catalans col·lectivistes. D'altra banda, a Catalunya, una altra força sindical i reformista, organitzada al voltant del sindicat les Tres Classes de Vapor i dels exinternacionalistes Nuet i Josep Pàmies, recollia el sindicalisme socialista, apolític i possibilista.

En el Congrés de Barcelona, la FTRE acordà apostar per l'anarquisme, el federalisme i el col·lectivisme, refusar la política representativa i criticar l'acció violenta, amb la vista posada en l'horitzó d'una revolució basada en la ciència i la il·lustració, o tal com diu Llunas sobre el congrés, “proclamó los más radicales principios sociológicos”.¹⁷²

La Tramontana, que ja estava activa en aquell moment, dona notícia, en el número 36, del congrés, tot i que li dedicà un espai reduït que dedicà a resumir els acords a què s'havia

171 *La Tramontana*, núm. 86, 2 de febrer de 1883. Pàgina 3.

172 Llunas, 1885a: 2.

arribat dient que:

les classes treballadores han de constituir una agrupació pròpia, gran, forta i compacta per fer triomfar el Programa adoptat; han d'estar sempre al costat de la Revolució contra la Reacció; i allunyar-se constantment de tota fusió amb partits polítics, per no haver-n'hi cap que tingui les aspiracions econòmiques i d'emancipació social adoptades per les societats obreres.¹⁷³

La setmana següent, en el número 37, la publicació inclou un llarg article en forma de conversa entre dos amics sobre el congrés i, també, sobre les valoracions que la premsa n'havia fet. L'autor de l'article aprofitava per contestar un a un els “disbarats”, segons ell, que els diaris n'havien dit. Així, agafant com a exemple la referència a *La Campana de Gràcia*, que sempre acabava rebent, explicava que:

després de dir “no volem donar compte del Congrés Obrer perquè hi ha coses que és millor oblidar-les”, dedica tot el seu article de fons al Congrés. El millor que conté és una bàrbara definició del col·lectivisme confonent-lo amb el comunisme, que s'assemblen tant com una corona i un gorro frigi. Després diu que anarquia és campí qui pugui.

–I què et sembla que vol dir anarquia?

–En el meu poc coneixement vol dir no poder autoritari, fora tota amenaça legal ni personal contra la llibertat de l'individu.¹⁷⁴

El 7 d'octubre de 1881, es constituí la Comissió Federal, de la qual formaren part Antoni Pellicer Paraire, Francesc Tomàs, segurament Farga Pellicer i Llunas, que s'hi estigué almenys fins al 1883. L'estiu de 1882, diverses conferències comarcals ratificaren la línia adoptada.

Llunas havia començat a participar orgànicament en aquest procés des de la Societat Tipogràfica de Barcelona, constituïda com a sindicat el 15 d'agost de 1879 i presidida per Tomás Gallego, en la qual militaven també Anselmo Lorenzo, Canibell i Antoni Pellicer. La direcció de la Societat, creada com a organització pública amb funcions sindicals i assistencials, defensava que l'entitat havia de ser apolítica i volia mantenir-la allunyada de les lluites entre anarquistes i marxistes. De febrer de 1880 a novembre de 1882 ajudà a crear sindicats de tipògrafs a Palma, Lleida, Castelló i València. Quan nasqué la FTRE, aquesta direcció va voler mantenir la Societat al marge de la Federació, mentre que el grup

173 *La Tramontana*, núm. 36, 30 de setembre de 1881. Pàgina 2.

174 *La Tramontana*, núm. 37, 7 d'octubre de 1881. Pàgina 2.

d'anarquistes¹⁷⁵ amb Llunas al capdavant proposà la fusió de la Societat Tipogràfica amb altres seccions d'obrers de la indústria tipogràfica, per confluïr en la Unió de Noògrafs i adherir-se a la FTRE. No ho aconseguiren i a mitjan 1882 crearen la Solidària, que s'adherí a la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola. La Unió de Noògrafs, que s'havia reorganitzat l'estiu de 1881, celebrà el seu congrés a Barcelona del 22 al 25 de juliol de 1882, i s'hi acordà la publicació d'un periòdic *El Noógrafo*, que va treure un únic número el 15 de setembre de 1882.

El setembre de 1882, Sevilla acollí del segon congrés de la FTRE, en què es va produir un enfrontament dialèctic important entre els anarcocomunistes, seguidors de les idees kropotkinianes que havien estat esteses per Malatesta, i els anarcocol·lectivistes defensors de la línia més bakuninista. Si el defensor de les idees de Kropotkin va ser el sabater sevillà Miguel Rubio, per la banda col·lectivista Josep Llunas va ser considerat l'orador més destacat i, tal com escriu Morato amb el seu to altisonant característic, “allí se manifestó como orador elocuentísimo, tanto, que el mismo gobernador, que asistía a la sesión de clausura –como autoridad, quizá–, le felicitó efusivamente. Fue el verbo de aquella asamblea.”¹⁷⁶

L'any següent, l'octubre de 1883, té lloc a València el tercer congrés de la FTRE, que s'obre amb un discurs a càrrec de Llunas, amb la presència també del governador civil. S'acordà assumir la demanda de la jornada de vuit hores i un reglament per donar suport o no a cada una de les vagues que es plantegessin, alhora que es convocà un Congrés Cosmopolita a Barcelona el 1884 que no arribà a tenir cap mena de ressò internacional ja que els anarquistes eren perseguits a tot Europa després del Congrés de Londres del 1881. Un cop més, es produïren forts enfrontaments dialèctics entre la tendència anarcocomunista i l'anarcocol·lectivista. La tensió va créixer perquè el congrés es va negar a solidaritzar-se amb els que s'organitzaven per realitzar “delictes de dret comú, declarant que el criminal no podrà mai tenir lloc en les seves files”.¹⁷⁷ Es referien als fets de l'anomenada Mano Negra, una suposada organització secreta criminal creada per estendre el caos en el camp andalús i assassinar patrons, que va ser un muntatge policial utilitzat com a excusa per part de l'Estat per atacar durament l'obrerisme organitzat i iniciar una important repressió contra la FTRE, vista ja com un problema per part de les autoritats i la burgesia.

175 El grup estava format, a més de per Llunas, per A. Pellicer, Gili, Eudald Canibell, Francisco Fo, A. Serra, Emili Guanyavents i Pere Esteve (Termes, 2000a: 292).

176 Morato, 1972: 171.

177 Citat per Termes, 2011: 88.

El 9 de març de 1883, Llunas havia tractat per primer cop l'assumpte de la Mano Negra¹⁷⁸ a les pàgines de *La Tramontana* El to que utilitzà en aquell article era distès i divertit:

Aparteu les criatures.

Tanqueu les dones i amagueu-vos els quartos.

Us parlaré de La Mà negra i no seria estrany que, succeint allò que qui del llop parla... etc., al sol fet de posar en lletres de motllo el nom de tan horrorosa, terrorífica i arxiespantable associació, els quartos ens fugissin de la butxaca.¹⁷⁹

Però hi havia detinguts i aquests, multiplicats fins a l'infinit per les autoritats per tal d'estendre la por al voltant de l'organització obrera, eren acusats d'internacionalistes a partir d'unes proves delictives que, malgrat la forma humorística que pren el text, no deixen de sorprendre:

Després... van trobar-los documents! És cert que no es diu quins documents eren i que tant podien ser bitllets del porc de Sant Antoni com de la llista de la bugadera...; però, al capdavall, tot són documents. I un paper tant pot servir per a una proclama incendiària com per cantar els goigs de sant Prim.

I, sobretot, esgarri-fin-se! Van ocupar-los l'últim número de la *Revista Social*.

Oh, criminals empedreïts! Tenir la *Revista Social*, i l'últim número! Horror!¹⁸⁰

Llunas proposava que se'ls afusellés a tots per tal de salvar la societat, la propietat, la família i la religió, evidentment en to irònic. En el segon article, el to jocós pràcticament desapareixia i l'article esdevenia seriós i de denúncia. S'hi s'explicaven les mobilitzacions obreres per demanar la llibertat dels presos, els mítings realitzats amb la mateixa intenció i reproduïa un llarg fragment de la publicació *Las Dominicales del Libre Pensamiento* atacant alhora la premsa barcelonina, que “Sempre, [...] ha sabut distingir-se... pel bunyol, quan ha tractat les qüestions obreres!”¹⁸¹

La repressió desencadenada amb l'excusa de la Mano Negra portà centenars d'obriers del camp andalús a la presó, 7 treballadors van ser assassinats de manera legal i centenars van ser deportats a les Filipines. *La Tramontana* informà de les condemnes a mort en notes breus en què es lamentava dient “Desgraciada societat que no sap defensar-se d'altra manera dels criminals que matant a sang freda amb tan horrorosa profusió”.¹⁸²

178 Ho fa en els articles 28 i 30 de l'Annex 4.

179 *La Tramontana*, núm. 90, 2 de març de 1883. Pàgina 1.

180 *La Tramontana*, núm. 90, 2 de març de 1883. Pàgina 2.

181 *La Tramontana*, núm. 92, 23 de març de 1883. Pàgines 1-2.

182 *La Tramontana*, núm. 147, 11 d'abril de 1884. Pàgina 3.

De Barcelona estant, la Comissió Federal de la FTRE no havia volgut saber res dels fets delictius que s'imputaven als primers detinguts, que possiblement eren certs tot i que poc tenien a veure amb les acusacions posteriors. Els anarquistes andalusos ho entengueren com una declaració de guerra dels que fins aleshores eren dels seus. El 6 de gener, a la pàgina 14 de la *Crónica de los trabajadores*, la Comissió Federal publicava una declaració en què s'afirmava que:

no queremos, ni podemos, ni debemos hacer propaganda en pro de tan grande y justa transformación [es refereix a la Revolució], ni por el robo, ni por el secuestro, ni por el asesinato. El que roba, siempre será un ladrón; el que secuestra, un secuestrador y el que asesina un asesino; lo mismo en la sociedad presente que en la del porvenir.

En el seno de la Federación de trabajadores de la región española no caben ni existen ladrones, secuestradores ni asesinos.¹⁸³

I en un manifest signat conjuntament publicat a la *Revista Social* el mes de març, es rebutjava donar suport als represaliats dient que “Nosotros al rechazar toda solidaridad con los que hayan cometido o puedan cometer hechos criminales, nos hacemos solidarios y aceptamos toda la responsabilidad de nuestros actos en la propaganda del socialismo revolucionario o de las ideas anárquico-colectivistas.”¹⁸⁴

El congrés s'afegí a aquest rebuig a la solidaritat amb els represaliats de la Mano Negra i aquesta va ser una de les causes desencadenants del trencament intern de l'organització sindical, fins al punt que els nihilistes andalusos van condemnar a mort els membres de la Comissió Federal de la FTRE, a la qual pertanyia Llunas. La repressió desfermada al camp andalús provocà la pràctica desaparició allí de la FTRE de caràcter públic i la potenciació de les postures més violentes i individualistes, alineades amb el pensament kropotkinià anarcocomunista.

La Comissió Federal, per un acord de congrés que buscava posar pau entre andalusos i catalans, s'establí a Valladolid i Llunas se n'apartà de la direcció i se centrà en altres interessos que des de 1880 havien anat esdevenint centrals en la seva vida: el periodisme i la creació, tot i que una altra versió de l'apartament de la Comissió seria la que dona Íñiguez a l'*Enciclopedia histórica del anarquismo español* quan diu que “En el Congreso de Valencia su estrella declina dentro de la federación obrera y no volverá a ser elegido para la Comisión Federal, ya que su

183 Madrid; Venza, 2001: 245.

184 *Revista Social*, núm. 94, 22 de març de 1883. Pàgina 1.

comportamiento en los asuntos andaluces de la Mano Negra disgustó a muchos”.¹⁸⁵

A partir d'aquest congrés, la FTRE comença una lenta però continuada descomposició que la portà a l'autodissolució el maig de 1888 a Barcelona.

185 Íñiguez, 2008: 940.

c.4. El periodisme d'oposició, de *La Teula* a *La Tramontana*

c.4.1. Les *Teules* i *La cova dels orbs*

El 23 d'octubre de 1880, Josep Lluнас treu a Sants el primer número del setmanari *La Teula*,¹⁸⁶ en què posava en pràctica la seva vocació periodística, que a partir d'aquest moment seria fonamental i central en la seva vida. Els tres primers números de *La Teula* van ser impresos per Lluís Tasso, un dels impressors més importants del moment a Barcelona, i a partir del quart, a La Academia. *La Teula*, subtitulada “Periòdic escrit amb sal i vinagre que prendrà el sol cada vuit dies al menos”, era la primera publicació en què Lluнас no només col·laborava o hi escrivia sinó que també arribà a dirigir quan canvià de nom. Tenia 29 anys i la situació política als Països Catalans i a l'Estat espanyol havia canviat completament des de la seva anterior participació en premsa amb *Lo Ponton*.

La Teula era una publicació marcadament anticlerical –prenia el nom de la denominació popular del barret negre i allargat que portaven els capellans de l'època– tot i que les seves intencions eren més àmplies, tal com va expressar el mateix Lluнас, amb el pseudònim Un Rajoler, a l'article *Propòsits*, que serví per presentar la revista:

hem vingut a la nova vida a molestar mussols, borinots, òlibes i altres animalots d'aquells que Déu va fer en sis dies. Venim a tapar alguna, potser algunes goteres i goteres grosses, d'aquelles que en totes formes i dimensions cauen damunt dels afortunats espanyols.¹⁸⁷

En el seu número 3, *La Teula* insistia en les seves intencions de crítica a tothom que no fes el que tocava, sense distanciar-se ni un centímetre dels seus propòsits i afirmant que “Si sos amics no van per la dreuera, pallissa!!!, si sos enemics no filen, llenya! Tal és nostre propòsit, que molta llenya mereix tothom, i no trencarem de camí, ho demani qui vulga, perquè tenim criteri fix”.¹⁸⁸ El seu contingut anticlerical estava marcat ja des de la mateixa capçalera, que incloïa una il·lustració amb un capellà que mirava com de la teulada de la casa on es trobava, situada al Carrers dels Capellans, hi sortia un raig d'aigua de pluja que impactava contra una papallona. Les lletres del nom de la revista, escrites damunt del dibuix d'un poble, estaven construïdes a partir de perfils negres de diverses eines i animals, com un

186 Givanel, 1931: vol. 1, 156.

187 *La Teula*, núm. 1, 23 d'octubre de 1880. Pàgina 1.

188 *La Teula*, núm. 3, 5 de novembre de 1880. Pàgina 3.

barret de capellà, una rata, un escarabat, un mussol, un trabuc i altres objectes relacionats amb el clero, els carlins o els noms diversos que capellans i monges rebien.

Alguns dels col·laboradors de la revista van ser Josep Verdú, Francesc Coll, Simó Alsina i Clos, R. Calvete, Ramon Coll Gorina, Josep Maria Codolosa, Pere Reig, Juli Jener, J. Corbera Soler, J. Ribot, Francesc Coll, E. Sanpons i A. C. F. Entre aquests noms, s'hi troben escriptors que posteriorment escrigueren també a *La Tramontana*. Alguns signaven amb pseudònims com Un Rajoler (el mateix Llunas), R., Alages (alguns articles editorials), Fra de la Trapa, Boixompifaig (pseudònim de Francesc Llenas), Club-Poetich, Freixeta Petit, Frai de les Trapes, Frai Cropsis, Gat dels Frares o Rrafalet. La publicació va treure al carrer vuit números en tres mesos i va ser suspesa el 10 de desembre del mateix 1880.

En el seu lloc, catorze dies després de la seva suspensió, Llunas passà a publicar *La Teula Barcelonina*, per a la qual rebé permís el 26 de desembre de 1880. Aquesta era una pràctica molt freqüent en la premsa de l'època¹⁸⁹ per fer front a les diverses prohibicions, amb casos espectaculars com el de *La Correspondencia de Barcelona* (1877-1884) que arribà a tenir 12 noms en sis anys.¹⁹⁰ La nova publicació mantingué l'anterior capçalera amb l'afegit de la paraula "Barcelonina" i inclogué el nom de J. Llunas a la portada com a director propietari. Hi signaren articles i poemes autors i noms habituals de *La Teula* i d'altres de nous amb pseudònims com Lluçifer, Lo Teuler i Noi Ric; i noms com Roberto Robert, Pepeta Vilanovina, P. Mathieu, R. Coll, Julio Jener i F. Coll. Llunas, amb el pseudònim Gimnàstic, hi publicà poemes i articles.

El primer número de la renovada publicació tornà a incloure un article manifest en portada, aquest cop titulat com l'anterior revista, *La Teula*. Llunas hi afirmava que "Respectem l'opinió de tothom, però llenya seca a qui faci veure sant Cristòfol nano, a qui tiri la pedra i amagui la mà, i sobretot a qui prediqui sants i faci dimonis."¹⁹¹ Només en van sortir cinc números –l'últim el 21 de gener de 1881– ja que com a conseqüència d'un article titulat *Els Reis* publicat en el número 3, la revista va ser suspesa durant seixanta setmanes. En el cinquè número, en l'article de comiat *Un viatge* afirmaven que "Publicada la sentència del Tribunal d'Impremta d'aquesta Audiència respecte a la denúncia de *La Teula*, hem d'emprendre un viatge que ha de durar forçosament seixanta setmanes"¹⁹² i s'acomiadaven del públic que els havia seguit anunciant que tornarien:

189 Llunas també ho fa amb *La Tramontana*, que passa a anomenar-se *La Sardana*, quan és prohibida.

190 Guillaumet, 2007: 3.

191 *La Teula Barcelonina*, núm. 1, 24 de desembre de 1880. Pàgina 1.

192 *La Teula Barcelonina*, núm. 5, 21 de gener de 1881. Pàgina 1.

Primerament donem moltes gràcies al públic que ens ha buscat per llegir-nos, i li desitgem, al retorn del nostre viatge, veure'l lliure de fil·loxaes negres, misèries, boines i caputxes, consums i altres plagues que el consumeixen avui, i que a nosaltres ens priven de poder cantar les quaranta a molts que juguen sempre al *tutti* en aqueix món de mones.¹⁹³

c.4.2. Els anys de *La Tramontana*

c.4.2.1. Els primers números

Un cop tancada *La Teula Barcelonina*, Llunas ja no intentà continuar la capçalera ni esperà les seixanta setmanes de suspensió a què havia estat condemnat. Es posà a fons a preparar la següent publicació, la que seria la seva gran obra en el món de la premsa a tots els nivells, el setmanari anarquista en català *La Tramontana*. El 12 de febrer de 1881, sortia al carrer el *Pregó de La Tramontana*,¹⁹⁴ un fullet anunciant la imminent aparició de la nova revista del qual es van distribuir 25.000 exemplars per Barcelona i va tenir tant d'èxit que ràpidament en van fer una segona edició. En el número 2 del nou setmanari s'informava que “Lo setmanari catòlic de Girona *La Vetllada* en donar la notícia de l'aparició de *La Tramontana*, diu que 'segons sembla serà la continuació d'aquell periòdic tan indecent que s'anomenava *La Teula*'”¹⁹⁵ i *La Tramontana* li contestava “No deixa de satisfer-me aqueix qualificatiu en boca de *La Vetllada*, puig los èmuls de Santa Cruz, capellà de Flix i Savalls, nos ofendrien molt si ens creguessin bons i mansos.”¹⁹⁶

El mateix 1881, a més de la creació de la FTRE i la seva introducció en el món de la premsa, Llunas participà com a personatge secundari en la representació d'una “òpera catalana”, la lletra i la música de la qual eren de Francesc de Paula Sánchez i Gavagnach, qui havia estat un dels seus mestres de música i cant. Gavagnach, que va ser director del Conservatori del Liceu a partir de 1893, “inspirándose en una tradición popular de Cataluña oriental, había compuesto una obra titulada *La cova dels orbs* (*La caverna de los ciegos*). Ya

193 *La Teula Barcelonina*, núm. 5, 21 de gener de 1881. Pàgina 2.

194 En aquest apartat biogràfic no inclouré la majoria de les dades sobre *La Tramontana*, ja que hi ha un apartat específic per a la revista en aquest estudi.

195 *La Tramontana*, núm. 2, 26 de febrer de 1886. Pàgina 3.

196 *La Tramontana*, núm. 2, 26 de febrer de 1886. Pàgina 3.

entrado en años, el maestro consiguió que se realizara su anhelo de compositor, que era ver en escena su obra.”¹⁹⁷ *La cova dels orbs* era una òpera en un acte i dos quadres que es representà un total de 21 vegades al Teatre Circ Barcelonès, després passà al Teatre Tívoli i, el 1917, es presentà al Coliseu Pompeia. Llunas, “no por deseo de lucro”, “pidió un puesto como cantante, se le dio y cantó discretamente su *particella*”.¹⁹⁸ Això de “discretamente” devia ser una manera de dir que la cosa no va anar massa fina, malgrat l'èxit de públic que tingueren les representacions, ja que *La Tramontana* mateixa va incloure un text no signat escrit en tercera persona en què després d'explicar l'argument de l'obra advertia que “No per això són tot flors i violes. El desenvolupament en conjunt és més que regular, i fins brillant si volen, si s'atén la categoria de la companyia del Circ, però està molt lluny d'estar a l'alçada del que reclama la interpretació de la partitura de Sánchez Gavagnach.”¹⁹⁹ *L'Esquella de la Torratxa*²⁰⁰ corroborà la crítica afirmant que “Des del primer moment es veu que la música d'aquesta obra és molt superior a les facultats dels modestos artistes encarregats d'interpretar-la; però ho fan amb bona voluntat” i acabava lloant... els decorats: “Els herois de la festa són els pintors Urgellés i Moragas, autors de la decoració del segon quadre” que en acabar eren cridats a escena per rebre els aplaudiments.

El 1882, sortí al carrer *Estudios filosófico-sociales sobre la familia*,²⁰¹ el primer llibre de Josep Llunas. A part de l'estudi sobre la família que li dóna títol, el volum inclou tres treballs més: *Apuntes de Estadística Universal*, *La Anarquía* i *La cuestión política*, aquest darrer escrit junt amb Farga Pellicer.

Immers en la feina de treure setmanalment *La Tramontana*, a finals de 1884, Llunas encara compleix un encàrrec de la Comissió Federal per tal de facilitar el trasllat de la *Revista Social* a Sants. La publicació era l'òrgan d'expressió de la Comissió Federal instal·lada a Barcelona, on es venien dues terceres parts del tiratge (que havia començat amb 4.000 exemplars i arribaria als 7.000),²⁰² i la dirigia el notari José Serrano Oteiza des de Madrid. Llunas s'havia d'encarregar de fer el trasllat a Barcelona sense que ni Oteiza ni els companys madrilenys que l'ajudaven s'ofenguessin. Morato la qualifica de “misión dura y espinosa”²⁰³ tot i que sembla que Llunas la va resoldre “con tacto exquisito, con verdadero cariño”, tant per la seva relació personal amb el director com per la precisió a l'hora de fer la feina, que “era

197 Morato, 1972: 170.

198 Morato, 1972: 170.

199 *La Tramontana*, núm. 41, 4 de novembre de 1881. Pàgina 2.

200 <http://espeleologiabibliografia.blogspot.com.es/2013/11/cova-dels-orbs-opera-catalana-1881.html>

201 Llunas, 1882.

202 González, 2008.

203 Les notes d'aquest episodi es refereixen al text de Morato, 1972: 171.

también difícil, porque se requería el traslado rápido de todos los papeles y elementos de la administración, de modo que casi no hubiera interrupción en la salida del semanario.” Tant en l'encàrrec com en la bona resolució del trasllat és evident que hi tingué molt a veure la relació que Llunas tenia amb Serrano Oteiza, qui s'havia encarregat de la segona edició d'*Estudios filosófico-sociales sobre la familia*.

En aquests anys, junt amb alguns dels tipògrafs amb qui treballava a La Academia, com Eudald Canibell i Anselmo Lorenzo, Llunas figura també com a membre de la redacció de la revista *La Asociación*. La publicació va néixer com a òrgan dels obrers tipògrafs de Barcelona i a partir del número 52 (publicat el 27 de gener de 1884) va passar a ser l'òrgan de la Societat d'Obrers Tipògrafs de Barcelona (dissidents de la Societat Tipogràfica, propera a postures marxistes). *La Asociación* va treure el primer número el 23 de setembre de 1883, va tenir col·laboradors com Benázech i T. Ros, arribà als 55 números amb periodicitat mensual i tenia un tiratge de cinc-cents exemplars, tot i que el primer número en va treure vuit-cents.

El 1885, Llunas tingué un paper important en la creació del Centro Cosmopolita de Enseñanza Libre Popular, alhora que participà, al costat del seu amic Rossend Arús, en la creació del Cercle La Luz, Unió Barcelonina de Lliurepensadors, al mateix temps que la revista maçònica i lliurepensadora *La Luz*. Arús ja havia creat, el 1870 l'Associació Lliurepensadora de Barcelona, que edità el setmanari *La Humanidad*, en què col·laboraren maçons com A. Vinardell Roig o Baldomer Lostau. Per a Llunas el tema tampoc era nou, ja que des del principi havia obert les pàgines de *La Tramontana* a autors i organitzacions lliurepensadores, alhora que ell participà en nombroses activitats d'aquesta mena. Segons Pedro Álvarez Lázaro, “Entre las bases programáticas del círculo librepensador barcelonés figuraba la negación del principio de divinidad, la creación de escuelas laicas para niños y adultos de ambos sexos y la difusión de la propaganda científica a través de su semanario”;²⁰⁴ totes elles assumides i propaganditzades per Llunas i *La Tramontana* des del primer número.

c.4.2.2. Les relacions amb la maçoneria

És important ressaltar que, al llarg de la seva vida militant, Llunas se suposa que mantingué algun tipus d'activitat maçònica, de la qual en sabem alguns detalls esparsos. Aquesta

204 Álvarez, 2006: 242.

vinculació és del tot lògica si tenim en compte que bona part del seu voltant, des de Farga Pellicer o Anselmo Lorenzo fins a Litrán, Vallès i Ribot o Arús, eren membres rellevants de la maçoneria, tal com ho havien estat, a escala internacional. Reclus, Bakunin, Louise Michel o Proudhon. A l'Estat espanyol, era l'anarquisme col·lectivista el corrent llibertari que mantenia una relació més estreta amb la maçoneria, tot i que en el sindicalisme moderat també hi hagué homes com Manuel Bochons i Joan Nuet que hi participaren.

Les relacions de la maçoneria amb l'anarquisme, segons Enric Olivé, “cal observar-les com un esforç llibertari per relacionar-se amb altres moviments “progressistes” i integrar-se en la societat catalana”²⁰⁵ i, segons Max Nettleau, “la participació d'un nombre de militants anarquistes en aquelles lògies fou una cosa molt real a Barcelona a partir de 1886”,²⁰⁶ però amb el període del terrorisme de 1893 a 1896 aquesta relació es va fer molt complicada i disminuí considerablement perquè, tal com pregunta Termes, “com compaginar les persecucions contra els anarquistes amb el fet que caps de govern, diputats i governadors fossin maçons?”²⁰⁷

Altres dades ens poden ajudar en aquesta associació entre Llunas i la maçoneria, com el fet que l'historiador Pedro Álvarez Lázaro, tot i que no parla específicament ni de la lògia de què formava part ni quina va ser la seva vida maçònica, no posa mai en dubte que Llunas formés part de la maçoneria, sinó tot el contrari. Afirmar que “personajes del obrerismo radical tan activos como R. Farga Pellicer, J. Llunas, L. López Montenegro, J. Serrano Oteiza o F. Garrido, por citar algunos casos, decidieron formar parte de la masonería”.²⁰⁸ Igual que altres historiadors de l'obrerisme com Francisco Olaya, contrari a la maçoneria i que afirma que “el grup de tipógrafos formado en torno a Llunas en *La Tramontana*, era un foco masónico”,²⁰⁹ o Josep Termes, que també dóna com a segura la pertinença de Llunas a la maçoneria i diu que “articulà, via *La Tramontana*, un projecte alhora anarquista, catalanista, lliurepensador i maçó”.²¹⁰ Per la seva part, Montse Franch, historiadora i membre del Taller Francesc Ferrer i Guàrdia, corrobora aquesta militància en l'article *Masonería y anarquismo: Anselmo Lorenzo*,²¹¹ junt amb la d'Antoni Pellicer Paraire, tot i que com tots els anteriorment citats tampoc aporta cap dada concloent més enllà de la seva afirmació.

205 Olivé, 1984a: 142.

206 Termes, 2011: 128 i Olivé, 1984a: 142.

207 Termes, 2011: 128.

208 Álvarez, 2006: 371.

209 Olaya, 1994: volum 1, 728.

210 Termes, 2011: 126.

211 Franch, 2013.

El 1984, Enric Olivé havia afirmat²¹² que no es tenia constància documental que Llunas fos francmaçó, però ara, a partir de les investigacions de l'historiador de la maçoneria Pere Sánchez, sí que es pot afirmar que Llunas, el 1883, estava adscrit a la lògia Constància de Gràcia²¹³. A més, en el número 244 de *La Tramontana*, podem llegir una notícia en què s'informa que, el 19 de febrer de 1886, Llunas havia de tancar una vetllada a benefici de les Escoles Cosmopolites d'Ensenyança Lliure Popular de Catalunya al Teatre Novetats en què havia de fer “el discurs de gràcies en nom de la lògia *Emancipación*, que ha patrocinat la festa”.²¹⁴ Aquesta era una lògia de Sallent coneguda per haver realitzat una important propaganda anarquista. En els seus treballs van prendre-hi part Eudald Canibell i, sobretot, José López Montenegro, mestre laic racionalista, veritable *alma mater* del taller.²¹⁵ Una persona que no sigui membre d'un taller no pot parlar en nom seu, i menys encara de manera pública. En tot cas, és una dada que tot i que no ens pot portar a afirmar rotundament la seva pertinença, el 1886, a aquesta lògia, sí que ens deixa clara com a mínim una relació molt estreta amb ella. La seva vinculació al moviment de l'esquadra i el compàs la podem veure també a partir de l'expressió que utilitza Anselmo Lorenzo, reconegut maçó i amic de Llunas, quan l'anomena “compañero y hermano nuestro”²¹⁶ en textos interns de la maçoneria, utilitzant el tractament de “germà”²¹⁷ que és propi dels maçons entre ells a tot el món siguin de l'obediència que siguin i que no es pot aplicar, quan es parla de portes endins, a persones que no són membres del moviment.

A les pàgines de *La Tramontana*, tot i no coincidir amb les apreciacions de Termes en el sentit que la publicació fos “un projecte maçó” al mateix nivell que anarquista o lliurepensador, sí que es poden anar trobant alguns rastres d'aquesta relació d'apropament i posterior desencontre entre anarquisme i maçoneria. Així, veiem com algunes vegades maçons i anarquistes, junt amb republicans i lliurepensadors, comparteixen objectius públicament i com en alguns articles la publicació s'hi refereix directament. Així, en el número 421 publiquen un article que porta per títol *La preocupació antimaçònica*,²¹⁸ signat per Un Anarquista M.: M.: en què s'afirma, després d'exposar que alguns periòdics obrers utilitzen la pertinença dels contrincants polítics a la maçoneria per desautoritzar-los, que “Som anarquistes per convicció i maçons perquè, després de complir nostres drets revolucionaris,

212 Olivé, 1984: 142.

213 Sánchez, 1991: 33.

214 *La Tramontana*, núm. 244, 19 de febrer de 1886. Pàgina 2.

215 Aquesta informació ha estat extreta d'Álvaro, 2005: 350-353.

216 Sánchez, 1985: 87-88, nota 37.

217 Fargas, 2001: 93.

218 *La Tramontana*, núm. 421, 5 de juliol de 1887. Pàgina 2.

volem aprofitar a més les energies maçòniques.” Pere Sánchez afirma que “és probable que A. Lorenzo o el mateix Llunas redactessin la nota”.²¹⁹ En relació amb Lorenzo, la seva pertinença a la maçoneria és provada i se'n coneix la iniciació als 42 anys, a la lògia barcelonina Hijos del Trabajo, el 13 de desembre de 1883, i el seu nom simbòlic, Gutemberg, així com els seus contactes anteriors a Madrid, de 1852 a 1871.

Seguint els rastres de connivència maçònica-anarquista a les pàgines de *La Tramontana*, en el número 368 s'afirma que han vist “amb gust l'assistència d'una lògia maçònica, la Thêleme, com a cercle d'estudis” a un congrés socialista de París i afegeixen que la maçoneria:

per sa antiguitat no deixa de tenir ses preocupacions antisocialistes, malgrat son bon esperit liberal i progressiu, no pot menys que complaure'ns la presència de la Resp. Log. Thêleme prenent part en treballs profans de caràcter socialista, perquè aquesta no tolerància sinó fins adhesió a les noves idees per entitats burgeses i obreres a la vegada prova que el problema social pot resoldre's per tots.²²⁰

En un altre moment, des de les pàgines del setmanari també es valora positivament la querella interposada pel Gran Orient Espanyol i el judici contra el periòdic catòlic carlí de Castelló de la Plana *La Verdad*. L'article, no signat, explica que el Gran Orient és “una important federació maçònica que promet anul·lar la vella i antiquada Maçoneria espanyola i formar una immensa agrupació en la qual formin un respectable exèrcit liberal i progressiu tots els maçons espanyols”²²¹ i, després d'explicar les característiques de la denúncia i les característiques de l'Església fins a la Revolució de Setembre, encoratgen el Gran Orient Espanyol per tal que:

Continuï la Maçoneria per aquest camí; que l'Orient Espanyol no deixi dormir l'activitat de què ve donant mostres des de sa constitució, i compti amb el suport de l'opinió liberal espanyola, que sempre veurà amb gust i simpatia totes les victòries que assoleixi contra el clericalisme.²²²

Aquestes bones relacions van passar un mal moment evident quan un maçó com Sagasta, “grau 33 i exgran Orient de la maçoneria espanyola”²²³ va passar a ser president del Govern. Així, podem veure com en el número 328 s'inclou una crítica irònica contra ell per

219 Sánchez, 1985: 86, nota 33.

220 *La Tramontana*, núm. 368, 29 de juny de 1888. Pàgina 3.

221 *La Tramontana*, núm. 486, 21 de novembre de 1890. Pàgina 2.

222 *La Tramontana*, núm. 486, 21 de novembre de 1890. Pàgina 2.

223 *La Tramontana*, núm. 328, 30 de setembre de 1887. Pàgina 2.

haver permès a la reina regent anar a Azpeitia a esmorzar a un convent de jesuïtes, que havien estat “expulsats d'Espanya per Carles III des de l'any 1773 i cap disposició legal els autoritza a posar novament els peus en nostra pàtria”.²²⁴ Aquestes relacions es van fer més que complicades amb la persecució de l'anarquisme per part del mateix Sagasta, protagonista de la portada de *La Tramontana* 637,²²⁵ just després de l'atemptat de la Gran Via i de l'execució de Paulí Pallàs, en què apareix una caricatura d'ell amb una maça i un manil, i el davantal maçònic, amb el número 33, el seu grau a la maçoneria. En actitud de pensar, damunt de la taula Sagasta hi té diversos indults concedits, com els de la caserna de Bonsuccés o el caporal Gironès, i sentències executades, com la de Jerez, i a la paret un calendari marca el 5 d'octubre, la data dels afusellaments de Montjuïc, mentre la muntanya amenaçant es veu a través de la finestra amb un núvol negre en què es pot llegir la paraula “Anarquisme”.

Aquestes circumstàncies van afectar les relacions entre els uns i els altres. A banda, el creixement de les postures anarcocomunistes, més aviat reticents a la maçoneria, va contribuir a allunyar el moviment anarquista i el maçònic. També es va donar el cas, però, de maçons anarquistes que no deixaren la seva pertinença a la lògia, com Anselmo Lorenzo, de qui un any abans de la seva mort, el 1913, sabem que era membre de la lògia Lealtad.²²⁶ De Llunas, en canvi, no en coneixem la seva vinculació més enllà del que ja hem explicat.

c.4.2.3. Dinamita cerebral: el I Certamen Socialista i la premsa anarquista

El 14 de juliol de 1885, després d'unes setmanes d'intensa preparació i selecció, s'atorgaven a Reus els premis del I Certamen Socialista.²²⁷ Dos anys abans, el Centre de Lectura de la capital del Baix Camp havia convocat un certamen literari per celebrar l'arribada a Reus de la línia de ferrocarril directe de Barcelona a Madrid. *La Tramontana*²²⁸ se'n va fer ressò en la primera pàgina i va explicar que el Centre d'Amics de Reus havia aportat un premi al certamen consistent en un hemisferi de plata per a l'autor de la millor memòria sobre el tema proposat

²²⁴ *La Tramontana*, núm. 328, 30 de setembre de 1887. Pàgina 2.

²²⁵ *La Tramontana*, núm. 637, 13 d'octubre de 1893. Pàgina 1.

²²⁶ Sánchez, 1985: 90.

²²⁷ Per a l'elaboració de les informacions referides al Certamen he utilitzat, a banda dels números corresponents de *La Tramontana*, els dos estudis de Manuel Morales Muñoz sobre el tema (Morales, 1991 i Morales, 2002), els llibres de Ferran Aisa sobre la cultura anarquista i el naixement de la Internacional (Aisa, 2006 i Aisa, 2007: 186-197), el de Santasusagna sobre reusencs dels segle XIX (Santasusagna, 1983: 238-239), el d'Alfons Martorell sobre Llunas (Martorell, 1998) i el llibre editat per a l'ocasió que recollia els treballs presentats (*I Certamen Socialista*, 1885)

²²⁸ *La Tramontana*, núm. 108, 13 de juliol de 1884. Pàgina 1.

per l'entitat, que no era altre que “Organització i aspiracions de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola”. El jurat, presidit per Antoni de Bofarull, decidí deixar desert el premi, malgrat que s’hi van presentar diverses obres i només el treball de Josep Llunas va rebre una menció honorífica.

Davant el no-atorgament de l’únic premi dedicat a la temàtica social,²²⁹ de l’únic premi socialista, en definitiva, tal com deien els seus promotors, el Centre d’Amics no restà quiet²³⁰ i el 8 d’agost de 1884 feia pública la convocatòria del que seria conegut com a I Certamen Socialista. *La Tramontana* ho explicà referint-se a les opcions que havien pres els membres del jurat respecte a l’atorgament del premi i, en certa manera, com a resposta a aquest jurat:

Com se sapigué luego que el Jurat quedà dividit en aquesta qüestió, votant tres individus en pro de l’adjudicació del premi i els cinc o sis restants en contra, i donant-se a més la casualitat de ser reaccionaris los que no volien que es premiés res i liberals los que sí [...] nasqué la idea d’un certamen purament Socialista, que acabà per acollir amb entusiasme lo Centre d’Amics i les classes obreres totes de Reus.²³¹

Després d’una intensa campanya propagandística feta a través de la premsa obrera i d’extendre de la convocatòria a personalitats socialistes de tots els països on el moviment obrer s’havia desenvolupat, es convocà la festa de lliurament de premis del Certamen Socialista per al dia 18 de març de 1885, en commemoració dels fets de la Comuna de París. Aquesta data, però, s’hagué de canviar com a conseqüència de les demandes de diversos participants en el sentit d’allargar el termini per presentar els treballs. Així, finalment, la data de celebració va ser el 14 de juliol, una altra data afrancesada, en aquest cas per commemorar la presa de la Bastilla durant la Revolució de 1789. A dos quarts de nou del matí del 12 de juliol es van trobar a les sales del Centre d’Amics de Reus les comissions obreres que s’havien desplaçat fins a la capital del Baix Camp o que venien de la mateixa localitat per conèixer els guanyadors del certamen. Hi havia delegacions obreres molt diverses, des de serrallers, pellaires, tintorers, teixidors de seda o paletes, fins a pagesos, provinents de Vila-seca.

La comitiva es posà en marxa en manifestació cívica pels carrers de Reus fins al Teatre Principal. Anaven precedits pels penons del Centre d’Amics de Reus, amb la junta de l’entitat; un penó en què es llegia “Paso al Progreso” amb una colla de fills d’obriers federats; un penó de les Classes Obreres de Reus, amb un gran nombre d’obriers de la ciutat; un altre penó de la

229 *La Tramontana*, núm. 148, 18 d’abril de 1884. Pàgina 4.

230 *La Tramontana*, núm. 158, 27 de juny de 1884. Pàgina 3.

231 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885. Pàgina 1.

Societat La Regeneradora de Vila-seca, portat pels pagesos d'aquella localitat; un estendard portat pels tres obrers més vells i associats des de feia més temps a Reus en què es podia llegir “Instruíos y seréis libres: Clavé”, que després es penjà al balcó del Centre d'Amics; i un altre estendard del Centre d'Amics, amb una banda de música que seguia la multitud.

En arribar al Teatre i després d'aconseguir una mica d'atenció i silenci, el regidor de l'Ajuntament Pere Nolasc Gay va declarar obert el Certamen amb un curt discurs de circumstàncies que Santasusagna qualifica d'“hàbil discurs de conservador condescendent”.²³² El Teatre estava guarnit amb plafons amb noms de “reformadors socials més o menys distingits”, alguns d'ells membres de la Comuna de París de 1871. Hi havia plafons de color vermell amb els noms de Plató, T. More, Kropotkin, Reclus, Campanella, Bakunin, Proudhon, Fourier, Babeuf, Malon, Owen, Marx, Fanelli, Farga, Cabet, Saint-Simon, Albarracín, Costa, Viñas, J. Most, Lassalle, Blanqui i Coubert.²³³

La taula presidencial, a banda de Pere Nolasc Gay, incloïa Eudald Canibell, que feia les funcions de secretari del jurat, un delegat del Centre d'Amics i Josep Lluнас, com a delegat de la Comissió d'Instrucció del Centre d'Amics. Lluнас parlà després del regidor. El seguí en el torn de paraules Canibell que, com a secretari de la Comissió Organitzadora, va llegir la memòria amb els premis del jurat i es passà al seu repartiment. La procedència dels autors premiats ens pot donar una mica la idea de la importància que el certamen havia aconseguit dins del món anarquista i socialista en general. Reberen premis els treballs dels barcelonins Anselmo Lorenzo, Ramon Jaumar, Anton Carreras, Josep Lluнас i Fernando Tarrida; de Léonie Rouzade (de Meudon, París); de J. C. Campos (de Nova York); dels madrilenys Juan Serrano Oteiza, Teobaldo Nieva, Ángel Vilallave i Ricardo Mella; i Angelina Vidal (de Lisboa). La majoria d'ells eren o esdevindrien primeres plomes dintre de la intel·lectualitat obrerista anarquista, la majoria col·lectivistes, pel que podem afirmar que el certamen va unir alguns dels autors teòrics més importants de l'anarquisme del moment. Els accessits se'ls emportaren autors no tan coneguts dintre del món obrer, de procedències també diverses com Manresa, València, Lugo, Sant Martí de Provençals, Lisboa i Reus.

Després d'un dinar que *La Tramontana* qualifica de “modest dinar propi per obrers, si bé abundant i afectuós”,²³⁴ a les nou de la nit començà una vetllada “artístico-literària” en què prengueren part alguns dels autors premiats i alguns socis del Centre d'Amics, així com

232 Santasusagna, 1982: 238.

233 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885. Pàgina 1.

234 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885. Pàgina 2.

membres del Jurat i altres escriptors i poetes. Es llegí un fragment de l'obra *Garibaldi* en què es feia referència a la presa de la Bastilla, fragments de treballs premiats i alguns trossos d'estudis socials. Cels Gomis hi recità el seu poema *La pàtria de l'home* i Guanyavents hi llegí dos poemes: *Capitis Pena*, contra la pena de mort, i *Demà*.²³⁵

La Tramontana publicà, en el mateix número en què s'inclouïa la crònica de l'acte, una pàgina amb gravats sobre la festa dibuixats per Eudald Canibell. La crònica de *La Tramontana* acabava explicant que, com a conseqüència de la calor que feia, a les onze ja va començar el ball, que va durar fins a quarts d'una "i va fer que la concurrència fos nombrosíssima del sexe femení, al qual tant convenen actes que l'arrenquin de les preocupacions socials i religioses que tant el degraden".²³⁶ Per tant, entenem que en els actes anteriors la participació de dones devia ser escassa, de la mateixa manera que una sola va ser premiada, tot i que doblement, en el certamen, Angelina Vidal, que hi va guanyar un premi i un dels accèssits.

Dels treballs presentats, vint-i-quatre eren redactats en castellà, dos en francès, dos en portuguès i dos en català; en aquesta ocasió, el mateix Llunas presentà un treball en castellà. El que sí que va llegir en català fou el seu discurs d'inauguració. I és precisament aquest discurs el primer text de Llunas en què de manera extensa i completa desenvolupa les seves idees al voltant de la que posteriorment anomenarà literatura obrerista.

Quant a les publicacions, l'aportació de Llunas al certamen des del punt de vista escrit porta per títol *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española*²³⁷ i pot considerar-se com un text programàtic sobre l'organització interna de la FTRE i el tipus de societat que propugnava l'organització sindical. Amb ell, Llunas esdevenia un dels principals teòrics de l'obrerisme anarcocol·lectivista a l'Estat espanyol, una feina intel·lectual que el situava en el lloc que li corresponia, deixant clar que el seu abandonament dos anys enrere de les feines més orgàniques de la FTRE no podia ser interpretat com un abandonament de les seves idees sinó com un replegament cap a la creació intel·lectual, tant de textos teòrics, dels quals era una mostra el premiat, com de *La Tramontana*, que li ocupaven una gran quantitat de temps i no li'n deixaven per a res més.

Si el Certamen Socialista havia obert un espai cultural important per al moviment anarquista, sense cap mena de dubte algunes de les publicacions que aparegueren en aquells moments al costat de *La Tramontana* són apostes decidides i veritablement trencadores amb

235 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885. Pàgina 2.

236 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885. Pàgina 2.

237 Llunas, 1885a.

tot el que fins aleshores s'havia atrevit a fer el moviment llibertari català. Són importants i destacades, en aquest sentit, *Acracia* i *El Productor*, les dues escrites en espanyol.

A començaments de 1886, surt al carrer *Acracia*, una publicació anarquista mensual publicada a Barcelona que, segons *La Tramontana*, inicialment havia de portar per títol *La Regeneración* i que canvià aquest nom per *Acracia*, “paraula nova composta del grec; de *a*, que significa *no*, i *cràcia*, govern; resultant que *acràcia* significa sense govern, i *àcrates*, partidaris d'una organització social que proclami l'abolició del principi d'autoritat”.²³⁸

Segons Paco Madrid:

Acracia, aparecida en Barcelona (1886-1888), representa –dentro del periodismo ácrata– el primer intento serio de crear las bases para la elaboración de un cuerpo doctrinal anarquista, incorporando y divulgando las corrientes de pensamiento consideradas más avanzadas y desarrollando las bases teóricas en las que el anarquismo se sustentaba.²³⁹

La revista portava com a subtítol l'afegitó de *Revista Sociológica*, s'imprimia a La Academia i en van ser directors Farga Pellicer i Anselmo Lorenzo. Incloïa sovint textos de Tarrida del Màrmol, Pellicer Paraire, Cels Gomis, Teobaldo Nieva... l'entorn ideològic i d'amistats de Llunas, el nucli dur de la intel·lectualitat obrera barcelonina en aquell moment amb transcendència a tot l'Estat. Malgrat això, les dues notes que *La Tramontana* insereix anunciant l'aparició de la revista són curtes i, més enllà de la ritual salutació, no mostren cap atenció especial per part del setmanari: “Està ben escrit i millor presentat, i ve a augmentar el nombre de publicacions que dediquen tots els seus esforços a l'estudi de la qüestió social i a procurar l'emancipació de la classe treballadora. Benvingut sigui.”²⁴⁰ Íñiguez²⁴¹ situa Llunas com a col·laborador d'*Acracia*, la qual cosa no hagués estat gens estranya. L'únic que hem pogut constatar és que en el suplement al número 5 de la revista²⁴² s'inclogueren uns fragments del seu poema *La Revolució*, un dels pocs textos escrits en català que hi aparegueren.

El mes de novembre de 1886, *La Tramontana* incloïa una breu nota explicant que l'any següent, sortiria “a la llum pública en nostra ciutat, un diari defensor de les idees àcrata-col·lectivistes, que es titularà *El Productor*”.²⁴³ És aquesta una de les apostes més importants del sector anarcocol·lectivista de la FTRE per dotar-se d'una capçalera de premsa que defensés

238 *La Tramontana*, núm. 238, 8 de gener de 1886. Pàgina 3.

239 Madrid; Venza, 2001: 51.

240 *La Tramontana*, núm. 240, 21 de gener de 1886. Pàgina 2.

241 Íñiguez, 2008: 940.

242 *Acracia* (1978), reedició completa. Leteradura. Barcelona. Pàgina XVII.

243 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886. Pàgina 3.

les seves postures econòmiques i polítiques, majoritàries en el Congrés de València en el qual Llunas es distingí com a orador.

Del número 1 al 31, *El Productor*²⁴⁴ va intentar ser un diari, però no se'n sortí i passà a setmanari, la qual cosa afectà també els seus continguts, que esdevingueren molt més ideològics i teòrics. *La Tramontana* el qualificava de “socialista” quan sortí, atenent al significat que per a ells tenia aquesta paraula. En el número en què donen la notícia del seu naixement trien, per explicar la ideologia del periòdic, un fragment de la seva declaració de principis en què es diu que “La emancipación de los trabajadores ha de ser obra de los trabajadores mismos, no hay deberes sin derechos ni derechos sin deberes y guerra al privilegio son los lemas del moderno socialismo, son los nuestros”,²⁴⁵ plenament coincidents amb els del periòdic de Llunas, pel que li acaben desitjant “llarga vida, poques ensopegades amb el fiscal i que aconseguixi la classe desheretada abundants i profitosos fruits de la collita per la que avui comença a sembrar”.²⁴⁶

La importància d'*El Productor* cal trobar-la en el fet que és el primer diari anarquista, tot i la curta durada d'aquesta periodicitat. Malgrat el seu fracàs, demostra com el moviment anarquista creu que ja és possible tenir suficients lectors per mantenir una publicació diària i se sent prou fort per intentar-ho, tot i que des del punt de vista econòmic es demostra impossible de mantenir i, per això, canvia la periodicitat i passa a ser setmanari. En aquesta segona època, sobretot, hi apareixen col·laboracions de Teresa Claramunt i Soledad Gustavo, així com textos traduïts de Louise Michel, Reclús, Kropotkin, Merlino i Malatesta. La publicació, hereva de *La Federación*, evoluciona tal com ho fa el moviment anarquista en tot l'Estat i, a poc a poc, va incorporant a les seves pàgines les tendències anarcocomunistes.

c.4.2.4. De *La Revolució* a l'Ateneu Barcelonès

El 18 de març de 1886, Llunas presentà públicament el seu poema *La Revolució* al Teatre Ribes, en el marc de la Vetllada Socialista Artístic-Literària organitzada per celebrar el XV aniversari de la proclamació de la Comuna de París. La primera notícia sobre la vetllada va

244 La història del periòdic la podeu llegir a Ripoll, 1987: 40-43 i en tenim una correcta antologia de textos a Beltrán, 2010.

245 *La Tramontana*, núm. 294, 4 de febrer de 1887. Pàgina 3.

246 *La Tramontana*, núm. 294, 4 de febrer de 1887. Pàgina 3.

sortir en el número 247 de *La Tramontana*, el 19 de març de 1886.²⁴⁷ La setmana següent publicaren el programa complet, amb 21 intervencions, repartides en tres parts, que incloïen música d'orquestra, cant amb cors de Clavé, l'actuació a la guitarra del Sr. Tàrrega..., junt amb lectures de poemes i textos històrics sobre la Comuna.²⁴⁸ El programa, clarament excessiu, tot i que fos per celebrar els 15 anys de la Comuna de París, havia generat gran entusiasme en tots els centres obrers, però la seva gran durada va portar la celebració al desastre.

En el número 249 del setmanari s'explicaven els fets ocorreguts durant la vetllada. El teatre estava ple de gom a gom i, segons la crònica, com a conseqüència de l'excessiva llargada del programa i del fet que la presència de quitxalla era molt gran, moltes de les intervencions i actuacions no es pogueren seguir fàcilment. Alhora, la lectura que havia de fer Llunas de *La Revolució* va ser interrompuda per un grup de gent. *La Tramontana* advertia que:

aquests malintencionats, indignes d'estar entre persones, [arribaren] a provocar amb ses indecències la retirada de les taules d'un dels que se presentaren a llegir treballs literaris. Lo públic en general, això no obstant, reprovà enèrgicament la vituperable conducta d'aquells individus i reclamà amb insistència i enmig de grans aplaudiments la continuació del treball interromput, que era lo poema *La Revolució*, original de nostre director Sr. Llunas.²⁴⁹

No sabem qui eren els "malintencionats indignes" perquè la revista no ho diu, tot i que no crec que ens equivoquéssim massa si diguéssim que segurament tenien algun tipus de relació amb Les Tres Classes de Vapor, el sindicat reformista enfrontat amb la FTRE, i amb Llunas específicament, però el cert és que la presentació de *La Revolució* va ser, com a mínim, accidentada, si hem de fer cas d'aquesta crònica. En canvi, segons la mateixa crònica de *La Tramontana*, "la festa deixà altament satisfets tots els qui per ella prengueren interès, prometent-se que no serà pas aquesta l'última que es realitzi pel mateix motiu i del mateix color".²⁵⁰

Malgrat aquesta primera lectura accidentada, el llarg poema va ser recitat en dues altres ocasions, com a mínim. La primera, a càrrec de Llunas en la commemoració de la celebració del I Certamen Socialista a Reus, el juliol de 1886, "que fou escoltat amb gran silenci per la nombrosa concurrència que omplia el Teatre Principal, d'aquella ciutat, essent aplaudit

247 *La Tramontana*, núm. 247, 12 de març de 1886. Pàgina 3.

248 El programa complet es pot llegir a *La Tramontana*, núm. 248, 19 de març de 1886. Pàgina 3.

249 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886. Pàgina 2.

250 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886. Pàgina 2.

estrepitosament diverses vegades i al final de la lectura”;²⁵¹ i, la segona, al Centre Cosmopolita de Lliurepensadors, l'octubre del mateix any, després d'una conferència sobre “Frenologia i Fisiognomania”, a càrrec del jove J. Cembrano, qui en acabar la conferència, a la qual assistia un representant de *La Tramontana*, potser el mateix Llunas, “llegí bastant correctament el poema del nostre director, *La Revolució*, la qual lectura fou interrompuda pels aplaudiments dels oients, i coronada, al fi d'ella, per una triple i calorosa salva d'aplaudiments”.²⁵²

L'aparició pública del llibre²⁵³ va anar precedida d'un seguit d'anuncis²⁵⁴ a les pàgines de *La Tramontana*, que en publicà fragments dels cants I i III en el seu número 265, junt amb un anunci que ocupava un terç de la pàgina 3 en què s'inclouïen algunes de les il·lustracions que Moliné havia fet per al llibre i s'informava que estava a la venda en quioscos i en les principals llibreries, alhora que es podia adquirir a casa dels corresponsals de la revista o es podia enviar a través de l'administració de la revista al preu de dos rals. Del llibret, *La Tramontana* en va fer força propaganda, amb anuncis en molts dels seus números.²⁵⁵

El dilluns 3 de gener de 1887, l'Ateneu Barcelonès inaugurava una discussió pública sobre la qüestió social organitzada per la Secció de Ciències Morals i Polítiques de l'entitat. Joaquim Puigferrer hi llegí la memòria *El socialismo, sus relaciones con el progreso moderno*,²⁵⁶ publicada l'any següent en forma de llibre, en la qual arribava a la conclusió que “el socialisme no pot harmonitzar-se amb el progrés”.²⁵⁷

La Tramontana començà, la setmana següent, la publicació de les cròniques sobre els debats que aquesta memòria provocà, just en un moment de renovació de la redacció i quan Llunas s'hi reincorporava. En el número 292, l'article que tracta el tema i que porta sempre el mateix títol, *A l'Ateneu dels senyors*, mostra decepció davant l'anul·lació del debat d'aquella setmana per indisposició de qui havia demanat la paraula i adverteix que:

aquesta discussió tindrà curta i mísera vida si no van a aquella corporació alguns obrers plens de lògica socialista que revifin la intel·ligència dels socis, adormida per la

251 *La Tramontana*, núm. 265, 16 de juliol de 1886. Pàgina 2.

252 *La Tramontana*, núm. 280, 29 d'octubre de 1886. Pàgines 2-3.

253 Llunas, 1886.

254 N'aparegueren, com a mínim, en els números 257, 258, 259 i 260.

255 L'anunci del llibre aparegué, un cop publicat el llibre, almenys en els números 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 274, 279, 285, 288, 289, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 307, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 322, 325, 326, 328, 333, 334, 336, 337, 338, 345, 349, 350, 357, 359, 368, 377, 394, 399, 401, 402, 403, 404, 414, 420, 421, 424, 428, 430, 434, 440, 441, 446, 448, 461, 486, 487, 488, 498, 499, 503, 521, 524, 525, 529, 530, 541, 548 i altres de *La Tramontana*.

256 La publicació de la memòria que serví com a base de la discussió s'anuncia a *La Tramontana*, núm. 376, 24 d'agost de 1888. Pàgina 3.

257 *La Tramontana*, núm. 291, 14 de gener de 1887. Pàgina 2.

comoditat, la satisfacció i els sofismes burgesos; i, segons nostres notícies, hi ha esperances que això es realitzi. Sembla que hi ha alguns obrers que, veient que els senyors es ficaven *en camises d'onze vares*, han pres *empenyo* que la cosa arribi al seu natural terme, sens aturar-se en preocupacions de classe i sistema.²⁵⁸

Els obrers que van prendre “empenyo” que la seva veu arribés a l'Ateneu i entrés en debat sobre el socialisme van ser, per una banda, el director de *La Tramontana* i, per l'altra, Anselmo Lorenzo, els quals, després de quinze setmanes de discussions i les corresponents cròniques publicades al setmanari anarquista, el 15 d'abril pogueren dir-hi la seva. Pere Gabriel exposa que Eudald Canibell explicava que aquesta participació va ser gestada als locals de La Academia:

Joan Tutau, exministre de finances de la república de 1873, amic del federal Evarist Ullastres, visitava algunes vegades la impremta i allí discutia amb Farga Pellicer, Llunas i altres; era president de l'Ateneu i d'aquestes converses sortí la idea de la participació anarquista en els esmentats debats.²⁵⁹

Obrí el torn Lorenzo, nomenat amb Llunas per la Federació de Barcelona per prendre part en la discussió i reincorporat l'any abans a la FTRE, després de ser allunyat del moviment abans del congrés de fundació de la Federació el 1881. Lorenzo defensà el socialisme i la Internacional i acabà dient que “la burgesia, engegada pel vici, la corrupció i el capitalisme, roda per l'abisme de la decadència, i el proletariat, proclamant la reciprocitat dels drets i els deures, és l'única esperança de progrés”.²⁶⁰

El dilluns següent va ser el torn de Llunas, que va començar la seva intervenció matisant el títol triat d'*El socialismo y sus relaciones con el progreso* i hi afegí el qualificatiu de “moderno” a la paraula socialisme per situar-lo en el seu moment present, ahora que començava la seva argumentació fent un repàs a la “teoria científica” socialista, que basava en Leroux, Compte, Proudhon i Spencer. Segons ell:

la intel·ligència humana, en qualsevol ordre d'idees, passa successivament pels tres estats: teològic, metafísic i positiu. El primer estat representa l'edat religiosa, corresponent-li l'organització social de l'absolutisme; el segon l'edat política, a la que correspon el liberalisme, i el tercer l'edat científica, a la que correspon el socialisme, la ciència social, la sociologia.²⁶¹

258 *La Tramontana*, núm. 292, 21 de gener de 1887. Pàgina 2.

259 Gabriel, 1986: 200.

260 *La Tramontana*, núm. 305, 22 d'abril de 1887. Pàgina 2.

261 *La Tramontana*, núm. 305, 22 d'abril de 1887. Pàgina 2.

Llunas defensà el productor com a base de la societat, abolint la idea de ciutadà, i classificà els treballs en útils i inútils. Rebutjà els intermediaris religiosos perquè “el seu treball és inútil”, deixant llibertat de creences en l'àmbit individual, i defensà la instrucció com a motor revolucionari per arribar a la nova societat socialista que proposava. En la xerrada defensà el col·lectivisme i els socialistes davant les acusacions que s'havien fet a l'Ateneu de considerar-los “destructors de la família”. Llunas defensà el matrimoni com a pacte revocable entre dues parts amb idèntics drets i atacà el dret d'herència. Acabà la seva intervenció amb un llarg aplaudiment “i gran nombre d'individus de tota mena d'idees anaren a estrènyer la mà i a felicitar-lo.”²⁶²

El divendres següent, Llunas continuà la seva exposició, contraposant alguns paràgrafs de la memòria que havia servit per obrir els debats amb les idees que ell mateix havia exposat en la sessió anterior. Llunas explicà a on se seguien les teories de Marx i de Bakunin i s'aturà a analitzar la idea de Déu fins a arribar a posar en dubte dogmes religiosos com la resurrecció de la carn i la virginitat de Maria. Arribats a aquest punt, el seu discurs fou interromput pel president de l'entitat advertint-lo que un article del reglament de l'Ateneu prohibia discutir sobre matèries religioses. Després d'un moment de debat sobre la llibertat de pensament entre Llunas i el president, el primer continuà la seva exposició parlant de les vagues, la democràcia i la utilització de la força per produir els canvis socials. El discurs acabà entre aplaudiments i felicitacions i a Llunas el contestà el senyor Balagueró amb una altra llarga intervenció, a qui *La Tramontana* en la seva crònica va tractar com un ximple que no havia entès res del que Llunas i Lorenzo havien exposat i de qui el públic se'n va riure tant com va poder. Després d'aquesta crònica, *La Tramontana* inclou un escrit amb el títol *Un incident a l'Ateneu Barcelonès* en què s'analitza l'article dels Estatuts de l'entitat que segons el seu president no permetia parlar-hi d'idees religioses i s'adverteix que l'article prohibia la llibertat d'expressió, de la qual Llunas sempre n'havia estat defensor i, per tant, “podia i hagués hagut d'entrar en l'anàlisi i atac de totes les religions i dogmes que tingués per convenient”.²⁶³ *La Tramontana*, de fet, dedicà la següent crònica²⁶⁴ a atacar irònicament el següent ponent, el Sr. Lafuente, i la normativa de l'Ateneu, ja que aquest, a banda de ser un pèssim orador, va dedicar tota la seva conferència a lloar el catolicisme i no va ser interromput en cap moment.

Les informacions sobre les conferències continuaren fins al número 309, en què s'informa de la sessió en què prengué la paraula Tutau, que establí un debat sobre alguns dels

262 *La Tramontana*, núm. 305, 22 d'abril de 1887. Pàgina 3.

263 *La Tramontana*, núm. 306, 29 d'abril de 1887. Pàgina 3.

264 *La Tramontana*, núm. 307, 6 de maig de 1887. Pàgina 3.

conceptes exposats per Llunas amb ell mateix, ja que es trobava entre el públic. La crònica de la darrera sessió va ser publicada en el número 311,²⁶⁵ del 3 de juny, i en ella Llunas prengué novament la paraula durant mitja hora.

El número 313 publica el darrer article d'*A l'Ateneu dels senyors* i s'hi fa un resum dels debats amb una observació interessant sobre la intervenció de Llunas. L'article diu que:

el senyor Lorenzo s'encarregà de posar de relleu la injustícia present, i el Sr. Llunas de justificar la societat de l'avenir, basada en el treball i la ciència social. Això fou causa que molts socis de l'Ateneu prenguessin com a carregat de sinapisme el discurs de Lorenzo, mentre escoltaren tranquils i fins i tot amb gust el del senyor Llunas creient-lo tan sols una aspiració de justícia realitzable després del transcurs de moltes generacions.²⁶⁶

Quan el debat es clogué, *La Tramontana* informà que “Varis socialistes companys i amics del senyor Llunas han insinuat a nostre director la idea de la conveniència de publicar-se íntegrament els seus discursos pronunciats en la discussió sobre el socialisme a l'Ateneu Barcelonès”.²⁶⁷ Llunas acceptà i proposà a través de les pàgines del setmanari, que qui hi estigués interessat que passés per l'Administració de la revista per tal de fer una previsió.

Malgrat aquest anunci, van passar prop de tres anys, fins al 1890, fins que Josep Llunas va treure al carrer el fullet en què es defensaven les seves idees col·lectivistes. El text va ser publicat dins del llibre que recollia els treballs del II Certamen Socialista, celebrat el 10 de novembre de 1889 al Palau de Belles Arts, i també es va fer un tiratge de 40.000 exemplars del fullet solt amb una evident voluntat de donar a conèixer i estendre les idees anarquistes col·lectivistes.

La intervenció a l'Ateneu Barcelonès va ser molt referenciada en els diversos textos biogràfics escrits sobre Llunas i per Lorenzo, que en les seves memòries l'aprofita per exposar la seva pertinença a la maçoneria dient que “En mi discurso en aquellos debates tuve ocasión para defender los ideales emancipadores del proletariado y me declaró francamente masón.”²⁶⁸

265 *La Tramontana*, núm. 311, 3 de juny de 1887. Pàgina 2.

266 *La Tramontana*, núm. 313, 17 de juny de 1887. Pàgina 2.

267 *La Tramontana*, núm. 320, 5 d'agost de 1887. Pàgina 3.

268 Olivé, 1984a: 154.

c.4.3.5. L'extensió de la Idea malgrat la mala salut, la repressió i la violència

Les excursions de propaganda i les conferències soltes o en certàmens, tal com hem vist, eren una de les formes d'extensió de les idees que els anarquistes utilitzaven més, al costat de la premsa, és clar. Llunas esdevingué un dels habituals oradors en tota mena d'actes obrers, anarquistes i lliurepensadors, reclamat per societats de tot Catalunya i amb una especial incidència a Barcelona. Les seves xerrades tenien resultats clars si ens atenem, per exemple, a la informació que Josep Termes dóna sobre l'anarquista Josep Prat, que “va entrar al moviment anarquista cap a 1890, després d'escoltar una conferència de Josep Llunas”.²⁶⁹

Les seves xerrades es multiplicaren sobretot a partir de 1887 i només minvaren quan la mala salut o els empresonaments li ho impediren en els anys següents. Un bon exemple de com eren les gires de propaganda el trobem a *La Tramontana* 301, del 25 de març de 1887,²⁷⁰ en què s'explica com Llunas, acompanyat del col·laborador del periòdic Jaume Torrens, fa una excursió a l'Empordà convidat pels obrers de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols per celebrar-hi diversos actes amb motiu del setzè aniversari de la proclamació de la Comuna de París. A la crònica publicada al setmanari s'explica com divendres, un cop impresa la revista, arribaren al matí a Palafrugell i al vespre hi pronunciaren una conferència pública “a la que es pot dir que acudiren quasi tots els obrers de Palafrugell, omplint de gom a gom l'espaiós local a què foren convocats, i aplaudint amb entusiasme les idees d'emancipació social exposades pels dos conferenciants”. Dissabte a la nit repetiren a Palamós, “a on a pesar del mal temps que feia va omplir-se el teatre vell, abundant-hi d'una manera extraordinària la concurrència de dones.” Diumenge al matí, feren un míting a Sant Feliu de Guíxols, “a on fou també extraordinària la concurrència” i on el públic aplaudí “diferents vegades amb entusiasme els principis que sustenten la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, que foren extensament explicats pels oradors.” I per acabar la gira, la nit del mateix diumenge, tingué lloc una nova trobada qualificada com a “reunió familiar” “on es féu l'apologia i es brindà pels comunalistes parisencs de 1871.”

L'extensió de les idees a través d'excursions de propaganda i de les pàgines de *La Tramontana* s'aturà quan el seu director va ser detingut. Això passà, per exemple, el 12 de desembre de 1887, quan un representant del jutjat de guàrdia comparegué a la redacció de *La Tramontana* a recollir l'original d'un escrit denunciat del número 338. Llunas era a casa seva i

²⁶⁹ Termes, 2011: 182.

²⁷⁰ *La Tramontana*, núm. 301, 25 de març de 1887. Pàgina 2.

van enviar un agutzil a buscar-lo, que el trobà mentre estava a punt de sopar amb la seva família i li demanà d'acompanyar-lo al despatx del jutge, el qual el va fer tancar a la presó immediatament. La portada del número 340²⁷¹ representava el català tramontanaire lligat amb cadenes dins d'una gàbia i sota el títol d'“Anacronisme” una colla de rics i d'atracadors volaven lliures per l'exterior amb un peu que deia “I... visca la llibertat d'impremta!!!” En el mateix número s'informava que el jutjat havia demanat 4.000 pessetes de fiança en metàl·lic per posar Llunas en llibertat, el que “era equivalent a negar-li l'excarceració per quan ell tants diners no els ha vist mai ni de lluny”. Així, es creà una comissió, formada per Anselmo Lorenzo, R. Rosés, Jaume Torrens, Antoni Pellicer, Pere Esteve, I. Cuadrado, J. Pareras i P. Puigjané, per tal d'obrir una subscripció voluntària reintegrable i pagar la fiança imposada. Es recolliren diners a *La Tramontana*, a la redacció d'*El Productor* i a la Societat d'Obrers Tipògrafs, i el dimecres 11 de gener de 1888 sortia Llunas de la presó. En els números 343, 344 i 345, s'informà de les persones i entitats que havien contribuït a pagar la fiança, un llistat que unia republicans amb societats obreres, entitats lliurepensadores amb amics i obrers conscients; destacant per la quantitat aportada Rossend Arús, que posà set-centes noranta pessetes de la seva butxaca per arribar a la quantitat necessària i treure'l de la presó. El número 345²⁷² celebrava la sortida de Llunas amb una imatge al·legòrica del català tramontanaire dalt d'una roda alada, símbol del progrés, amb un llibre entre mans i una bandera en què es podia llegir “Llibertat, Igualtat, Fraternitat” i “Avant sempre”.

Les denúncies, a banda de la que l'havia portat a la presó, s'amuntegaven fins al punt que en el número 348²⁷³ de *La Tramontana* s'informava que les causes que Llunas tenia pendents amb la justícia tenien una petició fiscal que sumava de setze a divuit anys de presó i unes quatre o cinc mil pessetes de multes. La repressió s'exercia des de la legalitat, però amb l'únic objectiu de silenciar *La Tramontana* i Llunas en particular. El 30 de desembre, mentre Llunas estava tancat a la presó, *La Tramontana* anunciava que “Nostre director està prenent nota de tot el que veu i sent a dins de la presó per publicar-me un llibret així que surti, si és que el deixen sortir”,²⁷⁴ un projecte que no va arribar a veure la llum.

Durant 1888 i 1889, la participació de Llunas en diversos esdeveniments, fent-hi xerrades, és constant. Així, *La Tramontana* informa de la participació de Llunas i F. Tarrida a la vetllada socialista de l'Ateneu Obrer de Terrassa,²⁷⁵ el gener de 1888, poc després que el

271 *La Tramontana*, núm. 340, 23 de desembre de 1887. Pàgina 1.

272 *La Tramontana*, núm. 345, 20 de gener de 1888. Pàgina 1.

273 *La Tramontana*, núm. 348, 10 de febrer de 1888. Pàgina 3.

274 *La Tramontana*, núm. 342, 30 de desembre de 1887. Pàgina 3.

275 *La Tramontana*, núm. 346, 27 de gener de 1888. Pàgina 4.

director del periòdic hagués deixat la presó; i a la vetllada “de caràcter obrer i socialista” de l'11 de febrer de 1888 del Círculo Obrero Familiar que funcionava en el Teatre Lope de Vega del Poble Sec, alternant amb “un parell de peces còmiques” i l'actuació de “la celebrada nena Claretta Serra; a l'aniversari del 18 de març al Teatre Catalunya”,²⁷⁶ guarnit amb banderes per a l'ocasió amb predomini de la roja, on Llunas va explicar la història de la Comuna i va parlar acompanyat de Màrmol, junt amb “el company Romeo [que] llegí un treball titulat *Una fiesta proletaria*, Serra una composició de Lorenzo titulada *Los pobres de Dios* i l'obrero Claramunt un interessant i ben escrit treball titulat *La mujer en la Revolución*”, que va comptar també amb les actuacions de la nena Clara Serra i la declamació de Pellicer amb el seu treball *La tiranía determina la revolución*; o a la vetllada de l'Ateneu Vilassanès de la Classe Obrera del desembre de 1888,²⁷⁷ on Llunas acudeix després que no pogués participar uns mesos abans en una altra vetllada de la mateixa entitat perquè es trobava malalt.

Durant 1889, les seves intervencions es multipliquen i, només seguint les que deixen rastre a *La Tramontana*, trobem que el mes de març fa intervencions a Granollers per al Círcol Obrer i la Comissió d'Ensenyança Laica²⁷⁸ i a la Societat Cooperativa Sabadellense²⁷⁹ per commemorar els fets de la Comuna; a l'abril, el 7, al míting als Camps de Recreo de la Unió de Resistència de Sabadell,²⁸⁰ acompanyat de Jaume Torrens, el dia 14 és invitat al míting a favor de la pau i la fraternitat²⁸¹ de Barcelona al Teatre Novetats tot i que l'acte compta amb massa intervencions i no pot fer-hi la seva, i el 28 participa a les conferències públiques de controvèrsia al local de La Luz amb el tema *Què és la tolerància?*; al maig, a la inauguració en pública vetllada del grup lliurepensador Faro de Alella,²⁸² junt amb J. Torrens; al juliol, ocupa la presidència del gran míting per commemorar el centenari de la presa de la Bastilla,²⁸³ on també parla Torrens com a membre de La Luz i molts altres; a l'agost, el dissabte 4, a la vetllada extraordinària de l'Ateneu Obrer de Terrassa,²⁸⁴ i el diumenge 5 al matí, amb Torrens, al míting de propaganda socialista²⁸⁵ de Mataró; i fins a aquí, ja que les seves ocupacions i “una desgràcia de família”²⁸⁶ li impediren commemorar la diada de l'11 de novembre de 1889 en les moltes localitats que reclamaven la seva presència.

276 *La Tramontana*, núm. 354, 23 de març de 1888. Pàgina 4.

277 *La Tramontana*, núm. 391, 7 de desembre de 1888. Pàgina 4.

278 *La Tramontana*, núm. 406, 22 de març de 1889. Pàgina 3.

279 *La Tramontana*, núm. 406, 22 de març de 1889. Pàgina 2.

280 *La Tramontana*, núm. 409, 12 d'abril de 1889. Pàgina 4.

281 *La Tramontana*, núm. 408, 5 d'abril de 1889. Pàgina 3.

282 *La Tramontana*, núm. 416, 21 de maig de 1889. Pàgina 4.

283 *La Tramontana*, núm. 423, 19 de juliol de 1889. Pàgina 2.

284 *La Tramontana*, núm. 425, 2 d'agost de 1889. Pàgina 4.

285 *La Tramontana*, núm. 425, 2 d'agost de 1889. Pàgina 4.

286 *La Tramontana*, núm. 437, 25 d'octubre de 1889. Pàgina 3.

El dia abans, el diumenge 10 de novembre de 1889, havia tingut lloc al Palau de Belles Arts el II Certamen Socialista, aquest cop organitzat per una comissió especialment triada per a l'ocasió. Les males condicions acústiques de l'espai i la gran gentada que hi acudí –*La Tramontana* parla de vint mil persones– va fer impossible que l'acte es desenvolupés amb normalitat. Segons la crònica:

El company Roig obrí la sessió, llegint-se després per A. Pellicer la Memòria del Jurat que atorgava els premis i els noms dels autors premiats. Veient després que eren inútils tots els esforços d'oradors i lectors per fer-se sentir de la majoria d'allí reunits, es renuncià a la lectura dels treballs premiats, i J. Llunas féu el discurs de clausura, pronunciant després algunes paraules el president i acabant amb un visca l'Anarquia!, que fou contestat per la concurrència.²⁸⁷

A banda de tancar l'acte, Llunas va veure premiats i, posteriorment, publicats dos treballs que presentà al certamen. D'una banda, el text *Bases científicas en que se funda el colectivismo* i de l'altra *Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad*.²⁸⁸ Pere Gabriel també atribueix a Llunas el text titulat *¡A organizarnos! Deber de los trabajadores en el presente período histórico*, però Manuel Morales, l'autor que més a fons ha estudiat els dos certàmens, assegura que n'és autor Abayá Garriga, que també va guanyar un accèssit al tema VII amb el text *La Revolución intelectual y material*.²⁸⁹ El llibre que reuní els treballs premiats va ser publicat per La Academia el 1890 i se'n va fer una segona edició a la Imprenta comunal La Tipogràfica el 1903.

Aquest exagerat ritme d'actes sense aturada, de xerrades, vetllades, viatges i, sobretot, la publicació setmanal de *La Tramontana*, li començà a passar factura i l'1 de desembre de 1889 *La Tramontana* explicà el que ja es podia preveure:

A conseqüència de l'excés de treball que d'algun temps s'havia aglomerat damunt del director d'aquest periòdic, J. Llunas, el dissabte de la setmana passada, en els moments en què més es necessitava de son esforç per donar a llum bé i a temps l'Almanac de *La Tramontana*, hagué de ficar-se al llit turmentat per terrible febre gàstrica.²⁹⁰

Tres setmanes després, des de les mateixes pàgines s'anunciava que Llunas ja es trobava restablert i donava les gràcies als que l'havien ajudat durant aquelles dates, alhora que s'advertia, davant la demanda per tal que participés en alguns mítings i conferències, que

287 *La Tramontana*, núm. 440, 15 de novembre de 1889. Pàgina 2.

288 Llunas, 1890: 263-266 i 297-305.

289 Morales, 1989: 387.

290 *La Tramontana*, núm. 443, 6 de desembre de 1889. Pàgina 3.

“l'estat en què ha quedat de la darrera malaltia fa que encara no sigui possible prendre part lluny de sa casa en aquests actes”.²⁹¹ En el mateix moment, *La Tramontana* anuncia que l'amic i col·laborador de Llunas durant aquesta època, Jaume Torrens,²⁹² passava a dirigir l'escola laica de l'Ateneu Obrer de Terrassa.

No era el primer cop que el setmanari informava sobre els problemes de salut del seu director ni en seria l'última. La setmana del 7 de novembre de 1884, ja havien publicat una notícia en què s'advertia que una malaltia impedia a Llunas fer-se càrrec dels treballs dels seus col·laboradors “esperant prenguin paciència fins al número pròxim, o quan pugui, si per desgràcia prolonga la seva malaltia”.²⁹³ Durant l'entrada a 1890, malgrat els anuncis de millora, va continuar la davallada en la seva salut i la dels que l'envoltaven. Així, *La Tramontana* del 17 de gener explicava que “Després d'estar malalts quasi tots els individus de la família del nostre director, per fi el divendres de la setmana passada li pegà tan fort dolor reumàtic als genolls a J. Llunas, que quedà reduït a la condició d'un paralític, sense poder-se moure ni valer poc ni molt”²⁹⁴ i es demanava a corresponents, subscriptors i amics que tinguessin paciència amb la correspondència administrativa i als que acumulaven retards en el pagament que es possessin al dia “si no volen perjudicar notablement *La Tramontana* i son director-propietari”.

Aquesta atzagaiada esdevingué important, però, a poc a poc, semblava que millorava²⁹⁵ amb petites recaigudes puntuals, i fins i tot es reincorporava a la redacció i aquesta es renovava amb Canibell, Guanyavents, Lorenzo i Codolosa. No va ser així i en la següent recaiguda, des de les pàgines del setmanari,²⁹⁶ explicaren que el metge li recomanà banys termals a Caldes o a la Garriga a principis d'estiu per guarir el reumatisme agut que patia, cosa que va fer l'octubre de 1890 quan durant deu dies la Redacció romangué tancada.²⁹⁷ A prendre els banys, però, no li envià la mala salut que tenia, sinó un fet molt més cruel i violent.

El divendres 9 d'abril de 1890, a les dues de la tarda, un desconegut va anar a buscar Llunas a l'Administració de *La Tramontana*, però aquest no hi era i li deixà una nota en què es deia que quan pogués passés per la societat La Luz per un encàrrec que havia de donar-li el

291 *La Tramontana*, núm. 445, 20 de desembre de 1889. Pàgina 3.

292 *La Tramontana*, núm. 445, 20 de desembre de 1889. Pàgina 3.

293 *La Tramontana*, núm. 177, 7 de novembre de 1884. Pàgina 3.

294 *La Tramontana*, núm. 449, 17 de gener de 1890. Pàgina 3.

295 *La Tramontana*, núm. 457, 14 de març de 1890. Pàgina 3.

296 *La Tramontana*, núm. 456, 7 de març de 1890. Pàgina 3.

297 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890. Pàgina 2.

conserge d'allà. Llunas, informat d'això, sortí de casa a poc a poc i amb bastó perquè gairebé no es podia mantenir dret per la malaltia reumàtica que encara tenia, quan, de cop i volta:

sentí per darrere una gran empenta que el féu trontollar i li faltà molt poc per no caure. En girar-se per veure què havia sigut, es topà amb tres dones que amb mitja rialla a la boca li donà una altra d'elles una segona empenta, mentre l'altra per darrere li clavava un gran cop al cap.²⁹⁸

A aquestes dones, que en un primer moment Llunas pensà que estaven borratxes, s'afegiren quatre o cinc homes més des del carrer del Peu de la Creu, descarregant-li cops al cap, a la cara i al pit amb eines curtes de ferro. Llunas es posà a cridar i els agressors recularen i marxaren corrent, moment en què a un d'ells li caigué un revòlver. La víctima pogué entrar en una farmàcia i d'allà passà a una casa de socors mentre apareixien dos municipals i un policia. Allí li guariren fins a set ferides de pronòstic reservat, quatre al darrere del cap i tres a la cara.

Llunas havia estat objectiu d'un atemptat. No era la primera persona del seu voltant que patia agressions físiques. *La Tramontana* havia informat d'altres casos; per exemple, de l'atemptat per part d'uns policies a cops de bastó contra el director de *La Crónica Meridional*²⁹⁹ d'Almeria, l'atracament contra J. Torrens que acabà amb tres ganivetades³⁰⁰ o l'atemptat amb trets de revòlver que Rossend Arús patí a la seva casa de camp de Cornellà.³⁰¹ En el número 462, el periòdic incloïa un article que amb el títol de *Detalls de l'atropell del director de La Tramontana* expressava la seva interpretació dels fets i començava a apuntar qui podien ser els autors de l'atac. S'afirmava que, malgrat l'anticlericalisme de la publicació, no creien que es tractés d'un atac pensat “per gent d'hàbit”; que policies i autoritats de la zona havien desaparegut mentre es produïa l'atemptat, tot i que sovint l'indret n'era ple; que el jutjat, sis dies després de l'agressió, encara no havia pres declaració a l'agredit; que la majoria de companys de la premsa no n'havien dit gairebé res; i que a alguns veïns que van presenciar l'agressió els va semblar que alguns dels agressors “tenien fatxa d'antics membres de la *secreta*”.³⁰²

En el següent número, les mostres de solidaritat arribaren en forma de cartes, comunicats i lectors i lectores que li mostraven el seu afecte i suport. Les conseqüències de

298 *La Tramontana*, núm. 462, 16 d'abril de 1890. Pàgina 2.

299 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886. Pàgina 3.

300 *La Tramontana*, núm. 389, 23 de novembre de 1888. Pàgina 4.

301 *La Tramontana*, núm. 419, 21 de juny de 1889. Pàgina 4.

302 *La Tramontana*, núm. 462, 16 d'abril de 1890. Pàgina 3.

l'atemptat en la salut de Llunas no van ser molt importants, ja que de les ferides se'n recuperà a poc a poc però bé. *La Tramontana*, tot i insinuar que sabien des de feia temps qui havia fet l'atemptat i acusar-ne, no directament encara, *El Obrero* i el sindicat de Les Tres Classes de Vapor, amb Josep Pàmies al capdavant, no va ser fins al número 501, del 6 de març de 1891, que en digué públicament els noms. Ho feia com a conseqüència de dures polèmiques amb el sindicat reformista expressades a les pàgines de les respectives publicacions en què s'havien dit de tot. L'article acusador començava atacant *El Obrero*, a qui *La Tramontana* qualificava de “deshonra de la classe treballadora que es publica en aquesta ciutat amb pretensions de periòdic” i continuava responent a la proposta de passar comptes nets públicament que des de les seves pàgines s'havia fet preguntant-los:

a on figura, en quins comptes de la Federació o Seccions de Les Tres Classes de Vapor, aquella quantitat, per cert un xic respectable, que haguéreu de donar cap a finals del mes d'abril de l'any passat per tal que sortís de la presó la Maria Prats, la *Xata Petita*, coautora amb vosaltres de la miserable agressió del carrer Ponent? I aneu dient: en quina partida figura la quantitat del tiberi que feren els agressors la tarda mateixa de l'agressió i que pagà el director d'ella, aquell federal [...] que tants fums s'ha donat de pinxo pastera només perquè era el *polisson* més distingit i apreciat d'entre els vaporosos per l'exgovernador Antúnez i l'aleshores cap de l'ordre públic Sr. Plantada? [...] a on figuren les quantitats donades a la Felipa i a la *Gitana*, agressores del carrer de Ponent [...]? Digueu, *granujas de alto vuelo*: els dos-cents duros que us ha vingut a costar *per ara* l'agressió contra el director de *La Tramontana*, sortits tots de les caixes de Les Tres Classes de Vapor, en quina partida figuren?³⁰³

L'acusació pública deixava clar el mòbil de l'atemptat que intentà matar Llunas, malgrat la matusseria de l'organització. Segons *La Tramontana*, l'organització de l'atemptat havia anat a càrrec del sindicat Les Tres Classes de Vapor, el sindicat moderat dirigit per Josep Pàmies, amb qui Llunas s'havia esbatussat públicament³⁰⁴ uns mesos abans a través de les pàgines del setmanari anarquista i de les d'*El Obrero* i hi havien participat dones delinqüents habituals i exmembres o membres directament de la policia secreta. Aquesta agressió, tot i ser l'única realitzada contra Llunas, no va ser l'única que la gent de Les Tres Classes de Vapor va intentar contra dirigents obrers. De fet, *La Tramontana*, després de l'atemptat advertí que el grup d'agressors continuava actiu i podia actuar en qualsevol moment:

303 *La Tramontana*, núm. 501, 6 de març de 1891. Pàgina 4.

304 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889. Pàgina 1.

Sabem que, desesperats els representants vaporosos de veure com els fuig l'arròs, s'han proposat intentar un darrer esforç concertant altres agressions contra nostre director que tant els ha esgarriat la cria, i contra altres companys, entre ells Parés, secretari de La Verdad, societat del vapor de Sant Martí, separada ja de temps de *polissons* vergonyants.³⁰⁵

I més enllà de l'agressió, l'actitud bel·ligerant i d'enfrontament personal continuà, com en el número 511 de *La Tramontana*, quan després de la participació de Pàmies en un míting de la coalició republicana el setmanari de Llunas escrivia:

El repugnant director d'*El Obrero*, senyor Pàmies, vividor d'ofici, representant vaporós i caricatura d'obrer, tingué la gosadia de presentar-se a parlar en públic [...] i el públic, obrant molt perfectament, va tributar-li una ovació de xiulets i *fuera*s que l'obligà a renunciar *generosament* a la paraula.³⁰⁶

Les dissorts de Llunas, però, no acabaren aquí i el gener de 1891 *La Tramontana* anunciava que les denúncies no deixaven de multiplicar-se i la situació de la publicació es feia cada cop més insostenible:

Per si no teníem prou *atropells* judicials damunt per donar-nos angúnies, la setmana passada foren embargats tots els mobles del pis del director de *La Tramontana* per respondre a les *resultàncies* del cèlebre procés incoat per la vetllada lliurepensadora d'Alella [...] I com que aquests *ditxosos* quatre trastos ja fa alguns mesos que també estaven embargats [...] resulta que actualment pesen damunt del director d'aquest periòdic sis causes criminals, té fetes cinc fiances, està amenaçat de cinc o sis multes des de 75 a 2.500 pessetes, i té dues vegades embargats els mobles de casa.³⁰⁷

Malgrat aquest constant assetjament contra Llunas i les afectacions de salut que se'n derivaven, aquest no defallia en la seva voluntat lluitadora i *La Tramontana* mateixa que anunciava l'atemptat que hem relatat també publicava un text que amb el títol de *La jornada de les vuit hores* suposava l'adhesió de la publicació a la celebració del primer primer de maig a Catalunya. L'article acabava desitjant:

Que les brises de Maig portin als quatre punts cardinals el clamor de tots els treballadors que afirmen el dret a la vida, a la llibertat i a la igualtat, embellint les reivindicacions dels oprimits amb les més primoroses gales que la natura ha reservat a la més bella de les estacions.³⁰⁸

305 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890. Pàgina 4.

306 *La Tramontana*, núm. 511, 15 de maig de 1891. Pàgina 4.

307 *La Tramontana*, núm. 493, 9 de gener de 1891. Pàgina 2.

308 *La Tramontana*, núm. 462, 16 d'abril de 1890. Pàgina 2.

La data, en homenatge als màrtirs de Chicago, de qui *La Tramontana* havia informat puntualment en el seu moment i els havia dedicat articles, poemes i làmines, havia estat instaurada com a jornada mundial obrera per les vuit hores el juliol de 1889 en el “Congrés Obrer Internacional, compost pels representants dels partits polítics socialistes obrers de França, Itàlia, Alemanya, etc.”³⁰⁹ a París. Aquest no era un congrés específicament anarquista, sinó tot el contrari, germen de la II Internacional socialista i organitzat per marxistes, però en aquest cas, tot i ser fortament crítics a aquest tipus de reivindicacions que alguns d'ells qualificaven com a “reformistes”, els anarquistes s'afegiren a la reivindicació i la volgueren portar més enllà. A Catalunya, proposaren fer una vaga general que comencés l'1 de maig i fos l'inici de la revolució social que sempre havien desitjat, mentre que l'obrerisme reformista de Les Tres Classes de Vapor i el Partit Socialista optaven per una jornada reivindicativa en què les demandes de reformes eren centrals (a Madrid, els socialistes fins i tot canviaren la data pel diumenge 4 de maig per no deixar de treballar). Els marxistes i reformistes partien de la jornada de vuit hores, però també demanaven la prohibició de treballar pels menors de 14 anys i els jurats mixtos amb inspectors de treball pagats per l'Estat i escollits com a mínim la meitat per obrers. Els anarquistes i els altres socialistes coincidien en la demanada de la jornada de vuit hores de treball, vuit hores de descans i vuit hores de formació i *La Tramontana* informava d'aquestes divergències i coincidències dient que:

a Espanya ha resultat que la direcció d'aquest partit obrer acordà fer festa el diumenge dia 4 de maig, per fer la manifestació sense perdre un jornal, emportant-se la rexifla de sos mateixos representants [...] I en canvi els anarquistes, que cap part prengueren en l'acord citat, n'han tingut prou [de] saber que es tractava d'un acte obrer per posar-se en tot el món a l'avantguarda del moviment.³¹⁰

Les conseqüències de la jornada, en què la vaga general, tot i que tingué seguidors va ser minoritària, van ser que Lluнас va ser detingut preventivament i *La Tramontana* tancada fins al 27 de juny, quan tornà al carrer amb alguns articles clarament enfrontats amb *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, com *A un equilibrista*³¹¹ o *L'Esquella contra els obrers i les vuit hores*,³¹² a qui acusà de possibilistes i de fer el joc als patrons, i Les Tres Classes de Vapor, amb qui l'enfrontament prenia forma de guerra total i a qui acusaven de ser un sindicat infiltrat de policies i al servei sempre de qui manava.

309 *La Tramontana*, núm. 464, 1 de maig de 1890. Pàgina 4.

310 *La Tramontana*, núm. 464, 1 de maig de 1890. Pàgina 4.

311 *La Tramontana*, núm. 465, 27 de juny de 1890. Pàgina 2. I *La Tramontana*, núm. 466, 4 de juliol de 1890. Pàgina 2.

312 *La Tramontana*, núm. 465, 27 de juny de 1890. Pàgina 6.

Les diferències entre socialistes marxistes i moderats, d'una banda, i anarquistes de les diverses tendències, de l'altra, s'accentuaren i, tal com explica Termes,³¹³ això arribà al punt que:

“*El Productor*, que portava com a subtítol “periòdic socialista”, declarant que “no podem ja amb dignitat publicar ni un minut més el qualificatiu de socialista, perquè no volem que ens confonguin amb els que hem tingut de lluitar. Els socialistes, amb la premsa burgesa i les autoritats, han fet causa comú contra tot intent de revolució contra la tirania.”

c.4.3.6. Anarquismes i plenitud teòrica i propositiva

De 1890 a 1901, l'anarquisme individualista, insurreccional i il·legalista, substitueix gradualment el sindicalisme anarquista que, a partir d'organitzacions com la FRE de l'AIT o la FTRE, havia estat majoritari entre la classe obrera catalana des de 1870. Els anarquistes opten, en alguns casos, per la violència individualista, que té la seva màxima expressió en els atemptats amb bomba, i, en altres, per abandonar el moviment o replegar-se a les societats obreres. Així, segons Josep Termes:

a Barcelona es llençaren quatre bombes i petards el 1890, quinze el 1891, sis el 1892 (a la plaça Reial, al mercat de la Boqueria, al domicili d'un jutge, etc.), catorze el 1893, cinc el 1894 (totes fora de Barcelona), no hi ha informació de 1895 i quatre el 1896, només entre juny i setembre.³¹⁴

I ell mateix corrobora que “Cap al 1890 els comunistes havien guanyat la batalla i ho mostra, com diu Álvarez Junco, que el 1891 'Malatesta hace gira por España que podríamos calificar de triunfal'”.³¹⁵ Si els 80 havien estat els anys del col·lectivisme i de l'organització obrera, la repressió i les tensions cada cop més accentuades que aquesta produïa convertiren els anys 90 en la dècada de les bombes.

Enmig d'un context gens favorable a les idees anarcocol·lectivistes que Llunas havia defensat des de la creació de la FRE de l'AIT i la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, apareix *Qüestions socials*, un llibre en què el director de *La Tramontana* intenta sintetitzar el seu pensament anarquista de manera clara i entenedora. És en aquest moment quan el pensament polític de Llunas es mostra més complet, ben estructurat i coherent, un

313 Termes, 2011: 141.

314 Termes, 2011: 133-134.

315 Termes, 2011: 159.

pensament que s'ha desenvolupat a través de textos breus, temes fragmentaris i que ara esdevé text programàtic i alhora complex. *Qüestions socials*³¹⁶ es publica, primer, a les pàgines de *La Tramontana* en forma d'articles i, després, com a llibre el 1891. Llunas hi tracta tots els temes teòrics que sempre l'havien preocupat, des de la definició del col·lectivisme davant del comunisme fins a la jornada de vuit hores o l'ensenyança integral, partint sempre d'una base teòrica de defensa del dret a la vida i d'una concepció de la propietat col·lectiva que parteix de la feina de cada treballador o treballadora. I en el número 503 de *La Tramontana*, quan només queden quatre capítols per publicar (cada article es converteix en un capítol del llibre i alguns per la seva extensió estan compostos per dos articles o més) s'anuncia que el llibre es posarà a la venda poc abans de l'1 de maig: “De seguida de publicats es procedirà a la impressió del tomet corresponent, que contindrà vint articles, constarà d'unes 130 pàgines i es vendrà a 2 rals en rústica i una pesseta elegantment enquadernat.”³¹⁷

El 1892, uns anys després de la mort d'Evarist Ullastres, la tipografia La Academia ha de tancar per problemes econòmics i els nous tallers tipogràfics triats per fer *La Tramontana* són els de la tipografia de l'Avenç. L'últim llibre de Llunas publicat encara a La Academia, el 1892, és *Los partidos socialistas españoles*.

Aquell mateix any, veient la desunió evident que la classe obrera davant la jornada de l'1 de maig, Llunas decideix prescindir d'organitzacions, de normes i d'acords, i organitza un míting ell sol al Teatre Novetats. *La Tramontana* d'aquella setmana publica en la seva portada el cartell anunciador, en què es convida totes les corporacions obreres i els seus representants per tal que ocupin seients a l'escenari, en el qual, a les deu del matí, J. Llunas:

desenrotllarà les següents matèries en aquesta conferència: el 1r de Maig i les 8 hores de treball; ses conseqüències. Com s'ha format el problema social. Com se'l pot detindre. Com se'l pot resoldre. Socialisme i anarquisme. Comunisme i col·lectivisme. Procediments que poden portar una Revolució social. Condemnació del dinamiterisme, per l'anàlisi desapassionat dels únics resultats que pot produir.³¹⁸

Segons el següent número de *La Tramontana*, la iniciativa va ser un èxit total i a les deu en punt “en els corredors, passadissos i espais de platea, primer pis segon i galliner ja no hi cabia ni una mosca, essent moltes més les persones que s'estaven dretes que els que tenien

316 El llibre com a tal, a banda dels articles, és publicat des de les pàgines de *La Tramontana* almenys en els números: 508, 510, 513, 515, 516, 517, 518, 519, 524, 525, 529 i 531.

317 *La Tramontana*, núm. 503, 20 de març de 1891. Pàgina 3.

318 *La Tramontana*, núm. 561, 29 d'abril de 1892. Pàgina 1.

seient”,³¹⁹ i el setmanari dóna unes quantitats de públic que creiem exagerades, afirmant que de nou a deu mil persones hagueren de tornar cap a casa sense poder entrar en el Teatre de ple que estava. Aquestes dades contrasten amb les que ells mateixos donen sobre els altres mítings que es van fer a Barcelona aquell dia ja que el del Circ Espanyol diuen que “resultà un horrorós fracàs, puig el periòdic que més fa ascendir la concurrència la posa a 400 persones” i el del Tívoli “no pogué començar fins prop d'una hora després de l'anunciada per falta de gent”. Llunas seguí el programa fet públic de la conferència, les idees de la qual ja havia exposat *La Tramontana* la setmana abans en un extens article, defensà el col·lectivisme com el sistema social més avançat al qual podien arribar treballadors i treballadores i acabà conclouent que la primera i immediata aspiració de la classe treballadora “és aconseguir d'una manera pràctica, real i positiva i no tan sols consignada en les lleis, que la jornada màxima de treball sia de 8 hores” i per aconseguir aquest objectiu, “inclús la mateixa Revolució, condemna amb totes ses forces el dinamiterisme”,³²⁰ que qualificà propi només de criminals. La setmana següent, la portada de *La Tramontana*³²¹ l'ocupava una il·lustració al·lusiva a l'èxit del míting del Novetats envoltat dels perills que tenia l'anarquisme en aquell moment, exemplificats pels obrers empresonats, la policia secreta que els espiava per controlar-los, l'exèrcit que els amenaçava i la Guàrdia Civil que esperava ordres d'intervenir.

El setembre de 1892, Llunas va ser escollit, junt amb Jaume Torrens, per representar les societats obreres de Barcelona en el Congrés Universal de Lliurepensadors que s'havia de celebrar a Madrid amb motiu del cinquè centenari de l'arribada de Colom a Amèrica, després que l'any anterior n'hagués tingut lloc un altre a París –un esdeveniment les conclusions del qual havien estat ressenyades a *La Tramontana* en l'article *Un congrés important*.³²² Per anar al Congrés de Madrid, Llunas i Torrens redactaren el manifest que hi havien de presentar les societats obreres de Catalunya, que va ser publicat a *La Tramontana* amb el títol de *Relaciones del librepensamiento con la cuestión social* (113).³²³ Es tracta d'un text important pel fet que aporta molta llum sobre les relacions entre un moviment i l'altre i de la seva lectura es desprèn que l'obrerisme que Llunas i Torrens representaven pensava “que existe sobre todas las cuestiones la cuestión social, todas las de trascendental importancia hemos de hallarlas a ésta supeditadas”. Un cop feta aquesta afirmació, explicaven que entenien per lliurepensament tant la facultat d'analitzar sense prejudicis tot allò sotmès al raciocini com obrar, després, a

319 *La Tramontana*, núm. 562, 6 de maig de 1892. Pàgina 1.

320 *La Tramontana*, núm. 562, 6 de maig de 1892. Pàgina 2.

321 *La Tramontana*, núm. 563, 13 de maig de 1892. Pàgina 1.

322 *La Tramontana*, núm. 435, 11 d'octubre de 1889. Pàgina 2.

323 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892. Pàgina 2.

partir d'aquests pensaments. D'això en deduïen que l'obrer a l'Estat espanyol no podia ser lliurepensador ja que, tot i que podia pensar lliurement, no tenia capacitat per obrar lliurement perquè hi havia lleis que l'obligaven a actuar a partir de dogmes religiosos, “a descubrirse ante ceremonias religiosas que conceptúa una farsa, y si hace público alarde de sus opiniones se le procesa y se le encarcela en virtud de una muy draconiana y muy católica interpretación de algunos artículos del Código Penal”.³²⁴ Al costat dels dogmes religiosos, exposaven que hi havia altres dogmes, com el salari, que qualificaven com a “dogma humano”, que no permetia els pobres optar per una ensenyança no supeditada ni a l'Església ni a l'Estat, l'ensenyança integral. Per això, acabaven dient que “es altamente humanitario ayudar a la clase trabajadora, así manual como intelectual, a conseguir su emancipación económica, porque sólo así el pensamiento puede manifestarse sin trabas de ninguna clase y resultar completamente libre”.³²⁵

Just abans d'anar al Congrés de Madrid, una oportuna denúncia dels “*pares de La Fulla*” portà Llunas a la presó, de la qual en sortí sota fiança de 3.000 pessetes “recollides quasi totes entre obrers”³²⁶ en 48 hores. Això li permeté anar al congrés, tot i que un cop a Madrid aquest va ser suspès perquè el Ministeri Fiscal en denuncià el llistat de matèries que s'hi havien de tractar i els organitzadors no saberen plantar-li cara,³²⁷ segons opinió de *La Tramontana*.

La repressió contra *La Tramontana* i la negació de la llibertat d'expressió s'incrementà amb la creació, el 1892, de l'Asociación de Padres de Familia de Cataluña, batejada satíricament per Llunas com a Societat de la Fulla. La repressió contra Llunas a partir de les seves idees i la participació en el munt de processos judicials a què s'havia vist obligat convertiren el periodista en un expert en lleis i, sobretot, en un expert a utilitzar les lleis per aconseguir els seus propòsits. És d'aquí d'on surt *La Ley y la Clase obrera*, una guia d'autodefensa per tal que els obrers coneguessin i poguessin exercir els seus drets individuals i col·lectius. Aquest text, que incloïa lleis, interpretacions, formularis... formava part del mateix volum que la novel·la d'Anselmo Lorenzo *Justo Vives*, i el pròleg a tot plegat el posava Llunas amb el text *Literatura obrerista*.

En el número 611 de *La Tramontana*, del 14 d'abril de 1893, s'incloïa un anunci del llibre amb previsions que sortís l'1 de maig en què es destacava que *Justo Vives* estava:

escrit en forma de novel·la pel company A. Lorenzo, al que precedirà un pròleg del director d'aquest periòdic, titulat *Literatura obrerista*, i seguirà la inserció de les lleis

324 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892. Pàgina 2.

325 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892. Pàgina 2.

326 *La Tramontana*, núm. 586, 21 d'octubre de 1892. Pàgina 2.

327 *La Tramontana*, núm. 586, 21 d'octubre de 1892. Pàgina 1.

d'Associació i Reunió, un estudi sobre la pràctica d'elles per la classe obrera i tots els formularis indispensables per exercir aquells drets tal com la llei marca, a fi d'evitar conflictes i ensopegades amb les autoritats governativa i judicial.³²⁸

Finalment, Justo Vives no sortí fins al juliol de 1893, la qual cosa va ser valorada com a positiva des de les pàgines de *La Tramontana* ja que això “ha afavorit molt i molt l'obra, sobretot en la seva darrera part, que ha sofert notabilíssima ampliació, fent-se un detingut estudi de les lleis que interessen el treball i en particular d'associació, per practicar la qual es donen deu formularis i quatre reglaments típics” pel que “enlloc de 200 planes que aproximadament havia de fer el llibre ara resulta que en fa 256”.³²⁹ La tardança s'entén si tenim en compte que en el número 638 de *La Tramontana* la secció *Ventades* informava de les dificultats de fer les llargues llistes de subscriptors que feien donacions per a la vídua de Paulí Pallàs ja que “en aquest periòdic tot ha de passar per una sola mà”,³³⁰ la de Llunas, és clar.

Malgrat el clar posicionament de *La Tramontana* contrari a les bombes, la repressió indiscriminada (o no tan indiscriminada) arribà fins al seu director. L'endemà que Santiago Salvador llencés dues bombes Orsini damunt la platea del Liceu i provoqués vint morts i desenes de ferits com a venjança per l'afusellament de Pallàs, Llunas va ser detingut i tancat a la presó durant quatre dies i deixat anar per l'autoritat judicial. Quan en va sortir, Llunas va veure com estava l'ambient d'enrairit, amb una repressió que semblava just començar i:

Posat ja en llibertat el director de *La Tramontana*, i quan pensava accentuar encara més la seva campanya antidinamitera dintre del sosteniment de les idees que sempre ha professat, va topar-se que l'escanyoliment de drets individuals que consagren la llibertat d'avui havia estat posat en suspensió invocant la llei, i com que l'arbitrarietat substituïa la regularitat del dret escrit que, per raquíctic que sigui, sempre val una mica més que res, vàrem haver de decidir la suspensió del periòdic si us plau per força, ben segurs que hi guanyaríem més callant a temps i eclipsant-nos temporalment que no pas havent de fer ball rodó a l'entorn de les arbitrietats governatives que sens dubte a trompons i rodolons anirien prodigant-se mentre portessin *suspensoris* els drets individuals.³³¹

A banda de la impossibilitat de fer una revista com *La Tramontana* en un context que no reunia garanties de cap mena, hi hagué un succés que portà Llunas a deixar completament la seva intenció primera de tornar a treure el setmanari, ja que:

328 *La Tramontana*, núm. 611, 14 d'abril de 1893. Pàgina 3.

329 *La Tramontana*, núm. 623, 7 de juliol de 1893. Pàgina 3.

330 *La Tramontana*, núm. 638, 20 d'octubre de 1893. Pàgina 4.

331 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 2.

un dels individus posats en llibertat junt amb el Director d'aquest periòdic per l'autoritat judicial, tornava a ser detingut poques hores després per la policia. [...] Era per nosaltres aquell individu reconegudament contrari a tals fets, encara que anarquista, i, com diu l'adagi, “quan vegis les barbes del teu veí pelar, posa les teves a remullar”, vàrem entendre de seguida, i per cert no equivocant-nos ni un pèl, que aquell era el pròleg de les garrotades de cego que s'anaven a repartir.³³²

Llunas s'allunyà de la demarcació de Barcelona, tot i que “disposat a acudir immediatament a la més petita citació judicial”, i la policia no tardà a visitar la redacció de *La Tramontana* per requisar llibres, pamflets i revistes, fins en tres ocasions. No deixant de banda el seu to humorístic característic, *La Tramontana* ho explicava dient que:

no podent-se emportar l'ocell el dia del registre, perquè ja havia volat, va tornar altres vegades la policia a la redacció de *La Tramontana* amb la innocent missiva que tan aviat com el seu director arribés a Barcelona es presentés al Govern Civil, que... *haviem de donar-li un recado*.³³³

Abans de caure en mans de la policia, que en plena suspensió de garanties feia i desfeia tal com volia, Llunas va tornar “corrent i a peu coix” a Barcelona. Enmig d'aquestes persecucions, l'Audiència de Barcelona fallà sentència sobre una de les múltiples causes que tenia obertes, “condemnant-lo a tres anys, sis mesos i 250 pessetes de multa”, pel que “havia de complir-se la condemna o posar-se en rebel·lia”.³³⁴ Llunas es lliurà al jutjat el 13 de març de 1894 i va entrar immediatament a la presó. Ràpidament, el que havia estat president de la I República, Nicolás Salmerón, defensor de Llunas davant del Tribunal Suprem:

va fer que es presentés a Madrid la sol·licitud d'indult per aquesta causa i de tanta eficàcia van resultar les gestions del que més que ningú estava convençut de la justícia amb què es podia donar aquest indult que, efectivament, la *Gaceta* del 26 d'abril del mateix mes de la presó ja indultat, però amb una llaga a la cama agreujada per l'atmosfera carcerària de la *torre dels treballadors*, que va estar prop de dos mesos malalt.³³⁵

332 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 2.

333 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 2.

334 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 3.

335 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 3.

c.4.3.7. Reparició i mort de *La Tramontana*

L'11 de gener de 1895 reapareixia *La Tramontana* amb el número 643 i Llunas, a més de recordar els afusellats com a conseqüència de la repressió viscuda i d'exposar que en el següent número s'inclouria un article titulat *El terrorisme recula*, anunciava que tenia un altre llibre "En preparació", el qual havia de portar per títol *Terrorismo y anarquismo*, tot i que no s'arribà a publicar perquè, tal com explica *La Tramontana* unes setmanes després, Llunas es trobava delicat de salut i "en *La Tramontana* anem ja tractant d'aquest assumpte amb detall".³³⁶

Només dos mesos després de la reparició, en el número 651,³³⁷ publicaven una il·lustració en portada en què el català tramontanaire estava lligat a un pal amb la boca tapada mentre una colla de serps, dracs i bèsties amb ales, cobertes amb gorres de capellans i carlins, el martiritzaven. A l'interior s'informava sobre el judici i la sentència que condemnava Llunas a 4 anys, 9 mesos i 11 dies de presó i una multa de 250 pessetes per escarni a la religió catòlica i 50 pessetes més per publicar uns dibuixos humorístics considerats com a falta. A més, i aquí hi havia la diferència amb altres sentències que s'acabaven convertint en fiances que es podien pagar, es va dictar una interlocutòria de presó preventiva contra el condemnat, que es trobava en llibertat sota fiança, ja que segons el tribunal podria tractar d'evadir l'acció de la justícia. Llunas va ser portat de la sala de l'Audiència directament a la presó d'Amàlia per dos municipals. *La Tramontana* denuncià, en l'edició del 5 d'abril, que la presó de Llunas tenia el sol objectiu de la desaparició de la revista "rebentant, si és necessari" el seu director i propietari. I ho justificaven:

Per l'observat el dia del judici oral i per diverses deduccions de fets anteriors i posteriors al citat acte, ens havem convençut que existeix una iniqua conspiració de persones *pudientes* (baix molts conceptes) [...], valent-se del lloc que ocupen, de les seves influències altres, i de miserables traïcions algunes.³³⁸

Mentre va estar tancat, Llunas va compartir l'espai durant vuit dies amb els redactors del periòdic *La Autonomía* de Reus, els quals suposem que eren J. Mercadé, Antoni Borrell i Julià Nougués, empresonats per haver publicat l'article *Los atropellos a la prensa*³³⁹ de protesta per l'acte portat a terme per alguns militars contra *El Resumen* i altres periòdics de

336 *La Tramontana*, núm. 646, 1 de febrer de 1895. Pàgina 4.

337 *La Tramontana*, núm. 651, 8 de març de 1895. Pàgina 1.

338 *La Tramontana*, núm. 655, 5 d'abril de 1895. Pàgina 3.

339 Gras, 1904: 43-44.

Madrid. Quan aquests van sortir, van publicar un article al periòdic reusenc, reproduït per *La Tramontana*, en què demanaven la llibertat de Llunas i en deixaven clara la seva gran popularitat, alhora que en destacaven la seva mala bava quan calia enfrontar-se “als que neguen el dret de raciocinar”.³⁴⁰ Malgrat trobar-se a la presó, però, Llunas no va rebre el suport de la resta de la premsa barcelonina, tal com quedà clar durant la visita que alguns responsables de publicacions periòdiques de la capital van fer a Eusebi Corominas, director de *La Publicidad*, també pres. Unes dotzenes de periodistes es van desplaçar a la presó i mentre saludaven Corominas, aprofitaren per saludar els periodistes de *La Autonomía*:

i demanats a baix els periodistes de Reus a fi de ser saludats pels seus col·legues de Barcelona, algun dels periodistes deuria recordar-se que hi havia allí també el director de *La Tramontana* i va demanar que també se'l fes baixar. [...] Mes un cop ja a baix el Dimoni Gros i trobant-se amb molts que se li oferien com a companys va explicar-los la seva situació [...] recollint d'alguns la promesa que s'ocuparien des dels seus respectius diaris del que es feia amb el nostre director.

I efectivament, tota la premsa diària de Barcelona ha dedicat sueltarros quilomètrics al banquet donat en honor del Sr. Corominas...³⁴¹

i res de res sobre Llunas, “Amb el qual no es fa més que demostrar que a la premsa diària de Barcelona es porta com a digna representant de la burgesia i de la clericalia tractant-se d'un periodista obrer i lliurepensador”.³⁴² *La Tramontana*, però, no oblidà el seu director i de la seva situació en va fer notícia permanent, incloent durant tots els mesos de presó i en cada un dels seus números una obertura en forma de nota destacada que era un bon resum de la situació que patien:

RECORD

En Josep Llunas i Pujals, director de *La Tramontana*, continua pres preventivament en les presons d'aquesta ciutat per atacs al catolicisme, no admetent-se-li fiança carcerària a pesar d'estar encara tramitant la causa i no ser la pena que correspon al suposat delictes superior a presó correccional.

Els beneficis de la llei, que poden afavorir qualsevol criminal, no poden en aquest cas arribar a un periodista defensor dels drets del poble treballador.

Obrers tots, no oblidem aquesta eloqüent lliçó.

340 *La Tramontana*, núm. 658, 26 d'abril de 1895. Pàgina 2.

341 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895. Pàgina 3.

342 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895. Pàgina 3.

Alhora, s'informava sovint de les mostres solidàries que rebien a la redacció, tal com explicitaven, per exemple, en el número 664 dient que:

Són innumbrables les cartes i altres manifestacions de dol i simpatia rebudes a la redacció d'aquest periòdic i en la presó dolent-se unes de la inquina legal amb què és tractat en J. Llunas, felicitant-nos i animant-nos altres en la campanya de persecucions que venim sostenint, interessant-se tots per la sort del pres, i moltes demanant-nos dades sobre quines són les persones que més s'hagin distingit en contra del nostre director per tenir-les presents quan convingui.³⁴³

Les persones a qui convenia fer desaparèixer *La Tramontana* eren moltes i diverses, però des de les seves pàgines aviat passaren a acusar “una persona molt *hermosa*” com la mà executora que primer condemnà Llunas, després el va fer tancar preventivament i per acabar n'impedí l'alliberament quan se l'indultà. Es tractava del magistrat Sr. Hermosa, que presidia la Secció Segona del Criminal, junt amb Roca de la Chica i Campay, i que segons *La Publicidad*, en el judici a Llunas “tuvo en su informe resumen uno de los mejores días haciendo gala de su elocuentísima oratoria forense”.³⁴⁴ Va ser ell qui va portar el jurat per on va voler, tot i que aquest, després que les dues parts recusessin la major part dels seus membres, va quedar compost per “un redactor del *Correu Català*, un metge i dos advocats altament reaccionaris i alguns carlins”,³⁴⁵ és a dir per gent que difícilment podien exculpar Llunas. Alhora, en aquest judici cal afegir la no compareixença de Vallès i Ribot, que sovint era l'advocat que el defensava, perquè es trobava a Vilanova, el que portà Llunas a ser defensat per un lletrat amb poca experiència.

Tot i acusar Hermosa, *La Tramontana* advertia que no dirien el nom del “màxim culpable” de la dissort de Llunas per no patir més repressió i per no empitjorar la situació del seu director. És per això que constantment hi apareixien referències en textos de formats molt diversos sense mai acusar-lo amb nom i cognoms, com un sonet signat pel Nebot d'En Pere Botero, potser el mateix Llunas, publicat a l'*Almanac de La Tramontana per a l'any 1896*, que amb el títol de *Retrato d'una persona (?) “hermosa”* fa una càustica descripció física del personatge:

Groguenc esblanqueït, com calavera
que de sa tomba surt molt misteriosa;
sacardí escardalenc, prim com la llosa

343 *La Tramontana*, núm. 664, 7 de juny de 1895. Pàgina 2.

344 *La Publicidad*, núm. 5.870, 1 de març de 1895. Pàgina 4.

345 *La Tramontana*, núm. 651, 8 de març de 1895. Pàgina 2.

que es posa per tapar una claveguera;
son cos sembla una palla que lleugera
el vent es va emportant i enlloc reposa;
o bé una canya seca no gosa
a cridar que la tallin de quimera.
Raquítica en extrem és sa figura;
ses cames les té fetes de filferro;
i espera per baixar a la sepultura
que trobi qui li faci algun esguerro.³⁴⁶
Aquest és el retrato, en miniatura,
d'un *tipo* molt *hermós*, si jo no m'erro.

O un poema de l'autor teatral Segalàs Font que, explícitament, acusava el tribunal de ser més contrari a Llunas que el mateix fiscal:

*A la puerta de la Audiencia
me puse a considerar
per què, havent-hi gent hermosa,
se necessita el fiscal.*³⁴⁷

Tot i que el més dur contra Hermosa va ser un sonet signat per Jo que aparegué quan Llunas sortí de la presó i començava dient:

Escorpí verinós ple d'arrogància
que el verí i la maldat no et deixen créixer;
causant no més que mal, ja pots conèixer
el que val ta *hermosura* i la jactància.³⁴⁸

Des de la presó, Llunas insistí per aconseguir la llibertat i presentà, el 17 de maig de 1895,³⁴⁹ un escrit farcit d'interpretacions d'articles de lleis, sobretot de la Llei d'enjudiciament criminal, a la Secció Segona de l'Audiència Provincial per tal que li donessin la llibertat que ell creia justa. La resposta va ser “no ha lugar”.³⁵⁰

La seva estada a la presó coincidí amb un indult general a la premsa del 6 de juliol de 1895, aconseguit precisament per Nicolás Salmerón, sobre el qual es deia que tenia la intenció central de posar al carrer el director de *La Tramontana*. L'indult, però, no s'aplicà al seu cas i

346 *Almanac de La Tramontana per a l'any 1896*. Pàgina 14.

347 *Almanac de La Tramontana per a l'any 1896*. Pàgina 14.

348 *La Tramontana*, núm. 673, 9 d'agost de 1895. Pàgina 4.

349 Reproduït a *La Tramontana*, núm. 662, 24 de maig de 1895. Pàgina 2.

350 *La Tramontana*, núm. 663, 31 de maig de 1895. Pàgina 2.

des de les pàgines del setmanari respongueren amb l'humor que els era habitual a l'estranya situació, tot i que en aquest cas aplicat a unes circumstàncies especialment tràgiques:

De modo que, per estar ja indultat, el Dimoni Gros s'està *legalment* a casa seva; ja no està pres segons la teoria legal; però, oh!, de fet continua allotjat a la torre del carrer d'Amàlia pagant sis ralets d'una habitació que *ja no és a casa seva*. Voleu un embolic legal que rebenti més el pobre que és objecte d'ell?³⁵¹

Llunas tornà a escriure al Tribunal corresponent i, un cop més, li van dir que “no ha lugar”. Finalment, va ser el Tribunal Suprem qui li concedí la llibertat, gràcies a les gestions que no deixà de fer Salmerón. 28 dies després de publicat l'indult, sortia finalment de la presó i *La Tramontana* publicava el text *Ja ha parit la burra!!!*³⁵² d'agraïment a totes les persones que hi havien ajudat. Els agraïments començaven per Salmerón i continuaven per Lostau, Salas Anton, Odón de Buen, Sol Ortega, Junoy, i els directors de *La Publicidad* i *La Opinión*. Pel que fa a la resta de la premsa, recordaven el suport rebut per part de *La Autonomía* de Reus, *Las Dominicales del Libre pensamiento* i *El Motín* de Madrid, i *El Diluvio*, *La Campana de Gràcia* i *La Tomasa* de Barcelona.

La salut de Llunas, sempre precària, es ressentí molt durant aquesta estada a la presó. Així, la setmana després de l'ingrés, *La Tramontana* informava que “De salut no està bé del tot que diguem, puix si bé no està malalt, ha agafat un constipat tremendo a conseqüència dels corrents d'aire que corren per aquells desmantellats corredors, i això i la falta d'exercici el tenen en un estat bastant violent”.³⁵³ Aviat es complicà i el 19 d'abril informaven que com a conseqüència d'un cop rebut al peu, se li havia inflat i no podia caminar i feia llit.³⁵⁴ I quan aquest dolor ja disminuïa unes setmanes després, “va pegar-li tal punxada a l'esquena a l'altura de la cintura i cap al costat esquerre que va quedar-se impossibilitat de tot moviment, havent de ser transportat a pes de braços al llit i quedant a la cura dels altres presos del departament.”³⁵⁵ Aquests el portaren al metge de la presó, que el tractà molt malament, però li diagnosticà que patia un fort dolor reumàtic amb fortes crisis que el deixaven impossibilitat i se li escampava per la cuixa, cama i peu esquerre.³⁵⁶

En sortir, tot i que les condicions de vida milloraren, Llunas continuà tocat i el 6 de setembre el setmanari informava que:

351 *La Tramontana*, núm. 669, 12 de juliol de 1895. Pàgina 2.

352 *La Tramontana*, núm. 672, 9 d'agost de 1895. Pàgina 2.

353 *La Tramontana*, núm. 652, 15 de març de 1895. Pàgina 3.

354 *La Tramontana*, núm. 657, 19 d'abril de 1895. Pàgina 3.

355 *La Tramontana*, núm. 660, 10 de maig de 1895. Pàgina 3.

356 *La Tramontana*, núm. 662, 24 de maig de 1895. Pàgina 4.

El director d'aquest periòdic ha tingut aquests darrers vuit dies, i continua encara tenint, una indisposició gàstrica barrejada amb un cop d'aire al cap, que li han fet veure les estrelles al pic del dia i l'han deixat bastant delicat, pel qual pot ser que es notin algunes deficiències en aquest número.³⁵⁷

Això acaba motivant que l'activitat pública de Llunas es restringeixi moltíssim i que davant les peticions de la seva presència en diversos actes, *La Tramontana* publiqui una nota advertint sobre la impossibilitat de fer desplaçaments tan sovint com feia abans i excusant la seva presència:

Als molts centres que l'han sol·licitat, tant de fora com de dintre de Barcelona, per conferències, vetllades, reunions i altres actes de propaganda, supliquem que esperin una mesada almenys per veure si es recobra del tot la salut i pot tornar més fort i ferm que mai.³⁵⁸

Mentre Llunas es trobava tancat a la presó, tingué lloc la inauguració de la Biblioteca Arús, un fet “importantíssim i transcendental” que meresqué la portada del número 654 de la seva revista i dos articles dedicats a la notícia, un sobre la Biblioteca que deia que “en la Biblioteca Arús hi ha ciència per a tothom que vulgui prendre-la, sense més limitació que la voluntat del mateix estudiant, sense cap privilegi per a la seva aplicació”³⁵⁹ i un altre que incloïa el text llegit en la manifestació obrera que va celebrar l'obertura.

L'obrerisme lliurepensador es tornava a fer visible a les pàgines de la revista de la mà de Llunas amb algunes notícies d'inscripcions laiques als registres civils sense passar per l'església d'infants als quals es posaven els noms d'“Acràcia (per no voler el jutge inscriure el nom d'Anarquia), Amor i Harmonia”³⁶⁰ i alguns actes en escoles laiques, tot i que el seu nombre és molt menor que en les anteriors etapes. A les pàgines de *La Tramontana*, s'incloïen notícies sobre la creació i els primers actes de l'Associació General de Lliurepensadors, que només dues setmanes després que Llunas sortís de la presó va organitzar un míting al Circ Eqüestre de la plaça de Catalunya convocat per Odón de Buen, el vescomte de Torres Solanot, Amàlia Domingo Soler, Cristóbal Litrán, Ángeles López de Ayala, Juan Salas Antón, Belén Sárraga de Ferrero, P. Moncanut, V. Badía Puyal, P. Loperena i el mateix Llunas. Segons la propaganda de *La Tramontana*,³⁶¹ que publicà el cartell anunciador en portada i els Estatuts de l'entitat a continuació, l'Associació es constituïa per tal de no retrocedir en les llibertats

357 *La Tramontana*, núm. 677, 6 de setembre de 1895. Pàgina 4.

358 *La Tramontana*, núm. 679, 20 de setembre de 1895. Pàgina 3.

359 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895. Pàgina 2.

360 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895. Pàgina 2.

361 *La Tramontana*, núm. 675, 23 d'agost de 1895. Pàgina 1.

aconseguides fins aleshores i “partidarios fervientes de un progreso incesante” com eren feien una crida a la participació en l'acte de tots els liberals. El suport el van rebre i el 25 d'agost l'espai destinat per al míting es va omplir i “poc abans de les deu, ja no hi cabia ni una ànima... ni un cos, millor dit”,³⁶² reunint entre quatre i cinc mil persones. Lostau va obrir les intervencions com a president de la taula, seguit de Litrán, Amàlia Domingo Soler i Llunas, qui “en aixecar-se va ser objecte d'una sorollosa manifestació d'aplaudiment per part de tot aquell mar de caps humans que omplien el grandios local”.³⁶³ Aquí es va acabar el míting, ja que Llunas parlà en català, com sempre feia, i el representant del governador li ho prohibí.

L'incident suposà un enfrontament entre el representant governamental i Llunas que deixà de parlar mentre el públic gairebé s'amotinava. Un cop reestablert el silenci, Lostau va resumir les intervencions i l'acte es va tancar. No es va tancar, però, la polèmica, ja que “Un nombrós grup i infinitat d'individus solts van acostar-se a felicitar el director d'aquest periòdic per la seva enteresa en plantejar el conflicte i alguns van consultar-li de fer de seguida una manifestació”.³⁶⁴ Llunas els dissuadí i el míting no tingué més conseqüències en aquest sentit. Sí que en tingué per al representant del governador, “El senyor *Pomera*, àlies *Manzano*”, que va ser cessat de manera fulminant pel ministre de Governació, al mateix temps que el governador civil suspenia, abans de constituir-se, l'Associació de Lliurepensadors de Catalunya.³⁶⁵ “Una de calç i una d'arena”, deia el setmanari, que mesos després havia d'informar sobre la detenció a Gràcia de Belén Sárraga, una de les lliurepensadores impulsores de l'Associació, “no sabem encara si per haver signat els Estatuts de l'Associació Lliurepensadora de Dones o si per haver-se permès en un escrit publicat per *El Diluvio* censurar la conducta del governador civil d'aquesta província en la qüestió de passar els Estatuts de la citada corporació al jutjat”³⁶⁶ i acaba dient que “aquesta arbitrariedad obeeix al que ja fa algunes setmanes tenim dit: que l'actual governador civil de Barcelona no vol deixar constituir cap associació lliurepensadora mentre ell sigui el Ponç Pilat de la província”.³⁶⁷

362 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895. Pàgina 2.

363 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895. Pàgina 2.

364 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895. Pàgina 2.

365 *La Tramontana*, núm. 677, 6 de setembre de 1895. Pàgina 4.

366 *La Tramontana*, núm. 702, 28 de febrer de 1896. Pàgina 3.

367 *La Tramontana*, núm. 702, 28 de febrer de 1896. Pàgina 3.

c. 4.3.8. El darrer número i el Procés de Montjuïc

El 7 de juny de 1896, una altra bomba, la de Canvis Nous al pas de la processó de Corpus quan tornava cap a Santa Maria del Mar, va deixar 12 persones mortes, a més d'una cinquantena de ferits. A la processó hi assistien el bisbe de la diòcesi, l'alcalde de la ciutat i el capità general de Catalunya, que resultaren il·lesos, però la bomba va fer explosió enmig de la gent que anava a la cua de la processó. Llunas va publicar el que seria el darrer número de *La Tramontana* amb una portada dedicada a blasmar l'atemptat i el terrorisme en general. La portada només incloïa un text en negreta en què l'escriptor criticava el nombre insignificant d'obers anarquistes que s'havien posicionat i havien escrit en contra dels atemptats terroristes provocats per elements que s'autoanomenaven anarquistes. La seva queixa cap a l'interior del moviment proposa alhora una campanya pública cap a l'exterior de rebuig a aquest tipus d'accions i acabava amb un advertiment ben clar en què deia que:

Si la campanya obrera antiterrorista no pogués portar-se a bon terme, nosaltres, que abans que tot hem sigut, som i volem continuar sempre sent honrats, entenent que la qüestió entre anarquistes i terrorisme és una qüestió d'honradesa i no d'idees, per a no ser confosos amb qui no creiem honrats ens retirarem de la vida pública buscant un racó de món a on professar el nostre amor per les mateixes idees i lamentar les aberracions humanes que, com la terrorista, ens impedeix tenir la més petita contemporització amb ella, perquè ens creuríem deshonorats i criminals si tal féssim.³⁶⁸

El mateix número de *La Tramontana* informava en notícia breu a la darrera pàgina que el seu director havia estat detingut a les dues de la matinada, traslladat i continuava pres al migdia. De fet, Llunas estigué empresonat de l'11 de juny al 22 del mateix mes, mentre se suspenien totes les garanties constitucionals a Barcelona i no eren restablertes fins al 17 de desembre de 1897. De què se l'acusava? De res en concret, havia estat detingut per les bombes del Liceu, també sense cap acusació real, era periodista anarquista i havia estat dirigent obrer. La Capitania General de Catalunya, el març de 1897, reconeixia l'arbitrarietat de les detencions practicades en aquell moment, molt clara en el cas de Llunas que, per si alguna cosa s'havia distingit, havia estat per oposar-se completament als atemptats, en un escrit en què s'argumentava que:

Se impuso como indispensable la detención de numerosos individuos, que si bien no

368 *La Tramontana*, núm. 717, 12 de juny de 1896. Pàgina 2.

ofrecían de pronto méritos suficientes para hacer recaer sobre ellos sospecha alguna de participación en el mismo, eran conocidos como de ideas anarquistas y más o menos encubiertamente propagandistas de su doctrina.³⁶⁹

Segons Antoni Dalmau, els detinguts després de la bomba de Canvis Nous poden quantificar-se entre 600 i 700. L'arbitrarietat de les detencions va apuntar directament contra els anarquistes tot i que també van ser detinguts republicans i lliurepensadors. En un primer moment, foren empresonades totes les persones que ja ho havien estat per la bomba del Liceu. Tarrida de Mármol publicà diversos textos de denúncia de la repressió i, pel que fa a les detencions, acusava directament de participar en la confecció de les llistes de detinguts els sectors religiosos més reaccionaris:

Ce ne fut bientôt un secret pour personne que l'omnipotente association des Pères de Famille et son alliée, la Compagnie de Jesús, s'étaient mises à la tête du mouvement répressif et profitaient de la situation pour faire main basse sur tous les éléments qui pouvaient leur porter ombrage. Toutes les personnes qui s'étaient distinguées dans la lutte contra la réaction cléricale qui opprime l'Espagne furent impitoyablement poursuivies.³⁷⁰

Un dels objectius de les detencions va ser la premsa obrera, tant els periodistes que hi escrivien com els caixistes que hi treballaven i, fins i tot, qui hi estava subscript. Així, tal com explica Antoni Dalmau:

van ser detinguts els redactors i els caixistes d'alguns periòdics llibertaris –com és el cas de *Ciencia Social*– i “se organizó una verdadera razzia contra todos los suscriptores del periódico *El Productor* que a la sazón hacía más de dos años que no se publicaba”. Un simple exemple: vendre *Las Dominicales del Libre Pensamiento* va significar ficar-li presó a un veí de Llençà que mai no havia estat a Barcelona.³⁷¹

Sense cap mena de dubte, si detenien els que havien estat presos per la bomba del Liceu, no calien proves per detenir ningú, com el text de la Capitania General explicitava; es detenien periodistes i caixistes dels periòdics defensors de la Idea i els “fullosos” i la Companyia confeccionaven les llistes, Llunas havia de ser el primer de la llista de detinguts. Aquests eren els motius.

Llunas no va ser processat i quan sortí de la presó no en coneixem ni l'estat en què es trobava ni si tingué cap mena d'implicació en les campanyes de solidaritat amb els presos,

369 Escrit de la Capitania General de Catalunya del 4 de març de 1897 citat per Dalmau, 2010: 276.

370 Tarrida, 1897: 21.

371 Dalmau, 2010: 281.

torturats i executats que tingueren lloc a partir de novembre bàsicament fora de l'Estat espanyol, però també aquí. Segurament, el seu silenci ho deia tot, era el punt i final a una vida dedicada a l'ideal anarquista a través de totes les formes possibles de participació social. Al setembre, per si no n'hi havia prou i enmig de l'orgia repressiva, la Llei de repressió de l'anarquisme s'afegí a fer encara més opressiu l'ambient general al voltant dels que defensaven les idees àcrates.

No coneixem amb certitud els motius concrets que portaren Llunas a abandonar les lluites i la ideologia a les quals havia dedicat tota la seva vida, tot i que tenim prou indicis fins aquí per apuntar hipòtesis més que possibles. Si llegim els textos del darrer número de *La Tramontana*³⁷² sembla clar que davant de la bomba de Canvis Nous s'exigí una condemna per part dels anarquistes que, sense renunciar a les idees, no compartien els mètodes terroristes i aquesta no es produí pel que, conseqüentment, prengué la decisió –tot i que també és clar que cada cop més la seva aposta pel col·lectivisme havia anat perdent força i de ser majoritària el 1881 havia quedat reduïda a una opció gairebé residual– que ja no era central en el nou combat entre dinamiters i l'Estat, entre anarcocomunistes defensors de la violència i la propaganda pel fet i les classes dominants que tenien tot el pes de la força del sistema econòmic i social per fer-los front i totes les forces repressives per doblegar-los.

El Productor, molt allunyat de Llunas en el moment de la seva mort el 1905, proposa una explicació que, si bé l'hem d'agafar amb pinces per provenir d'on prové, també cal que tinguem en compte com a hipòtesi. Segons aquesta, les tortures i els turments rebuts a Montjuïc l'haurien portat a perdre completament l'ànim i la força necessària per resistir davant de les barbaritats que es realitzaren al castell:

Este malgrado compañero murió, moralmente para las ideas, a raíz del inicuo proceso de Cambios Nuevos. Conducido en el castillo de Montjuich se produjeron en su mente horribles tormentos, causándole horror, hasta el punto de ver abatido su ánimo, en otras ocasiones constante y fuerte. El infernal calabozo llamado el *cero*, donde también vióse encerrado, le anonadó.³⁷³

El *cero* era la masmorra on es torturava, a vegades fins a la mort, els presos de Montjuïc seguint mètodes de tortura brutals. No coneixem què va passar a Llunas allà, però ens en podem fer una idea pels textos de Teresa Claramunt³⁷⁴ i, sobretot, per la *Relación de*

372 *La Tramontana*, núm 717, 12 de juny de 1905.

373 *El Productor*, 3 de juny de 1905. Pàgina 1. Citat per Gabriel, 2005: 295.

374 Claramunt, 1897.

*mis martirios*³⁷⁵ de Josep Molas Duran, que també hi va passar i, com a conseqüència del que allà li van fer, va intentar suïcidar-se a cops de cap contra el terra. Segons l'article d'*El Productor*, el pas de Llunas pel *cero* el portà a demanar clemència a través de coneguts que aconseguiren que sortís al preu d'abandonar la lluita:

La alteración profunda que sufrió en su ánimo le llevó a llamar en las puertas de la influencia personal para que le librasen del maldito castillo. Lo consiguió quedando desde entonces alejado de la lucha que tan vigorosamente había sabido sostener por espacio de largo tiempo con la pluma y con la palabra.³⁷⁶

Tot i no deixar de posar en dubte aquesta versió per la font, podem pensar que no és tan inversemblant com sembla si tenim en compte que Conxita Santigosa, esposa de Llunas, sabem que va fer gestions per tal que, com a mínim Massó i Torrents, però no sabem si altra gent també, s'interessés per la detenció del director de *La Tramontana*, tal com es veu en una nota de l'epistolari del mateix Massó:

Sr. Massó: Esta mañana o sea a las dos ha venido la policía y se ha llevado a mi esposo. Llunas me encargó que se lo participara enseguida a fin de que usted hiciera por él todo lo que pueda, que hemos de quedarle eternamente agradecidos. Me encargó pongan en *La Tramontana* una última hora participando al público.³⁷⁷

El Diluvio, en l'apunt biogràfic de Llunas que publica quan aquest mor, nega aquesta versió dient que “Las persecuciones de todas clases y las paredes de la cárcel no lograron amilanarle ni hacerle renunciar a los ideales que él en su buena fe creía justos”³⁷⁸ i proposa una altra explicació que té més a veure precisament amb la malaltia que el portà a la tomba: “poco después de haber sido víctima de un incalificable atropello en la vía pública adoptó el partido de acceder a las vivísimas indicaciones de sus buenos amigos y también a la de su médico, retirándose definitivamente del palenque periodístico-sociológico”.³⁷⁹

En tot cas, segurament foren un seguit de motius els que l'apartaren de la militància obrera i del periodisme de combat, començant per la seva salut i l'increment de la repressió amb el Procés de Montjuïc i les lleis que se'n derivaren, amb un de central que sembla obvi i que no és altre que la constatació que el seu cycle polític i el de les seves idees s'havia acabat i

375 Dalmau, 2008: Annex I, 31.

376 *El Productor*, 3 de juny de 1905. Pàgina 1. Citat per Gabriel, 2005: 296.

377 Valentí, 1973: 175.

378 *El Diluvio*, 26 de maig de 1905, ed. del matí. Pàgines 10-11. Citat per Gabriel, 2005: 292-293.

379 *El Diluvio*, 26 de maig de 1905, ed. del matí. Pàgines 10-11. Citat per Gabriel, 2005: 292-293.

el que venia portava com a característica principal una violència multiforme que ell rebutjava tant si venia de part de l'Estat com si eren els “revolucionaris” els qui l'aplicaven.

Dintre del moviment anarquista de l'exili es mantingué el seu record, associant-lo als temps en què l'anarquisme havia estat determinant, en què l'organització obrera havia estat realment potent. Així, Termes cita una carta de Josep Estruch, datada el 8 de novembre de 1898 a Buenos Aires, en què l'anarquista demana “Què se n'ha fet d'en Llunas? Aquí sempre parlem d'ell. Fem feina amb l'eterna oposició dels *guillats individualistes*. Mala negada fossin!”³⁸⁰

380 Termes, 2011: 190.

c.5. El periodisme esportiu: De *Barcelona Sport* a *Los Deportes*

Josep Lluнас havia abandonat dos dels seus grans projectes vitals: d'una banda, l'anarquisme en totes les seves manifestacions, de l'organitzativa a la ideològica, i, de l'altra, *La Tramontana*, la seva gran aventura personal i periodística. Un periodista, administrador, editor i impressor que havia viscut durant 15 anys amb el neguit de treure una publicació setmanal, d'escriure-la, de compondre-la i d'imprimir-la, de distribuir-la, de vendre-la i de guanyar-hi els diners que asseguraven a ell i els seus la vida, i alhora de participar molt activament en el moviment obrer, lliurepensador i anarquista, no podia quedar-se quiet de cop, és evident. Tenim notícia, a través de l'entrada que li dedica Miguel Íñiguez a la seva monumental *Enciclopedia histórica del anarquismo español*, que el 1896 va dirigir la revista *Teatro Social*,³⁸¹ però és una dada que segons Lily Litvak³⁸² està extreta de Renée Lamberet³⁸³ i és incorrecta ja que el director de l'únic número de *Teatro Social* va ser Felip Cortiella.

La tria que sí és constatable és la de la premsa esportiva. Qui havia estat director de *La Tramontana* girà la seva mirada cap a l'esport i esdevingué periodista esportiu en un moment en què poca gent sabia en què consistia aquest ofici i, de fet, s'estava inventant. El món de l'esport tampoc li era nou sinó tot el contrari, el coneixia a fons, ja que tal com explica el seu amic Artur Santanach “Lluнас empezó con el sport, vivió para él y se sacrificó para concluir sus días rodeado del mismo”,³⁸⁴ i un dels seus pseudònims, utilitzat tant per escriure poemes com articles des del temps de *La Teula*, era precisament Gimnàstic. El primer cop que hi signà un text publicat havia estat el 19 de novembre de 1880 a *La Teula*, una data en què segurament ja s'hi dedicava i es reconeixia com a tal.

Tenim poques dades concretes d'aquesta relació, més enllà dels comentaris que els seus amics i biògrafs fan, tot i que degué ser intensa. Així, Eudald Canibell deia que:

abans dels èxits de l'Ateneu [es refereix a les seves conferències amb Anselmo Lorenzo] n'havia aconseguit d'altres ben diferents en el Torín de la Barceloneta, fent gimnàstica per al poble i admirant amb els seus equilibris amb el *velocípedo* [que era aleshores una màquina pesada, rudimentària] veritable novetat per aquells temps.³⁸⁵

381 Íñiguez, 2008: 941.

382 Litvak, 1981: 219, nota 23.

383 Lamberet, 1953.

384 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 346.

385 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 348.

Una explicació a la qual Morato afegeix que “Claro está que con ello sólo logró ganar un sobresuelo, practicar un deporte alegre y mostrar su destreza en otros ejercicios”,³⁸⁶ pel que podem deduir que els seus contactes amb el món de l'esport, fins que no esdevingué periodista esportiu, havien estat més un entreteniment que no una feina.

Pel que fa als esports que practicava, sabem per Amadeu Llaveries que:

cultivaba últimamente con preferencia la natación y el ciclismo, y me consta que en su juventud se presentó como amateur en más de dos decenas de espectáculos acrobáticos, de cuyos arrestos aún no hace mucho tiempo veíamos algunos viriles destellos en el Gimnasio Solé, cuyas clases a menudo frecuentaba, y era de verle en las paralelas y en el torniquete, a pesar de sus ciento dos quilos en no muy alta altitud distribuidos.³⁸⁷

És curiosa aquesta predilecció per la bicicleta al final de la seva vida llegint, per exemple, un article publicat a *La Tramontana* en què es qualificava de “mania” l'afició de córrer amb velocípede, es recordava l'atropellament d'una àvia per part d'un ciclista per extremar la prevenció i s'acabava citant l'opinió d'alguns metges que deien que, en lloc de ser higiènic, l'ús de la bicicleta resultava perjudicial “per l'abús que després es fa d'ella”.³⁸⁸

Per tant, podem resumir que Llunas havia fet diverses demostracions públiques fent equilibris amb un velocípede a la plaça de braus de la Barceloneta, tot i que no s'hi guanyà la vida. Mantingué una relació constant amb l'esport des del punt de vista pràctic i en els darrers anys de la seva vida, quan freqüentava el Gimnàs Solé i, malgrat la seva manca d'aptituds físiques per un sobrepès evident, encara practicava la natació i el ciclisme, i des de finals dels anys 80 del segle XIX, amb seguretat, s'havia dedicat, també, a la gimnàstica.

La pràctica de l'esport i la seva difusió, tal com afirma el doctor Pla i Armengol en el moment de la seva mort, va ser el nou objectiu de Llunas, un cop abandonat l'anarquisme; un objectiu no tan allunyat com podria semblar, si tenim en compte el que el mateix doctor comenta en un article de record a *Los Deportes*:

En Llunas, agafant *Los Deportes* i predicant des d'ells la cultura física, aquesta cultura tan descuidada entre nosaltres com la intel·lectual, i aquesta cultura que ha fet forts els pobles anglosaxons és a la que ell consagrava avui tots els esforços, creient i esperant d'ella la regeneració orgànica del nostre poble, l'anèmia del qual és el primer que hem de combatre si volem posar-nos al nivell dels pobles moderns. Són cervells regats per onades de sang

386 Morato, 1972: 170.

387 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 349.

388 *La Tramontana*, núm. 673, 23 d'agost de 1895. Pàgina 4.

roja els que són capaços de grans idees, una sang fluixa, un cervell anèmic sols poden engendrar desvaris malaltissos d'histèrics impotents.³⁸⁹

O el que ve a ser el mateix amb altres paraules, en aquest cas de qui signa com a ** en el mateix número de la revista:

Mente sana en un cuerpo sano –decía muchas veces Llunas– y ésta es la divisa que nos ha de guiar en nuestra campaña, en *Los Deportes*, al objeto de conseguir que el ejercicio físico al dar buen desarrollo al organismo, evitando así la degeneración de la especie, prepare los cuerpos con la aptitud necesaria para recibir la semilla del saber, que luego, y por ineludible consecuencia, de como resultado una serie de generaciones fuertes e inteligentes que sirvan para vencer en la lucha por la defensa de la vida.³⁹⁰

Llunas no deixava de publicar revistes, d'escriure i de treballar, en aquest cas en l'edició de premsa esportiva, que reunia dos dels motius característics de la seva vida, l'esport i el periodisme, units per la voluntat de regeneració social, ja no per les idees sinó ara pel cos.

És en aquell moment que, tal com explica Narcís Masferrer:

Llunas solicitó un puesto en este gran conciero en el que a diario ensayamos todos sin llegar por ahora a entonar la Marcha Triunfal! Colaboró primero con *Barcelona Sport* haciéndose a poco con la dirección y gerencia de la misma, pero la suerte adversa que siempre le persiguiera y le ha perseguido ¡¡pobre Llunas!! constantemente, le obligó a plegar banderas y solicitó un puesto a nuestro lado refunciendo su periódico con *Los Deportes*.³⁹¹

Així doncs, la primera capçalera esportiva on escrigué Llunas va ser *Barcelona Sport*,³⁹² fundada el 1897, una revista que acabà administrant i adquirint. I un cop més, primer n'esdevingué peça central i després única, tal com explicava referint-se a *Barcelona Sport* i a ell mateix en tercera persona quan deia que “el citado individuo se había quedado desde algún tiempo poco menos que solo en la redacción y único siempre en la Administración e impresión del periódico”. En el moment de tancar-la, el 1899, la revista es fongué amb *Los Deportes* i li passà els subscriptors, tot i que sembla que va ser més una absorció que una fusió.

389 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 349.

390 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 350.

391 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 346.

392 Les dades necessàries per escriure aquest apartat dedicat a la darrera etapa de Llunas són extretes de Pujades; Santacana, 1996, el web *Prensa Esportiva*, l'edició digitalitzada de la revista *Los Deportes* i Figueres, 1992: 25.

Llunas hi escrivia sobre esports i sobre el que fes falta, ajudant a definir un gènere periodístic que just aleshores naixia. Ho deixava clar en un article publicat el 1898 titulat *Deportes modernistas*, en què afirmava que:

No hay ninguna clase de duda sobre que el deporte se ha abierto paso en nuestras costumbres, y que cada día más va arraigando y floreciendo hasta el extremo de constituir hoy una necesidad para las clases pudientes, no tanto por el desarrollo y equilibrio que determina y sostiene en las fuerzas físicas cuanto por el grato solaz y placentero esparcimiento que proporciona al aficionado.³⁹³

I passava, a continuació, a parlar d'altres “esports” com la fotografia, que “ha pasado ya hoy a la categoría de deporte por los innumerables aficionados con que cuenta, y como auxiliar del deporte ciclista no tiene precio” i el fonògraf, del qual n'explicava la història general i la dels barcelonins que l'havien millorat, alhora que acabava dient que:

si la vida moderna tiende a buscar el movimiento, que es la vida, con el recreo y la expansión por el arte, que place al alma, sin duda la fonografía está también destinada a conseguir dentro de poco la especial predilección de todos los amantes de lo bueno y de lo bello, como hoy sin ninguna clase de duda lo tiene ya conseguido la fotografía.³⁹⁴

Masferrer parlava de “la suerte adversa que siempre le persiguiera” i pel que fa a les causes que obligaren Llunas a deixar *Barcelona Sport* no sabríem a què es referia si no fos que el mateix Llunas ho explicava en un editorial que anys després va reproduir *Los Deportes*³⁹⁵ per deixar clar que *Barcelona Sport* havia desaparegut el 1899 davant d'un grup de persones que la tornaren a publicar un cop mort Llunas. El director, propietari i impressor de *Barcelona Sport* explicava que “Cuando estábamos organizando nuestra redacción y preparábamos nuevos elementos de vida para remozar la sangre de *Barcelona Sport*, un asunto particular de familia obliga a su actual propietario a tener que pasar unos meses a la América Central”.³⁹⁶

Així doncs, segons les seves pròpies paraules, Llunas hauria hagut de marxar cap “a América Central”, no sabem cap a quin país, per “un assumpte particular de família” que també desconexem. Xavier Pujades i Carles Santacana, a *L'esport és notícia* donen veracitat a la informació i la posen com a motiu principal pel qual Llunas tancà *Barcelona Sport* “tot

393 *Barcelona Sport*, núm. 50, 1898. Pàgina 10.

394 *Barcelona Sport*, núm. 50, 1898. Pàgina 11.

395 *Los Deportes*, núm. 364, 12 d'agost de 1905. Pàgina 518.

396 *Los Deportes*, núm. 364, 12 d'agost de 1905. Pàgina 518.

assumint el paper de redactor i més tard d'administrador del quinzenal que dirigia Masferrer”.³⁹⁷

No tenim cap altre rastre concret d'aquest viatge a banda de les pròpies i breus referències que hi fa Llunas, tot i que sí que hem localitzat rastres de Llunas, concretament de la seva obra anarquista, a Amèrica Central, a Cuba, molts anys abans del viatge, el 1882, quan, segons Lily Litvak, “una serie de folletos sobre anarquismo escritos por José Llunas, el director de *La Tramontana*, se distribuyeron en Santiago de las Vegas y en La Habana”.³⁹⁸

També sabem que a Amèrica, hi havia un grup important de coneguts seus, alguns exiliats econòmics des de feia anys, com Anton Pla i Farrando,³⁹⁹ I. Cuadrado i F. Fo,⁴⁰⁰ els tres col·laboradors de *La Tramontana*, i altres, com Pere Esteve, als Estats Units, o Pellicer Paraire, a Buenos Aires, com a conseqüència del Procés de Montjuïc. A l'Argentina és on també es trobava el que havia estat un dels seus col·laboradors principals durant alguns anys a *La Tramontana*, Jaume Torrens, que hi havia fet cap després de ser detingut amb l'excusa de l'atemptat de Canvis Nous i desterrat a Londres, com a conseqüència del Procés de Montjuïc, des d'on viatjà cap a l'Argentina i esdevingué un dels líders anarquistes de l'obrerisme argentí. Segons Íñiguez:

llega a Buenos Aires en diciembre de 1897 [...] y destaca en los años decisivos en el movimiento obrero argentino como anarquista: [...] fue decisiva su presencia en la fundación de la FOA (el más votado para presidir sesiones, redactó la declaración de principios y fue elegido para el primer comité de la naciente federación).⁴⁰¹

Torrens deixà Argentina el 1902 camí de l'Uruguai. Aquests possibles contactes coneguts a Amèrica tampoc assegurin que Llunas els visités i menys per “un asunto particular de familia”, però són dades que cal tenir en compte.

En qualsevol cas, quan Llunas va tornar del viatge s'incorporà a la revista *Los Deportes*, fundada i dirigida per Narcís Masferrer, el qual en el moment de la seva mort explicava que “tan grande empeño puso en el cumplimiento de su misión que *Los Deportes*,

397 Pujades; Santacana, 1996: 21.

398 Litvak, 2004.

399 La informació sobre la seva partença va sortir publicada a *La Tramontana*, núm. 347, 3 de febrer de 1888. Pàgina 3; i, a partir d'aleshores, hi publicà articles i cròniques des de Rosario sobre la situació de l'obrerisme argentí i d'Amèrica en general.

400 La notícia que marxaven per raons econòmiques va sortir publicada a *La Tramontana*, núm. 411, 26 d'abril de 1889. Pàgina 4.

401 Íñiguez, 2008: 1.699.

obra de todos, pasó a ser obra exclusiva de Llunas”⁴⁰² i, un cop més, la seva capacitat de feina el portà a assumir tots els papers de l'auca i fer totes les feines possibles en la seva nova casa.

Masferrer és un personatge destacat de l'esport català del moment, ja que va participar en la majoria d'iniciatives esportives de la segona meitat de segle XIX i el primer terç de segle XX. Al llarg de la seva vida va impulsar l'Associació Catalana de Gimnàstica a Barcelona (1887) i reconstituí la Federació Gimnàstica Espanyola (1898), alhora que va participar en la reunió fundacional del Barça, el 29 de novembre de 1889, del qual va ser vicepresident de 1909 a 1910. També va intervenir en la creació del Comitè Olímpic Català (1913) i del Comité Olímpico Español, va ser president de la Unión Velocípeda Española (fundada el 1910 i predecessora de l'actual federació espanyola de ciclisme), a més de participar en la creació de la Confederació Esportiva de Catalunya (1922), i contribuí a fundar la Cambra de l'Automòbil de Catalunya, alhora que impulsà la construcció de l'Estadi de Montjuïc, a Barcelona. En l'àmbit periodístic, havia començat la seva feina en el diari *El Imparcial* de Madrid el 1886, ciutat que havia abandonat deu anys després per viure a Barcelona. Després de promoure la revista *El Gimnasta*, va ser fundador de *Los Deportes*, *Vida Deportiva* (1902) i *El Mundo Deportivo* (1906), va dirigir la revista *Stadium* (1920-29), va escriure a *La Vanguardia*, en moltes publicacions esportives espanyoles i va ser el corresponsal de la revista *L'Auto*, de París.

Los Deportes era una publicació escrita en castellà que va ser, al llarg de la seva existència, l'òrgan oficial de diverses entitats, com l'Areo-Club de Catalunya, la Reial Associació de Caçadors de Barcelona o la Federació Catalana de Clubs de Foot-ball. En el moment de la seva fundació va rebre el suport del propietari del Gimnàs Solé, que acollí la primera redacció de la revista en els seus locals, al carrer de Montjuïc del Carme, i que degué mantenir la relació perquè el 1905 Llunas hi anava tal com hem llegit abans. El 22 d'abril de 1897 es publicà un prospecte de propaganda anunciant l'aparició de la nova capçalera. Al número 1,⁴⁰³ s'informa que la revista és l'òrgan del Club Velocipédico, del Real Club de Regatas i de l'Associació Catalana de Gimnàstica. En un primer moment, tingué periodicitat quinzenal i, a partir del seu número 10 (del 7 de gener de 1899), es convertí en setmanari. El 1899, en el moment que absorbí el *Barcelona Sport* de Llunas, es creà la societat *Los Deportes* per tal d'organitzar esdeveniments esportius i fomentar l'esport, seguint un costum propi del

402 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 346.

403 *Los Deportes*, núm. 1, 1 de novembre de 1897. Pàgina 1.

moment de vincular les incipients publicacions esportives amb entitats esportives, normalment ja existents, però també noves.

Durant els anys que Llunas la dirigí, *Los Deportes* tingué com a característica la inclusió de rigorosos continguts teòrics i una defensa clara i diàfana dels valors de l'esport, ampliant el camp periodístic d'aquests tipus de publicacions que fins aleshores pràcticament es dedicaven només a incloure cròniques esportives, pel que se'l considera el periòdic esportiu decisiu de finals del segle XIX i començament del XX. Durant la seva llarga vida comptà amb redactors i col·laboradors com Artur Llorens, Hermenegildo Prats, Josep Elias i Juncosa, David Ferrer i Mitayna i Ricard Cabot, amb col·laboracions provinents de tot l'Estat espanyol. La seva capçalera estava il·lustrada i a les seves portades hi dibuixaven autors com Rojas, Utrillo, Llaverias i, fins i tot, una col·laboració de Ramon Casas.

L'any 1902, Llunas signà encara un pròleg al llibre *Futilesas*, un volum de poemes en castellà de J. Ferré, company de redacció de *Los Deportes*. En l'escrit, carregava contra la literatura esteticista, que ell anomenava “modernista”, en auge aleshores i hi defensava encara els plantejaments de la literatura obrerista. Seria el seu darrer text amb un mínim contingut social, encara que fos per dir que ell ja no es dedicava a aquells afers.

Pere Gabriel, a més d'apuntar que en aquests darrers anys escrigué articles professionals per a *La Revista Gràfica*, explica que “Potser, segons es deia, els darrers anys escriví teatre i versos catalans”,⁴⁰⁴ alhora que col·laborava a l'Institut Català de les Arts del Llibre, “del qual era soci de mèrit després d'haver obtingut un premi en el concurs convocat per aprovar programes per a l'ensenyament professional de l'escola pràctica de l'Institut”.⁴⁰⁵

404 Gabriel, 2005: 273.

405 Gabriel, 2005: 273.

c.6. La mort de Llunas

El 25 de maig de 1905, tal com explica Narcís Masferrer, “una cruel, traïdora y maldita enfermedad le hirió mortal y fatalmente”.⁴⁰⁶ Anselmo Lorenzo ho corrobora dient que “Atacado por maligna enfermedad, la muerte le ha arrebatado prematuramente el amor, la amistad”.⁴⁰⁷ Josep Roca Roca, en la revista del qual publicà els seus primers articles i amb qui mantingué diverses polèmiques mentre treia *La Tramontana*, és qui dóna més dades sobre la malaltia que portà Llunas a la tomba dient que “Feia molt temps que estava malalt i la malaltia que minava la seva existència era indubtablement l’únic fruit que havia recollit en ses valentes campanyes”⁴⁰⁸ i explicant que “En la presó contragué la dolència que l’ha portat a la sepultura.” Per tant, sembla clar que el dolor reumàtic que sempre li havia fet la vida impossible esdevingué finalment fatal. En el moment de la seva mort, a banda de la seva feina a *Los Deportes*, Llunas era vocal de l’Associació Catalana de Gimnàstica.

Los Deportes, en l’edició del 27 de maig, anuncià la mort del seu director i propietari amb una esquela que ocupava tota la portada a excepció de la capçalera, coronada amb una creu i la frase “Rogad a Dios en caridad por el alma de José Llunas Pujals”,⁴⁰⁹ amb un afegit al davall en què es podia llegir que “La Redacción de *Los Deportes* suplica le tengan presente en su memoria y rueguen a Dios por su eterno descanso”. No sabem si aquestes frases i imatges responien en aquell moment al seu pensament, tot i que suposem que no perquè el seu enterrament va ser civil, però sí que sobta que un home que tota la vida es va pronunciar contra l’església catòlica i a favor de l’anarquia acabi els seus dies amb un record públic en forma d’esquela amb creu i tot en un diari d’esports. A l’interior, una pàgina de recordatori amb lletres grans anunciava que quan passés la primera impressió que la mort els havia produït intentarien parlar d’ell com es mereixia, ja que en aquell número de *Los Deportes* només es recordava que “contribuyó al desarrollo del *sport* y de la cultura física en Barcelona”, “constituyendo durante años el alma de nuestra revista”, sense fer cap referència a la seva vida de militant sindical i anarquista, ni tan sols a la seva vida com a periodista d’oposició.

La setmana següent, el 3 de juny, *Los Deportes* publicava el seu número 354, dedicat al record de Llunas. La portada trencava amb la línia de disseny de la revista i reproduïa un

406 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 346.

407 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 347.

408 *La Campana de Gràcia*, 3 de juny de 1905. Pàgina 6. Citat per Gabriel, 2005: 294.

409 *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905. Tom VIII, pàgina 325.

dibuix del “estudioso joven don Román Torrents, sobrino de Llunas”,⁴¹⁰ sobre el qual es diu que “Es más una prueba de cariño y admiración, con lo cual basta decir que sobra la crítica, caso de haberla.”⁴¹¹ Efectivament, el dibuix no és massa agraiat, s'hi representa una dona que plora damunt del pit d'un home per la mort del periodista mentre deposita una corona de llorer damunt el cap de Llunas. El text que obre el número i que ocupa més espai és signat pel que havia estat el creador de la revista, Narcís Masferrer, que en fa una lloança sense fissura, tot i que admet que:

Pudieron apartarnos de él diferencias, pudimos discrepar de criterio, emprendiéramos un día derroteros distintos –que al fin y al cabo debían de conducirnos al mismo fin– pero fuera en mí una ingratitud notoria no ensalzar los méritos, los grandes méritos, que Llunas conquistara haciéndose acreedor a la consideración de todo el mundo, digno del alto puesto que ocupara y merecedor del aplauso de los hombres de buena voluntad.⁴¹²

A més de Masferrer, en el número hi escriuen Odón de Buen, Anselmo Lorenzo, Màrius Segalàs Font, Eudald Canibell, el Dr. Pla i Armengol, Amadeu Llaverias, Artur Santanach Bracinan i algú altre que signa **. També s'hi inclouen tres poemes breus d'Emili Guanyavents, M. Torrens i Marcel·lí Santigosa.

Masferrer i Llaverias eren periodistes esportius els dos i el segon escrivia a *Los Deportes* i a *El Eco de l'Empordà*, a més de ser bibliòfil. Odón de Buen havia rebut el suport de Llunas i *La Tramontana* com a professor universitari quan publicà la seva *Història Natural*, prohibida per l'Índex, i com a conseqüència el volgueren expulsar de la Universitat. Lorenzo, Canibell i Guanyavents havien estat companys de Llunas a *La Tramontana* i en el sindicalisme bakuninista, tot i que els camins empresos des d'aleshores pels tres eren ben divergents. Màrius Segalàs Font era autor de diverses obres de caràcter social, com *Víctimes de la misèria!* o *La sang del pobre*, que havien estat ben valorades a les pàgines de *La Tramontana* i va ser l'encarregat de pronunciar el discurs de comiat a Llunas al cementiri.⁴¹³ Artur Santanach Bracinan era amic de Llunas, més gran que ell i amb qui compartia la seva afició per l'esport, pel trapezi i altres disciplines. I el doctor Pla i Armengol, a banda de militant socialista, el 1903 havia fundat el Patronat de Catalunya per a la lluita contra la tuberculosi i en el seu article de record l'anomena “amic”.

410 *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905. Tom VIII, pàgina 357.

411 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 357.

412 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 346.

413 Gabriel, 2005: 291, nota 23.

Per la seva banda, Marcel·lí Santigosa era un autor teatral paròdic, autor de peces com *La dama de las panotxas*, i havia estat director de *La Papallona*, setmanari català humorístic i literari publicat el 1889. Pere Gabriel se suposa⁴¹⁴ que era cunyat de Llunas, ja que aquest estava casat amb Concepció Santigosa i coincidien amb el cognom. I M. Torrens, per la seva part, signava un dels poemes breus dedicats a Llunas en el número d'homenatge; es tractava de Modest Torrens,⁴¹⁵ segurament membre de la redacció de *Los Deportes* ja que hi signa articles sovint⁴¹⁶ i que, seguint Pere Gabriel, seria nebot de Llunas junt amb Cèsar,⁴¹⁷ que també escriu a *Los Deportes*, i Marcel·lí,⁴¹⁸ i suposem que sumats també a l'autor de la portada, Romà Torrens. Podem deduir, doncs, que *Los Deportes* havia esdevingut, en bona part, una publicació familiar feta per membres de la família de Llunas i la seva dona.

Segons Pere Gabriel, donaren notícia de la mort del periodista almenys *El Diluvio*, *La Publicidad* i *El Liberal*, publicaren articles necrològics *El Diluvio*, *La Campana de Gràcia*, el *Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir* i *El Productor*, a més de *Los Deportes* de què ja hem parlat. Això ens porta a constatar l'allunyament gairebé total de Llunas i el món ideològic anarquista i federal on havia militat i d'on es trobava proper en els anys de *La Tramontana* i abans, més encara si tenim en compte que el text d'*El Productor*, que seria l'únic periòdic relacionat directament amb la ideologia anarquista, gairebé l'acusa d'haver recorregut a “la influència personal” per sortir de Montjuïc. La bomba de Canvis Nous havia servit per molt més que per matar unes persones que no tenien res a veure amb la lluita política del moment. Havia cavat un clot tan gran entre els mateixos membres de la classe obrera que les postures moderades en les formes i no violentes, malgrat fossin tan radicals com les altres en el fons, havien desaparegut com a opció possible de canvi. L'anarcocol·lectivisme havia estat esborrat per la policia i pels que tot ho confiaven a les bombes i l'acció violenta, l'organització sindical era vista com a enemiga de la revolució i tots aquells que n'havien estat fermes defensors desaparegueren per voluntat pròpia i empesos pel moment històric, Llunas entre ells.

A *Los Deportes*, informaren que a l'enterrament de Llunas hi assistiren “varias comisiones entre ellas, la representación del Sportsmen's Club i Atlético Club Ciclista”,⁴¹⁹ així com els membres de la seva redacció que hi portaren dues corones de flors. I Pere Gabriel explica que:

414 Gabriel, 2005: 295, nota 28.

415 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 357.

416 Per exemple a *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905. Tom VIII, pàgina 332; i a *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 353.

417 En tenim un exemple a *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 352.

418 Gabriel, 2005: 295, nota 28.

419 *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905. Tom VIII, pàgina 334.

hi anaren delegacions de l'Agrupació Lliurepensadora de Gràcia i Sant Gervasi, la Federació d'Agrupacions Lliurepensadores i el Centre Instructiu Republicà de Vallcarca; també, de la Tertúlia i el Centre Progressista de Barcelona, el Comitè Provincial Progressista i els Comitès dels 5è i 7è districtes, així com Lluís Zurdo Olivares, en representació de *La Tracción Ferroviaria*. Altres delegacions eren la Unió Republicana Radical, els Grups Revolucionaris Radicals i Ángeles Pérez de Ayala en nom de la Societat Progressiva Femenina. Hi assistí, alhora, algú en nom de la tertúlia Federal i de l'Ateneu Obrer de les Corts.⁴²⁰

Si l'“oblit” en els mitjans anarquistes i federals era evident, el llistat de les persones presents a l'enterrament només constatava l'allunyament cada dia més evident de l'anarquisme del moment del seu propi passat sindicalista. Hauran de passar uns quants anys encara, fins al 1909, perquè uns fets com els de la Setmana Gloriosa (que passà a la història amb el nom de Setmana Tràgica) portin el moviment obrer a entendre la necessitat de l'organització i a la creació d'un nou sindicat, modern i adequat el moment, la CNT, que esdevindrà la gran aposta de l'anarquisme a l'Estat espanyol durant el segle XX.

Tornant a *Los Deportes*, un cop mort Llunas, la seva vídua, Concepció Santigosa, n'heretà la propietat i es defensà de la tornada al carrer de la publicació *Barcelona Sport*, que tornà a sortir seguint la numeració que havia deixat en el moment de la seva fusió amb *Los Deportes*, dirigida, en aquest cas, per Baldomero Álvarez, que intentava, així, prendre socis i lectors a *Los Deportes*. En el numero 364 de *Los Deportes*, publicaren un editorial amb el títol *Mala fe periodística* en què afirmaven “1. Que la viuda de D. José Llunas es la propietaria de *Los Deportes*. 2. Que la redacción y administración, salvo el susodicho D. José Llunas, es la misma que los venía inspirando. 3. Que es el periódico de deportes de mayor circulación en España.”⁴²¹ Passats només uns mesos, l'empresa es lamentava de les dificultats que havien passat des de la mort de Llunas en un altre editorial signat per La Redacción que amb el títol de *Para todos* intenta encomanar il·lusió en el futur que els esperava, malgrat les dificultats del moment:

Los Deportes, en su difícil misión demostrará que si bien desde el fallecimiento de su antiguo director y propietario, D. José Llunas, hasta la fecha, no han ido como debían por falta de lo que a él le sobraba, seguirán, no con la perfección de antes, pero sí que pondremos lo que esté a nuestro alcance para que podamos seguir el camino emprendido por nuestro querido Llunas y el ideal por él soñado para dicho periódico.⁴²²

420 Gabriel, 2005: 290.

421 *Los Deportes*, núm. 364, 12 d'agost de 1905. Pàgina 518.

422 *Los Deportes*, núm. 372, 7 d'octubre de 1905. Pàgina 2.

I és normal, si hem de fer cas a Masferrer quan explicava la feinada en tots els camps de l'edició de la revista que desenvolupava Llunas quan hi era:

Había que verlo en su múltiple carácter de gerente, de administrador, de redactor, corrector, cajista, maquinista, de todo, de todo hacía, en todas partes estaba, a todas partes acudía, en defensa ciertamente de una ganancia mísera, que no compensaba ni sus trabajos ni sus sacrificios, pero que contribuía a levantar los ánimos, a acrecentar el número de nuestros amigos, de nuestros correligionarios en esta sacrosanta causa de regeneración moral y física.⁴²³

En aquell moment, per intentar superar la situació, la direcció de la publicació l'assumí el col·laborador de Llunas de sempre, Jaume Torrens. De Torrens se n'havia perdut la pista el 1902 a l'Argentina, d'on, segons Íñiguez,⁴²⁴ havia fugit a l'Uruguai davant la imminent aplicació de la Llei de residència mentre era secretari dels estibadors. El 1905, doncs, era a Barcelona i va esdevenir el director de *Los Deportes*, on també escrivien, tal com hem vist, Modest Torrens, Cèsar Torrens i Marcel Torrens; i recordem que el jove Romà Torrens havia dibuixat la portada dedicada a Llunas. Per tant, podem suposar que la relació amb Llunas podia ser, a més d'amistat, també familiar, ja que aquests eren nebots del de Reus. Com ja sabem, amb Jaume Torrens la relació de Llunas havia estat molt estreta i tots dos havien participat en multitud d'actes de propaganda a l'època de *La Tramontana*, a banda de tenir constància que acudiren, el 27 d'agost de 1886,⁴²⁵ a l'enterrament civil de la seva germana, Francesca Torrens, morta als disset anys. Si Josep Llunas i Jaume Torrens (el seu cognom, afirma Íñiguez, a vegades és “Torrente, Torrent, Torrents i Ros Torrent”)⁴²⁶ eren parents entendríem el viatge del primer “per motius familiars” a Amèrica abans d'esdevenir director de *Los Deportes*, la tornada de Jaume Torrens a Barcelona i la seva assumpció, a la mort de Llunas, de la direcció de *Los Deportes* al costat de Concepció Santigosa, vídua del mateix Llunas. En qualsevol cas, malgrat la coherència del relat resultant d'unir aquestes dades, no les podem constatar amb total seguretat.

Los Deportes va arribar a treure 546 números, l'últim és del 15 de juliol de 1910. A partir de l'any 1907 la revista canvià el format i la presentació i esdevingué un magazín esportiu. El 1910, l'empresa editora va haver de tancar davant la competència, sobretot, d'*El Mundo Deportivo* i de la manca d'adequació a les exigències del nou públic de la premsa esportiva del

423 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Pàgina 346.

424 Íñiguez, 2008: 1.699.

425 *La Tramontana*, núm. 271, 27 d'agost de 1886. Pàgina 2.

426 Íñiguez, 2008: 1.699.

moment. Desapareixia, així, la darrera publicació on Josep Llunas havia desenvolupat la seva feina periodística, mentre el sindicalisme anarquista reprenia el vol de l'organització i la seva obra, les seves idees i els seus rastres desapareixien a poc a poc de la memòria dels que l'havien conegut.

d. Els pseudònims de Josep Llunas

d. Els pseudònims de Josep Lluas

Josep Lluas i Pujals va utilitzar en poques ocasions el propi nom per signar la seva obra i es va decantar majoritàriament pels pseudònims i per no signar allò que escrivia. Així, la major part de les seves composicions poètiques i dels seus articles periodístics els trobem signats amb una sèrie de pseudònims que cal aclarir quins són abans de poder posar-nos a parlar de la seva obra.

Són diversos els motius que poden justificar aquesta opció. D'una banda, podem argumentar que el seu ús és conseqüència de l'evident voluntat d'evitar la repressió per part de l'Estat o almenys de no posar-li les coses massa fàcils. Cal tenir en compte que Lluas va ser perseguit i empresonat per dirigir i editar publicacions que incloïen tant textos seus com d'altres, en un moment històric en què la llibertat de premsa sovint era suspesa i, quan es permetia, el control tant damunt de periodistes i editors, com dels continguts de revistes i altres publicacions, era estricta.

Al costat d'aquesta motivació, però, n'hi ha una altra no menys lògica, sobretot tenint en compte que ens trobem davant d'un prolífic escriptor i, en alguns casos, autor principal dels textos publicats al seu setmanari, *La Tramontana*. En aquest sentit, crec que caldria apuntar també una evident intenció de diversificar l'autoria dels articles i poemes publicats a les seves pàgines, a la qual si no s'arribava totalment amb la participació d'autores i autors diversos, s'hi podia apropar almenys a partir de la diversitat de signatures. Així, la utilització d'un gran nombre de pseudònims per part d'un mateix autor feia possible que la publicació semblés, encara més, producte de la col·lectivitat.

El tercer motiu el podem trobar en les paraules dels redactors de *La Solidaridad* el maig del 1870 quan deien que “Hasta ahora habíamos firmado los artículos publicados en nuestro periódico, haciendo seguir la firma del autor de su oficio correspondiente, para dar un público y solemne mentís a los que aseguraban que *La Solidaridad* no estaba redactada por obreros.”⁴²⁷ I, tal com explica Francisco Madrid, “Una vez expuesto esto dicen que ya no aparecerán las firmas, porque no les mueve la vanidad o el interés personal. De ese modo evitarían que a fuerza de ver un nombre los obreros crean que de alguna manera es superior a ellos.”⁴²⁸ Aquest motiu i l'anterior enllacen perfectament amb la voluntat d'obra i creació

427 Madrid, 1988-1989: volum I, tom 1, 53.

428 Madrid, 1988-1989: volum I, tom 1, 53.

col·lectives característica de les estètiques llibertàries que ja havien defensat Proudhon, Tolstoi o Wagner, però que arribà al seu màxim desenvolupament teòric amb Kropotkin, tal com explico en l'apartat dedicat a les estètiques llibertàries d'aquesta mateixa tesi.

Llunas, en canvi, signa amb el seu nom els seus llibres d'assaig, alguns dels quals recopilen articles publicats abans a *La Tramontana*, i en el setmanari alguns dels textos més personals, de controvèrsia amb altres publicacions, etc. Pel que fa als seus poemes, en la majoria dels casos són composicions signades amb pseudònims, amb l'excepció d'un poema primerenc i de *La Revolució*, una composició llarga publicada en un llibre a banda.

Per tal d'establir quins pseudònims li corresponen, he tingut en compte les opinions de les autores i els autors que abans que jo ja l'havien estudiat i, de manera destacada, les investigacions de Manuel Vicente, i les meves pròpies recerques a les pàgines de *La Tramontana*. Un cop establerts els pseudònims i després de fer-ne una cerca a fons per les pàgines de les revistes on va publicar, ha estat possible presentar una proposta d'obra completa, tot i que aquesta necessàriament ha de romandre oberta a noves incorporacions que podrien aportar futures investigacions sobre el mateix tema. Així, doncs, citaré i justificaré els pseudònims que jo crec que cal atribuir-li, així com les evidències que deixen clar que va utilitzar o no un o altre pseudònim.

d.1. Lo Dimoni Gros

El pseudònim Lo Dimoni Gros li atribueix Josep Rodergas en la seva obra sobre els pseudònims a Catalunya;⁴²⁹ Juan José Morato, a *Líderes del movimiento obrero español*, diu que “Su director firmaba a veces *Lo Dimoni gros*”;⁴³⁰ trobem referències diverses en textos com l'article d'Agustí Colomines⁴³¹ –que també diu que signava com a Ganxet– al *Diccionari d'Història de Catalunya* d'Edicions 62; i altres fonts secundàries com diversos llocs web especialitzats en temàtica obrera o més generals.⁴³² A més d'aquestes atribucions, resulta

429 Rodergas, 1951: 98.

430 Morato, 1972: 172, nota 6.

431 Colomines, 1999: 628.

432 N'he trobat referències a l'Enciclopèdia.cat (http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=0038263), Llibertat.cat (<http://www.llibertat.cat/2007/04/1881-apareix-el-periodic-republica-i-anticlerical-la-tramontana-1121>), Veu Obrera (<http://www.veuobrera.org/01biogra/1biogr-j.htm>), Dadescat (<http://www.dadescat.info/diario.htm>) o Burxweb (<http://www.burxweb.com/historia/personatges/l.htm#Llunas%20i%20Pujals,%20Josep>).

definitiva la crònica d'un míting publicada al número 676 de *La Tramontana*,⁴³³ del 30 d'agost de 1895, en la qual quan es refereixen a una forta discussió que hi va tenir Llunas amb el representant de l'autoritat política, parla d'ell anomenant-lo indistintament “el nostre director” i “Lo Dimoni Gros”. D'altra banda, al número 593 del setmanari, en un moment en què segons la Llei d'imprensa és el director el responsable del que es publica a revistes i diaris i, per tant, qui pot ser empresonat pels seus continguts (Llunas en aquest cas), s'informa d'una denúncia contra *La Tramontana* en què es diu que “els *fullosos* es preparen a provar una altra embranzida contra el *Dimoni Gros* per veure si l'atrotinen tenint-lo a la garjola per festes, demanat-li trenta o quaranta mil peles de fiança.”⁴³⁴

d.2. Ganxet

A banda de l'article ja comentat d'Agustí Colomines, Vicente Izquierdo⁴³⁵ també diu que el pseudònim de Ganxet –el gentilici popular amb què es coneix la gent de Reus– és atribuïble a Llunas quan escrivia a les pàgines de *La Sardana*, la revista que substituïa la capçalera de *La Tramontana* quan aquesta no podia sortir al carrer com a conseqüència d'alguna prohibició. Aquesta atribució ja l'havia fet uns anys abans Enric Olivé en dir que “El mateix Llunas, signant com a 'Ganxet' –un dels tants pseudònims utilitzats per ell– escriu un poema titulat *La cançó del miserable* que ben bé era el seu retrat.”⁴³⁶

d.3. Gimnàstic

Llunas compta amb l'esport entre les seves aficions, que practicava precisament com a gimnasta, una de les moltes feines o entreteniments que tingué durant la seva vida. Aquest interès per l'esport i les pràctiques gimnàstiques i el coneixement que li proporcionaren sobre aquest món el portà a ser un dels pioners i primers impulsors del periodisme esportiu a l'Estat espanyol a final del segle XIX i començament del XX. A banda, i com a fet determinant per

433 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895. Pàgina 2.

434 *La Tramontana*, núm. 593, 9 de desembre de 1892. Pàgina 4.

435 Vicente, 1999: 76.

436 Olivé, 1984b: 319-320.

atribuir-li aquest pseudònim i assegurar que li correspon, he tingut en compte les opinions coincidents de Joan-Lluís Marfany⁴³⁷ i Manuel Vicente.⁴³⁸

d.4. Pepet Simpàtic

L'atribució d'aquest pseudònim, i d'altres, a Llunas la fa Marfany en el seu estudi sobre la llengua dels obrers anarquistes, quan diu que “Llunas hi publicava molta literatura d'aquesta mena satírico-casolana, anònimament o amb els pseudònims de rigor ('Pau Veritats', 'Pepet Simpàtic' i 'Gimnàstich')”.⁴³⁹ A banda, al número 346 de *La Tramontana*, del 27 de gener del 1888, s'hi publica el poema *La cançó del periodista* (94), uns números després de l'alliberament del director de la publicació. El text del poema, un cop acceptada l'atribució de Marfany, sembla completament descriptiu del que ell mateix havia patit unes setmanes abans:

Perquè he volgut combatir-ne
fets despòtics i il·legals
molts cops he tingut de seure
al banquet dels criminals...

d.5. Un Rajoler

Un Rajoler és el pseudònim amb què apareix signada la crida de *La Teula Barcelonina* del 23 d'octubre de 1880, la primera publicació de què és propietari Llunas. Vicente afirma que el “Pregó” signat per Un Rajoler era obra “amb tota seguretat (d)el mateix Llunas.”⁴⁴⁰

d.6. Ruc Nafrat

En el seu estudi sobre Llunas i *La Tramontana*, Vicente diu que “Josep Rodergas: *op. cit.*, afirma que aquest pseudònim (Ruch Nafrat) pertany al mateix Llunas. No creiem que això

437 Marfany, 1991: 113.

438 Vicente, 1999: 89-98.

439 Marfany, 1991: 113.

440 Vicente, 1999: 89.

sigui així, perquè Ruch Nafrat apareix a la secció de *Correspondència* amb molta assiduitat.”⁴⁴¹ Efectivament, Rodergas atribueix a Llunas el pseudònim de Ruc Nafrat⁴⁴² i en aquest cas discrepo de l’opinió de Vicente, ja que precisament en aquella època era Llunas qui s’encarregava de la secció de *Correspondència* del setmanari. Si de cas, aquest fet el que faria seria corroborar la hipòtesi de l’atribució del pseudònim a Llunas, ja que encara avui els encarregats d’aquesta secció en les diverses capçaleres de premsa tenen com a obligació completar l’espai amb aportacions pròpies si no n’arriben de fora. Per tant, Llunas el que faria seria omplir l’espai amb textos signats amb un dels seus pseudònims per tal que no semblés que tot ho escrivia ell. El mateix passaria amb els poemes populars de la darrera pàgina de la publicació, ja que són precisament els de Ruc Nafrat els que es repeteixen quan no s’omple l’espai que calia omplir amb text. Així, tenim repeticions de poemes signats per Ruc Nafrat als números 142 i 151, i als 143 i 153. No crec que Llunas repetís poemes d’altres autors per omplir espais; per tant, aquest fet corroboraria encara més l’atribució d’aquest pseudònim.

d.7. Pere Pau de l’Antònia, L’Empordanès, Elèctric, Pau de la Laia, W.* i Pau Veritats**

Llunas va ser sempre el director de *La Tramontana*, però fou a partir del gener de 1887, com a conseqüència de la mort d’Evarist Ullastres, que passà a ser-ne, també, el propietari. Segons Vicente, a partir d’aleshores Llunas s’encarregava de l’administració, de la correspondència i d’escriure els articles editorials⁴⁴³ i “Aquests articles anaven signats per pseudònims com Pere Pau de l’Antònia, L’Ampurdanès, Elèctric, Pau de la Laia, W.***, Pau Veritats, que amb tota seguretat corresponen al mateix Llunas”.⁴⁴⁴

A banda de l’atribució feta per Vicente com a conseqüència d’aquest fet, ell mateix afirma en altres parts del seu estudi que algun d’aquests pseudònims corresponien al director de *La Tramontana*, per exemple quan diu que “s’incloïa un article llarg d’actualitat política, de crítica anticlerical o doctrinal sense firma o amb algun pseudònim d’en Llunas (Gimnàstich, Elèctric)”.⁴⁴⁵

441 Vicente, 1999: 99.

442 Rodergas, 1951: 99.

443 Vicente, 1999: 92.

444 Vicente, 1999: 92.

445 Vicente, 1999: 98.

El pseudònim que més reticències m'ha provocat a l'hora d'admetre aquesta sèrie que proposa Manuel Vicente és W.***. A primer cop d'ull, em semblava una signatura maçònica, una abreviatura de Venerable Mestre i tercer grau. Dues fonts maçòniques consultades⁴⁴⁶ m'han advertit que si W tingués algun tipus de relació amb la maçoneria només es podia referir a l'abreviatura d'un nom simbòlic adoptat per algun maçó, per exemple Washington. Alhora, la situació dels tres estels no correspon a la simbologia maçònica, ja que la seva ordenació hauria de ser fent un triangle amb una base de dos punts i un cim d'un. La W, però, en física és el símbol que representa el treball i per aquí sí que és més fàcil admetre la proposta de Vicente en el sentit que es tracta d'un dels pseudònims utilitzats per Llunas, tot i que ens quedarien els tres estels alineats per establir-ne el significat complet. Una explicació que en podríem fer és la que faria correspondre els tres estels del pseudònim amb els tres estels centrals de la constel·lació d'Orion ja que, segons una de les llegendes que n'expliquen el mite, es tractava d'un gegant guerrer tan valent que s'acabà convertint en un heroi. Per tant, si féssim cas d'aquesta explicació que pot semblar rocambolesca, però segueix un raonament lògic, la signatura voldria dir alguna cosa com “guerrer o heroi del treball”. Si ens volem fixar en el contingut dels articles i poemes signats amb aquest pseudònim, són perfectament atribuïbles al director de *La Tramontana*.

Pel que fa a Pau Veritats, que apareix a la darrera etapa de *La Tramontana*, Anselmo Lorenzo, en el número 1 de *Tramontana*, el 1913, i dins d'un article de record a la figura de Llunas, afirma que “me he sentido por un momento rejuvenecido en la persona de aquel *Pau Veritats*, *aquell convensut* que publicava *crónicas del País de la Convicció als fidels de l'Ideal*”.⁴⁴⁷

d.8. Ni Pepet del Carril ni Domingo Bartrina

Pepet del Carril, malgrat que en alguna ocasió és un pseudònim que s'ha atribuït a Josep Llunas, no era un dels utilitzats per l'autor ja que, segons Vicente⁴⁴⁸ i Rodergas,⁴⁴⁹ aquest era el pseudònim de Josep Barbeny i Mingot.

446 Tot i que no hauria d'incloure citacions que no aporten la font d'on han sortit, en aquest cas –consultades dues persones membres de la maçoneria, una del ritus anglès i una francmaçona, llicenciades en Història per la URV, cap de les quals ha accedit a donar el seu nom– he admès fer-ho perquè així m'ho han demanat.

447 *Tramontana*, núm. 1, 15 de febrer de 1913. Pàgina 1.

448 Vicente, 1999: 99.

449 Rodergas, 1951: 254.

D'altra banda, a les pàgines de *La Tramontana* hi apareix amb molta assiduitat la signatura de Domingo Bartrina, que hi tracta temes molt semblants als de Llunas i, a més, hi publica en números en què el director del setmanari no ho fa o almenys no hi apareix ni la seva signatura ni cap altre dels seus pseudònims. Això em va portar a sospitar que no fos aquest un altre dels pseudònims del de Reus, una possibilitat que he descartat ja que existia un poeta anomenat així, autor del monòleg en vers *Any nou, vida nova*,⁴⁵⁰ que va morir el 10 de novembre de 1900,⁴⁵¹ cinc anys abans que Llunas.

Durant la darrera etapa de la publicació, després de l'atemptat del Liceu, apareixen diverses signatures en poemes i articles que són pseudònims evidents, com Esquilallanuts o El Nebot de Pere Botero, que també m'han fet pensar sovint que podrien ser Llunas, però no he trobat cap constatació d'aquestes sospites i he preferit deixar-ho apuntat sense assegurar que els textos fossin seus.

450 Bartrina, 1892.

451 Batlle (ed.), 1902: 19.

e. La Tramontana, periòdic vermell

e. *La Tramontana, periòdic vermell*

e.1. *Premsa i literatura popular del XIX*

e.1.1. *Uns canvis que en provoquen d'altres*

La industrialització que es produeix durant el segle XIX als Països Catalans és un dels fets determinants d'una sèrie de canvis que, sumats i amb importància diversa, esdevenen transcendents per a la constitució de nous referents simbòlics col·lectius i de noves formes de relació social entre les persones que els habiten.

Al costat del procés de canvis socials que comporta la industrialització, amb l'adveniment de dues classes socials antagòniques, burgesia i proletariat, hi va haver una altra revolució que va ser determinant en la construcció dels projectes culturals contemporanis. Es tracta del canvi en les arts gràfiques que suposà un replantejament total en el món del llibre i de l'edició en general. L'abaratiment de costos amb la fabricació industrial de tinta i paper, i tota la indústria que s'estableix al voltant del món de les arts gràfiques, facilita l'extensió de la lectura i de l'escriptura entre les classes socials més baixes d'una manera com mai abans en la història s'havia donat.

La lectura no només es dirigeix als llibres sinó que s'estén a qualsevol tipus de text imprès, de manera destacada a la premsa, que esdevé una nova forma cultural identificadora de grup i creadora d'identitat, alhora que contribueix a formar tant les noves característiques de classe com les nacionals. Aquest fet suposa tant la transformació com l'arraconament i la desaparició gradual –tot i que no total– de la literatura de transmissió oral, l'única a la qual les classes més baixes tenien accés fins aleshores. El procés, que evidentment no es produeix de cop i volta, fa que la nova literatura popular conservi i comparteixi moltes característiques de l'anterior literatura de transmissió oral, però expressada ara amb nous formats.

El negoci del llibre, fins aleshores lligat al de la llibreria o al de la impremta, esdevé autònom i, a la llarga, passa a ser una indústria diferenciada. Segons Joaquim Molas:

Cap al decenni dels seixanta [del segle XIX], però, començaren a formar-se les primeres empreses plantejades en termes industrials. Unes empreses que, com les de Montaner i

Simon, els germans Espasa, Salvat o Daniel Cortezo, manejaven capitals més o menys importants i buscaven, sobretot, el bon rendiment d'aquests.⁴⁵²

És evident que la quantitat de llibres venuts i, per tant, de públic lector, ja no era anecdòtica sinó que esdevenia un veritable negoci per als editors. La popularització del llibre i la lectura, per tant, no es donava ja només entre les classes dominants sinó que s'estenia també entre les classes subalternes. Havia estat fonamental el procés industrial, “una manufactura que, gràcies als progressos tècnics, va posar en joc una colla de recursos que l'abaratiren i, alhora, l'embelliren”.⁴⁵³ Tal com hem dit, el mateix procés que afectà el llibre va transformar la premsa, les revistes i els diaris, que passaren a tenir la màxima importància com a element d'extensió tant de la lectura com dels continguts d'aquesta nova literatura amb vocació popular, allunyada de l'elitisme formal i de continguts, creada en plena Revolució Industrial.

Així, d'una oralitat pràcticament completa en la literatura popular fins al segle XIX, i sobretot en la poesia i les cançons, es passà a una extensió cada cop més gran dels textos escrits, uns textos que, en moltes ocasions, conservaven estructures i formes pròpies de la literatura popular de transmissió oral. Les causes són òbvies, si tenim en compte que la majoria de la població catalana i europea en general no tenia accés a una educació suficient que la pogués apropar a la lectura en silenci que avui coneixem com a majoritària en les societats occidentals, però que no té tants anys d'història, ja que es va estendre entre àmplies capes de població per primer cop a finals del segle XVIII. Per tant, les repeticions, les rimes (consonants o assonants), les formes mètriques pròpies de l'oralitat, etc., són presents en aquesta nova literatura popular ja que l'àmbit oral n'és marca evident. És interessant en aquest sentit tenir en compte el que explica Martyn Lyons a *Historia de la lectura en el mundo occidental* quan diu que:

La lectura del autodidacta [referint-se als obrers del segle XIX] era una lectura concentrada y guiada por un propósito bien definido. En muchos sentidos era una lectura “intensiva” basada en la repetición, recitación y la declamación, que servían de ayuda a la memorización. [...] Leían de un modo repetitivo, a menudo únicamente releían los pocos textos a su disposición y, para expresarlo con una frase común a ellos, “aprendiéndolos de memoria”. Se instruían mediante la memorización, que a menudo dependía de la lectura o recitación en voz alta.⁴⁵⁴

És evident, doncs, que els recursos literaris de l'oralitat es mantenen en la literatura creada sota aquestes premisses, tant perquè fan més fàcil la repetició, la recitació i la

452 Molas, 1998: 1.349.

453 Molas, 1998: 1.349.

454 Lyons, 1997: 419.

declamació com pel fet que bona part de l'ascendent classe obrera catalana provenia del camp i “El campesinado no se integró más que parcialmente en el público lector europeo del siglo XIX. [...] Perteneían a esas 'generaciones de lectores', para los cuales la lectura casi siempre consistía una experiencia colectiva integrada en una cultura oral”.⁴⁵⁵

La lectura, però, malgrat la seva adequació a la nova situació socioeconòmica en el plànol formal, no resta lliure de debats sobre la seva idoneïtat i el seu caràcter pernicios, sobre el seu fons, que ara ja no resta reservat a les classes dirigents sinó que pot ser conegut i interpretat per qualsevol persona que sàpiga llegir o escoltar. Així, segons Montserrat Comas:

Durant tot el segle XIX, i sobretot durant la segona meitat, el debat al voltant de la necessitat i els riscos de la lectura, la majoria de vegades, apareix al costat d'altres aspectes de gran interès, com la higiene i l'anomenada qüestió social. Les millores en la qualitat de vida i l'augment del nombre de títols periòdics facilita que la discussió surti al carrer i hi puguin intervenir amplíssims sectors, alguns dels quals, com la classe treballadora, fins llavors, no semblaven haver tingut gaire dret a opinar.⁴⁵⁶

e.1.2. El cas català

L'auge de la literatura culta escrita en llengua catalana es produeix a través d'unes formes literàries que, en molts casos, mantenen un regust medievalitzant com a conseqüència de l'emmirationament en els clàssics catalans de l'edat mitjana que el sector més conservador de la Renaixença proposa com a model per seguir i dels quals molts autors d'aquest moviment es consideren continuadors. Però no tota la literatura catalana del segle XIX ni de principis del XX va seguir aquest camí. Hi va haver alternatives construïdes al voltant de formes populars en el moment i basades en una llengua més apropada a la que la majoria de catalanoparlants utilitzava en el dia a dia, encara que estigués plena de barbarismes, com les propostes del “català que ara es parla” de Pitarra, per exemple. Aquesta literatura prengué l'espai formal de la que fins aleshores havia estat la literatura popular i no va seguir camins d'uniformització estètica ni temàtica, tot i que sí que en podem donar algunes característiques compartides per la majoria d'obres que en formarien part.

455 Lyons, 1997: 422.

456 Comas, 2008: 153.

En la poesia, durant els segles XIX i XX, tal com apunta Joaquim Molas, “va continuar subsistint una literatura oral anònima, transmesa de generació en generació i en general no recollida per escrit, consistent fonamentalment en cançons curtes i llargues, relacionades amb tots els aspectes de la vida quotidiana”.⁴⁵⁷ Aquesta literatura, amb l’arribada de la Revolució Industrial i els canvis culturals que aquesta revolució va comportar, va sofrir una regressió i es va deixar de conrear en molts espais i entre determinats grups socials, tot i que no totalment, com ja he dit.

La poesia popular es va tornar a valorar amb l’arribada dels valors que el Romanticisme europeu transmeté als diversos autors i compiladors que en van seguir la proposta estètica en l’àmbit català. No es tractava tant de revaloritzar la literatura de segles anteriors, una tasca en què s’especialitzarien més els autors cultes, com d’establir un cànon de la “literatura del poble” que molts autors cultes i estudiosos de l’època veieren representada i exemplificada pels poemes populars i de transmissió oral que pervivien en tot el domini lingüístic.

En aquest sentit, destaca la feina feta per Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), que recollí una extensa col·lecció de cançons populars catalanes en el seu *Romancerillo catalán*, publicat el 1853. Milà, tal com feien molts altres folkloristes de l’època, esporgà els fragments que ell creia que no eren adients per escrúpols morals, alhora que mantingué les imperfeccions de les versions recollides. La seva feina tenia la intenció de compilar el corpus folklòric català i comparar-lo amb altres de veïns o propers. Per la seva banda, el mallorquí Marià Aguiló i Fuster (1825-1897) exercí la seva influència també al País Valencià, on treballà de bibliotecari, i al Principat, on s’establí. Aguiló mostrà un gran interès pels glosadors mallorquins, però també pels goigs, pels romanços i les cançons llargues i curtes de temàtica popular. La seva influència, sobretot a partir de la seva estada a Barcelona a partir de 1844, s’estengué a altres autors cultes com Jacint Verdaguer o Tomàs Forteza, els quals, a més d’ajudar-lo en la seva tasca, coincidiren amb ell a l’hora d’imitar la poesia popular en les seves composicions cultes com a un possible model per a la restauració d’una llengua literària més propera als parlants del seu moment. Marià Aguiló acabà publicant, ja al 1893, un primer volum del *Romancer popular de la terra catalana*, més basat en les reconstruccions i adequacions de l’autor que en una feina de compilació d’obres ja existents.

Altres autors destacats pels seus reculls de la poesia popular catalana foren Francesc Pelai Briz (1839-1889), que publicà cinc volums de *Cançons de la terra*, amb més intenció

457 Molas, 1986: 11.

patriòtica que científica; Aureli Capmany i el seu *Cançoner popular* en tres volums publicats ja al segle XX; i el barceloní Joan Amades (1890-1959) i el seu *Cançoner català*, que seguí criteris poc científics, tot i tenir una clara intenció d'exhaustivitat. La tasca d'aquests compiladors es complementà amb molts diversos reculls territorials parcials que aportaren una visió més àmplia sobre unes composicions que havien estat la base literària única i exclusiva de bona part dels menestrals, del món rural i també urbà fins a l'arribada de la Revolució Industrial i els canvis que portà aparellats.

e.1.3. La forma: fullets i revistes

La literatura popular del XIX compta, per al seu conreu escrit i per a la seva difusió, amb plataformes diverses i alhora complementàries. Aquestes plataformes aprofiten les que fins aleshores eren pròpies de la literatura popular anterior a la Revolució Industrial, però ràpidament amplien la seva influència a altres formats, sempre amb la intenció clara d'obrir espais nous per a la seva difusió.

Així, trobem poemes i cançons que passen a formar part de la literatura anomenada, pel sistema d'exposició i venda, “de canya i cordill”, la impresa en plec solt o full volander. Aquesta literatura té un clar caràcter moralitzant, a conseqüència d'una certa tradició temàtica que Molas fa arrencar del concili de Trento i que es nodria d'autors que:

solien ser notaris, mercaders i mestres de cases, com Ignasi Plana i Enric Gabarró, autèntics professionals de les lletres, com Manuel Andreu Igual, seminaristes o ex-seminaristes, que feien versos per guanyar-se la vida o per celebrar esdeveniments estudiantils, impressors, llibreters i empresaris, com Joaquim Dimas, tocats per ideals de poesia o de comerç i, per últim, minusvàlids que malvivien recitant i cantant per places i carrers i, en molts casos, veritables analfabets...⁴⁵⁸

Al costat dels tradicionals textos religiosos i devots presents durant segles en aquests tipus de fullets i en les publicacions periòdiques que també incloïen poemes i altres textos de creació, a la dècada dels cinquanta del segle XIX i abans i tot, comencen a trobar-s'hi nous temes que esdevenen molt més presents a mesura que passen els anys. La poesia passa a ser, en certa manera, un espai cultural obert al debat, la denúncia i el combat d'idees.

458 Molas, 1986: 18.

Per una banda, trobem un increment important de la presència de poesia política tant en fulls solts com en publicacions periòdiques i, per una altra, l'ampliació del combat ideològic a àmbits com el teatre, amb la figura de Josep Robrenyo com a autor més conscienciat de la nova funció que per a les idees progressistes i alliberadores pot tenir el teatre de propaganda política, que ell conrea majoritàriament amb estructura de sàinet. Francesc Renart i Arús posa les bases per convertir el sàinet en el modern drama de costums i, al País Valencià, Josep Bernat Baldoví inicia un tipus de periodisme satíric que, passats uns anys, té un reflex augmentat en quantitat i qualitat a Barcelona.

D'altra banda, trobem la modificació i ampliació de la literatura religiosa, que no vol deixar en mans progressistes i, per tant, no amigues una possibilitat de penetració entre les classes populars tan important com és aquesta, més encara si tenim en compte que la industrialització portà aparellada la propagació de noves idees que posaven en dubte la fe i apostaven per la raó; en aquest apartat és important citar la figura d'Antoni Maria Claret i un grup de creadors vinculats a nous instituts religiosos que des de Vic dinamitzen la producció de literatura d'aquest tipus.

Els fulls solts, durant aquesta mateixa època, donaren pas sense desaparèixer a una premsa que, amb el temps, esdevingué bàsica per entendre la difusió d'idees entre les classes populars i que és molt acceptada i celebrada pel públic lector de les classes no dominants. Es tracta d'una sèrie de publicacions de base setmanal i humorística que no es publiquen seguint només les regles del mercat "Sinó també per pròpia convicció ideològica i estètica, un llenguatge directe i dialectalitzat, ple de barbarismes i també d'incorreccions, però també de vivacitat",⁴⁵⁹ alhora que alternen comentaris o notícies de l'actualitat amb quadres de costums, sàtires, humor i paròdies.

La primera d'aquestes publicacions aparegué a València el 1837, amb el nom d'*El Mole*, obra de Josep M. Bonilla, Josep Bernat Baldoví i Pasqual Pérez. Es tractava d'una revista que establia moltes de les característiques d'aquest tipus de publicacions, començant pel fet que fou processada i prohibida als set mesos de sortir i hagué de canviar de nom en cada un dels números que tragué al carrer. A València, el seu exemple s'estengué i la família va créixer amb altres publicacions com *La Donsaina* (1844-45), *El Tabalet* (1847), la carlina *El Pelleter* (1882-85, 1885-88, 1895, 1900-01, etc.) o l'anarquista *El Chornaler* (1883-84).

459 Molas, 1986: 22.

Al Principat, la primera revista satírica de caràcter costumista i d'inspiració popular va ser la barcelonina *Un Tros de Paper*, que sortí el 1865 de la mà de l'escriptor Albert Llanas, que en va ser el director durant el quasi any i mig que es publicà. Es tracta d'una revista més literària que els seus precedents valencians, editada per Innocenci López, amb continuïtat d'estil en altres publicacions com *Lo Noi de la Mare* (1866-67), *La Rambla* (1867) i *La Pubilla* (1868), dirigides totes elles per Conrad Roure.

El mateix López, propietari de la Llibreria Espanyola, estengué aquest estil periodístic irònic i satíric a altres publicacions, entre les quals destaquen les dues de vida més llarga de la premsa catalana entre els segles XIX i XX i dos títols emblemàtics del periodisme satíric als Països Catalans com són *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1872, 1874, 1879-1938), la primera més política i la segona més literària. Aquesta important tradició periodística inclou moltes altres publicacions del XIX, com *La Tomasa* (1872, 1888-1907), *Lo Rector de Vallfogona* (1874), *Lo Nunci* (1877-1883) i, en part, la mateixa *La Tramontana*.

Cal tenir en compte algunes dades importants a l'hora de valorar correctament en la seva magnitud aquest periodisme popular escrit en català que alhora suposava un desafiament, en menor o major mesura, al poder establert a partir de l'humor de diversa índole. Així, la valenciana *El Mole*, l'any 1840, va arribar a tenir tres mil subscriptors; *La Campana de Gràcia* tenia un tiratge setmanal, el 1881, de 22.000 exemplars; i *L'Esquella de la Torratxa*, quan deixà de publicar-se el 6 de gener de 1939, havia tret al carrer 3.403 números. Tant per la continuïtat com pel tiratge, difusió i continguts, aquestes publicacions són determinants a l'hora de parlar de premsa catalana i de premsa progressista als Països Catalans, ja que van contribuir de manera rotunda a la creació d'un imaginari cultural propi per a les classes populars catalanes durant una part determinant de la seva història. Però, a més, si tenim en compte la quantitat de gent que a través de les seves pàgines accedí al català escrit, suposen la forma cultural més important a l'hora de parlar de llengua catalana escrita i llegida de tot el segle XIX.

e.1.4. La importància de la premsa

A l'Estat espanyol, les primeres publicacions periòdiques havien aparegut durant els anys 30 del segle XVIII. Es tractava d'una premsa molt escassa, poc llegida i amb poca tirada, bàsicament amb intencions institucionals o interessos particulars. Calgué esperar al segle XIX amb l'abaratiment del paper, la tinta i el procés d'impressió de què ja hem parlat per arribar a tenir un públic ampli o, com a mínim, format per un important nombre de lectors.

El moment històric en què la premsa creix definitivament és amb la liquidació del règim absolutista per la revolució de 1868, un moment en què els diversos corrents ideològics i polítics de tot l'Estat troben en les publicacions periòdiques un mitjà útil, accessible i, sobretot, pràctic per informar, difondre i, fins i tot, provocar els canvis socials. Aquesta difusió de la premsa fa que aparegui una quantitat important de noves capçaleres, moltes relacionades amb moviments i partits polítics, però altres també subjectes a empreses editorials que es miren la premsa com un nou negoci a través, sobretot, de la inserció de propaganda i de la venda a lectors i lectores.

L'explosió de possibilitats i la manca de normes rígides de 1868 es tanca el 1874, amb l'acabament del Sexenni Democràtic. Durant el Sexenni, tal com explica Jaume Guillaumet:

s'havia establert un règim d'absoluta llibertat d'impremta que passava a la jurisdicció ordinària, l'octubre de 1868, sinó que el maig de 1871 havia pres noves mesures de foment de la premsa i d'abaratiment del preu del paper i del timbre, tot i que en alguns moments de tensió s'havien suspès temporalment alguns periòdics.⁴⁶⁰

Quan Pavía fa el seu cop d'estat i suprimeix la República, les restriccions són ja un avís del que arribava amb el govern autoritari del general Serrano, el gener de 1874, amb la suspensió de periòdics federalistes i carlins. El general Martínez Campos imposà el decret de 31 de desembre de 1874 en què feia extensiva la supressió a totes les publicacions no addictes al govern. Aquesta prohibició total de la premsa d'oposició o directament de tota la que no fos progovernamental s'aixecà un mes després, amb l'inici del regnat d'Alfons XII, per a la majoria d'opcions excepte per a la premsa republicana.⁴⁶¹

El control damunt la premsa s'exerceix aleshores a partir de la restricció de permisos per fer nous periòdics, que necessitaven un informe del governador civil de la província on

460 Guillaumet, 2007: 2.

461 Les dades referents a les diverses lleis de premsa són extretes de Guillaumet, 2007: 146-163.

volien sortir i d'una llicència posterior del Ministeri de Governació. Els continguts es controlaven restablint l'obligatorietat de fer un dipòsit previ d'exemplars de la publicació dues hores abans de la seva distribució. Estava prohibit tractar alguns temes i, sobretot, criticar la monarquia constitucional. S'aplicaven sancions econòmiques i suspensions temporals de revistes i periòdics, que passaven a ser definitives quan es repetien tres cops. El 31 de desembre de 1875, un nou decret va establir un tribunal especial de delictes d'impremta i un cos especial de fiscals.

L'article 13 de la Constitució que s'aprovà l'any següent, el 1876, reconegué el dret d'expressió sense censura. L'obertura, però, durà ben poc ja que el 7 de gener de 1879 una nova llei confirmà totes les restriccions aplicades abans de la Constitució excepte el tràmit de llicència prèvia per a la creació de periòdics. Aquesta llei incorporà una nova obligació dirigida a impedir la creació de periòdics populars, amb l'obligatorietat de pagar un subsidi industrial de 500 pessetes requerit als propietaris que no paguessin 250 pessetes de contribució territorial abans de treure una nova publicació. Això feia gairebé impossible treure al carrer periòdics que no tinguessin empreses editores solvents al darrere.

La Tramontana va patir molt sovint la repressió, sobretot com a conseqüència de les seves continuades burles al clero, però també per fer denúncies de tipus laboral. El primer cop que van ser denunciats va ser en el número 42, per un article publicat a l'anomenada secció científicoreligiosa en què s'explicava una curiositat lingüística repetida en altres ocasions per Lluas:

En la majoria de les llengües trobareu que el llenguatge vulgar reconeix a Maria *verge*, cosa que no passa en el català:

En francès es diu *La très-sainte vierge*;

En castellà: *La santísima virgen*;

En català: *La mare de Déu*.

I ja podeu buscar totes les advocacions del culte de Maria, que en català sempre la trobareu *mare* i mai *verge*.⁴⁶²

En el següent número ja anunciaven la denúncia que els havia caigut i en un article signat per El Pagès de L'Empordà titulat *Sota, periòdic, que cau denúncia!*⁴⁶³ amb funció d'editorial, afirmaven que l'arribada de Sagasta al poder –la caricatura del qual és omnipresent a la revista– els havia fet pensar que els periodistes no haurien de patir més per les suspensions

462 *La Tramontana*, núm. 42, 11 de novembre de 1881. Pàgina 2.

463 *La Tramontana*, núm. 43, 18 de novembre de 1881. Pàgina 1.

perquè la llibertat de premsa estaria garantida, però els liberals s'havien encarregat de demostrar que, com en molts altres temes, no eren diferents dels conservadors. En el mateix número, una il·lustració a pàgina sencera⁴⁶⁴ mostrava el personatge amb barretina que simbolitzava *La Tramontana* demanant a Sagasta si “la treu o no la treu”, referint-se a la Llei de llibertat de premsa, mentre una al·legoria de la premsa, amb la boca tapada, es trobava lligada amb cadenes a un pal entre un i altre. El 44 serà el darrer número de *La Tramontana* abans d'estar-se cinc mesos i mig sense poder sortir, i la tornada es fa amb un de nou que dediquen a donar gràcies als qui s'hi havien solidaritzat i a recordar Vallès i Ribot, que els defensà davant del tribunal d'impresma, alhora que justifiquen la persecució que havien patit dient que:

La Tramontana és el primer periòdic denunciat a Catalunya des de la caiguda dels conservadors i pujada dels fusionistes. Això no ens ha d'estranyar perquè aquest periòdic està sempre en constant pecat, ja que és lliurepensador, advoca per l'emancipació política i social del poble i s'escriu en llengua catalana. Tot això atreu necessàriament l'odi de tots aquells que trobant-se bé dins l'actual organització política i social sostenen que vivim en el millor dels mons possibles.⁴⁶⁵

Efectivament, el febrer de 1881, amb la victòria electoral de Práxedes M. Sagasta, s'havia format un govern liberal que, primer, va concedir indults a periodistes detinguts i, després, va establir altres mesures favorables concretades, el 26 de juliol de 1883, en l'aprovació de la Llei d'impresma que suprimí el termini de 20 dies per autoritzar un periòdic, el dipòsit previ d'exemplars, el subsidi empresarial i la jurisdicció especial. Així, se suavitzaven les traves administratives, però alhora es carregaven les responsabilitats sobre els directors i els propietaris dels periòdics. Aquesta Llei va portar Llunas a la presó moltes vegades alhora que feia que la majoria de directors apliquessin l'autocensura per no tenir problemes i acabar tancats. El Codi Penal passà a ser l'única referència per als delictes de premsa i aquesta Llei no es modificà fins al final de la Segona República.

Per tant, la repressió sobre la premsa d'oposició continuà i a les pàgines de *La Tramontana* van ser freqüents les referències a revistes denunciades i periodistes empresonats. La nova Llei feia desaparèixer les diferències entre premsa política i premsa no política i *La Tramontana*⁴⁶⁶ observava que seria la seva aplicació el que dictaminaria si era bona o no, ja que els tribunals comuns podien interpretar-la de qualsevol manera i per ella mateixa no

464 *La Tramontana*, núm. 43, 18 de novembre de 1881. Pàgina 4.

465 *La Tramontana*, núm. 45, 6 de maig de 1882. Pàgina 2.

466 *La Tramontana*, núm. 112, 10 d'agost de 1883. Pàgina 1.

garantia tampoc una mínima llibertat d'expressió. *La Tramontana* anà informant sobre els periòdics que amb la nova Llei eren suspesos i denunciats, els directors empresonats i la llibertat de premsa prohibida. Així, en el número 141 feien una llista dels:

Periòdics denunciats: *El Mercantil Valenciano*, *La Voz de Galicia*, *La Correspondencia Ibérica* de Barcelona, *La Crónica de Cataluña*, *El Motín* de Madrid, *El Porvenir* de Madrid, *Lo Llobregat* de Sallent, *La Costa Cantábrica* de Santander, *La Lucha Obrera* de la Corunya, *El Diario de Badajoz*, *El látigo del Vallès* de Granollers, *El Progreso* de Madrid, *El Globo* de Madrid, *La Izquierda Dinástica* de Madrid i *La Unión Democrática* d'Alacant. Periodistes condemnats: el director de *La Lucha* de Sevilla, el director de *El Cencerro* de Madrid, l'escriptor Sr. Soldevila de Madrid, el director de *La Broma* de Madrid, el director de *El Palleter* de València, un periodista de Palma de Mallorca i el director del *Alabardero* de Sevilla. Periodistes presos: el director del *látigo*, un redactor de *La Vanguardia*, el director del *Papelito* i el director de *La Correspondencia Ibérica*. Periodistes multats: *La Lucha* de Sevilla, *Un Periódico Más* de Saragossa, *El Chornaler* de València i *El Mercantil Valenciano*. I periòdic multat i mort: *La Campanilla* de Saragossa. Si això no és asfixiar la premsa que vingui Carlos setè l'orellut i ho vegi.

En les setmanes següents completaven la llista amb els diaris que en aquesta primera s'havien deixat alhora que hi afegien els nous denunciats o directament condemnats. Les col·lectes per treure de la presó periodistes, com la que es fa per Tomás Camacho de *La Mosca Roja*, van esdevenir campanyes unitàries del que ells anomenaven “premsa d'oposició”, formada en aquest cas concret per 16 publicacions periòdiques que s'uniren per recollir els 2.000 duros que van posar a Camacho com a fiança. En el número 152 de *La Tramontana* informaven que aquest havia estat absolt del delicte d'injúries al rei i atac a les institucions i es preguntaven, un cop fora:

i els perjudicis causats?, i els dies de trobar-se a la presó com un criminal?, i els disgustos a les famílies?, no significa res tot això per als governants que amb tanta... tranquil·litat martiritzen persones honrades i innocents de tot delicte?

Els periodistes tenim avui (i quasi sempre) la tranquil·litat, la llibertat i la vida a mans, del primer brètol que per sostroure mèrits de monarquisme somia en enviar homes honrats a presidi.⁴⁶⁷

A partir de 1887, amb Llunas ja com a propietari únic de *La Tramontana*, les acusacions d'“ofensa a la moral”, ofensa “a la decència pública”, de “desobediència a

467 *La Tramontana*, núm. 157, 20 de juny de 1884. Pàgina 3.

l'autoritat”, per “injúries als tribunals” i per “incitació a la rebel·lió” s'uneixen a l’“escarni als dogmes de la fe”. El 1887, van tenir 8 denúncies i, quan el gener de 1889 es decretà l'amnistia per a la premsa, Llunas tenia pendents demandes per 22 anys, 4 mesos i 4 dies, i multes per més de 4.000 pessetes. Tot això no era res comparat amb l'arribada de l'Asociación de Padres de Familia de Cataluña, que a *La Tramontana* batejaren amb el malnom de La Fulla. Manuel Vicente explica que “*L'Almanac per 1892* va rebre 6 denúncies; en el número 570, 1-7-1892, s'exclamen d'haver patit 13 denúncies de cop i dues setmanes més tard ja arribaven a 19.”⁴⁶⁸ Durant el mes de desembre de 1892, van rebre 20 noves denúncies i el número que van treure amb motiu dels Innocents en va rebre 13 de cop. En el número del 12 d'octubre de 1892, després de treure al carrer l'especial dedicat a Colom i l'arribada a Amèrica, Llunas és empresonat quatre dies i surt després de pagar una fiança de 3.000 pessetes.⁴⁶⁹ Després de l'atemptat del Liceu, el 7 de novembre de 1893, Llunas va ser detingut i incomunicat 87 hores; *La Tramontana* es va veure obligada a tancar com a conseqüència de la suspensió de garanties i quan obrí a ell el tancaren 50 dies més a la presó, sense aplicar-li l'amnistia general que entrà en vigor.

e.1.5. El fons: premsa política, del republicanisme a l'anarquisme

El periódico es la acción más firme, más universal, más eficaz para la propaganda, la defensa y aun el ataque. Más que la palabra que se lleva el viento, robustece a los débiles, da coraje a los tímidos y arraiga con fuerza las convicciones y el amor hacia los ideales. La palabra impresa obra más y mejor en la conciencia del individuo; le sugiere pensamientos propios, comentarios íntimos que avaloran más los conceptos leídos, y en esa conversión periódica entre él y la hoja impresa, ve conceptos más dilatados y nuevos horizontes. La sugestión ejercida por la prensa, llega hasta vencer la indiferencia o la prevención del que lee; pues más o menos tarde, el periódico leído viene a ser para él un compañero inseparable que presenta luego a los amigos del taller, de la fábrica o del terruño y se identifica con él como carne de su propia carne.⁴⁷⁰

Aquest text del primer número de *Tierra Libre*, escrit el 1909, ens pot servir per entendre què sentien les obreres i els obrers quan llegien premsa militant a finals del segle

468 Vicente, 1999: 132.

469 Per fer un seguiment més en detall dels múltiples empresonaments per delictes d'impremta de Llunas, podeu llegir-ne les notes biogràfiques d'aquesta mateixa tesi.

470 *Tierra Libre*, número 1, 11 d'agost de 1908. Pàgina 1.

XIX i començaments del XX, però també què significava per a les persones que tenien accés a la cultura i al coneixement a través de la lectura aquest aprenentatge gràcies a les lletres i les paraules escrites. El text, citat per Lily Litvak en començar el capítol *Buena nueva*⁴⁷¹ del seu estudi sobre la cultura anarquista *Musa libertaria*, serveix a la perfecció per parlar de la importància que donaven a la lectura, durant el segle XIX i també ja entrat el segle XX, els moviments que pretenien transformar la societat i, de manera especial, el moviment obrer. I més en concret, què significava la lectura i l'accés a les idees emancipadores que contenia la premsa llibertària en aquell moment.

La difusió de les idees i la construcció d'un espai referencial propi ha estat una de les característiques constants de tots el moviments polítics transformadors desenvolupats a l'Estat espanyol al llarg de la contemporaneïtat. Per tal de fer córrer noves idees, calia admetre el debat, la discussió, la coneixença entre les persones i la construcció d'espais ideològics i simbòlics compartits. És en aquest sentit que cal entendre la utilització de la propaganda com un dels eixos d'interès bàsic dels nous moviments socials i de les noves propostes polítiques a partir de 1868, ja siguin catalanistes, republicanes o, a partir de 1870, també internacionalistes. Les noves idees, els nous pensaments i, sobretot, les noves propostes i pràctiques polítiques i socials necessitaven la propaganda per a la seva extensió i la premsa els donava la possibilitat clara d'arribar a àmplies masses de gent. Els canvis que les noves formes de producció requerien, però sobretot les noves lluites emancipadores que l'arribada de les noves idees provocava, feien imprescindible construir referents simbòlics nous compartits pels nous subjectes polítics, de manera que:

A finals de segle, en qualsevol ideologia, des del catalanisme a l'anarquisme o el republicanisme, o més ben dit republicanismes, va sorgir la voluntat de configurar un moviment polític obert als sectors populars. Això comportava l'adopció de pràctiques més aviat democràtiques i, sobretot, l'ús de la propaganda i l'elaboració d'un corpus simbòlic propi.⁴⁷²

Des de molt abans, de fet durant la major part del segle XIX, el moviment republicà, en les seves diverses expressions, havia entès que calien noves formes culturals per tal d'arribar als nous actors socials; en aquest cas primer a les classes il·lustrades amb voluntat de canvi, però, després, també a les grans masses fartes d'un sistema monàrquic immobiliària i no

471 Litvak, 1981: 183.

472 Peralta, 2012: 266.

preparat per als canvis que les noves formes de producció i els nous horitzons d'emancipació estaven provocant també dins el territori de l'Estat espanyol.

Els llocs comuns, necessaris per a qualsevol moviment social, en bona part expressats en la ideologia anticlerical, lliurepensadora, democràtica, emancipadora i igualitària de les diverses formes que tenia d'expressar-se el republicanisme prengueren volada gràcies a les noves possibilitats que la tècnica i la ciència oferien, sobretot a partir d'una voluntat evident de compartir i socialitzar els pensaments i la ideologia. Aquesta voluntat va tenir unes formes pròpies d'expansió i de comunicació, fins al punt que, tal com afirma Hennessy:

El rasgo más chocante de la primitiva actividad republicana no era propiamente su ideología [...], sino los medios adoptados para imponer al público sus ideas. Su originalidad en la política española reside en la combinación de su ideología y de su técnica propagandística, que explotaban el poderío de la prensa, de los clubs y del escenario.⁴⁷³

Pel que fa a la premsa, els republicans no són l'únic moviment del segle XIX, sobretot a partir de 1868, que aposta per la difusió de les idees en paper imprès periòdic, ja que els carlins, als antípodes ideològics del republicanisme del moment, també van adoptar aquest mètode. En un cas i en l'altre es tractava d'una premsa que optava pels diaris per tal d'informar des del seu punt de vista polític sobre el dia a dia i pels setmanaris quan es volia dirigir a un públic més culte o més específic.⁴⁷⁴ A més, en el cas dels republicans, la majoria dels periòdics estaven adscrits a un corrent ideològic determinat o, dit d'una altra manera, cada corrent ideològic es dotava d'un portaveu periòdic, que sovint també anava destinat a espais territorials concrets, sobretot d'índole provincial.

Així doncs, quan la Revolució del 1868 es produeix i alhora l'obrerisme emprèn un camí nou, afegint-se als postulats de la Internacional en el Congrés Obrer de 1870, les formes republicanes d'accés a la cultura i de difusió de les idees passen a ser utilitzades de manera completament natural per les societats obreres internacionalistes, tal com les havien utilitzat les societats obreres fins aleshores tot i que de manera molt menys intensa.

La Internacional, doncs, arriba a l'Estat espanyol amb un camp abonat i unes pràctiques culturals emancipadores ja establertes i conegudes entre les classes populars. Si de cas, l'obrerisme àcrata el que fa és estendre encara més aquestes pràctiques en un context històric

473 Hennessy, 2010: 107.

474 Hennessy, 2010: 112.

canviant que li ho permet i alhora, empès per una fe màxima en l'emancipació a partir de la cultura, apostar encara més per pràctiques

articulades entorn de l'univers de la lectura i la lletra impresa [...] des de la consideració d'aquella com a instrument formatiu de primer ordre de la militància i com a eina educativa de l'individu en un sentit general [...]. Una altra activitat a la qual els anarquistes i anarcosindicalistes van dedicar importants recursos i esforços va ser la posada en circulació d'una important i heterogènia quantitat de periòdics, revistes i fullets amb una finalitat propagandística i educativa.⁴⁷⁵

Aquesta utilització de la lletra impresa i de la premsa en concret com a forma de difusió màxima de les seves idees va convertir el moviment llibertari en un dels moviments polítics i socials que més paper imprès edità, que més revistes i periòdics va treure al carrer i que més capçaleres, diverses i alhora complementàries, va crear. Dins de l'anarquisme, llegir va passar a ser sinònim de pensar i llegir premsa anarquista esdevingué bàsic i imprescindible per conèixer i socialitzar les idees anarquistes, per estendre la Idea. Ho corroboren Ignacio C. Soriano i Paco Madrid a la seva monumental *Antología documental del anarquismo español* quan expliquen que:

Es de sobra conocido que los anarquistas utilizaron para la propagación de sus ideas todos los elementos a su alcance, en un supremo esfuerzo por hacer llegar sus propuestas a todos los rincones. Esto generó una ingente cantidad de literatura en forma de periódicos, libros, folletos, etc. Entre 1869 y 1939 se publicaron en España alrededor de 900 cabeceras de periódicos anarquistas y más de tres mil libros y folletos.⁴⁷⁶

La gran quantitat de publicacions anava acompanyada de manera indissoluble d'una altra característica: la seva diversitat. És ben normal que fos així, ja que precisament la diversitat és una de les característiques de la producció cultural llibertària, tal com podem veure a estudis com la *Musa libertaria*⁴⁷⁷ de Litvak o *La cultura anarquista a Catalunya*⁴⁷⁸ d'Aisa. De la mateixa manera que no hi ha una sola forma de lluita anarquista i és tan bona la creació d'un grup lliurepensador com la d'un grup excursionista, d'un ateneu o d'una societat obrera, les revistes i publicacions també mostren aquesta defensa i pràctica extrema de la diversitat. No hi ha una sola forma de fer revistes, diaris o publicacions en general, no hi ha una sola forma de convertir les idees en lletra impresa. Ben al contrari:

475 Navarro, 2009: 162.

476 Madrid; Soriano, 2012: 9.

477 Litvak, 1981.

478 Aisa, 2006.

La premsa, les revistes, els almanacs, etc., com a expressions del sindicalisme revolucionari, reflecteixen aspectes de la lluita social i alguns d'ells van tindre un caràcter eminentment cultural, signe distintiu de l'anarcosindicalisme. L'important era publicar, encara que es tractara de xicotets butlletins realitzats de forma artesanal. La sembra de la propaganda escrita era tan necessària com el treball creador. Traure a la llum una publicació es considerava una pràctica militant.⁴⁷⁹

Aquesta pràctica d'especialització segons els interessos del grup d'impressors que treien la publicació o de l'entitat que l'editava, ja fossin interessos obrers, d'un grup lliurepensador o específicament cultural, era pròpia de tota la premsa que podríem qualificar de social, més que no de la creada per esdevenir un negoci empresarial. Així:

Tots aquests grups socials plantejaven i divulgaven les seves batalles des dels periòdics, i els que els feien, accionistes i finançadors, periodistes, col·laboradors i treballadors de les tipografies –algunes vegades amb funcions mixtes– es convertien en forjadors, portaveus i divulgadors d'idees i models socials. A partir del període històric ressenyat, la premsa, ja fos política i d'opinió, purament informativa, o humorística, amb una voluntat clarament intervencionista, va tenir un paper molt important, paral·lel a l'aparició de les masses urbanes, quines conseqüències com a element capital de la vida social, van ser irreversibles.⁴⁸⁰

És per això que la majoria de la premsa obrera ens permet analitzar la ideologia de l'obrerisme militant, però també “les formes de vida quotidianes, les condicions de treball, la fam de justícia, les utopies i els projectes de futur”,⁴⁸¹ perquè “aquestes publicacions eren sovint dirigides i escrites pels mateixos obrers i dirigents sindicals que les convertien en la plataforma idònia per difondre plantejaments socials i polítics”.⁴⁸²

En aquesta segona part del segle XIX, la majoria de les publicacions obreres, lligades als corrents anarquistes a partir de 1870, van veure la llum a Barcelona, el lloc on van aconseguir una major difusió i un ressò més important, alhora que s'hi publicaren durant períodes de temps més llargs. Entre elles, destaquen *Acracia* o *El Productor*, dues influents publicacions que s'arregleraren amb l'anarquisme col·lectivista i esdevingueren destacats mitjans de formació ideològica i cultural. *El Productor*,⁴⁸³ aparegut a la capital catalana el 1887, intentà convertir-se en diari durant la seva primera època (els 31 primers números), però

479 Mestre, 2009: 165.

480 Abelló, 2004: 1-2.

481 Abelló, 2004: 3.

482 Abelló, 2004: 3.

483 Les dades sobre *El Productor* estan extretes de Beltrán, 2010.

les dificultats van obligar els editors a fer-ne un setmanari del número 32 al 369. El canvi comportà, també, la reducció de les seccions dedicades a la informació general repartida per diversos apartats dedicats a política, ciències, literatura, espectacles...

e.2. *La Tramontana*

e.2.1. Un setmanari anarquista i popular

El 12 de febrer de 1881, s'obtingué el permís per publicar *La Tramontana*.⁴⁸⁴ Tal com hem vist en la biografia de Llunas, aquest no era el primer projecte periodístic del de Reus, però sí que va ser, a la llarga, la seva publicació de més transcendència, el seu projecte cultural i vital més important i destacat, la plataforma periodística que el convertí en un dels ideòlegs anarquistes més populars i amb més penetració entre els sectors obrers de tot l'Estat espanyol. El mateix dia que fou donat el permís per a la publicació de *La Tramontana*, es repartiren vint-i-cinc mil exemplars d'un *Pregó* propagandístic de la nova revista, escrit en vers, en català i en tinta vermella per les dues cares. L'èxit del *Pregó* va ser tan gran que “La primera tirada de 25.000 prospectes vermells que férem va quedar repartida en un santiamén. I nosaltres que sí? Prospecte a la màquina i vinga fer-ne un nou tiratge”;⁴⁸⁵ de la qual cosa podem deduir que les intencions de Llunas, com a mínim des de l'inici del nou setmanari, eren molt més ambicioses que les que havia tingut amb *La Teula* o *La Teula Barcelonina*.

La Tramontana és la gran obra de Josep Llunas, però alhora també una de les dues úniques publicacions obreres anarquistes escrites en català al segle XIX; l'altra és la valenciana *El Chornaler*, que va arribar a publicar 25 números. *La Tramontana* arribà als 717 números i sortí durant un període de setze anys, tot i que amb alguna interrupció llarga, la qual cosa la converteix en el periòdic anarquista de més durada del segle XIX a l'Estat espanyol escrit en qualsevol de les llengües que s'hi parlen. A més, la publicació treia una mitjana de 4.000 exemplars setmanals i, en números extraordinaris, com el dedicat al I Centenari de la Revolució Francesa,⁴⁸⁶ de 7.000 a 8.000.

Com aconseguí aquest autèntic rècord d'anys de durada i de quantitat de revistes publicades? Doncs bàsicament barrejant uns quants ingredients que convertiren la publicació en un producte molt especial i gràcies, sobretot, a la voluntat de ferro del seu redactor-director-administrador-impresor-propietari. L'obertura de compàs de Llunas, que incloïa col·laboracions, notícies, comunicats, il·lustracions, cartes, passatemps, cròniques, poemes...

484 Segons afirma Vicente, 1994: 379, a partir de Givanel, 1920 i dades tretes del registre del Govern Civil, Manuel Vicente (1994).

485 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1882. Pàgina 4.

486 *La Tramontana*, núm. 419, 21 de juny de 1889.

de tot l'entramat de grups i grupets de les esquerres del moment, fa que el setmanari sigui una font inesgotable per entendre les relacions entre el fotimer d'organitzacions i persones que transitaven per un espectre ideològic divers i, a voltes, fins i tot contradictori. *La Tramontana* era una revista anarquista i escrita en català, que utilitzava l'humor en totes les seves formes per plantar cara als que Llunas qualificava d'"enemics de l'obrer": burgesos, capellans, militars, polítics... alhora que no deixava de banda la cura estètica de cada un dels números. A simple vista, sense entrar en els continguts ni fer-ne una anàlisi a fons, pot semblar només una publicació satírica, però a mesura que s'anava llegint, setmana rere setmana, en els lectors anava obrint espais ideològics progressistes, presents en multitud de formes, que anaven des del republicanisme fins a l'obrerisme anarquista del moment, tot embolcallat amb un recurs constant a l'anticlericalisme i la crítica al sistema polític de la Restauració i la corrupció que li era pròpia. Teresa Abelló ho explica dient que:

no podem oblidar la importància que tenia la premsa satírica que, junt al comentari crític, desenvolupava la caricatura escrita i dibuixada de l'actualitat política i social del moment, utilitzant en cada moment símls força casolans que facilitaven la comprensió del que es volia difondre. L'exponent més clar d'aquest gènere va ser, sens dubte *La Tramontana* (sic) (1881-1887); aquest periòdic, redactat pel ja esmentat Josep Llunas, feia gala d'un indubtable esperit catalanista que s'apartava del jocfloralisme, tota vegada que traspuava una ideologia obrerista anarquitant, republicana i profundament anticlerical.⁴⁸⁷

Segons Manuel Vicente, "Catalanisme, republicanisme, lliurepensament, maçoneria, anarquisme i anticlericalisme es donen cita a les seves columnes i la converteixen en el millor exemple d'aquest aiguabarreig que configuraven els moviments d'oposició a la Restauració a Catalunya."⁴⁸⁸ Efectivament, les seves pàgines acullen des de poemes i articles doctrinals fins a dibuixos i il·lustracions, crítiques teatrals i de llibres, anuncis, assajos, quadres de costums, convocatòries, jocs d'enginy, notícies, cartes i opinions de societats obreres, rumors, etc. I hi desfilen republicans, obrers sense adjectius, catalanistes, anarquistes, internacionalistes, ateus, federalistes, feministes, sindicalistes, anticlericals, lliurepensadors, maçons, demòcrates, socialistes, laïcistes, espiritistes...

La gran diversitat ideològica dels textos que inclou *La Tramontana*, tot i que sempre situats en una línia d'esquerres, ha generat molt diverses interpretacions a l'hora de parlar de la publicació, la majoria d'elles expressades sense haver-ne fet un estudi sistemàtic. Així, tal com

487 Abelló, 2004: 4.

488 Vicente, 1994: 373.

explica Joan-Lluís Marfany,⁴⁸⁹ la *Història de la premsa catalana* de Torrent i Tasis afirma que *La Tramontana* era simplement anticlerical “amb un fort sentiment defensor de la classe obrera”⁴⁹⁰, mentre que Pere Gabriel a *Anarquisme i catalanisme*⁴⁹¹ i Álvarez Junco a *La ideología política del anarquismo español*⁴⁹² la qualifiquen d’“anarquista” i de “filoanarquista”, respectivament. Morato, a *Líderes del movimiento obrero español 1868-1921*, tot i que no atribueix a Llunas la creació de *La Tramontana*, ja havia afirmat que quan el va dirigir “supo hacer un periódico ingenioso, atractivo, saladísimo, que no se limitó a lo anticlerical, sino que abordó la política y la cuestión social, y fue un popularísimo semanario, escrito en catalán, que influyó notablemente en el movimiento obrero”,⁴⁹³ sense referències explícites al seu caràcter anarquista. En el seu recull sobre la premsa catalana, Givanell afirma que “Fou un setmanari eminentment anticlerical i defensor de la classe obrera”⁴⁹⁴, ni una paraula tampoc referida a l’anarquisme i, en canvi, Francisco Madrid, en el seu estudi i la seva compilació sobre premsa anarquista i anarcosindicalista, no dubta a referir-s’hi com a “periódico anarquista en catalán”,⁴⁹⁵ tal com fa Josep Termes quan diu que era un “setmanari anarquista en català”.⁴⁹⁶ Per la seva banda, Manuel Vicente opta per una definició allunyada del qualificatiu d’“anarquista” i afirma que:

Si insistim en la recerca d’una qualificació que ens defineixi mínimament *La Tramontana* al llarg de la seva prolongada singladura, ens decantaríem per considerar-la, sobretot, com un exemple de publicació lliurepensadora, entenent el lliurepensament més com un mètode capaç d’aglutinar i mobilitzar amplis sectors de les classes populars, que no pas com una doctrina tancada.⁴⁹⁷

La meva opinió és que sobre la base de l’anarquisme col·lectivista que el seu director defensa com a opció política, amb totes les implicacions des del punt de vista cultural o religiós que això implica, la publicació obre les seves portes a creadors de tot el camp esquerrà del moment i és evident que, en alguns aspectes, aquest ampli ventall de propostes ideològiques coincidí –l’anticlericalisme i el lliurepensament, per exemple–; per això hi

489 Marfany, 1991: vol. 2, 110.

490 Tasis; Torrent, 1966: vol. I, 254. Cal tenir en compte el moment en què es publicà per entendre la definició en el seu context concret.

491 Gabriel, 1986: 198.

492 Álvarez, 1976: 212.

493 Morato, 1972: 172.

494 Givanell, 1931: 163.

495 Madrid, 1988-1989: volum 1, tom 1, 96.

496 Termes, 2011: 118.

497 Vicente, 1999: 61.

trobem tants textos que hi fan referència, a banda de la fixació de Llunas per alguns temes concrets, és clar.

És evident que *La Tramontana* neix en un context en què hi ha altres revistes populars en català amb gran èxit com *La Campana de Gràcia* o *L'Esquella de la Torratxa*, per exemple. És aquest format el que pren, el d'una publicació popular que alhora vol ser un negoci de subsistència, per això inclou entreteniments, jocs d'enginy, textos narratius, altres de més teòrics, notícies breus, comentaris culturals, altres de l'actualitat, poemes i una gran quantitat d'il·lustracions molt relacionades amb el seu contingut ideològic. Però és clar, també, que un dels trets identitaris bàsics de la publicació de Llunas és que el seu director és un destacat dirigent obrer i ideòleg anarquista, dels principals durant tot el segle XIX. I la revista és la seva forma de situar les seves idees en l'espai públic, sense renunciar en cap moment a fer pedagogia sobre l'anarquisme col·lectivista que proposa. La seva militància, però, no és excloent ni dogmàtica contra tots els qui no pensen exactament com ell i aquest és un fet que condiciona els continguts de la revista i esdevé un dels seus trets diferencials.

És molt important tenir en compte que durant els setze anys que la publicació sortí a la venda, no fou mai una revista orgànica de cap organització ni va fer de portaveu de ningú. Ben al contrari, els ingressos que proporcionà esdevingueren la seva font bàsica de finançament i alhora permeteren viure a Llunas i els seus i aquesta característica pot explicar, també, el model de publicació: popular i, alhora, revolucionària.

e.2.2. El Pregó i altres textos definitoris

El *Pregó* de *La Tramontana* és un text ben aclaridor sobre les intencions de Llunas i pel que fa als referents literaris i estètics que preveu per a la nova publicació. Aquests els podríem situar al voltant de la literatura popular catalana del moment i, sobretot, dels textos que, escrits en català, circulaven entre els lectors i les lectores de la seva classe. A través d'ells podem arribar a fer-nos una idea aproximada sobre quina literatura llegien i quin imaginari compartien les classes populars catalanes a qui Llunas volia adreçar la seva revista. Així, quan al *Pregó* Llunas es refereix a la llengua catalana en què estarà escrita *La Tramontana*, exposa una sèrie d'autors i obres que el públic lector que volia atreure cap a la nova publicació ja coneixia. Llunas parla de:

la peça
o sainet en dues parts
de Saldoni i Margarida
en ombres tan popular;
i l'auca que ve a dar un curs
de la Història natural;
i el romanço de les modes
criticant a n'els gavatxs;
i el llibret tan divertit
de les cançons de Nadal
per cantar-se en los pessebres,
belenes en castellà;
i les llegendes tan cayas,
il·lustrades amb gravats,
que es publiquen a dos quartos
baix la forma de ventalls;⁴⁹⁸

El “sainet en dues parts” a què es refereix, anònim tot i que atribuït a Josep Robrenyo (Barcelona, 1783 – el Carib, 1838), va ser molt popular a Barcelona, però també a la resta de Catalunya, tant que molta gent en coneixia parts de memòria;⁴⁹⁹ i, fins i tot, se’n va fer una versió “en ombres” per fer funcions a teatrets de ninots en cases particulars. Pel que fa al “romanço de les modes criticant a n'els gavatxs”, es tracta d'un text antinapoleònic obra també de Robrenyo.⁵⁰⁰ L'autor va ser “un dels homes més populars de Catalunya, pels seus ideals constitucionals i liberals que defensava enfront l'absolutisme”⁵⁰¹ i alhora “Va tenir una autèntica fòbia als invasors francesos i els fustigà en gran manera emprant un llenguatge

498 Llunas, 1881.

499 En parla, per exemple, Carles Riba al pròleg a la seva antologia d'*Un Tros de Paper* (Riba (cur.), 1920) i, per a una aproximació completa a Josep Robrenyo es pot consultar el pròleg de Pere Anguera a la seva obra teatral catalana (Anguera, 2004).

500 Molas, 1968: 84-87.

501 Solà, 1973: 41.

popular a l'abast de la cultura primària de la societat d'aleshores".⁵⁰² La popularitat del *Sermó de les modes*, o *Sermó furios de les modes*, venia pel fet que se'n feren tirades de 20.000 exemplars, una quantitat increïble a començaments del segle XIX, en un moment en què el seu autor ja era reconegut entre una part important del possible públic lector, i passà a ser "lectura obligada en la majoria de llars catalanes".⁵⁰³

L'auca, el llibret de cançons i el ventall a què es refereix el text en concret no els he localitzat com a tals ja que, tot i que el públic lector suposo que sabia de què parlava, la manca de referències més concretes i de noms propis ens pot arribar a portar a formular suposicions, però no afirmacions categòriques. No obstant això, sí que podem destacar que són tres dels formats d'aquesta literatura popular del XIX, un tipus de literatura que rebia el nom de literatura de canya i cordill per com es venien els romanços, que en són una de les primeres manifestacions. Lluís Solà, a *Un segle d'humor català* explica com:

Els venedors solien situar-se al costat d'una església, en les fires i en els mercats. Els romançaires clavaven un parell de claus a la paret o bé a dos arbres propers i hi lligaven un cordill del qual feien penjar els romanços. Per aguantar aquests cordills hi posaven unes canyes i aquestes "canyes" i aquests "cordills" han donat nom al tipus de literatura que contenien els fulls posats a la venda i que, generalment, consistia en cançons o cobles d'escàs valor literari, però molt del gust del poble.⁵⁰⁴

Així doncs, d'una banda, l'auca; de l'altra, el romanço; el llibret de cançons; i el ventall dibuixat i escrit amb una narració, en aquest cas llegendària; sumades al sainet de teatre, que hem vist en el primer cas, ens donen la majoria de les formes més utilitzades que pren aquest tipus de literatura pel que fa a la seva difusió.

Llunas continua el *Pregó* amb el record d'un autor i una obra que en principi no haurien de ser referent seu de cap de les maneres: Antoni Maria Claret i el seu *Catecisme de la doctrina cristiana*. El *Catecisme* va ser publicat el 1847 amb el subtítol "explicat i adaptat a la capacitat dels nois i noies i adornat amb moltes estampes" i aquest subtítol ens dóna una possible explicació segons la qual podem arribar a entendre la inclusió d'un doctrinari cristià en la carta de presentació d'una revista que serà coneguda pel seu anticlericalisme. Llunas parla d'una obra d'èxit en català i amb això n'hi hauria prou per haver-la inclòs en aquest llistat, però alhora crec que continua la construcció d'un mapa referencial de les formes de la literatura popular que li interessin. En aquest cas, una obra doctrinal que és popularitzada a

502 Solà, 1973: 41.

503 Solà, 1973: 42.

504 Solà, 1973: 35.

través de la forma que pren, amb la inclusió d'estampes i un text "adaptat a la capacitat dels nois i noies". Importa molt si qui no entén el text doctrinal és un infant o un obrer poc llegit? No. Importa la intenció didàctica i de difusió. De fet, tal com diu Clara E. Lida:

es curioso observar cómo el anarquismo incorpora giros religiosos al pensamiento laico y revolucionario. Esto se manifiesta profusamente en los "credos" y "evangelios" socialistas que se multiplican por entonces, aunque sus antecedentes sean muy anteriores.⁵⁰⁵

No importava el contingut de la doctrina de Claret, radicalment als antípodes del que Llunas defensava, sinó el fet que fos en català i que tingués una forma popular que no era estranya a l'obrerisme. De fet, Bakunin, el 1865, ja havia publicat el seu *Catecisme revolucionari* destinat als membres de l'organització precursora de l'Aliança de la Democràcia Socialista i l'andalús Nicolás Alonso Marselau publicà el 1872, a la presó, *El evangelio del Obrero*.

No acaben aquí les referències populars del *Pregó*, ja que el text continua amb un seguit de noms propis que, en tots els casos, formen part de la literatura popular del moment i també d'uns anys enrere:

la llengua que ha estat usada,
i sempre és nova i flamant,
per l'Ola-Vos, en Fornells,
l'Antonet, mossèn Serà,
en Venid caritativos,
l'Amàlia boja, en Xarau,
l'insigne Bernat Xinxola⁵⁰⁶

Algunes d'aquestes referències acaben de situar el tipus de literatura que, almenys en la forma, constitueix el referent en català de les classes populars, si més no en el moment de començar la publicació de *La Tramontana*. Llunas parla de diversos personatges amb nom propi, entre els quals destaca Bernat Xinxola. Aquest és un personatge popular protagonista de l'aforisme "En Bernat Xinxola / que es tira pets a la cassola" i que havia esdevingut, com a conseqüència d'aquest aforisme, sinònim de persona que expulsa gasos sovint a través de la frase "semblar un Bernat Xinxola". Xinxola, però, era molt més i Llunas ho sabia, ja que

505 Lida, 1970.

506 Llunas, 1881

també protagonitzava una auca amb 25 imatges obra del pintor i literat barceloní Modest Urgell en què s'explicava la que era qualificada com la veritable història del personatge. L'auca deia que “fuster de professió, Xinxola va defensar Barcelona com a membre de la Junta Popular Directiva contra el setge d'Espartero, presidida per Joan Manuel Carsí i constituïda per menestrals (un sastre, un mistaire, etc.) el novembre de 1842.”⁵⁰⁷ Un bon tancament per al que fins ara hem vist en aquest apartat. L'auca, una de les formes de literatura popular més celebrades i molt estesa, serveix, en aquest cas, per explicar la història d'un resistent davant del despotisme, tot i que el que popularment es recorda de Xinxola sigui la seva constant mania de tirar-se pets, una tema escatològic també del gust de Llunas, si tenim en compte alguns dels seus poemes d'entreteniment. Si ho apliquem a la literatura popular que defensa el reusenc i que cita en aquest text, entendrem una mica que el contingut havia de ser popular, fins i tot groller, si calia, havia d'arribar amb claredat i dit al nivell que calgués per tal que tothom ho entengués, però sense renunciar, per això, als continguts socials, revolucionaris i, és clar, d'enfrontament al poder, un bon resum del que ell mateix qualifica com a literatura obrerista.

Ja des del primer número del 16 de febrer de 1881, *La Tramontana*, subtitulada *Periòdic vermell* [i a partir del número 136, *Periòdic polític vermell*], deixava clar en primera plana, en la portada, els temes que tenia intenció de tractar: *Política popular. Arts i lletres. Salut Pública*. Aquests lemes es van mantenir a la portada fins al número 290 (el 6 de gener de 1887), quan anunciaren “reformes a *La Tramontana*”, les van esborrar i van emprendre diversos canvis, inclòs el del preu, que passà a ser de dos quartos a cinc cèntims. A partir del número 447 (3 de gener de 1890), la portada inclogué dos textos breus en la capçalera. El de l'esquerra deia:

No més drets sense deures. No més deures sense drets. Els drets individuals són imprescriptibles, il·legislables i INGARRANTIBLES.

Legislar la Llibertat baix pretext de garantir-la és cometre atemptat contra ella.

La llibertat pròpia acaba allí a on comença la llibertat aliena. És lícit, doncs, a l'individu fer tot el que no perjudiqui un altre.

La resignació que prediquen les religions no és més que la fórmula de l'engany amb què es pretén perpetuar la injustícia social en el món. Les religions són caixes d'estalvis que viuen de l'estafa d'admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts al cel.⁵⁰⁸

507 Gomà, 2011.

508 *La Tramontana*, núm. 447, 3 de gener de 1890. Pàgina 1.

I el de la dreta:

La Tramontana defensa els principis liberals més avançats, sense mistificacions ni atenuants de cap mena.

La Tramontana és antireligiosa de totes les religions, perquè totes són igualment dolentes i depressives per a la dignitat i la intel·ligència humanes.

La Tramontana en política defensa sempre el més avançat contra el més reaccionari, i sosté la necessitat d'una gran reforma social que transformi el mode de ser del productor, avui supeditat al capitalisme.

La Tramontana no està afiliada a cap partit, servint els interessos generals de la llibertat sense compromisos ni preocupacions de sectari.⁵⁰⁹

Al davall del de l'esquerra s'hi afegia, destacada, la frase: “La salut del poble és la suprema llei” i a sota del de l'esquerra: “El Treball és la primera necessitat”. Entre els dos, amb la mateixa tipografia, s'explica que “LA TRAMONTANA és el periòdic que es publica en idioma català més avançat en idees polítiques, religioses i d'economia social”.

Alguns dels paràgrafs dels textos situats a dreta i esquerra del títol van canviar amb els anys, tot i que conservaren sempre la seva voluntat emancipadora, antireligiosa i igualitària; tot sota una voluntat de defensa de les llibertats individuals evident. Així, en el número 601, del 3 de febrer de 1893, s'inclouen els paràgrafs “L'embrutit milionari que baix pretext de mentida moralitat i a l'ombra de ses riqueses mal adquirides persegueix qui critica sos vicis i la societat que els consent, és un dels éssers més envilit, degradat i despreciables de la Naturalesa” i, complementant el primer paràgraf de la dreta, “tant si es veu perseguida per hipòcrites farsants com si sent l'*aplauso* de la gent veritablement honrada i digna”.⁵¹⁰

Quedava ben clar que la publicació defensava la llibertat màxima dels individus alhora que la llibertat econòmica fora del capitalisme, sense privilegis de cap mena per a ningú i allunyada de les supersticions i de la influència que fins aleshores tenia l'Església i la Religió en la societat. És a dir, el programa anarcocol·lectivista explicitat en poques paraules amb la voluntat d'arribar a un públic ampli a través de les formes literàries populars, amb un humor sense complexos, crític i, a voltes, fins i tot groller. *La Tramontana* es reclamava escrita “en idioma català” i alhora afirmava que era la més avançada que en aquesta llengua s'escrivia. Si amb el *Pregó* havien establert la forma i el to general de la revista, amb textos com aquests

509 *La Tramontana*, núm. 447, 3 de gener de 1890. Pàgina 1.

510 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 1.

que acompanyaven la capçalera i d'altres que van publicant en el mateix sentit deixen clar quin és l'espai polític que defensen.

Si volem entendre més extensament com es definia la publicació ideològicament, ens pot servir llegir el text que publiquen en la primera pàgina del número 184,⁵¹¹ quan fa cinc anys que surt el setmanari i anuncien una sèrie de millores que van des de la recuperació de les caricatures “de les que a penes ens en deixaven passar cap” un cop ha canviat la Llei de premsa, fins a la millora del paper, la renovació “de la capçalera i de tots els dibuixos intercalats” i uns nous tipus, els elzevirians, introduïts en les tipografies barcelonines per Eudald Canibell i que eren utilitzats bàsicament pels modernistes per a textos llargs ja que en facilitaven la lectura.⁵¹²

Un cop tancat aquest apartat que podríem qualificar de tècnic, s'obre l'ideològic i l'article assegura que de les idees de *La Tramontana* “no cal parlar-ne perquè són ja sobradament conegudes” ja que el director continuava sent el mateix que hi havia des de la fundació del periòdic, les idees del qual “han sigut, són i seran liberals sempre, radicals entre les més avançades, no estant afiliada *La Tramontana* a cap partit polític, si bé d'entre tots prefereix el federal pactista, per ses teories més avançades, descentralitzadores i reformistes que les dels altres partits”. Podríem pensar que Llunas es defineix com a simpatitzant del Partit Republicà Democràtic Federal de Pi i Margall, però a continuació afirma que “En política estem destinats a ser sempre d'oposició, perquè creiem que cap govern pot ni vol fer les coses tan bé com deurien fer-se per a resultar en benefici dels més”. Per tant, de cap partit. No obstant això, la voluntat d'apropar l'ideal a la seva realitat més immediata el porta a afegir que “com nosaltres professem el principi que hem d'estar “sempre amb la Revolució i contra la reacció” “donarem suport a tot allò que signifiquin passes avant en el camí del Progrés, tant polític com social”. La defensa dels interessos de la classe obrera “tindrà bon acolliment sempre en nostres columnes” i “Amics de la llum, mai refusarem discussions amb ningú sobre qüestions polítiques i econòmiques”. Davant la religió diuen que “no pensem perdre-hi el temps” i que “natural és que siguem contraris de totes les religions positives i reveladores, per creure que totes elles tendeixen a l'embotament de la intel·ligència humana”, pel que deixen clar que “no cal dir si serem anticlericals”. Per acabar, defineixen el seu periodisme com a combatiu i afirmen que “Direm les coses netes i clares tal com siguin, sense fer mai com

511 Per a aquesta i les properes cites relacionades amb aquesta explicació: *La Tramontana*, núm. 184, 26 de desembre de 1884. Pàgines 1-2.

512 Vélez, 1984: 215.

l'hipòcrita que va amb compte a no dir una paraula lletja però que no mira prim en ses accions”.

e.2.3. Algunes dades tècniques i els almanacs

L'administració i la redacció del setmanari es trobaven a la mateixa adreça, la de la tipografia La Academia, a la ronda de la Universitat, 96 de Barcelona. A partir del número 385,⁵¹³ però, l'administració passà al carrer de Ponent, 1, 3r, cantonada del carrer del Carme, així és anunciat a la portada, fins al número 400⁵¹⁴ (8 de febrer de 1889), quan s'instal·là al primer pis de la mateixa casa, tal com indica una nota de la secció *Ventades*, el domicili privat de Llunas.⁵¹⁵

Pel que fa a la impremta on la tinta prenia forma damunt del paper, aquesta era La Academia des del primer número fins al tancament de la impremta per raons econòmiques, del qual dóna notícia la publicació en el seu número 564, a l'article no signat *Efectes capitalistes*,⁵¹⁶ en què s'expliquen records personals d'algú que hi havia treballat, que podria ser el mateix Llunas tot i que no ho sabem del cert. L'article està escrit amb un to líric propi d'una persona afectada per la desaparició d'un espai on havia viscut tantes experiències al llarg de la seva vida:

La Academia ha desaparegut del món dels vius, potser per provar una vegada més que no és en aquest món corromput, en aquesta societat envilida en què vivim, el resultat per al més actiu o el més intel·ligent, sinó per al més vil, per al més canalla, per al més explotador, en una paraula, encara que sigui el més burro i el més vagarro.⁵¹⁷

L'autor hi recorda com va entrar a treballar-hi ell mateix:

Nosaltres havíem entrat a La Academia al plantar-se l'establiment fa catorze o quinze anys; en ell desenrotllarem nostres idees aplicades a l'art; allí començarem nostra vida periodística fa prop de dotze anys; allí havem vist desaparèixer d'entre els vius a nostre mestre Rafael Farga i a nostre amic el burgès Ullastres; no és estrany doncs que quan

513 *La Tramontana*, núm. 385, 26 d'octubre de 1888. Pàgina 1.

514 *La Tramontana*, núm. 400, 8 de febrer de 1889. Pàgina 4.

515 Segons s'informa en la fitxa policial de Llunas amb motiu del Procés de Montjuïc, tal com veiem a Dalmau, 2010: 310.

516 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892. Pàgina 2.

517 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892. Pàgina 2.

dimarts a la nit se tingué que dir als treballadors que la casa plegava forçosament, les llàgrimes ens vinguessin als ulls.⁵¹⁸

La Academia havia tingut una importància cabdal en la formació de Josep Lluнас i de bona part dels membres de la redacció de *La Tramontana* i en la seva construcció ideològica i professional. No era estrany que, fos qui fos qui redactà el text, estigués afectat per la seva desaparició.

A partir del número 564,⁵¹⁹ amb el tancament de La Academia, el setmanari passà a imprimir-se a Pujol Soler Impressor, al carrer dels Tallers, 45. Començà, aleshores, una processó per diversos establiments tipogràfics que els portà, a partir del 575,⁵²⁰ a Estampes de L'Avenç, carrer de la Portaferrissa, 21; a partir del 587,⁵²¹ s'imprimí a Estampa de J. Soler, a la ronda de la Universitat, 9; i des del 599⁵²² fins al darrer, el 717,⁵²³ a la Impremta de L'Avenç, a la ronda de la Universitat, 4.

Des del primer número, *La Tramontana* tenia quatre pàgines, un format que mantingué durant tota la seva llarga vida. Això no treu que en alguns números extraordinaris van augmentar el paginat, com els diversos números dedicats a l'1 de Maig, en què passava a tenir vuit pàgines; el número dedicat a “commemorar el IV Centenari del Descobriment d'Amèrica”,⁵²⁴ amb 16 pàgines; o el 422,⁵²⁵ dedicat a la Revolució Francesa de 1789 i de manera especial a les seves dones, que també té 16 pàgines. El format de la revista era de 28,5 per 38 centímetres, i estava impresa en dues tintes, roja i negra, en els seus primers números, i en negra la major part de la resta d'anys.

La capçalera de *La Tramontana* era propietat d'Evarist Ullastres i, a la seva mort, el 3 d'octubre de 1886, Lluнас passà a ser-ne propietari. L'empresa va perdre força en no tenir la disponibilitat econòmica d'Ullastres darrere i això, sumat a les continuades suspensions que patí, posà en perill la revista. Tot i que no tenim dades oficials sobre quants exemplars s'editaven i es venien de *La Tramontana* sí que podem extreure una sèrie de dades que ens poden donar un coneixement aproximat a la seva incidència i repercussió entre el públic lector català i, concretament, sobre la classe obrera durant el període de setze anys en què va sortir.

518 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892. Pàgina 2

519 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892. Pàgina 1.

520 *La Tramontana*, núm. 575, 15 d'agost de 1892. Pàgina 1.

521 *La Tramontana*, núm. 587, 28 d'octubre de 1892. Pàgina 1.

522 *La Tramontana*, núm. 599, 20 de gener de 1893. Pàgina 1.

523 *La Tramontana*, núm. 717, 12 de juny de 1896. Pàgina 1.

524 *La Tramontana*, núm. 584, 7 d'octubre de 1892.

525 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889.

Manuel Vicente⁵²⁶ aporta alguns números concrets a partir de les quantitats de revistes que diuen que volen tirar del número dedicat a la Revolució Francesa, que són “de 7 a 8.000 números”.⁵²⁷ Tenint en compte que en el número 583, quan anunciaven l'extraordinari dedicat a commemorar els quatre-cents anys de l'arribada de Colom a Amèrica, havien afirmat que “Per donar idea del que serà aquest número, basta dir que per a cobrir despeses hem de fer més de doble venda dels números ordinaris, amb tot i ser tan nombrosa la tirada ordinària de *La Tramontana*”,⁵²⁸ segons Vicente es pot suposar un tiratge proper als 4.000 exemplars. Són quantitats no segures, però alhora són les més concretes que podem aportar ja que són les úniques que parteixen de dades concretes i, per tant, les faig meves. Aquesta quantitat de revistes permetria aventurar un impacte important de la publicació anarquista, sovint entre un públic no avesat a la lectura, i menys en català, pel que podem suposar que una bona part dels lectors i de les lectores hi accedia a través d'escoltar com altres persones llegien els textos que la revista contenia.

Hi ha dues capçaleres relacionades estretament amb *La Tramontana* que també van ser dirigides per Llunas: *La Sardana* i *L'Almanac de La Tramontana*. *La Sardana* va ser la capçalera utilitzada per Llunas per poder continuar publicant la seva revista en la prohibició que va afectar *La Tramontana* durant vint setmanes entre 1881 i 1882. Concretament, *La Sardana* va sortir al carrer del 16 de desembre de 1881 al 4 de maig de 1882, quan van publicar el seu número 19. La publicació tenia un aspecte molt més neutre, sense tantes il·lustracions i amb una tipografia més clàssica i austera. *La Sardana* portava com a subtítol “Periòdic defensor dels que sempre perden” i la seva capçalera representava una colla de polítics ballant al voltant del vedell d'or. Cada setmana la revista feia una “ballada” i a la portada també s'hi deia que “Sortirà quan bé li aparegui, donant almenys una ballada cada vuit dies”. L'adreça de la revista es trobava a la mateixa ronda de la Universitat, 96, als locals de La Academia, on també s'imprimia. A la portada, anunciava que es venia en quioscos “a crits” i cada exemplar valia 2 quartos, i les seccions portaven noms diferents a les de *La Tramontana* com *Saltirons*, *Tafaneries*, *Entreteniments* i *Anuncis*.

Treure al carrer *La Sardana* era la mateixa estratègia que havia seguit Llunas amb *La Teula*, però en aquest cas tenint clar que vint setmanes després de nascuda *La Sardana* caldria tancar-la per deixar novament pas a *La Tramontana*, que ja tenia el seu públic. Llunas hi publicà dos articles signats amb el pseudònim de Gimnàstic: *La grossa* i *Els reis*. El primer és

526 Vicente, 1999: 104-105.

527 *La Tramontana*, núm. 420, 28 de juny de 1889. Pàgina 2.

528 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892. Pàgina 3.

un article podem dir que costumista que aprofitant el premi de la loteria el va repartint a diversos tipus humans: “aquell polític tronat i viciós,” “el capellà panxut o escanyolit”, “el diputat que fa moltes promeses d'independència”... fins que l'article arriba al final i, un cop acumulades les denúncies corresponents contra cada un d'aquests tipus humans, exposa que:

dia pot venir també en què nosaltres en traguem una de grossa més grossa que totes les grosses hagudes i per haver. I aquest dia serà aquell en què la humanitat s'hagi entès plantejant els principis de fraternitat universal sense consentir la iniqua explotació de l'home per l'home. Tirin daltabaix i facin bugada neta de tota aquesta olla de cols que avui se'n diu societat i que crec que es descuiden d'afegir-hi d'embolics.⁵²⁹

Els reis és un article que retorna Llunas a l'època de *La Teula*, perquè precisament un article amb aquest mateix títol va provocar el tancament de la revista. L'autor juga amb aquest fet i està a punt “de dir-la grossa”, però es recorda del que li pot passar i l'article s'atura i reprèn la marxa rient-se del mort i de qui el vetlla: “Dimoni de pensament! No me'n recordo ni de la llei d'impresament ni de don Mariano. Maleïda memòria! Que jo dic que hauré de menjar cues de pansa sempre que vulgui agafar la ploma!”⁵³⁰

Pel que fa a *L'Almanac de La Tramontana*, era una publicació especial que va sortir en set ocasions, els anys 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 i 1896. Els almanacs eren revistes de primera línia des del punt de vista estètic, amb portades a color, excel·lents gravats i unes tipografies molt acurades, alhora que sovint incloïen col·laboracions d'escriptors i il·lustradors diferents als habituals de *La Tramontana*. El de 1888 tenia 24 pàgines i la portada a color, mentre que els de 1889 a 1893 i el de 1896 tenien la portada i contraportada a color, 16 pàgines i valien, igual que el de 1888, un ral. Els quatre primers es van imprimir a La Academia, el de 1892 a la Tipografia de la vídua i fills d'Evarist Ullastres i els de 1893 i 1896 a L'Avenç. Les col·laboracions acostumaven a ser més extenses i s'anunciaven en la portada o en la propaganda que feia el setmanari unes setmanes abans i després de la seva publicació i cada un d'ells incloïa algunes seccions que es van repetir els anys en què van sortir. D'una banda, hi havia el *Judici de l'any* que començava en forma de poema llarg, seguit d'una *Secció astronòmica* o, tal com la batejaren el 1896, un *Butlletí astro-còmic de La Tramontana*, i d'una altra, un calendari per al mateix any.

529 *La Sardana*, número 2, 23 de desembre de 1881. Pàgina 1

530 *La Sardana*, número 4, 6 de gener de 1882. Pàgina 1

Aquests calendaris eren particulars,⁵³¹ ja que no només incloïen els dies, les setmanes i els mesos sinó que es tractava de calendaris ideològics. Eren reproduccions de calendaris de grups socials que, al llarg de la història, havien volgut suprimir els calendaris religiosos, que eren els únics que la majoria de la gent coneixia en aquell moment. La voluntat pedagògica dels almanacs era més que evident, ja que alhora s'hi explicava la història i el funcionaments dels diversos calendaris publicats al llarg dels anys.

Així, el calendari per al 1888 va ser un calendari liberal i incloïa efemèrides relacionades amb científics, metges, novel·listes, poetes... El del 1889, era un calendari republicà inspirat en el creat durant la Revolució Francesa per diversos membres de l'Acadèmia de les Ciències francesa en el qual, tal com *L'Almanac* explicava, “L'any estava dividit en 12 mesos de 30 dies justos cada un, i completat per cinc dies afegits en els anys regulars i sis en els de traspàs. La setmana, que no amida exactament ni les llunacions, ni els mesos, ni les estacions, ni l'any, i que tan sols recorda les supersticions astrològiques de l'antiguitat, quedà suprimida.”⁵³²

El del 1890 va ser el calendari positivista que, tal com es deia en la publicació, “l'inventà August Comte en 1849, tenint en compte la religió positiva, substituint a Déu la Humanitat com a objecte de culte públic i privat”.⁵³³

El calendari de 1891 era el socialista i el text que el presentava explicava que havia estat confeccionat tenint en compte tots els seus precedents. És interessant d'assenyalar com el text de presentació remarca que “el dia 18 de març, poc abans de l'equinocci de la primavera, dia en què veritablement comença l'any natural, se proclamà la *Commune* de París, efemèride que marca en la història el primer esforç pràctic del proletariat cap a sa emancipació”⁵³⁴ i, per això, “el dia 20 de març de 1891, dia en què el Sol està en son vertader equinocci de la primavera, s'entra a l'any 21 socialista, o sia que s'han complert ja 20 anys de l'esdeveniment memorable de què es fa partir la nova Era que consagra la justícia del socialisme”.⁵³⁵

El 1892, *L'Almanac* publicà el calendari civil, en el qual cada dia incloïa dos noms, un d'home i un de dona, amb la intenció “de tenir recopilats bona munió de noms a propòsit per a posar a aquelles criatures quins pares no volen imposar-los una religió, ni forçar-los a una

531 Per a una aproximació al tema dels calendaris alternatius com a part constitutiva d'una cultura que volia substituir l'oficial en tots els àmbits de la vida, centrat en aquest cas en la republicana, podeu llegir Gabriel, 2007: 186-190.

532 *L'Almanac de La Tramontana per al 1889*. Pàgina 2.

533 *L'Almanac de La Tramontana per al 1890*. Pàgina 2.

534 *L'Almanac de La Tramontana per al 1891*. Pàgina 2.

535 *L'Almanac de La Tramontana per al 1891*. Pàgina 2.

creença de seguida d'haver vingut al món”.⁵³⁶ Entre els noms que proposaven es trobaven els de Gal·lileu, Copèrnic, Danton, Anaxàgores o Espartac, alhora que el calendari tenia com a data assenyalada per celebrar l'11 de febrer, aniversari de la proclamació de la República a l'Estat espanyol el 1873.

El calendari per a l'any 1893 era el Lliurepensador i aquest no incloïa cap introducció que servís d'explicació o justificació als que fins aleshores havien publicat. *La Tramontana* es trobava assetjada per l'Asociación de Padres de Familia de Catalunya, batejada pel setmanari anarquista amb el malnom de La Fulla, i és a aquests “pares de família” “i a tots els demás tipus escrofullosos i ricatxos típics de Catalunya”⁵³⁷ a qui va deixar l'espai que els altres anys els havia servit per explicar les motivacions del calendari.

L'últim almanac que van treure, el del 1896, va incloure un calendari laic i en aquest cas tampoc es va incloure cap informació complementària.

e.2.4. Les seccions

La Tramontana anà canviant de forma i de continguts al llarg dels 717 números que va arribar a publicar, però la majoria de les seves seccions i la seva estructura general es mantingué. La portada incloïa el nom de la revista amb el gegant que, bufant, feia fora el vell món que combatia i fins al número 290 un article editorial la completava, normalment no signat. A partir d'aquell número, el dibuix que ocupava la darrera pàgina passà a la portada, amb la qual cosa la revista guanyà en vistositat i en contundència estètica.

Pel que fa als articles editorials, alguns cops signats per La Redacció, altres per autors en concret i l'absoluta majoria de vegades sense signar, acostumaven a tractar temes d'actualitat de la setmana i molts cops estaven relacionats amb la portada o amb la il·lustració de la pàgina 4. Alguns cops n'hi havia dos en comptes d'un i mai no portaven títol de secció, és a dir que enlloc deia que es tractés d'editorials tot i que la seva funció en la majoria dels números és aquesta. Aquests articles acostumaven a ocupar les primeres pàgines i podríem suposar que la majoria foren escrits per Llunas, tot i que no hi ha cap constatació d'aquest fet, i, en alguns, quan ell publica articles en aquesta situació de la revista, hi posa el seu nom.

⁵³⁶ *L'Almanac de La Tramontana per al 1892*. Pàgina 2.

⁵³⁷ *L'Almanac de La Tramontana per al 1893*. Pàgina 1.

Les altres seccions que al llarg dels anys va incloure *La Tramontana* són les següents:

e.2.4.1. *Ventades*

La secció *Ventades* incloïa textos breus en forma de notícies, anècdotes i opinions referents a multitud de fets, actes i organitzacions que es trobaven dintre de l'àmbit ideològic, de lluita i de pensament que el setmanari acollia a les seves pàgines. Servia tant per saludar i lloar com per atacar i blasmar les diverses iniciatives de què s'informava. I les informacions podien fer referència tant a la publicació d'un nou llibre com a un fet internacional ressenyable, a una vaga guanyada o que s'estava produint en aquell moment o a la inscripció civil d'un infant al registre civil sense passar per la pica baptismal.

En el primer número de la revista, s'inclouen set breus. N'hi ha tres relacionats amb el fet que aquest és el primer número de la publicació, en el primer dels quals es diu que *La Tramontana* “envia un cordial saludo als demès companys en la premsa, i agraeix les bones paraules que ha dedicat a son prospecte”,⁵³⁸ la història d'un capellà que va ser detingut per no voler pagar en un prostíbul, una acusació de corrupció a la Comissió de Consums de l'Ajuntament de Barcelona, una crítica a *La Campana de Gràcia* per les seves lloances a Sagasta i un comiat crític també amb la publicació *La Bomba*, de qui diu que s'acomiada perquè “ja ha arribat al blanc de sos desitjos, és a dir, a ser poder”.⁵³⁹

Ventades permetia encabir mil i una informacions en el setmanari, alhora que es donaven notícies sobre la mateixa revista o opinions sobre altres publicacions que sovint es criticaven. Per fer-nos una idea d'aquest món alternatiu català tan present a *La Tramontana*, però sobretot a la secció *Ventades*, podem agafar qualsevol dels números de la revista, ja que tots la inclouen i la secció mantenia un to semblant en cada un d'ells. Així, com a exemple analitzem les *Ventades* del número 601 (del 3 de febrer de 1893), que inclou un total de 13 breus, un dels quals en conté tres més en el seu interior. En aquest número, la portada de *La Tramontana* i la pàgina 2 inclouen una il·lustració i una notícia extensa sobre un ball de bastons que el diumenge anterior havia tingut lloc al Circ Equestre en un míting organitzat per estudiants liberals i lliurepensadors davant uns fets succeïts a Madrid dies abans. En contra del míting liberal s'havien mobilitzat “els del club carlista i els *miquels* i els *lluïsos* i alguns *lluços* de la fe”⁵⁴⁰ i tot acabà en un enfrontament amb ferits i contusionats per totes dues bandes.

538 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881. Pàgina 3.

539 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881. Pàgina 1.

540 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 2.

S'inclouen un total d'onze breus dels tretze totals dedicats a l'afer, cadascun d'ells centrat en un aspecte concret del conflicte. Així, si en un s'explica el pla de l'agressió:

Els *lluïsos*, *miquels* i algun estudiant carca, tots amb bastons, promourien l'escàndol dintre, mentre a les portes, amb *bòxers* i bastons, estarien preparats els pinxos del club carlista i alguns repartidors del *Correu Català*; i al sortir de dins, espantats els liberals per l'escàndol promogut, els de les portes els anirien *estovant* que seria un gust.⁵⁴¹

En un altre s'assenyala qui, segons *La Tramontana*, dirigí l'agressió organitzada, sense mai abandonar el to irònic i divertit: “Ens han assegurat diversos estudiants que un dels principals ganàpies del *Correu Català* i el diputat provincial Bohigas capitanejaven un grup a les portes del Circ Eqüestre. ¿Serien aquests dels que, pensant estovar liberals, no feren més que *refer llana* carcunda, repicant matalassos de clatell?”⁵⁴² També s'aprofita una d'aquestes *Ventades* per defensar l'actuació del director de *La Tramontana* en aquest afer després que el *Correu Català* afirmés que “El director de un periódico anarquista que se publica en esta ciudad, a pesar de su civismo y sus principios, no tuvo inconveniente en ejercer de delator, antes de empezar el meeting, denunciando a varias personas a la policía, señalándolas como de opinionas católicas”.⁵⁴³ La revista també lloa els espiritistes barcelonins perquè s'havien adherit a les protestes formulades pels estudiants davant l'agressió.

Altres *Ventades* d'aquest mateix número fan referència a diverses organitzacions específicament obreres, com per exemple la societat Unió del Ram d'Ebenistes, que convoca reunió general extraordinària de socis i no socis “a fi de buscar una solució a les males condicions de treball en que es troben”,⁵⁴⁴ la Societat d'Oficials Constructores de Cotxes, que havia acordat permetre l'entrada en la societat “a les quatre seccions de ferro, fusta, pintura i guarnicionària” i se'ls informava de les hores en què podien anar a cotitzar; o la Societat d'Obrers Lampistes, Llautoners i Llauners de Barcelona, que demanava a diverses societats obreres que els responguessin una proposta que els havien enviat el 24 de desembre “per un assumpte que els interessa”. Les notícies purament obreristes n'inclouen una altra de particular amb amenaça inclosa per un conflicte laboral que ens pot donar una mica la idea de com es portava l'autodefensa obrera en uns moments en què els drets sindicals eren més aviat escassos. Diu *La Tramontana* que:

541 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 3.

542 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 3.

543 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 3.

544 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 3.

Al cabo de vara de l'ebenisteria de can Riquer, anomenat J. Marquès, no li estaria mal que es recordés del que va passar-li a can Costa, pel fet que dissabte feu despatxar els que no s'acontentaven amb 16 rals de jornal a què els havia posat essent fadrins de 18 i bon profit. ¿Què vol que li tornin a propinar una altra pallissa en què es quedi com un carlí dels del Circ Eqüestre?”⁵⁴⁵

La secció es tanca amb la convocatòria d'una conferència que sota el títol “La civilització en la societat passada, present i pervindre” havia de donar un tal V. Marc en el Centre de Fusters de Barcelona.

Per tant, hi trobem tractament de l'actualitat des de múltiples punts de vista, amb referències a informacions i comunicats sobre persones i entitats o associacions, informacions organitzatives del moviment obrer i convocatòries culturals en un mateix número i en una mateixa secció. Els 707 números de *La Tramontana* ens permeten veure, a través d'aquesta secció més que des de cap altra, les constants relacions, trobades i desencontres entre un dens entramat d'organitzacions, lluites i individus que conformaven el moviment obrer i popular, republicà, anarquista, progressista, lliurepensador i anticlerical dels 16 anys en què el setmanari va sortir al carrer, alhora que ens pot donar una idea acurada i concreta sobre les estretes relacions que l'anarquisme col·lectivista català del moment va teixir amb multitud de persones i organitzacions de l'ampli espectre ideològic de les esquerres catalanes del moment.

e.2.4.2. *Mal Temps*

Mal Temps és l'altra gran secció informativa constituïda per notícies breus de *La Tramontana*. En aquest cas, és la secció dedicada a l'anticlericalisme i a combatre l'obscuritat dels que defensaven una societat en què una certa moral retrògrada i conservadora manés damunt de totes les persones tal com fins aleshores havia passat. És un espai perfecte per veure des de la primera fila el xoc de trens entre aquesta societat dirigida amb mà de ferro per capellans, frares i moralistes ultraconservadors i la que l'anarquisme i la resta de pensaments socials emancipadors proposaven en què es fes evident la separació entre l'Estat i l'Església i en la qual el progrés i la ciència deixessin enrere la religió i la superstició.

⁵⁴⁵ *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893. Pàgina 3.

Per fer arribar al públic lector els pensaments anticlerical, laic i ateu, sovint barrejats i poques vegades explicitats de manera diferenciada, *Mal Temps* recorre als mateixos recursos que utilitza bona part de la premsa republicana i popular de l'època. Aquestes publicacions incloïen sovint històries en què les persones suposadament religioses o de moral religiosa sempre se saltaven els seus propis preceptes, sobretot els relacionats amb el vot de castedat. Les històries tenen forma de relats basats en la realitat i, per això, estan situades en llocs concrets i prenen la forma de notícies. Segurament, moltes eren reals, però segur també que la imaginació i la creativitat tenien part de culpa en la redacció de moltes d'elles.

A *La Tramontana*, aquests minirelats s'inclouen en la secció *Mal Temps* i suposen una bona mostra d'un tipus de narrativa, l'anticlerical, que partint d'un costumisme divertit i alegre el que buscava era conscienciar el públic lector sobre la maldat de l'estament clerical i situar-lo en la desconfiança envers capellans, frares i monges. Aquests, sense excepcions, esdevenien sinistres personatges de qui s'expliquen les més terribles aberracions, sempre al costat d'altres històries en què predominava l'humor i la jocositat. En tenim un molt bon exemple en el número 204 de la revista en què el primer text breu de *Mal Temps* recull bona part dels tòpics que número rere número es repetien al voltant de la maldat del clero i del no compliment dels preceptes que ells manaven que complissin els altres. El reproduïxo sencer perquè crec que és així com es pot entendre a què em refereixo:

El capellà de l'ermita de la Mare de Déu de Mont, prop de Tortellà, té una majordoma d'uns divuit o dinou anys, filla de Salas.

El pare d'aquesta majordoma anà a veure sa filla, i trobà que se li inflava el ventre.

Anà a veure el reverend, i li preguntà mig escamat què era allò de sa filla.

I el reverend li digué que allò eren les aigües, i que no passés cap cuidado per la part lletja de la cosa, que tot el més que podia succeir-li era que es tornes hidròpica, i això ja se li curaria amb facilitat.

El bon jan del pare s'ho cregué com un ruc, i marxà tranquil.

Però vet aquí que als quatre o cinc mesos tornà a veure la seva filla, i me la trobà amb un bombo que no deixava lloc a dubtes de quina mena d'hidropessia patia, afegint ella a son pare que li havia causat el capellà, amb qui feia vida matrimonial.

Enfurismat, emprèn el pare el reverend, i li diu:

–Pare, m'estranya molt que un home com vostè i amb el càrrec que representa, pugui fer unes accions tan criminals com la de deshonrar la meva filla, deixant-la en l'estat que es troba.

I saben què va contestar el reverend?

Atenció:

–Ja em creia jo que em vindria dient que estranya molt aquestes coses, però li asseguro que no hi ha motius per a estranyar-se'n; si hagués quedat prenyat jo, sí que tindria d'estranyar-lo molt; però que hi hagi quedat la seva filla, no ha d'estranyar-lo gens, perquè és el més natural del món (textual).

Ara diguin si aquest capellà no es mereix un premi per la franquesa.

O una bona garrotada per poca-vergonya.⁵⁴⁶

El consell final sobre la garrotada que es mereix el capellà per poca-vergonya, és norma en altres narracions de la mateixa índole, com les que s'inclouen en la mateixa secció del número 299 situades a Itàlia:

A Marcellina, petit poble prop de Torí, un capellà va fugir amb la muller del sagristà. Mes aquest, anomenat Progetti, no opinà per perdonar les ofenses, sinó que agafà un punyal, i anant-se'n a trobar el reverend, va enviar-lo en tren directe a la glòria propinant-li tres parells de punyalades fins al mànec.

A Pozzone, prop de Nàpols, el rector va seduir una germana de l'alcalde, i aquest, no fent-li gràcia les gràcies del reverend, li estengué també la cèdula per a l'altre món, enviant-lo amb Crist a ganivetada seca.⁵⁴⁷

La violència, però, no és patrimoni de pares, germans o sagristans, ja que sovint s'expliquen històries en què els violents són els membres de l'Església o els defensors de la fe catòlica, ja siguin carlins o els mateixos capellans, com el protagonista d'un dels apunts de *Mal Temps* al número 443:

Un capellà tres vegades assassí.

Es diu de nom Boudes i molts li diuen *pare* abans del nom.

Havia assassinat, –no són pas romanços– *nada menos* que tres abats: el de Lagarde, el de Saint Cirq i el de Taurines. NO en una sola ocasió, sinó en tres distintes.

546 *La Tramontana*, núm. 204, 14 de maig de 1885. Pàgina 4.

547 *La Tramontana*, núm. 299, 11 de març de 1887. Pàgina 4.

I el flavi, el pietós assassí, anava amagat feia temps, quan ara de poc me l'han atrapat a prop de Montpeller.

Aquest Saca-mantecas de sotana també devia sostenir que la religió és la moral, que la religió és un fre contra les males passions i que fora d'ella no hi ha salvació possible.

Mentider!, –se li podia dir–, prediques allò que no creus!⁵⁴⁸

Moltes de les narracions tracten temes relacionats amb els miracles i les supersticions, que es combatien des de les pàgines de la premsa progressista sobretot ridiculitzant-los i confrontant-los amb el món de la ciència o de la salut pública. Un bon exemple d'aquesta manera de procedir el tenim en el número 542 de la revista, quan s'explica un d'aquests “miracles” de la següent manera, apel·lant a la prohibició d'unes pràctiques supersticioses fora de lloc en un món que volien que fos modern i sa:

Lo diumenge passat, dia de Santa Llúcia, en l'església d'aquest nom d'aquesta ciutat es féu la cerimònia de cada any, que és un sinapisme per a la civilització i una brutícia religiosa altament condemnada per la higiene i el sentit comú.

Al darrere d'una taula a on hi ha una safata per a recollir diners per al culte de la santa, s'hi col·loca un capellà amb una pedra a les mans que diuen que és una relíquia de la casa, i a cada persona que afluixa la mosca en aquella safata li passa la pedra pels ulls, per tal que *santa Llúcia li conservi la vista i la claredat*.

I vet aquí que com a aquesta cerimònia hi van molts malalts de la vista, cada lleganya i *vorilla* d'ull que s'enganxa a la relíquia canta el misteri, i en passar la pedra per tants i tants ulls malalts es fa una *barreja* de matèries... *piadoses* capaç de fer tornar cec el més devot que li passin allò per qualsevol ull.

No fóra hora que l'autoritat, vetllant pels ulls de la ignorància i del fanatisme, privés aquestes pràctiques tan potineres com antihigièniques i indignes del final del segle XIX?⁵⁴⁹

Alguns cops, els textos breus defensaven qui plantava cara a capellans, com els mestres racionalistes que eren atacats pels capellans conservadors, tal com expliquen quan diuen que “Els *carcundes* de Manresa han ferit d'una traïdora pedrada el mestre d'una escola laica d'aquella ciutat. El geni fins a la sepultura, o el que és igual: De *carcunda* i de salvatge se n'ha de venir de mena.”⁵⁵⁰ Aquests textos ens informen alhora de tot un llenguatge popular propi utilitzat per escarnir el món de l'Església. Així els religiosos retrògrads s'anomenen

548 *La Tramontana*, núm. 443, 6 de desembre de 1889. Pàgina 4.

549 *La Tramontana*, núm. 542, 18 de desembre de 1891. Pàgina 4.

550 *La Tramontana*, núm. 270, 20 d'agost de 1886. Pàgina 2.

“carcundes” o “carcamals”, els capellans són “escarabats”, “rucs”..., la trona de les esglésies és “el cubell sagrat”... i als que creuen en miracles i en l'Església els acusen de “tenir llana al clatell” i, per oposició, els lliurepensadors són “esquilats”.

Una de les fonts de notícies que de manera continuada apareix en aquesta secció és la lluita per l'escola laica i no religiosa, per l'escola racionalista i no sotmesa a les supersticions. És un dels grans punts d'enfrontament entre l'Església i els nous corrents socials que proposen, ja des del republicanisme, una completa separació de l'Església i de l'Estat, alhora que defensen la possibilitat de crear escoles laiques o racionalistes des de les societats obreres com a forma de fugir del control ideològic religiós. Constantment trobem continguts de textos com el que s'expressa en el número 162 de la revista quan un breu de *Ventades* informa que:

Nos escriu de Perpinyà un tal Ramon Soler, habitant en la rue Dagabert, 26, participant-nos que son petit fill Eloi ha sigut víctima de la brutalitat d'uns frares mestres de l'escola de Sant Mateu, els quals li clavaren una pallissa que si son pare s'hi troba davant no van els frares a Roma per la penitència.

En dita escola no es fa res més que ensenyar els nois a resar, d'anar a missa i de rebre trompades.

I tan poc estimen sons fills els pares que els hi porten?

Afegim dades i arguments en favor de l'ensenyança laica.⁵⁵¹

Alhora, la defensa de les escoles laiques davant dels atacs rebuts per part de capellans i polítics dóna una idea aproximada de la violència, almenys quant a paraules, que aquest debat podia arribar a tenir. Tenim, com a exemple, el cas del rector de Tornabous, que:

enfilat el cubell de la seva bogada, les ha emprès amb tanta valentia contra les escoles laiques, que ha fet prometre als seus feligresos que rebrien a cops de pedra en el poble qualsevol que anés a parlar d'aquestes escoles.

I escolti, tarambana reverend: si algun dia hi ha “trageries” al poble per la odiosa propaganda de vostè, com li prendrà la consciència?

Ja veig com riu.

Parlar a certs ensotanats de consciència és perdre el temps miserablement.

També són constants els textos de suport als feligresos que, tot i anar a missa, no fan cas de les indicacions morals obligatòries que els fan els capellans. Així, per exemple, en el 551 *La Tramontana*, núm. 162, 25 de juliol de 1884. Pàgina 3.

número 604 el redactor felicita els qui a Premià havien desobeït les prèdiques contra el ball el primer dia de quaresma:

M'escrivi un feligrès de Premià de Dalt que el rector del poble va desfogar-se diumenge des de la trona contra els que ballaren pel primer dia de quaresma.

Bé, i què? Deixeu-lo fer.

I qui vulgui ballar que vagi fent la seva.

I en pau tots.⁵⁵²

I evidentment, la secció celebra l'arribada de qualsevol desastre, ja sigui natural o provocat per humans, sobretot si aquest desastre descarrega damunt dels religiosos o clericals:

A Almeria han hagut de tancar una església, perquè a causa dels diversos llamps que havien caigut en aquella amenaçaven enterrar de viu en viu els devots que anessin a pasturar l'ànima per aquells terrenys divinals.

Per això recomano que ningú vagi a missa mentre a les esglésies no posin parallamps.

I quan en tinguin... tampoc.⁵⁵³

o que “Quatre calzes, un copó i no sabem si alguna altra eina d'obrir forrellats del cel foren robats la setmana passada de l'església de sant Pau de nostra ciutat. El primer que va adonar-se del robatori fou el sagristà. El tribunal sembla que per ara encara no ha agafat ningú”⁵⁵⁴ i, en un to encara més divertit i foteta, quan diuen i opinen que “Ha sigut escurada l'església de Sant Jaume de Vigo, emportant-se els lladres fins les enagües de les verges i els calçotets dels sants. I a tot això la providència sense fer cap miracle. Ni la Guardia Civil tampoc.”⁵⁵⁵

e.2.4.3. Cabòries

Cabòries era la secció de *La Tramontana* dedicada als entreteniments, una secció que el mateix Lluнас ja havia inclòs en publicacions com *La Teula Barcelonina*, on s'anomenava *Entretenimenomania*, o *La Teula*, on no tenia secció diferenciada, però sí que es localitzava en la darrera pàgina amb text de la publicació, tal com fa a *La Tramontana*. També s'inclou

552 *La Tramontana*, núm. 604, 24 de febrer de 1893. Pàgina 2.

553 *La Tramontana*, núm. 535, 30 d'octubre de 1891. Pàgina 4.

554 *La Tramontana*, núm. 212, 10 de juliol de 1885. Pàgina 3.

555 *La Tramontana*, núm. 231, 20 de novembre de 1885. Pàgina 3.

aquesta secció, tot i que amb el títol d'*Entreteniments*, a *La Sardana*, la publicació que substitueix *La Tramontana* quan aquesta és suspesa.

Cabòries incloïa jocs de paraules de molt diversa índole,⁵⁵⁶ de jeroglífics a altres jocs d'enginy, entre els quals també hi havia, a vegades, formes poètiques com els epigrames, epitafis i aforismes; els *accentígrafs* i *logogrifos* numèrics; les endevinalles, converses i xarades; i els rombes, triangles o quadrats de paraules. També s'hi podien trobar altres entreteniments com el salts de cavall, trencaclosques, quints de paraules, creus de paraules, enigmes, sinonímies, quadrats numèrics, mudances, figures de paraules, figures de números, combinacions numèriques, terços de síl·labes, anagrames, fugues de consonants, fugues de vocals, triangles, *intrínquilis*, targetes, triangles de paraules, problemes enfigassats, trencacaps i converses. En aquest tipus de composicions es juga constantment amb el doble sentit de les paraules, l'enginy d'autors i lectors, l'humor, i les expressions i frases fetes populars. Quan s'utilitzen formes poètiques, aquestes són sempre formes mètriques i compositives presents en la majoria de la premsa popular de l'època amb un extraordinari èxit entre els lectors i les lectores. Tot i ser una secció d'entreteniments, molts d'aquests, per exemple les endevinalles, també responen a una clara intencionalitat ideològica.

e.2.4.4. A la gàbia!

A la gàbia! és una secció que va aparèixer del número 375 al 714 no de manera continuada, és a dir que no sortia en cada número del setmanari, però sí sovint. Es tracta d'un recordatori amb mala bava als corresponents venedors i repartidors de la revista de fora de Barcelona que no pagaven els paquets que els enviaven. La primera vegada que aparegué ja portava per títol *A la gàbia!!!*, era en el número 375 i se situava a la part inferior dreta de la pàgina 4 de la revista. En aquesta primera aparició s'informava de la creació de la secció i es deia al primer "rata" que calia pagar el que devia: "Que s'espavili l'excorresponsal de Lleida J. M., que si no paga aquest mes ell estrenarà la gàbia dels rates."⁵⁵⁷ J. M. no va pagar i en el número 398 va guanyar el títol de *rata primer*, ara ja amb el dibuix de la gàbia de rates que portaria en endavant i amb el nom complet del morós, Joaquim Miquel de Lleida, que "s'ha menjat 27,50 pessetes de *Tramontanes* i encara no les ha pogut pair, a pesar dels multiplicats remeis que li

556 A l'apartat g.2.1.1 d'aquesta tesi parlem de les composicions d'aquesta mena que hem atribuït a Llunas.

557 *La Tramontana*, núm. 375, 17 d'agost de 1888. Pàgina 4.

ha enviat l'Administració en cartes, lletres, rebuts i multitud d'ingredients per l'estil".⁵⁵⁸ Malgrat aquest mètode tan expeditiu de cobrament als deutors, en el mateix número també s'anunciava que "No sortirà mai a la nostra col·lecció de rates ni l'infeliç que una malaltia o qualsevol desgràcia l'ha fet retardar, ni el qui ha trobat llarga temporada sense feina, ni aquell que hagi pagat bona part del seu deute."⁵⁵⁹

A la gàbia! sortí fins al número 714 de *La Tramontana* un total de 34 vegades, incorporant el llistat dels *Rates consagrats*, és a dir dels venedors que ni així pagaven el que devien.

e.2.4.5. *Correspondència i Cartes de fora*

Cartes de fora publicava les cartes que els lectors els feien arribar, a vegades signades per autors individuals, sovint amb pseudònims com Cul d'olla, Excomunicat o Àngel Banyetes, però també per grups o organitzacions, societats obreres, etc. Els lectors es referien a Llunas anomenant-lo "Endimoniat director", "Condemnat company", "Perseguit director" o "Esquilat director". Normalment en publicaven dues o tres, tot i que alguns cops la llargada d'alguna d'elles feia que només en cabés una. La secció estava situada després dels articles editorials i, normalment, s'hi explicaven notícies de les localitats dels autors o s'hi relatava algun fet sobre el qual es volia informar.

Per completar la participació popular en el setmanari, hi havia la secció de *Correspondència*, una secció que quan es publicava se situava al final de la darrera pàgina de *La Tramontana*, feia un repàs i es contestaven les que havien rebut, la majoria incloent textos per publicar, observacions i crítiques, de manera molt breu, quasi telegràfica:

Verbigràcia: del que envia aprofitarem la sinonímia i el jeroglífic. –*Un Barceloní*: el sonet és defectuós, les cabòries, molt bé. –*S.G.*: De tot el que envia no serveix més que la segona xarada. La carta és bastant llarga i bastant difusa. –*A. Salabert*: anirà algo del segon enviament. –*F.G.*: per aprofitar sa poesia s'ha de corregir bastant. Veurem.⁵⁶⁰

558 *La Tramontana*, núm. 399, 25 de gener de 1889. Pàgina 4.

559 *La Tramontana*, núm. 399, 25 de gener de 1889. Pàgina 4.

560 *La Tramontana*, núm. 134, 12 de gener de 1884. Pàgina 4.

e.2.4.6. Espectacles, Teatres, Belles Arts...

Espectacles incloïa crítica bàsicament teatral i va tenir altres noms com *Teatres*. Va ser una secció molt present en els primers anys de la revista, signada primer per Consueta i després, en els números 166, 168 i 172, per Linet, que deixà pas a T.Z.I. i T.Q.L., alternat amb altres que no van signades. A partir del número 463 i fins al 604, pràcticament cada dos o tres números, la signa Leopolda G. i, a partir d'aleshores, Sedepatí, Filarmònic i Edom, alternant amb alguns altres que no porten signatura.

La secció *Belles Arts* apareix en els primers números de *La Tramontana*, signada per K, Eudald Canibell, que hi publica notes sobre pintura.

e.2.5. Redactors i escriptors

e.2.5.1. Els membres de la redacció

Al llarg d'aquests prop de setze anys de vida, *La Tramontana* va ser dirigida per Josep Llunas. Ell la va compondre i la va imprimir, se'n va encarregar de l'administració, va portar la secció de correspondència, la va dirigir, hi va escriure..., en va ser el centre motor i molt més, però no hi estava sol. Quan passà a ser-ne el propietari de la publicació, sabem que “La Redacció de *La Tramontana* està des d'avui constituïda pels escriptors següents: Cels Gomis, Emili Guanyavents, Eudald Canibell i Josep Llunas”;⁵⁶¹ tot i que en el següent número de la publicació s'informava que Emili Guanyavents només n'era col·laborador.⁵⁶² A finals de febrer de 1890,⁵⁶³ després de cinc setmanes d'absència per malaltia, Llunas es recuperà, però quedà bastant tocat, pel que es van fer canvis, tot i que pocs, i la redacció va passar a estar formada per Eudald Canibell, Emili Guanyavents, Anselmo Lorenzo i Josep M. Codolosa; Llunas continuà com a director i administrador. Molt possiblement, a banda d'aquests noms, altres persones de l'entorn de La Academia col·laboraven en les tasques diverses que requeria la

561 *La Tramontana*, núm. 290, 6 de gener de 1887. Pàgina 4.

562 *La Tramontana*, núm. 291, 14 de gener de 1887. Pàgina 3.

563 *La Tramontana*, núm. 455, 28 de febrer de 1890. Pàgina 3

sortida de la revista, tot i que no en tenim dades concretes ni explícites i, per tant, no ho podem afirmar amb noms i cognoms.

El grup format pels que apareixen en algun moment com a membres de la redacció mereix un petit estudi a banda, ja que constitueix el grup de persones més properes a Llunas durant aquests anys, tot i que no només en relació amb el setmanari. Amb ells i altres comparteix la feina de tipògraf i la seva militància sindical i obrera, que molts cops s'arriben a confondre. Els homes que apareixen com a membres de la redacció segurament escrigueren molts més textos dels que els podem atribuir, precisament perquè molts cops utilitzaven pseudònims o no els signaven, exactament igual que el director de la publicació.

-Cels Gomis i Mestre⁵⁶⁴ (Reus, 1841 – Barcelona, 1915). Reusenc com Llunas, és un dels escriptors internacionalistes que participen en la redacció de *La Tramontana*. Treballà com a enginyer de camins, canals i ports, després d'estudiar-ne, a partir de 1850, a Madrid, la carrera. El 1862 tornà a Catalunya i participà activament en la Revolució de Setembre amb els republicans federals. Va conèixer Valentí Almirall durant l'assalt a l'Ajuntament de Barcelona de qui va ser amic tota la vida, malgrat les discrepàncies ideològiques. El 1869 participà en l'aixecament federal de setembre i s'hagué d'exiliar a Ginebra. Va ser un dels homes de l'Aliança de la Democràcia Socialista i de la Internacional i, el març de 1870, s'instal·là a Madrid on va ser secretari del consell de redacció de *La Solidaridad*. Després del Sexenni, no es dedicà a l'activisme polític, tot i que col·laborà en diverses publicacions anarquistes, com *El Productor*, *Acracia* i *La Tramontana*. El 1876 tornà a Barcelona i es dedicà bàsicament a l'estudi del folklore, i el 1909 deixà la seva feina d'enginyer i va passar a treballar com a director literari per l'editorial Seguí de Barcelona.

Tal com indiquen Rodergas⁵⁶⁵ i Manent/Poca,⁵⁶⁶ Gomis signava amb les inicials C. G. , C.E. de C. i Cels Enrich de Campflorit, Celso Enrique de Campflorit i Campflorit. Al número 133 de *La Tramontana*, publicà un poema signat com a Campflorit.

-Eudald Canibell⁵⁶⁷ (Barcelona, 1858-1928). És un tipògraf que va començar a treballar al taller tipogràfic La Academia entre 1877 i 1878. Va ser membre de la Societat Tipogràfica de Barcelona, creada el 1879, a la qual van estar associats molts dels antics dirigents bakuninistes de l'AIT, com Antoni Pellicer, Anselmo Lorenzo i el mateix Llunas. El 1882 participà en la

564 Emili Samper l'ha estudiat en la seva tesi doctoral (que es pot consultar al web de la URV) i un resum de la part biogràfica d'aquesta tesi es pot llegir a Samper, 2013.

565 Rodergas, 1951: 65.

566 Manent; Poca, 2013: 79-90.

567 La informació sobre Canibell ha estat elaborada a partir de Marín, 2003.

fundació de la Solidària, amb el grup escindit del qual formaven part el mateix Llunas, Antoni Pellicer... La Solidària va entrar a la FTRE i des de 1883 va ser secretari de la secció de sociologia de l'Associació d'Obrers Tipogràfics. De 1882 a 1883 va ser membre de la comissió federal de la FTRE i viatjà per diversos països d'Europa. A partir del 1884 va ser secretari del Consell de redacció del diari *La Asociación*, òrgan de l'Associació d'Obrers Tipogràfics. Entrà a la redacció de *La Tramontana* quan Llunas emmalaltí, el 1890. Aquest mateix any va ser nomenat director de la Biblioteca Arús gràcies a la seva amistat amb Valentí Almirall. Allà va escriure les notes biogràfiques de Farga Pellicer, Pellicer Paraire i Anselmo Lorenzo, que serviren a Manuel Reventós i Max Nettelau per a les seves obres sobre la Internacional a l'Estat espanyol. Abandonada la seva militància activa com a dirigent sindical, va desenvolupar tasques lligades amb el seu ofici de tipògraf i dibuixant.

D'Eudald Canibell he localitzat 18 intervencions signades a la revista, 17 amb els pseudònims K. i E. K., i un dibuix signat com a E. Canibell. Tot i que Manent-Poca només li atribueixen el pseudònim E. C., aquest no l'utilitzà a les pàgines del setmanari anarquista, on sí publicà quatre articles de crítica artística a la secció *Belles Arts* en els quatre primers números, 11 articles editorials a partir del número 6 de la revista i fins al 170, el 1884, i tres dibuixos signats, un d'ells a *La Tramontana* 243 amb el seu nom E. Canibell.

-Emili Guanyavents i Jané (Barcelona, 1860-1941). Tipògraf i traductor, Guanyavents⁵⁶⁸ des de ben jove freqüentà els cercles catalanistes tant polítics com literaris. Participà en el Congrés Catalanista impulsat pel *Diari Català* d'Almirall, una publicació en què col·laborà activament el 1881. Va col·laborar també al diari *La Luz* de Rossend Arús, el 1885; a *La Tramontana*, de la qual va ser membre del consell de redacció de 1886 a 1889; a *La Veu de Centre Català*; i a *L'Avenç*, sobretot entre 1892 i 1893, on publicà composicions en vers.

Entrà en contacte amb l'anarquisme a través de la seva feina de tipògraf i prengué part en el congrés de constitució de la FTRE. A partir de 1892 s'apartà de l'anarquisme orgànic. Com a poeta seguia el simbolisme maragallista i les seves composicions eren llegides en nombroses vetllades lliurepensadores i anarquistes. Participà en el I Certamen Socialista de Reus el 1885 i, el 1888, va guanyar la Flor Natural als Jocs Florals. Publicà els seus poemes en els llibres *Alades* (1897) i *Voliaines* (1903) i traduccions de poesia a *Trasplantades* (1910). La seva lletra d'*Els Segadors* guanyà el concurs convocat per la Unió Catalanista el 1899 i, tot i que donà lloc a una polèmica, ha restat com la versió actual.

568 Les dades sobre Guanyavents han estat extretes de la semblança biogràfica que Teresa Abelló en fa dins en el *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (Abelló, 2000: 701)

Signats amb el seu nom, publicà dos poemes dedicats a Calderón de la Barca i a Garibaldi en els números 17 i 50, respectivament, de *La Tramontana* i dos poemes més en el número 213, un d'ells dedicat als màrtirs del treball.

-Anselmo Lorenzo⁵⁶⁹ (Toledo, 1841 – Barcelona, 1914). És un des intel·lectuals més importants de l'anarquisme espanyol del segle XIX. Tot i que natural de Toledo, des de molt jove vivia a Madrid i va ser membre del grup que constituí el primer nucli internacionalista de l'Estat el 1868. El 1870, a Madrid era redactor del periòdic *La Solidaridad* (de 1870 a 1871) i va participar en el Congrés Obrer de Barcelona com a delegat. S'exilià i el 1874 s'establí a Barcelona on treballà com a corrector de la Llibreria Religiosa i Científica i a les impremtes España, Del Hospital i a La Academia. Va ser membre del consell local clandestí de la FRE en plena decadència i membre de l'Aliança de la Democràcia Socialista. El febrer de 1881, la Comissió Federal de què continuava formant part va ser acusada de falsificar un escrutini i en va ser expulsat. S'apropà als corrents insurreccionals del moment i el 1885 reingressà a l'organització obrera, moment en què era membre de la Societat Tipogràfica de Barcelona i s'afilià a la lògia maçònica Hijos del Trabajo, de la qual fou cavaller Rosa-Creu.

El 1885 participà en el I Certamen Socialista de Reus i col·laborà a *La Asociación, El Productor, La Tramontana, Tierra y Libertad, La Revista Blanca* i *El Porvenir del Obrero* de Maó. És autor d'un àmplia obra doctrinal i propagandística expressada en multitud de llibres i fullets com *Acracia o república* (1886), *Fuera política* (1886), *Justo Vives* (1893) o *El estado* (1895). La seva obra més important és *El proletariado militante*, on recull les seves vivències en el moviment obrer.

Anselmo Lorenzo publicà a *La Tramontana*, en català i castellà, diversos textos com un article signat amb les inicials A. L. amb el títol *La vida contemplativa*⁵⁷⁰ en el número 214, dedicat a commemorar el 50 aniversari de la crema de convents de 1835; un reportatge signat amb el seu nom en català, Anselm Lorenzo, titulat *El descobriment d'Àmerica*⁵⁷¹ i un editorial en el mateix número 584; dos articles signats amb la inicial L. amb els títols *La Revolució francesa*⁵⁷² i *Las mujeres en la revolución*⁵⁷³ en el número dedicat a les dones de la Revolució de 1789; i en el número 565 la publicació de Llunas reproduceix un article seu en castellà escrit

569 Les dades de Lorenzo han estat elaborades a partir del llibre de Rafael Villena (Villena, 2009) i de la biografia de Pelai Pagès (dins Pagès; Martínez, 2000: 800-801).

570 *La Tramontana*, núm. 214, 25 de juliol de 1885. Pàgina 1.

571 *La Tramontana*, núm. 584, 7 d'octubre de 1892. Pàgines 2-3.

572 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889. Pàgina 2.

573 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889. Pàgines 6-7.

expressament per al periòdic *El Imparcial* de Madrid sobre els fets de Jerez de 1892 que el periòdic madrileny no havia publicat.

-**Josep Maria Codolosa** (1835-1898) és el membre de la redacció més literari i menys relacionat amb els ambients anarquistes i d'esquerres del XIX, almenys orgànicament. Acompanya Llunas des de *La Teula* i era llibreter i periodista, com a poeta publicà les seves composicions en diverses revistes com *La Gramalla* (1870), *La Campana de Gràcia* (1874), *La Roja* (1881), de la qual en va ser director, *L'Avenç* (1882) i *La Trompeta del Jovent* (1887). Tot i que no coneixem la seva militància política o sindical, sí que és cert que per alguns poemes que publica a *La Tramontana* podem dir que no estava allunyat dels plantejaments de la resta del grup. Així a *Himne socialista* diu:

Guerra a l'aristocràcia,
que es riu del nostre plor!
Que pagui el mal que faci
qui siga malfactor!
Mostrem nostre valor
en contra el pillatge
de tigres inhumans,
cridant amb tot el cor:
que mori el vassallatge!
Que morin els tirans!⁵⁷⁴

En el número 274 de *La Tramontana* s'informa de la sortida d'un llibret seu de poesies amb el títol de *Calentetes, calentetes!*⁵⁷⁵ i en el número 492 apareix un breu sobre la subscripció que *La Tomasa* havia obert en el seu suport, ja que es trobava malalt des de feia temps “per quin motiu també ha deixat de pertànyer a la redacció de nostre periòdic.”⁵⁷⁶ És abans de deixar de formar part de la redacció quan trobem el major nombre de col·laboracions de Codolosa a *La Tramontana*. Així, a les pàgines del setmanari he localitzat 23 poemes,⁵⁷⁷ una cançó, un epitafi i la peça teatral *El drapaire i el poeta*, que apareix publicada en tres números.

574 *La Tramontana*, núm. 478, 26 de setembre de 1890. Pàgina 3.

575 *La Tramontana*, núm. 274, 17 de setembre de 1886. Pàgina 3.

576 *La Tramontana*, núm. 492, 2 de gener de 1890. Pàgina 4.

577 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 40, 434, 437, 439, 441, 444, 445, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 455, 461, 462, 464, 466, 468, 478, 479, 486 i 487; la cançó en el número 452; l'epitafi en el 438, i la peça teatral *El drapaire i el poeta* en els números 473, 474 i 475.

e.2.5.2. Els altres escriptors

Més enllà dels noms que apareixen com a membres de la redacció, les pàgines del setmanari acullen un important nombre d'autors que, en molts casos, no són coneguts fora dels ambients obrers, republicans, lliurepensadors i anarquistes, i que suposen una quantitat important d'escriptors que, d'una manera o altra, practicaven una literatura popular d'oposició, en alguns casos més còmica que d'oposició i en d'altres a l'inrevés, tot i que sempre incloent arguments emancipadors de caràcter liberal, obrerista, lliurepensador, anarquista o republicà.

La majoria de textos publicats a les pàgines de *La Tramontana* són anònims o estan signats amb pseudònims, pel que la majoria d'autors i autores es mantenen desconeguts, però n'hi ha d'altres que estan signats amb noms propis o podem reconèixer-los. Són aquests els que he recollit en aquest apartat i d'entre aquests els que tenen una producció més abundant o més propera a les propostes estètiques de Llunas i la literatura obrerista. D'alguns, només en coneixem les dades que el mateix setmanari aporta en informar-nos sobre publicacions de llibres, estrenes teatrals i fets de la seva vida, com la mort d'algun familiar, malalties que tenen i que els impedeixen publicar en algun període de la revista... Altres van tenir un mínim reconeixement també fora de les pàgines de *La Tramontana* que va fer possible que avui en sapiguem algunes dades més, tot i que en la majoria dels casos aquestes són escasses. A *La Tramontana*, la majoria de les informacions sobre aquestes autors apareixen a la secció *Ventades*, normalment en forma de breus en què sovint se'ls qualifica de “poeta i amic”, deixant clar que la relació d'ells amb la publicació o amb el mateix Llunas depassava les estrictament literàries.

La majoria dels autors de què parlem no escrivien només a les pàgines de *La Tramontana* ni es dedicaven a l'escriptura de manera professional. En l'àmbit lingüístic, la majoria utilitzaven una llengua catalana viva i popular, amb plena consciència d'aquest fet i allunyats completament del català que els autors de la Renaixença jocfloralesca feien anar quan escrivien literatura. La majoria escrivien poesia en metres populars i rimes consonants, a vegades de forma matussera i d'altres amb més ofici, tot i que no era l'estètica el motor que els feia moure sinó el contingut, el fons, allò que deien i expressaven.

En referència amb la premsa anarquista de l'època, però aplicable a la resta, Clara E. Lida explica que “La posibilidad de publicar en cualquier periódico del movimiento, y no exclusivamente en órganos de carácter artístico, facilita de manera considerable estas

actividades”,⁵⁷⁸ referint-se a la creació d’una certa estètica compartida que alhora es retroalimenta. En alguns casos, la retroalimentació va anar més enllà i es va convertir en còpia directa. Així ho adverteix *La Tramontana* del 21 de gener de 1886 quan explica que “Entre els que ens envien originals, generalment amb ratlles curtes, per ser inserits, n’hi ha alguns que han tingut el poc senderi d’enviar coses que no eren ni originals ni seves, i tan tranquils posen el seu nom al peu, com si això no fos una acció sobradament lletja.”⁵⁷⁹

Així doncs, tenint clar que aplegar-los tots és impossible i conèixer-ne la identitat encara més, però amb la voluntat de fer-ne una mínima ressenya que permeti veure'n els noms, l’obra publicada a *La Tramontana* i establir-ne un mínim catàleg, incloc els següents perfils biogràfics i referències dels seus textos publicats al *Periòdic vermell*:

-Lluís Millà i Càcio.⁵⁸⁰ És un dels escriptors que va publicar més textos a les pàgines de *La Tramontana*. Era comediògraf, periodista i actor i hi publicà composicions en vers durant un espai de més de deu anys, de 1882 a 1893. Autor d’una gran quantitat de monòlegs populars, com *Mal de caixal*, *En Nofre Llonsa* (1901), *Soler, casat i viudo*, *Un sopar de duro*, *Mestre Jordi*, *El primer cigarro*, *¡Que baile!* o *Pau Pi i Pinyó*; d’ell, *La Tramontana* en diu:

minyó que sap aprofitar les estones perdudes en escriure per col·laborar en quasi tots els periòdics catalans que es publiquen a Barcelona, ens ha remès un exemplar del periòdic *L’Actor Còmic*, número únic i exclusivament publicat per son benefici, que tindrà lloc el pròxim diumenge a Gràcia en el teatre Olimpo Graciense.⁵⁸¹

El periòdic ressenyat incloïa altres treballs de Millà i *La Tramontana* li acabava desitjant “que faci quartos i que s’hi diverteixi, és el millor que podem desitjar-li”. A *La Tramontana* 503 informen que, com a actor, “nostre antic col·laborador i amic Lluís Millà farà son benefici en el teatre Calvo-Vico estrenant quatre peces degudes a M. Riusec, J. Ayné i Rabell, A. Guasch Tombas i Pepet del Carril, altres quatre que també diverses vegades han honrat les columnes d’aquest periòdic”.⁵⁸²

578 Lida, 1970: 361.

579 *La Tramontana*, núm. 240, 21 de gener de 1886. Pàgina 2.

580 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 53, 91, 136, 151, 162, 165, 171, 174, 187, 190, 194, 195, 201, 203, 218, 226, 232, 244, 246, 269, 270, 301, 304, 307, 323, 343, 344, 376, 434, 478, 488, 497, 501, 506, 510, 514, 518, 521, 522, 523, 527, 531, 537, 539, 540, 541, 544, 545, 546, 552, 553, 567, 575, 576, 577, 584, 600, 603, 607, 609, 628, 630, 631, 694, 700 i 702; epigrames en els números: 110, 184, 192 (2), 321, 446, 493, 494, 496, 519, 532 i 533; contes en els números: 327, 371, 401, 429, 435 (editorial), 520, 573, 576 i 588; una cantarella en el número 364; editorials en els números 547 i 593; un aforisme en el número 153; editorials en els números 187, 205 i 233; una crònica en el número 225; xarades en els números 48, 49, 62, 71, 73, 103, 104, 107, 158, 168, 171, 179, 181, 185, 190 i 194; un anagrama en el número 113; una mudança en el número 216, i dos contes en els números 164 i 216.

581 *La Tramontana*, núm. 227, 25 d’octubre de 1885. Pàgina 2.

582 *La Tramontana*, núm. 503, 20 de març de 1891. Pàgina 4.

-Josep Verdú (1853-1885). Escrivia lletres per a obres musicals com *A la Rambla* (de 1881, amb música d'Antoni Urgellés) i de sarsueles com *No t'arrossis*, *Retrets* i *Don Juanitu*, de la qual *La Tramontana* publicà un fragment en el número 198, així com dos poemes en els números 71 i 72. Havia començat a publicar el 1873 a *La Campana de Gràcia* i va escriure a 51 periòdics i revistes, sobretot poemes festius, però també catalanistes com *La barretina*, i arribà a publicar a Nova York i Buenos Aires. És autor sobretot d'endevinalles, xarades, faules i poesies satíriques. Va ser editor de revistes locals a Vilanova i autor de teatre popular. El 12 de juny de 1885, *La Tramontana* informà de la seva mort dient que:

Sa mort ha sigut tant més sentida per l'impensada que s'ha presentat al nostre amic.

No podem menys que dedicar una llàgrima a la memòria del que tantes vegades honorà amb els seus escrits aquestes columnes, enviant de pas a l'atribolada família nostre més sincer condol.⁵⁸³

-Joaquim Roig, que signava **Q. Roig**,⁵⁸⁴ *La Tramontana* 248 informava que el 24 de març de 1886 s'havia de representar al Teatre del Olimp una funció “a benefici de nostre col·laborador Quim Roig”. S'hi presentà “la divertida humorada còmica i lírica en un acte *Cebes al cap*; l'aplaudit joguet en un acte *Sense home*; l'entremès *Un dia de pega* (estrena); i el disbarat còmic i líric, en un acte, lletra del beneficiat i música dels millors mestres d'Europa (així ho diu el programa) concertat pel professor don Santiago Caellas, titulat *La cançó de les conquestes*”.⁵⁸⁵ Segons la notícia, es preveia un ple complet per les simpaties que tothom tenia per ell. En el número 258, després d'aquesta representació, Roig els va trametre “l'humorada en un acte i en vers que porta per títol *Cebes al cap* i que fou estrenada amb èxit l'any passat al Teatre Olimp. Està ben impresa, forma un fullet de 32 planes i es ven a dos rals”.⁵⁸⁶

-Francesc Llenas⁵⁸⁷ (1851-1907). Autor de peces teatrals breus i humorístiques com *Un burro carregat d'or* (1901) i *L'Oncle Bernat* (entre 1875 i 1885). *La Tramontana* informa, en el seu número 125, que “En el teatre Zorrilla de Gràcia es posarà en escena el pròxim diumenge la comèdia catalana original del nostre col·laborador Francisco Llenas *La Tia Maria*”,⁵⁸⁸ una obra que s'imprimí el 1885 i el 1897. També va publicar un recull de poemes amb el títol de

583 *La Tramontana*, núm. 208, 12 de juny de 1885. Pàgina 2.

584 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: un editorial en el 95; epigrames en els 44, 72, 92, 95, 97, 118 i 185; cançons en els 125, 153 i 192; un epitafi en el 176; entreteniments en els 41, 42, 46, 69 (2), 150 i 115, i poemes en els 41, 43, 44, 66 (2), 67, 70, 71, 74, 76, 82, 84, 87, 89, 93, 94, 111, 118, 168 i 185.

585 *La Tramontana*, núm. 248, 19 de març de 1886. Pàgina 2.

586 *La Tramontana*, núm. 258, 28 de maig de 1886. Pàgina 2.

587 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: diàlegs en els 46 i 105; un conte en el 69; poemes en els 10, 18, 29, 45, 47, 50, 66, 68, 70, 73, 75, 80, 85, 119, 123, 124, 134, 139, 141 i 174; epigrames en els 15, 35, 39, 63 i 118; cabòries en el 66, i una cançó en el 236.

588 *La Tramontana*, núm. 125, 9 de novembre de 1883. Pàgina 3.

Pessigolles (1884) i, en el número 141, s'informa que havia publicat un volum de poesies “portant per títol *Tiros satítics*, algunes inèdites i altres que ja han vist la llum a *La Tramontana*”.⁵⁸⁹

-**Artur Guasch i Tombas**.⁵⁹⁰ És el darrer director de *La Tomasa*, autor de textos musicats com *Los gelos de la Coloma o baralla de dos guapes per un jove comprimit*, amb música de Carles Oró, estrenada el 1894.

-**Josep Barbany i Mingot**, que signava **Pepet del Carril**.⁵⁹¹ Va néixer el 1865 a la Segarra, a Guissona, i treballava entre Barcelona i Granollers. Era telegrafista del ferrocarril i alhora que col·laborava en diversos periòdics humorístics, com el manresà *Lo Torronyáu*, va ser director de *La Tomasa* i *L'Avi*, i també va escriure a *La Renaixença*. Va ser autor de comèdies (*Sota terrat*, *Los papers de l'ama*), de sainets i monòlegs. En el número 246 de *La Tramontana* s'explicava que “En Josep Barbeny (Pepet del Carril) acaba d'enllestir un monòleg que porta per títol *Sí senyors* i que aviat s'estrenarà en un dels teatres d'aquesta ciutat”⁵⁹² i, en el número 258, li donaren el condol per la mort de la seva mare a la Garriga qualificant-lo com a “amic i col·laborador”.⁵⁹³

-**Rossend Arús i Arderiu**⁵⁹⁴ (Barcelona, 1845 – 1891). Republicà, lliurepensador i maçó. És un dels principals col·laboradors de Lluнас durant el primer any de la publicació, però es manté sempre com a amic i company d'idees, fins al punt d'esdevenir bàsic a l'hora d'aportar diners per treure Lluнас de la presó. Coincideixen en molts indrets, però sobretot al centre lliurepensador La Luz.

-**Joan Usón**.⁵⁹⁵ És un escriptor obrer i anarquista barceloní. A partir de l'any 1902 va estar vinculat a Ferrer i Guàrdia i va ser redactor de *La Tramontana* creada el 1907.

589 *La Tramontana*, núm. 141, 29 de gener de 1884. Pàgina 3.

590 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: una notícia en el 260; contes en els 88, 107, 175 i 252; poemes en els 92, 181, 195, 246 i 260, i una cantarella en el 128.

591 Publica, com a mínim, epigrames en els següents números de *La Tramontana*: 80, 98, 100, 105, 107, 123, 134, 145, 147, 157 (2), 175, 181, 302 i 324; poemes: 75, 77, 78, 84, 90, 91, 94, 96, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 131, 135, 145, 150, 152, 153, 158, 160, 162, 164, 165, 172, 178, 180, 188, 205, 211, 219, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 236, 247, 239, 245, 150, 256, 266, 267, 271, 279, 289, 291, 332, 347, 348, 349, 351, 353, 446, 453 i 603 (amb Lluís Millà); cançons en els números 89 i 98; un epitafi en el número 101; diàlegs en els números 127, 130 i 213; contes en els números 142 i 280; una xarada en el número 263, i editorials en els números 173, 174, 175, 176, 187, 203 i 246.

592 *La Tramontana*, núm. 246, 5 de març de 1886. Pàgina 3.

593 *La Tramontana*, núm. 258, 28 de maig de 1886. Pàgina 2.

594 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: peces de teatre en els 104, 179 (traducció de Zola junt amb Vidal Valenciano) i 230 (amb Bartrina i Arderiu); una cabòria en el 68; articles en els 3, 6, 8, 12 i 13; un aforisme en el 214; epigrames en els 13, 17, 22, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 45 i 214; editorials en els 10, 14, 22, 154 i 214, i poemes en els 1, 2, 5, 7, 24, 30 i 199. Serapi Guitarra li dedica un poema al número 654.

595 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: epigrames en els 582 i 640 i poemes en els 616 i 637.

-Joan Vilaseca i Masferrer, que signava **Juanito Català**.⁵⁹⁶ De Sallent, present a les columnes del periòdic des de 1882 fins a 1891. A *La Tramontana* del 29 de maig de 1885, s'anunciava la publicació d'un volum "de poesies capellanesques" amb el títol de *Perfums espirituals* il·lustrat per Moliné. L'article deia que "totes pertanyen el gènere ensotanat, havent-n'hi algunes que ja han vist la llum en les nostres columnes"⁵⁹⁷ i anunciava que la setmana següent publicarien algun dels poemes nous amb alguna il·lustració del volum i el poema triat va ser *El misteri d'un convent*.⁵⁹⁸ En el número 241 de *La Tramontana* es va començar la publicació d'un "romanço històric" titulat *De Sallent a Igualada i viceversa, viatge misteriós d'un pastor i una donzella*, després d'anunciar-lo en el número anterior;⁵⁹⁹ aquesta publicació es va perllongar fins al número 243. A partir del número 246 es va vendre en format de fullet de setze pàgines il·lustrades per un ral als quioscos de les Rambles i a les cases dels corresponals de *La Tramontana*.

-Domènec (Domingo) Bartrina i Cubinyà.⁶⁰⁰ "Poeta festiu que s'havia donat a conèixer per un gran nombre de composicions que es distingien sobretot per la facilitat amb què havien estat escrites. Mor jove el 10 de novembre de 1900."⁶⁰¹ Durant la darrera etapa de *La Tramontana* va ser, sense cap mena de dubte, un dels autors més prolífics, amb composicions poètiques que tractaven l'actualitat des d'un punt de vista anarquista i no renunciaven a l'humor en bona part dels casos.

-Joaquim Ayné i Rabell⁶⁰² (Barcelona, 1867 – 1936). Va ser periodista, poeta i autor teatral de comèdies, algunes amb un cert to patriòtic. Algunes de les seves obres són *Un home de palla*

596 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: contes en els 137, 156, 209, 241, 242 i 243; poemes en els 73, 112, 118, 130, 150, 152, 153, 156, 159, 162, 193, 207, 221, 223, 228, 235, 272, 298 i 300; un editorial en el 113; una carta en el 179, i un diàleg en el 149.

597 *La Tramontana*, núm. 206, 29 de maig de 1885. Pàgina 3.

598 *La Tramontana*, núm. 207, 5 de juny de 1885. Pàgina 2.

599 *La Tramontana*, núm. 240, 21 de gener de 1886. Pàgina 3.

600 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: trencaclosques en els 307, 318, 320 i 424; mudances en els 491, 495 i 525; jeroglífics en els 321 i 427; xarades en els 333, 365, 524, 526 i 539; anagrames en els 364 i 493; editorials en els 574, 603 i 652; epitafis en els 589, 640 i 685; epigrames en els 401, 498, 553, 560, 565, 566, 572, 573, 574, 590, 599, 604, 606, 610, 611, 620, 634, 639, 647, 648, 650, 674 i 683, i poemes en els 505, 522, 526, 527 (signa D. Bartrinanga), 529, 533, 536, 548 (2), 554, 561, 562, 568, 569 (2), 570, 572, 573, 574 (2), 575, 576 (2), 577, 578, 579, 581, 587 (signat Diumenge Bartrola i dedicat a D. Bartrina), 588, 589, 591, 592, 593 (2), 594 (2), 595, 595, 596, 598 (2), 600, 601, 602, 604 (2), 605, 606, 608 (2), 609, 612 (2), 613, 614, 615, 617 (2), 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 628, 632, 633 (2), 635, 636, 637, 638, 641, 644, 645, 646, 649 (3), 650, 651, 653, 654 (2), 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668 (2), 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 679, 681, 682, 684, 685, 686, 687, 688, 689 (2), 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 701, 703, 706, 707, 708 i 709.

601 Batlle, 1902: 19.

602 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: poemes en els 231, 245, 248, 258, 260, 293, 295, 298, 282, 312, 317, 327, 338, 341 i 344; epigrames en els 262, 269 i 304; un conte en el 256; articles en els 223, 226 i 259; una cançó en el 287; una cantarella en el 321; editorials en els 344 i 347, i un aforisme en el 346.

(1891), *Lluna nova* (1888) i *Lo joc* (1899). És autor, també, d'un llibre de poemes titulat *Poesies de la terra* i en el seu número 263 *La Tramontana* informava que havia rebut “un llibret de poesies originals de Joaquim Ayné Rabell que porta per títol *Branquillons*. Conté unes quaranta pàgines de lectura, està ben regularment imprès i es ven a dos rals”.⁶⁰³

-Anton Pla i Farrando.⁶⁰⁴ En el número 347 de *La Tramontana*, s'informa que “nostre constant col·laborador i amic Anton Pla va marxar ahir cap a Amèrica del Sud per veure si allí podia guanyar-se la vida que a la mare pàtria, que tantes vegades resulta tirànica madrastra del treballador”.⁶⁰⁵ S'instal·là a Rosario i publicà cròniques sobre l'Argentina, Amèrica i diverses lluites socials i obreres del continent, així com quadres costumistes, a les pàgines del setmanari.

-I. Cuadrado i F. Fo. Tal com Pla i Farrando, també van marxar a l'exili econòmic, el diumenge de Pasqua de 1889, amb el vapor *Savoie*. El primer, era secretari de la Comissió de Relacions de la Confederació Autònoma d'Ensenyança Laica i, el segon, tenia el mateix càrrec a l'Agrupació de Propaganda Socialista de Sabadell. Eren col·laboradors de *La Tramontana*, “pel qual és més de sentir la seva marxa pels bons serveis que feien a la causa del Progrés i de l'emancipació humana”,⁶⁰⁶ tot i que no en coneixem l'obra i suposem que escrivien amb pseudònims ja que els seus noms no apareixen al setmanari.

Altres autors poc coneguts que publiquen textos a *La Tramontana* sense deixar-hi rastres de les seves vides són Ramon Coll i Corina,⁶⁰⁷ J. Guinart,⁶⁰⁸ Manuel Figuerola Aldrofeu,⁶⁰⁹ Frederic Olivé,⁶¹⁰ A. Tolrà,⁶¹¹ Antoni Rossell,⁶¹² Jaume Mir o M. Bonapasta,⁶¹³ el

603 *La Tramontana*, núm. 263, 2 de juliol de 1886. Pàgina 2.

604 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: editorials en els 298 i 300, i articles sobre l'Argentina i Amèrica en general en els 396, 413, 414, 427, 428, 430, 432, 439 i 479.

605 *La Tramontana*, núm. 347, 3 de febrer de 1888. Pàgina 3.

606 *La Tramontana*, núm. 411, 26 d'abril de 1889. Pàgina 4.

607 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: poemes en els 27, 39, 74, 90, 97 i 98; cançons en els 85 i 96, i un editorial en el 89.

608 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: un epigrama en el 117; editorials en els 83, 88, 90, 92, 98, 103, 105, 143 i 259; una cançó en el 80; poemes en els 57, 59, 64, 71, 72, 86, 99, 100, 106, 107 (2), 114, 120, 121, 126 i 235, i contes en els 60, 75, 116, 118, 127 i 136.

609 Publica, com a mínim, tres contes en els següents números de *La Tramontana*: 38, 39 i 40.

610 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: contes en els 110 i 157; una notícia en el 194; un diàleg en el 171; un epitafi en el 119; epigrames en els 59, 117, 161 i 191; una cançó en el 83, i poemes en els 65, 100, 104, 107, 116, 119, 143, 159, 161, 165, 166, 173, 176, 185, 186, 199, 202, 212, 216, 217, 227, 264 i 269.

611 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 155, 175, 208, 222, 253, 258, 264, 308, 315, 325, 335, 343, 363, 365, 428, 461, 482, 484 i 520, i editorials en els números: 363, 441, 446, 449 i 455.

612 Publica, com a mínim, epigrames en els següents números de *La Tramontana*: 152, 160, 255, 314, 318, 344, i 411, i poemes en els números: 158, 188, 191, 202, 205, 211, 212, 253, 257, 289, 290, 295, 303, 326 i 369.

613 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 510, 512, 514, 521, 532, 556, 558, 563, 568, 581, 582, 586, 599, 603, 618, 624, 625, 626, 629, 632, 633 i 636 (signat Jaume Mir (M.

sallentí Víctor Ferrer,⁶¹⁴ el músic Joan Duran⁶¹⁵ i el dibuixant Joan Llopart,⁶¹⁶ que, a banda de patir diverses desgràcies personals,⁶¹⁷ també va escriure textos a les pàgines de la revista on dibuixava.

A banda d'aquests autors, molt presents a la revista i amb una importància cabdal a les seves pàgines, *La Tramontana* va incloure textos de literats més coneguts, tot i que no amb tanta assiduïtat i sobretot en el número 1 de presentació o en números especials dedicats a commemorar dates per celebrar. Entre aquests hi trobem destacats autors de la literatura del moment com Apel·les Mestres,⁶¹⁸ Conrad Roure,⁶¹⁹ Frederic Soler,⁶²⁰ Josep M. de Lasarte,⁶²¹ Alexandre Cortada,⁶²² Josep Aladern⁶²³ i Joaquim Maria Bartrina.⁶²⁴

També s'inclogueren a les seves pàgines articles i poemes de destacats membres del moviment llibertari, com Joan Montseny, més conegut com Federico Urales,⁶²⁵ Teresa Mañé, coneguda com Soledat Gustavo,⁶²⁶ Kropotkin,⁶²⁷ Teresa Claramunt⁶²⁸ o Fernando Tarrida de Màrmol.⁶²⁹

e.2.6. Dibuixants i il·lustradors

Les il·lustracions i els dibuixos són molt importants a *La Tramontana* i mereixen un estudi més aprofundit del que jo faig en aquestes pàgines, ja que les il·lustracions i dibuixos no fan

Bonapasta); epigrames en els números: 511 i 546; cantarelles en els números: 523 i 619, i un aforisme en el número 633.

614 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 26, 109, 177, 313 i 319.

615 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 193, 358 i 375.

616 Publica, com a mínim, en els següents números de *La Tramontana*: poemes en els 407 i 585; articles en els 47 i 127; un reportatge en el 411, i contes en els 122, 125, 126 i 339 (acompanyat d'un dibuix), 381, 382, 383; a banda de dibuixos, que és pel que més se'l coneix, en els números 51, 53, 57, 209, 217, 227, 242, 250, 339, 354, 376, 381, 403, 406, 409, 429, 432, 443, 453, 584 i 649 (4).

617 *La Tramontana*, núm. 493, 9 de gener de 1891. Pàgina 1.

618 A *La Tramontana* número 472 publiquen un fragment del seu poema *Margaridó*.

619 Trobem articles seus als números 1, 17 i 214; i un poema al 415.

620 Publiquen poemes seus als números 1 i 584; i un article al 509.

621 Un poema al número 1 i un epigrama al 7.

622 Un article com a editorial sobre el *Diari de Barcelona* en el número 609.

623 En publiquen l'editorial del 517, contra *L'Avenç*; una notícia al 654; i poemes en els números 535, 555, 561, 585, 609, 645, 654, 658 i 660, així com propaganda del seu llibre *Sacramental*.

624 *La Tramontana* 230 inclou una crítica de l'obra *Don Juan Tenorio*, que deixà escrita en morir, en col·laboració amb Rossend Arús, i en publiquen diversos fragments, com els actes II, III, V i VI; i un poema en el número 584.

625 Un aforisme a *La Tramontana* número 585.

626 Dos poemes als números 369 i 430.

627 Un article en anglès sobre l'atac a la Bastilla a la Revolució Francesa, al número 422.

628 Dos articles als números 584 i 615 (aquest escrit des de la presó, el maig de 1893).

629 Un article al número 584 de *La Tramontana*.

només de comparsa dels textos sinó que esdevenen i creen, per si sols, un món referencial complet, riquíssim en l'àmbit simbòlic i representatiu. Des d'aquestes pàgines en faig una aproximació per tal de completar la visió que sobre la revista oferim.

Començarem per la capçalera, on des del primer número un gegant amb barretina – utilitzat com a símbol del setmanari– des de dalt d'un muntanya bufa fort i la seva bufera s'emporta tot allò que l'anarquisme combatia: esglésies, casernes, capellans, frares, burgesos, militars, supersticions i corruptes. A partir del número 643 (11 de gener de 1895), amb l'atemptat del Liceu i la suspensió de garanties que va comportar 14 mesos de tancament per a la revista, el gegant canvià la seva actitud i es va tornar no tan agressiu, amb una xarxa a l'esquena ben lligada amb tot allò que abans combatia. Justificaven el canvi dient que:

La Tramontana ha arreplegat tots els *trastos* que té bufats ja de tant temps, i ficant-los dintre d'una xarxa de forta malla per tal que no surtin de nou, està ara semblant pel món idees de llibertat, igualtat i fraternitat, en la confiança que no han de tardar gaire a donar els seus fruits.⁶³⁰

Davall del gegant i separat d'aquest pel nom de la revista, s'hi veu el món que volia l'anarquisme col·lectivista expressat de manera simbòlica, un món de progrés que incloïa llibres de ciències i arts, unes taules amb la inscripció “Emancipació humana”, l'espasa de la justícia, un triangle o cartabó amb les paraules “Debers”, “Igualtat” i “Drets”, i un horitzó on un món ple d'indústries i fumeres era il·luminat pel sol, que alhora tenia al davant l'estàtua de la Llibertat i la paraula “Pervindre”. Aquesta capçalera, que els acompanyà fins al darrer número, el 717, no havia de ser la definitiva, tal com expliquen en un breu de *Ventades*:

La Tramontana, amb tot, no deixarà de bufar tot fent aquesta feina. Després d'una temporada d'aquesta capçalera, tornarem a donar l'alternativa a l'antiga, el que vol dir que no deixarem de bufar les males herbes tot procurant sembrar nova llavor que faci esperar millor collita de benestar per al poble.⁶³¹

Aquest personatge amb barretina i sense nom, tot i que s'assimila sovint al mateix nom de la publicació, a vegades en actitud encuriosida, altres lluitant al costat dels obrers, altres perseguit i empresonat, esdevingué el símbol de la publicació i un dels personatges anònims més dibuixats, al costat d'obrers, capellans, burgesos, polítics i militars. La identificació va ser tan gran que en algunes de les ocasions en què Josep Lluнас va ser empresonat, va ser aquest

630 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 6.

631 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 6.

personatge qui aparegué dibuixat a dins de la presó, emmanillat en una gàbia,⁶³² crucificat⁶³³ per una colla de rics i capellans, plantant cara a l'adversitat, com en el número 345 (20 de gener de 1888), quan Llunas va poder sortir de la presó després de pagar una fiança de 4.000 pessetes. El text que acompanyava la il·lustració de la portada deia “Avant sempre! I sempre avant' cridarà *La Tramontana* i son crit al vent llençant, mai son pas deturaran fiscals ni gent de sotana” mentre el barretinaire expulsava unes paneroles de la societat futura i feia voleiar una bandera amb els lemes “Llibertat, igualtat, fraternitat. Avant sempre”. En altres ocasions, qui dibuixaven detingut era directament el mateix Llunas, com en el número 308 (13 de maig de 1887) de *La Tramontana*.

Fins al número 290 (6 de gener de 1887), a l'espai de la portada que deixava lliure la capçalera de *La Tramontana*, que era poc més de mitja pàgina, s'hi incloïen un o diversos articles, però a partir d'aquest número es va reduir la mida de la capçalera i la portada va passar a estar ocupada per una o diverses il·lustracions que des del 186 (9 de gener de 1885) es publicaven a la pàgina 4. Fins a aquell número, a banda de la capçalera, només s'incloïen petites il·lustracions en els títols de les seccions, com *Cabòries*, *Ventades* i *Mal Temps*. A partir d'aleshores, il·lustracions i dibuixos són omnipresents i és rara la pàgina de la revista que no inclogui una imatge que normalment és de denúncia, ridiculitzadora dels poders que la publicació combatia, defensora dels interessos obrers o al·legòrica del món somiat que les organitzacions proletàries i populars volien construir.

La funció principal de l'art anarquista és la propaganda i per això en moltes publicacions orgàniques d'associacions obreres o que serveixen com a portaveus de corrents concrets de l'anarquisme hi podem trobar il·lustracions fetes per aficionats o per dibuixants no professionals. Allò que importa no és la bellesa del dibuix ni la seva acurada reproducció de la realitat que vol descriure o l'encertada composició de les escenes per tal d'aconseguir un conjunt estèticament bell o intel·ligible per als lectors i les lectores. Ben al contrari, la intenció de comunicar passa per damunt de la tècnica artística i, tal com explica Lily Litvak:

Los dibujos son trazados a veces con torpeza; hay que recordar que se trata de artistas no profesionales y poco preocupados por la forma. El trazo es generalmente de línea, y a menudo la falta de perspectiva y la superposición de planos imparte a estas obras una apariencia plana. A menudo no hay proporción de imágenes.⁶³⁴

632 *La Tramontana*, número 340, 23 de desembre de 1887. Pàgina 1.

633 *La Tramontana*, número 504, 27 de març de 1891. Pàgina 1.

634 Litvak, 1990: 294.

És aquesta una consideració que, tot i que l'autora afirma que és majoritària en la premsa anarquista, *La Tramontana* no segueix al cent per cent, tot al contrari. La publicació excel·leix en la tria dels dibuixants i il·lustradors i de les seves obres i arriba al nivell més alt, sense cap mena de dubte, en els números especials i, sobretot, en els almanacs que publiquen per als anys del 1888 al 1893 i el 1896. *La Tramontana*, potser pel fet que té un objectiu empresarial al costat del merament ideològic, pel fet que és obra d'un reputat impressor com és Llunas i que es fa durant molts anys en un àmbit molt preocupat per l'estètica dels seus productes editorials com és La Academia, aconsegueix ser un producte bell en què dibuixos i textos conviuen amb total harmonia i on si algú s'aparta de l'art proletari, tal com el concebien alguns autors del moment i, concretament, Llunas quan parlava de literatura, són els il·lustradors que hi participen. En aquest sentit són un bon resum de les idees de Llunas les paraules de Lily Litvak a l'hora de caracteritzar l'art anarquista, tot i que només si les apliquem a la literatura:

Ese arte debería nacer del proletariado, producto de obreros y campesinos que no fuesen artistas profesionales, pues en la síntesis estética, política y social que los anarquistas querían llevar a cabo, pretendían destruir el estatus de la obra de arte como goce privativo de las clases pudientes i como producto exclusivo de artistas profesionales. Intentaban otorgar el derecho de gozar y de crear obras artísticas a todo individuo, volviendo el arte a sus raíces populares.⁶³⁵

La Tramontana compleix, en part, aquestes intencions pel que fa als poemes, als articles i als textos en general, però se n'allunya completament si hem de fer cas al llistat d'autors de dibuixos i il·lustracions que publiquen a les seves pàgines i als quals s'ha apropiat Montserrat Castillo en la seva obra *Grans il·lustradors catalans del llibre per a infants*. Segons Castillo, *La Tramontana* “Comptà, entre els seus col·laboradors, amb dibuixants tan importants i renovadors del dibuix satíric i del llibre com Eriz i Alexandre de Riquer —el qual, fonamentalment, destacà en la il·lustració del llibre—, Jaume Pahissa, Ros, Canibell, Gràcia, J. Batlle i Manuel Moliné.”⁶³⁶ Em sembla interessant fer unes breus pinzellades biogràfiques d'alguns d'aquests dibuixants per entendre l'allunyament d'aquest art proletari a què es referia Litvak i l'opció per la professionalitat que fa Llunas en aquest aspecte.

635 Litvak, 1990: 289.

636 Castillo, 1997: 29.

Per fer el seguiment dels dibuixants he utilitzat els llistats que en fan Montserrat Castillo⁶³⁷ i Manuel Vicente⁶³⁸ en les seves respectives obres. La majoria de dibuixos de *La Tramontana* no tenen signatura dels autors i molts dels que en tenen no queda clar de qui són, de manera que resulta complicat establir-ne l'autoria. És un exemple clar d'aquest fet la portada de *l'Almanac de La Tramontana per a l'any 1888*, en què s'anuncia el nom de fins a vint dels autors de poemes o narracions que conté el número i, en canvi, dels autors de les il·lustracions només es diu que són “reputats artistes”.⁶³⁹ Aquesta opció de no parlar dels autors, però, no és total, ja que també trobem algunes ocasions en què sí se n'esmenten els noms, com per exemple quan es parla de les característiques que tindrà un proper número dedicat a commemorar la Revolució Francesa, en què, concretament, s'anuncia que les seves pàgines “aniran amb magnífics dibuixos dels reputats artistes Eriz, Llopart i Canibell”.⁶⁴⁰

Curiosament, quan el dibuixant era també l'autor del text que acompanyava el dibuix, aquest apareixia signat, com per exemple fa Joan Llopart en els dibuixos que publica a *l'Almanac de La Tramontana per a l'any 1888*, que signa com a J. Llopart. Aquesta és una pràctica que també resulta habitual en altres revistes satíriques de l'època. En tot cas, els autors que Vicente i Castillo diuen que van publicar a *La Tramontana* són els següents:

-Alexandre de Riquer i Inglada⁶⁴¹ (Calaf, 1856 – Palma, 1920). Era dibuixant, pintor i poeta. De família noble, estudià enginyeria, pintura i dibuix a Tolosa i a Roma. Va ser alumne de Tomàs Padró, Claudi Lorenzale i Antonio Caba. El 1879 realitzà les primeres col·laboracions en l'àmbit editorial substituint Apelles Mestres com a il·lustrador i dibuixant litogràfic. El mateix any anà a Itàlia i s'interessà pels pintors primitius italians, un interès que el portà a Londres on conegué el moviment preraphaelita, l'Arts and Crafts Movement i William Morris. El 1888 va treballar com a decorador de les obres de l'Exposició Universal de Barcelona dirigides per Domènech i Muntaner i va guanyar, el 1893, la medalla d'or de l'Exposició Universal de Chicago. Juntament amb Joan Llimona, va crear el Cercle Artístic i és autor d'un gran nombre d'ex-libris recollits en forma de llibre. Va ser col·laborador de *La Il·lustració Catalana* i va il·lustrar els seus propis llibres de poemes.

637 Castillo, 1997: 29.

638 Vicente, 1999: 108.

639 *Almanac de La Tramontana per a l'any 1888*. Pàgina 1.

640 *La Tramontana*, núm. 419, 21 de juny de 1889. Pàgina 2.

641 Les dades biogràfiques estan extretes de notes a peu de pàgina de Castillo, 1997: 29; així com de Vélez (ed.), 2008; i altres referències que cito quan cal.

-**Pedro Eriz Mendizábal** (Cienpozuelos, 1851 – Barcelona, 1901). Va treballar per a Soler i Rovirosa, va viure a París i a Londres, des d'on col·laborava a les editorials barcelonines Ullastres i Espasa, i en revistes il·lustrades.

-**Jaume Pahissa Laporta** (Barcelona 1846-1928). Era dibuixant barceloní autodidacta. Aconseguí reconeixement com a il·lustrador i pintor paisatgista després que Martí Alsina li comprés un apunt espontani que Pahissa venia per ajudar-se econòmicament, ja que era aprenent de fuster. També va ser col·laborador de *L'Esquella de la Torratxa* i *La Il·lustració Catalana*. És autor d'una col·lecció de cromos molt difosa sobre el Quixot, autor d'auques i d'imatges religioses de sants a la capella de l'Hospital Clínic de Barcelona i autor del retrat d'Elisenda de Montcada a la Galeria de Catalans Il·lustres.

-**Eudald Canibell i Masbernà**. A banda de moltes altres coses, era mestre d'arts gràfiques, teòric i historiador de les arts del llibre. Fou cofundador de l'Institut Català de les Arts del Llibre i de l'Escola Pràctica Professional, també va ser director de la *Revista Gràfica* i de l'*Anuario Tipogràfic* de la casa Neufville. Com a il·lustrador és l'autor d'edicions de bibliògraf d'*El Lazarillo de Tormes* i de *Don Quijote*, el 1906, any en què també va organitzar l'Exposició del Llibre Català.

-**Manuel Moliné i Muns**. Va néixer a Barcelona el 1833 i hi morí el 1901. Fotògraf i il·luminador de retrats, pintor i dibuixant. El 1854 il·lustrà amb dibuixos al boix la *Guía Satírica de Barcelona*, de Manuel Angelón. Va il·lustrar la reedició dels *Singlots poètics* de Pitarrà i des de 1880 fins a la seva mort col·laborà a *La Campana de Gràcia* i a *L'Esquella de la Torratxa*. La llista de revistes on publicà és llarga i diversa i inclou *Un Tros de Paper*, *La Flaca*, *El Pájaro Verde*, a més de *La Tramontana*, és clar. És l'autor de les il·lustracions del llibre *La Revolució* de Lluanas.

-**Manuel Gràcia**. Dibuxant molt actiu a Barcelona, col·laborà en diverses revistes satíriques i també a *La Il·lustració Catalana*.

-**Joan Llopart**⁶⁴² (Calaf, 1858 – Barcelona, 1937). Era un dibuixant i aquarel·lista que havia estudiat a la Llotja de Barcelona. Va ser professor de l'Escola d'Arts i Oficis del Poble Nou i president del Reial Cercle Artístic. Utilitzava el pseudònim de Neula i és considerat un dels precursors de la historieta gràfica catalana. Publicà els seus dibuixos també en revistes com *La Campana de Gràcia*, *La Tomasa* i *L'Esquella de la Torratxa*.

642 Informació confeccionada a partir del blog *Ninots, tebeos i dibuixos*. (<http://ropto.blogspot.com.es/2009/03/joan-llopart-i-tresserres-calaf-1858.html>)

És evident que no es tracta d'un grup d'aficionats ni d'obriers o camperols amb ganes de dibuixar (potser l'únic cas que podríem qualificar de no professional seria el de Jaume Pahissa en els seus inicis) sinó de professionals del dibuix i la il·lustració, un grup d'autors de primera línia, que havien estudiat i volien ser innovadors i oberts estèticament a canvis i influències que anaven coneixent i afegint als seus estils. Això feia que la revista de Josep Lluнас tingués uns resultats de primera fila quant a estètica, com a conseqüència d'una reeixida combinació entre un dels grups de tipògrafs més importants del moment a tot l'Estat, començant pel mateix director, i dibuixants i il·lustradors que es dedicaven a la seva feina de manera professional.

En aquest sentit, cal que tinguem en compte que l'absència d'imatges accessibles i populars de polítics, burgesos, reis o militars com avui tenim, gràcies als mitjans de comunicació de masses, feia difícil identificar a qui s'estava caricaturitzant. Això comportava que fos reduït el nombre de personatges caricaturitzats i que es repetissin sempre els mateixos, alhora que, alguns cops, s'afegien rètols amb els noms dels personatges per tal que el públic lector sabés de qui s'estava parlant. L'exageració d'algun dels trets físics dels personatges en facilitava la identificació, sobretot dels polítics; en el cas de militars, capellans i burgesos, el seu vestuari ja aclaria de qui es tractava o la part de poder que administraven.

Entre els polítics, l'alcalde barceloní Rius i Taulet, escarnit molt sovint, però sobretot al voltant de les obres, la celebració i les conseqüències de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, és el personatge de les immenses patilles; i els caps dels dos partits polítics de la Restauració, Mateo Sagasta i Cánovas del Castillo, són caracteritzats amb un desproporcionat tupè, el primer, i amb un gran bigoti, el segon.⁶⁴³ Al seu costat, totes les formes de religiositat cristiana reben de valent. Capellans, monjos, monges, frares, creients... són caricaturitzats de totes les maneres possibles, escarnits i ridiculitzats fins a l'infinit. Alguns cops prenen formes d'animals, com paneroles o rucs, altres els dibuixen grassos o menjant mentre els obrers passaven gana, situats sempre al costat de burgesos, militars i polítics.

Si hem de fer cas de l'elevat nombre de vegades que *La Tramontana* va ser denunciada per la publicació d'un dibuix o d'una caricatura, o de les vegades que les seves làmines no van poder veure la llum perquè van ser prohibides abans de sortir, podem afirmar que, almenys per a l'autoritat censora del moment, les imatges eren o podien ser tan perilloses o més que els mateixos textos. Un bon exemple d'aquest combat constant per dir coses amb la imatge, amb els dibuixos, és la nota d'última hora que publiquen en el número 65, en què diuen que:

643 *La Tramontana*, núm. 349, 17 de febrer de 1888. Pàgina 1.

Com veuran nostres lectors, aquesta setmana també ens ha sigut prohibida la caricatura. Hem perdut ja el número de les làmines que tenim arraconades, i com siga que no tenim ganes que això vagi continuant, com continuaria, advertim els nostres lectors que mentre la legalitat i les circumstàncies no canviïn, en matèria d'aprovació de làmines, *La Tramontana* deixarà de publicar caricatures per falta-li la llibertat indispensable a tal acte.⁶⁴⁴

Aquesta decisió deixà *La Tramontana* sense caricatures durant mesos i només la tiraren enrere i en tornaren a publicar quan consideraren que la legislació havia canviat prou per poder oferir-les al públic sense por de la prohibició. Això no es produí fins al número 184 (26 de desembre de 1884), molts mesos després, quan anunciaren que “tornarem a publicar caricatures que ompliran la quarta plana, per quals treballs comptem amb els distingits artistes Moliné, Pahissa i Eriz, que estan ja amb mà damunt la ploma, dibuixant per nostre periòdic”.⁶⁴⁵

La lluita de classes i la seva representació gràfica és un dels motius freqüents d'il·lustracions a *La Tramontana*. En aquest cas, en canvi, no són majoritàries les caricatures. Si bé caricaturitzen els burgesos molt sovint, la classe obrera rep un altre tractament. La pobresa, la misèria, la gana i la precarietat provocades pel capitalisme són dibuixades amb característiques realistes, de denúncia. La intenció és ben clara: crear indignació entre els lectors a partir de la reproducció de les condicions de vida dels obrers i el règim econòmic capitalista que les provoca. És a partir d'aquí que, tal com diu Litvak, l'anarquisme bakunista aconsegueix la seva força moral:

Ciertos dibujos se captan como tomados al paso, como instantáneas fotográficas, y donde un espectador inocente, generalmente un niño, pone de relieve la injusticia social. Los personajes pobres son tópicos: el pobre, el viejo, el niño, la mujer, el lisiado, el enfermo, víctimas que se retrataban siempre con dignidad y una cierta belleza trágica. Se sitúan en escenas donde se ven explotados por el patrón, desahuciados por el casero, etc. La escena nos coloca en un escenario que nos permite apreciar “la verdad” en un instante de realidad.⁶⁴⁶

Un cop presa la consciència de l'explotació, les imatges passen a l'al·legoria, sovint utilitzada per referir-se a conceptes com la llibertat, la revolució, la justícia... En aquest sentit crec interessant comentar la que tanca el número dedicat a l'1 de Maig de 1892.⁶⁴⁷ Es tracta

644 *La Tramontana*, núm. 65, 15 d'octubre de 1882. Pàgina 4.

645 *La Tramontana*, núm. 184, 26 de desembre de 1884. Pàgina 1.

646 Litvak, 1990: 295.

647 *La Tramontana*, núm. 561, 29 d'abril de 1892. Pàgina 4.

d'una il·lustració que ocupa la pàgina sencera. Al mig del dibuix, un gran grup d'obriers es troben celebrant la diada de l'1 de Maig mirant com surt el sol de la "Igualtat" enmig d'aplaudiments i voleiar de banderes reclamant les vuit hores. Damunt seu, uns pals elèctrics i un globus simbolitzen el progrés a què aspiren a través dels avenços científics i alhora els obrers estan envoltats d'estris de treball pertanyents a pagesos, fusters, treballadors industrials, paletes, científics... però també de llibres i una paleta de pintor, que simbolitzen les arts i l'educació. Fora del grup d'obriers, la majoria dels quals es troben d'esquena al lector, dos ferrers estan destruint a cops de mall i damunt d'una enclusa el que havia estat una corona que inclou la paraula "Privilegis" i per terra es veuen les restes d'unes cadenes trencades. En el primer terme de l'escena se situa una colla de personatges que fuig en veure tot això amb cara de terror. Els que fugen són un capellà, un militar encegat pel sol i un ric que ha caigut de cul. Enmig d'ells també fuig una gran serp carregada de diners que porta la paraula "Burgèsia" escrita al seu damunt. La potència conceptual del dibuix deixa enrere l'humor i la ridiculització dels enemics de classe i entra en un altre camp, el de les propostes revolucionàries a través de l'al·legoria, un espai en què imatges com la descrita podien tenir tanta importància i potència com qualsevol dels textos teòrics, poètics o d'entreteniment que *La Tramontana* incloïa.

Un altre moment en què el dibuix deixa la caricatura i opta pel realisme és en els homenatges que la publicació fa a personatges importants i destacats del moviment obrer o de les esquerres diverses que llegeixen la revista. En tenim bons exemples en el número 16,⁶⁴⁸ que dedica la portada a Pi i Margall, autèntica icona revolucionària a l'Estat espanyol, tant entre republicans com entre els mateixos anarquistes, o en el número 26,⁶⁴⁹ amb una nova portada dedicada al republicà Joaquim Arrufat, lloat i reivindicat per *La Tramontana* en el moment de la seva mort davant l'oblit general de "la premsa liberal de Barcelona". El mateix tractament tindran les dones que apareixen a la portada de *La Tramontana* número 422⁶⁵⁰ sobre la Revolució Francesa i a qui dediquen un número especial que es tanca amb una contraportada en què les "Celebritats de la Revolució" (tots homes en aquest cas) reben un tractament realista i més apropiat al retrat. No cal dir que quan el que vol fer la revista és crear els nous mites obrers o reafirmar-los el dibuix realista serà la forma que prenen les il·lustracions publicades, és el cas del número 335 de *La Tramontana*, en què després d'informar en primera pàgina que "El telègraf, amb sa moltes vegades aterridora concisió, ens ha participat del desenllaç de l'horrible drama de Chicago. Albert Parsons, Jordi Engel, August Spies i Adolf

648 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgines 1 i 4.

649 *La Tramontana*, núm. 26, 22 de juliol de 1881. Pàgines 1-2.

650 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889. Pàgina 1.

Fischer foren penjats a la forca el dia 11 de novembre”,⁶⁵¹ publica una il·lustració que omple completament la pàgina 4 amb les cares dels màrtirs de Chicago i les seves corresponents famílies.

e.2.7. Els continguts

e.2.7.1. Indefinició en els primers números i els debats aclaridors

El primer número de *La Tramontana* incloïa tres poemes de Frederic Soler (Pitarra), Josep Lassarte i Rossend Arús, així com un text titulat *Els empleats* de Conrad Roure, un sobre art d'Eudald Canibell i un sobre teatre signat per Consueta. Com podem veure, un primer número que està escrit i s'alineava amb la colla del “català que ara es parla”, ja que incloïa a les seves pàgines dos dels defensors d'aquesta tendència enfrontada al català jocfloralesc, Pitarra i Roure, i es presentava avançat en les idees, amarat de cultura republicana, entre l'anarquisme de Canibell i el lliurepensament d'Arús.

En la secció *Ventades*, dos dels breus criticaven *La Campana de Gràcia*, unes crítiques que esdevingueren aviat una tendència de *La Tramontana* i que no s'aturaren al llarg dels anys, ben al contrari. L'acusaven d'haver publicat en un mateix número retrats de Pi i Margall, Castelar i Salmerón dient que “Això en un possibilista és encendre un ciri a sant Miquel i un altre al diable, com se sol dir.”⁶⁵² Tancava el número la secció *Cabòries* que incloïa entreteniments diversos.

Si no fos per la capçalera amb el gegant amb barretina bufant tots els mals que calia fer fora i l'article de la portada, que signa La Redacció i té la funció d'editorial, pràcticament podríem dir que aquesta era una publicació més del catalanisme popular, progressista i republicana. La portada anunciava, però, el que havia de venir a l'article editorial *Ja hi som*, en què s'establien les intencions del setmanari anunciant alhora que no n'exposarien el programa. Hi deien que ja suposaven com devien veure els lectors la nova publicació i la definició no podia ser més clara: “Setmanari català, avançat d'idees com cap més, que deurà voler

651 *La Tramontana*, núm. 335, 18 de novembre de 1887. Pàgina 1.

652 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881. Pàgina 4.

l'autonomia del municipi i que clava llenya a tot bitxo vivent, separatista segur”,⁶⁵³ el que s'apressaven a desmentir exclamant “Maleït separatisme!”. Interessa veure aquí, més enllà del rebuig del separatisme i l'aposta per l'internacionalisme, allò que no desmenteixen: la llengua i el país a què s'adreçaven, la voluntat de crítica fins a les darreres conseqüències, el progressisme en què militaven i l'autonomia que defensaven, la que començava en el municipi i que anava, per tant, de baix cap a dalt.

En els següents números, *La Tramontana* va informant tant de les notícies locals, per exemple la crisi de l'Ajuntament barceloní,⁶⁵⁴ com de les internacionals, com l'assassinat per part del nihilista Nikolái Rysakov del tsar Alexandre II,⁶⁵⁵ sobre el qual publiquen diversos textos traduïts del francès i dues il·lustracions; és un tema que es va repetint en diverses seccions de les següents setmanes, fins i tot negant que les bombes utilitzades en l'assassinat haguessin estat fabricades a Barcelona.⁶⁵⁶

Des del segon número, la revista incorpora la participació dels lectors amb la secció *Correspondència*, alhora que des de la que porta per títol *Mal Temps* es dediquen a atacar el clero de totes les formes possibles. A la darrera pàgina hi va una làmina o dues, molts cops relacionada amb el tema de la portada, tot i que no necessàriament. Durant aquestes primeres setmanes, Lluís Carreras publica uns “Perfils de la vida musical a Itàlia” amb el títol *Una prima dona*; Canibell, signant E. K., diversos articles polítics; i Arús, articles, poemes i comentaris d'actualitat amb el títol de *Coses del dia*. En el número 13, Arús publica un llarg article sobre els Jocs Florals en què ataca els organitzadors acusant-los de fer una festa antiga amb por a la renovació i sobretot per haver-se “oblidat” d'anomenar Bartrina entre els poetes morts aquell any. Acaba dient “Sempre el mateix: homes que els considerem com a genis, empetitits per *torpes* misèries i una vegada més demostrant que l'odi clerical va fins més enllà de la tomba.”⁶⁵⁷

En el número 6,⁶⁵⁸ apareix el primer poema que coneixem de Llunas en l'etapa de *La Tramontana*, signat per Un Ganxet, i en el 9 unes “epitafis”, signats els dos com a Gimnàstic, que és el pseudònim, junt amb Ruc Nafrat i Un Ganxet, que utilitza en aquests primers números de la nova revista i que suposa una continuació de l'utilitzat a *La Teula*.

653 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881. Pàgina 1.

654 *La Tramontana*, núm. 5, 16 de març de 1881. Pàgines 2 i 4.

655 *La Tramontana*, núm. 6, 19 de març de 1881. Pàgines 2 i 4.

656 *La Tramontana*, núm. 7, 26 de març de 1881. Pàgina 3.

657 *La Tramontana*, núm. 13, 7 de maig de 1881. Pàgina 2.

658 *La Tramontana*, núm. 6, 19 de març de 1881. Pàgina 2.

És en el número 18 quan trobem per primer cop un article de Llunas que té per intenció obrir un debat amb una altra publicació, en aquest cas amb *La Campana de Gràcia*, sobre el federalisme i la figura de Pi i Margall. L'article va acompanyat d'una il·lustració amb un diàleg en què *La Campana* afirma “Miri senyor Pi, una servidora em deia federal i...; i progressant com els crancs, ara renego del Pacte, de la Federació i de tot el que sigui anar endavant.”⁶⁵⁹ Llunas recull, en el número 21⁶⁶⁰ de *La Tramontana*, el debat sencer i inclou tant els seus articles anteriors com els que *La Campana* li dedica sense ni anomenar-lo i afirmant que no pensen entrar en polèmiques. Roca i Roca, director de *La Campana*, coneixia Llunas des dels temps d'*El Ponton* i davant les seves apel·lacions a la coherència l'única resposta que li dóna és el silenci i l'afirmació que “*La Campana* era i serà sempre *republicana i demòcrata*, va ser *federal* mentre va creure que la federació era la garantia de la república i la democràcia”, però amb l'aixecament cantonalista de Cartagena, la insurrecció internacionalista d'Alcoi i la traïció del ministre de Marina Anrich, pimargallià, que havia acabat passant a les files carlines, afirmen que han perdut la fe en aquesta idea. Llunas, implacable, els adverteix que:

Nosaltres, que no som Piistes ni partidaris de cap personalitat política, encara que les idees d'un puguin agradar-nos relativament més que les d'un altre, ens repugna que es pretengui a gratcient desviar l'opinió pública, i que s'ataquin avui principis que ahir es defensaven amb entusiasme.⁶⁶¹

I després d'afirmar que estan contents que continuïn sent republicans i demòcrates, continua donant arguments contra cada un dels motius donats per *La Campana* per haver deixat de ser federal, sobre els quals conclou que:

Vaja una lògica la de *La Campana*!

Perquè una ciutat intentà fer federació de diferent manera que *La Campana* creia convenient, perquè la multitud matà un individu que disparà contra ella i va causar tres víctimes, perquè en un partit surt un traïdor que s'hi ha introduït, ella en dedueix que no s'ha de ser federal.

Uns altres deuen haver estat els motius que han fet fugir *La Campana* del camp federal!⁶⁶²

Passats els detalls, Llunas entra en el moll de l'os, que no és altre que l'atac de Roca i Roca contra l'autonomia i el pacte, els temes centrals del federalisme de Pi. Arribem per primer cop al Llunas teòric, al que, tot i no abandonar l'humor sempre present en els seus textos,

659 *La Tramontana*, núm. 18, 1 de juny de 1881. Pàgina 4.

660 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgines 1-4.

661 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgina 1.

662 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgina 2.

esbossa els trets principals del seu pensament preguntant a *La Campana* si no li agrada l'autonomia:

Estaria gaire contenta si qualsevol altre es cuidés dels negocis d'ella? Segurament que no. Doncs més motius tenen els pobles per a ser amants de l'autonomia, ja que amb la intervenció sempre enfarfegada i impertinent del poder central no fan més que suar sang i aigua, pagar contribucions i veure's eternament faltades de camins, carreteres i canals que haurien de portar el benestar relatiu al qual tothom té dret, mentre es guanyi les queixalades.⁶⁶³

I afegint el principi anarquista de radical individualisme i alhora atent a no malmetre l'individualisme dels altres:

Cap home –en el dret natural–, és més que un altre i no hi ha res que pugui obligar-lo a res, mentre no ataqüi l'autonomia i drets dels altres; perquè, ja és sabut que la llibertat i els drets de l'un acaben allà on comencen els de l'altre. Fórmula progressiva i preciosa. Manifestació pràctica del gran principi lliberal de l'Autonomia!⁶⁶⁴

Llunas completa la seva argumentació afegint-hi la defensa de l'altre principi posat en dubte per Roca, el del pacte:

Després de l'AUTONOMIA hi ha el PACTE. Llavors, l'un buscaria l'amistat de l'altre per al suport mutu i en la gran palanca de l'Associació trobaria la garantia completa de tots els seus drets, *pactant*.

Per mitjà del Pacte (unió, associació), els individus determinen tot allò que poden necessitar per al seu progrés i benestar; per a la producció, la distribució i el consum; per a tot allò que convingui al foment dels seus interessos morals, intel·lectuals i materials.⁶⁶⁵

I remata el debat amb un darrer article titulat *Al públic* en què afirma que:

La Campana necessita poder escriure arguments com els copiats per defensar-se i, veient que *La Tramontana* es cuidava de ridiculitzar aquests campanuts arguments, ha dit “apaga y vámonos”, i ho ha fet molt bé per impedir posar-se més en evidència. Almenys així, qui només l'hagi llegit a ella, no sabrà qui té raó, ja que s'ha guardat molt bé de deixar traslluir cap de les idees sustentades per *La Tramontana*.

Ara el públic serà el veritable jutge.⁶⁶⁶

Al llarg de les pàgines de *La Tramontana* assistim a diversos debats públics amb altres

663 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgina 2.

664 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgina 2.

665 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgina 3.

666 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881. Pàgina 4.

publicacions d'ideologia diversa en què sempre, davall de fets anecdòtics que serveixen per establir el debat, hi trobem discussions de fons. Són dels pocs articles en què Llunas utilitza el seu nom a l'hora de signar i sovint hi desenvolupa opinions polítiques personals.

Hi trobem debats i articles de diverses tipologies segons qui sigui el contrincant i les opinions que es dediqui a rebatre. Així, tenim el dedicat a puntualitzar-ne un altre que el jove Francisco Alcaraz havia publicat a *El Corsario*,⁶⁶⁷ d'un to instructiu i conciliador; el debat filosòfic sobre l'existència de Déu amb *La Vespa*,⁶⁶⁸ el més dur contra Josep Pàmies,⁶⁶⁹ director d'*El Obrero*, emmarcat en una guerra total amb el dirigent del sindicat reformista Les Tres Classes de Vapor, que mereix un comentari més en profunditat; i quatre articles amb el títol de *Tres cartes més. Explicacionarres*⁶⁷⁰ i *Post data* que agafen com a excusa literària la resposta a unes cartes publicades a *El Diluvio*, a partir del número 29 del setmanari i signats com a Pere Pau de l'Antònia. En aquestes relacions dialèctiques amb l'altra premsa hi ha el cas curiós de *La Honorata*,⁶⁷¹ que en el seu número 7 incloïa la continuació i l'acabament d'uns articles publicats quatre anys abans a *La Tramontana* amb el títol *La primera volada*. La revista anarquista li recriminà aquesta manera de fer i el seu director, Figuerola Aldrofeu, es presentà a la redacció tramontanaire per aclarir el tema, tal com aconseguiren fer. En el cas de *La Tronada*,⁶⁷² el debat quedà desmuntat abans de començar ja que *La Tramontana* els demanà que paguessin els diners que els devien i després ja parlarien... Pel que fa a *Lo Crit de la Pàtria*, un periòdic carlí freqüentment atacat des de les seves pàgines, el debat s'acaba quan la publicació plega i el comiat del setmanari anarquista és ben clar en dir-los que:

Nostres llegidors també han de deplorar aquest *carcundicidi*. Tant que ens havíem divertit i el que pensàvem divertir-nos-hi, i anar-se a morir d'aquesta manera d'un enfit de majestat! Veritablement n'hi ha per tirar totes les boines al número 100. I fins els caps que les aguanten.⁶⁷³

En tots aquests debats, quan es tracta d'acusacions concretes, Llunas les argumenta sense deixar de banda l'humor, que algunes vegades pot arribar a ser sàtira dura i cruel, i no deixa de fer una constant referència als debats de profunditat que qualsevol discussió pot comportar, com ja hem vist. Quan arriba aquest punt, Llunas deixa anar la seva força argumental fonamentada en unes idees i uns pensaments que, tot i que no de manera completa encara, ja

667 *La Tramontana*, núm. 53, 24 de juny de 1882. Pàgina 2.

668 *La Tramontana*, núm. 91, 16 de març de 1883. Pàgina 2.

669 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889. Pàgina 1.

670 *La Tramontana*, número 29, 12 d'agost de 1881. Pàgina 1.

671 *La Tramontana*, núm. 222, 18 de setembre de 1885. Pàgines 1-2.

672 *La Tramontana*, núm. 230, 13 de novembre de 1885. Pàgina 3.

673 *La Tramontana*, núm. 366, 15 de juny de 1888. Pàgina 4.

ha desenvolupat al seu cap a través de conferències, debats i, sobretot, lectures de llibres i premsa, per derrotar dialècticament el seu adversari, sigui qui sigui aquest.

e.2.7.2. L'obrerisme: les vuit hores, el boicot i la defensa de la vida

Per tal de construir l'adhesió d'un gruix important de lectors a un projecte obrer com el que Llunas proposava, calia situar el patiment de classe, conseqüència de les condicions de treball i d'explotació, en el centre de les anàlisis sobre el present que vivien les persones que llegien la publicació. Aquest patiment, però, un cop assumides les seves causes, calia acompanyar-lo de les eines que permetrien suprimir-lo.

Tenim un bon exemple de tot això en els números de *La Tramontana* de 1886, un any de crisi econòmica en l'àmbit europeu que va provocar un increment important de l'atur obrer i una ràpida extensió de la misèria entre la classe obrera catalana. El setmanari va incloure sovint referències a les penalitats que els obrers havien de suportar com a classe un cop acabat el gran creixement del que s'havia anomenat “la febre d'or”. Algunes de les penalitats que passaven els obrers les podem llegir, per exemple, en el número 237, en què informen que “A Madrid s'ha suïcidat un jove de 22 anys per no poder trobar feina amb què guanyar-se la vida”;⁶⁷⁴ en el 258, en què expliquen com un altre jove, també de Madrid i soldat a ultramar en aquest cas, s'anava a suïcidar “per no cobrar el govern les 665 pessetes que se li deuen”;⁶⁷⁵ o en el 283, que inclou una notícia sobre una comitiva que recollia fons per a les famílies d'uns pescadors de Vilanova morts com a conseqüència d'un temporal i que acaba dient que “Sempre les víctimes del treball són les que deixen més desemparats sons fills, en morir per proporcionar-los el pa de cada dia.”⁶⁷⁶

En algunes ocasions, *La Tramontana* també donava consells o comentava noves normatives laborals, com quan els mestres de primera ensenyança es van reunir per demanar al Govern que no permetés que ensenyés ningú que no tingués títol. La publicació recordava que

674 *La Tramontana*, núm. 237, 1 de gener de 1886. Pàgina 2.

675 *La Tramontana*, núm. 258, 28 de maig de 1886. Pàgina 2.

676 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886. Pàgines 2-3.

una setmana abans, a Madrid, havien estat detinguts vint camàlics “perquè exercien el seu ofici sense títol”,⁶⁷⁷ per tant, tot i que no estaven per demanar papers a ningú per treballar, exclamaven que si a uns els obligaven a tenir títol, als altres també. En el número 283,⁶⁷⁸ un article titulat *L'esclavitud dels tramvies*, no signat tot i que suposem que era de Llunas ja que parla sobre el nou *Reglamento para el servicio de cocheros* i ell hi havia treballat i coneixia el sector, analitza a fons i críticament aquest nou reglament i oferia a qui en volgués una còpia que passés per la redacció de la revista.

Quan els obrers volien millorar les seves condicions de vida, les vagues eren el millor mètode per fer-ho i quan del que es tractava ja no era de millorar sinó de complir uns mínims per no morir de fam, la vaga era obligada. En tenim moltes notes al llarg de les pàgines de *La Tramontana*. Per il·lustrar-les, n'he triat dues en què es dóna notícia de dues tipologies de vagues diferents. D'una banda, tenim la vaga que quaranta obrers van protagonitzar a “les obres que per a una exposició general es fan darrere del Parc”.⁶⁷⁹ La revista explica que “Segons se'ns ha dit, el motiu fou que tant a paletes com a fusters, manyans, manobres i tots els ocupats en aquells treballs se'ls donava el gran sou de vuit rals diaris” i exposa que “Si amb aquests fabulosos jornals es pensen alleujar la misèria del treballador, ja poden aquests amb sobrada raó renunciar a tanta protecció declarant-se en vaga. Que al capdavall val més passar gana anant descansat que no pas cansar-se per fer més llarga la misèria.” De l'altra, tenim els treballadors organitzats no només per temes puntuals sinó que unien la seva reivindicació de millora a la feina amb objectius programàtics del moviment obrer. Un d'aquests casos, segurament el que més èxit tingué, va ser la demanda de les vuit hores, sobre les quals *La Tramontana* opinava que “La idea és gran, l'empresa colossal i dificultosa, i val la pena posar-hi extraordinària atenció”.⁶⁸⁰ El mes de setembre de 1886, els paletes de Barcelona estaven en vaga per les vuit hores i *La Tramontana* informava que aquest moviment creixia i s'havia creat:

una Comissió interina de les vuit hores, constituïda fa poc per 68 delegacions obreres a fi d'estudiar la manera que es pugui reduir a vuit hores la jornada de treball. La missió d'aquesta Comissió [...] és procurar-se l'adhesió del major nombre possible de societats obreres i formar una estadística que permeti fixar criteris per a l'oportunitat i circumstàncies en què convingui fer el moviment de les vuit hores.⁶⁸¹

677 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886. Pàgina 3.

678 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886. Pàgina 1-2.

679 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886. Pàgina 1.

680 *La Tramontana*, núm. 274, 17 de setembre de 1886. Pàgina 1.

681 *La Tramontana*, núm. 275, 24 de setembre de 1886. Pàgina 1.

En l'apartat teòric, Llunas justificà anys després la importància d'aquesta reivindicació en el capítol XV de *Qüestions socials*. Davant del debat establert per alguns anarquistes en el sentit que aquesta no era una reivindicació central de la seva lluita, com sí ho eren:

Les qüestions de la propietat, de l'abolició de l'explotació de l'home per l'home i de l'interès del capital, tríode en què descansen les idees socialistes que entranya la substitució dels actuals Estats polítics de les nacions civilitzades per un Estat econòmic universal, són encara un problema del qual encara no es preveu la immediata resolució.⁶⁸²

Llunas defensava que:

l'agitació produïda per la qüestió de les vuit hores és perquè és una reforma de realització immediata i perquè lliurant formal batalla per ella l'exèrcit proletari amb l'exèrcit burgès ha començat per aquí a patentitzar-se la lluita de classes que no acabarà fins a l'abolició d'elles a través de la Revolució social.⁶⁸³

Quan les vagues eren sabotejades per treballadors llogats pels patrons per substituir els que en feien, és a dir per esquirols, la resposta va arribar a ser, fins i tot, violenta, tal com passà a l'Espanya Industrial “Per haver volgut l'empresa treure les festes d'entre setmana als obrers que cobraven setmanal”,⁶⁸⁴ el que provocà una vaga de diverses setmanes en què hi va haver enfrontaments amb armes a Sants i Hostafrancs ja que l'empresa va recórrer a contractar nous treballadors “i nasqué el conflicte de sempre entre esquirols i associats, entre els que sols saben treballar quan hi ha vagues i els que s'estimen més la dignitat de la classe que el bocí de pa que arrossegadament guanyen per ells i les seves famílies”.⁶⁸⁵

Les armes de lluita dels obrers organitzats creixien alhora i des de les pàgines de *La Tramontana* s'encarregaven de fer-ho saber. Així, en l'edició del 16 d'abril de 1886 es donava notícia en primera pàgina d’“una eina de combat que val molt més que els Remingtons i els canons Krups: el *boycott*. Aquesta arma no produeix ferida, no arranca sang, però guanya grans victòries”.⁶⁸⁶ Per fer entendre en què consistia el boicot, la publicació explicava tres casos ocorreguts als Estats Units on havia esdevingut una arma obrera útil per derrotar empresaris enmig de conflictes laborals: eren els casos dels coristes de l'Oriental Theater de Nova York que van demanar un augment de sou, el propietari d'un gran establiment de concerts que no hi volia músics sindicats i un industrial forner que no volia pagar els dies que

682 Llunas, 1891: 99-100.

683 Llunas, 1891: 99.

684 *La Tramontana*, núm. 299, 11 de març de 1887. Pàgina 3.

685 *La Tramontana*, núm. 300, 18 de març de 1887. Pàgina 2.

686 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886. Pàgina 1.

estigueren en vaga uns obrers. En tots tres casos, després de ser advertits els empresaris, s'havia aplicat el boicot i en els tres la victòria havia estat dels obrers. L'article acabava proposant adoptar aquest nou sistema i deia que:

Catalunya, i sobretot Barcelona, tan rica en associacions obreres de tota mena, i en particular de resistència, hauria seriosament de preocupar-se dels resultats del *boycott* al Nord d'Amèrica, i estudiar de quina manera podrien ser aplicables aquestes resolucions.⁶⁸⁷

Dins de les reivindicacions laborals, en aquest cas en defensa de la vida i la salut, hem de fer un lloc, també, per a la denúncia dels accidents laborals que deixaven els obrers ferits o fins i tot els provocaven la mort, gairebé sempre perquè l'empresari no tenia cura de les condicions dels llocs de treball. *La Tramontana* denuncià diversos casos d'explosions de calderes, com el cas de la fàbrica de retorts Vapor Cremat, on els treballadors havien abandonat la feina en sentir “una estranya trepidació que retronà d'una manera espantosa”. Afortunadament, no hi hagué morts, tot i que tant els obrers com el veïnat feia dies que estaven espantats pel possible accident que no acabava d'arribar tot i avisar sovint. El setmanari es preguntava tres coses:

és veritat que s'ordenà que totes les calderes de vapor tinguessin la seva corresponent vàlvula de seguretat? Com és, doncs, que havent-hi vàlvules passen aquests casos? Potser és per deixadesa del personal encarregat de fer funcionar la màquina?

En el primer i segon cas dirigim la pregunta a l'enginyer municipal esperant que contesti, puig tothom espera saber a què atendre's.

I en el tercer la dirigim a l'amo de la fàbrica, ja que si no té qui li compleixi l'obligació, tal volta perquè no ho retribueixi degudament, no pot excusar-se de posar-ne d'altri que compleixi amb son deure.

Així evitarà ensurts als treballadors i al veïnat i també l'enrunament de la fàbrica.⁶⁸⁸

I a continuació demanava a la resta de la premsa de Barcelona que informés sobre fets d'aquest tipus “a fi que no passi desapercbut, ja que és deure nostre donar el crit d'alerta per tal que no haguem de plorar catàstrofes com les de la fàbrica situada en el carrer de Ronda, a prop de la presó, i la casa Morell i Murillo”.⁶⁸⁹ Es tracta d'una pràctica i una demanda pròpies de la premsa obrera militant, la que volia donar veu als que no en tenien per tal que, en aquest cas, la seva vida s'allunyés dels perills que, precisament, els provocava no tenir veu. Aquesta

687 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886. Pàgina 1.

688 *La Tramontana*, núm. 208, 12 de juny de 1885. Pàgina 2.

689 *La Tramontana*, núm. 208, 12 de juny de 1885. Pàgina 2.

actitud no sortí gratis a *La Tramontana*, ja que el record del quart aniversari del rebotament de la caldera de la fàbrica Morell i Murillo, situada al carrer d'Amàlia, suposà un procés judicial que, en aquest cas, no tenia a veure amb la religió sinó amb l'actitud obrera militant. *La Tramontana* recordava alhora que denunciava, en el número 263, l'explosió d'aquesta fàbrica i deia que:

Setze persones mortes i vint-i-vuit de més o menys malferides foren les conseqüències d'aquell fet que amb atterridora unanimitat tothom en feia responsable el desig d'avarícia i d'inusitada explotació humana dels propietaris d'aquella fàbrica.

Fa pocs mesos que l'Audiència de Barcelona [...] va dictar sentència absolent de tota culpa els propietaris d'aquella fàbrica en què tan descuidat estava el servei de la força de vapor.

I no és això el pitjor, sinó que l'Ajuntament, que s'havia fet part en causa per satisfer els desitjos de Barcelona en pes, no ha interposat recurs de cassació contra aquesta sentència. [...]

I que consti que no volem intrincar-nos en la qüestió d'un regal (de valor de setze mil duros) dels senyors fabricants a l'actual alcalde Rius i Taulet.⁶⁹⁰

Part tant, la denúncia de *La Tramontana* era múltiple, tant sobre la seguretat de les condicions laborals com de la corrupció de l'alcalde de Barcelona que no havia interposat el recurs de cassació i, per tant, havia fet impossible continuar la denúncia un cop absolts els propietaris, els mateixos que li havien fet un regal valorat en setze mil duros. En el mateix número, la caricatura de Rius i Taulet saltava la foguera mentre entre les flames apareixien els noms dels propietaris de la fàbrica explosionada. En el següent número ja anunciaven la denúncia, així com el jutjat de guàrdia que “passà altre cop a nostra redacció i impremta per incautar-se de números, motlles i ninots”.⁶⁹¹ Llunas va ser cridat a declarar i, acusat de ser l'autor de la notícia, fou condemnat a pena de presó o una fiança de 5.000 pessetes i:

Nostre director, que mil duros no els ha vist mai ni de lluny, es concretà en l'acte de la notificació de l'auto, a demanar en un escrit al senyor jutge d'instrucció que la fiança pecuniària es rebaixés a personal, i un cop aconseguit, si bé amb alguns tripijocs, es presentà la deguda fiança i nostre director continua en llibertat provisional.⁶⁹²

690 *La Tramontana*, núm. 263, 2 de juliol de 1886. Pàgina 2.

691 *La Tramontana*, núm. 264, 9 de juliol de 1886. Pàgina 1.

692 *La Tramontana*, núm. 265, 16 de juliol de 1886. Pàgina 2.

El procés no acabà aquí ja que a *La Tramontana* número 293⁶⁹³ s'explicava que l'Audiència per fi havia dictat pena de presó de dos mesos i un dia d'arrest major, contra la qual presentaren recurs de cassació i passaren a esperar què en deia el Tribunal Suprem.

La temàtica obrera a *La Tramontana* es completa amb la fundació i l'intent de fundar associacions obreres per lluitar pels drets dels assalariats, com quan Lluís Posa proposa des de les seves pàgines la creació d'una associació de dependents de les botigues de comestibles ja que:

és indispensable que ens interessem tots per la nostra classe, ja que a ella pertanyem, i que de comú acord fem tot el que estigui a la nostra mà per aconseguir una associació, ja que aquesta és l'única base bona per millorar i fer que el nostre ofici ocupi el lloc que dignament li correspon dintre del moviment obrer que commou les societats civilitzades.⁶⁹⁴

Pel que podem veure en el número 292, la crida tingué molt poca resposta i el mateix Posa tornava a les pàgines de *La Tramontana* el gener de l'any següent a insistir sobre la seva proposta i dir als dependents que el llegissin:

Deixeu-vos, doncs, de nècies preocupacions; cooperem junts sense cap temor a ridícules amenaces, pensem sols en els innumbrables beneficis que una veritable unió sembrarà entre nosaltres, i no tindrem com ara d'averkonyir-nos que sigui el nostre ofici un dels pocs que entelen encara el brillant mirall del progrés i la civilització.⁶⁹⁵

El 1887, el mateix any que Posa feia la seva segona crida, Madrid acollí el Congrés de la FTRE en què s'acordà traslladar la Comissió Federal novament a Barcelona, on l'any següent es dissolgué. De les seves restes en sortiren organitzacions gairebé residuals en comparació amb el que havia estat la FTRE, com la Federació Espanyola de Resistència al Capital, també anomenada Pacte d'Unió i Solidaritat, que intentava agrupar les restes sindicalistes de l'organització original, i l'Organització Anarquista de la Regió Espanyola, que certificà, l'octubre de 1889 a València, la desaparició de la FTRE, tot i que el nom encara s'utilitzà en alguna ocasió posterior.

Enmig d'aquest panorama de retrocés i desunió anarquista, *La Tramontana* no deixà d'informar sobre la pobresa general del país a partir de múltiples exemples concrets, com l'emigració massiva de persones: “A Granada hi ha 12.000 individus allistats en el consolat de

693 *La Tramontana*, núm. 291, 14 de gener de 1887. Pàgina 3.

694 *La Tramontana*, núm. 286, 10 de desembre de 1886. Pàgina 2.

695 *La Tramontana*, núm. 292, 21 de gener de 1887. Pàgina 2.

la República Argentina en aquella capital per marxar a Buenos Aires, en vista que a la seva pàtria no poden guanyar-se la vida”;⁶⁹⁶ l'empitjorament de les condicions a la feina, com el cas de la fàbrica de gèneres de punt del Sr. Bonet, on “s’han rebaixat els jornals d’una manera llastimosa, que fa que ni treballant es pugui viure”;⁶⁹⁷ les vagues que es convocaven, com la de paletes, fusters i manyans;⁶⁹⁸ o els morts a la feina, com en un breu del número 396 en què s’informa sobre la mort de quatre obrers⁶⁹⁹ en diferents accidents de treball amb pocs dies de diferència.

La desunió de l’obrerisme anarquista deixà l’espai lliure als socialistes marxistes i als reformistes per intentar esdevenir els nous referents obrers. Per això, el febrer de 1888, “els obrers de Les Tres Classes de Vapor del districte IV (comarca de Vic-Manlleu), de tendència marxista, intervingueren activament en l’organització d’un Congrés Nacional Obrer patrocinat pel Centre Obrer de Barcelona”, que se celebrà l’agost del mateix any a la capital catalana i en el qual es fundà la Unió General de Treballadors i el Partit Socialista Obrer Espanyol. *La Tramontana* s’ocupà durant aquell mes d’agost del Congrés... de l’Ensenyança Laica i només en el número 377, a final de mes, publicà un article sense signar a la pàgina 2 amb el títol *El partit obrer* en què la crítica al marxisme i a les noves organitzacions era clara i diàfana:

qui creu destruir la tirania creant autoritats que el tiranitzin, o destruir l’explotació pagant caps que miren com a inferiors els mateixos que els paguen, o fan societats dormilegues amb aparences revolucionàries, viu enganyat i sols aconseguirà perdre temps, paciència i diners, i per tant ser un pobre inconscient.⁷⁰⁰

Fins al 1899, la UGT s’establí a Barcelona, on el sindicalisme reformista de Les Tres Classes de Vapor en certa manera ocupava l’espai que a Madrid els era propi. Malgrat aquest desencontre ideològic, però, quan Pablo Iglesias és detingut i tancat a la presó a Màlaga, el febrer de 1896, *La Tramontana* no té problema per escriure que “Encara que nosaltres no combreguem amb aquesta església, no obsta per tal que ens dolguem de tal presó” i “Pretendre deturar les aspiracions del socialisme, sigui autoritari o anarquista, és pitjor que voler posar portes al camp, deturar els rius o apagar el sol”.⁷⁰¹ Ni la UGT ni Les Tres Classes de Vapor aconseguiren ocupar l’espai que havia deixat lliure la FTRE després de la seva dissolució a València. El 1889, la Unió General de Treballadors tenia 3.355 afiliats; el 1896, 6.154; i el

696 *La Tramontana*, núm. 389, 23 de novembre de 1888. Pàgina 4.

697 *La Tramontana*, núm. 398, 25 de gener de 1889. Pàgina 4.

698 *La Tramontana*, núm. 339, 16 de desembre de 1887. Pàgina 1; tot i que també en trobem notícies en els números 340, 341 o 343.

699 *La Tramontana*, núm. 296, 11 de gener de 1889. Pàgina 4.

700 *La Tramontana*, núm. 377, 31 d’agost de 1888. Pàgina 2.

701 *La Tramontana*, núm. 700, 14 de febrer de 1896. Pàgina 3.

1900, 14.737.⁷⁰² Res a veure amb el nombre d'obrers que havien estat afiliats a la FTRE.

A partir de 1890, dintre de l'anarquisme, les postures més sindicalistes i col·lectivistes deixen pas a les defensades pels seguidors de Kropotkin i Malatesta. A partir d'aleshores, i sobretot en la darrera etapa de *La Tramontana*, després de l'atemptat del Liceu, la quantitat de notícies específicament lliurepensadores sembla superior, a primera vista, a les procedents del món obrer. Hem de tenir en compte que les societats obreres com a tals tenien més complicada la realització d'actes públics i també de vagues, algunes de les activitats que més notícies generaven abans en les pàgines del setmanari. A *Ventades*, per exemple, bona part dels breus parlen de política parlamentària, de l'Ajuntament de Barcelona i, fins i tot, d'esdeveniments internacionals. Tot i aquest descens percentual, hi continuem trobant notícies sobre el món específicament obrer, com les reivindicacions dels cotxers de La Catalana,⁷⁰³ la vaga dels obrers d'Alcoi⁷⁰⁴ o les reunions convocades, per exemple, a la Societat de Ferradors de Bestiar i Ferrers de Carros de Barcelona;⁷⁰⁵ notícies sobre la misèria que els treballadors passaven com les recollides en el número 648 sobre “Tres casos de caure, extenuada per la misèria, una persona enmig de la via pública”,⁷⁰⁶ la del suïcidi d'una dona “en el carrer Tallers d'aquesta ciutat, per falta de recursos amb què poder viure ella, el seu marit i un fill”,⁷⁰⁷ la d'una mestra morta a l'Hospital de la Princesa de Madrid “de misèria”,⁷⁰⁸ accidents laborals com el d'un paleta caigut d'una bastida, de què s'acusa els que fan obres i “s'estimen més que de tant en tant hi peti algun pobre que no pas gastar-se alguns rals més”,⁷⁰⁹ o es fa propaganda de la mort d'obrers ferits en accidents de treball per contraposar-los a un món burgès que gasta els seus diners en curses de cavalls:⁷¹⁰

Noves víctimes del treball: Pere Mateu va resultar mal ferit d'una explosió que el divendres de la setmana passada va produir-se a la Rambla dels Estudis, ha mort a l'hospital d'aquells resultats, quedant encara un altre obrer en estat molt greu [...]. Dues famílies obreres plenes de dol i misèria. Que hi hagi un cadàver més i un obrer menys, què li importa al món burgès?⁷¹¹

El moviment sindical, però, que servia per estructurar tot el moviment llibertari des de

702 Dades extretes de Gabriel, 1979: 349-350.

703 *La Tramontana*, núm. 644, 18 de gener de 1895. Pàgina 3.

704 *La Tramontana*, núm. 675, 23 d'agost de 1895. Pàgina 4.

705 *La Tramontana*, núm. 706, 27 de març de 1896. Pàgina 3.

706 *La Tramontana*, núm. 648, 15 de febrer de 1895. Pàgina 3.

707 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895. Pàgina 3.

708 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895. Pàgina 3.

709 *La Tramontana*, núm. 705, 20 de març de 1896. Pàgina 3.

710 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895. Pàgina 3.

711 *La Tramontana*, núm. 652, 15 de març de 1895. Pàgina 4.

les idees col·lectivistes que teoritzaven que la cultura havia de ser la palanca que permetés avançar en l'alliberament de la classe, havia estat eclipsat per les pràctiques violentes i individualistes, pels que apostaven per l'acció directa violenta contra fàbriques i persones. La repressió dels “petardistes” servia tant per amplificar les seves accions com “les accions anarquistes” com per impedir que el moviment llibertari es desenvolupés massivament. Per això, les demostracions públiques del moviment obrer, que fins aleshores eren majoritàries a les pàgines de *La Tramontana*, es reduïren i esdevingueren molt més migrades que en altres èpoques.

e.2.7.3. Contra petardistes i insurreccionals

La Tramontana, des del primer atemptat amb bomba atribuït a obrers, mantingué oberta una campanya contra el que ells anomenaven “petardistes” que inclogué multitud d'articles, poemes i làmines al·lusives al tema. La seva campanya, però, admetia molts matisos i no tenia res a veure amb les que s'organitzaven des de la premsa burgesa, ja que alhora que atacaven els “petardistes” intentaven salvar la ideologia darrere de la qual aquests actuaven, que no era altra que l'anarquisme.

Partidari de l'acció de les masses instruïdes organitzades sindicalment per fer la revolució, Llunas s'enfrontà als terroristes anarquistes que plantaren cara al capitalisme i a la repressió desfermada per l'Estat contra el moviment obrer amb bombes i atemptats selectius o multitudinaris. Van ser molts els atemptats dels anys 90 del segle XIX als Països Catalans, però entre aquests destacaren el del litògraf Pallàs contra el governador militar de Catalunya, Martínez Campos, el setembre de 1893; el de Santiago Salvador al Liceu per venjar la mort de Pallàs, el 7 de novembre de 1893; i el del carrer dels Canvis Nous, el 7 de juny de 1896. El clima dins del moviment obrer que porta a la preponderància, almenys quant a visibilitat, dels dinamiters en lloc dels sindicalistes té una sèrie de causes. Una d'elles, tècnica, però no menys important, és la invenció el 1866 de la dinamita per Alfred Nobel i la seva ràpida popularització, així com la facilitat d'accedir-hi. Però la utilització d'aquesta dinamita per atemptar contra persones o institucions de l'Estat prové d'unes decisions col·lectives que parteixen de l'acceptació dels anarquistes de l'anomenada propaganda pel fet

presentada oficialment com una tàctica de lluita per Errico Malatesta i altres capdavanters de l'anarquisme italià en el transcurs del Congrés de Berna de l'AIT o Primera Internacional, celebrat l'octubre de 1876. No gaire més tard, el juny de 1881, un Congrés de societats obreres celebrat a Londres va aprovar la recomanació de recórrer a la propaganda pel fet [...]. Aquesta estratègia volia ser una resposta al fet que els règims burgesos europeus s'haguessin enfortit i que el socialisme hagués esdevingut a la pràctica una peça més del joc parlamentari.⁷¹²

La propaganda pel fet no era ni defensada ni practicada pels bakuninistes, partidaris del sindicalisme i de l'acció de les masses, tal com hem vist, però el Congrés a Madrid de 1887 de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (bakuninista) va ser un fracàs i l'any següent l'organització sindical es va dissoldre. Tot i que es van crear dues organitzacions específiques segons la ideologia dels seus membres, més anarcocomunista o més anarcocol·lectivista, no van ser les noves organitzacions les que van estendre la utilització de la propaganda pel fet entre els ambients obrers sinó individus que actuaven sols o com a membres de petits grups d'afinitat i que ja no tenien l'organització obrera com a catalitzadora de les seves intencions revolucionàries. Aquests petits grups, amb l'ajuda inqüestionable de policies i col·laboradors d'aquesta, com és el cas de la família Rull,⁷¹³ estudiada per Antoni Dalmau, van empènyer l'anarquisme cap al terrorisme i a una espiral de violència a la qual Llunas es va enfrontar des del primer moment.

Va ser, però, amb el llançament de dues bombes Orsini al Liceu per part de Santiago Salvador quan la por a la repressió indiscriminada va provocar que *La Tramontana* fes un recull ampli de les moltes ocasions en què, com a publicació, s'havien posicionat contra la violència individualista. En el número del 17 de novembre de 1893, després de l'alliberament de Llunas, detingut i incomunicat durant 87 hores amb l'excusa de la bomba del Liceu, s'apressaren a fer recompte dels cops que, com a publicació, havien condemnat els atemptats terroristes. S'hi referien en un llarguíssim article que portava per títol *Remembrança de les nostres campanyes antidinamiteres*,⁷¹⁴ que començava dient que “La nostra campanya contra el dinamitarisme va començar fa prop de sis anys, o sigui en el mateix moment que aquesta qüestió va presentar-se a l'opinió pública”.⁷¹⁵

712 Dalmau, 2010: 25.

713 Dalmau, 2004.

714 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgines 1-4.

715 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 1.

Les pàgines d'aquest número repassaven cada un dels cops que *La Tramontana* havia expressat el seu rebuig a les bombes. Començava amb la postura presa davant de l'empresonament d'uns obrers a Terrassa acusats de posar una bomba a la porta de la casa del fabricant Sala, sobre els quals el 1888 ja havien expressat que “ningú tant com ells podia tindre interès que es descobrís el culpable del petard, per això i demostrar que mai els treballadors són els qui apel·len a tan reprovats medis”.⁷¹⁶ Continuava amb la reproducció d'una carta del mateix Llunas, enviada des de la presó, davant d'unes bombes explosionades l'1 de Maig de 1890 que no causaren cap víctima, en què el director del setmanari expressava que:

L'explosió de petards en els moments en què està oberta una lluita legal d'interessos entre el capital i el treball sempre resulta en perjudici d'aquest i a favor del primer, tant per les persecucions que vénen en certa manera a justificar, com perquè en aquestes qüestions convé tenir sempre l'opinió pública a favor, com la té l'obrer, i tan bon punt es pogués creure que fos ell qui disparés els petards, per aquest sol fet s'enagenaria les simpaties del públic sensat i imparcial.⁷¹⁷

Aquest tipus de declaracions no aturaren els dinamiters, que ja no eren confosos ni acusats de ser policies encoberts sinó que s'assumia que en bona part eren membres de la classe obrera, anarquistes il·legalistes que no era el primer cop que suposaven un seriós problema per a les actituds de l'anarquisme col·lectivista defensat per Llunas. Aquests referents anteriors s'encarregava de recordar-los un text que exposava els fets de la Mano Negra, deu anys enrere, i acabava prenent la mateixa actitud de resposta que aleshores: “ara, com llavors, abominem de tot delictes i compadim el delinqüent, considerant-lo un malalt perillós que, si bé hi ha dret a aïllar-lo, hi ha també el deure de procurar la seva cura”.⁷¹⁸ *La Tramontana* citava Llunas en el míting de l'1 de Maig del 1892 quan prengué la determinació d'oposar-se públicament amb totes les seves forces als dinamiters i declarà que per aconseguir el propòsit de la jornada de vuit hores, l'objectiu d'aquella data:

tant com per arribar a qualsevol finalitat, inclosa la mateixa Revolució Social, condemna amb totes les seves forces el dinamiterisme, per creure'l contrari als interessos i a fer simpàtica la causa de la classe treballadora; però encara condemna molt més, que amb el pretext de tan odiats com abominables procediments, propis sols de criminals, puguin veure's perseguits honrats treballadors pel sol fet de professar idees anarquistes.⁷¹⁹

716 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 1.

717 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 1.

718 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 2.

719 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 2.

Les seves opinions continuaven expressant-se en el mateix sentit fins a arribar a l'atemptat de Paulí Pallàs a la Gran Via, que Llunas explicava dient que

l'autor del fet del darrer diumenge, proposant-se matar un general sols va aconseguir treure del món un guàrdia civil i una criatura i ferir innombrables persones que res tenien a veure amb els odis africans que poguessin determinar-lo a acudir a tan deplorables extrems.⁷²⁰

I acabaven, després de la bomba del Liceu, anunciant que

l'acte horripilant del dimarts de la setmana passada ocorregut al Liceu i la detenció per ell del director d'aquest periòdic ens ha ferit de tal manera els nostres sentiments humanitaris que, trobant-nos malalts del cor per una part, i per l'altra no creient-nos amb prou llibertat per discutir sobre aquest luctuós assumpte, suspenem interinament la nostra publicació.⁷²¹

La Tramontana tornaria durant un temps després de l'atemptat del Liceu, però seria una altra bomba, la de Canvis Nous, la que acabaria fent tancar la publicació definitivament i apartant Llunas del moviment l'any 1896.

Abans, però, ja havien pogut mostrar públicament que ni les bombes ni l'il·legalisme eren els seus camins cap a la revolució social. Així, el gener de 1882, havia tingut lloc a Jerez un moviment insurreccional que va assaltar la ciutat. Milers de treballadors del camp, jornalers, sobretot, però també forners i hortolans, encapçalats per Félix Grávalos, anomenat El Madrileño i que era confident de la policia, emprengueren la marxa cap a Jerez i entraren de nit a la ciutat al crit de “visca la revolució social i mori la burgesia”. L'enfrontament amb l'exèrcit provocà una retirada desordenada en la qual foren detingudes 400 persones. El 10 de febrer, quatre dels participants en els fets foren assassinats a garrot vil i tot plegat va fer remoure les aigües de tot l'anarquisme espanyol. *La Tramontana* informà en repetides ocasions sobre aquests esdeveniments i acollí a les seves pàgines diversos articles d'opinió sobre el tema. Van tractar amb preocupació el fet que un veritable “exèrcit d'anarquistes” comencés una revolució així, de cop, aplicant els criteris de l'espontaneïsmes que defensaven els anarcocomunistes seguidors de Kropotkin i les conseqüències repressives que fets com aquests facilitaven a l'Estat a l'hora de desmuntar el moviment obrer sindical, que ells defensaven com a autèntic “exercit d'anarquistes”. A l'article *El papu de l'anarquisme*,⁷²² insinuant una relació directa entre la policia i la preparació de l'assalt, es preguntaven com podia ser que si el Govern deia que ja sabia que s'estava organitzant aquesta mobilització no fes res per aturar-la,

⁷²⁰ *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 2.

⁷²¹ *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890. Pàgina 4.

⁷²² *La Tramontana*, núm. 546, 15 de gener de 1892. Pàgina 2.

i acusaven l'Estat de buscar un enfrontament que li permetés tancar les societats obreres d'Andalusia i atiar les classes mitjanes contra l'anarquisme, que cada cop més era vist com un moviment insurreccional violent i imprevisible que posava en perill la societat sencera.

e.2.7.4. La construcció d'una cultura pròpia

e.2.7.4.1. Un ampli tauler d'anuncis

Des de la primera hora, les pàgines de *La Tramontana* esdevingueren un autèntic tauler d'anuncis de tipus divers. S'hi trobaven convocatòries lliurepensadores i anticlericals, com la que veiem en la portada del número 94, en què el Grupo Local Anti-clerical y Librepensador de Gràcia demana als seus socis que es posin en contacte amb ells “para enterarles de cierto asunto muy interesante”;⁷²³ convocatòries obreres, com la portada que dediquen en el número 102⁷²⁴ a la vaga obrera per rebaixar la jornada laboral d'onze hores a deu en la indústria llanera de Sabadell que continua durant molts números amb la publicació de diversos articles, o la vaga dels treballadors del port de Barcelona⁷²⁵ que guanyen els empresaris;⁷²⁶ convocatòries de debats entre “obriers partidaris de l'anarquia i del col·lectivisme i altres defensors del comunisme autoritari”;⁷²⁷ convocatòries per les escoles laiques, amb la crida a participar en el ball anual en el seu favor organitzat en el Teatre Romea, “al qual contribuiran totes les lògies d'aquesta capital, que han donat bastants regals per repartir entre les disfresses que més es distingeixin, i han subscrit un nombre considerable de títols d'entrada”;⁷²⁸ convocatòries feministes, amb la publicació de la crida del Congrés Femení de Mallorca⁷²⁹ i les resolucions que s'hi aproven;⁷³⁰ convocatòries republicanes federals, amb la crida del novè aniversari dels

723 *La Tramontana*, núm. 94, 6 d'abril de 1883. Pàgina 1.

724 *La Tramontana*, núm. 102, 31 de maig de 1883. Pàgines 1-2.

725 *La Tramontana*, núm. 166, 22 d'agost de 1884. Pàgina 3.

726 *La Tramontana*, núm. 169, 12 de setembre de 1884. Pàgina 4.

727 *La Tramontana*, núm. 128, 30 de novembre de 1883. Pàgina 3.

728 *La Tramontana*, núm. 140, 22 de febrer de 1884. Pàgina 2.

729 *La Tramontana*, núm. 111, 3 d'agost de 1883. Pàgines 1-2.

730 *La Tramontana*, núm. 113, 17 d'agost 1883. Pàgina 2.

defensors de les Corts Constituents republicanes,⁷³¹ un acte al qual *La Tramontana* assistí no perquè fos republicana sinó perquè “no significava més que una protesta de la Revolució contra la reacció”,⁷³² i, sense cap mena de dubte, convocatòries literàries, com el número 101 que omple la seva primera pàgina i part de la segona amb la crida del Quart Certamen Literari d'*El Eco de Badalona*,⁷³³ el 207⁷³⁴ amb el Certamen del Centro Recreativo de Sant Feliu de Guíxols i el Certamen literari de la Bisbal amb un total d'onze premis, o el Concurs Xaradístic que havia de tenir lloc a l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera.⁷³⁵

Aquesta obertura de compàs és el que convertí *La Tramontana* en un dels periòdics de referència no només dels anarcocol·lectivistes de la FTRE, que és el que eren la majoria dels membres de les primeres redaccions, sinó de bona part de les esquerres liberals i progressistes del moment, republicanes, anarquistes, lliurepensadores, maçòniques... Això i l'humor, la ironia i posar sempre el dit a la nafra en tota mena de temes d'actualitat, que esdevingué marca de la casa. És en aquest sentit que en el número 126, a *Mal Temps*, no es poden estar d'anunciar que “A nostres apreciats col·legues *La Autonomía*, de Palma de Mallorca, i *El Eco de la Montaña*, de Manresa, els ha tocat la rifa d'una excomunió de bisbe”. “Ditxosos ells! Nosaltres no podem parlar d'excomunions que no ens vingui salivera” i, per això, “reclamem una excomunió DE BISBE PER AMUNT, puig de rector ja n'hem perdut el compte de les que tenim”.⁷³⁶

e.2.7.4.2. Els certàmens com a eina cultural emancipadora

A les pàgines del setmanari, a banda de moltes altres convocatòries, hi trobem bases, crides a la participació i cròniques de molts certàmens culturals, que esdevenen una autèntica mostra de la cultura obrera del moment, ja que en l'espai de les societats s'hi desenvolupen programes culturals que inclouen xerrades, recitals de poemes, teatre, música... *La Tramontana* celebra aquestes iniciatives i en dóna notícia alhora que diu que “Aplaudim que els proletaris, per si mateixos, busquin en l'art son esbarjo, cultivant a la vegada les idees d'emancipació social. És la millor manera de contestar els brètols que diuen que els obrers s'estimen més anar a la

731 *La Tramontana*, núm. 134, 11 de gener de 1884. Pàgina 1.

732 *La Tramontana*, núm. 125, 18 de gener de 1884. Pàgina 3.

733 *La Tramontana*, núm. 126, 16 de novembre de 1883. Pàgina 4.

734 *La Tramontana*, núm. 207, 5 de juny de 1885. Pàgina 2.

735 *La Tramontana*, núm. 228, 30 d'octubre de 1885. Pàgina 2.

736 *La Tramontana*, núm. 164, 8 d'agost de 1884. Pàgina 2.

taverna que instruir-se”.⁷³⁷ Amb els certàmens, el setmanari esdevé també un autèntic noticiari cultural obrer i lliurepensador del seu moment, alhora que ens permet conèixer els contínuums que, d'alguna manera, esdevenien les modes poètiques, musicals i de temes tractats en aquests espais.

Per tenir-ne una idea aproximada tot i que sense voluntat exhaustiva, en trobem alguns exemples amb la vetllada dedicada a commemorar la proclamació de la Comuna de París organitzada a Reus pel Centre d'Amics⁷³⁸ i que, com a conseqüència del seu èxit, es repetí el 25 de març; la vetllada literariomusical de la Societat de Mossos de Fonda i Cambrers,⁷³⁹ “extraordinàriament concorreguda”; el setembre del 1887, la vetllada de l'Ateneu Obrer de Terrassa,⁷⁴⁰ amb l'assistència de Llunas com a espectador, amb el cor La Llanterna que cantà les peces *Els polítics del pressupost*, *La ciència i el sabre* i *Les Nacions*, i diversos obrers que llegiren “sobre temes de color socialista”; la primera vetllada instructiva i recreativa de la Societat de Lliurepensadors de Reus,⁷⁴¹ amb nombrosa concurrència “on es llegiren diferents treballs encaminats a afermar les idees del lliurepensament”, els quals també commemoraren la presa de la Bastilla en una vetllada, el juliol de 1888,⁷⁴² en què es pronunciaren “discursos en defensa de la més completa llibertat humana”; la vetllada literariomusical al saló del carrer Canuda⁷⁴³ “a benefici dels dos desgraciats obrers ocupats en les conductores de mobles que caigueren d'un balcó morint l'un i quedant malferit l'altre” amb membres de la redacció de *La Tramontana*; la vetllada literariomusical de la Societat Tipogràfica de Barcelona⁷⁴⁴ en què prengueren part, en l'apartat musical, “la nena Claretta Serra, la senyoreta Tort i els senyors Gibert, Maymí, Ribas i el pianista senyor González; i en la literària els senyors Serra, Pellicer, Guanyavents, Lorenzo i J. de Diego”, entre els quals es distingiren “els sonets de Guanyavents i el poema *Sor Ana*, de Diego”; o la vetllada literariomusical de l'Ateneu Vilassanès de la Classe Obrera el 8 de setembre de 1888,⁷⁴⁵ en què Llunas no pogué participar per motius de salut i en què actuaren l'Orfeó Infantil de l'Ateneu que interpretà peces del Sr. Cartañà, a qui *La Tramontana* felicita perquè “no es cansa de difondre entre els seus deixebles la llum del progrés”, i s'hi recitaren poemes del mateix Cartañà, Golart, Fontova i Guanyavents, així com alguna peça còmica.

737 *La Tramontana*, núm. 302, 1 d'abril de 1887. Pàgina 4.

738 *La Tramontana*, núm. 302, 1 d'abril de 1887. Pàgina 4.

739 *La Tramontana*, núm. 302, 1 d'abril de 1887. Pàgina 4.

740 *La Tramontana*, núm. 327, 23 de setembre de 1887. Pàgina 3.

741 *La Tramontana*, núm. 342, 30 de desembre de 1887. Pàgina 3.

742 *La Tramontana*, núm. 372, 27 de juliol de 1888. Pàgina 4.

743 *La Tramontana*, núm. 346, 27 de gener de 1888. Pàgina 4.

744 *La Tramontana*, núm. 357, 13 d'abril de 1888. Pàgina 4.

745 *La Tramontana*, núm. 379, 14 de setembre de 1888. Pàgina 3.

Tot i que diversos entre ells, els exemples són alhora representatius del tipus d'acte que era una vetllada o un certamen i indiquen una voluntat clara de crear una cultura pròpia del moviment obrer anarquista. Xerrades, actuacions de cors i recitals de poesia en què participen autors anarquistes coneguts, com Guanyavents, i d'altres que només són qualificats d'“obrers” i la voluntat de construir un moviment cultural amb importància destacada per a la literatura que, vista la gran quantitat de convocatòries, no va ser un factor només anecdòtic sinó prou nombrós i consistent. Les convocatòries, petites cròniques i notícies en què s'informa sobre certàmens literaris, musicals o amb simples conferències són continus en la llarga vida de *La Tramontana*, tot i que es fa evident una reducció en relació amb la quantitat, com ja he dit, en la seva darrera etapa.

e.2.7.4.3. Subscripcions i devocions col·lectives

Un altre dels continguts que el setmanari repeteix periòdicament són les subscripcions populars per tal de solidaritzar-se amb companyes i companys amb problemes econòmics o dificultats, ja sigui com a conseqüència de la pobresa en què vivien la majoria dels obrers, de la repressió o pel desenvolupament d'una vaga. La subscripció publicada a *La Tramontana* comença en el número 24 de la revista i és a favor del federal vilanoví Joaquim Arrufat. Un cop ingressat a l'Hospital de la Santa Creu, “que com el seu nom indica està en mans de la gent de sotana”, dos capellans no deixaven d'amoïnar aquest avi republicà dient-li que la seva ànima estava condemnada, motiu pel qual va ser traslladat per uns amics a casa d'un particular. Per tal d'assegurar-li un allotjament i unes cures dignes, començà una subscripció que durà fins al número 26 de la revista, quan anunciaren el seu decés en primera pàgina amb un dibuix d'Arrufat en el seu llit de mort.

Les campanyes solidàries van ser múltiples i diverses. La següent, iniciada per la Societat Centro de Martorell, serviria per aixecar un monument a Clavé, de qui *La Tramontana* en valorava que “a més de músic-poeta, fou un polític. Partidari de la Democràcia, mai buscà la política com a negoci, com feren tants altres, ni vengué les seves conviccions per un plat de lleties”⁷⁴⁶ i del qual, en el dotzè aniversari de la seva mort, digueren que va ser “l'immortal músic-poeta creador de la música catalana i conseqüent liberal

⁷⁴⁶ *La Tramontana*, núm. 85, 2 de febrer de 1883. Pàgina 1.

i republicà de tota la vida” que “viurà sempre en el cor dels catalans”.⁷⁴⁷ En la següent campanya, “per socórrer les famílies dels militars afusellats a Girona pels conservadors”, la revista va fer una declaració de principis sobre el tema en què afirmaren que “*La Tramontana* no compleix tan sols un deure de filantropia per alleujar la desgràcia; *La Tramontana* dona a la seva subscripció pública tots els caràcters d'una protesta pacífica i legal”.⁷⁴⁸ Així, les campanyes per recollir diners a favor d'una causa o de l'altra eren també formes de protesta, una protesta en defensa, en aquest cas, del dret a la insurrecció, que és el nom de l'article⁷⁴⁹ que Llunas publica just després de la notícia de la subscripció. Es tracta d'un article teòric sobre el dret a rebel·lar-se contra els poders despòtics tal com havien fet els militars afusellats a Girona.

Les campanyes solidàries continuen amb les treballadores empresonades de Carme acusades d'haver fet una vaga que *La Tramontana* defensa dient que “el crim real, el de veritat no és altre que ser pobre, que haver de treballar i menjar i encara per menjar haver-se de declarar en vaga”;⁷⁵⁰ amb els obrers de Manresa víctimes d'una negociació dels empresaris de la localitat amb el sindicat Les Tres Classes de Vapor, que va fer de “representant” sense tenir-hi legitimitat i els havia perjudicat;⁷⁵¹ i, una de les més sorprenents a primera vista, tenint en compte l'enfrontament de Llunas amb els anarquistes dinamiters, amb la vídua i els fills de Pallàs i els presos de Montjuïc com a conseqüència de l'atemptat del Liceu, a qui donaven suport perquè, segons les seves paraules, els primers, no havien de patir per l'acció del marit i pare i, els segons, perquè l'atemptat havia estat individual i, si estaven presos, era com a conseqüència de la repressió indiscriminada.

En cada una d'aquestes campanyes, publicaven els noms i les quantitats de diners que cada persona o entitat donava. En les dues primeres que hem vist, tothom signava amb el seu nom, no així en les següents, en què s'utilitzen pseudònims enginyosos del tipus “Un acèrrim enemic dels que van vestits com les persones” o “Un federal de Capellades que protesta del vessament de sang”. Pensem que té a veure amb el moment en què es fa cada una de les campanyes i amb la relació entre persecució i permissivitat que hi havia, tot i que sorprèn que per la vídua de Paulí Pallàs, que havia llançat la bomba contra Martínez Campos, els donants hi posin, gairebé tots, el nom sencer.

747 *La Tramontana*, núm. 245, 26 de febrer de 1886. Pàgina 2.

748 *La Tramontana*, núm. 159, 4 de juliol de 1884. Pàgina 1.

749 *La Tramontana*, número 159, 4 de juliol de 1884. Pàgines 1-2.

750 *La Tramontana*, núm. 177, 7 de novembre de 1884. Pàgina 2.

751 *La Tramontana*, núm. 471, 8 d'agost de 1890. Pàgina 2.

La portada del número 16 de *La Tramontana* està ocupada per un retrat i un biografia, que continuava a la pàgina 4, de Pi i Margall amb motiu de la conferència que sobre el federalisme i el pacte havia de donar a Barcelona al Circ Eqüestre. La figura de Pi, respectada sempre pels anarquistes col·lectivistes i per la majoria de les persones d'idees avançades de l'època, ens serveix per parlar de les devocions, que és tal com hem anomenat els elogis i l'admiració que *La Tramontana* mostra per determinades persones en alguns dels seus números i que suposa, en certa manera, la creació d'un llistat d'herois, d'una mena de sants laics, a qui podien posar en el lloc on en el devocionari cristià situava els seus. La figura de Pi, en aquest sentit, és molt elogiada cada cop que apareix a les pàgines del setmanari i en aquest article en concret l'articulista, que no signa el treball, n'acaba dient que, tot i no fer grans reformes quan havia estat en el Govern, “ha sigut el polític més conseqüent i honrat de l'escola liberal i avançada”.⁷⁵² En el número 242 de *La Tramontana*, amb motiu d'un discurs sobre les despeses de l'Estat que havia fet a Madrid, exclama: “Quin home tan gueto amb un pensament tan jove”; o, quan arriben les eleccions, un dels pocs diputats de qui comenten alguna cosa positiva és precisament de Pi, que aconsegueix 31.007 vots, una quantitat “a què ningú encara havia pogut arribar en un cens tan restringit com l'actual, no comptant amb el suport oficial”.⁷⁵³ I, en el text que anuncia la imminent aparició del primer quadern del llibre *Pi i Margall y la política contemporánea*, destaquen la seva popularitat afirmant que “ha tingut tan favorable acollida a tota l'Espanya liberal, i especialment la republicana, que a pesar que encara no ha sortit a llum el primer quadern, les subscripcions es compten a milers”.⁷⁵⁴

Però potser quan Pi és més lloat per *La Tramontana* és quan pronuncia el seu primer discurs a les Corts “després de tretze anys de retraïment”. El setmanari li dedicà la portada i una pàgina sencera,⁷⁵⁵ mostrant satisfacció pel fet que els monàrquics es veiessin obligats a escoltar les seves paraules, que mai no eren condescendents amb els poderosos, tal com ens deixa clar el final de l'article, i recorda com va sucumbir la primera República, “per temor a la Llibertat” i “a la falta d'energia contra els reaccionaris”, “Per això m'agraden les oposicions franques, fermes, brusques, sense contemplacions ni benvolences, perquè així són penyora de l'energia del demà, que tant va faltar contra els reaccionaris en la primera República Espanyola”.

Garibaldi és un altre dels personatges lloats, a qui dediquen un número extraordinari⁷⁵⁶

752 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgina 4.

753 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886. Pàgina 2.

754 *La Tramontana*, núm. 255, 7 de maig de 1885. Pàgina 1.

755 *La Tramontana*, núm. 266, 16 de juliol de 1886. Pàgina 1.

756 *La Tramontana*, núm. 50, 8 de juny de 1882. Pàgines 1-4.

amb la voluntat de lloar la figura del revolucionari italià, amb un article biogràfic, un poema de Guanyavents, pensaments solts sobre Garibaldi i, fins i tot, una carta i un article sobre la llibertat escrits per ell mateix, així com la crònica d'una reunió de totes les faccions liberals de Barcelona per organitzar un viatge i visitar-lo, un viatge que no es va poder realitzar perquè la salut del revolucionari no ho va permetre. Segons les idees que es desprenen dels articles i del poema, Garibaldi era un símbol vivent de l'esperit revolucionari, de la força que les idees poden contenir per transformar el món, una persona que feia el que deia i no demanava reconeixement de cap tipus. Per tot això, la seva figura era gairebé venerada, com ho demostra, el mateix any, la publicació de l'obra col·lectiva *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX*,⁷⁵⁷ que alguns autors també han atribuït a Llunas tot i que aparegué signada per Justo Pastor de Pellico, pseudònim de Rafael Farga Pellicer, que la coordinà i la dirigí. De manera explicativa podem dir que es tracta d'un intent d'apropar-se a la història de les revoltes per la llibertat del segle XIX que recorre al nom del gran revolucionari en el títol com a reconeixement i alhora, com deia abans, gairebé com a mostra de veneració. En el pròleg de l'obra, la reivindicació de Garibaldi es fa des de la ideologia de qui coordina el volum, reivindicant-ne la seva condició de treballador: “Laborioso y honrado, gana siempre el pan con el sudor de su frente; y por lo tanto, en los armisticios, mientras la lucha contra la reacción no necesita sus servicios, va siendo navegante, trabajador del campo, apacentador de bueyes”;⁷⁵⁸ d'home lliurat a la lluita i allunyat del parlamentarisme: “Hombre de acción más que de palabras. Rehuye, probando con esto tener gran sentido práctico, el tomar parte en las ampulosas y mezquinas luchas parlamentarias”;⁷⁵⁹ de progressista: “Entusiasta de los adelantos, saluda con efusión desde su retiro las modernas manifestaciones sociales y emancipadores de nuestro tiempo”,⁷⁶⁰ i de lliurepensador: “Despreocupado y librepensador, ordena que sea quemado su cadáver y que sean conservadas sus cenizas”.⁷⁶¹ En el número 66,⁷⁶² s'inclou un anunci de propaganda del llibre, la sortida del qual ja havia estat anunciada en el 52, amb la particularitat que s'ha de llegir de costat. No es tracta d'un error d'impremta sinó, precisament, d'una de les moltíssimes innovacions tipogràfiques que La Academia va fer de la mà sobretot de Farga Pellicer, a qui Canibell, referint-se a la seva feina com a impressor, qualificava d’“home de mentalitat superior”.⁷⁶³ L'anunci finalment incitava els “Liberales a suscribirse”.

757 Farga, 1882.

758 Farga, 1882: 10.

759 Farga, 1882: 11.

760 Farga, 1882: 11.

761 Farga, 1882: 11.

762 *La Tramontana*, núm. 66, 22 de setembre de 1882. Pàgina 2.

763 Citat per Barja, 2008: 250.

La Tramontana de la darrera etapa també es fa ressò de la mort de diversos personatges, els quals valora de manera diversa, amb poques adhesions totals i més matisos. Com a exemple, en podem veure cinc. El primer és Ruiz Zorrilla,⁷⁶⁴ l'exministre de la Primera República, però també excap de govern amb Amadeu I, a qui qualifiquen de “l'encarnació genuïna del revolucionarisme espanyol per sa oposició als Borbons”, i a qui, alhora, acusen de no creure en la qüestió social, no haver arribat a separar l'Estat de l'Església i no ser un veritable revolucionari ja que l'única revolució que defensava era la protagonitzada pels militars. El segon difunt és Engels, mort el 5 d'agost, que el setmanari qualifica com “un dels més anomenats socialistes d'Europa” i li dedica “un afectuós record” “encara que no combregui amb la seva escola”.⁷⁶⁵ El tercer és Antoni López, editor de *La Campana de Gràcia* i de *L'Esquella de la Torratxa*, de qui el setmanari diu que “encara que dissentint en idees del difunt i dels seus periòdics, amb els quals vàries vegades ha hagut de contendir, dedica un record a l'antic liberal que va contribuir a la revolució de Setembre i a l'adveniment de la República”.⁷⁶⁶ El quart mort és Pasteur, per a qui tot són elogis; a *Ventades* el recorden com a bacteriològic, en diuen que “Aquest sí que és una glòria verdadera, a diferència d'aqueixes altres de *relumbrón* que després d'una efímera popularitat ve l'oblit i el menyspreu”⁷⁶⁷ i, en el següent número de la revista, J. Gay li dedica un poema. I el cinquè és Pitarrà, a qui dediquen la portada del número 669, amb una il·lustració d'Hostalrich que conté un petit poema en què s'afirma que:

Del malaurat Soler la vena prodigiosa
la mort, igualadora, per sempre va estroncar;
mes mai podrà esborrar la fama gloriosa
del fundador del Teatre Català.⁷⁶⁸

Quan, en canvi, informen sobre la mort d'adversaris totals prenen una actitud dura i hostil, com davant del primer ministre Stambulof de Bulgària, mort el 6 de juliol del mateix 1895, “que mentre va manar s'havia portat com un verdader tirà” i n'expliquen que:

Tot el poble en pes, en plantar-se els cartells que allí acostumen a plantar invitant als enterraments sumptuosos, corria a arrancar de la vista pública aquests avisos funeraris. Al

764 Mor el 13 de juny i la nota apareix a *La Tramontana*, núm. 666, 21 de juny de 1895. Pàgina 3.

765 *La Tramontana*, núm. 674, 16 d'agost de 1895. Pàgina 4.

766 *La Tramontana*, núm. 680, 27 de setembre de 1895. Pàgina 2.

767 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895. Pàgina 3.

768 *La Tramontana*, núm. 669, 12 de juliol de 1895. Pàgina 1.

poble de Sofia no li mereixia la mort del que un dia havia sigut el seu tirà la més mínima compassió...⁷⁶⁹

Així, davant la mort d'editors, socialistes d'altres escoles, reformistes, científics, escriptors... és a dir, gent propera malgrat algunes de les seves actituds, *La Tramontana* pren una actitud conciliadora, tot i que no d'adhesió total; però davant qui utilitza el poder per reprimir altres persones, no hi ha disculpa possible ni res a valorar positivament. La mort iguala, però, en cap cas, hi ha perdó per als dèspotes ni els opressors.

Un conflicte que il·lustra el tarannà lliurepensador de la publicació en aquesta darrera etapa i la voluntat de posar noves cares en aquest “santoral laic” és la campanya a favor d'Odón de Buen, el catedràtic de Zoologia de la Universitat de Barcelona que, després de la publicació de la seva *Història Natural*, va ser apartat de la seva càtedra a la Universitat i l'Església catòlica va incloure els seus llibres a l'Índex. *La Tramontana* seguí el procés punt per punt, dedicant-li una portada i bona part d'un dels seus números,⁷⁷⁰ així com la contraportada a tot color a *l'Almanac per al 1896*,⁷⁷¹ alhora que moltes altres peces periodístiques, tant a ell com a les protestes que desencadenaren aquests fets, com l'apedregament del Palau Episcopal a càrrec d'una multitud d'estudiants que defensaven de Buen, que *La Tramontana* justificà i els dedicà una doble làmina interior.⁷⁷² La seva defensa d'Odón, que en el moment de la mort de Lluнас escrigué un sentit article de record a *Los Deportes*,⁷⁷³ els portà a fer una important propaganda⁷⁷⁴ de l'edició popular de la *Història Natural*, publicada en deu tractats que tenien de 64 a 80 pàgines cadascun i que també es podien comprar a l'administració de *La Tramontana*, des d'on també s'enviaven prospectes gratis a qui en demanava. A més, a partir del número 689, el setmanari va publicar molts dels gravats de l'obra a les seves mateixes pàgines.

e.2.7.5. L'anticlericalisme

Durant molt de temps, el qualificatiu bàsic que ha definit *La Tramontana* era el d'anticlerical. I tot i que ja hem matisat aquest adjectiu, complementant-lo i apartant-lo del centre de la

⁷⁶⁹ *La Tramontana*, núm. 671, 26 de juliol de 1895. Pàgina 2.

⁷⁷⁰ *La Tramontana*, núm. 682, 11 d'octubre de 1895.

⁷⁷¹ *Almanac de La Tramontana per al 1896*. Pàgina 18.

⁷⁷² *La Tramontana*, núm. 682, 11 d'octubre de 1895. Pàgines 4-5.

⁷⁷³ *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905. Tom VIII, pàgina 347.

⁷⁷⁴ Al número 695 de *La Tramontana* hi ha la primera inserció i ocupa mitja pàgina.

definició, és evident que la publicació conté molts textos i il·lustracions que pertanyen a aquest camp ideològic que, tal com hem dit en altres apartats, és un dels espais comuns i compartit per part de totes les esquerres progressistes del moment. A banda de la secció *Mal temps*, dedicada totalment en cada un dels números de la publicació a tractar el tema i de què ja hem parlat, *La Tramontana* inclogué multitud d'articles contra els capellans, les monges i els religiosos en general, alguns d'ells organitzats en forma de sèries.

La primera d'aquestes sèries que obtingué el reconeixement del públic a través d'un important augment de vendes de la publicació va ser la que portava per títol *El procés del papat*, que aconseguí esgotar diverses edicions de la revista. Els articles aparegueren en els números 48, 49, 51, 52, 53, 54, 56 i 57 de *La Tramontana* i eren la traducció d'un llarg article aparegut a *La République Anti-clerical* de París sobre la publicació de la novel·la *Els amors secrets de Pius IX*, escrita per M. Léo Taxil, i la consegüent repressió que l'autor va patir. En el número 52 del setmanari, els articles es complementaren amb una làmina modificada en els textos per la censura, tal com advertien a *Ventades*: “Alguna inscripció que tal volta trobin a faltar els nostres lectors ens ha estat esborrada en la Governació en passar la làmina per censura.”⁷⁷⁵ Aquesta pràctica es repetí i s'intensificà, prohibint la impressió de la làmina en els números 54, 56, 60, 62 i 64, quan prengueren la determinació de deixar de publicar caricatures “per faltar-li la llibertat indispensable a tal acte”.⁷⁷⁶ De Léo Taxil, *La Tramontana* en publicà altres textos, per exemple *Siamo in Roma, e ci resteremo!*,⁷⁷⁷ extret també de *La République Anti-Cléricale*. Taxil havia deixat via lliure a la premsa espanyola per traduir les seves obres i publicar-les gratis, tal com explicà en una nota publicada per *La Tramontana*:

Vos prego que anuncieu en vostre estimat periòdic que d'avui en avant, en vista de la propaganda de les idees liberals, jo autoritzo a tots els editors i periòdics d'Espanya per editar i publicar, de qualsevol manera que ells vulguin, totes les meves obres traduïdes a l'espanyol, sense haver de pagar-me cap dret d'autor.⁷⁷⁸

El setmanari no deixà de recordar que els primers a traduir-lo, en català i d'aquest idioma a l'espanyol, havien estat ells.⁷⁷⁹

L'aposta de donar encara més pàgines i espais destacats de la publicació a l'anticlericalisme creix a partir de la publicació d'*El procés del papat* i de l'èxit aconseguit per

⁷⁷⁵ *La Tramontana*, núm. 52, 16 de juny de 1882. Pàgina 2.

⁷⁷⁶ *La Tramontana*, núm. 65, 15 de setembre de 1882. Pàgina 4.

⁷⁷⁷ *La Tramontana*, núm. 169, 12 de setembre de 1884. Pàgina 2.

⁷⁷⁸ *La Tramontana*, núm. 164, 8 d'agost de 1884. Pàgina 3.

⁷⁷⁹ *La Tramontana*, núm. 164, 8 d'agost de 1884. Pàgina 3.

la sèrie. En el número 63, publiquen *Un altre escàndol* a la portada, un article menor sobre els problemes que origina a Fregenal, un poble de Badajoz, que el cementiri sigui de l'Església i que segurament en un altre moment no hauria passat de ser una notícia de la secció *Mal Temps*, però vist l'èxit de vendes que tenia el tema anticlerical pren més rellevància de la que hagués tingut en un altre context. De la mateixa manera, en diversos números del setmanari s'inclouen anuncis d'una Llibreria Anti-clerical de París, situada a la Rues des Écoles, 33 i 35, que ofería fins a 12 llibres sobre el tema amb títols com *El convent de Gomorra*, de Jacques Souffrance; *Els amors secrets de Pius IX*, de C. S. Volpi, l'obra que havia portat Léo Taxil a escriure l'article que *La Tramontana* havia publicat amb tant d'èxit; o *La vida de Jesús*, *Un papa femella* i *La Bíblia divertida*, del mateix Léo Taxil. Léo Taxil era el pseudònim de l'escriptor Marie Joseph Gabriel Antoine Jogand-Pagès, un personatge si més no curiós que va arribar a estafar econòmicament el papa Lleó XIII i alguns bisbes de França, i es va guanyar la vida escrivint textos anticlericals i, quan va ser expulsat de la maçoneria, també antimaçònics.

Llunas mateix ja havia publicat algun article seguint el camí anticlerical, com *Montserrat* (14)⁷⁸⁰ o *Carta model* (19).⁷⁸¹ El primer és un article amb estructura de conte sobre la coronació de la imatge de Montserrat, en què Llunas es riu del mort, de la mare de Déu en aquest cas, i de qui el vetlla, amb fragments divertidíssims tant per la història que conta com per les comparacions que, sense treva, utilitza, com per exemple en aquest paràgraf:

Com que la verge sembla que havia decidit no moure's de la muntanya, perquè allà li deuen provar més els aires i no se senten mai les pudors de les clavegueres de la ciutat, va succeir que així que anava a deixar la muntanya camí de Manresa, tots els de la comitiva, igual que si haguessin passat per un carrer de l'eixample el dia de pluja, quedaren enganxats de peus a terra sense poder tirar endavant ni tampoc portar la imatge, que en aquell moment es tornà més pesada que les contribucions del govern o la lectura del Burinot.⁷⁸²

Carta model, per la seva banda, era la resposta a una suposada carta que li enviaven les Filles de Maria de la vila de Verdú queixant-se d'unes notes publicada per *La Tramontana* sobre "suposats fets, com a transcorreguts entre nosaltres i el Sr. Mossèn Econemo nostre Director, donant crèdit al seu corresponsal de Verdú, qui ens aquests assumptes, l'enganya enterament. Molt abominables són les coses que s'han escrit al seu diari".⁷⁸³ La resposta de

780 *La Tramontana*, núm. 33, 9 de setembre de 1881. Pàgines 1-2.

781 *La Tramontana*, núm. 65, 15 de setembre de 1882. Pàgina 1.

782 *La Tramontana*, núm. 33, 9 de setembre de 1881. Pàgines 1-2.

783 *La Tramontana*, núm. 65, 15 de setembre de 1882. Pàgina 1.

Llunas segueix el to divertit i irònic de sempre:

quedem entesos que el Director de les citades noies no va emprovar l'escapulari a cap de les signants per la senzilla raó, segons diuen elles mateixes, que el seu director no n'emprova, sinó que en posa. Convingut.

Celebro també molt que faci quatre anys que observen el seu Director i que, fins i tot, n'estiguin tan espiritualment enamorades. Que els faci profit, que ja s'ho trobaran davant de Déu.

En aquest cas, però, malgrat que ho hagués pogut fer perquè el tema tenia substància, no arriba a fer sang.

e.2.7.5.1. Recursos de la història. Apunts

Seguint la temàtica anticlerical, a partir del número 66 del 22 de setembre de 1882 comença la publicació d'una primera sèrie d'articles titulats, després d'una vacil·lació inicial en el títol, *Recursos de la història. Apunts*. Els articles van ser finalment 12⁷⁸⁴ i aparegueren publicats en els números 66, 67, 69, 70, 74, 78, 84, 86, 91, 94, 100 i 107 de *La Tramontana*. La seva temàtica central és la crítica anticlerical a partir de dades històriques. El to humorístic propi d'aquesta temàtica quan apareix a les pàgines de *La Tramontana*, sobretot a la secció *Mal Temps*, no és tan evident i la ironia, tot i que hi apareix, no és tan present com en altres textos.

Llunas hi ataca la màxima jerarquia eclesiàstica amb nombrosíssimes dades històriques sobre molts dels papes de l'Església catòlica i sants diversos, alhora que posa en dubte els dogmes eclesiàstics, com la infal·libilitat del papa, a partir de dades empíriques, tot i que no sabem d'on les extreu ja que no utilitza cites. Sí que l'autor ens informa, a l'article 23, que per escriure aquests textos ha utilitzat "autoritats"⁷⁸⁵ que busquen el mateix que ell: demostrar la falsedat del dogma de la supremacia papal. I aquestes autoritats són:

Sant Agustí, en diferents obres i sermons que podem citar.

Sant Ambròs, en diferents dels seus escrits que tenim també a la vista.

Sant Gregori, en el seu «Tract. I in Math».

784 Els podeu llegir a l'Annex 4 amb els números: 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 33 i 34.

785 *La Tramontana*, número 74, 17 de novembre de 1882. Pàgina 1.

*Hilari, Ciprià, Jeroni, Ciril i altres.*⁷⁸⁶

En l'article 19 parla d'alguns dels 153 papes que hi havia hagut fins a aquell moment i alhora nega que bona part dels referents simbòlics propis del cristianisme hagin estat creats per aquesta religió, tal com explica en parlar, per exemple, del bateig:

Alguns creuen que això de tirar aigua clara i fresqueta al cap de les criatures per donar-los un nom és idea de Jesús, de quan ho va fer amb sant Joan al riu Jordà, però no és així, perquè el costum d'aquest ja estava establert a Roma més de vuit-cents anys abans que Nostre Senyor hi acudís.⁷⁸⁷

En la sèrie apareix també el tema de la incoherència que suposa dir una cosa i fer-ne una altra, una manera d'actuar que, segons ell, és molt pròpia de l'Església. Per il·lustrar-ho, Llunas utilitza els seus coneixements sobre l'Església i explica com al llarg de la història les normes de la institució han variat –i en alguns casos són radicalment diferents– tot i que les actuals siguin qualificades com “les normes de sempre”. Així, explica que sant Agustí va ser excomunicat tal com ho poden ser els lectors de *La Tramontana*, tot i que això no els allunyaria de la possibilitat d'anar al cel, ja que:

sant Agustí i tots els bisbes que hi havia a Àfrica varen ser excomunicats pel bisbe de Roma, és a dir, el sant pare; i com dita excomunió va durar fins a l'any 530, o sigui, quan pujà al tron pontifici Bonifaci II, que va alçar-la, resulta que el *gran sant Agustí* morí condemnat pel vicari de Jesucrist, per tot un sant pare que, si era infal·lible, avui sant Agustí estaria cremant, si no en les calderes de can Pere Boter, com a mínim, en una de les sales més foguejants de l'Infern.⁷⁸⁸

Tot i que, després, l'Església el posà “entre els benaventurats que gaudeixen de la glòria celestial i que a tota hora poden veure la cara de Déu”, de la mateixa manera que els pot passar a lectors i lectores de *La Tramontana*, que tot i ser excomunicats podrien acabar esdevenint autèntics sants.

L'acaparament de riqueses per part de la jerarquia eclesiàstica és el tema central de l'article 32, en aquest cas posant l'exemple d'Orígens, qui només menjava herbes cuites i aigua clara i, malgrat l'Església el posi com a exemple, no té imitadors en el seu si ni, sobretot, entre la jerarquia que l'havia encimbellat com a exemplar. Menys encara seguirien –diu Llunas– el que va fer Orígens per no caure en la temptació sexual a què era propens, ja que “Orígens, per

⁷⁸⁶ *La Tramontana*, número 74, 17 de novembre de 1882. Pàgina 1.

⁷⁸⁷ *La Tramontana*, número 66, 22 de setembre de 1882. Pàgines 1-2.

⁷⁸⁸ *La Tramontana*, número 67, 29 de setembre de 1882. Pàgina 1.

poder dedicar tot el seu amor a allò espiritual, hagué d'apel·lar a certa amputació d'un membre que l'inclinava massa a les coses materials. I això –confessem-ho ara– ho faríeu vosaltres per totes les promeses del cel?”⁷⁸⁹

Destaquen els atacs contra la infal·libilitat del papat en alguns articles, com el 21, un dels temes controvertits segons Llunas i al qual dedica diverses consideracions. De la mateixa manera, els dogmes de l'Església són una de les dianes on l'autor dispara una quantitat més important dels seus dards irònics, i gairebé sempre des de l'exemple concret que contradia el dogma, en aquest cas des de l'exemple històric concret. Llunas, utilitzant el seu to divertit i alhora provocador explica el cas dels dos papes:

Si voleu, convinc que no hi pot haver cap papa que no sigui infal·lible.

Doncs, l'any 1378 hi havia dos sants pares, als quals vull reconèixer amb molt de gust la més perfectíssima infal·libilitat.

Teníem Urbà IV i Robert I.⁷⁹⁰

Aquests dos es deien a ells mateixos “l'únic successor de sant Pere”, per tant un dels dos estava equivocant, tot i que no hi podia estar, com és evident, perquè els dos eren infal·libles, tal com són tots els papes. Aquesta crítica contra el dogma de la infal·libilitat és també el tema de l'article 22⁷⁹¹ dedicat a l'antipapa Fèlix V.

Malgrat l'atac constant contra l'Església, aquest mai no arriba a Jesucrist ni a alguns dels sants. El debat, però, es manté entre allò que Jesucrist va fer o dir i allò que l'Església diu que va fer o va dir i ha convertit en dogma, entre allò que alguns sants deien que feien i allò que la majoria de membres de l'Església feia realment. Jesús és vist com un personatge positiu, mentre que el papa –i més encara el papa que és rei– n'és l'antítesi:

Jesús procura evadir-se del poble que l'aclama rei. Li inspira horror aquest orgullós títol creat pels homes. Ell és humil i *mansó* al contrari del vostre pare de Roma, aquest busca que el poble el vulgui fer rei. No està prou satisfet el seu orgull amb posseir la supremacia de l'Església, sinó que vol també la supremacia laica.⁷⁹²

Aquests debats i enfrontaments entre aspirants al càrrec de papa, serveixen també per deixar veure la manca total d'humanitat de moltes de les persones que han exercit el citat

789 *La Tramontana*, número 94, 6 d'abril de 1883. Pàgines 1-2.

790 *La Tramontana*, número 69, 13 d'octubre de 1882. Pàgina 1.

791 *La Tramontana*, número 70, 21 d'octubre de 1882. Pàgina 1.

792 *La Tramontana*, número 84, 26 de gener de 1883. Pàgines 1-2.

càrrec. Així, hi ha exemples com el d'Esteve III, que per tal d'acabar amb el seu rival, l'antipapa Constantí, el:

Manà lligar [a] un cavall i arrossegar pels carrers de Roma [...]. Li féu treure, després, els ulls i, el dia següent, en veure que després d'haver-lo deixat abandonat amb aquells cruels dolors encara respirava, el féu transportar a un monestir.

Allà va romandre faltat de tot auxili fins que el féu treure per presentar-lo a un concili on, després de dedicar-li les més odioses difamacions, li arrancaren la llengua davant de tots els bisbes reunits. Més tard, fou conduït de nou als calabossos on morí al cap de pocs dies.⁷⁹³

Per acabar amb la pobresa i fer coherent l'Església, Llunas cita sant Llorenç qui, davant de la mort sobtada el papa Sixt II, repartí els tresors de l'Església entre els pobres abans que no se'ls quedés el prefecte romà Corneli Secularis, que ja els havia demanat. Llunas interpel·la els dirigents de l'Església de tot el món i els proposa una sortida semblant:

Reuniu, com ell, a les portes de les vostres Seus tots els pobres, ordeneu als vostres subalterns que facin el mateix a les respectives parròquies i desposseïu-vos fins de l'últim plat de canelles de plata. Fareu un bé als germans que pateixen desgràcia. Donareu compliment als preceptes de Jesucrist en què no us deixà privada, en absolut, la introducció d'aquests valuosos metalls en el seu temple. Llavors, rehabilitada la vostra dignitat i purificades les vostres esglésies de les sacrílegues profanacions amb què les heu embrutat, ja ho veureu com el poble us aclama.⁷⁹⁴

El celibat com a dogma inhumà és tractat en l'article 27⁷⁹⁵, però de manera diferent a com normalment Llunas i altres autors tracten el tema a les pàgines de *La Tramontana*. En aquest article, l'autor no utilitza el to burlesc i divertit d'altres escrits amb el mateix tema i senzillament es dedica a explicar que el celibat va ser una imposició d'un concili, el Concili de Niça, tal com s'explica a les Confessions de sant Agustí i sant Mateu, per tant l'acord d'uns homes concrets en un escenari històric concret. Així, aquest acord, l'aplicació del qual en el seu moment va ser molt dolorosa ja que obligà molts sacerdots casats a separar-se de les seves dones, va ser una decisió d'una sèrie de persones que un altre grup de persones en un altre escenari poden arribar a canviar.

793 *La Tramontana*, número 107, 6 de juliol de 1883. Pàgines 1-2.

794 *La Tramontana*, número 78, 15 de desembre de 1882. Pàgina 3.

795 *La Tramontana*, número 86, 2 de febrer de 1883. Pàgines 1-2.

El fanatisme de les religions és un altre dels temes de la sèrie *Recursos de la història*. És el tema principal de l'article 29 a partir d'una notícia apareguda a la premsa del moment sobre una família que, guiada per unes veus que sentia el pare, va matar un dels fills que tenia per aconseguir sortir de la misèria. Llunas diu que aquest no és un fet aïllat i, per deixar-ho clar, cita dos exemples de Prudenci i de Sòcrates, en què es mostra que el fanatisme ha estat lligat en bona part de la història a les religions, o almenys a la cristiana. Per tant, “totes les religions condueixen al fanatisme, en un grau superlatiu”⁷⁹⁶ i són, necessàriament, negatives per a les persones.

Un dels temes recurrents de l'anticlericalisme a l'Estat espanyol és l'odi expressat públicament i de totes les maneres possibles contra els jesuïtes. És aquest el tema central de les *Apuntacionetes* número 32. Aprofitant que les autoritats d'Alacant havien expulsat de la localitat l'orde religiosa, Llunas recorda com defineix l'Academia de la Lengua l'orde de Jesús i els diversos països que els han expulsat del seu territori:

jesuïta, segons el diccionari de la Llengua, vol dir: *home hipòcrita, fals, solapat, pèrfid, que amb maneres fines i meloses procura encobrir les seves malignes tendències, els seus criminals fins.*

A més a més, han estat expulsats repetides vegades de França, Espanya, Portugal, Rússia i de la mateixa Roma, essent residència del general de la Companyia i d'altres punts i havent, fins i tot, ordenat la seva expulsió diferents papes.⁷⁹⁷

L'atac contra els jesuïtes, a banda d'incloure's com a tema en la sèrie d'articles *Recursos de la història*, és del que tracta l'article *Els jesuïtes a Sant Martí* (42).⁷⁹⁸ Llunas ridiculitza l'orde amb l'explicació d'una anècdota en la qual els jesuïtes predicadors volen intentar aconseguir més públic en els seus sermons parlant de temes sexuals. Els predicadors multiplicaren el seu públic, però tot acaba molt malament ja que les seves bromes sexuals que Llunas titlla de “*porcografia jesuítica*” van fer que el públic es barallés amb molta violència per les diverses interpretacions que van tenir les paraules d'un dels predicadors. El resum de les conseqüències del fet són clares per Llunas quan diu que “Tals són els resultats de les llepissoses prèdiques dels jesuïtes que, a conseqüència d'aquestes, sembla que han sigut portats dos feligresos a la presó”, i adverteix la propera localitat on sembla ser que volien estendre les seves prèdiques, anunciant que hi continuarien les que ell qualifica de “malifetes”:

⁷⁹⁶ *La Tramontana*, número 91, 16 de març de 1883. Pàgines 1-2.

⁷⁹⁷ *La Tramontana*, número 94, 6 d'abril de 1883. Pàgines 1-2.

⁷⁹⁸ *La Tramontana*, número 124, 2 de novembre de 1883. Pàgines 1-2.

Es diu que ara els jesuïtes, tips de les seves heroïcitats del Clot, passaran al Poble Nou, que també és una altra barriada de Sant Martí de Provençals.

*Si hi van, prometem als nostres lectors enviar-hi un delegat directe a prendre apunts de totes les porqueries que, inspirats per l'Esperit Sant, segons diuen, deixaran anar des de la trona del Poble Nou els tan mamarratxos com estúpids deixebles de sant Ignasi.*⁷⁹⁹

e.2.7.5.2. L'infern. Estudis de ciència capellanesca

En el mateix sentit que *Recursos de la Història* podem situar la sèrie d'articles de Josep Lluнас, signats també amb el pseudònim d'Elèctric, que porta per títol *L'infern. Estudis de ciència capellanesca*,⁸⁰⁰ publicats als números 129, 130, 131, 134, 135, 137, 139, 144, 146, 148, 151, 152, 155, 160, 172, 179 i 180 de *La Tramontana*, en total 17 articles, tot i que el darrer porta el número XVIII i l'anterior també.

L'infern, al contrari de *Recursos de la història*, té intenció programàtica d'ordenar unes idees prèvies –una altra cosa és que Lluнас ho aconsegueixi després– al voltant precisament del tema de l'infern i del càstig en la religió catòlica en comparació amb “altres” religions. Per fer-ho, Lluнас parteix de l'Índia, d'on analitza els llibres sagrats, com el *Rig-veda* i el *Ramayana*, els quals “abunden tots plegats en absurds no menys fenomenals que els de la mateixa Mitologia i fins de la mateixa *Bíblia* de Moisès”,⁸⁰¹ però a l'hora de castigar ho fan de manera radicalment diferent, ja que:

El Rèprobe de la Bíblia sànscrita no està sotmès tampoc a cap pena eterna; és perdonat si es penedeix, perquè Brahma és just, i el perdó que atorga a un el concedeix a l'altre; Valiniki, l'autor d'aquella divinitat, no va tenir valor per atribuir al seu Déu l'esperit de venjança i crueltat que Moisès atribueix al d'ell.⁸⁰²

Els perses i els xinesos tampoc presenten en les religions que els atribueix l'autor un espai dedicat específicament al càstig, tot i que en el segon cas, segons Lluнас, això es deu al fet que les teories més materialistes de Confuci van guanyar més adhesions que el *Daodejing* de Laozi, que l'autor qualifica com a teoria “plena d'absurds i confusions”.

799 *La Tramontana*, número 124, 2 de novembre de 1883. Pàgines 1-2.

800 Els articles tenen els números: 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 64, 66 i 67 de l'*Annex 4*.

801 *La Tramontana*, número 129, 7 de desembre de 1883. Pàgina 1.

802 *La Tramontana*, número 129, 7 de desembre de 1883. Pàgina 1.

En el segon article de *L'infern*, Llunas escriu una història de les religions des de les primeres adoracions del Sol per part de l'ésser humà, que qualifica de “pare”, fins a les que diu que són els quatre “bròquils” més importants: “la primitiva Revelada, la Catòlica, la Reformada i la Musulmana”.⁸⁰³ És interessant veure aquí com l'adoració del Sol, que afirma que és anterior a cap religió o filosofia, prové, segons l'autor, d'un fet raonat, no d'una superstició:

L'home, guiat per la seva raó natural i essencialment absoluta, arribà a comprendre que al sol era únicament a qui es devia la fertilitat, si no a la mateixa naturalesa que el sustentava; que a aquesta fertilitat devia el seu aliment, quan no la seva mateixa existència... i, agraït i reconegut per la formosa condició dels seus sentiments, flectava els seus genolls i en actitud postrada donava gràcies al sol, al qual anomenava pare, i besava la terra.⁸⁰⁴

L'apel·lació de Llunas a la “raó natural” entronca precisament amb la crítica que des de l'ateisme es fa a la religió catòlica en el sentit d'haver construït una organització de mitjancers entre allò diví, exemplificat en aquest cas per la natura, i l'ésser humà que per expressar el seu agraïment s'agenollava davant del Sol. En aquest mateix segon article, resulta interessant de veure la distinció que l'autor fa entre una “Religió Mare” que té una raó natural de ser i els diferents profetes (Jesucrist, Mahoma...) que, a través de les seves interpretacions, creen religions que ell anomena “sectes” (la cristiana, la mahometana...). El tercer lliurament de *L'infern* se centra a explicar-lo segons la tradició musulmana, a través de versicles de l'*Alcorà* que l'autor afirma que “em permetré traduir”.

Llunas, però, a banda de recórrer els inferns de diverses religions té com a intenció central descriure i fer entendre al lector l'infern cristià. Per a això cita i explica, en l'article 48,⁸⁰⁵ com és aquest i on es troba geogràficament parlant, que és a l'interior de la Terra segons sant Tomàs. Llunas utilitza múltiples formes col·loquials per fer entendre el que ens explica, ho fa sempre, però, de manera especial en alguns dels articles d'aquesta sèrie. Mentre cita teòlegs com Monsenyor de Segur, sants com Tomàs d'Aquino i textos com els de “l'*infal·lible* Concili de Trento”, esperona els lectors, s'hi dirigeix directament i els proposa que el que llegeixen els porti a creure en Déu i en l'infern, almenys per buscar penediment; l'humor de fer el paper del contrari i voler que els lectors de *La Tramontana* esdevinguin fidels catòlics va de la mà de la informació en aquest cas. I les frases en què es dirigeix als lectors són múltiples i constants, des de “No ho veieu, caríssims germans, no ho veieu?... Com que no?” fins a

803 *La Tramontana*, número 130, 14 de desembre de 1883. Pàgina 1.

804 *La Tramontana*, número 130, 14 de desembre de 1883. Pàgina 1.

805 *La Tramontana*, número 134, 1 de gener de 1884. Pàgines 1-2.

“Veni, veniu aquí a desenganyar-vos” o “Llegiu, doncs, infeliços obtusos de cervell, llegiu”.⁸⁰⁶ En l'article 49,⁸⁰⁷ l'autor continua aquest transvestisme ideològic i diu que intentarà convèncer els impius a qui va dedicar el seu text anterior sobre l'existència del dimoni. Per fer-ho, *L'infern* n'explica la història, així com els diversos noms que aquest rep i la forma física que té, en relació amb la qual afirma que és mascle com la de la resta dels àngels. Llunas no s'està d'acusar Déu de donar poders il·limitats a l'àngel rebel i fa l'explicació concreta de cada un d'ells, el que li fa acabar l'article amb una interrogació als lectors sobre aquesta desmesurada quantitat de poders del dimoni: “no us sembla que aquesta manera d'afavorir el Dimoni en la guerra contínua a què ens té subjectes, no expressa altra cosa més que l'existència d'un tàcit consentiment de Déu en la nostra perdició?”⁸⁰⁸

Un sol d'aquests poders és el que centra l'argument de *L'infern* número VIII i aquest no és altre que el poder de semblar, als ulls de les dones sobretot, “un àngel de llum”. Amb aquest poder, segons Llunas, el dimoni pot fer-se passar per papes, bisbes, etc., sempre per fer caure en la temptació qui vulgui emportar-se cap a dins de l'infern. Tant en aquest article com en el que ve a continuació i en l'anterior, Llunas no es dirigeix a un lector genèric, sinó que les freqüents parades en el text per assegurar el canal i insistir que el que dirà és important les fa dirigides a les “beates pecadores”, “ràncies majordones i fresques nebodetes”, “mongetes enclaustrades”, “amantíssimes beates filles de les pietoses entranyes de devotes majordones i altres símilis”, “filles venerables”, “infelices beneites del cabàs” i “xamoses odalisques de sagristia”⁸⁰⁹... Per tant, es refereix a un públic que sovint esdevé tema central en molts dels textos anticlericals de l'època: les beates enredades per capellans o altres membres de l'Església que accedeixen a tenir-hi relacions sexuals perquè la proposta ve embolcallada amb robes pròpies de la jerarquia eclesiàstica.

A *L'infern* X, Llunas comença una recopilació de paraules definitòries de les característiques de l'indret i, per fer-ho, recorre a diverses autoritats que l'expliquen als creients catòlics:

Havent fullejat ràpidament els sants Liguori, Bassili, Ignasi, Albert, Gregori, Tomàs i altres, i les llumeneres subalternes Zuchi, Ventura, Claret, Segur i altres més, he copiat de

806 Les tres extreteres de *La Tramontana*, número 134, 1 de gener de 1884. Pàgines 1-2.

807 *La Tramontana*, número 135, 18 de gener de 1884. Pàgines 1-2.

808 *La Tramontana*, número 135, 18 de gener de 1884. Pàgina 2.

809 Expressions incloses a *La Tramontana*, número 137, 1 de febrer de 1884. Pàgines 1-2; i *La Tramontana*, número 135, 18 de gener de 1884. Pàgines 1-2.

les seves explicacions sobre l'infern el vocabulari següent, encara que el transcriu abreujat perquè, si no, es faria interminable.⁸¹⁰

Les paraules les ordena en tres apartats que porten els títols de *Gènere de ferreteria i annexos*, *Drogueria, begudes i potingues diverses* i *Secció d'animals*. En aquest cas, la sàtira és més que evident en tot el text, que acaba centrant-se en el foc infernal i com l'han vist diverses autoritats religioses com sant Agustí, sant Gregori o sant Vicent, tot i que el més citat és Fray Luis de Granada, “que tanta llum ens ha donat en aquesta tenebrosa qüestió”.⁸¹¹ El recurs a autoritats de l'Església és divers perquè, tal com explica a *L'infern XIV*:

És veritat que els sants i els seus deixebles són capaços de fer tornar micos els burros de més paciència, que es fien de les seves paraules; perquè sempre passa que l'un diu naps, l'altre cols i el tercer els declara mentiders tots dos perquè persisteixi una nova mentida seva.⁸¹²

I aquestes “autoritats”, sempre posades en dubte a partir dels arguments que l'autor va contrastant amb les idees que les seves obres transmeten, a partir del capítol XVI també són escarnides de diverses maneres. Llunas ja no en té prou confrontant idees i posant en dubte allò que diuen sinó que passa al desprestigi a partir de la ridiculització dels noms. Són només dos exemples, tot i que n'hi ha molts més, però a Fray Luis de Granada, entre altres noms, l'anomena “*Fray Magranes*” i a sant Liguori, “Li-guori, com li diuen els italians i en Gori-gori, com li dic jo”.⁸¹³

La descripció de l'infern continua en el següent capítol amb l'afegiment d'un text de Fray Luis de Granada en què aquest afirma que els dimonis mantenen el foc de l'infern bufant sense parar i si es cansessin seria Déu mateix qui el bufaria. Llunas es posa de banda dels dimonis i diu que entén perfectament que un dia pleguessin de la feina, però alhora dubta que Déu els substituís, ja que per fer una feina així cal tenir paciència i Déu ja ha demostrat que no en té:

No es va cansar de voler dominar el món per la seva llei primitiva i va enviar el seu fill perquè en formés una de nova? No es va cansar de les impertinències de l'home en fer-lo empipar i va crear l'Infern posseït de la ràbia, que és germana de la poca paciència?... I

810 *La Tramontana*, número 144, 21 de març de 1884. Pàgina 1.

811 *La Tramontana*, número 155, 7 de juny de 1884. Pàgina 1.

812 *La Tramontana*, número 152, 16 de maig de 1884. Pàgina 1.

813 Les dues referències extretes de *La Tramontana*, número 160, 11 de juliol de 1884. Pàgina 1. Tot i que n'hi ha moltes altres.

doncs, qui em jurarà a mi que demà o un altre dia no arribi a cansar-se de bufar deixant que els de l'Infern si tenen fred es facin fregues?⁸¹⁴

Per assegurar que el foc de l'infern crema i no és només un recurs literari, un altre dels debats plantejats, Llunas recorre a la “infal·lible” *Història Eclesiàstica*, on troba un relat sobre un noi mort que torna al món dels vius per advertir el seu amic que les prèdiques de l'Església sobre el foc són reals.

*L'infern XII*⁸¹⁵ continua parlant del foc, però hi afegeix un nou element de martiri, el fred insofrible. De la barreja dels dos, Llunas n'extreu un temperatura temperada que no pot fer patir els condemnats, pel que busca un altre martiri i el troba en les males olors, que segons diversos teòlegs no tenen “comparació possible amb cap de les pudors que al món se senten ni podrien sentir-se si se les unia totes plegades i les podia aspirar qui diu amb cent, qui amb cinquanta nassos que tinguéssim”;⁸¹⁶ però també es poden estalviar si, tal com li passa a un amic de l'autor, per un problema físic “no hi ha sentit mai del nas”. La sàtira és molt present en aquest article, per exemple en la citació d'una de les autoritats: “Sant *Gargori* (ara no diguin gargall)”,⁸¹⁷ en l'intent d'imitar els jesuïtes quan argumenten grans quantitats d'alguna cosa per desarmar el seu oponent:

robaran ben representat el valor sòlid d'aquesta immensa potència gasosa si la comparava amb una roda de molí que fos formada amb cent milions de rodes més, i cada una d'aquestes d'una magnitud mil milions de vegades més gran que la mida un milió de milions de vegades més de l'ordinari?⁸¹⁸

O en el darrer paràgraf en què no se'n pot estar i es llança a l'atac directe i alhora punyent contra els capellans quan afirma que “no hi ha cap capellà al món a qui faci tanta pudor l'infern com me'n fan a mi tots plegats i cada un posat encara que fossin a mil llegües de distància”.⁸¹⁹

Després de l'olfacte al XII, *L'infern XIII*⁸²⁰ tracta sobre l'oïda, el XIV sobre la vista i el XV sobre el tacte i el paladar. L'estructura dels quatre és molt semblant i segueix la ja comentada del XII. En el segon se'ns informa que a l'infern les tortures van dirigides sovint al sentit de què més s'ha gaudit en vida. Aquesta afirmació servirà a Llunas per fer burla de cada

814 *La Tramontana*, número 146, 4 d'abril de 1884. Pàgina 1.

815 *La Tramontana*, número 148, 18 d'abril de 1884. Pàgines 1-2.

816 *La Tramontana*, número 148, 18 d'abril de 1884. Pàgines 1-2.

817 *La Tramontana*, número 148, 18 d'abril de 1884. Pàgina 1.

818 *La Tramontana*, número 148, 18 d'abril de 1884. Pàgina 1.

819 *La Tramontana*, número 148, 18 d'abril de 1884. Pàgines 1-2.

820 *La Tramontana*, número 151, 9 de maig de 1884. Pàgines 1-2.

un dels turments amb la demanda constant de no sentir-hi, no veure-hi... Per exemple, quan diu “Ai, feliços dels cecs, *Déu us conservi l'obscuritat!* Només per la gràcia que d'ell heu rebut amb la pèrdua de la vista, ja no hauríeu de parar d'enaltir-lo, encara que només fos cantant pels carrers la Passió cada dia de l'any”.⁸²¹

*L'infern XVI*⁸²² (63) centra el debat en els martiris que s'anuncien per a l'ànima. Lllunas debat sobre la imaginació, la memòria, la voluntat i l'enteniment, però parteix del fet que el seu principal rival, l'autoritat que més cita, Fray Luis de Granada, intenta en els seus textos parlar sobre aquests temes sense recórrer a cap coneixement científic i és per aquí que l'autor el rebat i l'acaba ridiculitzant, en bona part per la immensitat dels turments anunciats.

L'infern sembla concloure a *La Tramontana* 160, però 12 números després Lllunas el reprèn amb la confessió que la sèrie se li ha fet molt llarga, massa, i va per feina i acabar-la aviat. Però com que li queda tema anuncia que aquell article i el següent tractaran sobre el que ell anomena “les penes de dany”. Aquestes arranquen d'una afirmació feta per una de les autoritats que utilitza l'autor, concretament Otamendi, que afirmava que “Com que estàs molt lluny de saber qui és Déu, estàs també molt lluny de comprendre l'horror de la pena que es pateix per la seva pèrdua.”⁸²³ A partir d'aquesta afirmació i de tres reflexions que Lllunas en fa, els textos XVII⁸²⁴ i XVIII⁸²⁵ de *L'infern* utilitzen la lògica i les comparacions per desarmar el discurs catòlic que estableix que l'horror més gran no és pecar, no sotmetre's a les lleis de l'Església, sinó desconèixer l'existència de Déu, no haver vist mai la seva cara i la seva mirada ni poder-la veure per desconeixement. En el segon dels articles, a més, compara la defensa a ultrança dels preceptes religiosos amb la bogeria i conclou que:

Tots tenim alguna cosa de bogeria, diuen els metges; aquesta mica de cosa uns la treballen molt, altres gens.

Els primers arriben per graus al sùmmum de l'alienació, els últims romanen invariables.

La vida de l'ascètic és un continuat assaig de bogeria.⁸²⁶

A *L'infern XVII* aprofita per carregar contra els jesuïtes i sant Ignasi un cop més a partir, també, d'una frase del religiós en què afirmava, precisament, que sofriria qualsevol càstig menys el de ser privat de Déu. Alhora, combat les idees d'un tal “pare” Segur que

821 *La Tramontana*, número 152, 16 de maig de 1884. Pàgines 1-2

822 *La Tramontana*, número 160, 11 de juliol de 1884. Pàgines 1-2.

823 *La Tramontana*, número 172, 3 d'octubre de 1884. Pàgina 1.

824 *La Tramontana*, número 172, 3 d'octubre de 1884. Pàgina 1.

825 *La Tramontana*, número 179, 21 de novembre de 1884. Pàgines 1-2.

826 *La Tramontana*, número 179, 21 de novembre de 1884. Pàgina 1.

defensava els càstigs divins de la mateixa manera que els homes aplicaven les seves lleis, fins i tot la pena de mort, als que no respectaven les lleis de què s'havien dotat. Diu Segur que “ningú s’atrevirà a titllar d’injusta la pena de mort entre els homes”⁸²⁷ i li respon Llunas que:

amb cinisme, amb malèfica intenció, amb *perversitat* de consciència, si així es pot dir, has procedit tu en presentar-nos els estranys arguments que ens ocupen; o ignores tu que el món està ple avui de partidaris acèrrims de l’anul·lació de la pena de mort?... Ignores que aquest humanitari sentiment de repugnància a l’*assassinat oficial* ha tingut origen i propagació, com no podia ser altra cosa, en els pits de més purificada virtut, de més enlairada honra?...⁸²⁸

El to, com veiem, ha canviat. L’humor de què està impregnat bona part del text s’evapora per defensar la desaparició de la pena de mort en uns anys en què, precisament, ha estat aplicada a Jerez i a Girona:

a la naixent generació toca ja el plaer de presenciar l’extinció universal i absoluta d’aquesta vergonyosa llei que, com a Jerez, verifica fredament set morts per castigar-ne una i com últimament a Girona comet dos homicidis en càstig d’un arravatament patriòtic.⁸²⁹

El darrer article de la sèrie és el XVIII i és un resum final del que l’autor ha deduït contradient les autoritats de l’Església que en parlen. D’una banda, ha deduït que l’infern no és material:

Res ja d’infern material, res de lloc subterrani, cavernós, tenebrós; res de flamarades, de carbons, de sofre i d’aigües bullents; res d’estretor, de blasfèmies, de ceguesa, de males bèsties, de cops de martell, de flabiols sonants i de rodes de molí per combregar.⁸³⁰

Però també que no és moral. Llunas té claríssim que de la mateixa manera que hi ha autors cristians que ja no reconeixen l’infern material és clar que ben aviat n’hi haurà que explicaran que el “moral” tampoc existeix, ja que la pena de dany, de no coneixement de Déu, que era esgrimida com la darrera gran pena i el desmentiment de la qual havia desenvolupat en els darrers articles de la sèrie, tampoc existia o, en les seves paraules: “és per la pròpia naturalesa *inexistible*...”⁸³¹

827 *La Tramontana*, número 172, 3 d’octubre de 1884. Pàgina 2.

828 *La Tramontana*, número 172, 3 d’octubre de 1884. Pàgina 2.

829 *La Tramontana*, número 172, 3 d’octubre de 1884. Pàgina 2.

830 *La Tramontana*, número 180, 28 de novembre de 1884. Pàgina 1.

831 *La Tramontana*, número 180, 28 de novembre de 1884. Pàgina 2.

Per acabar, després de justificar aquesta opinió amb arguments simples, però alhora clars i rotunds, Llunas tanca els *Estudis de ciència capellanesca* amb un paràgraf final que resumeix perfectament el seu estil satíric i alhora contundent i divertit, però enemic alhora de l'engany i la mentida, amb una intenció pedagògica evident. En el text, es dirigeix als qui han intentat i intenten fer creure a la gent que l'infern existeix i estendre la por al no compliment dels dogmes catòlics i a la religió en si mateixa com a dominadora total i absoluta de la societat del seu moment. Per acabar els demana que s'uneixin amb ell per cridar tan fort que Déu els senti i tregui les manies del cap als qui encara s'empassen les falsedats de l'Església catòlica:

Oh, simpàtics bacteris de rectoria, bramadores *nimfes* de la Diana de Maria; *grunyidores* fesomies de la Reparadora; mascles llanuts de la *medalleta*; amb vosaltres compto per llançar al cel, en prova d'entusiasme per tan inesperada com agradable circumstància del descobriment de la falsedat de les penes de l'infern; el més vibrador, el més intens, el més unit, el més eixordador crit d'al·leluia o al·leluia luia, que diu aquell ximplet, perquè Déu ens senti i perquè, reconeixent que ja som prou grans per enganyar-nos, us tregui a vosaltres les manies del cap i em lliuri a mi del treball d'haver-vos-les de combatre.⁸³²

Les dues sèries d'articles estudiades ens mostren un autor amb un gran coneixement almenys llibresc sobre el món de les religions i, específicament, sobre el món cristià i catòlic. Es corrobora, així, la idea que l'anticlericalisme era conreat, en molts casos, per autèntics experts en el món clerical i eclesiàstic. Les cites són constants i els textos utilitzats per escriure els articles deixen clar que, molt probablement, qui més sabia sobre aspectes accessoris com les vides de sants o temes centrals com els textos bíblics no eren els creients mitjans sinó aquesta intel·lectualitat anticlerical que combatia, sobretot, els intermediaris entre la divinitat i els creients.

e.2.7.5.3. Les pràctiques laiques

A banda de la crítica a les pràctiques capellanesques i la inclusió de multitud d'articles anticlericals, *La Tramontana* també va donar veu a les pràctiques individuals i col·lectives que posaven en qüestió el control exercit per l'Església catòlica sobre la vida de les persones. És per això que la publicació esdevingué un altaveu destacat per a les cròniques i ressenyes de

832 *La Tramontana*, número 180, 28 de novembre de 1884. Pàgina 2.

multitud de cerimònies civils per fer la presentació en públic dels nounats, les noves parelles o els comiats a les persones que havien mort. Es tractava d'actes alternatius a batejos, casaments i enterraments, actes públics que fins aleshores només tenien possibilitat d'expressió a través de cerimònies religioses que atorgaven el monopoli d'aquests actes a l'Església i davant dels quals la gent lliurepensadora establia formes noves, públiques i col·lectives, d'enfrontar-se a la dominació religiosa de la vida pública i privada de les persones.

En el número 603 de *La Tramontana* hi trobem dues notícies sobre inscripcions en el registre civil d'infants sense batejar amb noms no catòlics que ens poden servir com a exemples de moltes de les que hi apareixen. La primera “sense cerimònia catòlica d'una filla de l'obrer J. Solà, amb gran sentiment i recança de la beateria i dels lluços negres del poble, que tant temen l'emancipació de la consciència humana”⁸³³ i la segona, una nena, filla de Vicenç Marcial Simó i Maria Blanch, a qui posaven “els noms d'Estrella, Llibertat i Acràcia”.⁸³⁴ Algunes vegades, en el moment d'anar a registrar infants amb noms no catòlics hi havia conflictes amb els treballadors del registre i sempre amb els capellans dels pobles o barris on es realitzaven, com per exemple en la inscripció:

de la nena Acràcia Roland Michel en lo veí poble de Martí de Provençals.

Jutge i secretari, cosa ja vella de gent reaccionària, es resistien a admetre els citats noms prenent que el primer era impropri de persones i els altres eren cognoms, però cediren al fi davant l'enèrgica lliçó d'alguns de la comitiva, fent-los veure com el primer nom era molt propi i natural i els altres dos, si bé eren cognoms a França, no ho han sigut mai a Espanya.⁸³⁵

Quan s'accedia al registre, la cerimònia esdevenia una veritable festa, sovint amb les característiques dels certàmens obrers de què ja hem parlat:

Aquest acte del matí (la inscripció) fou solemnitzat per la tarda en el cafè del Centre de l'exemple de dita població, a on s'organitzà una conferència i en la qual feren ús de la paraula varis individus i una nena de pocs anys, el que completà un dia de propaganda lliurepensadora i anarquista.⁸³⁶

Amb els matrimonis civils passava exactament el mateix, tal com, per exemple, informa *La Tramontana* en el seu número 306:

833 *La Tramontana*, núm. 603, 17 de febrer de 1893. Pàgina 3.

834 De notícies d'inscripcions a registres civils sense batejos catòlics en trobem també als números de *La Tramontana*: 408, 417, 418, 423, 424, 425, 438, 442, 487, 497 i 605.

835 *La Tramontana*, núm. 442, 29 de novembre de 1889. Pàgina 3.

836 *La Tramontana*, núm. 442, 29 de novembre de 1889. Pàgina 3.

Després de tretze mesos de bregar contra tota mena de dificultats, per fi diumenge va celebrar-se amb gran cerimònia a Palafrugell el matrimoni civil de Francisco Gimbernat i Teresa Castelló, donant un mal dia als ensotanats i gent de sagristia, puig el casament va fer-se amb bombo i platerets, assistint-hi gran gentada.⁸³⁷

Els capellans intentaven per tots els mitjans que no es poguessin celebrar aquesta mena d'actes i sovint ho aconseguien, però si, després de bregar, s'aconseguien tirar endavant, aleshores el casament o el bateig, per exemple, es convertien en una festa pública en què participaven societats obreres, veïns, lliurepensadors i qui volgués apuntar-s'hi.

Els enterraments eren la tercera tipologia d'acte civil que començava a fugir del control capellanesc i *La Tramontana* també n'anava plena, com en el número 365, que transcriu sencer perquè inclou molts dels elements comentats. La notícia diu que:

La setmana passada morí una noia a Guissona i el pare de la difunta féu tots els passos per enterrar-la civilment.

Tot ja llest, i fins les claus del cementiri neutre a la butxaca del pare de la nena, sembla que el rector es volgué ficar allà a on no el demanaven i aconseguí que l'alcalde tornés endarrere el que havia disposat.

I vet aquí que no volent tornar les claus del cementiri neutre el pare de la morta, feren arrancar el pany i posar-n'hi un altre abans de l'enterrament, per tal que no es pogués obrir.

I aquí vingué el tro gros.

El pare no volgué donar el cadàver de sa filla als capellans i aquests no la volien enterrar si no passava per ses reverendes grapes.

A l'últim hagué d'intervenir el governador de la província, i disposà que es donés gust als catòlics.

Llops amb llops...⁸³⁸

Aquest és potser un cas extrem, però en tenim moltíssims més al llarg de les pàgines del setmanari⁸³⁹ que mostren posicionaments semblants i l'actitud evident de voler construir una sociabilitat allunyada del control religiós.

El combat per l'ensenyament, contra el monopoli de l'Església i per la defensa de les

837 *La Tramontana*, núm. 306, 29 d'abril de 1887. Pàgina 3.

838 *La Tramontana*, núm. 365, 8 de juny de 1888. Pàgina 4.

839 Trobem enterraments civils, entre altres, en els números de *La Tramontana*: 306, 313, 357, 365, 409, 410, 426, 433, 448, 459, 511 i 559.

escoles laiques enfront de les religioses, és un altre camp en què podem veure l'enfrontament entre aquests dos mons. Si dels anteriors espais de conflicte en tenim moltes mostres a les pàgines del setmanari, d'aquest encara en tenim més. Si tenim en compte que l'ensenyament era un dels motors centrals de la revolució que plantejava el col·lectivisme, és clar, també, que l'escola havia de ser notícia principal en els mitjans que es reconeixien propers a aquest pensament. *La Tramontana* recull sovint actes d'inauguració d'escoles laiques, com en el número 494, en què s'informa de l'obertura d'una escola a Sabadell per part de “la professora d'ensenyança laica Paulina Sanabras” i d'una altra a Andreu del Palomar dirigida “pel conseqüent ciutadà Ferrer”;⁸⁴⁰ ampliacions per la gran assistència d'alumnes, com “L'escola laica del carrer Bailén, 7, [que] per ser-li ja insuficient aquest local, s'ha traslladat a uns espaiosos baixos del carrer Consell de Cent, 434”⁸⁴¹ o ofertes de feina d'escoles que busquen personal, com en el número 429, quan anuncien que “Si algun professor d'ensenyança laica desitja ser col·locat, pot passar per l'Administració de nostre periòdic i se li donaran dades d'una important població d'aquesta província a on es va a fundar una escola laica i es busca professor per encarregar-se de l'ensenyança”.⁸⁴² També s'hi publiciten actes públics d'aquestes escoles, entre els quals destaquen els exàmens públics, que l'escola laica Gutenberg⁸⁴³ celebrava entre setmana abans que diumenge s'atorguessin els premis als més ben classificats, i, també, les vetllades artístiques que s'hi feien, preferentment a la tarda.

e.2.7.6. Setmanari d'informació general?

Tot i tractar-se d'una publicació que al llarg dels anys ha estat qualificada com a anarquista, lliurepensadora, catalanista, humorística, anticlerical, obrera, maçònica i popular, *La Tramontana* no era només això, és clar. Era també una revista que tenia intencions periodístiques; és a dir, que posava entre els seus objectius la transmissió d'informacions més o menys objectives que ajudessin a entendre, entre els lectors i les lectores, el món on vivien.

Les seves pàgines poden llegir-se, també, com les de qualsevol publicació que intenta, a banda de cotilles ideològiques diverses, donar informació suficient sobre el dia a dia de la

840 *La Tramontana*, núm. 494, 16 de gener de 1891. Pàgina 4.

841 *La Tramontana*, núm. 314, 24 de juny de 1887. Pàgina 4.

842 *La Tramontana*, núm. 429, 30 d'agost de 1889. Pàgina 3.

843 Aquesta escola mantenia una important relació amb *La Tramontana* i amb Lluas, ja que qualsevol acte que feia era ressenyat a les seves pàgines i Lluas sovint formava part dels jurats dels exàmens que s'hi feien tal com podem veure, per exemple, a *La Tramontana*, núm. 385, 26 d'octubre de 1888. Pàgina 4.

societat que l'acull, de la societat sobre la qual informa. Si ho aconseguia o no és un altre tema, però el que és evident és que la voluntat de no deixar d'informar sobre qualsevol cosa que passés al món, a l'Estat espanyol, a Catalunya i a Barcelona era present entre els objectius de la redacció. Així, des de les seves pàgines, a banda d'informar-se sobre temes sindicals, polítics i de lluites socials, es podia tenir notícia de l'acabament de la façana de la catedral de Barcelona⁸⁴⁴, de l'abolició de l'esclavitud a Cuba,⁸⁴⁵ de la inauguració de l'estàtua de la Llibertat a Nova York⁸⁴⁶ o l'agregació de localitats com Sants o Gràcia a Barcelona.⁸⁴⁷ *La Tramontana* comentava qualsevol tema que la redacció cregués interessant, sovint donant la seva opinió, però també en altres ocasions només informant. Com a exemple de la diversitat temàtica que inclouen les seves pàgines he seleccionat una sèrie d'articles que, tot i no tenir necessàriament relació amb el tombant ideològic de la publicació, ocuparen un espai important en la revista i alguns d'ells van ser analitzats des de punts de vista, si no curiosos, com a mínim diferents als de la resta de premsa de l'època.

e.2.7.6.1. El còlera i la Biblioteca Humorística de Calamitats

L'any 1884, entre les notícies d'actualitat que el setmanari incloïa, n'hi ha una que es va repetint a tota la premsa del moment, tot i que a *La Tramontana* se la prenen gairebé com una broma: l'anunciada arribada a l'Estat espanyol de la cinquena epidèmia mundial de còlera.⁸⁴⁸ Sí que anuncien, propagandísticament, el llibre *El cólera y su tratamiento*,⁸⁴⁹ del doctor Gaspar Sentiñón, el metge que havia anat junt amb Farga Pellicer al Congrés de l'AIT de 1869, tot i que el que té més sortida si hem de fer cas del nombre d'anuncis que insereixen, és un altre llibret, un fullet de 16 pàgines publicat dins de la Biblioteca Humorística de Calamitats amb el títol *El còlera, els capellans i el govern. Estudi popular de tres microbis*, escrit pel doctor Màniga Ampla, molt més en relació amb l'article que Eudald Canibell publica amb el títol *Ai que ve el còlera!*⁸⁵⁰ en el mateix moment, en què es fa escarni de les notícies que sobre l'epidèmia es donen des del Govern. El segon fullet d'aquesta Biblioteca Humorística de

844 *La Tramontana*, núm. 452, 7 de febrer de 1890. Pàgina 3.

845 *La Tramontana*, núm. 267, 30 de juliol de 1886. Pàgina 2.

846 *La Tramontana*, núm. 281, 5 de novembre de 1886. Pàgina 3.

847 *La Tramontana*, núm. 566, 3 de juny de 1892. Pàgina 1.

848 Les obres literàries, sovint còmiques, escrites al voltant de la temàtica del còlera són freqüents. Entre aquestes destaquen l'obra de teatre *El cordó de la vila*, del 1866, de Pere d'Alcàntara Penya (Alcàntara, 1934) i les *Menudències* de Robert Robert (Robert, 1965: 26-31) publicades a *Un Tros de Paper*.

849 *La Tramontana*, núm. 160, 11 de juliol de 1884. Pàgina 4.

850 *La Tramontana*, núm. 170, 19 de setembre de 1884. Pàgines 1-2.

Calamitats, creada per la mateixa publicació, va ser *Fam, Fama i Festes! Judici crític en vers de les extraordinàries d'enguany a Barcelona*.⁸⁵¹

Pel que fa a l'afer del còlera, és interessant veure com la malaltia va generant notícies que *La Tramontana* s'encarrega tant de difondre com, sobretot, de comentar a la seva manera, és a dir buscant-ne els continguts ridículs i expressant-los en forma de sàtira. Així, Josep Lluas, signant com a Gimnàstic, publica en el número 211 del setmanari una crònica paròdica⁸⁵² del viatge que diversos membres del govern havien fet a Múrcia per tal de tranquil·litzar la població davant d'un suposat brot de còlera. En la crònica s'explica com, després de preparar l'equipatge amb “escapularis de santa Rita”, “uns quants carretons de clorur, dos magatzems d'àcid fènic i tres brigades de desinfectadors”, “uns quants litres d'aigua i algunes càrregues de Xerès i Mançanilla”, comença el viatge. En arribar a Múrcia, en un espai allunyat de tothom i ben desinfectat, “begueren i menjaren del que ja havien portat de fora, amb les degudes precaucions de dir abans una Ave Quitèria (no en recordo bé el nom), fumigar els coberts, plats i gots, i beneir les potes de la taula” i, “Després de ben tips i desinfectats per dintre, sistema *Xerès*, agafaren l'ullera d'un ministre i es miraren l'hospital de colèrics... al mapa”. Tombaren cua i, després de deixar uns naps portats de Madrid, emprengueren el camí de tornada. Al final, el viatge sortí per “només” sis mil duros.

A banda d'aquestes conseqüències en forma de textos, la malaltia deixà molt diversos formats literaris en el setmanari, des d'un poema de J. Casellas⁸⁵³ fins a un breu informatiu sobre el conflicte social que la malaltia generà a Barcelona, pel qual un grup de 40 societats organitzaren un míting “per donar compte i protestar de certs abusos comesos amb el repartiment dels socors durant aquesta epidèmia i fer conèixer les causes de la crisi que avui està passant la classe obrera, els mitjans que podrien utilitzar-se per posar-hi remei”.⁸⁵⁴

e.2.7.6.2. Les eleccions i les trames

Tot i que *La Tramontana* no feia massa cas de les eleccions i quan els dedicava algun espai ho feia bàsicament per ridiculitzar-les, de les seves pàgines també es pot extreure informació interessant al respecte. Així, el 27 d'abril de 1884 es convocaren eleccions generals sota

851 *La Tramontana*, núm. 184. 26 de desembre de 1884. Pàgina 4.

852 *La Tramontana*, número 211, 8 de juliol de 1885. Pàgina 1.

853 *La Tramontana*, núm. 223, 25 de setembre de 1885. Pàgina 3.

854 *La Tramontana*, núm. 228, 30 d'octubre de 1885. Pàgina 3.

sufragi censatari. El conservador Antonio Cánovas del Castillo va passar a ser el nou cap del Govern, en un any en què la Llei electoral britànica concedia el dret electoral al proletariat i a l'Estat francès es reconeixien legalment els sindicats. Víctor Balaguer va ser escollit per la circumscripció de Barcelona dins del Partit Liberal Fusionista de Sagasta. Llunas participà en els comicis a la seva manera, és a dir amb un article que portava per títol *Elecciones!* (57) en què feia un recorregut per les que s'havien fet aquell any com si fossin una obra de teatre amb els seus preparatius, els diversos actes i l'acabament de la festa corresponent. L'advertiment primer de l'article ja deixava clar que:

Com que ja de temps és sabut que les eleccions sempre les guanya qui les fa, és cosa que n'hi ha per trencar-s'hi de riure reflexionant la pasterada que es cou i el sainet que es representa cada vegada que se'ns dóna el dret (als que tenen vot, ei!) de dir amén a tot el que al govern li roti.⁸⁵⁵

La denúncia d'aquestes pasterades va tenir molt de ressò a les pàgines del setmanari i estimulà la creativitat dels seus redactors. En tenim un molt bon exemple en el número 203, en què *Ventades* inclou un breu diàleg que diu:

En un col·legi de l'Eixample.

–Vengo a votar.

–Com es diu?

–Fulano de Tal.

–I a on viu?

–En la calle Tal, número Tantos, piso segundo.

–I escolti, a qui paga el lloguer del tal pis?

–¡Toma!, al amo de la casa.

–Com que l'amo de la casa si sóc jo i a vostè no el conec...

–¡Diantre! Pues hágame càrrec que soy una persona manada...

–I per això ve a votar?

–Sí señor, so pena de perder el empleo.

–I si ara el faig agafar?

–Hombre no, que soy un padre de familia; además, ahora voy a dir-los que ya no quiero votar más, pues lo he fet més de doce vegades.⁸⁵⁶

855 *La Tramontana*, núm. 149, 25 d'abril de 1884. Pàgina 1.

856 *La Tramontana*, núm. 203, 8 de maig de 1885. Pàgina 3.

O en el número 149, en què, després d'explicar cada una de les parts de la “comèdia electoral” i deixar clar que tot era una enredada, advertien sobre el cansament del poble de veure sempre la mateixa comèdia i de com podria acabar tot si aquesta no millorava:

El cas és que el poble ja està tip de veure aquesta funció en la qual tant l'ensarronen, i per fi ha dit, quan li vénen amb anuncis d'aquest espectacle:

–Torneu-me el ral, que no vull més comèdia.

I mal va que s'hi entesti, que més o menys tard les funcions no podran continuar-se per falta d'entrada...

O per sobres d'escombres que vagin a fer neteja del teatre i engeguin els comedians.⁸⁵⁷

e.2.7.6.3. Patriotisme d'Estat: les Carolines i Cuba⁸⁵⁸ com a exemples

L'agost de 1885, va créixer el conflicte de les illes Carolines, quan Alemanya exigí drets de sobirania sobre les illes, que aconseguí el 1899 quan Espanya les hi va vendre junt amb les illes Marianes per 25 milions de pessetes. Aquestes tensions provocaren diverses onades de patriotisme antialemany atiat pel Govern espanyol que a *La Tramontana* tingueren un important ressò. En el número 219, el títol de l'article principal de la portada és *La pàtria*⁸⁵⁹ i s'hi desenvolupa la trama del conflicte recordant que fins a aquell moment el Govern espanyol havia sucumbit als encants de l'Alemanya de Bismark i s'havia mostrat molt orgullós de ser-ne aliat, el que havia provocat precisament dos anys abans manifestacions a Madrid “també patriòtiques”, en aquell cas contra França. En aquell moment, *La Tramontana* ja havia publicat un article amb el mateix títol de *La pàtria* que defensava les mateixes bases de pensament que el de 1885, tot i que al carrer les manifestacions patriòtiques eren, en aquell moment, contra França.

La Tramontana deixava clar que qui tenia la culpa dels fets de les Carolines eren els espanyols que havien adulat fins aleshores Bismark i, entre aquests, especialment Cánovas, de qui en demanava “la destitució i fins el càstig”. Després es preguntaven què guanyarien els pobles alemany i espanyol si entraven en guerra i la resposta era clara: “Absolutament res”;

857 *La Tramontana*, número 149, 25 d'abril de 1884. Pàgina 1.

858 Per conèixer a fons les visions que sobre el colonialisme espanyol tenia l'anarquisme, així com les relacions entre aquest i l'independentisme cubà i filipí, recomano la lectura d'Anderson, 2008.

859 *La Tramontana*, núm. 219, 28 d'agost de 1885. Pàgina 1.

feien un repàs per la història espanyola i alemanya per veure què havien guanyat ambdós pobles amb les guerres a què els seus governants els havien portat i la resposta era exactament la mateixa. La seva proposta final era que els alemanys castiguessin Bismark “donant satisfacció a Espanya” i els espanyols “posin a rotllo els conservadors, desfent-se d'aquesta plaga i proclamïn la fraternitat universal”. Tancaven la reflexió amb la conclusió a què dos anys enrere ja havien arribat: “l'amor a la pàtria ha de ser substituït per l'amor a la humanitat.”

Com ja he dit, no era un debat ni una opinió nous, ja que uns mesos abans, en parlar sobre Cuba, ja havien expressat opinions semblants dient que:

L'amor a la pàtria és un dels sentiments que més enalteixen els polítics de tots colors.

Quan una pàtria es porta amb sons fills com Espanya amb Cuba, és lícit renegar d'això que se'n diu pàtria?

Una mare *carinyosa* és el que pot i ha d'estimar més l'home, però quan aquesta mare oblida les lleis naturals i enlloc de protegir, ben criar i educar els fills es torna repatània, tirànica i dolenta, imposant son despòtic caprici, no trenca els seus vincles de la natura i obliga a refusar son contacte als mateixos fills, prou dignes per no sofrir tiranies?⁸⁶⁰

Són moltes altres les referències al tema de la pàtria a partir del conflicte de les Carolines que apareixeran en diverses formes a les pàgines del setmanari, entre elles un text de Josep Barbeny, que signa Pepet del Carril, publicat en el número 246 amb el títol, un cop més, de *La pàtria!!!*⁸⁶¹, tot i que quan més s'hi refereixen és quan en l'àmbit internacional s'imposa la mediació del papa Lleó XIII, després d'haver-se proposat l'arbitratge i haver-lo rebutjat Espanya. Llunas escriu aleshores un article que amb el títol ja ho diu tot: *La infal·libilitat a prova* (73). Hi desenvolupa un dels seus temes preferits, al qual ja havia dedicat una part dels articles de *Recursos de la història*: desmuntar els dogmes catòlics, en aquest cas el de la infal·libilitat papal. La cosa és clara: si el papa és infal·lible és clar que allò que arbitri ha de ser acatat pels dos estats en conflicte perquè segur que té raó, ja que ell no es pot equivocar perquè és infal·lible. Però no va ser així, ja que, tal com Llunas explica:

El govern no ha volgut acceptar l'*arbitratge* del papa, però accepta la mediació.

Arbitratge vol dir: dues parts que han de sotmetre's a la decisió d'un tercer, que és l'*àrbitre*.

860 *La Tramontana*, núm. 207, 5 de juny de 1885. Pàgina 1.

861 *La Tramontana*, núm. 246, 5 de març de 1886. Pàgina 1.

Mediació significa: buscar un *terme mig* entre dos que no poden avenir-se, procurant el mediador atendre els interessos d'un i altre.

No ha volgut el govern el papa per *àrbitre*, i l'ha fet *mediador*.⁸⁶²

D'això, l'autor en dedueix, novament, que els principis de la fe cristiana estan fets només per tal que els acati la gent de baix i que:

qui en aquests temps sigui prou hipòcrita o prou ruc per dir que creu que un home és infal·lible, mereix que aquest l'enganyi del cap fins als peus, tant per castigar-li la hipocresia com per espavilar-lo de la seva estúpida creença antirracional, en un dels quals dos repugnants extrems no pot per menys d'haver caigut.⁸⁶³

Un altre cas interessant de veure pel que fa al patriotisme que s'intenta inculcar des del Govern i la resposta que es dona des de postures com la de *La Tramontana* és en la darrera etapa de la publicació, després de la bomba del Liceu, quan la lluita per la independència de Cuba pren més protagonisme. Les opinions sobre el conflicte, els dubtes sobre la veracitat de les notícies del Govern de l'Estat en relació amb els constants èxits militars espanyols, els enviaments de fills d'obrers a morir-hi mentre els rics podien pagar per no anar-hi i, finalment, la postura dels Estats Units reben contestació, explicació i obren debats a les pàgines del setmanari. Entre aquestes qüestions, n'hi ha dues de destacades. D'una banda, la guerra com un fet de classe, en què només els qui pertanyen a la classe obrera moren i només els qui pertanyen a la burgesia hi guanyen. És una idea molt repetida al llarg dels números en què es parla del conflicte armat. En el número 706, s'inclou un text que resumeix molt bé el que en tants altres números es tracta. Així, a *Ventades* es diu que:

Entre les frases patriòtiques empleades i freqüentment repetides per la premsa i els polítics, trobareu tots els dies aquestes: “La pàtria no vacil·la a fer sacrificis de diners i de sang que siga necessari per mantenir la integritat del territori.”

Però els rics deixen diners al Govern amb usura, és a dir, que sacrificant-se encara guanyen, i quan toca el número de soldat afluixen 1.500 peles i llestos.

Els pobres agafen el fusell si els toca la *sort*, si són excedents de *cupo* i si estan a la reserva, i deixant a Espanya pares, germans, promeses o mullers i fills en la major de la desgràcia, van a Cuba a morir del vòmit, de les febres, de les bales o del matxet.⁸⁶⁴

862 *La Tramontana*, núm. 224, 2 d'octubre de 1885. Pàgina 1.

863 *La Tramontana*, núm. 224, 2 d'octubre de 1885. Pàgina 1.

864 *La Tramontana*, núm. 706, 27 de març de 1895. Pàgina 2.

La síntesi expressada pel fragment és clara i diàfana, en el sentit que les guerres les fan els rics per guanyar diners i s'hi maten els pobres “per defensar la pàtria”, i a *La Tramontana* apareix en nombrosos articles, il·lustracions i, inclús, en falsos anuncis com el que demana:

Voluntaris per Cuba. Se sol·liciten tots els desesperats que tinguin ganes de suïcidar-se, als quals es podrà donar gust en honroses condicions a càrrec de la pàtria. Per a més informes dirigir-se a l'agència d'en Martí Trampes, carrer de l'Escopeta, numero Pum, primer pis, ben a prop del cel de la Transatlàntica.⁸⁶⁵

Aquesta oposició a les guerres com a forma d'enriquiment dels rics i desgràcies dels pobres la manté *La Tramontana* fins i tot en moments en què públicament gairebé l'única actitud possible era la defensa dels fets d'armes des d'una posició espanyola i espanyolista.

D'altra banda, quan el Senat i el Congrés dels Estats Units decideixen reconèixer els independentistes cubans com a part bel·ligerant, *La Tramontana* afirma que “El nostre vot, sempre en favor de la pau en aquests casos, no podem menys que donar-lo desitjant que tot això s'arregli aviat i bé sense arribar als lamentables i dolorosos extrems de la guerra”.⁸⁶⁶ La portada del 704, però, fa dubtar sobre l'assumpció per part de tota la redacció d'aquestes idees, ja que el dibuix que la il·lustra mostra una “senyoreta Espanya” que rep una escopinada d'un porc amb un barret amb les barres i les estrelles mentre un jove intenta ajudar-la amb una bandera espanyola amb la inscripció “Visca Espanya” i un policia secret amb la cara de Cánovas del Castillo li ho impedeix a cops de bastó. En tot cas, la postura majoritària dels articles manté el to de la *Declaració* que publiquen a *La Tramontana* número 703, en què afirmen que ells són enemics de la república dels Estats Units d'Amèrica des de fa temps perquè no poden oblidar l'assassinat dels màrtirs de Chicago ni el fet que els republicans espanyols parlessin d'ella com a “república model” i no es tractés de res més que d'una “república burgesa”. Des de les pàgines de *La Tramontana* declaren que reivindiquen “causes molt més justificades que un patriotisme passatger” alhora que afirmen “per sempre i sobre tot gènere de circumstàncies el gran principi de fraternitat universal entre tots els treballadors del món.”⁸⁶⁷

e.2.7.6.4. Alfons XII, Maria Cristina i l'alternança

865 *La Tramontana*, núm. 693, 27 de desembre de 1895. Pàgina 8.

866 *La Tramontana*, núm. 704, 13 de març de 1896. Pàgina 2.

867 *La Tramontana*, núm. 703, 6 de març de 1896. Pàgina 2.

El 25 de novembre de 1885, mor Alfons XII i comença la regència de Maria Cristina d'Àustria. *La Tramontana* explica que bona part de la premsa barcelonina ho va narrar en to poètic dient que “el que fou rei d'Espanya, D. Alfons XII, ha sofert la transformació mortal de la matèria, tornant a l'immens laboratori de la naturalesa, a on queda igual al més miserable dels seus súbdits”.⁸⁶⁸ Davant la nova situació, i veient que els únics que semblava que es bellugessin eren els carlins reclamant novament els drets successoris, i liberals i conservadors que començaven a preparar el nou escenari, la publicació va apostar per “recomanar al poble calma i prudència, però no la prudència i la calma de l'indiferentisme, sinó la del gat que esmolat d'ungles i preparat de dents espera que la rata surti del cau per atrapar-la”.⁸⁶⁹ Per fer-ho, el seu primer objectiu va ser negar l'explicació oficial sobre el que ha estat el regnat ja acabat, qualificat per la premsa monàrquica com “deu anys de felicitat per Espanya”, que *La Tramontana* resumia dient tot el contrari: “Veritablement el regnat de D. Alfons ha estat notable, sobretot a Barcelona, en el següent: En joc, en cases de dones públiques i lladres. I la felicitat dels diaris ministerials deu referir-se als *personatges* que habiten aquests *palaus*.”⁸⁷⁰

La campanya antimonàrquica pren forma en diversos articles que publiquen a partir d'aquell moment, ja no sols per criticar la institució que sempre havien criticat, sinó per combatre un suposat casament d'Isabel II a l'exili,⁸⁷¹ donar a conèixer els rumors que apuntaven la tisi com a motiu de la mort del rei,⁸⁷² explicar com Maria Cristina negava una pensió a una de les amants del seu marit⁸⁷³ i donar notícia del naixement del seu fill, el futur Alfons XIII, que alhora els servia per proposar invertir els diners que el nou fill de la reina rebria pel sol fet d'haver nascut per construir carreteres, línies de ferrocarril...⁸⁷⁴

Comença en aquest moment el que s'anomena el període de l'alternança, en què els membres del Partit Liberal i del Partit Conservador, amb Sagasta i Cánovas al capdavant, es passaven el poder gràcies a un sistema polític basat en el frau i en el caciquisme. A través del Pacte del Pardo, uns i altres garantiren el seu suport a la regència de Maria Cristina (embarassada del que seria el futur rei Alfons XIII) amb la intenció de mantenir una certa

868 *La Tramontana*, núm. 232, 27 de novembre de 1885. Pàgina 1.

869 *La Tramontana*, núm. 232, 27 de novembre de 1885. Pàgina 1.

870 *La Tramontana*, núm. 233, 4 de desembre de 1885. Pàgina 2.

871 Amb un article que porta per títol *Un casament infame* publicat a *La Tramontana*, núm. 234, 11 de desembre de 1885. Pàgina 2.

872 Amb un article que porta per títol *De què morí el rei?*, a *La Tramontana*, núm. 235, 18 de desembre de 1885. Pàgina 2.

873 En un article titulat *Samfaina monàrquica* publicat a *La Tramontana*, núm. 233, 4 de desembre de 1885. Pàgina 1.

874 En un article, també en portada, titulat *Passem comptes*, publicat a *La Tramontana*, núm. 258, 4 de desembre de 1885. Pàgina 1.

estabilitat a l'Estat espanyol, però alhora per tal que els liberals de Sagasta acatessin la Constitució de 1876 a canvi de prendre el poder com a primera força de l'alternança. *La Tramontana* informà, amb el seu estil particular, de cada un d'aquests fets i prengué partit sempre a favor de la classe obrera i de les idees de llibertat, alhora que denunciava les successives farses electorals en articles com el que Llunas publicà com a capítol X de *Qüestions socials* i en què deia que:

es digui el que es vulgui, les classes privilegiades imposen els seus mandataris, que es tornen els seus amos i senyors, a les classes proletàries. No poden venir eleccions que no se senti parlar d'imposicions d'amos de fàbriques, de cacics de poble, d'autoritats grans i petites, en favor de tal o qual candidat.⁸⁷⁵

O en editorials com el que publicà el número 251⁸⁷⁶ de *La Tramontana*, en què *La voluntat nacional* que dóna títol a l'article esdevé una obra de teatre que s'havia representat al “Teatro Nacional del carrer de la Monarquia” i “a pesar dels esforços de l'empresari senyor Sagasta, el públic ha sigut escàs i l'èxit sobradament dubtós, si es tenen en compte les despeses fetes per l'empresa”. La crítica literària a l’“obra de teatre” esdevé un àcid atac irònic a un sistema electoral que era completament corrupte: “Voten deu homes, per exemple, set a D. Pau i tres a D. Pere; doncs en passar comptes se'n troben setanta a D. Pere i mig a D. Pau. Les matemàtiques han passat a ser ciència *atrasada*.” En aquest sistema, els actors no tenen vergonya i fan la seva sense importar-los res més que el benefici propi: “tots coixegen del mateix peu en més o menys grau, tenint la vergonya a la sola de la sabata, el sentiment a la butxaca de l'armilla, la decència al rebost i la cara al cul”; i alhora tenen com a norma ser mentiders professionals i dir sempre que treballen per enlairar grans conceptes abstractes: “Tots se sacrifiquen pel país, tots són capaços de donar mil vides (dels seus contraris) per la pàtria, tots estan disposats a fer el bé al poble i el País i la Pàtria i el Poble, tres persones distintes i un sol talòs veritable, cada dia es troben més malament”; amb la qual cosa, i com a conclusió, des de les pàgines del setmanari es demana que algú faci neteja: “Vindrà aviat la neteja? No ho sabem, però d'escombres no en falten, i de gent que vol fer dissabte fins en sobra. Quina gresca i quin daltabaix es prepara!”

e.2.7.6.5. L'Exposició Universal de 1888

875 *La Tramontana*, núm. 496, 30 de gener de 1891. Pàgines 2-3.

876 Totes les cites que segueixen sobre aquest article: *La Tramontana*, núm. 251, 7 d'abril de 1896. Pàgina 1.

L'Exposició Universal de Barcelona de 1888 té un protagonisme especial a les pàgines de *La Tramontana* al llarg d'aquell any, motiu pel que podem saber què pensaven sobre l'esdeveniment alguns sectors de les classes populars en aquell moment, sectors obrers i anarquistes, la veu dels quals no s'acostuma a recordar en parlar de fets ciutadans com aquest.

Les opinions que desfilen per les pàgines del setmanari són diverses, però tenen alguns punts en comú, com la crítica al malbaratament que suposava un esdeveniment com aquell enmig de les necessitats bàsiques no cobertes de moltes obreres i molts obrers, l'ostentació i el luxe, sobretot amb la vinguda de la família reial enmig d'un panorama de crisi social evident i uns comptes gens clars que ajudaren a fer més rics els que ja ho eren i mantingueren en la misèria els qui ja la patien. L'arma bàsica dels articles i il·lustracions en aquests números és la sàtira, però també hi trobem alguns textos i imatges que tenen com a únic objectiu fer públiques algunes dades i conscienciar els lectors sobre l'estafa pública a què estaven assistint, alhora que atacaven durament els manaires del moment, sobretot l'alcalde Rius i Tauler, la família reial (Alfons XIII tenia dos anys i presidí la inauguració oficial al costat de la reina regent Maria Cristina i la princesa d'Astúries Maria de las Mercedes) i el president del Consell de Ministres, Sagasta.

La portada del número 326⁸⁷⁷ de *La Tramontana* és prou evident en el sentit de la denúncia per contraposició. Hi apareixen uns *Projectes de Barcelona* que a l'esquerra són els propis de l'Exposició, els quals comporten luxes i despesa amb el títol “Pels inútils tot se gasta”, i a la dreta hi trobem els útils, en què els poderosos no pensen tot i ser més necessaris, com l'escorxador, ponts damunt dels rius i un sanejament públic que compti amb clavegueram. Els textos denunciant aquesta dualitat són constants, però també és un tema que dóna molt de joc en la part humorística, que arriba a la seva màxima expressió en els dies de l'Exposició i la sèrie d'articles *Vuit dies a Barcelona. Cartes a la dona sobre l'Exposició Universal*,⁸⁷⁸ il·lustrats per J. Llopart i que inclouen el personatge humorístic Nofre Llonza. Aquest personatge és un pagès que explica amb un particular humor, entre divertit i punyent, a la seva dona Tuies, que s'ha quedat al poble, tot allò vist durant un viatge a la capital de Catalunya per assistir a l'Exposició Universal. Les il·lustracions que acompanyen els textos són múltiples i diverses, des de les realistes sobre monuments i invents a les més costumistes sobre les aventures del personatge a la ciutat.

877 *La Tramontana*, núm. 326, 16 de setembre de 1887. Pàgina 1.

878 Aparegueren en el números de *La Tramontana* del 381 al 387 en portada i en les primeres pàgines.

El malbaratament és una de les dianes on llencen els seus dards els redactors de *La Tramontana*. Són freqüents en aquests números els articles que informen sobre grans despeses i n'és un bon exemple l'article *Passem comptes*,⁸⁷⁹ que s'encarrega de calcular quant costà l'estada de la família reial a Barcelona per inaugurar la mostra. Els seus càlculs pugen a un total de 308.000 duros, el que suposaria que cada família obrera pagués dos duros diaris per l'estada reial, uns comptes que tenen l'objectiu evident de fer créixer la indignació entre els lectors.

Deixant també l'humor de banda, l'inici dels actes de l'Exposició amb presència reial comporta la publicació d'un duríssim article per denunciar la col·laboració de les classes dominants amb la monarquia titulat *El servilisme*⁸⁸⁰ alhora que denuncia l'intent de donar una imatge propera de la institució monàrquica gràcies a les figures de la reina regent i el seu fill. A l'article es diu que “Amb motiu de la vinguda de la Cort a Barcelona han sigut no pas poques les mostres de servilisme que han donat les classes més acomodades i aristocràtiques de nostra ciutat, pretenent també confondre en aquest vici la que tot ho deu a son treball: la classe obrera”. I acaba amb un advertiment davant els que s’arrosseguen servilment als peus del tron, sigui qui sigui qui l'ocupa, perquè en ell veuen la continuació dels seus privilegis”, en el sentit que “el poble productor, el que viu de son treball, que veu contínuament reduït per les horroroses càrregues públiques que li imposen els governants sostenidors de les reialeses, no s'humiliarà servilment ja més davant les testes coronades”.

Aquest “poble productor” és també el protagonista d'un seguit de notes breus que apareixen a la revista per denunciar els accidents laborals que les obres havien provocat i que semblava que no existien en altres mitjans, segons ells mateixos denunciïn. Durant el procés de construcció, per exemple, expliquen que “han ocorregut varies desgràcies en les obres de l'Exposició. No sembla sinó que la vida de l'obrer no valgui res, perquè així se succeeixen les desgràcies en la *ditxosa* Exposició sense que es puguin exigir responsabilitats”.⁸⁸¹ I quan ja és oberta insisteixen dient que:

Amb totes aquestes festes ningú s'ha recordat de dedicar un record als màrtirs del treball que han mort a les obres de l'Exposició, i menys de proporcionar un bocí de pa a les vídues i orfes que per tals desgràcies avui es troben a la misèria.

879 *La Tramontana*, núm. 362, 18 de maig de 1888. Pàgina 1.

880 *La Tramontana*, núm. 363, 25 de maig de 1888. Pàgina 1.

881 *La Tramontana*, núm. 352, 9 de març de 1888. Pàgina 4.

Doncs nosaltres, ja que no tenim medis per curar això darrer, almenys fem el primer en la làmina d'avui dedicant un record als que han pagat amb la vida els desencerts i descuits de l'Exposició.

I a la vegada demostrem que no és or tot el que aquests dies ha relluït per Barcelona.⁸⁸²

Aquesta làmina de què parla, la portada del número 365, contraposa la “Barcelona disfressada” a la “Barcelona tal com és” i si en la primera tot són festes, castells de focs i inauguracions de monuments, en la segona un cementiri mostra les tombes de la marina mercant, la indústria catalana, l'agricultura...

e.2.7.7. Reparició i mort de *La Tramontana*

L'11 de gener de 1895 reapareix *La Tramontana* amb el número 643 després de la seva suspensió com a conseqüència de l'atemptat del Liceu. Es mantenen com a col·laboradors fixos Domingo Bartrina i Serapi Guitarra, alhora que Llunas comença la publicació de la sèrie d'articles *Del país de la convicció. Cartes d'un convençut als fidels a l'ideal*, amb el pseudònim de Pau Veritats, que utilitza a partir d'aleshores i fins al tancament definitiu de la publicació sota la seva direcció, amb el número 717 del 12 de juny de 1896.

La portada d'aquest primer número experimenta alguns canvis destacats com el de la capçalera, de què ja hem parlat, i conté un verset (“Per fi torna a treure el cap i comença a buidar el pap”) que allunya el personatge amb barretina símbol de la publicació de la suspensió en forma de roc que havia estat a punt d'aixafar-lo.

Llunas tornava a treure al carrer *La Tramontana* després de publicar, una setmana abans, un prospecte que “ha causat imponderable entusiasme, essent a centenars les cartes i felicitacions rebudes per la nostra actitud ben determinada i decidida després de les tristes circumstàncies que acabem de travessar”,⁸⁸³ un prospecte que no he pogut localitzar. Aquestes “tristes circumstàncies”, pel que fa al llançament de bombes que alguns anarquistes havien pres com a forma de lluita, en detriment del sindicalisme, i la consegüent repressió que comportaren aquests actes, són atacades de diverses maneres en aquest primer número de la nova època. Així, les pàgines centrals de la publicació contenen una làmina a doble pàgina⁸⁸⁴

882 *La Tramontana*, núm. 365, 8 de juny de 1888. Pàgina 3.

883 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgina 6.

884 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895. Pàgines 4-5.

en què es contraposa el “Terrorisme”, que suposa empresonaments, execucions, famílies destrossades i morts i ferits com a conseqüència de les bombes i que la publicació qualifica com a “mals procediments”; i l’“Anarquisme”, que suposa ciència i saber, progrés i fraternitat obrera, manifestacions i mítings, “les bones idees”.

En el número 646, *La Tramontana* expressava una clara voluntat de tornar-hi i, per això, demanava al moviment obrer anarquista, un cop passats els esdeveniments del Liceu “que no hi ha cap classe de dubte que han portat les organitzacions obreres un gran desgavell, una sensible desorganització”⁸⁸⁵ i la repressió posterior, que es reorganitzés i “de la mateixa manera que després d'una forta tempesta torna el sol a sortir més brillant i esplendorós que mai, també darrere del període d'arbitrarietat segueix el de calma que posa de relleu les males passions d'uns i la raó i la justícia dels altres”.⁸⁸⁶

La història que segueix ja la coneixem i acaba amb una altra bomba i una altra repressió, en aquest cas la definitiva, que allunyà Llunas totalment de l'anarquisme i de l'obrerisme col·lectivista, amb el tancament de *La Tramontana* i el pas del periodista a la premsa esportiva, de la qual va ser un dels pioners a l'Estat espanyol.

e.2.8. Intents posteriors de treure *La Tramontana*

La petjada que *La Tramontana* havia deixat en els setze anys en què sortí puntualment cada setmana, sempre que no estigués suspesa, practicant un anarquisme en català sense complexos i alhora popular, va fer que la revista tornés a ser editada en diverses ocasions, sobretot des de grups llibertaris que unien el catalanisme i l'anarquisme. Així, el 24 d'octubre de 1903 aparegué una primera reposició que utilitzà les mateixes planxes, els mateixos gravats i la mateixa capçalera que la revista original, amb els col·laboradors Joan Usón i Josep Mas-Gomeri, de la qual només es coneix un número. Segons Pere Gabriel,⁸⁸⁷ Llunas es mostrà contrari a aquesta reaparició.

L'agost de 1907, aparegué la segona reposició i, en aquest cas, a Usón i Mas-Gomeri se'ls afegiren Albert Masferrer i Josep Grau, procedents del grup d'anarquistes catalanistes que el 1905 havien tret al carrer, junt amb Felip Cortiella, el setmanari *L'Avenir*. El primer número

885 *La Tramontana*, núm. 646, 1 de febrer de 1895. Pàgina 2.

886 *La Tramontana*, núm. 646, 1 de febrer de 1895. Pàgina 2.

887 Gabriel, 2005: 298.

de *Tramontana*, sense l'article al davant i subtítolada “Sociologia · Interessos populars · Arts i lletres”, va sortir l'1 d'agost de 1907 i cada exemplar valia 5 cèntims, alhora que es podien adquirir paquets de 30 al preu d'una pesseta. Hi trobem sovint les signatures d'Enrique Pujol, F. Vidal, Tomàs Herreros (bàsicament poemes) i algú que signava amb el pseudònim d'Espartaco. De la revista, que tenia periodicitat setmanal, en sortiren 18 números, el darrer datat el 20 de desembre del mateix any, però només els vuit primers van ser en català. En el número 8 de la publicació, el grup que feia possible la revista en català deixa la redacció anunciant que:

vist el dèficit que produeix [el periòdic], considerant que amb els 2.500 llegidors que té actualment a Catalunya no n'hi ha prou per sostenir-se tal com és, acorda donar-li més extensa circulació sortint redactat en castellà des del número vinent. Per aquesta causa, els companys que fins ara l'han redactada en català es retiren i cedeixen amistosament la redacció a altres companys.⁸⁸⁸

El 1913, Salvador Seguí, el Noi del Sucre, va dirigir una altra reaparició de *Tramontana*, després d'obtenir-ne els permisos, que va sortir el 15 de febrer, aquest cop també sense l'article. Seixanta anys després, Teresa Muntaner, vídua de Seguí, explicava en una entrevista publicada a la revista *Triunfo* el 31 de març de 1973 que “En Seguí venia a aquesta escala (carrer Hospital, 82) sovint perquè hi tenia la seva redacció un periòdic setmanal, i em sembla que ell el dirigia”.⁸⁸⁹ Huertas Claveria, que és qui recull l'entrevista en el seu treball sobre el Noi del Sucre, pensa que es tractava de *La Tramontana*.

Segons Pere Gabriel, aquesta reaparició de *La Tramontana*:

en els pocs números que arribà a publicar, es preocupà quasi exclusivament de dues qüestions: la campanya pro Queraltó, campanya a favor del metge Jaume Queraltó, que havia denunciat els intents de les autoritats mèdiques d'un hospital de fer desaparèixer un tatuatge subversiu, amb lemes anarquistes, d'un pacient, i que serví per reanimar l'activitat de la Lliga dels Drets de l'Home; i, per altra banda, el record, l'intent de recuperació, de Josep Lluнас i Pujals, recuperació del que aquest havia significat.⁸⁹⁰

Tot el que Pere Gabriel diu que inclou aquesta *Tramontana* “en pocs números” apareix en el primer, que és l'únic que he pogut localitzar i l'únic al qual es refereixen els altres historiadors que en parlen. En aquell número, únic fins que no es demostrí el contrari, hi trobem articles signats per Anselmo Lorenzo i A. Z. (segurament Eudald Canibell) de record a

888 *Tramontana*, número 8, 20 de setembre de 1907. Pàgines 1-2.

889 Huertas, 1974: 160.

890 Gabriel, 1986: 206.

Llunas, Víctor Foch i Verntallat, ahora que recuperaven la secció *Ventades*. El text biogràfic de Llunas que signava A. Z. va ser el que Morato utilitzà posteriorment com a base per a la seva biografia del director de *La Tramontana*.

Durant els anys setanta i vuitanta del segle XX, hi hagué diversos intents de treure al carrer *La Tramontana*, sempre des de sectors anarquistes que allora eren catalanistes, independentistes o també estaven per l'alliberament nacional. Un dels que tenim documentats⁸⁹¹ es va fer des de Girona, el 23 d'abril de 1979, amb el nom escrit amb “u” i amb el subtítol de “Periòdic llibertari”. La publicació no incloïa cap referència a l'edició de Llunas més enllà del títol i no sabem si en van sortir més números. De les comarques gironines, concretament de l'Escala, és també el butlletí *Tramuntana Roja* que es distribuïa en forma de correu electrònic cada quinze dies a principis dels anys 2000.

La darrera reaparició de *La Tramontana* en paper la va protagonitzar la Federació de Sindicats de la CGT del Camp de Tarragona,⁸⁹² amb quatre números d'una revista que reproduïa la capçalera històrica del setmanari en els números de l'1 al 3, però que s'adequava a un disseny més actual en l'últim. La publicació va desaparèixer perquè els membres del grup editor van assumir la tasca de treure al carrer la renovació en la segona part de la vuitena època de la publicació *Catalunya* de la CGT de Catalunya.

891 *Tramuntana. Periòdic llibertari*, núm. 0, 23 d'abril de 1979. Girona.

892 *La Tramuntana*, núm. 3, estiu del 2000. Butlletí de les federacions comarcals de la CGT del Tarragonès, Baix Penedès, Baix Camp i Priorat.

f. El teòric catalanista de l'anarquisme

f. El teòric catalanista de l'anarquisme

f.1. Els llibres i l'assaig

f.1.1. Idees construïdes, idees oblidades

La majoria de referències a Josep Lluнас fetes des de la història de les idees destaquen la seva tasca com a teòric anarquista, ideòleg destacat de l'anarquisme col·lectivista i del moviment sindicalista organitzat del segle XIX, alhora que en subratllen aspectes concrets, com el catalanisme, la moderació i el pacifisme, així com l'anticlericalisme militant i la defensa dels drets de les dones. En la majoria de casos, els autors que s'hi refereixen no aprofundeixen en les idees de Lluнас a partir de primeres fonts i acostumen a repetir opinions llegides, sovint perquè aquestes fonts eren i són poc accessibles o desconegudes; em refereixo als seus llibres, però sobretot als seus articles. Una de les intencions d'aquest treball és, precisament, establir i fer accessible l'obra completa de l'autor a tothom qui ho desitgi, completa o tan completa com sigui possible i sempre oberta a la incorporació de nous textos que la digitalització del fons de *La Tramontana* i altres treballs d'investigació i recerca facin possible.

La majoria d'investigadors que han tractat els aspectes ideològics i teòrics de l'anarquisme a l'Estat espanyol durant el segle XIX i començaments del XX han establert un cànon d'autors que no ha situat el reusenc entre els més destacats. Pel que fa als textos referencials del segle XIX, en aquest aspecte destaca el llibre de memòries d'Anselmo Lorenzo, *El proletariado militante*,⁸⁹³ en el qual Josep Lluнас pràcticament no apareix i quan ho fa és de manera molt i molt secundària. De fet, si a partir del text de Lorenzo haguéssim de concloure quin paper va tenir Lluнас tant en el moviment obrer del XIX com a ideòleg o teòric podríem afirmar, sense dubtar, que cap. Malgrat això, Lorenzo sí que en lloa les virtuts i l'amistat que durant bona part de la seva vida els va unir en els articles que escrigué després de la seva mort el 1905. En aquest oblit, però, Lluнас no es troba sol ja que pràcticament tots els autors del seu voltant més immediat, el grup de La Academia, bàsic per entendre l'internacionalisme anarquista del XIX i molts altres temes de la Catalunya del vuit-cents, han

893 Lorenzo, 2005.

patit un oblit gairebé total del procés de Montjuïc ençà. No entraré ara a valorar aquest “oblit”, però crec que és ben clar que es tracta d'un grup de veritables perdedors en tots els sentits, perdedors dins del mateix moviment anarquista en el seu moment i dins del moviment obrer en general, però també perdedors –o oblidats– per la majoria de les escoles d'historiadors d'aquest país amb algunes excepcions de què al llarg d'aquest treball ja he parlat.

Per la seva banda, José Álvarez Junco, en la seva obra referencial sobre la història de les idees anarquistes, *Ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, li dóna un paper que tot i que secundari no és inexistent, un paper que hagués pogut comportar l'obertura de diverses línies d'investigació que, malauradament en el seu cas, no es van produir. Malgrat aquesta presència, però, Llunas no entra tampoc en el cànon dels grans teòrics establerts per Junco, qui ens el fa evident quan resumeix quins són els autors més destacats de l'anarquisme espanyol i els atribueix els camps en què van destacar:

Lorenzo tocó preferentemente la relación individuo-sociedad, la crítica al darwinismo, la del poder, el antipoliticismo y la crítica del sistema democrático; Mella, la organización económica de la sociedad futura (colectivista), el antipoliticismo y la crítica al sistema democrático; Prat, el análisis de las clases sociales, en antireformismo, antipoliticismo y sindicalismo; Salvochea, los ataques al militarismo y al patriotismo; López Montenegro, el anticlericalismo y, más tarde, la huelga general; Ferrer, la enseñanza, el sindicalismo, el anticlericalismo y el antimilitarismo; el futuro Azorín, el antimilitarismo y la criminología; Salvador Suñé, el comunismo y el espontaneismo organizativo; Teresa Claramunt, el antipoliticismo y el feminismo; Tarrida de Mármol, el enfoque “científico” de la cuestión social, la crítica al poder y el antipoliticismo; Montseny (Federico Urales), la crítica moral, la violencia, la enseñanza...⁸⁹⁴

Tot i ser determinant aquesta no valoració de la seva obra al mateix nivell que la d'altres autors com els anomenats en aquest paràgraf, sí que hi ha hagut algun intent per analitzar-ne les propostes teòriques en l'obra d'autors com Jordi Piqué,⁸⁹⁵ Norbert Bilbeny,⁸⁹⁶ Josep Termes⁸⁹⁷ o Pere Gabriel, que d'ell diu que:

podria pensar-se que som, en tot cas i acceptant-ne l'interès, davant d'un home i una biografia d'abast “regional”, amb un paper a valorar estrictament dins les situacions de

894 Álvarez, 1976: 9.

895 Piqué, 1989.

896 Bilbeny, 1985: 117.

897 Termes, 2011: 117-121.

l'estat espanyol. No ho crec. Llunas és un dels pocs teòrics hispànics l'obra del qual pot ser contrastada amb la dels teòrics de l'anarquisme europeu del moment.⁸⁹⁸

Amb Gabriel coincideix l'històric militant llibertari Joan Ferré, que en l'obra *La revuelta permanente*, de Baltasar Porcel, qualificava Josep Llunas d'“autèntica potència intel·lectual”,⁸⁹⁹ una definició que s'allunyava molt de la poca consideració que la seva obra teòrica tenia en aquell moment, la segona meitat dels anys setanta del segle passat. Ferré feia aquesta afirmació tenint en compte la sèrie d'obres teòriques en què Llunas havia desenvolupat el seu pensament, la seva ideologia anarquista. Per ordre cronològic, les obres⁹⁰⁰ que la recullen són *Estudios filosófico-sociales sobre la familia*,⁹⁰¹ *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española*,⁹⁰² *Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad*,⁹⁰³ *Bases científicas en que se funda el colectivismo*,⁹⁰⁴ *Qüestions socials*⁹⁰⁵ i *Los partidos socialistas españoles*.⁹⁰⁶ A banda, l'autor va escriure com a mínim 167 articles, que es poden consultar a l'annex 4 d'aquesta tesi; tres textos teòrics d'estètica literària, inclosos a l'annex 2; un mínim de 174 poemes, que es poden llegir a l'annex 1; el pròleg al llibre *Futilizas*,⁹⁰⁷ de J. Ferré i del qual parlo, però que no he inclòs, i *La Ley y la Clase Obrera*,⁹⁰⁸ que tampoc he inclòs ja que es tracta d'un text d'anàlisi i explicació de normatives, lleis i formularis diversos.

f.1.2. Estudios filosófico-sociales. La familia (1882)

El 1882, Llunas publica el seu primer llibre. Es tracta d'*Estudios filosófico-sociales sobre la familia*,⁹⁰⁹ una obra en castellà editada per la Tipografía La Academia. La segona edició, publicada el 1883, la va treure al carrer *La Revista Social* de Madrid, que s'encarregà de la seva distribució, tot i que també es podia comprar als locals de la tipografia La Academia a Barcelona. El volum solt es venia a 30 cèntims i els paquets de 50 volums a 12 pessetes i 50

898 Gabriel, 2005: 280-281.

899 Porcel, 1978: 58.

900 Les podeu consultar a l'Annex 3.

901 Llunas, 1882.

902 Llunas, 1885a.

903 Llunas, 1890: 263-266.

904 Llunas, 1890: 297-305.

905 Llunas, 1891.

906 Llunas, 1892.

907 Llunas, 1902.

908 Llunas, 1893.

909 Llunas, 1882.

cèntims. Aquest segon tiratge va ser imprès, també, a La Academia com a número 2 de la Biblioteca del Proletario.

Es tracta d'un volum compost de materials diversos. Concretament, inclou el text que li dona nom seguit d'uns *Apuntes de Estadística Universal*, un text dividit en set parts titulat *La Anarquía* i un darrer treball que porta per títol *La cuestión política*, sobre el qual Llunas adverteix que no va ser escrit en exclusiva per a aquest llibre i que Ignacio Soriano i Paco Madrid⁹¹⁰ afirmen que és un text de Rafal Farga Pellicer amb la participació de Llunas, la qual cosa corrobora l'estreta relació que hi havia hagut i hi havia entre els dos en aquell moment.

El text que dona títol al llibre, *Estudios filosófico-sociales sobre la familia*, que és el que obre el llibre i el més extens, és producte d'unes conferències que l'autor va donar a diverses societats obreres, les quals van prendre la iniciativa de la seva impressió, segons ens informa el llibre mateix. És per això que l'autor el dedica:

A los desheredados del patrimonio universal;
a todas las víctimas de la explotación del hombre por el hombre;
a todos los que no pueden aplacar su sed de justicia y de ilustración
en las fructíferas fuentes de la Ciencia; a todos los proletarios de la Tierra.⁹¹¹

El llibre inclou una nota en les primeres pàgines que atorga la propietat intel·lectual de l'obra a "Todas las sociedades y federaciones del mundo" que poden "reimprimirlo, traducirlo y publicarlo sin necesidad de ningún permiso"; en la segona edició aquesta nota se situa en la part posterior de la coberta.

La primera part del llibre, *Estudios*, consta de tres parts, al seu torn. La primera porta per títol *Orígenes de la Familia: su influencia en los pueblos antiguos y Edad Media*; la segona, *La familia moderna y sus condiciones antropológicas*; i la tercera, *Estudios filosóficos para determinar un grado de perfectibilidad doméstica*. La segona part del llibre porta per títol *Apuntes de Estadística Universal*; la tercera té dos títols, segons si llegim l'índex o llegim directament el contingut del llibre: *¿Qué es la Anarquía?* o *La Anarquía*; i la quarta és el text escrit a mitges amb Farga Pellicer.

Segons paraules de Josep Termes, es tracta d'un treball:

de 220 pàgines on tracta de la família, de Darwin i l'evolució i de la societat actual,

910 Madrid; Soriano, 2012: 234.

911 Llunas, 1882: 5.

on les classes han estat substituïdes per castes; considera que el comunisme és utòpic però no el dret a obtenir la totalitat del que s'ha produït; que la revolució “no significa motí ni col·lisió armada”; “que les vagues no resolen absolutament res del problema social. Són tan sols diferents fases peculiars que es presenten en les qüestions del treball, i que els obrers han d'acceptar moltes vegades per augmentar el seu prestigi com a classe i la seva consideració als tallers”.⁹¹²

No va ser fins al número 101 de *La Tramontana* quan per primer cop aparegué algun tipus de referència o propaganda sobre el llibre a les seves pàgines, junt amb un anunci de l'*Almanaque del Proletario para 1883*. Es tractava de l'anunci de la segona edició de l'obra, en cap lloc es deia que havia estat escrit per Llunas i sí que s'explicava, en canvi, que el llibre era el segon volum de la Biblioteca del Proletario, una iniciativa editorial que editava i venia els llibres a preu de cost. D'aquesta segona edició se'n va fer un tiratge de 16.000 exemplars, el que situava Llunas com un autor de referència dins de l'àmbit obrer i anarquista, amb una difusió certament important.

Entre els textos que conté el llibre destaca, per la seva projecció posterior, el que anomenarem *La Anarquía*, el capítol tercer del qual va ser inclòs per Robert Graham en la seva monumental història de les idees anarquistes *Anarchism A Documentary History of Libertarian Ideas*,⁹¹³ al costat dels grans pensadors anarquistes del seu moment. En l'obra nord-americana, el text de Llunas apareix acompanyat d'una breu referència biogràfica del director de *La Tramontana*.

f.1.3. Organización y aspiraciones de la FTRE (1885)

Tres anys després de la publicació d'*Estudios filosófico-sociales sobre la familia*,⁹¹⁴ les paraules de Llunas van tornar a ser impreses en el format llibre, en aquest cas en el que recollia les obres participants en el I Certamen Socialista celebrat a Reus. El seu text *Organización y aspiraciones de la FTRE*, tal com hem explicat en l'aproximació biogràfica a Llunas, havia estat escrit dos anys abans per a un certamen convocat pel Centre de Lectura de Reus que, finalment, va desestimar el premi i va provocar amb aquesta decisió la convocatòria

912 Termes, 2011: 119-120.

913 Graham, 2005: 125-128.

914 Llunas, 1885a.

del Certamen Socialista. Per tant, la seva redacció suposem que és de l'any següent a la publicació d'*Estudios*.

Organización y aspiraciones de la FTRE és un text de 28 pàgines molt ben estructurat i concís, un text que podríem qualificar d'orgànic ja que descriu com havia de ser l'organització dels obrers per tal de crear l'organització que havia de fer possible l'autodefensa de classe i la construcció de la societat anàrquica. Comença amb uns preliminars en què Llunas explica amb breus pinzellades com s'havia arribat a la creació de la FTRE i n'explica la forma organitzativa acordada en el congrés constitutiu de 1881. Arribat a aquest punt, el text se centra en quins són els objectius de l'organització obrera ja que:

Lo que verdaderamente da transcendental importancia a la Federación de Trabajadores de la Región Española es el radicalismo de sus aspiraciones, condensado en los lemas de Anarquía, Federación y Colectivismo, que cual trilogía sagrada sostienen los federados por bandera.⁹¹⁵

I aquests són els tres temes que desenvolupa l'autor en la major part del text: l'anarquia, el federalisme i el col·lectivisme. El quart capítol del text són unes llargues conclusions en què bàsicament Llunas repeteix i matisa algunes de les idees ja exposades, alhora que fa referència a alguns temes del mateix 1895, motiu pel qual podem afirmar que si bé el cos del text potser és de 1883, les llargues *Conclusions* que el tanquen van ser escrites en el mateix moment del Certamen Socialista.

f.1.4. Bases científicas en que se funda el colectivismo i El trabajo considerado como vínculo social y fuente de libertad (1889)

El diumenge 10 de novembre de 1889, va tenir lloc al Palau de Belles Arts el II Certamen Socialista, organitzat per una comissió creada per a l'ocasió anomenada Grupo Once de Noviembre. Dos textos de Llunas hi van ser premiats⁹¹⁶ i, per tant, van passar a formar part del llibre que recollia els treballs que hi havien estat distingits. D'una banda, hi havia el text *Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad*, publicat a l'apartat XII del volum que portava per títol *Origen de la riqueza*; i de l'altra, en el capítol XIV del llibre, que portava per títol *El Colectivismo, sus fundamentos científicos*, el text *Bases científicas en que*

915 Llunas, 1885: 9.

916 Llunas, 1890: 263-266 i 297-305.

se funda el colectivismo.

El llibre que reuní els treballs premiats va ser publicat per La Academia el 1890 i se'n va fer una segona edició a la Imprenta Comunal La Tipogràfica el 1903. Per la seva banda, Llunas edità 40.000 exemplars del segon text en un fullet a banda per tal de difondre què era el col·lectivisme entre els obrers en un moment de forta competència entre comunistes i col·lectivistes dintre del moviment anarquista en què els segons estaven perdent terreny davant dels primers.

f.1.5. Qüestions socials (1891)

*Qüestions socials*⁹¹⁷ és el següent llibre que publica Llunas, concretament el 1891. Es tracta d'un volum de 128 pàgines en què l'autor explica el seu pensament polític, econòmic i social, sense deixar d'exposar els seus plantejaments filosòfics, les seves anàlisis i crítiques socials, i les seves propostes organitzatives per transformar la societat del seu moment i construir-ne una amb bases radicalment diferents.

Gairebé tots els capítols de *Qüestions socials* van ser publicats prèviament a *La Tramontana*, tot i que no es tracta d'una recopilació d'articles ja que des del primer moment Llunas anuncia la seva voluntat de fer una obra que reculli el seu pensament, i és per això que el primer article porta el títol de *Pròleg*. Els articles van aparèixer publicats en els números: 469, 470, 471, 473, 474, 477, 478, 482, 483, 484, 490, 495, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505 i 506 de *La Tramontana*, des del 25 de juliol de 1890 al 10 d'abril de 1891, sempre a les primeres pàgines, i només el capítol XVI, que porta per títol *La lluita per l'existència*, no va ser publicat al setmanari i sí com a capítol del llibre, tot i que mantenint la numeració que li tocava.

A *Qüestions socials*, Llunas planteja una recopilació del seu pensament assequible per als lectors de *La Tramontana*, amb alguna part una mica més complexa sobretot en economia, a partir de capítols normalment breus en què desenvolupa la descripció de les condicions d'explotació del seu moment, la seva crítica a aquestes condicions i les seves propostes alternatives. Llunas parla de la llibertat del treball, les vagues, les classes mitjanes, socialisme i anarquisme, comunisme i col·lectivisme, el dret a la vida, la família, l'amor lliure,

917 Llunas, 1891.

l'emancipació de la dona, el sufragi universal, el dret de propietat, l'interès del capital, l'explotació de l'home per l'home, l'educació de la classe obrera, les vuit hores, l'ensenyança integral, la lluita per l'existència, la legalitat i la justícia, i l'organització de la societat anarquista. La intenció divulgativa del volum queda clara a la pàgina 2 quan s'informa que l'autor “creyendo que sus conocimientos en la cuestión social son hijos de todas las generaciones pasadas, cede sus derechos de propiedad...”⁹¹⁸

Pere Gabriel sintetitza els continguts de *Qüestions socials* dient que:

juntament amb l'explicació de la proposta col·lectivista, procurà denunciar críticament el que segons ell eren els pilars bàsics de la societat burgesa: la llibertat del treball (en realitat tirania del capital), el capital (que no era altra cosa que el capital acumulat), el salari (que no responia a la retribució del treball sinó a les lleis d'oferta i demanda), la coacció burgesa (de la qual sortia la violència proletària), el sufragi universal (fonamentat en les desigualtats socials), la moral burgesa (corrompuda per l'interès egoista de classe), etc.⁹¹⁹

I Josep Termes explica sobre ell que:

recull força articles publicats a *La Tramontana*, on afirma que “anarquisme vol dir supressió de tota autoritat”, però els sofismes dels reaccionaris han fet néixer les afirmacions que “l'anarquisme és lo desbarajust, lo repartiment de la propietat, l'abolició de la família... lo *campi qui pugui* d'un estat permanent de destrucció i de barbàrie, quan és precisament tot lo contrari... L'anarquisme necessita més graus d'il·lustració que els sistemes de govern lliberals”. Es manifesta contrari a l'anarcocomunisme, ja que considera que “avui... ja ni els més recalitrants comunistes supediten l'individu a la societat obligant-lo a produir i consumir en comú”; enfront del comunisme que diu “de cadascú segons ses forces i a cadascú segons ses necessitats... Lo col·lectivisme diu senzillament: a cadascú segons ses obres... (El comunisme) no reconeix cap mena de propietat individual, assentant que tot és de tots i lo segon reconeix la propietat individual del fruit de l'esforç de cada individu, assentant... que cadascú tingui lo seu del producte de son treball, i tothom per igual tinga opció a tots los béns de la naturalesa, per lo qual no pot ser propietat individual la terra, los grans instruments de treball, les mines, pedreres, barcos, fàbriques”. Defensa l'amor lliure, l'ensenyament integral i la lluita per la jornada de vuit hores.⁹²⁰

918 Llunas, 1891: 2.

919 Gabriel, 1979b: 282.

920 Termes, 2011: 120-121.

Entre tota la seva obra assagística, *Qüestions socials* destaca per una evident voluntat de síntesi, però alhora perquè és la que tracta més aspectes diferents i també complementaris. A més, no és una obra que miri només cap a l'interior del moviment anarquista sinó que el que pretén és precisament expandir-lo cap a l'exterior, per això les explicacions intenten ser clares i accessibles. Malgrat tot això, una lectura atenta de l'obra fa evident algunes deficiències estructurals importants que provoquen que es doni tanta importància a temes centrals i bàsics com a altres de més anecdòtics. Segurament, aquestes deficiències són provocades per la construcció fragmentària de l'obra a partir dels articles setmanals, quelcom que ja hem observat en altres sèries d'articles de l'autor com les anticlericals ja comentades.

f.1.6. *Los partidos socialistas españoles* (1892)

L'última obra doctrinal de Josep Lluнас és el fullet de 15 pàgines *Los partidos socialistas españoles*, publicat a La Academia, el 1892. L'autor hi repassa els programes de totes les tendències socialistes existents a l'Estat espanyol, en demana la desaparició d'algunes i la unió d'altres, alhora que planteja la necessitat de col·laboració per enfrontar-se als enemics comuns: l'estat i la burgesia. Però la proposta més sorprenent venint de qui ve és la de crear un partit socialista autoritari de masses, per tal de preparar el camí a l'adveniment de l'anarquia. Un cop més, el llibret recull articles prèviament publicats a les pàgines de *La Tramontana*, tot i que aquest cop amb la particularitat que a la revista van ser publicats en català i, en canvi, el llibret va sortir traduït al castellà. El text constava de cinc parts amb els títols: *El què són*, *Els que tenen raó de ser*, *Els que convenen*, *Allò que haurien de ser* i *Procediments i relacions mútues*.

Josep Termes fa una explicació prou encertada i detallada sobre els continguts del fullet i diu que, en aquesta obra, Lluнас:

afirma que els socialistes estan dividits en set grans grups: el *Partit Oportunista Català*, organitzat per gent de les Tres Classes de Vapor; els de la *Democràcia Social* (és a dir, els socialdemòcrates); els *Reformistes*, gairebé tots els militants del qual són de Sabadell; els del *PSOE*; els *anarquistes* sense adjectius econòmics, que no es declaren ni pel col·lectivisme ni pel comunisme; els *anarcocomunistes*, que mai han constituït un grup fort i els centres del qual són a les capitals andaluses i uns pocs a Catalunya, especialment a Gràcia, i que abominen de tota organització i defensen que “tot el món, al produir com tingui per convenient, portarà el seu producte al munt de la comunitat, i tots, al necessitar,

aniran a buscar-lo tots al mateix munt”; i finalment els *anarcocol·lectivistes*, que considera que és l'únic grup potent i poderós i que, opina, va arribar a tenir més de 1.000 societats obreres, amb 130.000 federats, però que les persecucions a Andalusia van donar lloc que al Congrés de València de 1888 es declarés dissolta la FTRE, quan encara comptava amb moltes forces; no obstant, les societats d'ofici han continuat organitzades i han constituït el Pacte d'unió i solidaritat que, amb tot, no té la força de la FTRE.⁹²¹

El llibret formava part de la Biblioteca de *La Tramontana* i els seus plantejaments allunyaven el seu autor del corrent intel·lectual majoritari del moviment anarquista del moment, precisament perquè s'atrevia a fer propostes noves. Llunas, seguint l'explicació que en fa Pere Gabriel, aposta per aquests canvis ja que “Per a incloure tota la realitat complexa dels treballadors calia l'existència tant de socialistes marxistes com de socialistes anarquistes; per primera vegada, la divisió del moviment obrer es remetia a una realitat social diversa”.⁹²²

f.1.7. Literatura obrerista i *La Ley y la clase obrera* (1893)

Tot i anunciar-se en diverses ocasions, sobretot, al voltant de l'1 de Maig de 1893, finalment va ser al mes de juliol del mateix any quan sortí la novel·la *Justo Vives*, d'Anselmo Lorenzo. Aquesta novel·la comptava amb un pròleg titulat *Literatura obrerista*, comentat en un altre apartat d'aquest estudi, en què Llunas definia com havia de ser la literatura que segons ell calia a la classe obrera i s'arrodonia amb un complet compendi de lleis, formularis i reglaments que podien servir als obrers per exercir els seus drets d'associació i reunió i que portava per títol *La Ley y la Clase Obrera*. El llibre, escrit tot ell en castellà, estava imprès a L'Avenç, formava part de la Biblioteca de *La Tramontana* i en la part de *La Ley y la Clase Obrera* s'anunciava com una “Guía práctica para ejercer los derechos individuales según la Ley”.

En el primer anunci publicat a *La Tramontana*⁹²³ en què es desplega l'índex de *La Ley y la Clase Obrera* podem veure que aquest apartat del llibre estava estructurat en set parts i uns annexos. Aquestes set parts estaven dedicades al dret de reunió, el dret d'associació, la publicació d'impresos, el registre civil, les qüestions del timbre i formularis per a cada un dels apartats anteriors. Si mirem, per exemple, el que fa referència al dret de reunió, aquest inclou formularis per poder fer una vetllada, per organitzar una nova societat, per fer propaganda de

921 Termes, 2011: 121.

922 Gabriel, 1979: 282.

923 *La Tramontana*, núm. 624, 14 de juliol de 1893. Pàgina 4.

les idees, per a una reunió extraordinària d'una societat i per a una manifestació. Per acabar, el volum incloïa una setena part dedicada a recollir els reglaments més utilitzats pels obrers, com per exemple els d'Associació de Resistència, i acabava amb un apèndix amb les lleis de reunió, associació i impremta.

El volum, incloent *Justo Vives* de Lorenzo i el pròleg *Literatura obrerista* del mateix Llunas, constava de 256 pàgines i estava enquadernat amb una coberta de colors. Es venia al preu d'una pesseta i als compradors de Barcelona se'ls obsequiava amb una làmina del quadre *Colón ante el Concilio de Salamanca*, que *La Tramontana* havia publicat a les pàgines internes⁹²⁴ del seu número commemoratiu de l'arribada de Colom a Amèrica.

924 *La Tramontana*, núm. 584, 7 d'octubre de 1892. Pàgines 8-9.

f.2. La ideologia política de l'anarquisme a través de la seva obra

L'anarquisme és una ideologia plural, que es nodreix de molt diverses influències. Per una banda, és clar que s'enfronta a l'autoritat, la nega, i, per això, podem parlar d'uns evidents principis antiautoritaris, centrats en la defensa de les llibertats de l'individu, però, alhora, és clar, també, que, sobretot en el seu naixement i en la seva recepció als Països Catalans, és una de les branques del socialisme; per tant, és una ideologia d'alliberament social i igualitarista des del punt de vista econòmic, una pràctica d'emancipació col·lectiva.

En els seus anys de construcció com a ideologia i pràctica polítiques (durant el segle XIX i principis del XX) va deixar mostres evidents d'una clara predisposició als canvis de tot tipus, una adequació constant a noves idees i l'assumpció i reutilització d'altres que ja existien i, a vegades, fins i tot una ràpida negació d'algunes de les que n'havien format part durant un temps. Alhora, en determinades èpoques de la història, el moviment va valoritzar al mateix temps idees que, des de fora, podien semblar contraposades entre elles, i en alguns casos ho eren. Per tant, més que parlar d'anarquisme caldria parlar pròpiament d'anarquismes.

Cal tenir en compte també que, a diferència d'altres pensaments socialistes com el marxisme, les idees anarquistes no es basen ni en textos ni en autors considerats irrefutables. Tot i que és clar que les idees de Proudhon, Bakunin, Kropotkin i Malatesta són bàsiques per entendre l'anarquisme del segle XIX a l'Estat espanyol, és ben clar que aquestes idees no eren rebudes d'una manera acrítica i inqüestionable, ben al contrari, i que arribaven molts cops filtrades per autors d'aquí que en feien una tria prèvia i, en alguns casos, les interpretaven i explicaven. Les idees anarquistes, al segle XIX i a l'Estat espanyol, acostumaven a ser una barreja no citada del que els autors clàssics russos, francesos i italians havien escrit i dit, o del que s'explicava que ells havien dit i escrit, amb un pòsit important d'idees procedents del federalisme republicà, sobretot de Pi i Margall, i afegits locals propis.

Sovint, també, les pràctiques llibertàries esdevenen tan importants com els mateixos textos que les provoquen o les expliquen. Això no treu que, com a conseqüència de ser una ideologia política filla de la il·lustració, els pensaments llibertaris donin una gran importància a la lectura, els llibres i les idees que aquests contenen, a la paraula impresa en resum.

Les idees, així, esdevenen motor de l'acció, però sempre al costat d'aquesta. En Josep Lluas, la connexió entre les idees i la vida és més que evident, ja que cada una de les

propostes que escriu des del punt de vista teòric en paper passa a ser –o ja ho havia estat abans– desenvolupada per les diverses organitzacions en què participava o que havia creat. És per això que els llibres d'assaig de Llunas esdevenen un autèntic retrat des de l'interior de la ideologia d'una part important del moviment llibertari català del seu moment, de les idees que hi circulaven i d'algunes de les que hi van perviure al llarg dels anys, al costat, també, de les que van caducar, però que eren ben vives en el moment en què van ser escrites, alhora que de les pràctiques organitzatives que hi tenien lloc.

Els textos que he referenciat, doncs, conformen el pensament polític, anarquista, de Josep Llunas, junt amb els articles i els poemes. És en els llibres i fullets, però, on l'autor desenvolupa el seu pensament i aquest s'articula a partir de molt diverses idees que va explicant en aquests textos. El seu pensament apareix recollit a *Qüestions socials*, el llibre en què intenta sintetitzar totes les seves idees i fer-les accessibles als lectors de manera clara i ordenada. Cal dir que aquest objectiu d'ordenació no va ser assolit al cent per cent, per la qual cosa he complementat els buits que el llibre deixa amb altres textos seus, inclosos en altres llibres, fullets i, fins i tot, articles. L'estructura de l'anàlisi parteix de la que José Álvarez Junco utilitzà a *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*,⁹²⁵ tot i que ha estat adaptada a les necessitats d'aquesta síntesi.

f.2.1. Llibertat, igualtat, solidaritat

f.2.1.1. La idea de llibertat, el dret a la vida i el treball com a plaer

Si l'anarquisme té alguna característica comuna que en justifiqui el singular que he utilitzat a l'hora d'escriure la paraula aquí –davant del plural “anarquismes”, molt més adequat a la realitat de les teories i pràctiques que se'n reivindiquen– aquesta és la defensa radical de la llibertat de l'individu davant de les obligacions que l'organització autoritària de la societat porta aparellada, sobretot en una societat basada en els privilegis i la desigualtat social, en la qual les institucions són sempre una eina necessària per al seu manteniment. Aquesta radical defensa de la individualitat pot ser entesa com portar fins a l'extrem el liberalisme, que en el seu llenguatge original no vol dir altra cosa que el corrent de pensaments i pràctiques que

925 Álvarez, 1976.

defensen la llibertat, un significat ben allunyat del que té actualment. És per això que des de la portada de *La Tramontana*, quan s'intentava definir quins eren els principis ideològics de la publicació, una de les frases destacades deia que des de les seves pàgines es defensaven “els principis liberals més avançats”.

Els anarquistes exerceixen una dura crítica contra les institucions que, com l'Església, l'Estat, la política representativa, la família tradicional o l'exèrcit, serveixen per mantenir la negació de la llibertat individual i supeditar la majoria de les persones als interessos d'una minoria d'altres persones que defensen aquesta supeditació en nom de grans idees abstractes. O, dit en paraules d'Álvarez Junco, “lo que se afirma es el individuo como única realidad existente: no hay, por encima de él, ningún tipo de construcción ideal o social –Dios, Corona, Bien Común, Organismo social, Razón de Estado– que justifique decisiones limitadoras de la libertad individual”.⁹²⁶

Josep Lluнас defensa en molts dels seus textos aquesta llibertat de l'individu i és en el capítol VIII de *Qüestions socials*, titulat *El dret a la vida*, on aprofundeix en aquesta idea i estableix quina creu ell que ha de ser la funció de la societat i quina la de l'individu. L'autor parteix de l'evident necessitat que tenen un de l'altre, però alhora no supedita l'individu a cap “necessitat social” superior, ja que segons ell la societat respon:

a la necessitat que té la persona de desenvolupar les seves facultats físiques, morals i intel·lectuals, i provat que aquesta necessitat no podria ser mai satisfeta sense l'associació de tots per fer que cadascú pugui gaudir del fruit de l'esforç dels altres a canvi de l'esforç d'ell, del qual també gaudeixen els altres, resulta que el primer que ha de garantir qualsevol societat civilitzada és la vida de tots i cadascun dels seus individus.⁹²⁷

O, tal com explica en el text *Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad*,⁹²⁸ publicat dos anys abans que *Qüestions socials*:

el ser humano funda, sostiene y perfecciona la sociedad, por no poder encontrar fuera de ella las satisfacciones morales y materiales que determinan la vida racional.

La sociedad, pues, tiene una misión que cumplir; tiene un solo deber que llenar: la producción de todos los elementos de vida que no podría producir el hombre aislado.⁹²⁹

926 Álvarez, 1976: 17.

927 Lluнас, 1891: 59.

928 Lluнас, 1890: 263-266.

929 Lluнас, 1890: 263.

Per tant, segons l'autor, l'individu és abans que res lliure, però alhora necessita la societat per desenvolupar-se sense supeditar-s'hi. Per això, hi estableix un pacte d'associació que li garanteix “els mitjans de vida, primera condició indispensable per aconseguir tot el desenvolupament físic, moral i intel·lectual de què sigui susceptible la persona que va a la recerca del bell ideal de la humanitat: la perfecció”.⁹³⁰ Sense insistir ara en el tema, és interessant aturar-nos un moment en aquesta última paraula. “Perfecció” és l'aspiració genèrica de tot maçó⁹³¹ i, sigui o no aquesta la font que porta Llunas a utilitzar la paraula per definir l'objectiu de la humanitat, el seu “bell ideal”, em sembla interessant destacar-ne la coincidència terminològica.

Seguint l'argumentació expressada a l'article de *Qüestions socials*, garantir els mitjans de vida és un dels objectius que ha de tenir la societat en què viu l'individu. I garantir els mitjans de vida és, segons Llunas, garantir el dret a la vida, que s'assegura amb el dret al treball. Però quin treball? Doncs un de ben diferent al que desenvolupaven obreres i obrers en aquell moment, un treball que hauria de ser triat en funció de “les seves aficions, facultats i preferències, així que li resultarà sempre atractiu i agradable, ja que en gaudirà com un dret més que no li pesarà com un deure”.⁹³² Llunas qualifica de veritable tirania el capitalisme, pel fet que empresari i treballador no parteixen de la igualtat de drets a l'hora de pactar les condicions del treball. I recorre als exemples pràctics del sou dels obrers barcelonins d'aquell moment, a l'explicació filosòfica del concepte de llibertat i al mateix codi penal per concloure “que la *llibertat del treball* és una farsa, un engany, una immoralitat sostinguda per la tirania capitalista, tirania que qualifiquem com la pitjor de totes perquè coarta al productor el dret a la vida”.⁹³³ Per tant, la llibertat l'ha de tenir l'individu, no el treball –que és tant com dir “els empresaris”–, ja que quan aquesta s'aplica a un context desigual com és el que s'estableix en les relacions entre productors i capitalistes el pacte és impossible perquè no parteix de la igualtat de drets i l'únic tipus de relació que podem trobar en una societat derivada d'aquest tipus de relacions és la imposició, malgrat se l'anomeni “llibertat de treball”.

Per tal que tothom sigui lliure, cal que tothom tingui garantit el dret a la vida i per tenir garantit el dret a la vida és imprescindible haver assolit el dret al treball. Per tal que això passi, cal que la societat es trobi “sota la base científica del treball” ja que la “Primera missió civilitzadora de la societat” és “proporcionar tots els mitjans de desenvolupament físic, moral i

930 Llunas, 1891: 60.

931 Fargas, 2001: 171.

932 Llunas, 1891: 60.

933 Llunas, 1891: 11.

intel·lectual als éssers humans que vénen al món. Proporcionant aliments, ensenyament, distracció, diversió i esbarjo a l'ésser humà des que neix fins a estar en aptitud de produir”.⁹³⁴

Si la llibertat de l'ésser humà és un dret bàsic, és ben clar que aquesta llibertat no pot incloure de cap de les maneres la possibilitat d'esclavitzar una altra persona, és a dir, de negar-li seva la llibertat:

L'home és lliure per naturalesa.

Ningú té dret a esclavitzar la persona ni a obligar-la al que cregui convenient.

L'home que posa la mà damunt els drets d'un altre és molt més que un tirà, és un infame.

La llibertat de l'individu no reconeix més barrera que el respecte a la llibertat del seu semblant.

La societat humana es constitueix no per esclavitzar-se l'home, sinó per gaudir els avantatges de la civilització, ja que aïllat no es basta per satisfer totes les necessitats morals i materials.

És, doncs, justa la societat, tan sols basant-se en la llibertat, o sigui, en el fet de donar el seu dret a cadascú i a tothom.⁹³⁵

Per tant, “qui atempta contra els drets d'un altre, sigui qui vulgui, si és autoritat no mana el just, i consegüentment, és altament meritori rebel·lar-se contra tal autoritat, i si l'autoritat es defensa comet un acte criminal, ja que impedeix la realització de la justícia”.⁹³⁶ Queda clar amb aquestes paraules que Llunas participa del concepte de la desobediència civil, segurament sense tenir-ne coneixença directa des del punt de vista teòric ja que enlloc s'hi refereix amb aquestes paraules. Quan parla dels seus precedents ideològics en altres textos mai no cita, ni formaven part del bagatge anarquista en aquells moments a l'Estat espanyol, obres com *La servitud voluntària*⁹³⁷ d'Étienne de la Boétie, o *La desobediència civil*⁹³⁸ del nord-americà Henry David Thoreau, però la coincidència de plantejaments és evident. L'autor insisteix en les idees de desobediència exposant un dilema clar en la contraposició entre la legalitat i la justícia, i quina havia de ser la tria de la classe obrera. Els seus plantejaments situen la societat que proposa construir, que havia de ser justa, enfrontada a les lleis del seu moment, que no ho eren, segons el seu criteri. És per això que calia trencar-les i saltar-se l'injust ordenament

934 Llunas, 1891: 63.

935 *La Tramontana*, núm. 159, 4 de juliol de 1884. Pàgina 2.

936 *La Tramontana*, núm. 159, 4 de juliol de 1884. Pàgina 2.

937 N'hi ha una excel·lent versió en català que inclou, també, els textos de Montaigne sobre la seva mort (Boétie, 2001).

938 Thoreau, 2012.

jurídic, ja que:

mentre fer allò just és donar a cadascú el que és seu, fer allò legal és complir la llei establerta, i com la llei pot estar basada en la justícia i pot també, que és el més comú, no estar-ho gens o només estar-ho de nom, resulta que no ha de confondre's mai el que és just i el que és legal, perquè mentre el primer sempre serà bo, el segon pot ser, i efectivament ho és moltes vegades, del tot dolent.⁹³⁹

Un cop establert l'objectiu de la justícia per damunt del de la legalitat i en el camí cap a aconseguir un canvi de sistema, l'autor afirma que la justícia és l'economia social i, per això, “el socialisme basa el seu sistema en constituir una societat que atengui els problemes ineludibles de la producció i el consum en totes les seves variades manifestacions, és a dir, en establir l'Estat de l'economia social”,⁹⁴⁰ destruir “el sistema imperant capitalista” i acabar amb “la divisió de classes que tant d'odi en el món determina, i aquests odis i malestar no deixen ningú tranquil ni poden fer que l'ordre resulti natural per la satisfacció de tothom”.⁹⁴¹

El món resultant d'aquest canvi, d'aquesta revolució, serà el “món civilitzat” del socialisme en què no hi haurà “la propietat individual dels béns de la Natura”,⁹⁴² un món totalment contraposat al del seu propi present, en què es “coarta la llibertat natural i pretén el sosteniment d'odiosos privilegis aixecats a l'ombra d'ominosos temps de barbàrie”.⁹⁴³ Tal com veiem, en els textos de Llunas assistim a una constant reapropiació de llenguatge després de posar en conflicte els significats de paraules clau per tal de descriure el món on l'autor vivia i que el poder omplia de significats negatius o positius segons li convenia, però sempre allunyats dels interessos de la majoria, de la classe obrera.

f.2.1.2. La idea d'igualtat, la lluita obrera i les vuit hores

Si la llibertat és la primera de les bases de què parteix el pensament de Llunas, la igualtat és la segona, sense que això signifiqui, en cap cas, que es tracti de compartiments estancs, tal com ja hem vist, sinó tot el contrari, ja que un i altre són conceptes estretament lligats. Hem vist que, segons els seus plantejaments, calia combatre la injustícia perquè aquesta negava el dret a

939 Llunas, 1891: 117.

940 Llunas, 1891: 119.

941 Llunas, 1891: 119.

942 Llunas, 1891: 119.

943 Llunas, 1891: 119.

la vida i la llibertat dels individus, però també calia fer-ho perquè aquesta s'assentava sobre el principi de desigualtat i el consagrava. Per això l'autor denunciava que:

és una injustícia tot el que no descansi en la igualtat de mitjans per a la vida de tots els éssers humans, en la igualtat de drets per gaudir de tots els béns de la natura, així com en la recíproca igualtat de deures per produir i multiplicar aquests goigs, que no poden realitzar-se sense els coneixements i activitats humanes.⁹⁴⁴

Per això, aconseguir la igualtat de mitjans per a la vida de tots els éssers humans, igualtat en drets i deures per produir i gaudir és l'objectiu buscat per tal de construir un nou món en què igualtat i llibertat siguin reals. Un dels camins imprescindibles per arribar-hi és el que ell anomena el Criteri de la Veritat, és a dir la comprovació de la bondat de qualsevol teoria social contraposant-la a la seva defensa real de la igualtat, ja que:

No hi pot haver un Déu per als pobres, ni un Codi per als desposseïts, ni teories econòmiques exclusivament contra els treballadors, ni sistemes filosòfics per a justificar l'explotació, i tot el que descobreixi el propòsit de perpetuar l'actual divisió social de pobres i rics, encara que es presenti disfressat amb els caràcters de la religió, la ciència, la filosofia i la sinceritat, és fals, amic lector, i jo et prego en nom de la justícia que hi desconfiïs, i que sobre tota aquella aparatosa argumentació hi posis el criteri de la igualtat, únic camí de la comprovació de la veritat.⁹⁴⁵

Ja hem vist com Llunas parteix de la classe obrera per aconseguir tots els canvis que proposa perquè és "l'única classe social que, per ser víctima de totes les injustícies i no ser-ne causant de cap, té a les seves mans, com deia Proudhon, la bandera del progrés."⁹⁴⁶ A aquesta classe, a diferència dels pàries de temps passats que no eren considerats persones, se la considera capaç de ser responsable tot i que no se li faciliti l'accés al coneixement i el panorama que es troba davant no és massa engrescador, ja que:

la terra no és de tots, sinó dels que se l'han apropiada i la posseeixen amb la protecció de la llei; que la ciència no és per a tots, ni tan sols per a aquells que tenen aptituds especials per a l'estudi, sinó dels que poden excusar-se de la feina i van a la universitat a buscar un diploma i un títol acadèmic per monopolitzar una professió; que la indústria està organitzada de tal manera que només hi guanya el capitalista, mentre el treballador mor de misèria.⁹⁴⁷

944 Llunas, 1891: 5-6.

945 Llunas, 1891: 8.

946 Llunas, 1891: 6.

947 Llunas, 1891: 8.

Contra tot això, diu Llunas, la classe treballadora pot i ha d'aixecar-se, però per fer-ho no s'ha de deixar enredar i ha de tenir clar que en el combat amb els seus explotadors la lluita no és només física sinó sobretot intel·lectual i una de les tàctiques utilitzades pels capitalistes per confondre la classe obrera és la dispersió de conceptes, la utilització de la mentida convertida en propaganda, davant la qual cal saber sempre on es troba la veritat, quines són les bases socials per les quals cal combatre i quines cal enderrocar.

Per combatre aquestes mentides i dotar-se d'unes idees i unes pràctiques que siguin veritablement emancipadores, la classe obrera havia d'aconseguir arribar a la veritat.⁹⁴⁸ I com s'hi podia arribar, segons l'autor? Doncs, tal com hem dit, confrontant les idees amb la igualtat social que la seva aplicació podia aconseguir o no. A quina igualtat social es refereix? Doncs a “la igualtat de mitjans de vida dins dels límits de l'acció humana”⁹⁴⁹ ja que “es tracta únicament de facilitar a tots per igual els mitjans del seu desenvolupament natural”.⁹⁵⁰

Per aconseguir aquesta igualtat cal lluitar, és clar, perquè ja hem vist que la societat del seu moment no la permetia en cap dels seus àmbits. I la lluita que proposa Llunas, com ja hem apuntat, ho confia tot al proletariat. Una de les armes principals de lluita obrera és la vaga i, per tant, aquesta és també una de les principals armes de què es pot dotar la lluita per la igualtat. Però la mateixa manca d'equilibri entre capital i treball que l'autor denunciava es dona, també, en les vagues i en les coaccions que segons els empresaris s'hi produeixen. Llunas rebutja, en el tercer capítol de *Qüestions socials*, que les vagues obreres generin coaccions contra els empresaris. Ben al contrari, segons ell, els únics coaccionats són els obrers, que són amenaçats, se'ls mostra la força pública que impedirà la vaga si és el cas, alguns fan cap a la presó i altres reben de valent o són acomiadats per la resta de la seva vida. Posats a parlar de força, afegeix que:

Avui que la burgesia té la força al seu costat comet totes les coaccions que vol contra la classe obrera i culpa l'obrer de la més petita ombra de coacció.

A l'obrer, doncs, li toca posar de relleu aquesta innoble conducta, organitzar-se i preparar-se perquè la injustícia al món no pugui ser eterna, com ho seria si es refiés de Déu, dels governants i dels capitalistes.⁹⁵¹

948 Un cop més, Llunas utilitza un concepte coincident amb la maçoneria, el de la veritat, que és l'objectiu de recerca de tot maçó, per parlar de la recerca de l'emancipació per part de la classe obrera.

949 Llunas, 1891: 9.

950 Llunas, 1891: 9.

951 Llunas, 1891: 19.

Les vagues van dirigides “a millorar les condicions del treball, o bé per alterar els preus del salari o per tendir a la rebaixa de les hores del jornal”,⁹⁵² ja que el salari, que Llunas qualifica com a “signe de l'esclavitud del treballador”,⁹⁵³ no pot desaparèixer amb una vaga, però sí que pot millorar. Per a Llunas, les vagues “posen davant per davant i en actitud de batalla les dues classes d'interessos oposats que formen la societat actual, són l'aperitiu més gran per despertar l'esperit de classe en els obrers”⁹⁵⁴, “són una barrera als petits abusos del capital”⁹⁵⁵ i un bon assaig per a la gran vaga, que no buscarà només la millora del salari sinó la seva supressió. Llunas glosa la vaga general, l'eina bàsica del sindicalisme revolucionari fins ben entrat el segle XX formulada en aquell moment com a eina de lluita i que l'autor també proposa com a possible palanca principal per a la revolució social: “Se'ns dirà que llavors no es tractarà d'una vaga sinó d'una terrible i veritable Revolució: de la Revolució Social. Corrent. És que no pot venir en forma de vaga aquesta Revolució que tants espanta i molts més desitgen?”⁹⁵⁶

La veritable “qüestió social” descansa en l'existència de tot allò contra el que els obrers lluiten: la propietat, l'explotació de l'home per l'home i l'interès del capital. Durant els anys en què Llunas va participar més activament en el sindicalisme, però, un tema “menor” va esdevenir el centre d'agitació obrera del moment. Era la lluita obrera per la jornada laboral de les vuit hores. En el capítol XV de *Qüestions socials*, Llunas se centra a explicar per què aquesta lluita, en principi reformista i, en aparença, menor, s'havia convertit en centre i símbol de les reivindicacions obreres. I el primer motiu que troba és perquè es tracta d'una “reforma de realització immediata i perquè lliurant formal batalla per ella l'exèrcit proletari amb l'exèrcit burgès ha començat per aquí a patentitzar-se la lluita de classes que no acabarà fins a l'abolició d'elles a través de la Revolució social”.⁹⁵⁷ Els arguments per entendre que aquesta lluita sigui un referent giren al voltant de la possibilitat de guanyar-la i, per tant, de reforma immediata. Aquesta victòria, però, tot i que encara no havia estat aconseguida, no es podia quedar en les vuit hores segons l'autor.

Llunas comenta lúcidament el seu context històric i com la revolució industrial i els avenços tecnològics aplicats a la producció havien fet possible produir més a millor preu, però alhora havien enviat a l'atur una gran quantitat d'obriers, els quals havien de deixar de consumir

952 Llunas, 1891: 20.

953 Llunas, 1891: 20.

954 Llunas, 1891: 21.

955 Llunas, 1891: 21.

956 Llunas, 1891: 23-24.

957 Llunas, 1891: 99.

i, per tant, els productes havien perdut compradors. Es tractava, doncs, d'un context de crisi, d'un desequilibri que podia tenir solució a partir de l'assumpció de la reivindicació obrera per disminuir les hores de treball de cada productor, tot i que els capitalistes afirmessin que això encarriria el producte. Contra això, Llunas afirmava que el que encaria el producte era “l'ambició del capitalista, la usura de l'acaparador, les fortunes que fan amb ella”⁹⁵⁸ i que “no hi ha ni una sola raó que aboni l'antinatural sistema que uns productors es rendeixin a l'esgotament de jornades de deu, dotze, catorze i més hores de treball mentre altres moren de misèria perquè no troben en què ocupar els seus braços forçadament inactius”.⁹⁵⁹ Per tant, les vuit hores convenien a la classe obrera, però també a les classes mitjanes, que així tindrien compradors per a les seves mercaderies, i a les classes més altes també, ja que “mentre el malestar i la misèria estigui pertot, ningú gaudirà d'una tranquil·litat perfecta, perquè abans de morir-se de gana és lícit que l'home cometi tota mena de violències individualment i col·lectivament per satisfer les seves necessitats més imperioses”.⁹⁶⁰

Per tal d'establir les vuit hores, també hi havia dos camins: d'una banda, que les lleis de cada país hi obliguessin i, d'una altra, que la classe obrera ho aconseguís a través de la resistència a escala local. En el primer cas, es fa evident que en els llocs on això s'havia donat després no s'havia complert; per tant, només quedava el camí de “la resistència al capital”, un camí que Llunas explicava que ja s'estava transitant i que:

començà el primer de maig de 1886 als EUA, que aixecà honrós patíbul per als màrtirs de Chicago, i que el mateix dia de quatre anys després es presentà amenaçadora a tot el món civilitzat i que actualment presenta tots els caràcters d'encarnar-se en aquesta revolucionària actitud el principi de les reivindicacions proletàries per arribar a la fi de la seva completa emancipació social.⁹⁶¹

La darrera frase del capítol que contenia aquestes darreres reflexions tancava aquest món referencial obrer, propi i de classe, que el títol ja dibuixava, amb el crit de “Glòria a l'1 de maig!”

958 Llunas, 1891: 102.

959 Llunas, 1891: 103.

960 Llunas, 1891: 103.

961 Llunas, 1891: 105.

f.2.1.3. La idea de solidaritat i la lluita per l'existència

Al llarg dels textos de Llunas, la solidaritat és un altre dels valors bàsics. I ho és perquè l'individu que descriu i alhora proposa no deixa de pertànyer a una societat en què hi ha altres individus, altres obrers, que hi viuen i hi treballen. I quan un dels obrers que fa la seva feina no pot fer-la per problemes físics, vellesa, accidents o desastres de la natura com terratrèmols, tempestes..., l'autor deixa ben clar que són la resta d'obriers qui han d'encarregar-se de fer possible la vida de qui deixa de ser temporalment o totalment apte per a la producció:

si el productor arriba un dia a ser inútil per al treball, sigui per accident, per malaltia o perquè li falten les forces que desapareixen en edat avançada, llavors, com quan era nin, torna a tenir garantit el dret a la vida pel sol fet d'haver estat productor i continuar sent membre d'una societat vertaderament civilitzada.⁹⁶²

Aquest és el principi bàsic de solidaritat, que Llunas contraposa a la caritat, exercida sempre des d'una postura de superioritat que s'allunya totalment de la igualtat.

El capítol XVII de *Qüestions socials* no va aparèixer publicat com a article a cap número de *La Tramontana*, tot i que sí com a capítol del llibre i va mantenir la numeració que li tocava seguint l'ordre establert en la sèrie dels del llibre. S'hi contraposava el món del seu present, autoritari i capitalista, amb el que a poc a poc s'estava creant gràcies al que ell qualificava de lluita per l'existència que, tal com afirmava en el primer paràgraf, era una teoria social resultant dels avenços de la ciència. Llunas explicava com l'egoisme i la caritat, “fonament de la filosofia social dels temps passats”, serien substituïts per l'individualisme i la solidaritat, “base de la filosofia moderna”. Cal que entenguem què volen dir algunes d'aquestes paraules en aquells moments segons els continguts que els atribueix l'autor, per exemple quan es refereix a “individualisme”, que difereix del significat actual de la paraula i hem d'entendre com a contraposat a “egoisme”, ja que, tal com ell mateix diu:

vol dir coneixement de si mateix, desenvolupament de totes les facultats pròpies de l'individu, satisfacció absoluta de totes les necessitats morals i materials; solidaritat, que és el complement, a través del canvi mutu de serveis entre tots els individus, de les deficiències individuals.⁹⁶³

962 Llunas, 1891: 63-64.

963 Llunas, 1891: 113.

L'enfrontament conceptual binari posa, en una banda, el vell món i, en l'altra, el nou que l'autor anuncia i defensa. I en el nou, queda clar que la parella indestriable de l'individualisme és la solidaritat.

Seguint aquesta forma de raonar, si el vell món parteix de la religió, “en ridícula decadència”, el nou compta amb el positivisme racionalista; i si de la banda del vell tenim l'Estat, aquest es troba “en contradicció amb la dignitat individual, propietat i monopoli que nega la igualtat essencial dels individus i privilegiats que exploten els treballadors”.⁹⁶⁴ La força necessària per moure la humanitat del vell al nou arriba dels que en són alhora els seus enterramorts:

proletariat militant que observa, estudia, pensa i recull metòdicament el seu treball en un conjunt científic denominat sociologia, al mateix temps que per una agitació constant per a l'organització, el periòdic, el llibre, el míting i la vaga ho revolucionen tot i destruiran tot el que ens queda del passat.⁹⁶⁵

No serà el proletariat, però, l'única classe beneficiada per la seva arribada al nou món, ja que l'autor, des de les mateixes pàgines de *Qüestions socials*, adverteix la petita burgesia que vagi amb compte, ja que ni ella ni els grans capitalistes tenen completament garantit el dret a la vida, aquell dret bàsic de les persones de què parlava. Segons Llunas, en la societat capitalista i autoritària, els únics que sí el tenen són “els càrrecs més alts de la milícia, del clergat i de la governació de l'Estat, que constituïran una deumil·lèsima part dels ciutadans que poblen una nació”.⁹⁶⁶ Tot i que és la classe obrera el subjecte revolucionari proposat per Llunas, hi ha altres sectors socials que segons sumin amb amb uns o amb altres poden fer decantar la balança, i l'autor deixa clar que la seva opció revolucionària inclou i suma també les classes mitjanes, la petita burgesia. Per fer-ho, primer defineix qui són els membres d'aquestes classes mitjanes:

en dir classes mitjanes, no ens referim de cap manera al fabricant adinerat, ni al banquer, ni al comerciant a l'engròs ni a cap dels qui constitueixen l'aristocràcia dels diners a la indústria i al comerç, sinó que ens referim al petit propietari, el petit industrial, el botiguer, l'artista, el comerciant al detall, en una paraula, a tots els amos de finques o establiments d'arts, oficis, comerç, indústria o el que sigui que han de treballar per a ell per poder viure.⁹⁶⁷

964 Llunas, 1891: 114-115.

965 Llunas, 1891: 115.

966 Llunas, 1891: 62.

967 Llunas, 1891: 27.

Segons ell, són “víctimes també dels capitalistes com els obrers amb la notable diferència que aquests ja han declarat guerra al seu enemic i aquelles l'adulen, s'arrossequen als seus peus i després procuren imitar-lo en contra dels treballadors”.⁹⁶⁸ En aplicació de la màxima de sumar millor que restar, tot i que en aquest cas no explica com s'hauria de fer, Llunas afirma rotundament la seguretat que “les classes mitjanes aniran sentint també cada dia més el pes de la tirania del capitalisme i acabaran entenent els seus interessos i sumant-se al proletariat per resoldre el problema social”.⁹⁶⁹

f.2.2. La propietat

“La propietat és un robatori.” Aquesta és l'afirmació de Proudhon que, reproduïda, mil i un cops, va esdevenir referencial per a bona part del moviment obrer del segle XIX, per als socialistes de totes les tendències i, entre aquests, per als anarquistes, tant col·lectivistes com comunistes. Més enllà de la frase, però, les propostes alternatives a la propietat privada dels mitjans de producció i de la natura van ser diverses en cada una d'aquestes escoles de pensament. Llunas estableix les seves idees sobre la propietat en tres dels capítols de *Qüestions socials*, de l'XI al XIII, sota el títol d'*El dret de propietat*.

Hi desenvolupa les propostes col·lectivistes sobre la propietat, algunes de les quals són centrals per entendre les diferències i els enfrontaments entre aquesta escola de pensament i l'anarquista comunista. Llunas admet la possibilitat de la propietat individual, però aquesta només pot correspondre al que ell qualifica de “propietat justa”. Aquesta és “el que ha estat creat per ell (pel productor) o el que ha adquirit fruit del seu treball, o el que hagi rebut voluntàriament d'aquell que amb justícia ho hagi adquirit. Fora d'aquests tres conceptes no es pot adquirir propietat justa”.⁹⁷⁰

La terra queda exclosa de la possibilitat d'esdevenir propietat privada de ningú, de la mateixa manera que l'aire o la calor del sol, ja que “constitueix part integrant de la Natura i com tots la necessitem per viure”.⁹⁷¹ Segons aquests principis, ni tan sols pot ser propietat de qui la conreï, perquè el seu conreu dóna accés als fruits, però no a tenir propietat sobre la natura, que és el que és la terra. Així:

968 Llunas, 1891: 27-28.

969 Llunas, 1891: 29.

970 Llunas, 1891: 82.

971 Llunas, 1891: 82.

Si tots els propietaris de la terra fossin tals perquè ells la conreessin i li arrenquessin els seus fruits, no hi hauria d'impropi més que el nom de propietari, ja que només en serien els usufructuaris, cosa totalment justa, ja que només constituïria la seva propietat el fruit del seu esforç i no la terra en si.⁹⁷²

No és el que passava en el món que li havia tocat viure, ben al contrari, i per això l'autor s'apressa a explicar la injustícia del model social de propietat imperant en el segle XIX i les injustícies que provocava, ja que l'acumulació de propietat de la terra en poques mans feia que els propietaris no la treballessin, no es preocupessin dels fruits que donava i ni tan sols la veiessin de tant en tant, el que feia que es consumés “la injustícia més gran al món, ja que entre la propietat i l'interès al capital es van acumulant immenses riqueses en poques mans mentre queden incalculables misèries per a la resta de la humanitat”.⁹⁷³ Aquesta injustícia social la resumeix Llunas amb l'afirmació ja citada de Proudhon amb què rebut la frase que, segons ell, els que s'han apropiat de la natura utilitzen per explicar el seu dret sobre la terra: “la propietat és sagrada”. L'afirmació sacralitza equivocadament el “robatori” i deixa sense importància l'únic que en té: la natura.

Aquest robatori, però, no va sol sinó acompanyat d'altres, com el dels “grans instruments de treball”, els mitjans de producció, que són “béns de la humanitat” perquè “només amb els coneixements reunits de totes les generacions passades ha estat possible que l'inventor, el constructor i, fins i tot, el mateix treballador hagin pogut arribar a treure el fruit que es treu avui de la maquinària”.⁹⁷⁴ Per tant, ni la natura ni els grans instruments de treball (vaixells, telègraf, telèfon, etc.) no poden tenir propietaris individuals sinó que han de pertànyer a “la societat en pes” i només pot constituir propietat individual “el fruit d'aquestes màquines, terres i instruments per a qui les ha fet produir”.⁹⁷⁵

Segons “els economistes burgesos”, per construir un producte es necessita treball i capital. Aquesta afirmació complementada per tres més que diuen que “el treball està representat en el producte pel valor de l'elaboració, el capital pel valor de les matèries primeres. [...] i també: el capital no és altra cosa que el treball acumulat”⁹⁷⁶ són rebutades per Llunas en les seves argumentacions sobre la propietat i el treball, en què arriba a la conclusió que l'únic imprescindible és el treball.

972 Llunas, 1891: 83.

973 Llunas, 1891: 83.

974 Llunas, 1891: 83-84.

975 Llunas, 1891: 85.

976 Llunas, 1891: 86.

En les seves argumentacions, Llunas s'atura a combatre, sobretot, la idea que diu que el capital és treball acumulat “perquè el posseïdor del capital no l'adquireix ni l'augmenta amb el seu treball propi, sinó que li dóna una facultat que no té: la d'augmentar-se per si sol a través de l'interès”.⁹⁷⁷ Si el capital pot augmentar-se per si sol, sense que el seu posseïdor hagi hagut de posar-hi gens d'esforç, l'autor exposa que seria “de justícia que, si es dóna interès a un dels factors, si se'n concedeix a un, al capital, per cert sempre el menys indispensable, la facultat d'augmentar-se per si sol, també s'ha de concedir a l'altre, al treball, el mateix benefici en igualtat de condicions”.⁹⁷⁸ Això no només no passava sinó que, si el capital augmentava per si sol a partir de l'interès, ho feia en detriment del treball ja que:

com que no hi ha en cap producte cap més valor real que el treball, i com que ve un factor fictici, el capital, a emportar-se'n utilitats sense haver-hi deixat cap esforç, aquest benefici resulta sempre a costa del treball, que queda exactament sempre perjudicat en tot el que ha beneficiat el capital.⁹⁷⁹

Arribats a aquest punt i tenint clar, tal com ja ha establert, que el dret de propietat no es pot estendre a la natura i que el capital no s'ha de poder augmentar a través de l'interès ja que això perjudica el treball, Llunas passa a combatre “*L'explotació de l'home per l'home*”. Per fer-ho, resumeix en un paràgraf antològic com funciona el sistema capitalista, qui surt perjudicat d'aquest funcionament i quins en són els màxims beneficiaris:

El gran capitalista explota el més petit, a través de l'interès del capital; un i altre exploten qui exerceix la indústria més o menys a l'engròs, l'industrial fort se serveix del seu capital i per concurrència o per acaparament explota el dèbil, l'industrialet petit; els industrials de poca categoria abusen tant com poden contra qui ha de produir encara més que ells a la menuda; el petit comerciant va sempre a tomballons arrossegat pel gran acaparador; les classes mitjanes de negocis o indústries honrades viuen amb molta pena enmig d'aquest desenfrenat desbordament d'explotació humana i usura metèl·lica, i tots junts llavors, com allau irresistible que tot ho aixafa, cauen famolencs a sobre del proletariat, vertader *anima vili* destinat sempre al sacrifici per immoral conveniència dels seus explotadors. Aquest és el quadre de fraternitat que ens presenta l'actual sistema capitalista.⁹⁸⁰

En el darrer graó de l'escala es troba el proletariat, que no té dret a gaudir de res del que produeix, perquè aquest dret desapareix amb l'explotació de l'home per l'home. Els propietaris, en defensa pròpia, diuen que els obrers ja cobren el salari a canvi de la seva feina, però Llunas

977 Llunas, 1891: 87.

978 Llunas, 1891: 88.

979 Llunas, 1891: 88.

980 Llunas, 1891: 91.

argumenta que el salari depèn de la llei de l'oferta i la demanda, és a dir de la facultat que té qualsevol treballador de contractar lliurement el seu treball. L'autor ja havia argumentat què eren els salaris i què era aquesta “llibertat del treball” en el capítol II de *Qüestions socials*, i les seves conseqüències les resumia dient que:

com a resultat la classe obrera en general produeix bo i barat, i només pot consumir dolent i car, i la diferència és el resultat de l'explotació de l'home per l'home, ficada de mil maneres diferents entre el productor i el consumidor, que provoca un consum car enmig d'una producció baratíssima.⁹⁸¹

Per això, conclou que “A arrancar aquesta injustícia del món han d'encaminar-se tots els esforços del proletariat militant, ben segur que, mentre l'explotació de l'home per l'home no desaparegui, no pot haver-hi fraternitat ni justícia entre la raça humana”.⁹⁸²

f. 2.3. La fe en la ciència i la cultura. L'ensenyança integral

Un dels enemics principals de les noves idees que l'internacionalisme proposa a partir de 1870 no és ni l'Estat ni el Capital, sinó l'Església Catòlica. I aquest enemic no comporta que al mateix temps els pensadors anarquistes no tinguin com a referents morals en alguns casos personatges bíblics o el mateix Jesucrist, utilitzin la iconografia cristiana en alguns casos i respectin les creences religioses individuals, alhora que exigeixen que la religió desaparegui de la vida pública col·lectiva i deixi de dirigir la vida de les persones a partir del control de bona part de l'aparell de l'Estat.

A banda, d'aquest “respecte” per tot el que no suposa directament el control de la societat per part de l'Església, l'anarquisme col·lectivista, com altres ideologies esquerranes de la segona meitat del segle XIX, defensava la ciència com a substitut de la religió, la raó com a substitut de la fe i les teories evolucionistes de Darwin davant el creacionisme cristià. La utilització per part dels anarquistes de les aportacions de Darwin és, també, una de les parts del discurs col·lectivista que les idees de Kropotkin va contradir a partir de la publicació de l'obra *El suport mutu*, ja que l'autor rus afirmava que les espècies que sobreviuen no eren les més fortes sinó les que sabien col·laborar millor de manera organitzada.⁹⁸³

981 Llunas, 1891: 94.

982 Llunas, 1891: 94.

983 Marín, 2014: 95-98.

Aquest enfrontament radical amb l'Església no és només propi dels anarquistes sinó que és compartit amb republicans i altres escoles socialistes. I Llunas el porta endavant des de les pàgines de *La Tramontana* amb la publicació de molt diversos articles, però, sobretot, a partir de dues sèries que porten per títol *L'infern* i *Recursos de la història*, de què ja hem parlat, així com altres articles solts i, fins i tot, poemes com *El freret i la mongeta* (26),⁹⁸⁴ tots ells signats amb el pseudònim Elèctric. És una manera clara de mostrar què proposa l'autor davant de l'obscurantisme religiós: la ciència, el progrés que suposa l'electricitat en aquest cas. La voluntat de fer fora el vell món de les supersticions va de la mà de la defensa del progrés i dels avenços científics, vistos com un indicatiu clar i palpable del nou món que els anarquistes no només preveuen que arribi sinó que, en bona part, ja tenen davant seu. És per això que en les il·lustracions de *La Tramontana*, l'electricitat esdevé un dels símbols del progrés, tal com es pot veure en la contraportada del número 561,⁹⁸⁵ en què els obrers celebren l'1 de Maig mirant el sol de la igualtat i, mentre un ferrer destrueix la corona dels privilegis, creuen el cel diverses línies elèctriques; o en *L'Almanac de La Tramontana de l'any 1893*,⁹⁸⁶ en què el gegant amb barretina traspasa un burgès amb una ploma d'escriure mentre el cel és ple, també, de línies elèctriques que se'n van fins a l'horitzó. La mateixa inquietud trobem en alguns textos del setmanari, com un breu que publiquen en la secció *Mal Temps* en què adverteixen uns capellans de Vilanova i la Geltrú que havien fet una “festassa en el corral de l'Anton” que “la Congregació de ritus de Roma ha declarat que no s'ha d'utilitzar la llum elèctrica en la il·luminació dels temples”.⁹⁸⁷

Tot i que Llunas no escriu cap text específic sobre el tema de la ciència, aquest apareix constantment a les pàgines del setmanari anarquista en forma tant d'imatges com de textos; per exemple, a l'article *A l'engròs*, en què la lloança de la ciència que fa progressar la humanitat es contraposa amb els que encara volen aturar-ne el pas amb denúncies i males arts:

avui que el vapor i l'electricitat l'han fet créixer [a la humanitat] en menys d'un segle el que sense els moderns avenços en tenia per tant de temps, que potser ni fins en el dia del judici final a la tarda hauria pogut arribar; avui que la humanitat, doncs, ja pot fer l'home, perquè envia la paraula per filferros a través de mars i fa córrer vertiginosament productes i productors travessant el cor de les muntanyes i quasi quasi abolint unes distàncies que abans es consideraven insuperables; avui que els governs absolutistes han desaparegut de quasi tot el món que es diu civilitzat i que tots som ciutadans i lliures per més que de

984 *La Tramontana*, núm. 103, 8 de juny de 1883. Pàgines 3-4.

985 *La Tramontana*, núm 561, 29 d'abril de 1892. Pàgina 8.

986 *Almanac de La Tramontana de l'any 1893*. Pàgina 1.

987 *La Tramontana*, núm. 201, 24 d'abril de 1885. Pàgina 8.

vegades algun *hermós* s'entesti a tenir-nos a tort i a dret a la garjola; avui que, en una paraula, tot va endavant que de vegades fins i tot hi va a tomballons i a tall de cranc perquè resulti encara més a la moderna, avui no podia faltar un avenç, un pas gros, quasi d'elefant, en un rengló que tal vegada ningú havia pogut somiar que fins a allí poguessin arribar els senyals del temps a modificar-ho tot.⁹⁸⁸

La confiança en aquest progrés impossible d'aturar esdevé sovint, tal com podem veure en aquest text, gairebé reverencial, i alguns cops pren formes quasi religioses.

No ens estenem en aquest apartat en la posició central que la cultura té en general dins de l'univers anarquista, en el col·lectivisme en concret i en el pensament de Llunas en particular, perquè ja ens hi referim en l'anàlisi de la seva proposta de "literatura obrerista". Però sí que ens cal parlar d'una de les potes que aquest projecte d'hegemonia cultural desenvolupa durant aquests anys i manté vius pràcticament fins a l'actualitat, tot i que amb adequacions i canvis diversos al llarg de la seva història. Es tracta de l'ensenyament, de l'escola vista com a centre motor d'una revolució des de baix que trastocui les bases de funcionament de la societat i, en aquest moment en concret, l'últim quart del segle XIX, a través de la proposta d'ensenyança integral, que Llunas formula teòricament en el capítol XVI de *Qüestions socials*.

Com ja sabem a través de la seva biografia, Josep Llunas havia tingut força relació amb l'ensenyament a través de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, d'on havia estat alumne i d'on va ser secretari de la junta directiva en el moment en què aquesta junta dotà la institució d'un llibre de text propi, amb el suport de tot el sindicalisme internacionalista barceloní del moment, i intentà fer arribar les classes a dones i nenes, alhora que esdevenien gratuïtes.

En el text que ens ocupa, l'autor fa una crítica implacable a l'accés vedat al saber que produeix el capitalisme, defensa l'accés dels obrers a aquest saber i alhora ridiculitza, d'una manera no menys implacable, els fills dels rics que anaven a l'escola, amb un seguit de tòpics de l'època sobre els que per dret d'herència tenien accés a l'ensenyament tot i que no els calgués, no en traguessin res o per a ells fos només una manera de passar l'estona. Així:

El fill del gran enriquit, tingui les aptituds que vulgui, no es dedica a altra *feina* que a exhibir la seva persona i a *saber gastar*; si ja té assegurats els mitjans de vida: per què neguitejar-se en el treball, en l'estudi de l'art, en les àrides qüestions científiques? Si sap el *Código O*, les fórmules carrinclonades de l'aristocràcia, el llenguatge melós i insubstancial de la *hige life*, en una paraula, vestint com un figurí efeminat i parlant com una eterna

988 *La Tramontana*, núm. 679, 20 de setembre de 1895. Pàgina 2.

criatura ja no necessita res més per constituir un exemplar de la bona societat, tipus quasi tots negatius de l'activitat i la intel·ligència humanes.⁹⁸⁹

El contrast entre aquests rics sense cap mena d'interès pel saber a què tenien accés per una qüestió de classe i els obrers assedegats de coneixements que tenien vedats esdevé la forma més clara de mostrar aquesta injustícia. Una injustícia concretada en la impossibilitat per al fill de l'obrer d'accedir a l'escola, ja que “Ell, per la sola condició de la seva naixença, ve ja condemnat a un treball prematur, excessiu i mal retribuït, tingui les aptituds que vulgui”.⁹⁹⁰

La solució es troba a democratitzar l'ensenyament, a fer-lo accessible a tothom, però alhora també a dotar les escoles d'unes formes pedagògiques noves i pròpies del que Llunas anomena “ensenyança integral”. Les propostes d'ensenyança integral⁹⁹¹ parteixen de les teories socials de Proudhon i consisteixen a educar la persona sense separar el treball manual del treball intel·lectual, així com educar per a la vida social. El pensador francès proposava el treball artesanal i polític com a model de l'educació integral, alhora que defensava el valor pedagògic del treball i criticava l'especialització, que empobreix el desenvolupament personal. Bakunin va modificar aquestes propostes actualitzant-les, ja que, tot i admetre el conjunt d'idees de Proudhon sobre l'educació, pensava que el sistema artesanal estava superat per la revolució industrial i proposava superar l'educació capitalista cap a una educació emancipadora fonamentada sobre el desenvolupament científic de la raó.

En les propostes de Llunas sobre educació, l'ensenyança integral parteix de la primera infància, tant per a nens com per a nenes, en què a través de joc i la diversió els continguts són simplificats i, amb els avenços pedagògics del moment aplicats a l'escola, s'aconsegueix “desenvolupar els enteniments infantils enmig de veritables diversions”.⁹⁹² En el que ell anomena la segona ensenyança, proposa fer un tast de tots els ensenyaments possibles en aquest nivell, amb la intenció que, un cop provat tot, l'individu pugui triar allò que més li plagui, sempre tenint en compte que la base de l'ensenyament és la unió de la teoria amb la pràctica per tal d'abastar tots els coneixements possibles. Així:

No n'hi ha prou que només el metge, abans de ser tal, hagi de visitar les clíniques públiques o particulars per *practicar-se*, ni que només el farmacèutic o el químic faci pràctica en tal o qual laboratori abans d'obtindre el seu títol; convé també que l'arquitecte, en els seus estudis, vegi, ajudi a aixecar una casa, com el músic que senti els efectes d'una

989 Llunas, 1891: 106-107.

990 Llunas, 1891: 107.

991 Cueva, 2014: 77-79.

992 Llunas, 1891: 107.

harmonia i el pintor en vegi els del colorit i l'astrònom contempli pesar els cossos de l'espai i amidar les seves distàncies, igual que al fuster li convé veure el maneig de les eines i a l'impressor el mecanisme de la composició, compaginació i preparació del tiratge a les màquines.⁹⁹³

Llunas pronosticava que els resultats d'aquest tipus d'ensenyament aplicat a tota la població serien “espectaculars” i desapareixeria la ignorància tal com era coneguda en aquell moment, els treballadors tindrien coneixements sobre molts rams del saber i això permetria canviar de feina quan es volgués, les possibilitats de producció creixerien i la facilitat per guanyar-se la vida faria desaparèixer “la criminalitat, la prostitució, el pauperisme i totes les misèries que avui degraden la humanitat”.⁹⁹⁴

L'autor, però, hi veu un important argument contrari, que no és altre que l'elevat cost que tindria tot plegat, però ràpidament hi troba la solució amb una redistribució dels diners, ja que “amb els pressupostos de Guerra o Marina de totes les nacions civilitzades n'hi hauria més que suficient per establir-hi l'ensenyança integral, d'efectes ben diferents dels destinats a produir aquests calamitosos exèrcits”.⁹⁹⁵

f.2.4. La crítica al poder polític i a la representació

Llunas assumeix al llarg de bona part de la seva vida els plantejaments de les diverses escoles anarquistes pel que fa a la representativitat política i les eleccions. Per tant, es posiciona en contra de partits, parlaments, eleccions i de la mateixa representació política en diversos articles, com a *Eleccions*,⁹⁹⁶ en què compara el combat electoral amb una comèdia dolenta i mal feta. Malgrat aquesta negació de la representació política, Llunas mantingué bones relacions amb destacats membres del republicanisme federal i, en algunes ocasions, no es pronuncià de forma rotunda en contra d'alguns dels candidats que es presentaren en els diversos comicis electorals sinó tot el contrari. En aquest sentit, cal recordar els casos emblemàtics de Pi i Margall i de l'advocat Vallès i Ribot, a qui va defensar en nombroses ocasions, tot i que no són els únics.

993 Llunas, 1891: 110.

994 Llunas, 1891: 111.

995 Llunas, 1891: 111.

996 *La Tramontana*, núm. 149, 25 d'abril de 1884. Pàgina 1.

A *Qüestions socials*, el capítol X està dedicat al sufragi universal⁹⁹⁷ i Llunas hi desplega els seus propis arguments per blasmar aquesta proposta finalment aprovada pel Govern de Sagasta que, en principi, suposava una ampliació de la base d'electors existent fins aleshores, ja que permetia el vot a homes majors de 25 anys, davant del sufragi censatari, limitat a propietaris i persones amb determinades “capacitats”, en vigor a l'Estat espanyol des de la Constitució de Cadis de 1812. El text comença amb un advertiment en el sentit que a alguns lectors els pot semblar estrany que l'autor hagi situat el sufragi universal dins del grup de les qüestions socials, ja que aquest dins del món obrer anarquista és vist més “com a un dret polític de l'escola democràtica”.⁹⁹⁸ Llunas discrepa d'aquest retret i exposa que si les escoles socialistes “serioses” no poden acceptar el sufragi universal com a “font de dret” és per una sèrie de motius de forma o detall, els quals podrien arribar a desaparèixer en la societat contemporània, i de qüestions de fons, que no poden desaparèixer “si abans no han desaparegut també les institucions polítiques i econòmiques que les sostenen”.⁹⁹⁹ Aquestes raons de fons són, precisament, les que obliguen els socialistes de les diferents escoles a no acceptar el sufragi.

Llunas afirma que si el sufragi universal nega en qualsevol moment la “sobirania del poble ja no compleix la finalitat per a què ha estat creat”,¹⁰⁰⁰ que no és altra que fer efectiva la sobirania nacional. L'autor no es posiciona en contra de la representació política perquè assumeix que no pel fet de triar representants el poble abdica de la seva sobirania. Però sí que ataca durament el fet que els representants, un cop escollits, impedeixin que el poble que els ha triat participi en les seves decisions i els “esmeni la plana” oposant-se a una llei o a algun dels seus actes. Demana, en resum, la possibilitat de control democràtic damunt dels representants, ja que si aquest no es dona la sobirania del poble queda reduïda a l'acte de votar i “els representants [...] *anul·len la sobirania del poble*, que no es manifesta més que en l'*acte de votar*, i quin acte resulta únicament encaminat a fer abdicar d'ella a qui vota”.¹⁰⁰¹

A més d'aquest motiu, Llunas recorda que el rei, segons l'article 18 de la Constitució, tenia en aquell moment el que ell anomena “mitja sobirania” ja que era qui nomenava els ministres. Per tant, la sobirania popular en el seu context històric, malgrat l'aplicació del sufragi universal, no era real sinó fictícia, un simple enunciat, una sobirania a mitges. El rei,

997 Un tema al qual dedicaran abundants articles i il·lustracions a les pàgines de *La Tramontana*, com la portada del número 391.

998 Llunas, 1891: 72.

999 Llunas, 1891: 73.

1000 Llunas, 1891: 73.

1001 Llunas, 1891: 74.

però, era només un problema circumstancial ja que si no hi hagués hagut rei, el problema de la manca de sobirania no hagués desaparegut, ja que en una hipotètica república hagués estat el president qui hagués tingut a les seves mans aquesta “mitja sobirania”. L'argumentació es tanca fent referència a la desigualtat entre les parts cridades a pactar la representació política, ja que si, d'una banda, hi ha el poble, de l'altra, hi ha els seus mandataris, i és evident que la relació entre uns i altres mai no és de tu a tu, és a dir igualitària, sinó ben al contrari ja que:

les classes privilegiades imposen els seus mandataris, que es tornen els seus amos i senyors, a les classes proletàries. No poden venir eleccions que no se senti parlar d'imposicions d'amos de fàbriques, de cacics de poble, d'autoritats grans i petites, en favor de tal o qual candidat. I pot el proletari, el pa de cada dia del qual depèn moltes vegades del caprici de qui li proposa el pacte i té assegurat el dret a la vida per molt de temps, pactar amb ell en igualtat de condicions?¹⁰⁰²

Els resultats d'aquesta manera de procedir beneficien sempre els amos, però, a més, en aquest cas, els representants triats, també al seu servei, són escollits amb la participació del poble i això encara els dóna més legitimitat. Sembla com si el poder de qui mana, que no canvia amb uns polítics que ells mateixos han posat a través d'amenaques i coaccions, passi a estar més legitimat i, fins i tot, sembli democràtic. És per això que des dels diversos corrents del socialisme, en aquestes circumstàncies, no es podia acceptar el sufragi universal ja que:

en el cos electoral ignorant, el qual s'enganya en nom d'un Déu imaginari o d'un rei els drets del qual descansen en la usurpació i en la força o en nom d'unes classes privilegiades els interessos de les quals són el monopoli o la iniquitat, l'elector tampoc fa ús de la seva sobirania votant, com tampoc fa ús del seu dret a la vida un ramat de bens en entrar tranquil·lament a l'escorxador.¹⁰⁰³

En qualsevol de les eleccions proposades, hi havia també la possibilitat de votar “candidats de classe”, candidats obrers que en representessin els interessos, i a això també donava resposta Llunas, aquesta molt més d'acord amb els clàssics llibertaris. D'una banda, l'autor pensava que fer campanyes i posar candidats obrers en els parlaments portaria a descuidar altres lluites més importants i a abandonar l'esperit revolucionari i si, arribat el cas, des del Parlament es pogués arribar a canviar alguna cosa, els amos actuals contraposarien “com tantes vegades han fet, a la força del dret escrit el dret de la força de les baionetes”.¹⁰⁰⁴ Per si això fos poc, d'altra banda, Llunas tanca la seva argumentació amb els detalls que fan

1002 Llunas, 1891: 78.

1003 Llunas, 1891: 78-79.

1004 Llunas, 1891: 79.

que desaconselli la participació, ni tan sols com a forma de propaganda, a “qualsevol partit avançat”, explicant com es falsegen vots, se'n multipliquen i se'n prohibeixen. El director de *La Tramontana* conclou que “qui vulgui enderrocar la legalitat existent no té més remei que acudir a altres terrenys molt diferents del camp electoral per aconseguir-ho”.¹⁰⁰⁵

Aquestes reflexions, expressades el 1891 i que Llunas havia fet seves i defensat com a mínim des de 1870, van variar substancialment amb la publicació d'*Els partits socialistes espanyols*, el seu darrer llibre. En aquesta obra, que incloïa diversos articles escrits en català a *La Tramontana*, aplegats en un llibret publicat en castellà després, Llunas analitzava els partits socialistes existents a l'Estat espanyol. Cal aclarir que quan parlava de partits es referia a grups de persones que compartien una ideologia i un projecte polític, en aquest cas el socialisme. Després d'analitzar les diverses opcions del mapa socialista i proposar la desaparició dels partits reformistes procedents del republicanisme i també del Partit Socialista Obrer Espanyol, ja que segons ell no responien a “necessitats poderosament sentides”, l'autor proposava la unió dels que ell anomenava “els tres partits anarquistes existents” i la creació d'un partit nou. Segon Llunas:

La cruesa de les idees anarquistes atacant tots els interessos existents creats a l'ombra d'antics privilegis, la mateixa grandiositat d'uns principis que proclamen la desaparició de totes les institucions actuals, són obstacles imponderables per tal que la massa, com se sol dir, la generalitat, millor dit, pugui amarar-se fàcilment d'aquestes idees i pugui acceptar-les amb ple coneixement de causa.¹⁰⁰⁶

Per tal d'aconseguir aquest amarament de les masses amb les idees socialistes que facilités després l'adveniment de l'anarquia, la proposta de Llunas era clara i passava per la creació d'un partit socialista “que no sigui anarquista”, però tampoc antianarquista, i que serveixi com si fos “una palanca, un esglaó, un punt de suport per passar del vell món del privilegi, de l'interès, de l'egoisme, de l'autoritat, al nou món de la igualtat, de la fraternitat, de l'altruisme, de l'anarquia, últimes paraules de la filosofia liberal avui coneguda”.¹⁰⁰⁷ El contacte diari amb la societat que volia transformar havia fet ampliar la visió del revolucionari sobre les tendències que en el seu si hi havia. Les dificultats per estendre les idees anarquistes col·lectivistes, que Llunas continuava creient encertades, li van deixar clar que calia un amarament de les idees socialistes d'àmplies capes de les classes populars molt més intens del que en aquell moment es donava i que no el podien fer només els anarquistes; a més, la gran

1005 Llunas, 1891: 80.

1006 *La Tramontana*, núm. 537, 13 de novembre de 1891. Pàgina 2.

1007 *La Tramontana*, núm. 537, 13 de novembre de 1891. Pàgina 2.

quantitat de grups ideològics que es reclamaven socialistes complicava també aquesta extensió de les idees; per això, en demanava la reducció en nombre.

La necessitat d'un partit socialista autoritari que aplaní el camí a l'arribada de l'anarquia és una idea que Llunas mateix assegura que “alguns anarquistes trobaran estranya” i que el 1891 situava l'autor fora de les tendències majoritàries del món anarquista català i mundial. Poc li importava, ja que tot i que admetia que podia estar equivocacat:

com sempre supeditem els nostres actes i les nostres idees al que ens dicta la intel·ligència i la raó després del desapassionat estudi i atenta observació de les qüestions sota el ja citat punt de vista general; i d'aquí no en sortim, costi el que costi. D'aquestes observacions i d'aquests estudis n'hem extret la íntima convicció de la conveniència de la constitució d'un partit socialista no anarquista, amb idees pròpies, perfectament determinades i basades en motlles veritablement socialistes, que respongui a les necessitats sentides d'emancipar el treball i el treballador, i que precisament vindria a aplanar el camí a l'adveniment de l'anarquisme.¹⁰⁰⁸

Les crítiques a la proposta no es van fer esperar i, tot i que bona part del moviment llibertari la va deixar passar sense ni tan sols comentar-la, una prova més de la pèrdua de referencialitat de la seva figura, des de les pàgines d'*El Productor* sí que li van donar resposta. I ho van fer de manera argumentada, però alhora contundent, afirmant que “ninguna necesidad vemos los anarquistas de alentar ni fomentar partidos intermedios entre el orden actual y el que concebimos” i rebutjant la proposta per considerar-la fora de lloc. *El Productor*, allunyat del col·lectivisme i proper a les teories de Kropotkin en aquell moment, tancava el possible debat deixant clar que ja no era el temps de buscar confluències amb altres socialistes, que el temps de les propostes de Llunas havia passat i que el 1891:

cuando los anarquistas, en virtud de los hechos consumados, propagan a los trabajadores la necesidad de ir o con el anarquismo o con los autoritarios, porque ya no caben más términos medios ni fluctuaciones en el estado actual de la lucha por la emancipación social, que ya ha comenzado positivamente; nos extraña ver que haya quién todavía habla de puentes o de partidos intermedios, como si éstos nos hicieran falta para nuestro triunfo, después de los que nos sobran para demostrarlo.¹⁰⁰⁹

La proposta de Llunas no va tenir més conseqüències i, de fet, ell mateix no insistí en el tema durant els quatre anys que encara estigué en actiu dins del moviment anarquista, però la

1008 *La Tramontana*, núm. 537, 13 de novembre de 1891. Pàgina 2.

1009 *El Productor*, núm. 273, 19 de novembre de 1891.

creació d'un partit anarquista, més o menys lligat al moviment, més o menys intern o extern a ell, però ben relacionat amb aquest, sí que va ser una proposta que van recollir en diferents etapes de la història els corrents més sindicalistes de l'anarquisme, de Salvador Seguí o Joan Peiró al mateix Àngel Pestaña amb el seu Partit Sindicalista i, fins i tot, els més insurreccionals, si tenim en compte el paper jugat per la FAI als anys 30 del segle XX en el Comitè de Milícies Antifeixistes.

f.2.5. El feminisme

El primer llibre publicat per Josep Llunas, el 1881, *Estudios filosófico-sociales sobre la familia*,¹⁰¹⁰ és fruit d'una sèrie de conferències fetes per l'autor sobre el tema que dóna nom al llibre i se centra ja en una de les preocupacions que Llunas té i de què va parlant al llarg de tota la seva vida militant: la família i el paper submís de la dona en la seva estructura. Des de les pàgines de *La Tramontana* es pot trobar sovint una mirada feminista sobre algunes de les notícies que publiquen, com la convocatòria¹⁰¹¹ i els acords presos¹⁰¹² en el Congrés Femení de Mallorca de 1883, el Congrés de Doctors en Medicina de Chicago¹⁰¹³ o el Congrés de Dones de París;¹⁰¹⁴ articles com *L'esclavitud de la dona*¹⁰¹⁵ i breus diversos sobre la pobresa que obligava algunes dones mancades de recursos a la prostitució¹⁰¹⁶ o les falses emancipacions a través de la moda;¹⁰¹⁷ i s'informa sovint sobre activitats feministes, sobretot a partir de l'obertura de la Societat Autònoma de Dones de Barcelona, en els actes de la qual participaren, entre altres, Amàlia Domingo Soler, Àngels López de Ayala i Teresa Claramunt.

El capítol IX de *Qüestions socials* porta per títol *La família. L'amor lliure; l'emancipació de la dona* i Llunas hi recull els seus pensaments sobre el tema de manera resumida. S'hi planteja que la majoria de famílies no parteixen de “la unió natural” entre persones sinó de l'interès econòmic i, per això, en el seu interior “l'amor no existeix en la seva natural llibertat, i la dona és poc més que un moble”.¹⁰¹⁸ Així, l'espontaneïtat de la unió sexual

1010 Llunas, 1882.

1011 *La Tramontana*, núm. 111, 3 d'agost de 1883. Pàgines 1-2.

1012 *La Tramontana*, núm. 113, 17 d'agost de 1883. Pàgina 2.

1013 *La Tramontana*, núm. 469, 25 de juliol de 1890. Pàgina 4.

1014 *La Tramontana*, núm. 400, 8 de febrer de 1889. Pàgina 2.

1015 *La Tramontana*, núm. 269, 13 d'agost de 1886. Pàgina 1.

1016 En podem trobar dos exemples, tot i que és un tema bastant present, a *La Tramontana*, núm. 330, 14 d'octubre de 1882. Pàgina 2; o *La Tramontana*, núm. 349, 17 de febrer de 1888. Pàgina 2.

1017 *La Tramontana*, núm. 285, 3 de desembre de 1886. Pàgina 2.

1018 Llunas, 1891: 65.

o l'amor entre les persones no són el motor principal dels matrimonis, la base de la família, que Llunas defineix com “l'alambí amb què es reproduïx l'espècie humana”,¹⁰¹⁹ sinó que ho és el criteri econòmic, el que segons l'autor suposa un autèntic problema per a la descendència. Per solucionar-ho, proposa que “tal institució es constitueixi sobre les bases més racionals i científiques conegudes perquè pugui donar els seus fruits tan bons com sigui possible”.¹⁰²⁰

Aquest comportament de base economicista es dóna tant entre les classes riques com entre les classes mitjanes, però també entre el proletariat. I en tots tres casos, aquesta creació “irracional, fictícia, anticientífica”¹⁰²¹ comporta que “els fills d'aquestes unions han de resultar forçosament amb defectes nascuts a la calor dels mateixos amb què s'han constituït”.¹⁰²² Aquests “defectes” afirma que es poden solucionar amb una educació convenient, exercici regular..., però els pares rics:

per evitar molèsties, ja que ells són al món per gaudir, donen a criar els seus fills a mans mercenàries, els porten més endavant a col·legis que els tinguin dia i nit, i només algunes estones o dies perduts els tenen a casa per permetre's el luxe d'exhibir-los a les solemnitats.¹⁰²³

L'autor afirma que aquesta actitud no es dóna tant entre les classes mitjanes, que estan més acostumades a treballar, però és en la classe obrera on el fet de tenir fills adquireix tot el dramatisme, ja que, malgrat ser les classes en què els matrimonis obeeixen més el sentiment de l'amor:

en canvi és tan gran el sacrifici que implica conservar l'existència dels fills, tan impossible proporcionar-los el més indispensable per al seu bon desenvolupament físic i moral, que la negació al dret a la vida comença per a l'obrer al bressol, i no acaba fins a la tomba.¹⁰²⁴

L'altre problema que comporta aquest tipus d'estructura familiar ja no depèn de la societat de classes sinó del sotmetiment de les persones d'un sexe a les de l'altre. D'això en podem deduir que la lluita de classes, tot i que irrenunciable, no inclou en la seva resolució favorable a la classe obrera la solució a la subjugació de la dona en l'estructura familiar ja que “la família descansa sobre la injustícia d'una odiosa desigualtat social, no ja entre les diferents classes socials sinó entre la part masculina i la femenina d'una mateixa classe”.¹⁰²⁵ Per això,

1019 Llunas, 1891: 66.

1020 Llunas, 1891: 66.

1021 Llunas, 1891: 67.

1022 Llunas, 1891: 67.

1023 Llunas, 1891: 67.

1024 Llunas, 1891: 68.

1025 Llunas, 1891: 70.

per tal que la família pugui fundar-se “sobre bases racionals, científiques o humanitàries”, necessita la garantia de l'autonomia econòmica per a la dona, de la mateixa manera que per a l'home, i el que l'autor anomena “el dret a la vida”:

Sense aquesta base fonamental, és irrisori tot el que es digui sobre l'emancipació de la dona, ja que la seva discriminació en els àmbits polític i social no és més que una conseqüència del seu enviliment econòmic en pagar-se molt menys el seu esforç que l'esforç de l'home, de la mateixa manera que l'amor lliure és impossible i seria un sarcasme pretendre establir-lo en una societat en què la dona no estigués del tot emancipada.¹⁰²⁶

L'autor va més enllà i entre les propostes d'alliberament de la dona demana també la possibilitat de divorci o separació, ja que el matrimoni no hauria de ser un dogma religiós, segons ell, sinó un pacte entre iguals. I els iguals s'han de poder unir i separar harmònicament, sense pressions de cap mena, una situació que no es dona en el moment en què ell escriu ja que el pacte és “indissoluble” i això “és com negar tota esperança de curació d'aquells a qui la unió sexual davant la llei els ha resultat un mal deplorable, que esdevé després una malaltia crònica i perillosa”.¹⁰²⁷

Com en moltes altres ocasions, la part final de l'article la dedica a la proposta de solució del problema i aquesta passa per l'emancipació “de totes les tiranies religioses, polítiques i econòmiques que pesen a sobre de l'actual societat”,¹⁰²⁸ el que portarà a la llibertat de l'individu i a ser amos del fruit dels seus treballs tant homes com dones, i així, sense perjudicar ningú, “la família descansarà en la base natural de l'amor, que resultarà lliure perquè es manifestarà lliurement sense les traves que avui li imposen l'esclavitud econòmica de la dona i la inseguretats d'obtenir els mitjans de viure que tots sentim”.¹⁰²⁹

f.2.6. La definició ideològica dins de l'anarquisme

Com a anarquista que era, Llunas va defensar la utilització de les paraules “anarquia” i “anarquisme” i els seus significats positius en diversos textos. Sovint va definir l'anarquia com el no govern, defensant un significat ben allunyat del que des de la major part de la premsa i

1026 Llunas, 1891: 68.

1027 Llunas, 1891: 70.

1028 Llunas, 1891: 71.

1029 Llunas, 1891: 71.

des del mateix Estat s'utilitzava per tal d'estigmatitzar els llibertaris com a defensors del caos i de la destrucció, uns significats que van sortir molt reforçats per les accions nihilistes i pels aixecaments insurreccionals, és clar.

A les pàgines de *La Tramontana* en trobem diversos exemples, d'això. Un d'ells, amb motiu de l'arribada d'una epidèmia de còlera i dels estralls sanitaris que havia provocat i que des de fonts de l'Estat s'havien qualificat com a *anarquia sanitària*. El setmanari puntualitzà que:

L'anarquia és la llibertat individual harmònicament combinada amb la societat.

I l'autoritat és l'ordenació dels individus al caprici dels governants.

Quedem, doncs, que el que està passant amb el còlera i del qual es queixa tothom és l'ordre sanitari.¹⁰³⁰

Tot i que Llunas fins al seu abandonament del moviment es qualificà d'anarquista i de defensor de l'anarquia també és cert que la utilització de la paraula de manera negativa va ser tan constant per part de la premsa burgesa i, fins i tot, pels anarquistes partidaris de la violència de les bombes que, en alguns casos, des de les pàgines del setmanari s'optà per proposar altres noms per referir-s'hi, com en la notícia que anunciava l'aparició de la revista *Acracia* el 1886. Després d'explicar què volia dir aquest neologisme, *La Tramontana* afirmava que “Aquesta denominació correspon de fet als anarquistes, que guanyarien molt adoptant-la i esborrant la paraula anarquia, que tant es presta a males interpretacions per part dels seus enemics, interessats a desacreditar els sistemes basats en el sense govern.”¹⁰³¹

Més enllà de les paraules, eren els conceptes que aquestes portaven associats el que interessava a l'autor. I en aquest sentit, la seva tria dintre de l'anarquisme l'hem comentat ja en el sentit de considerar-se, participar i posicionar-se ideològicament com a anarquista col·lectivista.

Tal com he explicat al llarg de la biografia de Josep Llunas, el 1891 ja és un any de predomini anarcocomunista, un moment en què les idees col·lectivistes defensades per l'autor es trobaven en retirada, no a les pàgines de *La Tramontana* sinó entre les files de la classe obrera organitzada. Per això, definir molt clarament la proposta col·lectivista i fixar-la de manera entenedora es converteixen en dos dels seus principals objectius en la lluita ideològica de Llunas amb els comunistes, l'altre corrent anarquista del moment. Per tal de caracteritzar

1030 *La Tramontana*, núm. 215, 31 de juliol de 1885. Pàgina 3.

1031 *La Tramontana*, núm. 238, 8 de gener de 1886. Pàgina 3.

adequadament aquestes teories, Llunas n'explica la gènesi ideològica a partir dels pensadors que les van desenvolupar. Així, tot i que l'anarquisme col·lectivista parteix de les idees de Proudhon, és Bakunin qui:

ampliarà l'estreta societat rural i artesanal proudhoniana tot adaptant-la al món industrialitzat que coneixia, mitjançant l'associació. [...] Bakunin exposarà el seu pensament col·lectivista, a partir de les tesis presentades a Berna el 1869, en el Segon Congrés de la Lliga per la Pau i la Llibertat. Per assolir una nova organització de la societat on regni la justícia i no es pateixi l'explotació, és necessària la col·lectivització de la terra i dels instruments del treball per part dels productors.¹⁰³²

Els dos corrents anarquistes del moment coincidien en l'objectiu d'assolir una societat sense classes ni estats i les seves diferències eren tant de pràctica com de teoria. Molts d'aquests desencontres es produïen en la formulació de la societat futura que preveïen i en el camí per arribar-hi. Així, els anarcocomunistes defensaven que en la societat anarquista cadascú produiria segons la seva voluntat i prendria segons les seves necessitats, mentre que els col·lectivistes defensaven prendre segons la producció que es fes. Els anarcocomunistes eren molt més individualistes, s'oposaven al sindicalisme (que veïen massa legalista) i defensaven l'organització en grups d'afinitat petits que tenien com a objectiu la propaganda ideològica constant i la lluita anarquista sense renunciar a la violència. Per la seva banda, els anarcocol·lectivistes defensaven la necessitat de crear sindicats com a organitzacions de masses per tal d'aconseguir la millora de les condicions de vida de la classe obrera en l'àmbit material i moral. La propietat, en la societat sense classes, havia d'estar repartida entre els obrers i l'individu produiria d'acord amb les seves capacitats.

De 1890 a 1901, l'anarquisme individualista va substituir gradualment el sindicalisme anarquista que, a partir d'organitzacions com la FRE de l'AIT o la FTRE, havia estat majoritari entre la classe obrera catalana des de 1870. No vol dir això que els col·lectivistes desapareguessin sinó que la manca d'una estructura que els unís i en projectés les idees i pràctiques sindicals i la gran publicitat que els atemptats terroristes va donar als nihilistes van fer que la paraula anarquista cada cop fos vista per més gent com a sinònim de terrorista.

En els articles de *Qüestions socials* en què Llunas tracta els diversos corrents socials emancipadors que té en compte per construir la seva ideologia, l'autor fa un recorregut per la història de les idees socials que havien precedit les seves tries ideològiques. En aquest recorregut, explicita els seus referents a partir de l'exposició d'uns amplis coneixements sobre

1032 Piqué, 1989: 17.

els seus precedents i els seus contemporanis. Llunas comença explicant què són el socialisme i l'anarquisme. El primer afirma que és :

tota doctrina filosòfica que tingui com a objectiu la reforma completa de la societat tenint com a base l'associació general i universal, per procurar en el grau més alt possible el desenvolupament físic, moral i intel·lectual de l'ésser humà, la satisfacció de totes les seves necessitats i la garantia del dret a la vida.¹⁰³³

Mentre que l'anarquisme seria “la branca del socialisme que proclama l'abolició de tota autoritat i el reconeixement de la llibertat de l'individu per sobre de totes les altres coses”.¹⁰³⁴

Pel que fa al socialisme, Llunas demana als “anomenats savis de la classe mitjana” que deixin de mirar Saint-Simon, Fourier, Cabet, Moro, etc. i entenguin que el socialisme modern el condensa Proudhon a meitat del segle XIX i agafa forma amb la Internacional. D'allà en van néixer:

dos sistemes concrets: l'autoritari, patrocinat per Karl Marx, i l'anarquista, predicat per Mikhail Bakunin. El primer es va emportar darrere seu amb preferència la gent del Nord: com Anglaterra, Alemanya, Rússia; al segon el van seguir els socialistes del migdia com França, Itàlia i Espanya.¹⁰³⁵

Llunas atribueix aquestes preferències segons països al clima i el temperament de la gent, alhora que aclareix que l'autoritarisme del socialisme que s'anomena així és només relativament autoritari.

A continuació, centra el seu interès a explicar què és l'anarquisme, que defineix primer a través del significat de la paraula: “no govern”. Davant la dificultat que suposa entendre com es podria viure sense autoritat ni govern, l'escriptor s'enfronta un cop més a les falsedats i explicacions interessades que afirmen que l'anarquisme “és desordre, el repartiment de la propietat, l'abolició de la família, en una paraula, el *campi qui pugui* d'un estat permanent de destrucció i de barbàrie, quan precisament és tot el contrari”.¹⁰³⁶ Com que segons ell, l'anarquia és “tot el contrari”, exposa com serà una societat organitzada sota la base del productor en què “L'organització social, la conservació de l'ordre, els drets individuals de tots i cadascun dels individus queden confiats al raciocini, a la il·lustració, al bon sentit de cadascú i de tots els individus que formen la societat”.¹⁰³⁷ De les seves paraules es desprèn la confiança total tant en

1033 Llunas, 1891: 30.

1034 Llunas, 1891: 30.

1035 Llunas, 1891: 31.

1036 Llunas, 1891: 32.

1037 Llunas, 1891: 33.

la raó i en el raciocini, com en la ciència i la cultura, una il·lustració que arribarà a tothom a través de l'escola. I, encara que s'argumenti que els vicis adquirits per les societats passades farien impossible el projecte, ell ja veu en la societat que l'envolta “un senyal de perfecció humana” que, a poc a poc, “s'obrirà pas i no és cap problema la qüestió del temps i del lloc”.¹⁰³⁸

La confiança en la humanitat i en les seves ganes de regeneració són grans en l'autor. I aquesta confiança li ve donada sobretot pels seus coneixements sobre les lluites socials que han portat la humanitat fins al seu moment històric. Així, si llegim el contingut del sisè capítol de *Qüestions socials*, hi trobem una lloança dels qui s'han aixecat al llarg dels anys contra totes les tiranies, prenguessin la forma que prenguessin. Per això, l'autor confia en la humanitat i en la seva capacitat de lluita davant la injustícia, perquè:

en tots els temps i en totes les ocasions s'han aixecat benefactors de l'home entonant càntics de guerra als privilegis i proclamant la germanor de totes les persones de bona voluntat, per predir que ni la injustícia pot ser eterna ni les tiranies poden subsistir gaire més enllà del moment en què els tiranitzats, adonant-se'n, vulguin acabar amb elles.¹⁰³⁹

A continuació, Llunas fa el llistat dels pensadors que no han acceptat “la submissió a cap esclavitud”:

entre ells Plató amb la *República dels iguals*, Sant Agustí amb la seva *Ciutat de Déu* i infinitat de capspares de l'Església anaven teoritzant sobre la divisió de classes i l'acaparament de les riqueses. A l'edat mitjana i a l'edat moderna ho van fer els Moro, Campanella, Morelly, Fourier, Owen, Cabet, Saint-Simon, Cámara, Vives, Proudhon, Marx, Bakunin i mil d'altres.¹⁰⁴⁰

Amb tants pensadors partidaris de les reformes socials i enfrontats a l'opressió, Llunas es planteja per què encara no s'han arribat a aplicar aquestes reformes “encaminades a buscar el camí de la perfecció”. La resposta és clara i diàfana: fins a aquell moment, bàsicament, els pensadors partidaris d'aquests canvis havien estat “essencialment comunistes”¹⁰⁴¹ i el comunisme no coneixia “els principis científics de la lluita per l'existència, del determinisme en la voluntat i que la consciència no és més que el resultat d'una suma de les facultats del cervell” sinó que buscava la felicitat humana:

1038 Llunas, 1891: 33.

1039 Llunas, 1891: 34-35.

1040 Llunas, 1891: 35.

1041 Llunas, 1891: 35.

en una espècie de contemplació de la Natura, en un misticisme de fraternitat, quan no en una idea quasi religiosa d'altruisme ascètic, es feia a l'individu esclau de la societat, i en resultava morta o mal parada la llibertat i la iniciativa individual.¹⁰⁴²

I d'aquí el fracàs de tots els sistemes comunistes, ja que tals defectes es troben de la mateixa manera en la *República dels iguals* que en la *Ciutat de Déu*, com en la *Utopia* de Moro, *La ciutat del sol* de Campanella, la *Nova harmonia* d'Owen, el *Codi de la Natura* de Morelly, el *Viatge a Icària* de Cabet, el *Falansteri* de Fourier.¹⁰⁴³

Amb l'arribada del segle XIX, tot havia canviat i “ja ni els més recalcitrants comunistes supediten l'individu a la societat, obligant-lo a produir i consumir en comú, com es feia en tots els sistemes antics, sinó que proclamen també la llibertat individual i procuren garantir les iniciatives”.¹⁰⁴⁴ És per això que tant el col·lectivisme, que Llunas prefereix, com el comunisme, accepten la completa llibertat individual en el consum i en la producció, alhora que “enalteixen també les ciències i les arts com a condició indispensable d'humanisme, cosa molt descuidada abans dels descobriments moderns”.¹⁰⁴⁵

Aleshores, en què es diferencien? Doncs, tal com explica Llunas, en el fet que el comunisme:

no reconeix cap mena de propietat individual, tot és de tots, i el segon reconeix la propietat individual del fruit de l'esforç de cada individu i que, com a conseqüència, cadascú tingui allò seu del producte del seu treball i que tothom per igual tingui opció a tots els béns de la Natura, i per tant no pot ser propietat individual la terra, els grans instruments de treball, les mines, pedreres, vaixells, fàbriques ni, en una paraula, res del que necessiti una col·lectivitat per donar producció.¹⁰⁴⁶

L'autor tanca el capítol expressant la confiança en el fet que, com que comunisme i col·lectivisme no són idees tancades i es van adequant al món on es desenvolupen i que volen canviar, amb el temps aniran apropant-se i acabaran unint-se.

1042 Llunas, 1891: 36.

1043 Llunas, 1891: 36.

1044 Llunas, 1891: 37.

1045 Llunas, 1891: 38.

1046 Llunas, 1891: 38-39.

f.2.7. Síntesi de propostes per a la societat futura

L'organització social de l'anarquia, de la societat anarquista, és el tema central del capítol VII de *Qüestions socials*, un capítol que serveix per recollir de manera metòdica i ordenada idees que Llunas ja havia exposat en molts altres dels seus textos. Aquesta voluntat de síntesi la trobarem, també, en altres textos com *Sobre anarquismo. Consideraciones a vuela pluma*.¹⁰⁴⁷ En aquests articles les idees són concises, en molts casos sense massa arguments ni justificacions, ja que la intenció bàsica de l'autor és exposar com havia de ser l'organització social d'un món que encara no existia, però que tant ell com altres eren ja capaços d'exposar des de la premsa anarquista i des de les seves organitzacions sindicals i socials.

Llunas, abans de començar la seva exposició, fa un advertiment que ja hem trobat en altres textos seus en el sentit que “l'anarquisme no és un sistema determinat dels que es tanquen a qualsevol innovació, sinó una doctrina que basa els principis fonamentals de la llibertat humana i deixa tot allò referent a detalls i procediments a qui hagi d'implantar-lo”.¹⁰⁴⁸ Per tant, cal que tinguem clar que el que exposa no és un programa tancat sinó més aviat una proposta oberta que busca “progressar constantment per l'acceptació de tots els avenços que es van determinant en les mateixes idees i no es cau en l'absurd de dogmatitzar amb sistemes que destorben sempre la marxa progressiva de la humanitat vers la seva perfecció.”¹⁰⁴⁹

Un cop advertits, l'autor passa a fer un esbós extens i per força obert de la societat anarquista que proposa. I comença amb una idea que ja coneixem, en el sentit que la base social de l'anarquisme és la mateixa que la de totes les altres escoles socialistes, el productor. Llunas contraposa el ciutadà, base social de les societats modernes, al productor, “perquè *ciutadà* pot ser-ho el lladre, l'usurer, el capellà, el botxí, etc. I *productor* només ho és qui produeix alguna cosa útil als seus semblants”.¹⁰⁵⁰

La societat, fundada sobre la base del productor, necessita l'associació dels productors per tirar endavant ja que un de sol no pot produir tot el que necessita l'individu sinó és unint-se amb altres, tot i que “el productor s'associa, si vol, per produir, i resta produint aïllat si així ho

1047 *La Tramontana*, núm. 566, 3 de juny de 1892. Pàgina 2.

1048 Llunas, 1891: 40.

1049 Llunas, 1891: 40.

1050 Llunas, 1891: 42.

creu convenient”,¹⁰⁵¹ perquè “en l'anarquisme el productor ha de subsistir sempre en la més completa llibertat, ja que sinó ja no parlem d'anarquia”.¹⁰⁵²

En la societat anarquista, l'ensenyança integral permet la tria de la feina que es vol fer i això, assegura l'autor, per si sol ja facilita la producció i la felicitat de qui produeix, alhora que educa els productors per tal que aprenguin a fer servir millor les màquines i alhora entenguin que l'associació és la millor manera de produir. Quan els productors s'associen constitueixen la primera entitat social: la lliure associació de lliures productors. Es tracta d'una novetat important en la proposta d'organització social ja que, fins aleshores, les associacions estaven organitzades per rams de treball semblants que després es federaven “amb els altres de cada localitat i després amb tots els altres de fora”.¹⁰⁵³ Aquesta associació de productors, segons la proposta de Llunas, no ha de ser rígida, ja que la proposta col·lectivista inclou supeditar la producció a les necessitats del consum, gràcies, sobretot, al fet que els productors poden canviar de feina quan vulguin o necessitin ja que l'ensenyança integral els ho permet.

Llunas continua la descripció del seu model de societat proposant establir la taxació del treball a partir d'un acord col·lectiu, un tema conflictiu com a conseqüència de les opinions enfrontades sobre aquest tema de les diverses escoles socialistes. En el comunisme, per exemple, no cal taxació del treball perquè teòricament no hi ha propietat i tot és de tots, però Llunas insisteix que l'anarquisme que ell proposa no és comunista sinó col·lectivista (l'escola més valorada a escala de l'Estat espanyol, però també cada cop més a escala mundial, afegeix). I en el col·lectivisme és el treball de cadascú el que dictamina l'accés al consum, de manera que en cal establir una taxació justa. L'autor proposa que es faci “la *taxació del treball* per la unitat d'esforç”, un mètode que explica amb un exemple:

es busca el terme mig de producció d'un jornal de sis hores d'un barreter i aquella producció es valora igual amb la d'un jornal idèntic de tintorer, de paleta, de teixidor, d'escrivent, d'escombriaire, d'impressor, etc., i després es busca l'equivalència d'aquesta unitat d'esforç (que igual pot ser la que hem dit que qualsevol altra) dels oficis industrials en relació amb l'emprada pels oficis agricultors, i la d'aquests amb la resta de rams de producció, i, tenint en compte el principi de solidaritat, condició indispensable de tot socialisme no comunista [...], ja tenim ben determinada la taxació del treball per a la UNITAT D'ESFORÇ INDIVIDUAL en cada ram de producció.¹⁰⁵⁴

1051 Llunas, 1891: 42.

1052 Llunas, 1891: 42.

1053 Llunas, 1891: 43.

1054 Llunas, 1891: 45.

La unitat d'esforç, en el col·lectivisme, havia de servir per valorar el treball fet i per assignar els recursos corresponents a cada treballador en funció de les unitats acumulades.

Pel que fa a les arts i les ciències, la unitat d'esforç de les quals podria ser molt complicada de taxar per la dificultat d'arribar a l'acord necessari, Llunas pensa que la millor manera de taxar les produccions científiques i artístiques és que ho facin els seus autors amb un únic regulador possible que és el de l'oferta i la demanda. Per a Llunas, arts i ciències són bàsiques en la nova societat que proposa perquè:

ja és axioma incontrovertible que l'home necessita tant dels aliments, nutrició material, com de l'esbarjo, dels goigs que proporcionen les belles arts que eduquen el sentiment i de les satisfaccions que proporciona la ciència, nutrició moral sens la qual la intel·ligència humana degeneraria fins a confondre-se amb els éssers irracionals.¹⁰⁵⁵

En el col·lectivisme, basat en “el principi que s'ha de donar a cadascú segons les seves obres”,¹⁰⁵⁶ la propietat individual està basada en el treball que cada productor ha realitzat. Aquest productor pot disposar de maneres diverses d'aquesta propietat (a canvi de productes, en un compte corrent establert entre l'individu i la col·lectivitat...), però mai no es pot utilitzar per “adquirir béns de la Natura com terra, mines, vies de comunicació o instruments de treball que no pugui aplicar en la producció un sol individu, perquè ells han de constituir sempre el patrimoni col·lectiu o comú de tota la societat”,¹⁰⁵⁷ ni tampoc, és clar, per esdevenir empresari del treball d'altres “perquè l'explotació de l'home per l'home és considerada el crim més abominable de lesa humanitat”.¹⁰⁵⁸

Llunas preveu que, quan arribi el socialisme, caducaran totes les propietats individuals dels béns de la natura i tots els valors de l'Estat i de les corporacions de crèdit, alhora que es decomissarà tota la moneda, que en els primers moments encara servirà com a valor de canvi, tot i que la intenció bàsica és que després el signe de canvi s'estableixi “en abonaments de treball, moneda, paper, llibretes de compte corrent o, en fi, en tot el que sembli bé a la societat que s'hi trobi”.¹⁰⁵⁹

En la proposta anarcocol·lectivista, unit al principi d'associació universal hi ha el principi de solidaritat. Cap productor ha de tenir por de perdre-ho tot per causes inherents a la natura com pedregades, tempestes, etc., ja que tothom ha de rebre en funció del seu treball, no

1055 Llunas, 1891: 46.

1056 Llunas, 1891: 47.

1057 Llunas, 1891: 47.

1058 Llunas, 1891: 47.

1059 Llunas, 1891: 48.

de la producció que aquest faci i menys si aquesta producció és destruïda per causes naturals. O dit d'una altra manera:

Una epidèmia, una inundació, un incendi, una sequera, un naufragi, etc., és considerat el dany que causa com causat a l'associació universal de productors, i per aquesta solidaritat ningú rep el dany exclusivament en el seu producte ja que hauria estat un cop impossible d'evitar en les persones, que practicant aquest principi tindran sempre garantit el seu dret a la vida.¹⁰⁶⁰

Pel que fa a la societat, aquesta té obligacions amb l'individu de la mateixa manera que aquest en té amb ella. Hi ha treballs que cal considerar-los com a serveis públics, com la “higiene pública”, afirma Llunas. Ara bé, n'hi ha d'altres, com l'ensenyament i les comunicacions o “garantir la vida del nen i del vell i de l'inútil”,¹⁰⁶¹ que ell no vol establir si s'ha de fer a partir de serveis públics o no, perquè això dependrà de la societat que arribi al socialisme, ja que són decisions que cal prendre-les en funció del context social concret. El que està clar, afirma l'autor, és que si hi ha serveis públics hi haurà despeses públiques. I com es podran pagar en una societat sense estat? Doncs, “tot productor, en percebre el fruit del seu treball, deixa un tant per cent per a les atencions públiques i tota mena de serveis que no puguin ser del domini particular i per a la pràctica de la solidaritat”.¹⁰⁶² Els transports i les relacions entre pobles diferents tindran la mateixa valoració, si finalment es decideix que són serveis públics, que els que es prestin a l'interior de les poblacions i aquests han de ser ampliat a “tots els serveis de la higiene pública a l'interior de les poblacions i els rams de serveis públics i comunicacions de correus, telègrafs i telèfons, carrils, carreteres, enllumenat, etc.”¹⁰⁶³

Per combatre els possibles “viciats d'autoritarisme”, que podrien desenvolupar formes autoritàries en una societat anàrquica, Llunas estableix que els administradors dels serveis públics seran triats per “nomenaments fets per col·lectivitats i aquestes tindran sempre, en qualsevol lloc i moment, el dret de renovació, revocació i censura dels administradors”.¹⁰⁶⁴

El nou món anàrquic cal que faci net de la vella societat classista i autoritària. Per això, Llunas explica que:

Noblesa, clergat, exèrcit, banca, tribunals de dret, duanes, administracions de rendes de l'Estat, de contribucions, registres de propietat, lleis, decrets, direccions, etc., tot aquest

1060 Llunas, 1891: 49.

1061 Llunas, 1891: 50.

1062 Llunas, 1891: 50.

1063 Llunas, 1891: 52.

1064 Llunas, 1891: 51.

molest i complicat organisme de l'actual societat hauria de desaparèixer sense que sigui substituït.¹⁰⁶⁵

En un primer període de transició entre la societat autoritària i la societat anàrquica, una anomenada *Comissió o Secció d'Administració pública*, ja sigui a escala local o general o en els dos nivells alhora, seria l'encarregada de gestionar les atencions públiques i la pràctica de la solidaritat. També tindria l'encàrrec de comunicar-se amb altres pobles per intercanviar productes i per harmonitzar la producció amb el consum, alhora que s'encarregaria de les “bones relacions de tots els pobles, sense distinció de color, creença o nacionalitat, que haguessin acceptat constituir-se sota la base de l'associació universal”.¹⁰⁶⁶

Per parlar de la criminalitat en la societat anàrquica, Llunas fa una separació clara entre dos tipus de criminalitat, d'una banda la que delinqueix per falta de mitjans de vida i, per l'altra, la que ho fa per “inclinacions instintives”. El primer grup de delinqüents desapareixeria amb l'anarquia ja que aquest sistema garanteix el dret de vida i amb aquest dret garantit no té raó d'existir “aquesta criminalitat que avui es manifesta per misèria, per afany de goigs, per mandra, per usura, ambició i fins certs vicis”.¹⁰⁶⁷ Desaparegut el 90% de la criminalitat, quedaria un 10% format per “aquells que, per les condicions dels seus organismes, i sense que ells mateixos hi puguin posar remei, se senten irresistiblement inclinats a cometre dany a les persones o a apoderar-se violentament o astutament de les coses dels altres”.¹⁰⁶⁸ Llunas estableix que “la societat no ha de tenir respecte a ells el dret al càstig, sinó el deure de procurar la seva curació, tot cuidant que durant la curació no puguin ser perillosos ni perjudicials per a ningú”.¹⁰⁶⁹ Amb aquestes previsions, la societat proposada eliminaria les presons, “focus de corrupció i escoles normals del crim” i, en el seu lloc, construiria “cases de curació, de correcció si es vol, que el nom no fa la cosa, però sí cases on no sigui el desig del càstig embrutidor allò que imperi sinó l'anhel de la regeneració del reclus per a l'aplicació a les seves males inclinacions de la ciència i el treball atractiu i moderat”.¹⁰⁷⁰ Llunas es planteja en aquest punt si una societat que elimina les presons “té dret a privar de llibertat qui fa mal ús d'ella atacant la dels altres”.¹⁰⁷¹ Pensa que sí, però no com a venjança, no per tractar-lo com un criminal sinó per guarir-lo. Per fer-ho, podria ser reclus “En un dels establiments de curació,

1065 Llunas, 1891: 52.

1066 Llunas, 1891: 52-53.

1067 Llunas, 1891: 53.

1068 Llunas, 1891: 54.

1069 Llunas, 1891: 54.

1070 Llunas, 1891: 54.

1071 Llunas, 1891: 54.

que sempre haurà de ser taller de totes les arts i els oficis, haurà de treballar aquest individu fins que amb el fruit del seu treball pugui tornar allò robat”.¹⁰⁷²

L'autor afronta, també, el problema de qui farà les detencions o reclusions de criminals en una societat que prescindeix de l'autoritat, el debat sobre l'existència o no de policia en la societat proposada. Respon que el primer que cal és desacostumar-se a la delegació de la solució dels problemes en policies, guàrdies... i assumeix que ha de ser la majoria social qui s'encarregui de les detencions, una majoria social que un cop mancada de policies i guàrdies que ho facin, ho prendrà com a feina pròpia. A més, caldria canviar les perspectives sobre aquest tema i establir “que es considerés lloable i fins digne de premi acudir ràpidament en defensa d'un perjudicat”.¹⁰⁷³

El lliurepensament i la llibertat de consciència il·luminen la solució al problema de la religió quan l'autor afirma, no sense humor, que “així com el boig inofensiu té dret a tota la seva llibertat, també la té el religiós mentre sàpiga respectar la dels altres”.¹⁰⁷⁴ Per tant, en l'anarquia els individus podran ser religiosos i agrupar-se amb altres que també ho siguin sempre que les seves pràctiques no neguin la llibertat d'altres individus que no ho siguin.

En el resum final, Josep Llunas insisteix, un cop més, que tot i que aquest és el sistema anarquista que ell proposa, no és tancat, ja que si ho fos no seria anarquista. Per això el defineix més aviat com una resposta a tots aquells que diuen que l'anarquisme no és capaç de pensar en tot el que implica una societat nova i complexa. Abans de tancar el resum, Llunas rebutja un últim argument contra les seves propostes, el que diu que la societat no està disposada a fer uns canvis tan profunds, uns canvis de base en definitiva. La contesta és contundent i es refereix als que, des de les classes benestants i dominants, fan afirmacions d'aquesta mena, als quals adverteix que:

ja sabem que si les innovacions cap a la justícia haguessin de fer-se per voluntat dels poderosos encara estaríem a l'època terciària en què els mamuts eren els preponderants, i no s'hauria realitzat al món més progrés que alguns d'ells haguessin passat a la categoria de burgesos.¹⁰⁷⁵

1072 Llunas, 1891: 55.

1073 Llunas, 1891: 56.

1074 Llunas, 1891: 57.

1075 Llunas, 1891: 58-59.

f.2.8. La solució, la Revolució

En la part final del capítol VIII de *Qüestions socials*, dedicat al dret a la vida, Llunas assumeix que per tal d'arribar al món de l'anarquia que ell proposa, en què el dret a la vida estarà garantit, cal “una completa Revolució Social” ja que “No queda més remei que un daltabaix de tot el que avui existeix, un enderrocament de totes les institucions actuals i fundar una societat sota noves bases”.¹⁰⁷⁶

La “completa Revolució Social” apareix contínuament en els seus textos, tant en els programàtics com també en els poemes. I és un dels temes centrals del capítol *Resolució del problema*, el darrer del llibre. Cal entendre que aquesta revolució que proposa l'autor com a solució a les qüestions socials que planteja i com a porta oberta als canvis, malgrat el daltabaix que pot provocar i que Llunas anuncia sovint, és vista com a positiva ja que suposa precisament la solució d'aquests greus problemes.

L'autor insisteix, tal com s'encarrega de demostrar al llarg de tot el llibre, que “la societat actual està fundada sobre males bases d'economia”.¹⁰⁷⁷ El seu argument general, tot i que no únic, en aquest sentit és l'existència de les crisis capitalistes, que no són crisis per manca de menjar o de productes sinó per tot el contrari, per excés de producció, malgrat que provoquin tanta misèria com abans provocaven les catàstrofes naturals. Els culpables queden ben retratats quan pregunta i ell mateix respon “A què és deguda aquesta anomalia? Ja ho hem dit i ho repetim: a l'interès, al capital, a l'explotació de l'home per l'home i al dret de propietat que vincula a l'individu el que ha de ser de la societat en pes.”¹⁰⁷⁸

Un cop vist el problema, Llunas avança una possible solució que passaria pel repartiment de la “riquesa social” que ara es troba en poques mans:

Com que la causa de la misèria general és l'acapament de la riquesa social en poques mans, la més senzilla noció de sentit comú indica que, per suprimir aquella misèria, cal per damunt de tot impedir l'acapament de la riquesa per tal que, millor distribuïda, arribi a tothom i que per tant no falti a ningú allò necessari ni útil.¹⁰⁷⁹

Però aquest repartiment no pot passar, afirma taxatiu, per:

1076 Llunas, 1891: 64.

1077 Llunas, 1891: 120.

1078 Llunas, 1891: 121.

1079 Llunas, 1891: 121.

repartir els béns de la Natura, la terra, la propietat; res més ximple ni més inconvenient, ja que *repartint* la terra no perdria el seu caràcter distintiu d'injustícia en continuar constituint una propietat individual, es prestaria a l'explotació de l'home per l'home si no en fos el propietari el mateix creador i podria tornar a acaparar-se per venda o cessió de la propietat, i a reproduir-se els mals actuals poc temps després del seu repartiment.¹⁰⁸⁰

És evident que aquest canvi, aquesta revolució, implicarà la topada amb diverses legitimitats, entre elles una de principal que Llunas combat en aquest escrit i en molts altres: el dret d'herència. Per repartir la terra, per exemple, els propietaris faran referència al dret d'herència com a motiu bàsic de la seva propietat. I a combatre aquest “dret” es dedica Llunas en bona part del capítol, per tal d'acabar exposant sintèticament el seu programa revolucionari per arribar a la societat anàrquica:

*l'única resolució possible al problema social: expropiació forçosa de la propietat individual dels béns de la Natura; supressió de tot interès al capital, que només ha de constituir un signe de canvi; abolició de l'explotació de l'home per l'home, i constitució de la societat sobre la base de l'associació universal de productors per atendre en primer lloc els problemes de la producció i el consum en totes les seves múltiples i variades manifestacions.*¹⁰⁸¹

Llunas tanca el seu llibre amb unes reflexions finals seguint un sintètic resum de bona part dels continguts dels articles que han compost *Qüestions socials*. Malgrat ho qualifica de “dolorós”, afirma que “no quedarà més remei que el foc i el ferro per cauteritzar la llaga social que es tracta de fer desaparèixer”¹⁰⁸² ja que “és indubtable que mai la tirania solta la seva presa si no és a la força, i a ella ha hagut de recórrer i així ho haurà de fer tot tiranitzat per emancipar-se del seu jou”.¹⁰⁸³ Malgrat això, però, espera que després de “la victòria de les noves idees” “vingui una expansió de fraternitat general, com a efectes de la llibertat i la igualtat implantades, que faci molt menys sensible la sacsejada del que hauria hagut de ser en altres temps”.¹⁰⁸⁴

Seguint amb aquesta proposta d'harmonització social, Llunas insisteix en una idea que ja ha exposat abans i que no és altra que la diferenciació entre petita burgesia, que pot arribar a ser aliada en la lluita contra el capitalisme, i el que ell situa com a enemics de classe: “el gran

1080 Llunas, 1891: 121-122.

1081 Llunas, 1891: 124.

1082 Llunas, 1891: 124.

1083 Llunas, 1891: 125.

1084 Llunas, 1891: 125.

propietari, el gran capitalista, el gran usurer, el gran acaparador”.¹⁰⁸⁵ Així, “la petita burgesia i l'obrer, haurien d'estar estretament units contra l'aristocràcia del diner per a la defensa dels seus interessos comuns, que no poden ser altres que quedar-se cadascú amb el fruit del seu treball”.¹⁰⁸⁶

De la mateixa manera, quan insisteix en quines són les idees que poden acabar provocant la revolució social, fugint del dogmatisme i insistint en el seu pensament llibertari, valora positivament tant les idees socialistes com les que ell anomena “liberals”, que no poden anar mai soles. Ho resumeix dient que “la paraula *llibertat* ha hagut d'afegir-s'hi la *d'igualtat*, perquè sols agermanades poden produir la *fraternitat* de la raça humana, finalitat de totes les escoles progressives”.¹⁰⁸⁷

Llunas acaba el llibre amb una explicació lírica del procés social que fa barrejar pensaments socials diversos que tenen la mateixa intenció d'arribar al que ell anomena, amb evidents ressonàncies maçòniques, “la perfecció”. El camí necessita de totes i cada una de les escoles socials que hi opten i l'autor ho explica dient que:

si bé el socialisme ensenya el camí, el liberalisme en general sent la necessitat de la transformació social i, un dia cedint i l'altre lluitant, resistint ara i transgredint després, i constantment elaborant-se la idea de la justícia en el cervell humà, va fent sempre la seva via l'etern jove, el Progrés, en busca de la perfecció que mai no trobarà més que d'una manera relativa.¹⁰⁸⁸

f. 2.9. El catalanisme anarquista

Llunas i *La Tramontana* han estat qualificats sovint com a “catalanistes” i, fins i tot, com a “nacionalistes”.¹⁰⁸⁹ I el qualificatiu no és desencertat si tenim en compte definicions com les que Josep Termes utilitza per explicar què és el catalanisme en el seu (*Nou*) *resum d'història del catalanisme*. Segons l'autor de la Fatarella, es tracta d'un:

moviment de defensa de la identitat i de lluita per aconseguir un autogovern per a Catalunya, lluny del centralisme i de l'uniformisme. [...] A la manera d'un riu cabalós

1085 Llunas, 1891: 125.

1086 Llunas, 1891: 125.

1087 Llunas, 1891: 126.

1088 Llunas, 1891: 127.

1089 Per exemple, Olivé, 1984b i Olivé, 1986; i Termes, 2000c i Termes, 2009.

arreplega corrents variats en una única llera i fa possible que hi convisquin anarquistes, comunistes i liberals, participants de les mateixes reivindicacions històriques, i oposats i disconformes en altres camps polítics, socials i religiosos.¹⁰⁹⁰

És aquesta una definició oberta i inclusiva que xoca frontalment amb el significat que el mateix Llunas atribuïa a la paraula “catalanisme” en el seu moment. L'autor reusenc associava el catalanisme amb el conservadorisme i en la major part de les ocasions enfrontat al moviment obrer i a la resta d'espais progressistes del moment, com a conseqüència de la patrimonialització del terme per part dels que per a ell eren els homes de la Renaixença. És per això que des de les pàgines de *La Tramontana* sovint s'ataca durament els “catalanistes” sense renunciar alhora a totes i cada una de les característiques que, segons Termes, caracteritzen el moviment; per tant, sense deixar de ser, alhora, catalanistes.

El mateix passa amb la Renaixença i els renaixentistes, ja que tot i que les referències de *La Tramontana* són sovint negatives és evident que Llunas i la major part de poetes que publica a les pàgines del seu setmanari participen d'una poesia amb característiques populars i alhora noves que no es pot explicar sense el context renaixentista, entès aquest com “l'emergència, la identificació, la visualització, finalment, de la nova cultura d'aquella societat liberal, capitalista i urbana”¹⁰⁹¹ en paraules de Josep M. Domingo.

La Renaixença és l'àmbit general on podem situar l'obra de Llunas i la poesia obrerista i popular que acullen les pàgines de *La Tramontana*, tot i que alhora és evident també que aquestes mateixes pàgines mostren sempre un enfrontament clar amb el grup que havia patrimonialitzat el moviment. Això s'entén perfectament si tenim en compte que

L'hegemonia que assolí a continuació el catalanisme conservador i la relectura —òbviament interessada— que aquest féu dels “antecedents” del moviment, afavorí posteriorment no ja la ignorància, sinó —el que fou més greu— la banalització i simplificació de tota una cultura catalanista popular laica i progressista, existent i llavors arraconada.¹⁰⁹²

Les coincidències amb el catalanisme des de l'anarquisme militant de Llunas i els redactors de *La Tramontana*, indissociable per a ells de la Renaixença, s'expressen de maneres diverses, per exemple amb la crítica al centralisme de Madrid dins de l'Estat espanyol, tot i que els anarquistes hi afegixen, pràcticament de manera indestriable, una forta prevenció davant

1090 Termes, 2009: 7.

1091 Domingo, 2009: 220.

1092 Gabriel, 2007: 11-12.

altres formes de poder, ja sigui català o barceloní. Per ells, qualsevol d'aquests projectes, la Catalunya independent o la Barcelona gran, si no va associat a una defensa de la llibertat i de l'autonomia de les parts, autonomia que vol dir no dependència, és o pot ser negativa. Alhora, pensen que la defensa d'algunes de les característiques culturals de la nació catalana, com l'ús de la llengua catalana, no pot comportar obligatòriament la mitificació del passat en què aquella llengua va tenir tot el seu esplendor, tal com feien els renaixentistes conservadors, ja que per Llunas i l'obrerisme organitzat del moment l'emancipació es trobava en el futur, mai en models anteriors i menys encara si aquests eren medievals. Alhora, l'emancipació incloïa la fraternitat entre tots els humans sense dependències ni sotmetiment d'uns sota els altres i sense fronteres que els separessin. Aquestes idees apareixen expressades en diversos articles de *La Tramontana*, com en l'editorial titulat *Ximpleses catalanistes*, en què es diu que:

El catalanisme de tots aquests catòlics, apostòlics i carlins no consisteix en res més que en professar i predicar l'odi als castellans, cosa tan insensata i tan fora de lloc avui que precisament es vol portar la fraternitat humana més enllà de les fronteres de tota nacionalitat, com creure que es pot tornar els ominosos temps de l'absolutisme en què el clero era l'amo i senyor de tothom i de tot.¹⁰⁹³

I acaba advertint que:

Aquests catalanistes i tots els que s'inspiren en tals petiteses de mires són els primers enemics dels catalans. Ells voldrien, baix capa d'independència de Catalunya, fer esclaus els catalans, subjectant-los al jou ignominiós del clericalisme i d'una aristocràcia estúpida i depravada ostentant sa *noblesa* en pergamins molt rancis, però mai tant com son cervell atrofiat ja a còpia de rancior.¹⁰⁹⁴

Per tant, tot i que enfrontats al moviment catalanista del seu moment, bàsicament per les discrepàncies en el model social, tant Josep Llunas com *La Tramontana* apostaren per la identitat catalana, sobretot la lingüística, alhora que en defensaven la plena autonomia, tal com la defensaven, en qualsevol ocasió en què es donés un poder centralista i una voluntat uniformitzadora, ja que la seva primera premissa era, sense cap mena de dubte, la llibertat dels individus.

1093 *La Tramontana*, núm. 581, 16 de setembre de 1892. Pàgina 2.

1094 *La Tramontana*, núm. 581, 16 de setembre de 1892. Pàgina 2.

f.2.9.1. La llengua catalana i els obrers

A principis del segle XIX, la majoria d'obers i de classes populars que vivien a Catalunya i a la resta dels Països Catalans tenien el català com a llengua d'ús habitual en les seves relacions socials, laborals i familiars. Parlaven gairebé sempre només en aquesta llengua tot i que els pocs que sabien escriure o llegir ho feien en castellà al sud de les Alberes i en francès al nord, ja que el seu accés al món de la cultura escrita, al món de la lletra impresa, si s'havia donat, era a través d'una escola dirigida a una minoria de la població, en castellà a l'Estat espanyol... i en francès a la Catalunya del Nord. Les ciutadanes i els ciutadans dels Països Catalans desenvolupaven exclusivament en aquestes llengües les seves relacions amb les administracions i els seus representants, l'Església, els mitjans de comunicació a què tenien accés i les lleis que els aplicaven.

Es tractava d'una situació de clara diglòssia que, tal com explica el sociolingüista Toni Mollà parlant de Charles Ferguson, un dels pioners i més destacats investigadors sobre el tema, normalment està caracteritzada pel fet que “La varietat alta (*high variation*) és utilitzada en les situacions formals com ara la política, l'església, l'educació, els mitjans de comunicació i la literatura. La varietat baixa (*low variation*) és la varietat popular, utilitzada en privat i en situacions informals i no oficials”.¹⁰⁹⁵ Josep Lluís Marfany ho explica amb abundants exemples concrets a l'article *Els obrers, l'anarquisme i la llengua catalana*,¹⁰⁹⁶ després dels quals sentència que “els obrers i militants anarquistes de la darrerria del segle passat vivien en una societat en la qual, en termes generals, la paraula era, en la vida diària, catalana, però era automàticament traduïda al castellà de seguida que calia escriure-la.”¹⁰⁹⁷

Aquest estat de diglòssia generalitzada dins de la classe obrera catalana i de les altres classes populars del XIX feia que sense dubtar utilitzessin la llengua pròpia per parlar del que fos, incloses les seves pròpies creacions culturals i les mostres de literatura popular que tenien com a pròpia; i alhora canviessin al castellà al sud dels Pirineus quan l'àmbit lingüístic passava a ser el culte.

Cal tenir en compte, també, el desconeixement general sobre la llengua catalana escrita i l'accés al món de l'escriptura, que es feia sempre en castellà, perquè aquesta era la llengua

1095 Mollà, 2002: 22.

1096 Marfany, 1991.

1097 Marfany, 1991: 108.

única de l'ensenyament, junt amb el llatí en nivells superiors¹⁰⁹⁸. Quan algú de les classes populars aconseguia accedir a l'escola, aprenia a escriure, llegir i parlar de manera culta en castellà, pràcticament l'única llengua en què escrivien els autors literaris que volien fer una obra dirigida als lectors cultes. Fins i tot quan la classe obrera creà projectes propis d'ensenyament alternatiu a les escoles religioses majoritàries, aquestes utilitzaren sobretot el castellà (per exemple l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia) i no va ser fins al 1936 que, majoritàriament, van assumir l'ensenyament en català. També cal dir que aquesta assumpció va ser total i absoluta i el CENU, el Consell de l'Escola Nova Unificada, de la mà del cenetista i faista Puig Elies va emprendre la tasca d'escolaritzar tots els infants de Catalunya per primer cop només en català.

Pel que fa a les classes dirigents, poc nombroses però determinants a l'hora d'establir models lingüístics que la resta de població imita i segueix, ha quedat bastant clar que desertaren del català uns segles enrere i, si hi van acabar tornant durant el segle XIX, va ser com a conseqüència d'un procés complex i ampli com la Renaixença, que va aconseguir estendre el català a àmbits d'ús de què estava absent feia segles. Un bon exemple per veure quina va ser la seva postura lingüística és un fragment de la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*, de 1815, en què Josep Pau Ballot explica que les classes dominants mantenien l'ús lingüístic català gairebé com una obligació i només quan s'havien de dirigir a persones de classes més baixes que no sabien expressar-s'hi, o directament no l'entenien, el castellà:

Qui serà de nosaltres que no se veja en la precisió de haber de escriurer a vegadas en cathalà? Los senyors a sos majordoms, los amos a sos masovers, las senyoras a sa família, las monjas a sos parents, los marits a sas mullers, y en fí, tots los naturals se veuhen en la necessitat de haver de escriurer alguna carta o bitllet en cathalà.¹⁰⁹⁹

En el cas de la classe obrera catalana, aquesta diglòssia no va ser total durant el segle XIX, tot i que quasi. I en aquesta no totalitat de l'ús del castellà en els àmbits cultes té una importància central Josep Llunas i *La Tramontana*, al costat de Joan Payà i *El Chornaler* a València, el "Periòdic defensor dels que treballen i no mengen, enemic acèrrim dels que mengen i no treballen", un periòdic amb una trajectòria de només uns mesos i fins ara molt poc estudiat. Entre les dues publicacions s'establí una certa complicitat, tal com ho explica *La Tramontana* en el seu número 141: "Nostre apreciat col·lega *El Chornaler* de València ha

1098 L'obra de referència sobre aquest període és *El català el segle XIX* de Pere Anguera (Anguera, 1997).

1099 Fontana, 1998: 437.

sigut multat amb 500 pessetes sens que li hagin dit per quin solt, artístic o dimoni ha rebut semblant carícia governativa”,¹¹⁰⁰ fet que va portar el setmanari barceloní a tirar endavant una campanya per recollir diners a raó de “dos quartos per persona” per mostrar el seu suport al col·lega valencià. La col·lecta de diners no va ser suficient, ja que tal com s'explica en el següent número de *La Tramontana*, l’“apreciat col·lega de València” va rebre una nova multa de 500 pessetes més, pel que afirmaven que “Es veu que *El Chornaler* s'ha entravessat al coll d'algun privilegiat, i que es tracta d'asfixiar-lo a multes”¹¹⁰¹ i afegeix un fragment del periòdic valencià en què s'explica que amb la solidaritat rebuda creuen que amb dues multes més “la unió dels treballadors és un fet”.

Per referir-nos a les publicacions obreres i llibertàries, hem de tenir en compte que, tal com explica l'historiador de la premsa anarquista Francisco Madrid, els primers nuclis internacionalistes de Madrid i Barcelona van utilitzar primer la paraula oral i només en un segon moment, l'escrita: “A la propaganda oral, pronto se sumaría la propaganda escrita – manifiestos, periódicos, volantes, folletos, libros, etc., serían editados casi sin interrupción desde entonces– y ambas posibilitarían la trasmisión de las ideas que sustentarían un movimiento amplio y variado.”¹¹⁰² Estem parlant, doncs, d'idees, de pensament, de textos dirigits a crear ideologia. Aquests tipus de textos tenen, en la literatura culta, un gènere fins i tot específic com és l'assaig. La literatura que fan les classes populars durant el segle XIX, i més específicament en l'espai dels Països Catalans, pren molt diversos embolcalls, tant en la forma com en els continguts. I l'assaig és un gènere que també exploren, però sempre al costat d'altres com, per exemple, la poesia i el teatre. El mitjà bàsic de transmissió d'aquestes creacions ideològiques és el llibre, el fullet i la premsa, una premsa amb unes característiques específiques.

Un contingut com aquest, clarament relacionat amb unes postures ideològiques i de pensament, forma part, a banda d'articles específicament ideològics i doctrinaris, de tots els textos que s'imprimeixin sota les més diverses capçaleres. Així, les notícies inclouen redactats i temes que són radicalment nous respecte als que fins aleshores omplien les publicacions, però alhora el nou subjecte obrer es va modelant en diàleg permanent amb les noves idees dins de les pàgines de la seva pròpia premsa. Algunes publicacions periòdiques esdevenen espais de debat dialèctic entre postures divergents, pensaments propers, o no tant, per transmetre,

1100 *La Tramontana*, núm. 140, 22 de febrer de 1884. Pàgina 3.

1101 *La Tramontana*, núm. 141, 29 de febrer de 1884. Pàgina 3.

1102 Madrid, 1988-1989: 26.

sobretot, postures ideològiques, socials i vitals. L'explicació d'aquestes alternatives crea alhora un efecte amplificador, ja que:

por primera vez se dio preferencia en un periódico a la noticia de carácter obrero – huelgas, mítines, manifestaciones, comunicados, etc. Se abrió la posibilidad de un intercambio de ideas entre grupos que antes permanecían aislados; potenció la discusión y la polémica posibilitando el avance teórico; sirvió de base de sustentación a una intrincada –en algunos casos– red organizativa. Y por último –pero no por ello menos importante– sirvió para que el obrero tomase conciencia de sí como clase y valorase su fuerza dentro del conjunto social.¹¹⁰³

Amb aquesta intenció ideològica, ni la premsa obrera ni la que és específicament anarquista segueix, com ja hem dit, els models estètics i de contingut de la premsa burgesa. El rebuig al món que combatien amb paraules arriba també al text, “que estaba estructurado generalmente de forma que supusiera un impacto directo, que la noticia importante resaltara del resto, huyendo de la rutina de un diseño uniforme y poco atractivo”.¹¹⁰⁴

Tornem ara al tema de la llengua, però sense deixar de banda l'adscripció de Llunas i *La Tramontana* al món obrer i anarquista, embolcallats per les característiques que ja coneixem de la premsa popular catalana del segle XIX. Segons les dades recollides per Francisco Madrid en el seu treball de tesi sobre la premsa anarquista espanyola, durant el període que ell estudia (de 1868 a 1939) només hi ha un 3% de la producció periodística exclusivament escrita en català. Aquesta dada és especialment vistosa, si tenim en compte que els Països Catalans dins de l'Estat espanyol sumen més de la meitat de capçaleres específicament anarquistes durant aquest període de temps; i durant el segle XX les dades no són especialment més positives per al català ja que només s'arribà a un 9%.

Madrid dóna diverses explicacions a aquestes dades, que van des de l'“antinacionalisme” anarquista: “Apoyándose en su innegable internacionalismo, decían rechazar todo aquello que tendiese a potenciar los localismos por el evidente riesgo que comportaba de deslizarse hacia el nacionalismo”,¹¹⁰⁵ fins a una important arribada d'obrers d'altres indrets de l'Estat, tot i que aquest segon argument el desestima després de recollir diverses dades de les quals conclou que “el aumento de emigrantes de habla no catalana fue importante a partir de principios de siglo,

1103 Madrid, 1988-1989: 50.

1104 Madrid, 1988-1989: 61.

1105 Madrid, 1988-1989: 19.

pero no lo suficiente como para justificar por si solo un cambio tan radical contra la lengua catalana”.¹¹⁰⁶

Em sembla important tenir en compte aquí l’explicació a partir de la teoria de la diglòssia de Ferguson a què ens hem referit abans, si no com a única causa sí com una de les principals. En aquest sentit, Josep-Lluís Marfany parla també d’una certa “especialització” lingüística dins del mateix anarquisme quan explica que a començaments del segle XX, des de les pàgines de *La Huelga General*, un dels més respectats anarquistes del moment (apunta que potser Anselmo Lorenzo) explicava que escrivia regularment en català a *La Campana de Gràcia* “porque en (ella) me dirijo a lectores que no leerían sin esto nada de carácter anarquista”.¹¹⁰⁷ Segons Marfany, “l’anarquisme tenia el seu camp d’expansió natural en els obrers i els camperols federals, que ja compartien amb els llibertaris la resistència al capital i l’odi als capellans i a l’exèrcit, però els quals calia arrencar dels braços de la Circe de la política”.¹¹⁰⁸ Tal com ja hem apuntat, la premsa popular en català de l’època tenia una sèrie de característiques que no tenia la premsa anarquista en castellà, més doctrinal i seriosa. Però la barreja de les dues formes i d’altres és el que converteix *La Tramontana* en una publicació *rara avis* en els dos camps ja que, en les seves pàgines, hi conviuen textos dirigits a públics diferents, els que buscaven l’entreteniment militant i els que les llegien a la recerca de pensaments nous, públics més ideologitzats i menys: “En el seu aspecte anticlerical, que és potser el més vistent, *La Tramontana* predicava als convençuts; en canvi, en el seu aspecte antipolític, llibertari, és igual d’evident que intentava de convèncer”:¹¹⁰⁹

el doble objectiu de la revista exigia el to jocós, satíric, i familiar i això, al seu torn, donat a més el públic molt concret al qual anava adreçada, justificava, o fins i tot exigia, l’ús del català. Però la distinció funcionava també a la inversa: l’ús del català quedava restringit a aquesta mena molt especial de propaganda. La prova és que *Acracia* o *El Productor*, que eren fets per la mateixa gent, no eren en català, ni, que jo sàpiga, van publicar-hi mai res.¹¹¹⁰

Acracia sí que va publicar alguna cosa en català i precisament era un fragment del poema *La Revolució* de Lluнас. Deixant de banda l’anècdota, estem parlant d’una especialització temàtica segons la llengua en la majoria dels casos d’autors que escrivien a *La Tramontana*, una especialització que vinculava el català amb la ironia, el sarcasme, l’humor... i el castellà

1106 Madrid, 1988-1989: 35.

1107 Marfany, 1991: 111.

1108 Marfany, 1991: 111.

1109 Marfany, 1991: 112.

1110 Marfany, 1991: 112.

amb l'assaig seriós. O com resumeix Marfany en dues equacions: “anarquisme + to seriós = castellà” i “anarquisme + to jocós i familiar = català”. En els dos idiomes s'explicava el mateix, literatura d'idees anarquista, però alhora els tons eren completament diferents, tot i que no contradictoris. Així es comportaven també la majoria dels autors que publicaven a *La Tramontana*, però no Josep Lluas que, en una sola llengua, català en aquest cas, parlava tant de les diversions de les modistes com de les característiques que havia de tenir la societat l'endemà de la revolució. Quan Marfany es refereix al reusenc fa un parèntesi en la seva tesi general i afirma que:

Cal reconèixer, amb tot, que hi ha una excepció: Josep Lluas. A *La Tramontana*, Lluas hi publicava molta literatura d'aquesta mena satírico-casolana [...], però també molta propaganda seriosa i molta teoria en estil apropiadament formal, com per exemple les sèries d'articles Qüestions socials i “Los partits socialistes espanyols”, aplegades després en volum, i fins i tot, com ja és prou sabut, un poema èpic sobre “La revolució”.¹¹¹¹

f.2.9.2. Actitud lingüística militant i Països Catalans

Lluas és una excepció, queda clar. Una excepció que no segueix el patró diglòssic majoritari, tot i escriure també en castellà, ja que com diu Marfany “no establia cap mena de distinció entre l'una llengua i l'altra sobre la base del contingut i el to”.¹¹¹² I una excepció per què? Doncs perquè la seva actitud davant de l'idioma era completament meditada, pensada i, en conseqüència, havia pres una actitud activa de defensa i ús del català, tal com veurem a continuació.

La majoria d'intervencions públiques dels líders obrers catalans del moment són fetes en castellà. Els motius diglòssics ja els he explicat prou per repetir-los ara, ampliat pels ideològics i potser per la presència d'immigració castellanoparlant, tal com exposava Francisco Madrid. Els líders anarquistes parlen públicament en castellà i ho fan els oradors dels mítings lliurepensadors o de les vetllades sociològiques organitzades per societats d'oficis, tal com sovint ressenya *La Tramontana*. Marfany dóna una gran quantitat de dades en aquest sentit que contradiuen les afirmacions de Josep Termes el 1972 quan deia que “es evidente que la propaganda oral, en el mitin, se utilizó exclusivamente el catalán”.¹¹¹³ Marfany

¹¹¹¹ Marfany, 1991: 113.

¹¹¹² Marfany, 1991: 113.

¹¹¹³ Termes, 2000a: 124, nota 73.

ho nega i afirma que “Si dels militants obreristes que van escriure algun cop en català se’n pot fer una llista nominal, els que hi van parlar en públic cal buscar-los en lupa”.¹¹¹⁴

Tot i que les dades extretes del seu estudi sistemàtic deixen clar que Marfany té raó en parlar de l’ús ínfim del català en públic per parts dels obrers, no vull deixar de citar un exemple d’utilització que Termes dóna en la seva obra quan explica les intervencions en català que tingueren lloc en el Congrés Obrer de Barcelona de 1870, una trobada de caràcter estatal. Allí:

C. Bové –de las Tres Clases del Vapor–, R. Solá –de la sociedad de pintadores de Barcelona– y M. Grases –de los tejedores de algodón de Reus– hablaron en catalán, pese a la asistencia de delegados de localidades de habla castellana; Bové empezó el discurso en castellano (“en mal castellano puesto que no estoy familiarizado con este idioma”), entonces surgieron “varias voces: que hable en catalán”. [...] y Solá dijo: “hablaré en catalán porque creo que nada hay más claro”.¹¹¹⁵

Josep Lluнас, per la seva banda, prenia una actitud lingüística decidida, sovint molt més decidida que molts renaixentistes que alhora que reivindicaven el “llemosí” parlaven en castellà quan prenia la paraula en actes oficials o públics. Lluнас parla en català en públic en el I Certamen Socialista celebrat a Reus (12 de juliol de 1885), en la “vetllada socialista” per commemorar el certamen a la mateixa ciutat (11 de juliol de 1886), en els aniversaris de la Comuna del 1886 i del 1891, en el II Certamen Socialista a Barcelona (10 de novembre de 1889), en l’aniversari dels màrtirs de Chicago al Teatro Circo Barcelonés de 1890... Però segons Marfany, a banda dels moments que tenim documentats i que són aquests, la seva actitud d’ús públic del català era constant i permanent; és a dir, que sempre que prenia la paraula ho feia en la seva llengua.

En tenim un exemple destacat quan el diumenge 25 d’agost de 1895 parla en un míting de presentació de l’Associació General de Lliurepensadors al Circ Eqüestre, al costat de diverses personalitats lliurepensadores de tendències polítiques diferents, com el naturalista i posteriorment membre del Partit Radical Odón de Buen, l’esperitista Amàlia Domingo, el maçó Cristóbal Litrán o la feminista Ángeles López de Ayala. En el míting, a què ja ens hem referit en l’apartat biogràfic, es produeix un daltabaix com a conseqüència del xoc entre la intransigència monolingüe espanyola del delegat de l’autoritat i l’actitud de fermesa lingüística catalana de Lluнас. Ho explica *La Tramontana* amb tota mena de detalls i ho

1114 Marfany, 1991: 119.

1115 Termes, 2000a: 124-125.

reproduceixo en aquesta llarga cita ja que la seva actitud crec que ens dibuixa clarament el seu pensament sobre aquest tema. Segons la crònica del setmanari, Llunas:

Va sentir que pel darrere, a on hi havia el delegat de l'autoritat, el cridaven repetidament.

Va girar-se, i va topar amb el citat delegat, que li deia:

–*¡En castellano! ¡En castellano!*

–*¿Cómo en castellano?* –va replicar en Llunas.

–*Pues, que hable Vd. en castellano* –va insistir el representant del Governador.

–*¡Ah no! A mí me va mejor hablar en catalán.*

–*Pues le digo que hable Vd. en castellano.*

–*Eso ¿me lo suplica Vd. o me lo manda?*

–*Se lo mando.*

–*Pues no puede ser.*

I dirigint-se al públic va dir-li, en castellà i tot, perquè no digués l'autoritat que desobeïa un *mandato*:

–*Ciudadanos, el delegado de la autoridad me manda que hable castellano, y como siendo yo catalán y estando en Cataluña creo que nadie tiene derecho a privarme de hablar mi lengua, no me conformo y me retiro.*

L'esvalot i la protesta que va aixecar-se en sentir això el públic és d'aquells que no es poden descriure.¹¹¹⁶

Llunas deixà l'escenari, fet que provocà les protestes airades de bona part de les 10.000 persones que, segons el setmanari, assistien a l'acte. Després d'altres intervencions, Llunas tornà a parlar requerit pel públic present. Ho va fer en castellà, però només per expressar novament les mateixes idees i enfrontant-se novament a les paraules del delegat. Finalment, la seva protesta davant l'obligació de parlar en castellà s'expressà callant. A la sortida del míting, un nombrós grup d'individus demanà al director de *La Tramontana* que s'organitzés ràpidament una manifestació de protesta, però Llunas, que acabava de sortir de la presó, s'hi negà dient que ell no havia d'organitzar una manifestació “quin principal objecte és aplaudir un dels meus actes públics”.

1116 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895. Pàgina 2.

L'actitud militant de Llunas en defensa de l'ús de la llengua era ben clara, fins i tot per escrit des del començament de la seva empresa periodística. El *Pregó de La Tramontana* ja deixava clar que la tria del català com a llengua de la revista obeïa a una decisió política, no a una casualitat. Així, a l'hora de dirigir-se als futurs lectors de la publicació, els deia que *La Tramontana* no estaria escrita en castellà sinó en català i que aquesta llengua era :

la que els Xanxes i Gutiérrez
per força i a còpia d'anys
amb la seva en fan samfaina
quan ne són municipals;
la que haurien de parlar-ne
nostres savis concejals
a dins del Saló de Cent,
enlloc del xerric xerrac
que a grumolls surt de sa boca
a l'intentar perorar.¹¹¹⁷

I un cop més la tria té a veure amb el fet que no accepta ni ordres i opressions per part de ningú, una tria llibertària, ja que la llengua castellana era:

la llengua en què ens avisen
lo que hem de pagar cada any
perquè la gent de Madrid
pugui viure amb tot lo faust
que requereix als senyors
mantinguts per tants vassalls,
i llengua, per fi, que a casa
de tots los bons catalans
des de sempre sols la parlen

1117 Llunas, 1881.

només que els plats esquerdats.¹¹¹⁸

La Tramontana estigué sempre escrita en llengua catalana, “la que entendre-la a Madrid / no han volgut ara ni mai”. Llunas va justificar i guarnir la tria idiomàtica amb múltiples referències a obres de literatura popular catalana del moment –i no tan popular també–, tal com ja hem apuntat en aquest mateix estudi. Un cop donades aquestes referències, apuntà que si en lloc de dir que *La Tramontana* es dirigia a les persones que parlaven català hagués dit que es dirigia als “Catalans”, hagués volgut dir el mateix.

Ara bé, aquesta defensa de la utilització del català com a llengua pròpia no tenia res a veure amb les defenses que en feien altres periòdics “catalanistes”, com el *Setmanari Català* de Manresa, que afirmava que el català era la llengua més cristiana de totes les que es parlaven a l'Estat perquè era la que més cops havia utilitzat la mare de Déu en les seves visites a la Terra. *La Tramontana* feia sang sobre aquesta opinió en un article titulat *Ximpleres catalanistes*. Aquesta barreja entre religió cristiana i llengua catalana exasperava els redactors anarquistes, que associaven la religió a un món caduc amb el qual no volien tenir res a veure.

Cal que recordem que estem parlant de finals del segle XIX i que no és fins al 1895 que Àngel Guimerà fa el primer discurs en català en la presa de possessió de la presidència de l'Ateneu Barcelonès. *La Tramontana* n'informa els lectors en un article que porta per títol *Lo bullit a l'Ateneu* en què l'autor (l'article no va signat) es pregunta “En nom de quin dret, amb motiu de quina conveniència social o en ús de quina raó pot impedir-se dintre de l'Ateneu Barcelonès l'ús de l'idioma català?”¹¹¹⁹ i acaba acusant “La Renaixença i tots els catalanistes reaccionaris” d'haver callat quan ell mateix havia defensat l'ús públic del català en el míting lliurepensador de què hem parlat, del silenci del qual dedueix que “més que catalanistes que estimen Catalunya, són sectaris d'una idea reaccionària que voldria fer tornar els catalans a l'Edat Mitja”,¹¹²⁰ i contra això proposa que:

Nosaltres, que no som sectaris, sinó que volem la llibertat per a tothom, que no som partidaris del catalanisme, sinó del liberalisme, en nom d'aquest advoquem per l'ús de l'idioma català com a dret individual dels catalans, de la mateixa manera que un altre dia atacàrem els catalanistes que pretenguessin, per qualsevol concepte, regatejar als castellans l'ús de la seva parla dintre de Catalunya.¹¹²¹

1118 Llunas, 1881.

1119 *La Tramontana*, núm. 690, 6 de desembre de 1895. Pàgina 2.

1120 *La Tramontana*, núm. 690, 6 de desembre de 1895. Pàgina 2.

1121 *La Tramontana*, núm. 690, 6 de desembre de 1895. Pàgina 2.

Els que per Llunas eren qualificats com a “renaixentistes” també eren diglòssics a l’hora d’usar cada una de les dues llengües: el català per a la poesia i una mica de prosa i teatre; i el castellà i el llatí per a la resta. O sigui que els gèneres i les temàtiques que podríem qualificar com a “importants de veritat”, l’assaig, per exemple, les feien en castellà o en llatí. No ens hem d’estranyar, doncs, del poc ús que la llengua pròpia dels Països Catalans tenia entre els obrers anarquistes en els àmbits formals (escrit i oral públic).

Com a publicació defensora del català, el fet lingüístic definia qui era català, però davant de qui utilitzava la llengua per construir un projecte polític –i literari– que ells veien com a conservador, hi mantenien una actitud hostil. Llunas es mantingué allunyat de les “unitats” al voltant de la defensa de la llengua o del país, si aquestes passaven per paràmetres conservadors o, com diu ell, “carques”. Per això, mantingué una oposició constant també davant les propostes renaixentistes conservadores i, en canvi, la relació va prendre una nova forma de funcionar quan els anarquistes es trobaren davant d’un altre corrent literari i artístic que, per proximitat ideològica, no veien tant com a enemic: el Modernisme. Així, *La Tramontana* del 9 de desembre de 1892 anunciava que en l’*Almanac* de l’any corresponent “Observaran nostres lectors que hem adoptat una miqueta més de l’ortografia de *L’Avenç*, acceptant algunes regles per a l’accentuació [...] i algunes altres que per ara no acceptem com a definitives, perquè necessitem fer-ne millor estudi del que tenim fet fins ara”.¹¹²² Uns mesos abans, a l’agost, amb motiu de passar a imprimir *La Tramontana* als tallers de *L’Avenç* ja havien comunicat aquesta intenció dient que:

A pesar que trobem de verdadera lògica literària tota, o quasi tota, l’ortografia adoptada per *L’Avenç*, no podem seguir-lo, avui per avui, en son camí, no tant perquè no ens agradi sa innovació com per considerar que la classe de llegidors que té nostre periòdic es poc coneixedor de les elucubracions ortogràfiques, i li resultaria un verdader *maremàgnum* un canvi radical ortogràfic, que no li serviria més que de destorb per a la bona intel·ligència de l’escrit.

Això no obstant, des d’avui adoptem de l’ortografia de *L’Avenç* tot allò que resulta reconegudament avantatjós i no ens pot crear cap dificultat en la bona intel·ligència de nostres escrits.¹¹²³

Aquest apropament als modernistes i, concretament, a les seves propostes lingüístiques podem veure’l com una simple mostra de cordialitat amb la que havia passat a ser la nova

1122 *La Tramontana*, núm. 593, 9 de desembre de 1892. Pàgina 3.

1123 *La Tramontana*, núm. 575, 5 d’agost de 1892. Pàgina 3.

impremta on es feia la revista, els tallers de *L'Avenç*, tot i que també ho podem interpretar com un interès per la llengua i la millora de la seva escriptura a la qual contribuiria la visió positiva que tenia Llunas sobre el grup promotor de les noves normes per la seva postura política apropiada o, com a mínim, no enfrontada al món llibertari. Tenim algunes mostres, escadusseres i no determinants, però que cal apuntar, de les relacions i opinions positives davant dels modernistes catalans, una actitud que no trobem mai davant dels renaixentistes que ell assimilava només amb el sector més conservador del moviment. En aquest sentit cal destacar les paraules de lloança a l'article *Les noves idees del Brusí* d'Alexandre Cortada, extret de *L'Avenç* i publicat per *La Tramontana*¹¹²⁴ el març de 1893, quan diu que “No pot de més fina manera posar-se de relleu la nul·litat dels aferrats a l'antigor i a la rutina, a la vegada que induir la joventut i tot, a l'estudi de la qüestió social sense prejudicis de classe”.¹¹²⁵ En l'article a què es refereix, Cortada retreia a Maragall que quan deia que volia parlar als joves ho fes des de les pàgines d'“un diari agonitzant” com el *Brusí* alhora que li demanava que fos més atrevit, en una mostra de vitalisme modernista que *La Tramontana* lloà de manera entusiasta. Però al mateix temps, són les pàgines de *La Tramontana* les que acullen l'article *L'Avenç retrògrad*,¹¹²⁶ d'un jove Josep Aladern que respon amb un dur article una crítica a la seva obra *Impietats* publicada a les pàgines de *L'Avenç*¹¹²⁷.

Un altre cas d'aquesta relació d'amistat amb alguns dels més destacats modernistes del moment, el trobem en la demanda que fa la dona de Llunas a Massó i Torrents després de la detenció del seu marit com a conseqüència del procés repressiu que es va donar després de l'atemptat de Canvis Nou que ja he comentat.

És interessant de veure també l'àmbit territorial on es venia *La Tramontana*, que no era altre que el dels Països Catalans. Ho sabem a partir de la informació extreta de la secció *A la gàbia*, on es feia un seguiment i una denúncia pública, amb noms i cognoms, de les “rates de *La Tramontana*”; és a dir, aquells corresponsals que s'encarregaven de vendre la publicació en els seus respectius pobles i ciutats i no pagaven els enviaments, pel que els devien quantitats importants de diners i no els pagaven des de feia temps. Aquest sistema assegura que les dades són reals ja que altres, com tenir en compte els llocs d'on s'informa o des d'on estan enviades les cartes que publiquen són menys fiables, ja que poden dependre de la creativitat dels redactors de cada moment i, al mateix temps, que s'informi d'un lloc o es rebi una carta

1124 *La Tramontana*, núm. 609, 31 de març de 1893. Pàgina 2.

1125 *La Tramontana*, núm. 609, 31 de març de 1893. Pàgina 2.

1126 *La Tramontana*, núm. 517, 26 de juny de 1891. Pàgina 2.

1127 Més informació sobre aquesta polèmica a Sunyer, 2013: 275-293.

d'aquell indret no garanteix que allí es llegís *La Tramontana*. En canvi, l'enviament de paquets, que en aquest cas no es pagaven, però sí que suposem que es venien, és garantia que les dades es basen en quantitats reals i, per tant, també amb lectors i lectores.

La manca d'un arxiu corresponent a la publicació ens fa impossible saber a on es repartia de manera real el setmanari, però sí que podem saber a on es trobaven els corresponents que no pagaven les trameses i el mapa resultant inclou ciutats de tots els Països Catalans. Evidentment, trobem una majoria de “rates” al Principat (a Lleida, Falset, Balaguer, Agramunt, Malgrat, Torelló, Figueres, Valls, Cervera, Arenys de Munt, Cubells, Bellcaire, la Bisbal, Caldes, Mollet, Santa Coloma de Queralt, Vic, Picamoixons, Tivissa, Sant Feliu de Codines, Manlleu, l'Espluga de Francolí, Olot, Sant Hilari, Sant Fructuós, Sant Feliu de Codines, Tortosa, Badalona, Sant Feliu de Llobregat, Gualba, Móra d'Ebre, Polinyà, Balaguer, Vilafranca, Cornudella, Poboleda, Aitona de Segre i Terrassola), però també a les Balears (a Palma), al País Valencià (a Alacant i Benicarló) i, fins i tot, a la Catalunya del Nord (a Perpinyà). Si tenim en compte el català utilitzat per la publicació, pràcticament escrit reproduint la fonètica del català oriental peninsular, i el fet que, com a mínim en quatre localitats de fora del Principat es llegia (a Palma els deutes acumulats ens porten a afirmar que els enviaments eren d'alguns exemplars), podem afirmar que no només *La Tramontana* és la publicació obrera en català de més durada i difusió al segle XIX sinó que el seu àmbit lector eren els Països Catalans.

Existia consciència de la unitat lingüística entre els obrers? Segurament que no, tot i que queda clar que a Alacant o a Perpinyà hi havia gent que llegia setmanalment la publicació anarquista escrita en català feta a Barcelona per Llunas i l'entenia, i fora de l'espai lingüístic dels Països Catalans, com a mínim, no hi havia deutors.

f.2.9.3. L'anarquisme i la qüestió nacional

Des de les pàgines de *La Tramontana*, sovint es fa referència a la defensa de la pàtria que les doctrines nacionalistes militaristes proclamen com a base constitutiva de la nació, sobretot en èpoques convulses. I sovint s'hi fa referència de manera negativa, ja que el nacionalisme majoritari amb què s'enfrontaven els anarquistes durant el segle XIX era el nacionalisme d'estat i, concretament i de Catalunya estant, de l'Estat espanyol. La “gran excusa” de la pàtria,

sobretot en temps de guerra que és quan els estats apel·len a l'ideal patriòtic per enviar els seus ciutadans a enfrontar-se a mort contra altres ciutadans d'altres nacions, ha estat blasmada històricament per la majoria dels clàssics socialistes i anarquistes. En aquest sentit, entre els diversos exemples que podem trobar a *La Tramontana*, hi ha el d'una mobilització convocada a Madrid en contra de l'Estat francès perquè, segons els Govern espanyol, els francesos havien “insultat la Pàtria espanyola”. La resposta del setmanari anarquista és clara i concreta, en la línia del que els clàssics llibertaris han fet saber que pensen sobre pàtria, patriotes, fronteres i nacions:

El patriotisme és l'última resta de passió salvatge que li queda a l'home civilitzat.

Si teníem com a virtut el patriotisme i consideràvem enemics nostres els homes de les altres regions, hauríem d'admetre que som enemics dintre de la nació dels d'altres províncies, i considerar enemics dintre de la província els d'altres ciutats i pobles i tractar com a veritables enemics en les localitats els habitants d'altres carrers, i com a enemics acèrrims els veïns de l'escaleta i particularment els del pis del davant. [...]

Les fronteres que divideixen les nacions, fetes per la caduca diplomàcia o per la força de les armes, són artificials per naturals que semblin.

Darrere d'elles no hi ha mai l'enemic sinó el fill de mare; qui digui el contrari té els sentiments endarrerits alguns segles i és digne de ser botxí.

La Pàtria veritable és, doncs, la part del món en què un hi troba més suma de benestar: la Pàtria, per la Humanitat i pels humans, ha de ser el Món.¹¹²⁸

Queda clar el rebuig total al concepte de pàtria en aquest escrit, però també és veritat que el tema no té un sol enfocament des de les seves pàgines, i així, en l'editorial del número 222, sense deixar d'enfrontar-se al patriotisme que imposa l'Estat, *La Tramontana* defensa una altra manera d'estimar la pròpia terra que no passa per matar els enemics estrangers, una altra manera de patriotisme que parteix de la llibertat i la seva defensa, fins i tot, davant del propi govern. Així, l'article *Nostre patriotisme* proposa que “Si un govern esclavitzava sa pàtria, el primer deure del patriota és defensar-se d'aquell govern. Quant indigna i ridícul és parlar del patriotisme contra una pàtria exterior i no recordar-se de l'enemic de dintre, del capità de pirates, del govern que deshonra i tiranitzava tot el que toca!¹¹²⁹ Per això, aquest concepte i aquestes idees, desenvolupades a les pàgines del setmanari són ben diferents a les que es

1128 *La Tramontana*, núm. 120, 5 d'octubre 1883. Pàgina 4.

1129 *La Tramontana*, núm. 222, 18 de setembre de 1885. Pàgina 1.

podien llegir en qualsevol altre tipus de premsa. I, per això, també, hi podem trobar declaracions en el sentit que:

L'amor a la pàtria hauria de concretar-se a procurar cada patriota el benestar i tranquil·litat interior en primer lloc, i després a evitar la pirateria exterior.

La primera condició, la principal de totes, tal vegada l'única, per al benestar interior, és la llibertat.

El poble que no vol o no sap ser lliure és indigne d'anomenar la pàtria. No es pot, doncs, ser patriota sense enderrocar tot el que s'oposi a la llibertat dels pobles.¹¹³⁰

La Tramontana, però, no parlava només contra el nacionalisme d'estat ja que el període de publicació del setmanari coincideix amb els anys de màxima activitat del naixent catalanisme polític, un període de temps que inclou la creació del Centre Català i les Bases de Manresa, i el II Congrés Catalanista, el Memorial de Greuges, l'aparició de *Lo catalanisme* d'Almirall i la campanya contra la reforma del Codi Civil de 1889. La majoria d'aquestes fites del moviment catalanista tindran ressò en les pàgines del setmanari, tot i que de manera diversa, a vegades només amb breus i altres en forma d'articles.

Dintre de les característiques comunes amb el catalanisme del moment, a les pàgines de la revista hi trobem un evident rebuig al centralisme i a l'espoli econòmic que Catalunya patia per part de l'aparell de l'estat central, per exemple en un article en què es pregunten a l'Estat espanyol “Qui és l'amo?” i responen, provocativament, que:

L'amo a tot arreu és aquell que paga, hem dit a tot arreu i això no és veritat: a Espanya, l'amo és aquell que cobra.

Les províncies totes s'escarrassen treballant, es redueixen a viure amb el més precís, moltes d'elles passen fam, sols per mantenir enmig del luxe i de la peresa uns quants homes polítics de Madrid. I aquests homes que sense els diners de les províncies serien uns perdularis sols tenen paraules despreciatives per als provincians.

Ells, que cobren, són els amos de tots nosaltres, que paguem. Fins quan durarà això?

Fins que els provincians ens resolguem d'una vegada a fer neteja i diguem amb veu ferma als de Madrid el que cada dia diem als nostres dependents:

—Jo pago, jo mano.

1130 *La Tramontana*, núm. 222, 18 de setembre de 1885. Pàgina 1.

Siguem amos d'una vegada nosaltres mateixos.¹¹³¹

La Tramontana, però, alhora que ataca el poder centralitzador de Madrid, fa el mateix amb el de Barcelona i amb qualsevol altre. El seu atac a Madrid va dirigit a la voluntat de la capital de l'Estat de mantenir el seu poder en l'estructura de l'Estat a costa de la resta de parts d'aquest. Ara bé, cada un d'aquests poders xuclats pel central de Madrid, segons ells, fan el mateix amb el seu voltant immediat, tal com expressa una il·lustració a doble pàgina titulada “El polp de la centralització”¹¹³² publicada en el número 16 acompanyada d'un text que diu:

Lo pop gros, tot fent l'amic,
les províncies va xuclant,
i seguint el germà gran
xucla els pobles lo més xic.
Lo mitjà xucla el petit
i el més gros xucla el mitjà,
i tant cada un xuclarà
que moriran de l'enfit.¹¹³³

Per això, defensant el principi federal de la plena autonomia de les parts, de la mateixa manera que des de les pàgines de *La Tramontana* s'atacà el centralisme de Madrid, també es posicionaren contra els agregacionistes barcelonins,¹¹³⁴ amb l'alcalde Rius i Tauler al capdavant, que proposaven i van aconseguir l'absorció de tots els pobles del voltant de Barcelona i la seva incorporació a la gran ciutat com a barris. La publicació va donar suport a les mobilitzacions antiagregacionistes amb crides a la participació, portades i articles, sobretot, sobre la manifestació que es dugué a terme el 7 d'abril de 1889 argumentant que:

L'agregació no pot fer-se amb justícia sinó votant-la per sufragi universal els pobles que la vulguin, i acceptant-la, també per sufragi universal, la capital dels pobles amb qui la vulgui. Fer altra cosa és disposar dels pobles com d'un ramat de bens, i la bona teoria liberal reclama que han de passar a la història totes les institucions que disposen d'un individu o d'una entitat social sense sa expressa, espontània i decidida voluntat.

1131 *La Tramontana*, núm. 10, 16 d'abril de 1881. Pàgina 1.

1132 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgines 2-3.

1133 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgina 3.

1134 *La Tramontana*, núm. 408, 5 d'abril de 1889. Pàgines 1-2. I *La Tramontana*, núm. 409, 12 d'abril de 1889. Pàgines 1-2.

Per nosaltres, es digui Rius i Taulet, es digui Sagasta, es digui llei, es digui dimonis, comet una tirania agregant els pobles del pla de Barcelona a la capital sense la voluntat expressa i llibèrrimament manifesta de la capital i dels pobles per agregar-se mútuament.¹¹³⁵

I és que la defensa de la llibertat de les parts no està contraposada amb el pacte i la unió si aquesta és la voluntat majoritària de les parts que opten a la federació.

Partint d'aquests principis, s'entén perfectament que ni Llunas ni *La Tramontana* acceptessin mai anar junts amb la majoria dels catalanistes del seu moment, a qui veien com a membres i defensors de la classe explotadora. El refús a les propostes qualificades com a unitàries pels catalanistes conservadors rebia l'atac constant des de les pàgines anarquistes i en tenim un exemple clar a les eleccions municipals del 1893, quan la Lliga de Catalunya proposava presentar una llista única catalanista i des de les pàgines del setmanari se'ls contestà amb l'article editorial *Pegats en un banc*, del qual és interessant veure la identificació tan clara que fan entre Renaixença i catalanisme. Davant la proposta catalanista unitària feta per l'entitat dretana, l'article proclama:

Que ens manin els renaixences o els conservadors o fusionistes ens és del tot igual; que dominin en les corporacions oficials i en els organismes de l'Estat els autors de la Lliga o els de la Fulla ens té sense cuidado; que se'ns tiranitzin en nom de Barcelona o Catalunya o en nom de Madrid o Castella no ens importa gens; que portin barretina o barret de teula els que ens tinguin sota peu, tampoc ens interessa. Lo que ens convé, lo que no ens pot ser indiferent per cap concepte és suprimir tota mena de tirans.¹¹³⁶

Fins ara, hem vist clarament les opinions de *La Tramontana*, però no podem atribuir-les fil per randa a Josep Llunas, ja que cap d'aquests articles de què hem parlat es publica signat per ell, tot i que molt possiblement la línia argumental general és coincident. Llunas no signà pràcticament cap article al voltant del tema del catalanisme, ni amb el seu nom ni amb cap dels pseudònims que li he atribuït. Això m'impedeix parlar de quines eren concretament les seves postures davant un moviment que el tocava molt de prop en el seu vessant més renovador, si tenim en compte, per exemple, que el seu amic Eudald Canibell va ser membre de la Comissió Organitzadora del Congrés Catalanista de 1880; que alguns dels seus companys de viatge, com Rossend Arús, participaven del moviment, i que amb altres, com Valentí Almirall, segur que hi tenia algun tipus de relació, ja que compartien cercle d'amistats –Cels Gomis i Arús per exemple– i el *Diari Català* s'imprimí a La Academia durant un temps.

1135 *La Tramontana*, núm. 409, 12 d'abril de 1889. Pàgina 2.

1136 *La Tramontana*, núm. 600, 27 de gener de 1893. Pàgina 2.

Els únics articles que puc atribuir a Llunas en què aquest opina sobre el catalanisme són una sèrie de quatre publicats en els números del 29 al 32 del setmanari, signats amb el pseudònim Pere Pau de l'Antònia, titulats els tres primers *Tres cartes més. Explicacionarres* i *Post-data* el darrer.

Són quatre articles en forma de carta i escrits en primera persona, en què un *alter ego* de Llunas va explicant com una colla de xiquets, de la qual ell formava part, passaven les estones pels carrers de Barcelona mentre feien malifetes llançant pells de taronja al cap dels municipals i d'altra gent. Entre aquests amics n'hi havia que procedien de famílies molt pobres, com ell mateix, i d'altres “que estaven en més bona posició, perquè a casa seva tenien fàbrica o botiga”. Van ser precisament aquests darrers els qui acabaren fent carrera política, tot i compartir tots, en un primer moment, el mateix partit. Llunas, que es mirava com els seus amics anaven escalant posicions en l'àmbit social, acabà convençut que els que més cridaven sempre acabaven sent els que volien més “torró”, és a dir més poder i diners, i conclou que:

Això va demostrar-me que el món està perdut, perquè coneixia a fons i havia tractat de prop els homes d'aquella situació i sabia què podia esperar-ne.

Ben decidit, encara que amb el cor trist i el cap sota l'ala com els ocells, vaig retirar-me a casa.¹¹³⁷

Dedicat a la cria de coloms, passaren els anys i ell es mantingué decebut pels canvis que havia vist en els seus amics, que quan eren joves renegaven del poder i quan es van fer grans en van passar a formar part. Un dia, mentre es trobava a casa seva dedicant-se als coloms, va rebre una visita. Eren els antics amics vestits d'etiqueta que li venien a proposar de signar un manifest perquè, segons ells, calia “salvar la pàtria” i ell, segons les lloances que li van dedicar:

era un *puntal* que no podia faltar a l'obra de regeneració que es projectava, i tants elogis seguien fent de mi que vaig espantar-me del que m'anaven a demanar; però s'acomentaven amb poca cosa: una firma al peu d'un manifest en nom i representació de la classe obrera.¹¹³⁸

Durant els anys que no els havia vist, lluny ja del partit que havien compartit, ell havia llegit “Proudhon, Rousseau, Laménais, Marx, Saint Simon, Cabet, Fourier, Bakunin i algun altre”¹¹³⁹ i aquestes lectures l'havien convençut que no hi havia utopies en les propostes més

1137 *La Tramontana*, núm. 29, 12 d'agost de 1881. Pàgina 1.

1138 *La Tramontana*, núm. 30, 19 d'agost de 1881. Pàgina 1.

1139 *La Tramontana*, núm. 30, 19 d'agost de 1881. Pàgina 1.

agosarades i que tot era possible, si es volia. Per això, demanà que li deixessin llegir el manifest i els seus amics li digueren que és clar que sí i que el primer que hi trobaria era una crida a la classe obrera “Perquè nosaltres hem de donar-li els drets que són seus i que ningú pot negar-li sinó els reaccionaris”.¹¹⁴⁰ Els antics amics marxaren i li deixaren el manifest per llegir-lo i en fer-ho el primer que va pensar va ser “Quin retrocés!” El programa tenia alguns continguts centrals que ell mateix va resumir en els següents punts:

Guerra a la centralització de Madrid.

Guerra a les teories proudhoninanes.

Afirmar inconscientment que el progrés té límits.

Posar als núvols una somniada centralització barcelonina.

Demanar ajuda a l'obrer i no resar gens ni mica pels problemes socials.

I per fi, allargar la vida del cos corromput de la vella i demacrada societat present per mitjà d'un pal·liatiu.¹¹⁴¹

Un programa, doncs, allunyat completament de tot el que ell havia llegit i defensat des que ja no tenia com a companys aquells ara ja homes, als quals contraposava les seves idees en una mena de contesta argumentada, partint d'una primera afirmació: “És fugir del foc per caure a les brases sortir de la centralització *madrilenya* per anar a parar a la *barcelonina*”,¹¹⁴² que completava afirmant que:

És voler un petit bé al país propagar la centralització barcelonina i no és voler bé a la Humanitat deixar de voler no ja l'autonomia de l'individu, ni la del municipi, ni la de la província actual, sinó tot el més la insignificant, la microscòpica autonomia de l'Estat, és a dir, un “globulillo” d'*autonomia homeopàtica*.

El catalanisme democràtic no vol altra cosa que aquesta medicina, que tampoc ha de curar el malalt.¹¹⁴³

Quan els amics tornaren a buscar la signatura, aquesta no hi era i el vell amic els estava esperant per exposar-los les seves reflexions, unes reflexions que suposaven un dur atac al catalanisme que, segons ell, només es preocupava pel seu propi espai en el mapa i alhora no gosava aplicar les teories emancipadores més avançades possibles, sinó que optava per deixar-

1140 *La Tramontana*, núm. 30, 19 d'agost de 1881. Pàgina 1.

1141 *La Tramontana*, núm. 30, 19 d'agost de 1881. Pàgina 1.

1142 *La Tramontana*, núm. 30, 19 d'agost de 1881. Pàgina 1.

1143 *La Tramontana*, núm. 30, 19 d'agost de 1881. Pàgina 1.

ho tot en mans d'una autonomia que, segons els seus promotors, ho havia de guarir tot. Davant d'això, el protagonista els digué que “M'és impossible posar la firma sota un escrit on es neguen els principis de progrés”:

perquè el progrés no té límits i la Humanitat sempre anirà endavant. Per això, no m'accontento amb miquetes: ho vull tot, perquè almenys me'n donin un bocí. [...]

El vostre remei és local; jo el vull general. Vosaltres ordeneu una píndola pintada d'autonomia; jo trobo el remei poc eficaç. Unes fregues de tintura de iode anirien un xic millor: el cauteri no em desagradaria i una operació quirúrgica ben feta crec que posaria el malalt en condicions de curar-se.¹¹⁴⁴

Qualificades les propostes catalanistes com a insuficients, l'autor no negà rotundament el catalanisme ja que, després de fer-los la crítica i l'argumentació de per què no volia signar, va afegir que “Tot allò que sigui anar endavant ho veuré amb bons ulls, vingui d'on vingui. Quan digueu ximpleries de mal gènere dels homes i idees que vagin més enllà que vosaltres, no en faré cas i pensaré sempre que la passió treu el coneixement”.¹¹⁴⁵ Per tant, malgrat les divergències, Llunas apuntava possibilitats de trobada sempre que allò que proposés aquest moviment fes avançar la societat sencera i no fos una tornada permanent al passat o una esmena a qui proposava postures més progressistes. En aquest sentit, és interessant veure una reflexió que *La Tramontana* publica el mes d'abril de 1889 referint-se a les manifestacions catalanistes en defensa del Codi Civil català, en què per damunt de la reivindicació nacional se situa la de classe i s'expressa un clar distanciament davant unes reivindicacions que no afecten els treballadors, que no tenen herència, dient que:

La tan remenada dissolució de la família catalana amb el nou Codi Civil no obeeix més que al desig d'aguantar a Catalunya l'antiracional i antidemocràtic costum de perpetuar l'Hereu. [...] Reconeixem el dret que tenen a no veure's legislat per Castella, com nosaltres no voldríem veure nostres drets legislat per ningú; més com la gent del diner no es cuida mai del treballador, ara ens toca a nosaltres mirar-nos les raons des de la barrera.¹¹⁴⁶

I ahora no tenen en compte la reivindicació del moviment obrer internacionalista que en aquell moment defensava la desaparició de qualsevol tipus d'herència, tal com s'expressa en l'article *Dues festes catalanistes* quan es pregunten:

I doncs a la immensa majoria de catalans que no tenim per a heretar ni deixar a nostres

1144 *La Tramontana*, núm. 31, 26 d'agost de 1881. Pàgina 1

1145 *La Tramontana*, núm. 31, 26 d'agost de 1881. Pàgina 1.

1146 *La Tramontana*, núm. 409, 12 d'abril de 1889. Pàgina 2.

fills més que deutes i mals de cap, com volen que ens preocupi aquesta *destrucció* de la família catalana, si ja estem destruïts *perpètuament* des de les dents a les butxaques?, com *dimontri* hem de prendre'ns interès en les qüestions d'heretar els qui, tant si ens apliquen el dret foral com el comú com el que els doni la gana en aquesta matèria, no trobarem més herència que la de sang i llàgrimes d'un treball excessiu a canvi d'una mesquina i injusta retribució que mai deixarà garantit nostre dret a la vida?¹¹⁴⁷

Un cop més se'ns fa evident la diferència de criteri davant dels problemes que uns i altres veuen, però analitzen de manera divergent. Així, el malestar social que ells atribuïen a la manca d'autonomia de Catalunya, Llunas l'atribueix a la qüestió social, a l'explotació de l'home per l'home i a la no garantia dels drets bàsics. Les propostes de Llunas, publicades com a *Post-data* de les tres cartes en el quart article són clares, en aquest sentit, i parteixen de la desaparició dels privilegis, l'educació accessible per a tothom i un canvi de base social en què el treballador esdevingui el centre de tot i, a partir de la igualtat, es puguin aplicar “els principis sagrats de l'autonomia i el pacte”:

Associeu-vos.

Instruiu-vos i sereu forts i sereu lliures.

Comenceu associant-vos els productors de cada ofici i de cada localitat.

Establiu llaç de germanor els productors d'una localitat amb els de l'altra: els d'una nació amb els de l'altra nació. Els d'un continent amb els de l'altre continent. Els d'Europa amb els d'Amèrica i de tot arreu on aleni la Humanitat.

Agrupats tots els productors en la seva respectiva secció d'ofici, i federades aquestes seccions entre si, constituïrien la base del Municipi del futur. Federades les municipalitats entre si, poden constituir cantons o, com si diguéssim, províncies que es cuidaran d'organitzar els serveis públics d'elles mateixes, com construir carreteres, carrils, telègrafs, telèfons, conduccions d'aigües, etc., etc.

Per altra part, establerta la federació de totes les agrupacions productores d'oficis similars, regularan el canvi i facilitaran l'adquisició dels productes sense intermediari de cap mena que carregui el preu i així s'obtindran tots els productes a preu de cost.¹¹⁴⁸

És evident que uns i altres parlaven llenguatges diferents, totalment allunyats i, en moltes ocasions, enfrontats. D'altra banda, era ben lògic el desencontre dels obrers conscients amb el moviment catalanista del moment, que estava fent el pas cap a la modernització de la

1147 *La Tramontana*, núm. 407, 29 de març de 1889. Pàgina 2.

1148 *La Tramontana*, núm. 32, 2 de setembre de 1881. Pàgina 1.

mà de Valentí Almirall, però que venia en bona part d'un passat recent que Llunas qualificava com a “medievalista”, amb una valorització acrítica de la història que no tenia res a veure amb el futur i l'avenir que reclamava l'obrerisme.

És clar que aquests quatre articles a qui interpel·len i responen és al “sector progressista” del catalanisme, els membres del qual són contemporanis del de Reus i es coneixien. Però, és clar, també, que les propostes de Llunas i del moviment obrer en general buscaven no només l'autonomia de Catalunya sinó la revolució general, total i arreu, tot i trobar-se amb els catalanistes democràtics sempre que aquests coincidissin amb les seves propostes amb els obrers. Alhora, és evident que Llunas i els seus practiquen un catalanisme que coincideix plenament amb la definició utilitzada per Josep Termes per caracteritzar el moviment, tot i que en el seu moment no s'apliqués ni li apliquessin aquest qualificatiu.

f.2.9.4. Cap estat, autonomia total

Quin catalanisme és aquest que no segueix l'historicisme del sector conservador de la Renaixença, però tampoc el progressisme dels del voltant d'Almirall? En podem trobar pistes en el text que serveix d'editorial i presentació de *La Tramontana* i que es va publicar en la portada del primer número del setmanari: “Ja estic veient com més de quatre faran els següents càlculs: –Setmanari català, avançat d'idees com cap més, que deurà voler l'autonomia del municipi i que clava llenya a tot bitxo vivent, separatista segur. Maleït separatisme!” Per què maleeix el separatisme aquest primer editorial? Doncs perquè el fet de ser un setmanari “català”, avançat, defensor de l'autonomia del municipi i enfrontat a la corrupció li feia compartir característiques, reals o mitificades, amb els separatistes del moment. Però *La Tramontana* rebutjava el separatisme per la seva pròpia ideologia, que expressava a continuació dient que:

Avui que el progrés tendeix en totes les esferes de la vida humana a la creació de grans centres o entitats, nosaltres no volem pas dividir, sinó multiplicar; i obeint a aquestes idees, som més unionistes, molt més que tots els unificadors del mateix ventrell d'Espanya, ja que desitgem que s'esborrin totes les fronteres, que els noms de nació sols serveixin per designar grans regions; anhelem que tothom sia germà i volem, en una paraula, per pàtria, no només Catalunya, sinó Espanya, el món. [...] ¹¹⁴⁹

1149 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881. Pàgina 1.

El seu objectiu era esborrar totes les fronteres i, per fer-ho, ni volia ni calia passar per la creació d'una altra frontera, perquè les fronteres eren els límits dels estats i l'Estat espanyol i els estats, en general, eren considerats, al costat del capitalisme, el principal enemic a batre pels anarquistes. Per això, la mateixa paraula “separatista”, que era el nom únic que rebien els partidaris de la independència de Catalunya, no podia arribar mai a incloure els anarquistes ja que aquests precisament estaven en contra de qualsevol separació. En tenim un altre exemple a *La Tramontana* número 273, en la qual es publica una làmina que, amb el títol de “Catalunya independent”, mostra unes muralles altíssimes que separen Catalunya de la resta del món, de l'interior de les quals només sobresurten les muntanyes de Montserrat en el cim de les quals hi ha aturat el fènix de *La Renaixença*. Les portes de les muralles tenen penjat un rètol en què hi posa “No s'entra” i el verset que acompanya la il·lustració diu:

Aquesta és la trista sort
que per la pàtria somia
qui no veu que avui en dia
l'aïllament és la mort.¹¹⁵⁰

I una encara de més contundent en l'article *En la redacció d'un diari separatista*, un article en forma de diàleg amb un to hilarant en què l'autor desgrana tots els tòpics sobre els catalanistes més conservadors i alhora separatistes, i en què un jove que vol escriure en premsa separatista és acollit per un periodista veterà que li acaba recomanant “Segueixi donant llenya als castellans, i no s'oblidi de donar una *sumanta* als andalusos, i una bona repassada als gallecs, biscaïns i valencians. En una paraula, guerra a tot el que no siga català.”¹¹⁵¹

Queda clar, doncs, que res de separatisme a *La Tramontana*. Però aleshores on és la radicalitat d'aquests anarquistes que tan sovint han estat qualificats de catalanistes? O més concretament encara: quina és la seva proposta d'ordenació territorial que ens els pugui fer qualificar com a espanyolistes o com a catalanistes? En tenim un desenvolupament important en el debat que el setmanari de Lluнас manté amb *La Campana de Gràcia* a partir de la renúncia pública del setmanari republicà a les propostes federalistes. En aquest debat, Lluнас hi participa partint de les propostes federalistes de Pi i Margall i de Proudhon, que es basen en una defensa plena de l'autonomia de cada una de les unitats existents. Primer, el director de *La Tramontana* ataca el centralisme a l'Estat espanyol advertint que “Avui tothom clama contra

1150 *La Tramontana*, núm. 273, 10 de setembre de 1886. Pàgina 4.

1151 *La Tramontana*, núm. 271, 27 d'agost de 1886. Pàgina 2.

l'absorció dels centres i, en primer lloc, d'aquest Madrid, que deu tenir les butxaques foradades, perquè mai no se li acaben d'omplir. Tothom vol la descentralització, doncs tothom vol l'autonomia."¹¹⁵² Després, pregunta a *La Campana* si deixaria que algú altre tingués cura dels seus negocis i ho compara amb l'autonomia que reclamen els pobles:

Que digui la mateixa *Campana*, no li agrada l'autonomia? Estaria gaire contenta si qualsevol altre es cuidés dels negocis d'ella? Segurament que no. Doncs més motius tenen els pobles per a ser amants de l'autonomia, ja que amb la intervenció sempre enfarfegada i impertinent del poder central no fan més que suar sang i aigua, pagar contribucions i veure's eternament faltades de camins, carreteres i canals que haurien de portar el benestar relatiu al qual tothom té dret, mentre es guanyi les queixalades.¹¹⁵³

És clar que, si abans, quan es referia al centralisme, parlava de Madrid i situava, per tant, la seva teorització a l'Estat espanyol, ara, quan fa referència als pobles que reclamen la seva autonomia, hi inclou Catalunya. I si entenem això, sembla fàcil entendre el darrer paràgraf d'aquesta argumentació en què afirma que:

Cap home –en el dret natural–, és més que un altre i no hi ha res que pugui obligar-lo a res, mentre no ataqüi l'autonomia i drets dels altres; perquè, ja és sabut que la llibertat i els drets de l'un acaben allà on comencen els de l'altre. Fórmula progressiva i preciosa. Manifestació pràctica del gran principi lliberal de l'*Autonomia*!¹¹⁵⁴

Per això, hi ha un catalanisme possible per als obrers, basat en el respecte a l'autonomia, en el respecte als individus, en no predicar l'odi entre les persones siguin d'on siguin i que aplica els seus principis d'autonomia, d'independència, arreu. És el que *La Tramontana* qualifica com a “catalanisme sensat” i que caracteritzava dient que:

El catalanisme sensat, digne, il·lustrat, amb veritable raó de ser, no pot ser altre que el que vol la independència catalana igual que la de Castella, la d'Andalusia i la de tot arreu, no tan sols d'Espanya sinó la de tot el món civilitzat, perquè en resulti la fraternitat universal en tota la família humana, i no aquestes predicacions d'odis patrioters que ens volen fer odiar el francès, rus o alemany per no ser espanyol, el castellà per no ser català, el de la província de Tarragona o de Lleida per no ser de la de Barcelona, els pobles per no ser ciutats, els del carrer tal per no ser del carrer qual, ressuscitant les ja passades rivalitats de pobles veïns, de la

1152 *La Tramontana*, núm. 19, 10 de juny de 1881. Pàgines 1-2.

1153 *La Tramontana*, núm. 19, 10 de juny de 1881. Pàgines 1-2.

1154 *La Tramontana*, núm. 19, 10 de juny de 1881. Pàgines 1-2.

Barceloneta amb Barcelona i de *cendrosos i lleons*, que tant donaven per fer fa quaranta anys en els cops de pedra de la quitxalla de Barcelona.¹¹⁵⁵

1155 *La Tramontana*, núm. 581, 16 de setembre de 1892. Pàgina 2.

g. Teòric, poeta i narrador

g. Teòric, poeta i narrador

g.1. Les teories estètiques literàries

g.1.1. Estètiques anarquistes en el 'període clàssic'

Entre les diverses teories i pràctiques que, durant la història de la humanitat, han defensat i preconitzat conceptes com la llibertat, la igualtat i la solidaritat, l'anarquisme és una de les més difícils d'establir com a pràctica i teoria si no delimitem de forma clara els contorns que en volem estudiar.

Per fer-ho, podem partir del supòsit que la lluita per la llibertat, la igualtat i la fraternitat totals és quelcom que s'ha donat al llarg de tota la història de la humanitat, que les lluites contra les opressions i les diverses formes de poder són presents sempre al llarg de la història i no s'entén un passat humà sense algú que aixequés la bandera de la lluita per una societat més justa. Hi ha molts exemples que ens podrien servir per construir i justificar aquesta opinió i, realment, poques objeccions podríem fer a qui ens els donés.

Ara bé, l'anarquisme com l'entenem actualment, com a teoria i pràctica polítiques, com a moviment que nega el poder o aposta per la seva pràctica desaparició, pot explicar-se també a partir d'una genealogia clara i precisa que no abasta totes les lluites per l'emancipació humana sinó només aquelles que, partint dels pensaments socialistes, reclamen l'entesa entre un model social solidari i un individu lliure de qualsevol imposició i autoritat. Aquestes teories i pràctiques tenen el seu inici al segle XIX amb l'obra de Proudhon, tot i que abans d'ell podem detectar alguns precedents en autors com Godwin, i finalitzen en el que s'anomena "període clàssic" de l'anarquisme, segons la periodització utilitzada per Félix García Moriyón¹¹⁵⁶, el maig de 1937 als carrers de Barcelona. Partint de terrenys comuns, cal dir que allò que uneix tots els anarquistes de tots els moments històrics és el rebuig a l'autoritat i una definició clàssica en aquest sentit seria la que va fer Sébastien Faure a la seva *Sintesi anarquista*¹¹⁵⁷ i que podríem prendre com a punt de referència, en el sentit que és

1156 García, 2001.

1157 Faure, 2013.

anarquista aquell que lluita per acabar amb el principi d'autoritat, tot i que cada autor i cada pràctica en cada moment concret hi afegirà la seva pròpia concreció.

Com qualsevol moviment polític que vol canviar el món des de la base i de forma radical, en la seva totalitat, l'anarquisme desenvolupà també unes formes estètiques i culturals concretes i definides. Per definir i caracteritzar què és l'estètica llibertària resulta interessant tenir en compte les paraules que utilitza Ignacio Henares en el seu estudi *Estética contemporánea y pensamiento libertario* quan diu que “Al hablar de estética anarquista aludimos a una realidad ideológica bastante plural, cuyo desarrollo se produce en un período cronológico extraordinariamente extenso (...) El fruto esencial del mismo se define por una bipolaridad decididamente antiautoritaria.”¹¹⁵⁸ L'autor insisteix, crec que encertadament, en la unió dins del pensament i les pràctiques llibertàries de dos extrems que poden semblar inconciliables “como pueden ser el individualismo irreductible, soportado sobre una defensa a ultranza de la teoría de la creatividad humana, y, por otro lado, la idea de que la estética ha de ser expresión de la sensibilidad colectiva”.¹¹⁵⁹

En aquest apartat he extret algunes de les característiques de l'estètica anarquista a partir dels textos dels diversos autors que hi estudio tot i que és important tenir en compte que es tracta, en molts dels casos, d'estètiques no tancades que sovint, a banda de tot el que n'exposo, s'expressen de formes diverses, a vegades fins i tot de forma contradictòria amb el que aquí resumeixo. No és cap disculpa sinó una norma de les teories i pràctiques llibertàries que cal tenir en compte també a un text que com aquest les vol explicar en l'àmbit de les estètica literària.

g.1.1.1. Proudhon i Tolstoi / Godwin

El primer teòric polític que es declara anarquista en un escrit és Pierre-Joseph Proudhon, que al 1840 a la seva obra *Què és la propietat?* es va qualificar com a tal. En aquell moment, la paraula només tenia un significat negatiu i pejoratiu, pel que la seva actitud desafiant és més que evident quan diu:

—¿Qué forma de gobierno es preferible?

1158 Henares, 1995: 11.

1159 Henares, 1995: 11-12.

–¿Y aún me lo preguntáis -contestará inmediatamente cualquiera de mis jóvenes lectores.

–¿No sois republicanos?

–Republicano soy, en efecto, pero esta palabra no precisa nada. *Res pública* es la cosa pública, y por esto quien ame la cosa pública, bajo cualquier forma de gobierno, puede llamarse republicano. Los reyes también son republicanos.

–¿Sois entonces demócrata?

–No.

[...] –¿Qué sois entonces?

–Soy anarquista.¹¹⁶⁰

André Rezler, a *La estética anarquista*, un dels textos que més clarament ha condensat les idees sobre estètica dels anarquistes, ens informa resumidament del pensament artístic del teòric francès. Partint del fet evident –de què ja va parlar Hegel- que, cada cop més, l'art i la vida se separen en compartiments tancats, Proudhon apunta possibles camins de solució per fer desaparèixer aquest distanciament i especialització que ell veu com a problema i que allunya cada dia més la creació artística de la societat que la fa possible fins al punt que el filòsof alemany arriba a teoritzar la mort de l'art. Proudhon preveu una clara funció per al socialisme en aquest terreny. Aquesta li vindria donada pel fet que “Todas las tradiciones están gastadas, todas las creencias abolidas (...); por el contrario, el nuevo programa (el socialismo) no está aún hecho, quiero decir que no ha entrado en la conciencia de las masas.”¹¹⁶¹.

Malgrat això, no renuncia totalment al que fins aquell moment hi havia hagut si és que algun nou creador pot utilitzar-ho tan bonament com pugui. Aquest pensament, específicament aplicat a l'àmbit de la creació literària, comportaria que:

De acuerdo con la ley del desarrollo literario, es cuestión de principio que toda creación del espíritu, en verso y en prosa, pertenece, como la lengua, a título de materia prima, a los escritores subsecuentes, todos los cuales tienen el derecho de asimilar las creaciones de sus precursores, tanto en el fondo como en su forma, y de utilizarlas *ad libitum* en sus composiciones¹¹⁶²

1160 Proudhon, 2010: 266-267.

1161 Reszler, 2005: 21.

1162 Reszler, 2005: 29.

Ell mateix apunta dues vies per tirar endavant aquesta idea que el socialisme pot suposar un camí nou i revitalitzador per a l'art:

Puede buscar su “sostén”, su “condición”, en lo desconocido; pero puede también regenerarse volviendo a la inspiración original de todo arte auténticamente popular. (...) La Revolución es a la vez la realización paso a paso de lo desconocido (de ahí su culto al movimiento) y la recreación de formas sociales que ya habían existido en el pasado de la humanidad.¹¹⁶³

Aquest és un concepte bàsic, ja que Proudhon proposa un art que retorni al poble amb formes que ja havien existit, una idea que lliga plenament amb la utilització de la literatura popular i de les formes d'aquesta literatura per construir la nova literatura, d'una banda mirant allò conegut i de l'altra construint un nou art cap al desconegut, obert. El mateix Proudhon ens aclareix les seves intencions quan parla de la necessitat de fer desaparèixer el concepte d'artista i el d'obra d'art. A l'art que és producte de la història, Proudhon hi oposa un “art en situació” nascut de l'esperit viu de la col·lectivitat. Rebutja així el “gran artista” en dir que “En el pensamiento de la república, la idea de los grandes hombres es pues un contrasentido; su desaparición será una de las ventajas de nuestra liberación.”¹¹⁶⁴ Allò que vindrà després d'aquest canvi no és clar què serà però sí que ho és que “El arte nuevo no será ya la expresión del alma individual, sino la obra de una comunidad de hombres que disfruten libremente de sus facultades creadoras”.¹¹⁶⁵

Les mateixes idees les veiem aparèixer en un altre autor de la mateixa època, el novel·lista rus Lleó Tolstoi. A la seva obra *Què és l'art*,¹¹⁶⁶ l'escriptor rus, partidari de l'abolició de la propietat i alhora profundament cristià, estableix la mateixa diferència entre l'art del poble i l'art de les elits:

El arte del porvenir no será obra de artistas profesionales que tengan una actividad artística remunerada, y que no tengan más que esa. El arte del porvenir será obra de todos los hombres, salidos del pueblo, que se consagrarán a esta actividad cuando sientan la necesidad.¹¹⁶⁷

Tolstoi, alhora, veu un treballador en l'artista i per això l'artista especialitzat és proscrit de la seva república alhora que és abolit el preu comercial del producte artístic. El nou art que

1163 Reszler, 2005: 23.

1164 Reszler, 2005: 24.

1165 Reszler, 2005: 27.

1166 Tolstoi es pot llegir en paper i en castellà (Tolstoi, 2007).

1167 Reszler, 2005: 34.

s'ha de produir el proposa allunyat del concepte de bellesa, de tot allò superflu, de la manca de sentit i de qualsevol complicació innecessària. Coincideix amb la idea de Plató de desterrar els poetes i els artistes de la República, que sembla ser un dels punts de trobada d'aquestes teories, alhora que s'albira un nou art que arriba amb la nova societat anarquista que s'està preparant.

De fet, ja l'any 1793, un autor com William Godwin, a la seva obra *Enquesta sobre la justícia política*,¹¹⁶⁸ havia parlat en termes molt semblants dels mateixos temes, però en aquell moment encara no hi havia el coixí per a les seves idees que podia suposar, ja al segle XIX, l'aparició de l'anarquisme organitzat i teoritzat. Godwin no era anarquista, tot i que exercí una influència determinant en autors com Proudhon, Bakunin i Kropotkin. Quan parla de l'art del seu moment es pregunta, en un exercici de gran lucidesa, si l'obra d'art no és el mateix que l'Estat o la propietat privada, és a dir una manifestació d'autoritat. Godwin parla d'un art dominador, però no aïllat de la societat que el crea, “que impone su verdad o su falsedad y, (...) el presentimiento de un arte nuevo que liberará al artista latente en el hombre y pondrá los valores de la espontaneidad y de la imaginación en el centro de la aventura estética.”¹¹⁶⁹

I com en molts altres, si bé la crítica al seu present i com s'hi ha arribat és clara i contundent, és ben clar també que el camí és l'única seguretat que els artistes es troben després, un camí d'aventura estètica sense línies contínues ni semàfors vermells, o com diu Ignacio Henares quan parla de Godwin, “Una aventura estética cuyo fin y cuyos resultados son imprevisibles, ilimitados, pero siempre confusamente concebidos.”¹¹⁷⁰

g.1.1.2. Bakunin

Les idees estètiques d'un altre dels grans referents anarquistes, Mijaíl Bakunin, cal buscar-les en multitud de fullets, escrits i cartes disperses que va anar deixant escampats al llarg dels anys, ja que la seva pròpia vida li va impedir de crear un corpus teòric ordenat en què també desenvolupés un tema que, per altra banda, va tractar de forma fragmentària en textos diversos. Fugint d'aquí cap a allà, de la presó a la revolució més propera o estenent les seves

1168 Godwin, 1986.

1169 Reszler, 2005: 9.

1170 Henares, 1995: 13.

idees antiautoritàries arreu, Bakunin representa una de les trajectòries vitals més d'acord amb les idees que defensava que es poden trobar en la història europea recent.

Per a nosaltres, les seves idees resulten especialment interessants si tenim en compte la relació ideològica i orgànica que Llunas i el seu voltant més proper hi van tenir al llarg de les primeres etapes organitzatives de l'internacionalisme català i estatal, sobretot en els anys de la Federació de la Regió Espanyola de l'AIT. En un principi, podríem dir que les idees que tenia Bakunin sobre art poc tenen a veure amb les que el mateix Llunas defensa o fins i tot aplica a la seva pròpia obra, però en aquest allunyament també hi podem percebre una actitud de tria diferent i adequada a un context de què Bakunin no disposava.

L'anarquista rus defensa en els seus textos un art que bàsicament sigui lliure, no supeditat a cap causa, ni tan sols a l'anarquista, que serveixi a la gent per reintegrar-la a una vida social que la modernitat està fent desaparèixer, ja que segons ell, "Al hombre amenazado por el poder enajenante del mundo moderno, sólo el arte puede mostrarle la imagen de la plenitud que le había sido sustraída, y devolverle el sentido a la vida".¹¹⁷¹

Un cop més, trobem en el teòric anarquista la confiança en un art que reintegri l'individu a la societat a la qual pertany alhora que no el supediti a cap poder, amb una intenció total de llibertat. El mateix Bakunin parla d'ell i de l'anarquisme com a Satanàs enfront d'un Marx que, des del socialisme autoritari, cada dia es creu més Déu, més creador de sistemes, del que ha de ser el nou sistema. Bakunin pensa que la feina que ha de fer l'art del seu moment és el trencament de l'ordre, la revolució, la destrucció del món que els oprimeix. És en aquest sentit que en una coneguda carta enviada al tsar rus, Bakunin deixa clar que els anarquistes no són els encarregats de la construcció de la societat futura sinó que la seva missió en aquell moment era l'acció, la revolució: "Nuestra misión es destruir: otros hombres construirán, otros mejores que nosotros, más inteligentes y más libres."¹¹⁷²

En un món en què la destrucció s'apunta que pot ser gran, Bakunin també diu que no a un art militant i creu que la seva funció, la que encara accepta, és la que testimonii el dret a la passió de les persones, el dret a l'acció. Reszler diu que "Bakunin no cree en el poder revolucionario de un arte "comprometido". No es el artista quien debe cambiar las estructuras de la sociedad. (...) No podía construirse un mundo nuevo con los elementos de un mundo gastado."¹¹⁷³

1171 Reszler, 2005: 35.

1172 Reszler, 2005: 37.

1173 Reszler, 2005: 40.

El revolucionari rus, però, sí que s'arreglera al costat d'un art de la massa enfront del d'una minoria, per això ataca el Romanticisme, que segons ell és individualista alhora que defensa els interessos de classe de la minoria artística que participa del moviment. L'atac contra l'individualisme romàntic és explícit en alguns dels seus textos, situat en un context més ampli de crítica general a la modernitat que alhora demana la desaparició de la figura del creador posat dalt del pedestal per retornar al poble aquest procés creador, alhora que pren com a base de l'art el moment de la creació i no l'obra d'art ja acabada.

Bakunin té ben clara quina ha estat la funció de l'artista fins aleshores i, tot i que no li demana que construeixi la societat que ve, sí que té ben clar que:

Artistas, profesores y sacerdotes, académicos... se hicieron instrumentos de miseria y depresión... Los artistas... se convirtieron en auxiliares naturales del sacerdocio y del despotismo contra la libertad de los pueblos. Ministros de la corrupción, profesores de la voluptuosidad, agentes de la prostitución, ellos enseñaron a las masas a soportar su indignidad y su indigencia por la contemplación de sus maravillas.¹¹⁷⁴

Tot i aquesta crítica, mai no deixa de lloar el "gran artista" i la "gran obra", sobretot pel que fa a la música i als dos genis que més admira, Beethoven, de qui afirma que si el món s'acabés del tot caldria salvar-ne la novena simfonia, i Wagner, amb qui durant la seva joventut comparteix ideologia i pràctiques revolucionàries.

g.1.1.3. Wagner

Un altre dels més destacats teòrics sobre l'art revolucionari i que entra completament en el llistat de pensadors de les estètiques anarquistes, és Richard Wagner. És precisament Wagner qui ordena les idees i les relliga en aquest munt de propostes una mica desballestades que Bakunin esbossava però no acabava de formular d'una forma ordenada.

El músic alemany, el 1848, des de Dresde i a la seva obra teòrica *L'art i la revolució*¹¹⁷⁵ afirma que veu l'art com una realitat revolucionària i malgrat que ataca les teories i doctrines socialistes declara que la nova societat humana que ell desitja només es pot aconseguir si l'art uneix els ideals de la revolució que s'apropa. En la seva següent obra, *L'obra d'art del*

1174 Reszler, 2005: 47.

1175 Wagner, 1909.

futur,¹¹⁷⁶ estableix moltes de les bases de les estètiques anarquistes, moltes de les quals va aplicar després a les seves pròpies obres.

Si Bakunin parlava de la destrucció d'un món caduc com a objectiu bàsic de l'art, no específicament sinó perquè era el que passaria i no planteja escenaris futurs, Wagner ja s'atreveix a parlar de l'art que vindrà després i aquest, segons les seves pròpies opinions, només pot ser creació de la col·lectivitat:

En el porvenir, el arte será de nuevo obra de la colectividad. Pero antes el hombre deberá recuperar, renegando de dos milenios de cultura “filosófica”, el gusto por la naturaleza y la simplicidad de las costumbres. Entonces, cada hombre será un artista; cada uno participará de la elaboración del *drama*.¹¹⁷⁷

És amb Wagner que l'obra d'art passa a tenir un sentit plenament polític i social, d'una forma que pren tanta importància com en té la part estètica. Aquest és l'art anarquista explícit en les seves teories, l'art del poble, per al poble i fet pel poble. Reszler afirma que “Esta triple exigencia es la garantía de su fe anarquista: el arte podría ser la expresión del alma popular, podría estar al servicio del pueblo –ser *del* pueblo y *para* el pueblo- pero si no es una creación *por* el pueblo, no trascenderá sus límites actuales.”¹¹⁷⁸

g.1.1.4. Kropotkin

L'últim dels teòrics anarquistes que es va pronunciar sobre art i que ens interessa per a aquest treball per les dates de les seves teoritzacions és Kropotkin. Al contrari que Bakunin, l'obra escrita del príncep Piotr Kropotkin té una estructura plenament pensada i clara, pel que la seva sistematització també resulta més fàcil d'estudiar.

L'autor coincideix amb Bakunin a l'hora d'establir la importància de la pràctica revolucionària com a moment central de la creació, donant la màxima importància a la lluita per destruir la vella societat, però alhora donant també importància als artistes contemporanis en aquesta lluita. Kropotkin planteja el compromís de l'artista i a *Paraules d'un rebel*, parla als artistes com a treballadors que són i els diu: “Vosotros, poetas, pintores, escultores,

1176 Wagner, 2000.

1177 Reszler, 2005: 50.

1178 Reszler, 2005: 50.

músicos, si habéis comprendido vuestra verdadera misión y los intereses del arte en sí mismo, venid pues a poner vuestra pluma, vuestro buril, al servicio de la revolución.”¹¹⁷⁹

I quin és l'ideal d'art que es busca? En Kropotkin, aquest art troba un referent clar en la catedral gòtica. La catedral és per a ell un símbol -més enllà de l'opressió que la ideologia que la va crear pugui representar- en què tot el poble artista es mou amb un mateix ideal, en què els individus experimenten la seva creació lliure de forma complementària, amb un motor que és una idea comuna associada a la mateixa societat que la crea. Una de les idees motor de l'Edat Mitjana era l'ideal de la “ciutat”, mentre que la idea que proposa Kropotkin és l'ideal de la “federació”, que possibilitarà una societat sense control des de dalt basada en la lliure associació dels individus i dels grups.

En una sèrie de nou conferències sobre literatura russa que fa el 1901 al Lowell Institute de Boston,¹¹⁸⁰ Kropotkin explica la història de la literatura russa del segle XIX en funció de la idea que movia els seus autors i busca el valor estètic de les obres en la seva significació filosòfica i social. L'art que demana ha de dedicar-se a l'ideal i no només a explicar com és la societat actual, per això rebutja el Realisme com a moviment i proposta estètica i, evidentment, també i sobretot, el naturalisme de Zola.

La societat anarquista que dibuixa a *La conquesta del pa* ens aclareix quina és la funció que preveu per a l'art a la societat futura. El treball ha d'ocupar com a màxim quatre hores al dia en la vida de les persones fins als quaranta-cinc anys i, per tant, l'ésser humà, tots els éssers humans, podran dedicar la resta del dia a “satisfer les seves necessitats artístiques i científiques”. D'aquesta intenció sorgirà la substitució de l'artista mercenari pel creador sortit del poble que genera i acorda els seus impulsos creatius en comunió amb el poble “por vías muy distintas de la vieja concepción del artista genial, idea que decae ante la afirmación del derecho de todo individuo a gozar y crear obras artísticas, devolviendo el arte a sus raíces populares.”¹¹⁸¹

g.1.1.5. Característiques generals

1179 Reszler, 2005: 54.

1180 Kropotkin, 2014.

1181 Henares, 1995: 13.

Més enllà de les particularitats que, malgrat la simplificació d'aquesta aproximació a algunes de les teoritzacions estètiques anarquistes, hem pogut observar que hi ha una sèrie d'idees que circulen per les obres d'aquests escriptors que ens poden resultar aclaridores per establir què podem entendre com a estètica anarquista o llibertària.

L'art vist pels teòrics de què hem parlat té més a veure amb una experiència que amb una "obra d'art" acabada, un concepte del qual gairebé no en parlen i quan ho fan és en sentit negatiu. Alguns d'aquests autors, malgrat la seva influència, no formulen teories completes i tancades i els seus pensaments en algunes ocasions no acaben de lligar tot i que tampoc resulten contradictoris. En la majoria dels casos, la seva intenció és fer desaparèixer la separació existent entre l'art i la vida, alhora que el doten d'una idea motora que en aquest cas és el socialisme, l'anarquisme, la revolució... Alhora, en la majoria dels casos no conceben l'artista com un ésser especial tocat per cap do màgic o especial i, tot i que no li demanen que faci un art militant, sí que li proposen que passi a formar part de la nova classe emergent que té la llibertat creativa total i col·lectiva com a trets definitoris. Com a conseqüència d'aquesta baixada del pedestal dels artistes, la societat sencera és proposada com a creadora d'art, d'un art evidentment fet pel poble.

En diversos casos, també, hi trobem una valoració del món popular i tradicional, tot i que pugui semblar contradictori. Ho explica Reszler quan parla de l'obra total (Gesamtkunstwerk) defensada per Wagner dient que: "El pensamiento de Wagner –como el de Proudhon, Kropotkin, Sorel- es revolucionario y "reaccionario"; reaccionario en el sentido que Nietzsche habla de "reacción que es progreso", montada como está sobre el eje creador de una sociedad sin clases, libre e igualitaria."¹¹⁸²

Tots els autors tenen clara la dimensió política i social que ha d'acompanyar l'estètica en qualsevol procés creatiu. Així, defensen que en cada individu hi ha un creador, pel que el concepte d'"artista" també ha de desaparèixer en el sentit que la paraula s'utilitzava fins aleshores. En definitiva i utilitzant una frase bastant repetida però molt clara i concisa, l'art ha de ser sempre *de i per al* poble però alhora també ha de ser fet *pel* poble.

g.1.2. Teories de la literatura obrerista de Josep Lluнас

1182 Reszler, 2005: 51.

g.1.2.1. El col·lectivisme, cap a la revolució per la cultura

Per entendre les característiques de la proposta estètica de Josep Lluas, un cop fet el repàs de les estètiques llibertàries en què el podem situar, ens cal entendre el seu context ideològic concret, els pensaments polítics que acollien les seves propostes estètiques. Per a això, és bàsic conèixer les característiques de l'anarquisme col·lectivista pel que fa als seus plantejaments estètics i culturals.

El referent primer d'aquest corrent llibertari cal buscar-lo en Bakunin. Mikhail Bakunin parteix de les idees de Proudhon i situa el treball com a centre de l'ordre econòmic que ha de substituir el capitalisme; per això els productors tenen tanta importància tant en el procés revolucionari cap a l'emancipació com en la societat que es planteja construir. Bakunin exposa el seu pensament col·lectivista a partir de les anomenades tesis de Berna de 1869, presentades en el II Congrés de la Lliga per la Pau i la Llibertat. En són els centres ideològics la llibertat i la justícia com a finalitat i mètodes per aconseguir un món sense explotació; per tant, amb un camí que passa per la col·lectivització de la terra i dels mitjans de producció, alhora que per l'abolició del dret d'herència.

Totes aquestes idees són difoses per l'Aliança de la Democràcia Socialista, l'organització secreta que Bakunin crea alhora que participa en l'AIT. Als Països Catalans, són les tesis de Bakunin les que arriben com a pròpies de l'AIT, difoses bàsicament pel grup de La Academia, al qual pertany Lluas. Max Nettlau reconeix la importància dels textos i teories de Lluas quan diu que els seus escrits són l'elaboració més conseqüent de les tesis de 1869-1870.¹¹⁸³ L'autor català té sempre molt clar que un dels objectius de l'organització federativa, teoritzada per Proudhon i per Pi i Margall, és la instrucció i l'educació de la classe treballadora, un dels principals mitjans per assolir la revolució. És en aquest sentit que hem d'entendre la seva feina al capdavant de l'Ateneu Català de la Classe Obrera i la defensa a ultrança de la cultura com a base per a qualsevol temptativa revolucionària.

La tasca educativa i culturalitzadora dels internacionalistes, segons les resolucions dels congressos obrers de Barcelona, el 1881, i de Sevilla, el 1882, segueix tres vessants, tal com explica Jordi Piqué a *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme*.¹¹⁸⁴ D'una banda hi ha l'impuls a la constitució i la mateixa creació d'escoles laiques per tal de propagar un

1183 Nettlau, 1978: 149.

1184 Piqué, 1989: 34-35.

ensenyament “científic”, allunyat de l'Església i de les seves escoles basades en la superstició i contraposades a la raó. En segon lloc, trobem una defensa aferrissada de les vuit hores de treball a partir del congrés de 1882, que “sembla obeir més a la necessitat de temps per a la instrucció de l'obrer que a una reivindicació purament reformista”.¹¹⁸⁵ Finalment, i és aquest el vessant que més ens interessa ara, hi ha la propaganda de l'ideal anarquista i la seva difusió. Llunas té ben clar, fins i tot quan el 1892 a *Los partidos socialistas españoles* proposa la creació d'un partit anarquista, que:

El campo de batalla del anarquismo, ínterin se espera la Revolución social, tendría que ser la pluma, la palabra y el ejemplo, a fin de organizar poderosas fuerzas para el día que fuese necesario su empleo en la transformación de la sociedad, poniendo siempre y en todas partes de relieve la injusticia de la base social hoy imperante y la indispensable necesidad de transformarla.¹¹⁸⁶

Per tant, la cultura i l'educació són el centre del seu sistema de pensament. La feina feta en aquest sentit per l'anarquisme, per l'obrerisme organitzat, és immensa. Piqué quantifica l'esforç propagandístic dels anys 1881 i 1882 en els àmbits obrers de l'Estat espanyol i diu que “va ser calculat en el Congrés Regional del 1882 en dos milions d'exemplars de setmanaris, cent mil volums publicats, vint-i-tres congressos i milers d'assemblees públiques”.¹¹⁸⁷ Realment, el volum de textos i la tasca cultural és impressionant, més encara si tenim en compte que es feia en un moment en què bona part dels obrers eren analfabets.

Per al col·lectivisme és importantíssima la cultura, una forma de fer la revolució continuada que lliga perfectament amb la seva visió sobre el fet que més enllà del dia de la revolució, de l'enderrocament de l'Estat que defensen com qualssevol altres anarquistes, la societat no canviarà radicalment de cop i volta en relació amb la que hi havia abans si no se situa en el centre de l'interès de les persones la cultura en un sentit ampli de la paraula. El col·lectivisme s'allunya també en aquest punt de l'anarcocomunisme, que pensa que la destrucció del vell món alliberarà la gent gairebé de cop i, per tant, l'endemà de la revolució la majoria de les persones i les seves relacions canviaran radicalment. Llunas defensa aquí també les tesis col·lectivistes i afirma que la destrucció de l'Estat per si mateixa no suposarà un canvi en les relacions socials que el seu domini en mans de la classe burgesa ha creat:

Atacar sólo al Estado es atacar el efecto, y éste jamás modifica la causa. Precisa, pues, atacar, atajar, modificar, destruir la causa, y por ella cesarán los efectos. Por esto hay que

1185 Piqué, 1989: 34.

1186 Llunas, 1892: 13.

1187 Piqué, 1989: 35.

producir antes la revolución intelectual que la material; por esto hay que llenar la extensa línea de combate que burguesía, clero, nobleza, autoridad, etc., nos presentan.¹¹⁸⁸

Aquestes idees són aplicables i aplicades des del mateix procés revolucionari que ha de partir de la substitució gradual, però alhora radical, és a dir total, de les idees conservadores pròpies de la seva societat. El reusenc ho resumeix amb la contraposició entre el vell món i el nou que pretenen construir utilitzant la palanca cultural:

Que la revolución intelectual ha de preceder la material para que ésta sea fuente de bienestar y de adelanto positivo, no cabe duda. Hállase en el presente en implacable guerra el pasado y el porvenir, manifestándose por los ataques del espiritualismo contra el positivismo, de la autoridad contra la libertad, de la reacción contra la revolución, de la rutina y el empirismo contra la sociología; en una palabra, el mundo viejo que se va contra el mundo nuevo que viene.¹¹⁸⁹

g.1.2.2. Les propostes de Josep Llunas

Josep Llunas va desenvolupar una estètica que ell volia popular amb un evident contingut social, crític i propositiu. Aquesta estètica va ser meditada, pensada, explicada i tornada a explicar en diversos textos. Així, al llarg de la seva vida, una part de la seva obra teòrica, al costat d'escrits sobre l'organització obrera, el pensament anarquista i de crítica social, tracta precisament sobre com havia de ser i quines característiques havia de tenir la que ell anomenava "literatura obrerista", quins continguts havia d'incloure i per què havia de ser com ell proposava. L'autor esbossa en els seus textos un programa clar per aconseguir l'hegemonia cultural per a la classe obrera com a part d'un programa revolucionari total que pretenia subvertir l'ordre establert i construir-ne un altre de ben diferent. Es tracta, per tant, d'un programa revolucionari en què la cultura n'és un dels motors principals.

Els textos en què Llunas desenvolupa aquestes propostes estètiques de caràcter teòric són diversos, però bàsicament es concreten en el *Pregó*¹¹⁹⁰ de *La Tramontana*, que sortí a la llum pública el 12 de febrer de 1881 i que ja he comentat¹¹⁹¹ en aquest estudi; el discurs d'obertura del I Certamen Socialista de Reus el 12 de juliol de 1885; i el pròleg a la novel·la

1188 Llunas, 1893: 10.

1189 Llunas, 1893: 9.

1190 Llunas, 1881.

1191 A l'apartat "e" dedicat a l'anàlisi de *La Tramontana*.

Justo Vives d'Anselmo Lorenzo publicada l'1 de Maig de 1893, titulat precisament *Literatura obrerista*.¹¹⁹² Aquesta estètica, és clar, s'evidencia en els seus propis textos, sobretot en els poemes, però alhora ell mateix deixa anar opinions sobre art i literatura al llarg de les pàgines de *La Tramontana* i, tres anys abans de la seva mort i un cop ja estava allunyat completament del combat obrer, al pròleg que li encomana el seu company de feina J. Ferré Esteller per al seu llibre de poemes *Futilezas*.¹¹⁹³

g.1.2.2.1. Discurs d'obertura del I Certamen Socialista

El discurs d'obertura del I Certamen Socialista comença amb la justificació del certamen, que no és altra que tractar la qüestió social “en les festes científiques, artístiques i literàries”;¹¹⁹⁴ per tant, la visualització en l'àmbit intel·lectual de la qüestió social és bàsica i Llunas la situa al capdamunt de les seves prioritats. Alhora, una idea central del seu pensament acompanya aquests primers paràgrafs, i no és altra que la convicció que aquesta qüestió social “no pertany a una classe, no pertany a un partit, ni tampoc és el problema d'un poble, província, ni nació; no tal: és un problema que afecta tota la humanitat”.¹¹⁹⁵

Tot i aquesta afirmació que amplia l'àmbit d'interès per la qüestió social a totes les classes i països, Llunas té ben clar que és la classe obrera la més perjudicada per l'exploració que pateix i proposa tractar el tema, per solucionar-lo i, per tant, per arribar a l'emancipació, des de dos àmbits, el científic i el social:

En el científic, perquè tothom conegui les causes que produeixen aquest malestar que sentim i en la pràctica, per adoptar els medis que la ciència i la filosofia aconsellin, a fi de combatre allò injust i establir la societat sobre els principis de la igualtat, la fraternitat i la justícia.¹¹⁹⁶

Per il·lustrar la lluita intel·lectual que proposa, Llunas cita un dels pensadors, polític i periodista que influeix en els moviments populars que conflueixen en la Revolució de 1868, Emilio Castelar, que va ser president de l'executiu de la I República el 1873. Amb Castelar

1192 Llunas, 1893.

1193 Llunas, 1902.

1194 Llunas, 1885b: XXXIX.

1195 Llunas, 1885b: XXXIX.

1196 Llunas, 1885b: XXXIX.

coincideix Llunas en l'afirmació que els drets que demanen per a la seva classe no són nous ni invents d'aquell moment sinó que ja els tenien i els han estat robats; per tant, diu Llunas, “volem conquerir-los. Ens pertanyen i no hi renunciem”.¹¹⁹⁷

La realització d'un certamen literari com aquest que havien organitzat empreses per les circumstàncies i en què estaven participant era, per tant, un pas més en el camí emancipador que abans ja havia fet parada en l'associacionisme, amb la constitució d'associacions obreres i la seva federació a la FTRE, i en la premsa, amb la mateixa creació de *La Tramontana* i de moltes altres capçaleres obreres i populars, recorda Llunas.

La voluntat de crear una literatura i un art propis és en el fons del pensament de Llunas i és alhora la intenció última de la celebració d'aquest Certamen Socialista i així ho expressa el poeta quan diu que:

La gran i noble causa de l'obrer té necessitat de fer néixer quelcom precís, indispensable a tota idea; ha de fer néixer una literatura i un art propis; que li serveixin com a medi actiu d'expressió i de propaganda, que acreditin el valer dels puntals en què funda els seus principis.

Avui veiem ben clar una cosa que ens ha de moure a instruir-nos i a crear en aquells dos conceptes: en art i en literatura.¹¹⁹⁸

I quines característiques hauria de tenir aquesta literatura i aquest art resultant de l'arribada de la nova classe al món de la creació? Després d'afirmar que “Abans tot era bo quan estava posat en termes poètics, ampulosos i falsos, quan s'enganyava la imaginació i l'enteniment del lector amb el gènere denominat romanticisme”,¹¹⁹⁹ Llunas opta per defensar en aquest discurs el que ell anomena “realisme o naturalisme” que:

s'accontenta per ara pintant un sol tipus o com a molt dos o tres caràcters amb tota la seva vulgaritat, amb tots sons defectes: són anatomies literàries que pretenen estar roblertes de fisiologia i en elles es procura que el lector se penetri de l'observació fins a un extrem repulsiu més de quatre vegades.¹²⁰⁰

Com a autors capdavanters per seguir, tot i que afirma que n'hi ha “cent més”, en cita dos: Alfons Daudet i Émile Zola. Sorpren que Llunas ajunti Zola (pare del naturalisme que intenta amb les seves obres exposar la realitat social més sòrdida) amb Daudet, però si tenim en

1197 Llunas, 1885b: XLI.

1198 Llunas, 1885b: XLI.

1199 Llunas, 1885b: XLI.

1200 Llunas, 1885b: XLI-XLII.

compte la visió sempre inclusiva i donada a la suma que el porta sovint a unir pensaments polítics i socials que, en principi, comparteixen ben poques coses, potser ho podrem entendre. De Daudet no en tenim més referències en relació amb Llunas, però de Zola sí. Concretament, en el número 179 de *La Tramontana* s'inclou un llarg fragment dels quadres vuitè i novè de *La taverna*,¹²⁰¹ una peça dramàtica que té l'origen en una novel·la del mateix autor traduïda al català per Eduard Vidal i Valenciano i Rossend Arús i que, segons l'article que l'acompanya, va ser silenciada per part de la premsa. Des del setmanari afirmen que “Nosaltres no l'hem vist al teatre, però després de llegir-lo hem determinat fer-ne conèixer un bocí als lectors de *La Tramontana*”.¹²⁰² Zola, sobretot per la seva novel·la *Germinal*, ambientada en el món dels miners, va ser un dels autors que va fer fortuna entre el proletariat il·lustrat del moment.¹²⁰³ Així, per exemple, la novel·la *Germinal* va ser ressenyada molt favorablement per *Acracia*¹²⁰⁴ en sortir al carrer i també per *El Productor*.

Fet l'apunt de Daudet i Zola, Llunas continuava amb l'objecte del seu discurs, que no era altre que dotar la classe obrera d'un art i d'una literatura que fossin emancipadores. Per a això, Llunas pensava que calia que un i altra tinguessin un motiu, un objectiu. Ho exemplificava amb el *Quixot*, un llibre escrit “a l'escalf d'un sentiment repulsiu envers els llibres de cavalleria”¹²⁰⁵ i en multitud de creacions artístiques més, com *La Marsellesa*, en què “sempre hi trobareu la passió o el sentiment de l'home productor al servei d'un ideal”.¹²⁰⁶ Aquest ideal a què es refereix Llunas pensa que ja no està present enlloc, ni en literatura ni en el món de l'art, mancats de força perquè no gaudeixen d'allò que els podria donar l'empenta necessària per tenir l'interès mínim de què gaudeix un moviment puixant. Així:

Avui les exposicions artístiques, siguin a París, Nova York, Roma, Madrid o Barcelona o ja se celebrin en poblacions d'ordre molt secundari, no ofereixen cap interès pel que expressen les obres que hi concorren. El seu atractiu es condensa en la bona execució i prou. Ni els artistes pensen, ni deuen pensar gens els que els compren les seves produccions.¹²⁰⁷

Amb una classe dominant que camina cap a la decadència, esgotada i sense ideals que donin ànima a les obres artístiques i literàries que consumeix, Llunas proposarà un art social, creat des de la necessitat d'instrucció i d'alliberament com a única possibilitat per dotar

1201 *La Tramontana*, núm. 179, 21 de novembre de 1884. Pàgines 2-3.

1202 *La Tramontana*, núm. 179, 21 de novembre de 1884. Pàgines 2-3.

1203 Dades extretes de Panyella (ed.), 2010: 25.

1204 *Acracia* (1978). Reedició completa. Leteradura. Barcelona. Pàgina 7.

1205 Llunas, 1885b: XLII.

1206 Llunas, 1885b: XLII.

1207 Llunas, 1885b: XLIII.

d'ànima la creació i afirmarà que “La classe mitjana ja no té ideals, almenys positius”,¹²⁰⁸ una classe mitjana que:

també va trobar-se com avui nosaltres. Després més instruïda, més poderosa, trobà fins suport entre els individus de la classe noble a la que volien derrocar, i en la famosa Revolució francesa, trobareu exemples com el marquès de Mirabeau, que apartant-se de la seva classe, ja degradada i envilida, veient-la despallada de tota idea generosa, ell posà son talent i hisenda al servei de la causa revolucionària del seu temps.¹²⁰⁹

És la classe obrera i les seves reivindicacions, les seves lluites i les seves inquietuds les que ofereix Llunas per tal de dotar d’“ideals” les obres d’art dels creadors del seu moment, ja que:

Decididament, una classe com la nostra, amb ideals i aspiracions pot proporcionar a tot un món d’artistes, i literats, motius abundants per lluir son ingeni, per eternitzar el seu nom i les seves obres, soterrant per a sempre l’organització caduca actual.¹²¹⁰

La confiança de Llunas en les individualitats artístiques professionals d’altres classes socials que, veient la degradació dels ideals de la pròpia classe, fessin cap a les seves propostes estètiques apareix aquí amb l’exemple de Mirabeau. Coincideix en aquesta visió amb Bakunin, que parla de grans individualitats artístiques que cal sumar al procés revolucionari, més que no amb Kropotkin, qui defensava la conversió de tots els individus en artistes; una opció que Llunas defensa només quan veu que els artistes i els creadors del moment no segueixen les seves propostes. En certa manera, doncs, Llunas recorre a les propostes de posar la literatura popular en el centre de la literatura obrerista un cop veu que els literats burgesos no hi mostren l’interès que ell esperava despertar-los o hi fan aportacions de manera escadussera, com a excepció i només aquells que no tenen una gran rellevància pública o creativa.

En el mateix discurs, l’autor apunta la via kropotkiniana quan afirma que els obrers han de convertir-se en actors de la creació literària i artística, i com a exemple que aquest és un procés imparable es refereix a individualitats que, segons ell, ja ho han fet:

La classe treballadora present no deixa de veure aquestes coses. Està avui en poques condicions materials i intel·lectuals per emprendre una tasca com la que s’indica, però ja té allò principal: idea bona, i voluntat ferma.

Ja comencen, no obstant, a comptar-se individualitats que despunten. Ja comencen a

1208 Llunas, 1885b: XLIII.

1209 Llunas, 1885b: XLIV-XLV.

1210 Llunas, 1885b: XLIV.

brotar escriptors als quals seguiran d'altres i artistes que van sembrant la llavor. Qui pot dubtar que tot això anirà creixent?¹²¹¹

Llunas té claríssim que aquest moviment creixerà i, per això, llança una crida en la part final del seu discurs. Hi exposa amb claredat que ho tenen tot per tal que floreixi la literatura obrerista i, per tant, el que ha de venir, vindrà. Sap que la tasca és complicada ja que “La classe treballadora present no deixa de veure aquestes coses. Està avui en poques condicions materials i intel·lectuals per emprendre una tasca com la que s’indica, però ja té allò principal: idea bona, i voluntat ferma”.¹²¹²

Però, tot i estar mancats d'aquestes condicions objectives per tal de saber conrear tasques intel·lectuals i artístiques, serà un cop més la voluntat i les idees les que mouran les coses:

Així són les idees. Una vegada s’ha sembrat la llavor, si aquesta ha tret brotada, arrelarà i serà ufanosa, no en dubteu!, sobretot si el terreny és ben abonat, i a fe que ho és el nostre!, abonat amb la sang derramada en totes les èpoques en defensa d’ideals sempre generosos, regant-los constantment amb la suor de nostre front.¹²¹³

g.1.2.2.2. Literatura obrerista, el pròleg a *Justo Vives*

Entre els textos que Josep Llunas dedica a exposar com vol que sigui la literatura que els obrers o escriptors d'altres classes socials han d'escriure per contribuir a l'alliberament dels primers, els temes que aquesta ha de tractar i quines característiques ha de tenir, n'hi ha un d'especialment destacat en què, a més, dóna nom a aquesta literatura. El text du el nom de *Literatura obrerista* i serveix com a pròleg de la novel·la *Justo Vives*¹²¹⁴ del destacat dirigent obrer anarquista Anselmo Lorenzo.

Justo Vives és una novel·leta d'argument senzill en què un jove fuster es trasllada amb la seva mare a una ciutat fugint del poble on va néixer, on la feina és tan escassa que no hi poden sobreviure. A la capital, coneix i passa a compartir les idees anarquistes, s'afilia a la societat obrera del seu ofici, rebutja el partit obrer en el qual li ofereixen d'entrar i acaba a la presó

1211 Llunas, 1885b: XLIV.

1212 Llunas, 1885b: XLIV

1213 Llunas, 1885b: XLV.

1214 Lorenzo, 1893.

després d'un 1 de Maig. A la ciutat, també hi coneix l'amor, que tampoc no serà fàcil, ja que s'enamora d'una noia anomenada Pepita, filla d'un burgès, pobra i òrfena ara, que havia estat seduïda i abandonada per un altre noi de la seva antiga classe i que malvivia en els mitjans obrers. Al final, el protagonista i la noia s'uneixen i inauguren el Registre Natural de la Societat de Fusters. Ella passa, així, a ser admesa en la seva nova classe i, segons Lorenzo, és “elevada a la dignidad de proletaria, tanto por sus propias virtudes como por el amor del que va a ser su esposo”.¹²¹⁵

Llunas és autor del pròleg a aquesta novel·la publicada en un mateix volum amb *La Ley y la Clase obrera*, un text que tal com el mateix subtítol indica és una “Guía práctica para ejercer los Derechos Individuales según la Ley con formularios para todos los casos de tener que dar aviso ó dirigir petición a la autoridad con ocasión del ejercicio de los derechos individuales consignados en las leyes de Reunión, Asociación, Imprenta y Registro civil”. Per tant, comparteix les pàgines del llibre amb un manual que té la intenció de fer fàcil als obrers l'exercici dels seus drets bàsics. El pròleg de Llunas, que és ara el que ens interessa, fa un repàs clar i interpretatiu de la trajectòria que ell mateix ha tingut pel que fa a la creació, l'expansió i la concreció de la que al pròleg anomena literatura obrerista.

L'autor comença recordant les xerrades que van ser convidats a donar, com a delegats dels anarquistes barcelonins, ell i l'autor de *Justo Vives*, Anselmo Lorenzo, a l'Ateneu Barcelonès el 1887. Llunas explica com en aquella ocasió:

hubimos de dirigir un apóstrofe a los obreros de la inteligencia, a los literatos, a los periodistas, a los profesores, a los autores dramáticos, a los novelistas, a los críticos, a los inventores, y en general a cuantos del arte o de la ciencia viven y ven sus productos explotados por editores o empresarios de sus obras.¹²¹⁶

La intenció de les seves paraules era clara i concreta ja que, segons ell, un cop aquests literats, periodistes... veiessin que els seus “explotadors” s'aprofitaven de la seva creativitat en benefici propi i de la seva classe, la burgesia, i coneguessin les idees anarquistes de reivindicació i de justícia, passarien a defensar-les i ajudarien així:

a depurarlas, en la inteligencia de que, si ellos no venían a nosotros, por ley de necesidad y del mejor modo que pudiéramos y supiésemos, nosotros nos iríamos a ellos, invadiendo sus tareas con el acicate de una firme voluntad y el deseo de preparar las conciencias

1215 Lorenzo, 1893: 17.
1216 Llunas, 1893: 7.

revolucionarias con nuestras aspiraciones, para acelerar el triunfo de la revolución social que se vislumbra ya en el horizonte de la emancipación de los pueblos.¹²¹⁷

Llunas, com Lorenzo i bona part de l'anarquisme de finals del XIX, pensa que el que ells proposen és lògic i raonable, tan lògic i raonable que serà acceptat sense ni tan sols discutir-ho just arribi la seva “bona nova” als presumptes interessats. Ara bé, en aquest text de 1893, sis anys després de les xerrades a l'Ateneu de què parla, sembla ben clar que l'opció única que els ha quedat després d'explicar les seves propostes ha estat, precisament, envair les feines creatives d'escriptors, artistes, etc., amb obres com la que prologa, feta per un obrer, tipògraf en aquest cas: “Que aquella afirmación estuvo muy en su lugar, lo prueba, además de muchos otros casos que ya iremos citando, el episodio escrito por el compañero Lorenzo con el nombre de *Justo Vives*.”¹²¹⁸

Aquest “fracàs” pel que fa a la suma de literats i periodistes professionals i de vàlua reconeguda a les seves propostes i el seguiment de les teories anarquistes per part dels “obriers de la intel·ligència” havia comportat, ja en aquell moment, “per llei de necessitat”, la irrupció dels obrers manuals en l'espai de la creació de textos i materials literaris per a l'emancipació obrera, i Llunas en fa inventari. El llibre que prologuen les seves paraules n'és una bona mostra. En el pròleg, Llunas explica aquest procés i se centra, en primer lloc, en la feina ja feta, i per començar en una que coneix de primera mà com és la desenvolupada en la premsa. Llunas té clara la importància de periòdics i revistes per al combat de les idees. Alhora, assumeix que tot i que els obrers ja han iniciat el camí encara no excel·leixen en el domini del llenguatge. Tot i que sí que el dominen prou per arribar a la seva pròpia classe i tenir-hi incidència:

En la prensa, núcleo el más poderoso que combate por las ideas, cuenta ya numerosa representación el obrero; y aunque el periódico propiamente tal no ostente llamativos giros del lenguaje que denoten un estudio profundo de la literatura o el perfecto dominio del idioma, aparece lo suficientemente bien redactado para interesar á la clase por y para la cual está escrito, y llena perfectamente su misión.¹²¹⁹

No s'han aturat aquí i després de la premsa, opuscles i llibres han completat l'oferta emancipadora en el combat per la cultura.

1217 Llunas, 1893: 7-8.

1218 Llunas, 1893: 8.

1219 Llunas, 1893: 11.

En segon lloc, apunta la penetració de les idees obreres en publicacions que no són pròpiament defensores dels interessos dels assalariats, una referència dirigida a les publicacions de la menestralia o d'una certa intel·lectualitat àcrata que no té procedència proletària tot i defensar-ne els interessos:

Al periódico han seguido con tanta o mayor profusión el folleto y el libro de carácter puramente obrero, y hoy, tanto en España como en las demás naciones civilizadas, centenares de opúsculos de todas clases y docenas de periódicos de todas condiciones y tamaños libran batalla todos los días en favor de las aspiraciones de emancipación de la clase trabajadora, hasta el punto de que ya muchas publicaciones genuinamente burguesas se declaran también en poco ó en mucho en favor del proletario.¹²²⁰

Finalment, segons Llunas, comencen a arribar textos escrits per obrers als teatres i apareixen les primeres novel·les que, com *Justo Vives*, es poden qualificar de literatura obrerista. És aquesta la forma d'entrar en l'àmbit propi dels “obrers de la intel·ligència” que no han seguit les seves crides, ja que només es refereix a obrers que fan teatre i a autors de novel·les com la que prologa, escrita per un anarquista militant:

Al teatro llevan asimismo algunos obreros sus producciones, que respiran también notas de combate contra la vieja sociedad de las preocupaciones y del más desenfrenado autoritarismo, y por fin empieza á aparecer la novela saturada de la que podemos llamar *literatura obrerista*.¹²²¹

g.1.2.3. La forma de la literatura obrerista

Ha quedat clar que la intenció central de la literatura obrerista no és altra que educar i instruir les lectores i els lectors, membres de la classe obrera. No és estrany, doncs, que la màxima preocupació dels qui la practiquen vagi dirigida al contingut, al fons i no a la forma. Als que acusen aquesta literatura de manca de bellesa estètica Llunas els dedica un paràgraf del pròleg a *Justo Vives* que resulta molt aclaridor:

Podrá también faltarle a la *literatura obrerista* la lucidez de la frase, la brillantez de las figuras, la cadencia de una prosa que despida notas de armonía, los períodos

1220 Llunas, 1893: 11.

1221 Llunas, 1893: 12.

grandilocuentes que jamás exaltan el sentimiento que hablan a la razón; mas nada de esto es indispensable para convencer de la bondad de una causa.¹²²²

Per tant, no calen frases lluïdes, ni brillants figures literàries ni harmonia en la prosa, perquè allò que justifica aquesta literatura és “la bondad de la causa”. Per això, qui triï aquest camí en té prou amb:

un regular conocimiento de las principales reglas de la Gramática para darse a entender bien a los que no han de juzgar nuestros trabajos literarios por la forma, sino por el fondo; no por la galanura de la frase, sino por la intención que la motiva.¹²²³

El mateix llibre de Lorenzo que prologuen aquestes paraules serveix al teòric per fer un exemple pràctic de les seves idees. Així, quan es dedica a explicar quina opinió té ell mateix sobre *Justo Vives*, les seves paraules semblen les d'un funàmbul que alhora que ha de lloar l'obra en reconeix els desencerts i els anomena sense dedicar-los massa atenció.

A Llunas, li cal, després de tota la teorització feta, deixar clar que l'obra que presenta i l'autor que la signa, un bon amic personal i de militància al llarg de la seva vida, però una mica distanciat en aquell moment, en són uns bons exemples i així ho fa:

Justo Vives está escrito con literatura obrerista por todos sus cuatro costados, sin faltarle por ello en absoluto las galas del buen decir, y mucho menos la inflexibilidad de la lógica ni la galanura de la sobriedad que caracteriza la pluma del amigo Lorenzo, tal vez el primero de los escritores obreros de España.¹²²⁴

Quan aplica la seva mirada crítica damunt la novel·la de Lorenzo diu que es tracta d'una “obreta”, d'una “novel·leta” amb argument “senzill”. Després de fer-ne una explicació argumental capítol a capítol, la crítica constructiva a l'“exemple” serà més concreta i tindrà el seu punt fort en la valoració de la capacitat de Lorenzo per escriure diàlegs:

Que *Justo Vives* pueda tener defectos como obra literaria, máximo siendo engendrado al calor de la exaltación de una idea, no cabe dudarlos. Desde el momento le reconocemos deficiencia en el dialogado, que *escasea con abundancia* para trama novelesca, tanto como la narración, aunque brillante, supera los límites propios de esta clase de obras.¹²²⁵

Aquesta “deficiència” queda anul·lada, perd tota la seva possible importància, per la mateixa intencionalitat de l'autor:

1222 Llunas, 1893: 12.
1223 Llunas, 1893: 12.
1224 Llunas, 1893: 13.
1225 Llunas: 1893: 17.

Mas aunque esto constituyera un defecto, que teniendo en cuenta que el autor brilla más narrando que dialogando, creemos no lo constituye, el solo hecho de llevar por los obreros la cuestión social á la novela como ya se ha llevado al periódico, al folleto, al libro y al teatro, constituye para nosotros un mérito innegable, aparte de los que pueda tener la obra en la buena exposición y entusiasta defensa de justos ideales.¹²²⁶

Em sembla interessant confrontar aquesta defensa d'Anselmo Lorenzo, malgrat les seves limitacions com a escriptor de diàlegs, amb altres defenses o, fins i tot, reivindicacions publicades a *La Tramontana* del fet que publiquin autors que no dominin la llengua, però que tenen coses interessants a dir. En trobem un exemple ben clar a la propaganda de *l'Almanac de La Tramontana* de l'any 1896, publicat en la portada del número 651 de *La Tramontana*:

Magatzem de setze grans planes de literatura popular, pensada i escrita per molts que a penes saben de lletra, però que estan molt ben enterats del que els convé per a que polítics pastilis, governants reaccionaris, sacerdots hipòcrites i savis encartonats no els amaguin l'ou de la moral, de l'autoritat i de la religió a la moda.¹²²⁷

La constatació de la importància bàsica del contingut és ben clara. I és que, tal com corrobora Llunas al final del seu text definitori de la "literatura obrerista", després d'explicar-ne les característiques de caràcter teòric i pràctic, "por neologismo podemos llamar (literatura obrerista) a todo lo que se escribe desde el punto de vista primordial de exponer los males que aquejan a la clase obrera y manifestar las ideas que a juicio del autor puedan regenerarla".¹²²⁸

Aquesta definició tan clara no suposa en cap cas la no acceptació d'altres tipus de literatura per part de Llunas, com per exemple la d'entreteniment, però sí que serveix per establir criteris tant de publicació d'obres a *La Tramontana* com en relació amb el mateix pensament de Llunas en anys posteriors. En tenim un exemple al setmanari del 16 d'abril de 1886, quan Llunas mateix no accepta una col·laboració d'un tal J. Guitart perquè "Les poesies que no són més que literàries, que no obeeixen a cap idea política, religiosa, econòmica o, almenys, satírica, resulten de poc interès en el nostre periòdic".¹²²⁹

Però on més clara deixa aquesta opció és en un text que publica, també com a introducció en forma de prefaci, a un llibre de poemes del seu company de redacció a *Los Deportes* J. Ferré Esteller. Aquest prefaci és important que el tinguem en compte ja que és publicat en un moment de la vida de Llunas, l'any 1902, en què es troba ja completament

1226 Llunas, 1893: 17-18.

1227 *La Tramontana*, núm. 691, 13 de desembre de 1895. Portada.

1228 Llunas, 1893: 18.

1229 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886. Pàgina 3.

allunyat de l'anarquisme i dedicat en cos i ànima a la publicació de premsa esportiva. El seu company de feina i poeta Ferré Esteller li encarrega el prefaci a un llibre seu, *Futilezas*, subtítulat *Poesías cortas, género festivo*; i Llunas accepta tot i que obre el text dient que s'hi hauria d'haver negat “aparte mi poca idoneidad en asuntos exclusivamente literarios”¹²³⁰ ja que “es para nosotros cosa tan nimia darles al público unas poesías 'al gusto del día' que este prólogo tiene por fuerza que resultar del 'género chico’”.¹²³¹ Es tracta d'un poemari menor escrit en llengua castellana que intenta apropar-se als corrents modernistes esteticistes i que ens serveix per veure com el reusenc manté, anys després d'abandonar la militància obrerista, les idees estètiques pròpies de la seva teoritzada literatura obrerista.

Llunas parteix de la mínima consideració pel llibre que prologa, el qual diu que és poca cosa més que un entreteniment de l'autor, i és explícit quan afirma que:

FUTILEZAS no es una joya en literatura ni un portento en el buen decir, ni con pretensiones de tal hase dado a la estampa, como lo prueba la modestia del título, demostrativo a la vez del buen gusto del autor huyendo de rimbombantes motes acusativos de reclamos que luego no resulten. Es, sí, ese producto intelectual el esfuerzo del ingenio de quien sabe aprovechar sus ocios.¹²³²

Aquesta demolidora opinió negativa, que no és l'única que deixa anar en un prefaci ple a vessar de crítiques directes i indirectes, alhora serveix a Llunas per tornar a parlar de les formes i els continguts que defensava i havia proposat. En el pròleg a l'obra de Ferré Esteller reivindica una bona part de les formulacions estètiques defensades al pròleg de *Justo Vives*. Ho diu amb altres paraules, però amb intenció coincident, quan explica que:

si en la literaria forma no hay portentos en esa aglomeración de desmenuzado trabajo intelectual, haylos en cambio en el fondo, circunstancia preferible a mi modo de ver, pues jamás el buen pensar ha sido preterido por el buen decir, ya que éste ha de ser si acaso lógica consecuencia de aquél, sin que nunca pueda caber un trastrueque de papeles en la importancia de estos dos guarismos.¹²³³

Per tant, malgrat l'allunyament de la militància obrerista, Llunas, el 1902, manté les mateixes conviccions estètiques d'aleshores i deixa clar que allò que a ell li importava era la literatura d'idees, inclús quan la qualitat de la forma és menor ja que si el contingut és bo, la forma pot millorar, però si només és bona la forma és ben clar que el contingut, allò realment

1230 Llunas, 1902: 5.

1231 Llunas, 1902: 5.

1232 Llunas, 1902: 6.

1233 Llunas, 1902: 7.

important, no pot millorar.

g.1.2.4. L'estil literari de l'obra de Llunas

Relacionat amb la forma de la literatura obrerista caldria analitzar l'estil literari de l'obra de Josep Llunas. Aquest estil troba una de les seves millors definicions en les paraules que Anselmo Lorenzo li dedica en el número de *Tramontana* de 1913, quan diu que escrivia “en estilo rebosante de gracia y en lenguaje esencialmente popular (*en el català qu'are's parla*)”.¹²³⁴ Es tracta, doncs, d'una forma d'escriure basada en l'humor i alhora accessible a la majoria social, la que utilitzava el català no només en la literatura sinó en el dia a dia i que quan llegia en la seva llengua volia entendre què s'hi deia.

En el seu cas, l'humor de què es parla no té com a únic objectiu la diversió dels lectors sinó també l'enfrontament amb el poder, amb les institucions de dominació d'una classe sobre l'altra. Per això, l'humor de Llunas, constantment present en els seus textos, esdevé sàtira i, tal com diu Peter L. Berger referint-se a les característiques de la sàtira:

el propòsit agressiu esdevé el motiu central de l'expressió còmica. Totes les dimensions de la comicitat conflueixen aleshores, per dir-ho així, en la fabricació d'una arma. En la majoria de les ocasions, l'atac va dirigit contra les institucions, especialment polítiques i religioses, i contra llurs representants.¹²³⁵

La sàtira de Llunas ataca les institucions, l'Estat i l'Església per començar, i es riu del poder, de qui mana, per ajudar a construir un pensament social determinat. La sàtira i la ironia, explicitades en poemes i articles, esdevenen armes contra els poderosos que alhora, tal com explica Joan Manuel del Pozo en el seu pròleg a *Utopia* en relació amb aquest mateix element quan és utilitzat per Moro, “reforcen, més que no pas debiliten, la vitalitat de les idees de fons”,¹²³⁶ perquè, tal com afirma Berger, “la sàtira també pot tenir una dimensió formativa: podria ser que com a resultat de l'esforç de l'autor satíric el públic arribés a adonar-se del caràcter indesitjable de la persona o cosa atacades”. Aquest és també el cas de Llunas.

Em sembla interessant la reflexió que, parlant d'un context diferent (Rabelais i el seu *Gargantua*) fa Joan Fuster quan afirma que riure's dels poderosos es troba entre les

1234 *Tramontana*, núm. 1, 15 de febrer de 1913. Pàgina 1.

1235 Berger, 1997: 285.

1236 Pozo, 2009: 25.

característiques més interessants i constitutives de la literatura europea i adverteix que aquests “No sols no volen que ens riguem d'ells, i ens en riem, clandestinament ens en riem, sinó que fins i tot ens neguen el dret a debatre'ns en la rialla mútua, entre nosaltres, ni que només sigui per esbravar-nos”.¹²³⁷ En resum, l'humor, en les seves expressions irònica i satírica, és utilitzat per Llunas tant per atacar el poder constituït com per estendre les seves idees alternatives. Alhora, aquest humor facilita la recepció per part d'un públic ampli, molt ampli. I això amoinava molt els poderosos.

En el context de la Renaixença, aquest humor, senyal identitari del de Reus, és també una de les característiques de bona part del primer teatre de Pitarra i de molts dels autors de segona fila que, fins que no canviaren el registre, no pogueren optar a cap de les tres flors dels Jocs Florals perquè, precisament, el seu propi to els desacreditava per ser tinguts en compte enmig d'un elenc poètic que menystenia l'humor o li reservava un lloc secundari en les seves valoracions literàries. Són autors com els que omplen les pàgines de *La Tramontana* i altres revistes populars del moment, unes publicacions que Josep Maria Cadena caracteritza dient que són “periòdics humorístics que, amb la sàtira, les ridiculitzacions, les crítiques excessives i les plagasitats, expressaren la necessitat de l'ésser humà de la burla i de la diversió per a poder superar els problemes del dia a dia”.¹²³⁸ D'acord menys en les seves darreres paraules, que si bé podrien servir per a altres publicacions que tenien l'humor com a objectiu darrer, no serveixen per a *La Tramontana* que l'utilitza com a mètode, com a forma d'arribar a un altre lloc. En el seu cas, caldria apuntar més aviat a les paraules de Pere Ballart quan afirma que :

Per al romàntic, l'humor és la inversió d'allò sublim, i relativitza la dimensió i el valor d'allò que coneixem en posar de costat el més gran i el més petit: “davant l'infinít tot és igual i tot no-res.” El resultat d'aquest antídoto còmic contra la fatuïtat és una desconfiança permanent davant allò que és proclamat com a perfecte, excels o insuperable.¹²³⁹

En l'obra de Josep Lluas, l'humor pren formes diferents i no es presenta sota un sol vestit ja que els temes que tracta són diversos i les formes literàries, també. La ironia més descarnada, i fins i tot la burla sense topall, va dirigida a la temàtica anticlerical, tant en els articles i poemes com en els breus de *Mal Temps* a les pàgines de *La Tramontana*. Els apunts irònics enmig d'escrits amb intenció informativa o d'opinió es troben en els textos editorials i alguns articles d'opinió que tracten temes no ideològics. I l'estil amb menys ironia, menys sarcàstic, amb poques interrupcions en el discurs general per fer acudits breus i més ben

1237 Fuster, 1991: 75.

1238 Cadena, 2013: 28.

1239 Ballart, 2013: 24.

estructurats alhora és el que utilitza en els textos teòrics dedicats a explicar formalment el seu pensament anarquista, la seva ideologia, en definitiva.

Així doncs, el to de Llunas quan escriu assaig polític és diferent al que utilitza en els seus articles, en els textos que publica normalment a *La Tramontana*. Si en les pàgines del setmanari l'humor i la sàtira són la tònica dominant, central i en alguns casos concreta única dels textos, quan l'autor ha d'exposar les seves anàlisis socials, les seves crítiques a la societat existent amb la intenció de contraposar-hi propostes que encaminin aquesta societat cap a la transformació anàrquica col·lectivista, aleshores el to és més seriós, hi ha pocs espais per a les bromes i les ocurrencies i l'autor sembla veritablement un altre, tot i no renunciar mai totalment a petits tocs humorístics.

Aquesta peculiaritat, els registres diversos de l'autor, no és conseqüència de tenir davant públics lectors diferents, ja que tant *La Tramontana* com els diversos assajos que escrigué i publicà tenien la clara intenció d'arribar a un públic com més extens millor, i dels tiratges que coneixem d'una i dels altres podríem afirmar que ho va aconseguir. L'abandonament del to més irònic i mordaç quan Llunas es dedica a l'assaig polític crec que és més aviat conseqüència de l'interès de l'autor per apropar-se i assemblar-se als seus referents teòrics pel que fa a l'assaig (Proudhon, Bakunin, Pi i Margall...). També resulta obvi que en alguns indrets concrets i davant d'alguns públics determinats, per exemple en els debats de l'Ateneu Barcelonès, segurament el to del discurs de Llunas devia ser molt diferent a l'utilitzat en els seus textos anticlericals per la simple adequació al públic receptor.

g.2. La creació literària

g.2.1. La poesia

La poesia de Llunas apareix publicada en un moment de grans canvis en les modes estètiques literàries dins de la cultura catalana. No insistiré un cop més en les conseqüències que la Revolució industrial té en la vida de la gent que viu en indrets on aquesta es produeix, com els Països Catalans, però em sembla evident que l'adequació de la literatura i específicament de la poesia a noves formes estètiques es converteix, més que en una moda, en una necessitat. Una necessitat que desplaçava el fins aleshores predomini de la poesia romàntica a una altra que situaria el realisme com a nou centre temàtic tot i que sense desplaçar completament l'anterior estètica. Josep Maria Domingo ho deixa clar, citant l'article *Arts vivas y arts mortas* de Pompeu Gener, quan diu que “Hi ha [...] “arts vives”, les que sintonitzen amb el seu temps, i “arts mortes”, les que no hi sintonitzen, i el requisit per a la “vida” de les arts del moment és l'atenció a la veritat i, així, a la representativitat històrica.”¹²⁴⁰

La nova classe que accedia al gaudi estètic, més o menys elevat, a partir del seu accés al domini de la llengua escrita i parlada era la classe obrera. I aquesta també tenia necessitats literàries, diferents a les de la classe dominant, és clar, però coincidents en el fet que preferia “arts vives”, que atenguessin la veritat i que sintonitzessin amb el seu temps. Per això, els poemes que creava i llegia incloïen

una reflexió sobre la condició humana, amb una constant lamentació per les desigualtats socials exposada des del punt de vista de qui pateix les conseqüències de formar part del grup social desafavorit, que genera l'adhesió cap a altres humans encara en pitjors condicions i entronca amb una ideologia que bascula entre el federalisme i l'anarquisme.¹²⁴¹

Així doncs, les temàtiques de la poesia que la classe obrera escrivia i alhora llegia no podien allunyar-se de la seva pròpia forma de vida ni tampoc de les formes que podia prendre el seu alliberament, el veritable objectiu de la major part de la producció literària de què com a classe es dotava. L'evident funció propagandística, però, alterna amb formats diferents que

1240 Domingo: 2013b: 203.

1241 Sunyer: 2013: 290.

combinen des de l'humor fins a l'èpica, amb una important presència de la poesia realista i de la propagandística d'idees.

g.2.1.1. La poesia d'entreteniment

Entre els poemes resultants de la recerca d'aquest estudi n'hi ha de diversa mena, d'estructures diferents, de continguts i mètriques diverses. Entre ells, però, hi trobem algunes característiques que permeten agrupar els poemes en dos blocs evidents. La intencionalitat dels poemes és el que prenem com a referència, el que fa que n'estudiem uns i que, dels altres, només en parlem de passada en aquest apartat.

En les diverses publicacions en què Josep Llunas col·laborà, escrigué, imprimí i dirigí, però de manera especial en *La Tramontana*, s'inclou un tipus de composicions poètiques destinades bàsicament a l'entreteniment a través de jocs d'enginy o de l'humor. Aquesta característica no és exclusiva d'aquestes revistes, sinó de la majoria de publicacions populars del mateix període escrites en català, tal com ja he explicat, una característica que també comparteixen, tot i que no de la mateixa manera, les d'expressió castellana. Es tracta de composicions rimades que responen a formes mètriques i compositives populars molt conegudes pels lectors i que tenen com a intenció bàsica l'entreteniment. Acostumen a tenir pocs versos i, a *La Tramontana*, per exemple, es troben majoritàriament en un apartat que, amb el títol de *Cabòries*, tanca cada un dels números.

Aquestes composicions no acostumen a tenir títol propi, ben al contrari de la resta de poemes de Llunas i dels seus col·laboradors, i se centren en temàtiques humorístiques d'entreteniment. Són composicions dedicades en la seva majoria a temes festius i divertits, amb una especial predilecció pels motius sexuals, sovint des d'un punt de vista suau i irònic, utilitzant dobles sentits. A la mateixa secció de *Cabòries* s'inclouen jeroglífics, *logogrifos* numèrics, targetes i altres jocs d'enginy als quals també pertanyerien alguns dels poemes que el mateix Llunas escrivia com les xarades, els *accentígrafs* o les endevinalles. En els poemes publicats en aquesta secció, Llunas juga amb el doble sentit de les paraules, la sàtira, l'humor gruixut, les expressions i frases fetes populars, un tipus de literatura que comptava amb un extraordinari èxit de lectors.

Els poemes tenen com a característica comuna la seva brevetat i una intenció d'entreteniment més enllà del contingut polític i social de la resta de la seva obra, amb alguna excepció que comentarem. Per tant, no es tracta de poesia obrerista com la majoria de l'obra de Llunas sinó més aviat de poesia d'entreteniment, feta per a la diversió del lector a partir de tòpics i visions del món compartides, amb sobreentesos que recorren molt sovint a ridiculitzacions de personatges mancats de noms propis, com “una modista”, “un poeta” o “un senyor”, i quan en tenen són propis genèrics, no individualitzadors, que fan referència més a personatges que a persones, com “la Tuietes” o “la Marieta”.

Puc constatar que només quatre pseudònims dels que Josep Llunas fa anar per signar els seus poemes i textos diversos són utilitzats per signar aquesta poesia d'entreteniment. El que més hi trobo és Ruc Nafra, seguit de Pepet Simpàtic i Gimnàstic, i en menys ocasions Pau de la Laia. Per tant, veiem una especialització pel que fa als diversos pseudònims, tot i que no és absoluta ja que amb qualsevol d'ells també signa poemes amb intencionalitat política i social.

Em sembla important afegir que els poemes d'aquesta mena de Llunas i, sobretot els recollits en l'apartat *Cabòries* de *La Tramontana*, podien tenir la utilitat afegida, en alguns casos, de quadrar l'espai imprès de la revista. Aquesta és una feina que, malgrat la professionalitat de l'autor com a impressor, resultava complicada de fer, si tenim en compte els mitjans de l'època i la rapidesa amb què s'havia de fer la composició. És en aquest sentit que entenc també la participació constant del poeta en la secció. Corroboro aquesta opinió el fet que en alguns casos trobem composicions poètiques seves d'aquest tipus que es repeteixen en diferents números de la revista, com per exemple un epigrama sobre dos borratxos que es barallen per qui fa millor les lletres, que publica en el número 143¹²⁴² de *La Tramontana* i que repeteix deu números després.¹²⁴³

Els poemes d'aquesta mena, presents a totes les capçaleres en què Llunas va publicar composicions poètiques, és a dir *Lo Ponton*, *La Teula*, *La Teula Barcelonina*, *La Sardana*, els *Almanacs* de *La Tramontana* i *La Tramontana*, sumen un total de 148, publicats en 77 números de revistes diferents. La diferència entre la xifra total de poemes i la de revistes en què van sortir és a conseqüència del fet que la majoria de vegades no apareixia un epigrama o un epitafi sol sinó que sota un títol general se'n publicaven uns quants.

1242 *La Tramontana*, núm. 143, 14 de març de 1884. Pàgina 4.

1243 *La Tramontana*, núm. 153, 23 de maig de 1884. Pàgina 4.

g.2.1.1.1. Epigrames

Un epigrama és una composició poètica senzilla, amb una única idea per desenvolupar de caràcter satíric o festiu. Tot i néixer a la Grècia clàssica, un dels seus més destacats conreadors va ser el poeta romà d'origen hispà Marcial, que va arribar a escriure prop de mil cinc-cents epigrames. El seu conreu en la poesia catalana ha estat desenvolupat per molt diversos autors, des del Rector de Vallfogona a Josep Maria de Sagarra o Fages de Climent. Durant el segle XIX els epigrames van gaudir d'una gran popularitat en les publicacions de l'època i molts autors van destacar pel seu enginy, com per exemple Pompeu Gener o Apel·les Mestres.

D'epigrames atribuïts a Llunas en trobem un total de 46, localitzats en 30 revistes; 28 els signa com a Ruc Nafrat; deu com a Gimnàstic; cinc com a Pepet Simpàtic; i tres com a Pau de la Laia.

Els epigrames de Llunas segueixen les normes mètriques de la poesia popular, és a dir que parteixen de versos heptasíl·labs més o menys ordenats en estrofes de quatre versos. Malgrat que hi ha tot un corrent d'epigrames escrits amb intenció moralitzadora o amb contingut social o polític, els de Llunas són composicions majoritàriament dedicades a temes satírics sense cap intenció transcendent, humorístiques i per a l'entreteniment. Alguns tenen un especial to picant en què els dobles sentits aporten notes d'humor a la seva lectura, per exemple aquest que signa com a Ruc Nafrat:

Los xiulets dono a calé...!
cridava Francisco Ambrós
a fira, i en cert carrer
una dona li digué:
—Un per mi, noi, de ben gros...¹²⁴⁴

I altres són directament escatològics:

—Què tal lo còlic, Maties?,
li preguntava en Pep Brull.
Fa tres nits i quatre dies

1244 *La Tramontana*, núm. 136, 25 de gener de 1884. Pàgina 4.

que no em deixa aclucar l'ull.¹²⁴⁵

Malgrat que aquests són els temes majoritaris, també hi trobem algun epigrama amb un cert toc social, concretament el II del poema 146 i els dos inclosos al 162. En tots tres casos, però l'enginy de l'autor i la sorpresa que poden provocar les seves paraules són més importants que el contingut social que aquest pugui tenir. L'epigrama II de l'entrada 142 qualifica de conservador un tal Llorens perquè sempre menteix, no dóna mai res i menja sense atipar-se. Per la seva banda, el primer epigrama del 162 té com a tema la violència d'un usurer i el segon tracta irònicament d'un burgès que amplia la jornada laboral dels seus obrers després d'una reivindicació laboral:

Després que atent va escoltar
ses queixes, volgué el burgès
sa noblesa demostrar;
i a l'endemà els va augmentar
lo jornal... d'una hora més.¹²⁴⁶

Però, en cap cas, el poeta pren partit com sí que farà en altres poemes amb més intenció política o social.

g.2.1.1.2. Xarades

Una xarada és un joc lingüístic en què una paraula enigmàtica es troba amagada i cal descobrir-la. Durant el segle XVIII, la xarada tingué una gran popularitat com a joc de saló sobretot a l'Estat francès i al segle XIX moltes publicacions populars n'inclouïen al costat d'altres passatems, tal com veiem en les publicacions de Llunas estudiades.

Màrius Serra¹²⁴⁷ explica que són dues les formes que pot prendre una xarada. D'una banda, tenim una paraula amagada de la qual, a través d'una interpretació gestual, primer n'hem de deduir les síl·labes i després, també mitjançant els gestos, la paraula sencera. D'altra banda, la xarada escrita seria aquella en què, a través d'uns versos i d'una sèrie d'ordinals,

1245 *La Tramontana*, núm. 320, 5 d'agost de 1887. Pàgina 4.

1246 *La Tramontana*, núm. 522, 31 de juliol de 1891. Pàgina 4.

1247 Serra, 2002: 210.

deduïm les síl·labes de la paraula amagada; aquests ordinals es corresponen amb el lloc que ocupa cada síl·laba a la paraula. Un exemple de les que Llunas escriu, majoritàriament signades amb el pseudònim de Ruc Nafrat, és aquesta:

Ma *primera* és consonant
i vocal és ma *segona*;
ma *tercera* causa espant;
i del meu *tot* trobaran
per dintre de Barcelona.¹²⁴⁸

La solució a la xarada apareix sempre en el següent número de la revista que l'ha publicat. En aquest cas la solució és “te-a-tro”.¹²⁴⁹

Llunas publica un total de 18 xarades en 17 revistes. En aquest cas, amb el pseudònim de Ruc Nafrat en signa l'absoluta majoria: 17, i només una apareix signada amb el pseudònim de Gimnàstic. Els continguts de les xarades sempre estan subjectes al seu resultat estètic i només en un cas, la xarada 73, apareix un personatge missaire anomenat Marieta que té remordiments per haver fet molta gresca en un ball de Carnaval. Aquesta xarada, a més, és l'única de les recollides que no està escrita en heptasíl·labs sinó en versos de quatre síl·labes.

g.2.1.1.3. Cantarelles

Les cantarelles són originàriament composicions poètiques escrites per a ser cantades, segons el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, “que es cantaven després dels típics gojos dels ous al Rosselló, al Vallespir, a l'Empordà i a la Garrotxa”. Llunas és autor de 34 cantarelles, publicades en vuit revistes. 19 les signa com a Pepet Simpàtic; vuit com a Ruc Nafrat i set com a Gimnàstic. Les seves cantarelles responen a totes les característiques de les composicions populars cantades, com per exemple les corrandes. Així, les cantarelles estan escrites en heptasíl·labs ordenats en quartetes, amb alternança de vers blanc i vers rimat en assonant (-A-A).

1248 *La Tramontana*, núm. 136, 25 de gener de 1884. Pàgina 4.

1249 *La Tramontana*, núm. 138, 1 de febrer de 1884. Pàgina 4.

Les cantarelles sí que tenen continguts socials i polítics, tot i que la majoria mantenen el to d'entreteniment propi d'aquestes composicions populars, en aquest cas amb predomini de quartetes dedicades al festeig i la lloança de les dones, no exemptes d'ironia, com aquesta que diu:

Quan ja em creia correspost
amb desdeny m'has dat carbassa,
i estic tan desesperat...
que prest me'n buscaré una altra.¹²⁵⁰

Sempre amb una sorpresa final que esperava produir un somriure en qui les llegís:

Ja saps tu de què em prové
que tingui al llavi una pansa,
del petó que em vas donar
tot menjant-ne botifarra.¹²⁵¹

Entre els de contingut social, destaquen per la seva quantitat els dedicats a criticar l'estament eclesiàstic, sobretot pel fanatisme no racional que utilitzen els capellans per mantenir el seu estatus:

Amb los diners dels fanàtics
fan negoci els capellans;
mentre al món hi hagi burros
ells aniran a cavall.¹²⁵²

I els que critiquen els polítics i les lleis repressives que aquests aproven per mantenir la riquesa en mans dels rics. Com a periodista, Llunas es retrata a si mateix com a "periodista d'oposició", ja que diu que és la manera més ràpida i segura de fer cap a la presó:

Lo camí d'anar a presidi
més dret i segur de tots
és posar-se a periodista

1250 *La Tramontana*, núm. 270, 20 d'agost de 1886. Pàgina 3.

1251 *La Tramontana*, núm. 142, 7 de març de 1884. Pàgina 4.

1252 *La Tramontana*, núm. 312, 10 de juny de 1887. Pàgina 4.

i ser dels d'oposició.¹²⁵³

g.2.1.1.4. Epitafis

Sota el títol d'epitafis, he recollit un total de 21 composicions de l'autor, publicades en vuit revistes diferents. El pseudònim més utilitzat per signar-ne és Gimnàstic, amb 14 poemes publicats en cinc revistes, el segueix Pepet Simpàtic amb sis en dos publicacions, i Ruc Nafrat, amb què només en signa un.

Els epitafis com a composició poètica són una conseqüència de l'especialització dels epigrames. Ja a la Grècia clàssica els epigrames damunt de les tombes es consideraven un tipus de composició a banda de la resta d'epigrames. Llunas escriu epitafis de diversa mena si ens referim a les estrofes i a la rima, però tots coincideixen en l'heptasíl·lab com a base.

Les temàtiques dels epitafis són diverses, però parteixen sempre d'un vers que ens informa sobre qui jau, reposa o es troba enterrat a la tomba on hi ha l'epitafi. Una bona part d'ells es refereixen a personatges corruptes, com “un exministre”, “un polític” o “un *conseqüent* diputat” de qui s'expliquen les corrupteles:

Un exministre jau aquí,
no digueu res, dormi en pau,
puix passà estones amargues
per remenar molt *cacau*
i tenir les ungles llargues.¹²⁵⁴

Com a curiositat tenim els epitafis del número 29, en què Llunas es refereix a personatges amb nom propi.¹²⁵⁵ Cada un d'ells va dedicat a un polític o personatge popular de l'època i tots són crítics amb aquests personatges, entre els quals es troben el ministre de Foment amb Prim, Manuel Ruiz Zorrilla; el ministre d'Hisenda en diversos governs, Juan Francisco Camacho; o l'alcalde de Barcelona, Rius i Taulet. El dedicat al president espanyol Práxedes Mateo Sagasta diu:

1253 *La Tramontana*, núm. 312, 10 de juny de 1887. Pàgina 4.

1254 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgina 4.

1255 *La Tramontana*, núm. 124, 2 de novembre de 1883. Pàgina 4.

Jau aquí lo bo i millor
de la política casta;
fou home a la perfecció,
i morí de con-fusió,
perquè per ell tot *sa-gasta*.¹²⁵⁶

g.2.1.1.5. Seguidillas

La *seguidilla* és una estrofa poc conreada en la poesia catalana que té entre quatre i set versos i és el resultat de la combinació d'hexasíl·labs i tetrasíl·labs. Llunas és l'autor de nou poemes d'aquest tipus publicats en tres números diferents de *La Tramontana* i signats sempre com a Ruc Nafrat. Les temàtiques són les ja conegudes, tals com el festeig, les barrabassades de frares i capellans, etc. En un poema aquests temes s'ajunten amb un element que no apareix a cap altra composició poètica, però sí a altres textos de les seves publicacions. Es tracta del segon poema del número 63, en què la noia amb qui el personatge vol casar-se aconsellat per la seva mare no va mai a missa perquè és espiritista:

La mare m'aconsella
que jo amb tu em casi;
mes encar' que no reses
mai lo rosari,
ni vas a missa,
sé que ets, ai!, de la secta
espiritista.¹²⁵⁷

1256 *La Tramontana*, núm. 124, 2 de novembre de 1883. Pàgina 4.

1257 *La Tramontana*, núm. 242, 6 de febrer de 1886. Pàgina 3.

g.2.1.1.6. Endevinalles, cantars, *fabulettes*¹²⁵⁸, *espatotxades*, *accentígrafs* i sinònims

Ruc Nafrat signa les quatre endevinalles que Llunas publica a *La Tramontana*. Són composicions en heptasil·labs per a l'entreteniment, enteses com a jocs de deducció que reben contesta en el següent número de la revista. Una de les endevinalles porta el títol de *Conversa*¹²⁵⁹ tot i que manté les mateixes característiques que les altres tres.

Els cantars són poemes narratius, quartetes heptasil·làbiques en què l'humor no gaire fi n'és el centre. En el cas dels cantars bilingües del 102¹²⁶⁰, es tracta de composicions que, tal com el seu nom indica, estan escrits en castellà els dos primers versos i en català el tercer i el quart. Llunas en signa dos com a Ruc Nafrat en una revista i sis més, els bilingües, com a Pepet Simpàtic també a un número de *La Tramontana*.

De *fabulettes*, Llunas en signa dues¹²⁶¹ en un sol número de *La Tramontana*. Malgrat tenir aquest nom, els seus protagonistes no són animals sinó personatges bíblics com Abel, Caïm i el rei David, tot i que en la primera sí que hi apareix la barra d'un ruc utilitzada com a arma amb què Caïm mata Abel.

D'*espatotxades*, Josep Llunas en signa tres en una mateixa revista amb el pseudònim de Pepet Simpàtic. Les *espatotxades* eren peces curtes d'un acte per representar al teatre, tot i que a altres publicacions populars com *L'Esquella de la Torratxa* també es donava aquest nom a composicions enginyoses de quartetes heptasil·làbiques, que és la composició poètica que Llunas anomena amb aquest nom. El poeta dedica les tres que publica a parlar de la repressió que la proliferació d'atemptats amb bomba estava provocant entre els obrers:

Quant vaig pel port i contemplo

l'esquadra, quedo pensant:

quants obrers portaran dintre

d'aquestes presons flotants?¹²⁶²

1258 Els noms de *fabulettes*, *espatotxades* i *accentígrafs* són composicions que eren anomenades en castellà que jo he catalanitzat tot i que no tenien una traducció clara ja que sempre s'utilitzaven en l'altra llengua.

1259 *La Tramontana*, núm. 70, 21 d'octubre de 1882. Pàgina 4.

1260 *La Tramontana*, núm. 380, 21 de setembre de 1888. Pàgina 4.

1261 *La Tramontana*, núm. 440, 15 de novembre de 1889. Pàgina 4.

1262 *La Tramontana*, núm. 561, 29 d'abril de 1892. Pàgina 7.

Ruc Nafrat torna a ser el pseudònim amb què Llunas signa els dos darrers tipus de composició popular que he localitzat: un *acentígraf* i una sinonímia. Tots dos són jocs encaminats a descobrir paraules amagades amb poca variació. La seva temàtica és l'entreteniment, sense cap altra intenció.

Per acabar, he inclòs en aquest apartat de poemes bàsicament d'entreteniment, tot i que ja hem vist que entre els triats alguns sí que tenen algun tipus de contingut social, dos poemes més, un de curt i un de llarg. D'una banda, hi ha el poema *Lo vici*,¹²⁶³ en què com a Ruc Nafrat el poeta confessa els seus tres vicis: dones, tabac i vi. I, de l'altra, tenim el poema *¿...?*,¹²⁶⁴ que no deixa de ser una història costumista amb final sorprenent en què uns crits sentits en una casa d'un veïnat són interpretats com a violència masclista i, al final, es descobreix que eren les paraules amenaçadores que el veí suposadament agressor deia a una rata que no podia fer fora de casa.

1263 *La Tramontana*, núm. 68, 6 d'octubre de 1882. Pàgina 2.

1264 *La Tramontana*, núm. 396, 11 de gener de 1889. Pàgina 3.

g.2.1.2. La poesia obrerista

Aquest apartat de l'estudi inclou un total de cent poemes de Josep Lluнас que podem qualificar, seguint les seves pròpies teories, com a poesia obrerista. El centenar de composicions és el total de les que he localitzat en tots els números de les publicacions que Lluнас va dirigir, editar o en què va col·laborar publicant-hi, a més dels seus articles i textos teòrics, poemes: *Lo Ponton*, *La Teula*, *La Teula Barcelonina*, *La Sardana*, els *Almanacs de La Tramontana* i *La Tramontana*. A més, he inclòs el poema en tres cants *La Revolució*, que va ser imprès en llibre a banda. En dos casos, inclosos en entrades diferents a l'Annex 1, he localitzat poemes repetits. Un és *La Revolució*, que va ser publicat en llibre a banda però alguns cants del qual van sortir al número 265 de *La Tramontana* i en el suplement del número 5 de la revista *Acracia*; i l'altre és *Últims dies d'un proletari*, publicat dos cops, als números 451 i 481 de *La Tramontana*.

Aquests poemes estan signats, en la seva majoria, també amb pseudònims. Hi ha només dues excepcions que són el primer poema que publica Lluнас, a *Lo Ponton* el 1870, per al qual utilitza les seves inicials, J. Ll. y P., i *La Revolució*, que signa com a J. Lluнас. Hi ha un pseudònim que utilitza en multitud d'ocasions, Pepet Simpàtic, amb el qual signa 67 poemes. El segueixen en freqüència Pau de la Laia, amb 14 poemes; i W.***, amb 7. La resta els utilitza molt poques vegades, així signa quatre poemes amb Un Ganxet en els primers números de *La Tramontana*; tres com a Ruc Nafrat; un com a Elèctric; i un com a Gimnàstic.

La classificació en apartats diferents dels poemes publicats per Josep Lluнас seguint les seves pròpies teories estètiques ha estat una tasca feixuga i alhora en certa manera arbitrària, ja que la que ell qualifica com a literatura obrerista inclou una extensa producció, conseqüència de l'escriptura continuada de poemes al llarg de la major part de la seva vida en les diverses publicacions en què va col·laborar o va dirigir. Tenint en compte que aquest tipus de literatura té en el contingut el seu principal senyal d'identitat, he establert criteris d'organització dels poemes a partir dels temes que s'hi tracten. Si tenim en compte que són minoria els poemes dedicats a un tema sol, entendrem que la classificació, tot i que he procurat seguir criteris clars i diàfans, podria situar un mateix poema en apartats diferents. Per tant, la cita dels poemes és sempre en funció del tema que a partir de la composició vull arribar a saber o arribar a conèixer i explicar. Aquest criteri que he aplicat tracta els textos més com un mètode de

coneixement sobre l'obra de l'autor i les idees que la movien que com una classificació amb voluntat d'esdevenir tancada o inqüestionable.

g.2.1.2.1. Anticlericalisme, l'espai comú

L'anticlericalisme és un dels trets identificadors i alhora cohesionador no només de l'anarquisme o del moviment obrer sinó de la major part de les classes populars catalanes durant el segle XIX i bona part del XX. La pulsó anticlerical és una característica que uneix contra un enemic comú tota l'esquerra del moment i la de durant molts anys després també, dels republicans als lliurepensadors, els anarquistes o l'obrerisme en general. Amb l'anticlericalisme, les classes populars i moltes de les ideologies emancipadores que aquestes desenvolupen o experimenten passen a identificar un enemic comú en l'Església i en els seus membres, que els serveix per reforçar els llaços d'unió que la pertinença a una mateixa classe ja els donava. Alhora, la identificació d'un enemic comú en capellans, frares, monges... situa l'agressivitat pròpia d'un moment d'enfrontament social com el que vivien fora de la pròpia classe. Joan Connelly, l'autora de la investigació més extensa sobre l'"anomenada" Setmana Tràgica (cal recordar que la premsa obrera utilitzava els qualificatius de Roja o Gloriosa per referir-se als fets de 1909) i les causes de l'anticlericalisme a l'Estat espanyol, explica que:

Una fuerza latente en cualquier sociedad católica es el resentimiento natural del seglar frente a la privilegiada posición del clero, resentimiento que se intensifica si aquél sospecha que éste abusa de sus privilegios o si cree que no cumple sus ideales vocacionales de pobreza y entrega a los deberes religiosos. En ciertos momentos de tensión, en la vida nacional, esta animosidad puede movilizarse políticamente en un movimiento anticlerical cuyo objeto exclusivo puede ser o no la reforma de los excesos del clero.¹²⁶⁵

A l'Estat espanyol en general, la manca d'una àmplia burgesia il·lustrada que defensés la separació entre Església i Estat i emprengués la tasca laïcitzant amb determinació va fer que el principal subjecte col·lectiu que optà per l'oposició frontal a l'estament clerical i els seus privilegis fos la classe obrera organitzada, amb el suport d'algunes individualitats lliurepensadores de la classe dominant. El procés laïcitzant i de separació del poder estatal de la influència de l'Església així com la lluita per l'abolició dels seus privilegis no eren

1265 Connelly, 2009: 27.

necessitats exclusives del nostre país sinó que, tal com apunta Manuel Delgado, “Havia estat un dels ingredients fonamentals de totes les variants del reformisme burgès a tots els països que havien estat de preeminència catòlica i que es trobaven compromesos en processos de modernització.”¹²⁶⁶

Aquí, la classe obrera optà per l'anticlericalisme i la identificació de l'Església amb el poder burgès, l'ensenyament religiós, la repressió policial... La ideologia anticlerical és present a tots i cada un dels números de *La Tramontana*, que en la seva mateixa capçalera representa un jove amb una barretina al cap que bufa amb força i fa volar per l'aire capellans, miracles i esglésies al costat de militars, casernes i rics en general. Aquest enfrontament ideològic amb l'església i el seu domini social serà també un dels trets identificadors de l'obrerisme català en les seves diverses opcions al llarg de la història contemporània, almenys fins al 1939, tot i que abans de la creació de les primeres societats obreres les classes populars ja expressaven fins i tot violentament el seu rebuig a la jerarquia eclesiàstica, a la institució i fins i tot a les seves concrecions arquitectòniques dins de l'àmbit urbà. Cal recordar aquí la crema de convents de 1835, que té Reus com un dels seus epicentres i a la qual el mateix Lluнас dedica un número commemoratiu de *La Tramontana* en complir-se'n el cinquanta aniversari. La revista també té una secció especial dedicada a la crítica anticlerical que porta el títol de *Mal Temps*, amb notícies setmanals sobre diversos subtemes que Manuel Vicente¹²⁶⁷ ha resumit i concretat en la crítica al celibat sacerdotal per antinatural, les activitats orgiàstiques de capellans i frares als convents de monges, els segrestos místics als convents, les violacions de joves i nens per part de capellans i frares, les relacions sexuals entre capellans i majordones i l'atac als jesuïtes.

Els poemes de Lluнас que inclouen al·lusions a aquest anticlericalisme són molts i de fet és un referent ideològic que recorre bona part de la seva obra. Fins i tot alguns dels poemes d'entreteniment que he comentat en l'apartat corresponent inclouen referències negatives cap al clero i la que pels anarquistes era una moral falsa que prohibia plaers terrenals mentre capellans, frares i monges en gaudien.

En els poemes més declaradament anticlericals, Lluнас hi toca la majoria dels temes apuntats com a propis de la secció *Mal Temps*. I ho fa amb dos elements que són constants en la seva creació poètica: d'una banda un humor de base popular i alguns cops gruixut, fins i tot morbós, i d'una altra el recurs constant a personatges tipus, poc introspectius, que exemplifiquen en una història que el poema conta, la forma de procedir que vol ser denunciada

1266 Delgado, 2009: 175.

1267 Vicente, 1999: 101-102.

per l'autor. Podem veure la recreació d'històries amb personatges d'aquest tipus en poemes com *Lo Fraret i la Monjeta* (26), un poema que Llunas qualifica d'"Escola Romàntica" en què s'explica la relació entre un frare, Pare Lluc, i una monja, Mare Paula. El frare plega caragols i els obsequia a la monja fins que la relació que estableixen porta a un enamorament pràcticament inevitable:

Mare Paula los rebia
fixos al frare los ulls.
–Moltes gràcies, bon fraret,
Moltes gràcies, Pare Lluc.¹²⁶⁸

I l'enamorament fa cap al desig, que hauran d'intentar sufocar d'amagat. Els dos religiosos acabaran trencant el celibat que tots dos havien acceptat i que com a frare i monja que eren havien de seguir i seran sorpresos en ple acte sexual:

Un guarda-camps això conta,
un guarda camps que ho sap tot
i que un dia enmig del blat
los trobà... *buscant cargols*.¹²⁶⁹

Aquest tipus humor basat en els jocs de paraules de doble sentit de caràcter sexual apareix en altres composicions i serveix a l'autor per posar en dubte les relacions entre un capellà i la seva majordona quan en el poema *Informes* (165) un tal Maginet demana consell per casar-se a l'autor:

Ja que dius que de casar-te
tens, Maginet, la fal·lera,
al moment vaig a informar-te
d'una noia de primera.
És aquesta una donzella
molt pura i molt virtuosa
tendra com una poncella

1268 *La Tramontana*, núm. 103, 8 de juny de 1883. Pàgina 4.

1269 *La Tramontana*, núm. 103, 8 de juny de 1883. Pàgina 4.

i com un aucell airosa.

Què tal la noia, Magí?

–Fa per mi.¹²⁷⁰

En dues estrofes més, seguint la mateixa estructura i tancades amb el vers “-Fa per mi.”, el poeta lloa la noia adduint que és graciosa i té bon pit, que és treballadora i llesta ja que escriu i llegeix, que no xerra massa i no opina quan no cal... Totes aquestes “virtuts”, però, queden invalidades per “un dato” que Pepet -així anomena el tal Magí al poeta- dona en la darrera estrofa quan li diu que “a un *pare* capellà ha servit de majordona”. Magí canvia radicalment d’opinió i la seva resposta és clara quan diu “–Prou, Pepet. No fa per mi”. És evident que el públic lector entenia perfectament que la noia si havia servit el capellà hi havia tingut relacions i, seguint una moral que incloïa també els qui es consideraven més “revolucionaris” com el mateix Llunas, “no convenia” al protagonista del poema.

Seguint aquest fil argumental moral, se censura la intromissió d’alguns representants del clero a les cases de determinades famílies amb diners per tal de fer classes particulars especialment a menors o a noies. En el poema *Lliçó d’aritmètica* (163) aquest és el tema central. Un matrimoni de fabricants catòlics vol que la seva filla, jove i maca, aprengui “de comptes”. Per a això, contracten un capellà però:

i així que el corb va veure

aquell pamet de cara,

enmig de sa alegria

ja va tindre unes ganes...¹²⁷¹

Les lliçons i les trobades constants per tal de fer les classes porten a la seducció i a les relacions entre la noia i el capellà. Llunas ho relata amb la utilització d’un joc de dobles sentits dient que:

Lo corb a la donzella

tantes lliçons donava,

que aquesta al poc temps feia

progressos molt notables,

1270 *La Tramontana*, núm. 528, 11 de setembre de 1891. Pàgina 3.

1271 *La Tramontana*, núm. 525, 22 d’agost de 1891. Pàgina 3.

i era admirable cosa

lo que multiplicava.¹²⁷²

Quan els pares s'adonen que “el progrés” de la noia va per camins que no són els que ells preveien amb la contractació del mestre, comencen a preguntar a la noia per les lliçons i és aleshores quan el capellà desapareix:

deixant per conseqüència

de ses lliçons donades,

una bona família

per sempre més desgraciada.

Aquella tendra nina,

tan pura i tan galana,

sols fa des de llavoras

plorar a viva llàgrima

per lo record tristíssim

de sa terrible falta.¹²⁷³

Aquesta intromissió d'un capellà en la sexualitat d'una noia jove és paral·lela a la intromissió d'un altre capellà, en aquest cas un rector d'un poble del Priorat, en la relació d'una parella jove qualificada pel poeta d'exemplar. La història la desenvolupa en el poema *Dels que fugen alguns se n'escapen* (169) i ens explica com un capellà sedueix la noia de la parella. El marit els sorprèn “conversant”, com diu el poema, i comença una persecució per la casa amb la intenció de donar una pallissa a la parella d'amants. Finalment, quan els aconsegueix acorrallar armat amb un parpal, la noia diu al capellà que només Déu els pot ajudar però el rector li respon que

No estic per Déu ni camames,

puig que en aquesta ocasió

sols s'obté la salvació

1272 *La Tramontana*, núm. 525, 22 d'agost de 1891. Pàgina 3.

1273 *La Tramontana*, núm. 525, 22 d'agost de 1891. Pàgina 3.

amb la ajuda de les cames.¹²⁷⁴

Llunas escriu una sèrie de poesies narratives humorístiques protagonitzades per personatges arquetípics, pròpia d'un costumisme molt popular en aquell moment, en poemes com *Resolució* (70), *Desengany* (113), *Lo mestre i el deixeble* (116), *Carta contestació* (117) o *Lo pagès desenganyat* (159). En el primer poema, ens presenta un noi de dotze anys anomenat Pepet que protagonitza un conflicte familiar quan el seu pare li diu que vol que es faci capellà. La diferència de maneres de pensar ens la dibuixa Llunas des del primer moment, quan caracteritza els dos personatges que protagonitzaran el conflicte, els quals hem de suposar que provocaven rebutjos i adhesions entre el públic lector. D'una banda, hi ha el personatge racional, que pensa més que no creu:

En Pepet, noi molt astut,
que només compta dotze anys,
no pot veure cap llanut,
puig sempre tírria els ha dut
per tontos i capsigranys.¹²⁷⁵

I de l'altra, hi ha el pare creient i sobretot sotmès als dogmes de la religió i a la voluntat dels representants de la institució de l'Església:

Son pare és un carcamal,
fanàtic dels més pavanès;
i ho és tant, que l'animal
daria fins l'últim ral
sempre que fos pels sotanes.¹²⁷⁶

Quan les ordres paternes són presentades al noi, aquest ho té clar i opta per fer la seva voluntat, que no és altra que triar el seu camí i per tant no fer-se capellà. La victòria de la raó i la intel·ligència davant de la irracionalitat religiosa també serà present en altres poemes com *Clericallades* (172) i *Lo mestre i el deixeble* (116). El segon és aprofitat per l'autor per exposar la seva ideologia racionalista i allunyada de les supersticions. El debat entre el mestre i el

1274 *Almanac de La Tramontana per al 1892*. Pàgina 6.

1275 *La Tramontana*, núm. 261, 18 de juny de 1886. Pàgina 3.

1276 *La Tramontana*, núm. 261, 18 de juny de 1886. Pàgina 3.

deixeble que donen títol al poema comença amb la pregunta del primer al segon sobre quants Déus hi ha, una pregunta que rep com a contestació per part del noi un concís “cap”. L’enuig del mestre rebrà la seva contesta en forma d’argumentari quan, després d’acusar el deixeble de “malvat” per la seva resposta li pregunta qui va fer el món. La resposta del noi és la que donaria Llunas i bona part de l’anarquisme i del moviment lliurepensador de l’època:

–Lo món i tot l’existent
amb tota sa força omnipotent
ho ha creat la Naturalesa.
De Déu hasta l’existència
se nega, en canvi és provat
que els homes han reformat
lo món amb sa intel·ligència.

I com Déu res del món féu
i els homes sí, evident és
que és del món tot lo progrés
degut als homes, no a Déu.¹²⁷⁷

Davant d’aquest argumentari expressat pel deixeble, els cops de bastó són l’única contesta que sap articular el capellà, pel que el poeta tanca amb una estrofa en què recull l’ensenyança que es pot desprendre de la seva lectura:

Encar’ que trist, prova això
que en tot plet, qüestió o disputa
trepitja la força bruta
lo que és just i de raó.¹²⁷⁸

En la poesia de Llunas, com a la resta de textos de *La Tramontana* en què se’n parla, els membres de l’Església són presentats com a ximplers, arbitraris, falsos, autoritaris i mancats de raó, alhora que perversos i inconseqüents perquè no segueixen el que prediquen. Als religiosos els anomena amb paraules com “corbs” o “burots” i als seguidors de les seves doctrines,

1277 *La Tramontana*, núm. 432, 20 de setembre de 1889. Pàgina 2.

1278 *La Tramontana*, núm. 432, 20 de setembre de 1889. Pàgina 2.

“pavanes”, “llanuts”... Al costat d’aquests, un dels qualificatius o retrets que més sovintegen i més cops trobem és el de mentiders, mentiders perquè enganyen la gent que creu en les seves doctrines, que tal com hem vist a *Dels que fugen alguns se n’escapen*, ni ells mateixos es creuen.

Són dos exemples clars d’aquestes acusacions de mentiders els poemes *Desengany!* (113) i *Lo pagès desenganyat* (159). S’hi explica la història de dos pagesos, l’Anton a *Desengany!* i “un pagès d’alta muntanya” a *Lo pagès desenganyat*, que es creuen les paraules que els capellans prediquen i quan experimenten la realitat i hi contrasten les afirmacions dels rectors s’adonen que els enganyen. L’Anton, convençut de l’existència d’un Déu bo que ajuda la gent que treballa, veu com la seva collita se’n va en orris com a conseqüència d’una tempesta malgrat que ell resa i resa per salvar-la. Per la seva banda, “el pagès d’alta muntanya”, després de sentir en el sermó de diumenge que Déu ajuda qui matina, es presenta al seu camp amb els primers raigs de sol i després d’esperar tot el dia s’adona que les paraules del capellà eren només mentida i al cap del dia té tota la feina per fer sense que Déu hagi anat a ajudar-lo en cap moment. La reflexió que fa Llunas en la darrera estrofa del poema és clara:

Això vol dir, lector meu,
que de capellans no et fiïs
ni per cap cosa confiïs
mai en l’ajuda de Déu.¹²⁷⁹

El rebuig que sent el poeta davant dels representants de la institució religiosa s’expressa també en primera persona. Així ho veiem en la contesta que Llunas escriu a una suposada carta d’una beata que li ha fet saber que està enamorada d’ell. El poema porta per títol *Carta contestació* (117). Llunas ens hi explica com tot l’amor expressat per la dona en la suposada carta que li ha fet arribar no pot arribar a bon port ja que:

Un contrast d’idees mata
la passió que sent mon cor
i los teus plans desbarata:
tu, per essència ets beata;

1279 *La Tramontana*, núm. 516, 19 de juny de 1891. Pàgina 3.

jo... sóc lliurepensador!¹²⁸⁰

Així doncs, la separació entre els dos mons, el creient i el lliurepensador, que aquí s'explicita afecta també la seva vida privada, no només la política. Per això, un cop deixa clar a la noia que l'amor que ella sent no serà correspost perquè:

Creus com un tarambana
en miracles i oracions,
i no repares, pavana,
que al clatell portes més llana
que un gros ramat de moltons.¹²⁸¹

I no s'està de recomanar-li que:

Lo temps que et vagui aprofita
i a un metge que sigui bo
ves a fer alguna visita,
perquè el teu cap necessita
una gran reparació.¹²⁸²

La manera com la religió afecta les persones que la segueixen queda ben clara, així com la seva perniciosa influència, en el poema *Ahir i avui* (83). Escrit en primera persona, Llunas hi recorda com el seu pare, quan ell tenia sis o set anys, el feia anar a sentir missa cada una de les festes importants i allí “sentia els capellans com predicaven... / lo que no han cregut mai”¹²⁸³. Un cop crescut i convertit en home amb experiència, assegura que ja no va mai a cap església perquè veu ben clar “lo mal que han fet i el mal que fan”. L'última estrofa acaba amb un vers que resumeix aquest enfrontament que fins aquí hem vist caracteritzat majoritàriament d'una forma més o menys humorística i que ara es mostra ja en tota la seva profunditat i violència. Llunas tanca el recorregut per la seva vida i la seva relació amb l'Església amb un rebuig total de la institució i afirmant que si mai passa pel davant d'una església “quan penso

1280 *La Tramontana*, núm. 436, 18 d'octubre de 1889. Pàgina 3.

1281 *La Tramontana*, núm. 436, 18 d'octubre de 1889. Pàgina 4.

1282 *La Tramontana*, núm. 436, 18 d'octubre de 1889. Pàgina 4.

1283 *La Tramontana*, núm. 306, 29 d'abril de 1887. Pàgina 4.

en lo envilit que el món està / no puc menys d'exclamar tot apartant-me: / -D'aquí naix tot lo mal!"¹²⁸⁴

Per tal de desmuntar el poder d'una institució com l'eclésiàstica, que tant mal ha fet i fa segons l'autor, li caldrà també atacar les festes i celebracions esdevingudes tradicions que s'han convertit en part de l'imaginari popular de la col·lectivitat i que són producte del domini religiós. I a aquesta feina dedica també dos poemes més. El primer d'ells, *Rifes* (54), té com a tema les rifes d'imatges de sants i santes que, per recollir diners, en festes destacades, es feien a les portes de les esglésies. La lectura del poema és també instructiva en aquest cas per ajudar-nos a conèixer un fet com aquest que no ha arribat fins als nostres dies i que Llunas explica amb detall per concloure que en la major part de les rifes que fan els capellans hi ha trampa. La composició acaba amb una proposta que deixa entreveure un rebuig total cap a la iconografia religiosa i els estris utilitzats pels capellans per fer missa:

Si tantes ganes ne tenen
de guanyar diners rifant,
que es rifeu lo salpacer,
la casulla o bé un missal,
lo bacó de sant Antoni,
la pica de batejar,
i totes las menudències
que tenen per disfressa's.¹²⁸⁵

En l'altre poema que dedica a combatre les festes dedicades a santes i santes, les festes majors tal com s'entenen en aquell moment, hi trobem un cop més aquesta voluntat de fer net amb el món producte del domini de l'Església. Es tracta del poema *A baix la tradició!* (167), en què l'autor exposa amb gran complexitat novament la seva voluntat de combatre un model de societat basat en la superstició alhora que no es deixa de construir un món nou en què la raó serà el centre motor. El poema comença amb una llarga explicació costumista sobre la preparació de la Festa Major i les feines que es fan pels carrers per deixar-ho tot a punt, tot a càrrec de:

1284 *La Tramontana*, núm. 306, 29 d'abril de 1887. Pàgina 4.

1285 *La Tramontana*, núm. 210, 26 de juny de 1885. Pàgina 3.

Xicotets entusiasmats
que enmig de gran alegria
treballen desesperats
ja des de que apunta el dia,

clavant claus per les parets,
posant-hi amb tires de fil
banderetes, fanalets
i altres coses per l'estil.¹²⁸⁶

Enmig d'aquestes quartetes preparatòries de la festa n'apareix una en què Llunas presenta la seva opinió, marca de la casa, escrivint una paraula en cursiva per fer-nos veure el seu doble sentit i qualificant d'ignorants els homes que s'apunten a la preparació:

I no els nois sols se dediquen
a coses tan *importants*,
puig que també s'hi emboliquen
alguns homes ignorants.¹²⁸⁷

La crítica més profunda arriba aviat, quan l'autor contraposa la festa que es prepara dedicada al sant o santa amb les condicions d'explotació que viuen els qui l'organitzen i afirma que:

És cosa que desatina
veure tanta gent obrera
que en sos mals no s'amoïna
i es distreu d'eixa manera.¹²⁸⁸

Llunas es pregunta com es pot anomenar “segle de les llums” un moment històric en què la ignorància continua present arreu tal com ho demostra que es dediquen aquests esforços a

1286 *La Tramontana*, núm. 532, 9 d'octubre de 1891. Pàgina 2.

1287 *La Tramontana*, núm. 532, 9 d'octubre de 1891. Pàgina 2.

1288 *La Tramontana*, núm. 532, 9 d'octubre de 1891. Pàgina 2.

celebrar una festivitat religiosa que cal deixar de banda malgrat es faci des de temps immemorials. Per acabar amb qualsevol rastre de domini religiós sobre la vida de les persones de classe obrera, estableix un programa que inclou deixar de fer la festa, il·lustrar els fills i defensar els seus drets:

Deixem, doncs, les diversions
impròpies dels temps presents,
i ocupem-nos en qüestions
més útils i convenients.

A nostres fills, il·lustrar
devem com se requereix,
perquè en son temps defensar
puguin lo que els perteneix.

De nostres drets, la defensa
hem d'estudiar constantment,
procurant que nostra pensa
no s'entorpeixi un moment.¹²⁸⁹

El qüestionament i l'intent de canviar la realitat creada pels membres de l'Església que podem veure clarament expressats en aquestes composicions es converteix en enfrontament directe en els dos poemes que a continuació comentarem. D'una banda tenim el sonet *A un sotana* (81) i de l'altra, el poema *Som-hi!!!* (55). En el sonet, Josep Llunas es dirigeix en segona persona a un capellà a qui recrimina tot el que ja hem vist en altres poemes. Les dicotomies són constants i el joc d'oposicions té, un cop més, la intenció de separar la realitat entre el tu (representant de l'Església) i el nosaltres (les classes populars al costat de les quals es posiciona l'autor). Així, en el primer quartet es diu que el capellà, des de dalt de la trona, brama contra els lliberals i murmura contra el progrés. La segona és aprofitada per l'autor per exposar els tòpics que ja hem vist de capellà dolent que viu regalat, sense passar amargures

1289 *La Tramontana*, núm. 532, 9 d'octubre de 1891. Pàgina 3.

perquè explota “la gent mansa i bonatxona” i que conrea un aspecte saludable i per això té la “cara rodanxona”.

L’advertiment amb què es tanca el sonet i que formula Llunas en els dos darrers tercets és ben clar i no és excepció d’aquest poema tal com veurem en altres apartats d’aquest treball. Llunas insisteix en la conscienciació davant de l’engany contingut en les prèdiques del “sotana” com a motor per fer el canvi que acabi amb el seu domini. Per a això, dirigint-se al capellà simbòlic l’adverteix i li diu:

Mes si creus que eixa vida tan ditxosa
molt temps t’ha de durar, pensa, pavana,
que fins la gent que avui més fe en tu posa

del clatell s’anirà traient la llana,
i al comprendre ta farsa ignominiosa
potser et traurà la pols de la sotana.¹²⁹⁰

A *Som-hi!*, Llunas formularà ja no només un advertiment sinó directament una amenaça. El poema conté tots i cada un dels subtemes de què hem parlat, tal vegada insistint més en els adjectius negatius i les expressions pejoratives i negatives, quan no directament insultants, dirigides al clero i a qui s’està al seu recer. El poema no conté ni humor ni ironia ni dobles sentits sinó paraules gruixudes que deixen ben clar que aquells a qui Llunas acusava de produir “tot lo mal!” a més de rebuig li produïen odi. En el poema, doncs, després de parlar de com el clero domina el poble, de com el menysprea i de com el manté en la ignorància, hi apareix una solució i aquesta queda ben clar que passa per la violència i l’enfrontament quan diu:

I encara que a corre-cuita
tracti de fer-nos la llesca,
li juro per sa ventresca,
que el poble en farà una truita,

1290 *La Tramontana*, núm. 288, 24 de desembre de 1886. Pàgina 3.

tan bon punt se mogui gresca.¹²⁹¹

El poema el tancarà l'autor amb una reflexió esperançadora. Així, si bé el poder de l'Església queda ben clar que és immens, queda també ben clar que el poder del poble, quan decideixi prendre les regnes del seu destí, és encara més gran i té la força suficient per canviar les coses sense renunciar en aquest cas a la violència, que l'autor explicita en la referència a la "dura guerra" i al camí de la lluita que proposa per derrotar el poder de l'Església:

Així al batre en dura guerra
un poder que tan gran fou
tant pel pla com per la serra
caurà de nassos per terra
quan lo poble dirà: prou!!!¹²⁹²

Parlem de tres composicions que si bé en dos dels casos no podem qualificar exactament amb aquest adjectiu sí que estan construïdes al voltant de fets lligats amb la temàtica religiosa. D'una banda tenim *Dòminus... sense caps* (5)¹²⁹³, un poema que Llunas publicà a *La Teula Barcelonina* i signà com a Gimnàstic. És una historieta construïda al voltant d'una confusió amb el llatí que parlen els capellans i que porta l'autor a fer-li creure que en un enterrament uns capellans preparaven una partida de dòmino ja que cridaven "Dominus nostrus".

El segon d'aquest grup de tres és *Jesús* (126), un altre divertiment en què compara la vida d'"un gamarús que es diu Jesús" amb la de Jesucrist. Es tracta d'un llarg poema, molt divertit pel to que Llunas gasta, en què diu coses com aquestes:

Jesús miracles va fer,
i aquest en féu més d'un cop;
beure i menjar com un llop
sens costar-li cap diner.

Jesús predicà amb valor
l'*amor*, i aquest fent conquestes,

a sastresses i modistes

1291 *La Tramontana*, núm. 214, 25 de juliol de 1885. Pàgina 3.

1292 *La Tramontana*, núm. 214, 25 de juliol de 1885. Pàgina 3.

1293 *La Teula Barcelonina*, núm. 2, 31 de desembre de 1880. Pàgina 3.

també els predicava amor.¹²⁹⁴

El poema acaba amb un joc de paraules en què Llunas diu que amb el poema volia fer un “paralelo” i al final s’ha adonat que el tal Jesús és “pare” i “lelo”. En el fons, però, allò més interessant és que, tot i el to graciós i intranscendent, es nota una admiració no dissimulada per la figura de Jesucrist. Llunas diu que “per la Humanitat sofrí una *passió*”, “predicà amb valor *l’amor*” o “per los actes seus tingué els fariseus ofesos”. Res a veure amb tot el que fins ara havíem vist que pensava tant de l’Església com dels seus membres. Aquí no hi ha ni crítica ni humor aplicat a la figura del Jesús cristià, se l’emporta tota l’altre Jesús. No es tracta d’una actitud estranya dins de l’anticlericalisme anarquista, ja que la crítica constant i radical a l’Església, a monges, frares i capellans, no té res a veure amb la valoració de personatges que en alguns contextos podien fins i tot ser qualificats com a revolucionaris, com Jesucrist,¹²⁹⁵ sempre que es deixessin de banda miracles i fets irracionals que se li atribuïen.

El tercer dels tres porta per títol *Sermó humorístic* (97) i va dirigit a “Als llegidors de *La Tramontana*”. Si fins ara hem parlat de poemes en què Llunas s’apropava a les formes narratives costumistes, en aquest que ara ens ocupa el que fa directament és un quadre costumista en vers. Un quadre costumista que alhora parteix d’una intenció escarnidora davant d’un dels dies més sagrats per als cristians com és divendres sant. Davant dels catòlics que es passen el dia per “los temples resant”, Llunas proposa un itinerari per visitar “los monuments amb santa devoció”. La llista que fa, però, no és la d’esglésies, convents i llocs de culte sinó la dels bars, tavernes i cafès que ell freqüenta o coneix. Així, comença pels que es troben dins de muralles de Barcelona:

Podeu anar al *Nou Noé*
i a l’*Arca* del mateix nom,
allà trobarà tothom
un vi que es posa molt bé.

Per beure mistela bona
i vi que sigui com cal

1294 *La Tramontana*, núm. 457, 14 de març de 1890. Pàgina 3.

1295 Per aprofundir en aquesta reivindicació de Jesucrist com a revolucionari, assumida per molts anarquistes, és interessant l’aplec d’estudis dirigit per Joël Delhom i Daniel Attala *Cuando los anarquistas citaban la Biblia* (Delhom; Attala, 2014)

és bon punt *La Catedral*

del carrer de la Lleona.

Hi ha *La Trena*, *Els Mirallets*,

també *El Mico*, *La Morera*,

Lo Sabre, *La Pajarrera*,

i altres tan bons com aquests.¹²⁹⁶

Continua la ruta pels “temples” fora muralles i després de lloar els xarel·los que en aquests establiments s’hi poden trobar, el poeta comença l’atac contra els “llanuts” a què ens té acostumats afirmant que:

Res importa que els llanuts

nos tractin de tavernaris,

dèspotes i perdularis,

ells sí que són uns perduts!¹²⁹⁷

I davant dels previsibles atacs verbals per la mofa davant del més sagrat per als cristians, la nit de la mort del seu Déu per ressuscitar després, Llunas proposa adorar un altre déu, pagà en aquest cas:

Despreciem, doncs, son insult,

i contra aquets carrinclons

seguim nostres oracions

prestant al Déu Bacus cult.¹²⁹⁸

Per tancar l’apartat anticlerical, caldria comentar una sèrie de composicions de caràcter més costumista. Són els poemes dedicats a diverses festes cristianes que són aprofitades pel poeta per criticar-les, donar-los un altre sentit o escriure amb l’excusa de la seva celebració com *Per Tots Sants*, *castanyes* (75), *En lo dia dels morts* (118) i d’altres. Per no repetir-me en els continguts comentats, em centraré en un poema que serveix d’exemple d’aquestes

1296 *La Tramontana*, núm. 355, 30 de març de 1888. Pàgina 4.

1297 *La Tramontana*, núm. 355, 30 de març de 1888. Pàgina 4.

1298 *La Tramontana*, núm. 355, 30 de març de 1888. Pàgina 4.

temàtiques com és *Opinions sobre la quaresma* (95). Es tracta d'una composició amb una estructura curiosa en què una sèrie de personatges donen la seva opinió sobre la celebració. Hi opinen un “papanatas”, un mestre d'escola, un rector, un home despreocupat, un obrer i el mateix Llunas que és anomenat “Jo”. Les opinions són les que podíem suposar en funció del personatge i cadascun d'ells s'agafa als arguments previstos. El “papanatas” ja té la butlla comprada i es confessa per guanyar “la glòria del cel”, el mestre d'escola si dejuna és perquè el Govern no li paga el sou que li deu, el rector acumula beneficis amb la venda de tantes butlles, l'home despreocupat ja sap de què va l'engany i menja el que li ve de gust, l'obrer la passa magra com el mestre i “Jo” fa la reflexió final i afirma que:

Ja és hora que s'acabi aquest obscurantisme
que amb farses i misteris enganya els ignorants,
que es perdin aquests neos que amb son malvat cinisme
als innocents exploten per viure ells ben ufans.

Lo poble va cansant-se de tanta hipocresia,
no vol aquesta farsa que entorpeix lo progrés;
i, mal que a n'ells los pesi, molt prompte vindrà el dia
que es cuidarà de treure'ls perquè no tornin més.¹²⁹⁹

Aquest poema també és interessant mètricament ja que cada una de les estrofes, i per tant cada cop que parla d'un dels personatges o ell mateix, ho fa amb una quantitat de síl·labes diferent, sempre ascendent. Així, del “papanatas” en parla amb pentasíl·labs (“La butlla comprada...”), del mestre d'escola amb hexasíl·labs (“Quan sento algú que explica...”), del rector i de l'home despreocupat amb heptasíl·labs (“Vaja, diguin lo que vulguin...” i “La quaresma és una farsa”), de l'obrer amb decasíl·labs (“Si és cert que la quaresma és un temps magre...” i ell parla amb alexandrins (“Aquestes paparrutxes, quan los temps eren mansos,...”).

1299 *La Tramontana*, núm. 352, 9 de març de 1888. Pàgina 4.

g.2.1.2.2. Contrast i lluita de classes

Tal com ja hem apuntat, Llunas és un anarquista bakunista que exigeix la propietat col·lectiva dels mitjans de producció però accepta la propietat individual sempre que aquesta no vagi en detriment de la igualtat entre les persones. I basa la seva idea d'alliberament, de revolució, en la culturització d'un poble en el qual la classe obrera serà l'encarregada d'activar la palanca del canvi però no anirà sola sinó al costat de la resta de classes populars. Per això, aquesta revolució que preveu i anhela haurà de ser col·lectiva, producte de l'acció de les masses conscienciades i no d'individus il·luminats. Per fer-la, però, caldrà la instrucció del poble i sobretot que aquest prengui consciència de l'opressió que pateix el poble treballador i dels enemics que cal abatre per tal d'alliberar-se, el principal d'ells, la burgesia.

Aquest esquema del seu pensament polític i social necessitava, per créixer, un procés de conscienciació, els oprimits necessitaven entendre l'opressió que com a classe patien, i la poesia era una forma més de difondre i eixamplar entre el proletariat aquesta consciència de classe. Tal com veurem en tot aquest apartat dedicat a la poesia obrerista, tot i que són molts els poemes, sencers o amb alguna part dedicada, n'hi ha alguns que de forma especial hi fan referència i serà d'ells de què parlarem.

Pot semblar estrany que algú que és explotat no en sigui conscient, que algú que no gaudeixi de llibertat perquè li han arrabassat no ho sàpiga però no ho és tant si tenim en compte com Étienne de la Boétie en parla a *La servitud voluntària*:

És increïble com el poble, tan bon punt és sotmès, cau a l'acte en un oblit profund de la llibertat i ja no pot despertar per recobrar-la. Serveix tan lliurement i amb tant de gust que diríem en veure'l que, més que perdre la llibertat, ha guanyat la servitud. De primer serveixen obligats i a la força, però els que vénen després ja no tenen cap recança i fan de bon grat el que els avantpassats havien fet forçats. Els homes neixen sota el jou, després són criats i pujats en el servatge, sense mirar més enllà, i així, s'accontenten vivint com han nascut.¹³⁰⁰

La tasca de la poesia de Llunas, entre altres, serà fer prendre consciència d'aquesta submissió oblidada o desconeguda a qui la pateix, enfocar la servitud i com es concreta, per tal que un cop presa la consciència per part dels explotats, de classe en aquest cas, s'activi la voluntat d'enfrontament amb els opressors i "el poble" avanci cap a la revolució. I el canvi

1300 Boétie, 2001: 95.

social, aquesta desitjada revolució, tindrà uns objectius ben clars que podem resumir, seguint les paraules de Bakunin a Ginebra el 1867 en la seva traducció castellana, com “Organizar la sociedad de tal suerte que todo individuo, hombre o mujer, al llegar a la vida, encuentre medios poco más o menos iguales para el desenvolvimiento de sus diferentes facultades y para su utilización por el trabajo.”¹³⁰¹

Per entendre el món que cal canviar, els obrers calia que entenguessin que la societat es trobava dividida en classes socials i la lluita entre elles havia d'arribar a ser un dels motius de la seva existència. La consciència de pertinença a una classe i l'enfrontament amb l'altra l'aconseguirà Lluнас de diverses formes però la simple comparació entre el món de l'obrer i el món del burgès a vegades pot resultar suficient. És el que busca i aconsegueix amb el poema *Contrast* (93), publicat a *l'Almanac de La Tramontana per al 1888*, sis estrofes en què les tres primeres estan dedicades a exposar com és la vida d'un burgès i les tres restants, seguint la mateixa ordenació cronològica que les anteriors, a exposar la misèria de la vida de l'obrer. Així, mentre que el naixement del burgès li assegura el benestar:

Quan neix, en cambra rica i adornada,
enmig d'una gran pompa i majestat,
assegurada té ja sa existència
per sempre, amb benestar.¹³⁰²

A l'obrer, la seva arribada al món l'únic que li assegura és misèria per tots costats:

En una alcova pobre i moblada
per miserable llit de posts i bancs,
ve al món, i a l'obrir els ulls, tan sols misèria
ne veu per tots costats.¹³⁰³

Quan són encara uns infants, un i altre aprenen coses completament diferents, ja que si al burgès els seus pares “l'ensenyen d'explotar tal com ells fan; / i amb tant deler ho aprèn”¹³⁰⁴, el nen obrer amb deu anys ja treballa perquè els seus pares no el poden mantenir. Les vides de tots dos, per tant, difereixen i s'exclouen mútuament pel fet que un i altre han nascut en

1301 Bakunin, 1979: vol. 3, 75.

1302 *Almanac de La Tramontana per al 1888* (1887). Pàgina 22.

1303 *Almanac de La Tramontana per al 1888* (1887). Pàgina 22.

1304 *Almanac de La Tramontana per al 1888* (1887). Pàgina 22.

famílies diferents, una explotadora i l'altra explotada. Els lectors i les lectores de Llunas eren obrers en la seva absoluta majoria, per tant no cal que ens preguntem amb qui s'identificaven en llegir poemes com aquest. És per això que és interessant de veure com, en la tercera estrofa, l'explicació de la seva misèria és completament política, allunyada d'aquesta descripció que l'autor qualificaria de "naturalista" si tenim en compte les seves paraules al *Discurs d'obertura del primer Certamen Socialista*¹³⁰⁵ de Reus. Llunas deixa clar que el patiment de l'obrer és perquè està "esclavitzat pels que l'exploten" i és aquesta la causa del darrer vers, en què recalca que "el pobre obrer es mor de fam!". El poema segueix punt per punt l'estructura de les narracions anarquistes del moment, un gènere literari que cal veure com a germà bessó de la poesia de Llunas, sobretot d'aquella que vol expressar aquesta lluita de classes a partir de l'explicació de la pobresa obrera. Mirem sinó què diu Lily Litvak sobre els contes i dels dibuixos de les publicacions llibertàries, aplicable al cent per cent a poemes com *Contrast*:

la descripción de los desheredados en obras literarias y artísticas sigue determinados esquemas retóricos y gráficos propios. En las obras anarquistas las concepciones son tajantes. Los humildes y pobres se retratan buenos. Los ricos, encerrados en sus convenciones mundanas y económicas son los perversos. El universo es totalmente maniqueico.¹³⁰⁶

g.2.1.2.2.1. Classe obrera: retrat de la misèria explotada

Si *Contrast* és un poema maniqueu sense desenvolupament de les idees contraposades, ja que només s'hi recorden les característiques més arquetípiques d'ambdues classes, altres que analitzarem a continuació, com *Lo proletari* (96), *Últims moments d'un proletari* (124) i (136) o *Anar fent* (161) serveixen al poeta per insistir amb molts més detalls sobre les mateixes idees, tot i que no deixen de reproduir aquest maniqueisme de què parlava Litvak.

A *Lo proletari*¹³⁰⁷, la vida del treballador és exposada a partir d'onze quadres que es tanquen cadascun d'ells amb els versos "Quina vida més penosa / és la vida de l'obrer!". El poema segueix la jornada laboral d'un treballador que es lleva de matinada per dirigir-se al taller on desenvolupa una pesada tasca junt amb els seus companys. L'obrer compleix el seu deure i tot i això és maltractat per l'amo, de qui en rep un salari miserable ja que amb ell no

1305 Llunas, 1885: XXXIX.

1306 Litvak, 1981: 66.

1307 *La Tramontana*, núm. 354, 23 de març de 1888. Pàgina 3.

arriba a cobrir ni tan sols les seves necessitats. Amb aquest salari, l'educació dels seus fills “perquè puguin algun dia / combatre l'exploació” li resultarà impossible i l'alt preu del lloguer de la casa on viuen en relació amb el que cobra li impedirà fins i tot alimentar mínimament la seva família. Quan en tot això pensa, l'obrer es desespera i no entén com pot ser que amb tot el que treballa no pugui viure sense patir. Arribat a aquest punt, el poeta opina i abandona la descripció dels mals de l'obrer per indignar-se i exclamar-se pel fet que:

Encara hi ha qui predica

empleant molta palica

que l'obrer viu bé, mal llamp!

I és perquè ell, sens passar pena,

porta la panxa ben plena

mentre l'obrer es mor de fam.

És lo tirà que s'imposa

contra el que ric lo fa ser.¹³⁰⁸

Feta la queixa, torna a la part més costumista d'explicar la jornada laboral fins que aquesta s'acaba i el treballador torna a casa seva, on l'espera la família, que l'acull i li serveix de refugi i suport, tant per la feina que fa la seva companya com per l'estimació que hi troba. Reprenent les tesis exposades per Lily Litvak a *Musa libertaria*, podem afirmar que el personatge que apareix en poemes com aquest no intenta ser fidel a una persona en concret sinó que allò que ens retrata l'autor és un personatge tipus (el “proletari” en aquest cas) i, per això:

el resultado no es un cuadro realista, pero sí, probablemente una realidad nueva, cuyos elementos materiales revelan no la realidad concreta, sino las formas morales de la verdad. Se pueden distinguir, por tanto, aquí la realidad de la verdad. Para llegar a la verdad, se parte de la realidad, y ésta, sintética, exagerada o aun deformada, permite ver en ciertas escenas determinantes, la verdad social o moral.¹³⁰⁹

La condició d'obrer és bàsica per a la construcció de la consciència de classe i la manca de treball pot arribar a ser desesperant, tal com veiem en el poema humorístic *Suïcidi frustrat*

1308 *La Tramontana*, núm. 354, 23 de març de 1888. Pàgina 3.

1309 Litvak, 1981: 68.

(69)¹³¹⁰, però per damunt de la feina assalariada Llunas hi posa la dignitat de la persona. I aquesta defensa dels drets bàsics dels explotats el porta a escriure un poema com *Consell a un amic* (164)¹³¹¹, una llarga composició de to humorístic de vint quartetes heptasil·làbiques en què l'autor fa un pas més i defensa que és preferible viure captant i sense amo a ser explotat com a obrer. El poeta atén la demanda d'un amic seu, Pauet, que té un fill de catorze anys al qual no sap quin ofici donar. Llunas li respon que amb el treball assalariat només hi guanyia disgustos a banda de ser explotat i maltractat pels burgesos:

Disgustos, angúnies, penes,
sofriments, enrabiades,
poc menjar, moltes suades,
i pesars de totes menes.

Sempre haurà d'estar atent
a les ordres d'un burgès
que l'explotarà amb excés
i el tractarà malament.¹³¹²

Per això li acaba recomanant que li digui al seu fill que treballi per a ell, no per a cap altra persona, o bé que es faci captaire i es mantingui lliure recollint “fems / puntes, draps o escombraries” ja que:

Si bé això no és lucratiu,
en canvi és molta v'ritat
que tampoc serà explotat
i anirà fent la viu-viu.

I encar' que això al capdavall
li donarà molt poquet,

1310 *La Tramontana*, núm. 257, 21 de maig de 1886. Pàgina 2.

1311 *La Tramontana*, núm. 526, 29 d'agost de 1891. Pàgines 2-3.

1312 *La Tramontana*, núm. 526, 29 d'agost de 1891. Pàgina 2.

costrarà el producte net

de son laboriós treball.¹³¹³

I és que l'exploració no és només una paraula sinó una condició i una humiliació. Ho corrobora a *Últims moments d'un proletari*, un poema que va ser publicat dues vegades en només dos mesos de diferència. Un obrer vell es troba en una habitació on espera la mort i tant ell com tot el que l'envolta esdevenen un retrat cru i precís del món que Llunas coneixia de primera mà i que ben pocs cops mereixia l'atenció dels poetes catalans del moment. Els mobles, l'habitació, ell mateix..., tot en el món de l'obrer és vell, gastat i desgavellat:

Dins d'un quarto fosc i humit

d'aspecte molt miserable,

amb un moblatge compost

d'una cadira trencada,

un catre vell i corcat,

un bagul buit i una taula

que de tants anys de servir

tota està desgavellada,

amb una ampolla damunt

i una xicra sense nansa;¹³¹⁴

Enmig d'aquest escenari, un treballador agonitzant explica els sofriments que com a obrer ha hagut de passar al llarg de tota la seva vida:

—Cinquanta anys fa que en lo món

vàreig vindre per desgràcia,

i en cinquanta anys he sofert

lo que no pot explicar-se.¹³¹⁵

La seva vida desgraciada ens és narrada sense embuts. L'obrer ens explica com ha fet cap a la seva situació actual de total abandonament, després de treballar anys i panys per a un

1313 *La Tramontana*, núm. 526, 29 d'agost de 1891. Pàgina 3.

1314 *La Tramontana*, núm. 451, 31 de gener de 1890. Pàgina 4.

1315 *La Tramontana*, núm. 451, 31 de gener de 1890. Pàgina 4.

burgès que, un cop el seu cos ja no responia com s'esperava per continuar produint, l'ha acomiadat sense cap remordiment:

He passat mos últims anys
treballant en una fàbrica,
explotat per un burgès
sense consciència ni entranyes,
que s'ha aprofitat de mi
abusant de ma desgràcia,
fins que veient lo malvat
les meves forces gastades,
obrant despòticament
m'ha despedit de sa casa
fent-me morir extenuat
per la misèria i la gana,
sens recordar-se de mi
per donar-me una set d'aigua.¹³¹⁶

L'explotació és tan descomunal i el patiment per part de l'obrer tan gran que demana que li arribi la mort, però abans deixa clar que sap perfectament qui ha estat el culpable de la seva situació i expressa la que podem qualificar com a darrera voluntat:

Oh burgesia malvada
que de tots mos sofriments
sols tu n'has sigut la causa!
Maledicció sobre tu
són mes últimes paraules!
Que mori per sempre més
aquesta raça tirana

1316 *La Tramontana*, núm. 451, 31 de gener de 1890. Pàgina 4.

que a l'obrer té sempre esclau

per enriquir-se a sa espatlla!...¹³¹⁷

El poema no s'acaba aquí, ja que Llunas hi afegeix un darrer fragment en forma d'acotació teatral, d'indicacions sobre què passa damunt de l'escenari que ha presentat prèviament, i tanca l'escena quan es fa el silenci i l'únic que se sent són els corcs que van rosegant els mobles vells de què ens ha donat notícia abans, el llumet que il·luminava tènueament l'escena s'apaga "i el proletari infeliç / son últim sospir exhala". Un cop més, les conclusions de Litvak ens serveixen per deixar clar que els poemes de Llunas no són una excepció entre els escriptors obreristes sinó que en segueixen totes i cada una de les característiques, sobretot quan afirma que "los anarquistas pintan la miseria, la debilidad, la enfermedad, pero la iluminan con el brillo de la injusticia sufrida y la belleza moral de la víctima. Estos personajes poseen siempre dignidad y una cierta belleza trágica".¹³¹⁸

Tant les estructures narratives utilitzades en els poemes, que beuen directament dels quadres de costums amb què compartien pàgines en la premsa popular, com la forma de caracteritzar-hi els obrers i els desheretats (Llunas l'anomena "naturalista" i cita Zola per explicar-la) responen a una manera de fer comuna a l'estètica anarquista de què participa l'autor i aquesta s'expressa tant en contes com en gravats o en els seus propis poemes. En aquests, malgrat mantenir una forma clara de poemes narratius:

el núcleo narrativo está reducido a un mínimo, como también lo está la caracterización de personajes, que se perfilan más que como personajes como tipos. La interacción de éstos sirve para demostrar la tesis social, y el narrador aprovecha su composición para lanzar su discurso ideológico.¹³¹⁹

Malgrat l'explicació detallada de totes i cada una de les explotacions patides com a classe, és evident que la tasca de conscienciació no era fàcil. Aquest és el tema del poema *Anar fent!*,¹³²⁰ escrit en forma de diàleg entre un tal Climent i el poeta. Mentre, en primera persona, el poeta detalla l'explotació que viuen un i altre, membres tots dos de la mateixa classe, cada estrofa es tanca amb la pregunta: "Què hi dius a n'això, Climent?", i Climent li respon sempre "–Anar fent". L'explotació explicada detalladament no implica una resposta diferent en l'explotat i el canvi només apareixerà quan el poeta dediqui una estrofa sencera a recriminar-li la seva actitud de deixar-se anar i no intervenir. El resum de les opressions que

1317 *La Tramontana*, núm. 451, 31 de gener de 1890. Pàgina 4.

1318 Litvak, 1981: 68.

1319 Litvak, 1981: 67.

1320 *La Tramontana*, núm. 519, 10 de juliol de 1891. Pàgines 2-3.

pateixen ja no es fa aturant-se en els detalls de la feina mal pagada i els lloguers excessius sinó amb una formulació política clara que analitza la poca força que com a classe tenen i aposta per la unitat dels obrers per tal de fer front a la força dels burgesos. La demanda d'unitat en la lluita, finalment, tindrà conseqüències positives fins i tot en l'indolent Climent, i aquest, finalment, s'hi afegirà amb un expressiu: “–Vinguin garrots... I anar fent!”

g.2.1.2.2.2. Burgesia: retrat de la riquesa explotadora

Pel que fa a la part burgesa, també és caracteritzada en algunes composicions poètiques i en fragments d'altres, tot i que cada una de les virtuts que s'atribueixen als obrers són absents en els burgesos, pel que les seves caracteritzacions són sempre negatives.

Algunes composicions poètiques en què això queda ben clar són *La cançó del burgès* (101) i *Carrera llarga* (170).¹³²¹ El segon poema és més anecdòtic, ja que tracta sobre el fill d'un burgès anomenat Fèlix Manxiula, un noi considerat una promesa en els estudis a qui els capellans que li fan de mestres pronostiquen un brillant futur i una llarga “carrera”. La cursa o “carrera” la fa, però d'una altra mena, quan decideix marxar amb la criada de la casa del seu pare fins a Cuba, després d'haver-li robat tots els diners de la caixa.

*La cançó del burgès*¹³²² té tota una altra intenció. Tal com les altres “cançons” que escriu Lluнас, la del periodista i la del miserable, aquest poema intenta sintetitzar el pensament del poeta, en aquest cas sobre la burgesia, a través de la caracterització d'un burgès que, evidentment, tot i parlar en primera persona, no és ell. El contrast amb *La cançó del miserable* (13),¹³²³ començant per la tornada de cada una de les estrofes, que no és altra que: “No hi ha en lo món millor vida / que la vida del burgès”, és total i d'aquest contrast també n'ha de néixer la indignació entre els lectors a què va destinada. El burgès neix sense penes ni problemes:

En casa rica vaig néixer
i com mai res m'ha faltat,
sense passar cap fatiga
sempre he viscut regalat.

¹³²¹ *Almanac de la Tramontana per al 1892*. Pàgina 12.

¹³²² *La Tramontana*, núm. 380, 21 de setembre de 1888. Pàgines 2-3.

¹³²³ *La Tramontana*, núm. 28, 5 d'agost de 1881. Pàgina 2.

Amb plaers de totes menes

passo la vida gojós,

disfrutant la meva renda

amb molta pau i repòs.¹³²⁴

Creix aprenent a explotar els treballadors, tal com havíem vist a *Contrast*, i aprèn dels seus pares a donar molt poc a canvi del treball per tal que, passant gana, els obrers es mantinguin més sotmesos encara:

Al treballador procuro

fer-lo passar lo més just,

puig si va gras, ja barrina

per donar-me algun disgust.

I com jo entenc lo negoci,

per tindre'l ben dominat

lo faig decandir de gana

i així em deixa descansat.

Apurat per la misèria

fa el que vull sense dir res:¹³²⁵

Aquell que en aplicació d'aquestes mesures es mostra rebel, ràpidament el fa fora de la feina i alhora això li serveix com a exemple i advertiment a futurs rebels. Per tant, es tracta d'un personatge que no genera cap mena d'empatia i sí molt de rebuig. El rebuig necessari per tal d'enfrontar-s'hi un cop s'ha entès que és el burgès l'enemic de classe que cal combatre i contra qui cal armar-se ideològicament a través de l'adquisició d'una cultura no sotmesa a les normes burgeses i, alhora, emancipadora.

1324 *La Tramontana*, núm. 380, 21 de setembre de 1888. Pàgina 2.

1325 *La Tramontana*, núm. 380, 21 de setembre de 1888. Pàgina 3.

g.2.1.2.3. Una cultura cap a la unitat dels explotats

Llunas insisteix molt en la unitat dels explotats per fer front a la burgesia i a la negació de les llibertats que el seu domini suposa, una lluita que serà dura com a conseqüència de la brutalitat de la classe dirigent que té a les seves mans l'estat i, per tant, els mecanismes de control ideològic i de repressió. La unitat davant dels explotadors és un dels temes centrals del sonet *Consell al poble* (114). L'autor, en les dues primeres quartetes, expressa que el fet de no saber defensar-se per part de la classe obrera és la causa que porta la burgesia a exercir la tirania i a robar la llibertat als obrers:

Si l'home que ha nascut per ser explotat
i per servir als burgesos de joguet,
sapigués defensar-ne lo seu dret
que tan injustament li han usurpat;

no fóra per ningú tiranitzat,
viuria molt tranquil i satisfet,
cobrant de son treball producte net
i gosant de completa llibertat.¹³²⁶

Aquesta defensa de classe només es pot exercir quan aquest "home" explotat entèn que la principal culpa de l'opressió la té ell mateix i si vol fugir-ne el que ha de fer és unir-se amb la resta d'explotats i lluitar:

Lo jorn que el poble estigui ben unit
i de tots sos tirans faci un va-i-tot
deixarà d'existir l'esclavitud.¹³²⁷

Però la conscienciació no arriba mai sola sinó que és resultat d'un procés, que en aquest cas es dona en un ambient i un context determinats. Per tal d'entendre una mica més els mètodes i les maneres que tenien els obrers per facilitar aquesta presa de consciència que

1326 *La Tramontana*, núm. 423, 19 de juliol de 1889. Pàgina 3.

1327 *La Tramontana*, núm. 423, 19 de juliol de 1889. Pàgina 3.

demanava Llunas, és imprescindible conèixer com es produïa la socialització necessària per a la transmissió d'aquestes idees emancipadores. Tenim dues composicions que ens poden ajudar tot i que el seu motiu principal no sigui precisament aquest. Es tracta de *Carta* (153) i *Carta de contestació* (154). La primera porta per subtítol “que remet un pagès d’Argentona a un fill seu que estudia a Barcelona” i la segona, “ d’un estudiant de Barcelona al seu pare”. Es tracta de dos llargs poemes organitzats en quartetes heptasil·làbiques en què primer un pare preocupat interroga el seu fill sobre uns rumors que li han arribat sobre la seva vida a la capital i després és el fill qui li respon i argumenta la vida que hi porta. El jove és un estudiant que ha accedit al món de l’obrerisme militant, lliurepensador, i alhora gaudeix dels plaers i les possibilitats que la gran ciutat posa a la seva disposició. Si seguim les recriminacions del pare i les contestes del fill entendrem quins eren els mitjans que permetien socialitzar les persones que accedien a aquests pensaments i, per tant, a la lluita de classes i al combat per la llibertat.

A *Carta*,¹³²⁸ el pare demana al fill per la seva vida a Barcelona, on pel que li han dit ha canviat d’hàbits respecte als que tenia a Argentona. Segons les seves informacions, el fill s’ha tornat “un tronera”, ja no va a l’església i té amistats eixelebrades amb les quals freqüenta teatres i balls. El pare li recrimina que passegi darrere d’algunes senyores i llegeixi *La Tramontana* (“un paper excomunicat”), que freqüenti molt “un casino contrari al catolicisme” alhora que aporta una solució a tota aquesta disbauxa donada per mossèn Paella, consultor del pare a Argentona: que torni al poble. El poema de resposta del fill, publicat la setmana següent a les pàgines del setmanari, porta per títol *Carta contestació*¹³²⁹ i el noi hi dóna respostes a les qüestions que el pare havia fet. El jove diu al pare que no entén el motiu de l’amoïnament i diu que el respondrà, però abans, irònicament, li recomana que doni les gràcies “al trompet, nunci o correu / que tant de mi va enterar-vos”. La carta acaba amb una bona dosi d’humor sobre les preocupacions paternes, però també amb una referència al rector que ha donat com a “solució” la tornada al poble. I l’atac reproduïx molts dels tòpics que utilitza la poesia anticlerical exposada en l’apartat corresponent d’aquest estudi, atribuint relacions sexuals al capellà amb una dona anomenada Petra:

Al rector li podeu dir
si es que voleu, de part meva,
que es cuidi de casa seva
que prou feina deu tenir.

1328 *La Tramontana*, núm. 507, 27 de febrer de 1891. Pàgina 3.

1329 *La Tramontana*, núm. 507, 27 de febrer de 1891. Pàgina 3.

Recordeu-li de la Petra

quan junta amb ell, al molí,

l'hereu de casa el Magí

los va trobar, etc., etc.¹³³⁰

Pel que fa a la resposta del jove, aquesta anirà desgranant com s'ha produït l'entrada en aquesta nova vida que no agrada al pare. Així, comença afirmant que és veritat que va al teatre i no a l'església ja que:

Si per l'església no sento fal·lera

ja molt de temps fa,

és perquè he vist massa clar

la farsa que a dins impera.¹³³¹

En canvi, el teatre sí que li plau com a entreteniment i el fet que l'hagin vist darrere d'alguna dona diu que és per la senzilla raó que ella anava davant; l'humor no hi és absent. La separació del noi del món dominat per capellans i Església és justificada pel fet que és part d'un procés d'alliberament, un trencament que li ha suposat també l'allunyament de la superstició i posar la raó enmig del seu món ideològic. Per fer-ho li era bàsic negar el món passat, però també connectar amb les noves idees i aquestes les hi aportava la premsa obrera i la participació en centres obrers i ateneus. Per això, el jove es defensa dels atacs del pare dient que:

Si la digna Tramontana

llegeixo molt constantment

ho faig per l'agraïment

de que m'ha esquilat la llana.

I si un casino avançat

freqüento sempre que em vaga,

1330 *La Tramontana*, núm. 508, 24 d'abril de 1891. Pàgina 3.

1331 *La Tramontana*, núm. 508, 24 d'abril de 1891. Pàgina 3.

és perquè allí es propaga

la lògica i la v'ritat.¹³³²

Es tracta del que Ferran Aisa anomena, seguint el títol de l'obra clàssica d'Anselmo Lorenzo,¹³³³ “el proletariat militant”, un obrerisme que no només centra l'emancipació en la situació laboral o econòmica sinó que s'amplia amb la construcció d'una cultura pròpia que alhora que exerceix la crítica del vell món (simbolitzat aquí per la llana ja esquilada del clatell) i introdueix qui s'hi apropa a noves idees alliberadores en tots els àmbits de la vida. Així, hem d'entendre que les xarxes culturals de l'obrerisme militant –entenguem aquí l'adjectiu “culturals” en un sentit ampli– acollien i introduïen els nouvinguts als cercles obrers de manera completa, no només com a obrers sinó com a persones. Si ho veiem així, entendrem les paraules amb què Ferran Aisa explica a *La cultura anarquista a Catalunya* els amplis límits d'aquest procés culturalitzador quan diu que:

El camp cultural on va desenvolupar la seva tasca l'anarquisme és extens i va des de les xerrades i assemblees obreres fins a les conferències sociològiques i mítings públics; des de les publicacions, llibre i periòdics fins al teatre; des de les escoles racionalistes fins als ateneus.¹³³⁴

Aquest procés d'entrada i acollida, alhora, junt amb la introducció en els cercles obrers i alternatius de la capital catalana, també el podem seguir en altres obres com, per exemple, del mateix Aisa, *Camins utòpics*,¹³³⁵ sobre els primers anys de Gaudí a Barcelona; o a les novel·les *Escola de rebel·lia*¹³³⁶ de Salvador Seguí, en què el protagonista és un immigrant andalús anomenat Juan Antonio Pérez, i *Justo Vives*¹³³⁷ d'Anselmo Lorenzo, que té com a protagonista Justo, un jove fuster que es trasllada amb la seva mare a una ciutat fugint del poble on va néixer.

Aquest procés de socialització tindrà dues fases. Així, la que diu que experimenta el jove protagonista de *Carta contestació* és de primer nivell, però un cop assumits els referents ideològics comuns de l'obrerisme anarquista, pensada i viscuda la nova realitat social en què s'entrava, tal com explica Lily Litvak:

1332 *La Tramontana*, núm. 508, 24 d'abril de 1891. Pàgina 3.

1333 Aisa utilitza el títol del llibre *El proletariado militante* per titular el capítol que dedica a la socialització cultural obrera a *La cultura anarquista a Catalunya*. N'és l'autor Anselmo Lorenzo, el gran patriarca de l'anarquisme ibèric (durant anys al costat de Lluanas).

1334 Aisa, 2006: 45.

1335 Aisa; Vidal, 2004.

1336 Seguí, 2007.

1337 Lorenzo, 1893.

los conversos a la Idea comprometían toda su forma de vida. Su esperanza se fundamentaba en trabajar por la Anarquía, y por ello, dedicaban sus reservas de energía a la propagación del ideario. Una vez iluminado, el nuevo libertario pasaba a engrosar las filas del proletariado militante.¹³³⁸

Tal com *Carta i Carta contestació, Sonet humorístic (99)*¹³³⁹ aporta un bon exemple d'un dels àmbits de relació obrera propi del moment. En aquest cas, l'espai té nom propi, el Círcol La Regeneració i el poeta i una colla d'obrers hi prenen cafè, hi fumen, hi xerren sobre la feina, diuen que dissabte hi fan una vetllada, fan comentaris sobre un burgès "que en tot hi troba taps", parlen d'una vaga que han guanyat, un demana qui té *La Tramontana* i un altre que dijous tenen reunió. El sonet destaca per la forma com Llunas el compon, a partir de fragments de diàlegs, amb "Paraules que he collit prenent cafè". Malgrat l'estructura de sonet, el poema té dues característiques que crec interessants d'anomenar: per una banda, un evident domini de l'estructura poètica, però que alhora, malgrat que es manté, no esdevé presó de paraules sinó senzillament l'espai on aquestes s'organitzen vinguin d'on vinguin; i, per una altra, una llibertat total de continguts que li permet fer un sonet com aquest, que alhora que podríem dir que és costumista pel que diu, té una extraordinària vida gràcies als diàlegs que inclou. Per tant, la llibertat formal i de continguts podem dir que és també una característica bàsica dels poemes de Llunas.

g.2.1.2.3.1. Anarquisme del dia a dia

Pel fet de ser una publicació setmanal, *La Tramontana*, com la resta de premsa obrera i popular, era un mitjà poderosíssim d'interpretació de la realitat. Les seves notícies donaven una versió ben concreta i específica del que passava en el món però, sobretot, del que passava en el voltant més immediat dels lectors i lectores. Alguns dels poemes que contenia contribuïen poderosament a fixar idees que sobre el moment polític concret apuntaven altres textos, articles i assajos. És en aquest sentit que podem interpretar una sèrie de poemes que Llunas anava publicant en el setmanari i que fan referència a fets puntuals que són comentats en altres parts de la publicació i que es poden entendre com a poemes informatius sobre fets del moment i complementaris dels articles i les notícies d'actualitat.

1338 Litvak, 1981: 131.

1339 *La Tramontana*, núm. 358, 20 d'abril de 1888. Pàgina 4.

En aquest sentit, podem parlar de poemes com *Exposicions* (100),¹³⁴⁰ sobre l'Exposició Universal de Barcelona de 1888; *Goigs* (125),¹³⁴¹ sobre una caixa d'estalvis fracassada a Terrassa; *Ja el tenim aquí!* (128),¹³⁴² sobre l'epidèmia de còlera de 1890; i *Gacetillas* (129)¹³⁴³ i *Cobles de la setmana* (139),¹³⁴⁴ poemes que resumien i opinaven sobre diverses notícies que havien passat al llarg de la setmana i que també tenien una versió en forma de notícia a la mateixa publicació.

És evident que, tot i ser notícies pròpies del moment en què foren escrits, els poemes inclosos aquí donen una versió apropiada al pensament favorable a l'emancipació obrera i no són només informatius sinó que també contenen opinió. Si agafem com a exemple *Exposicions* (100),¹³⁴⁵ veurem com el poeta opina sobre molt diverses qüestions referides a l'Exposició, des de l'incompliment dels terminis de la construcció fins a l'incompliment de les normes bàsiques de seguretat en la feina per tal d'incrementar els guanys dels empresaris burgesos, "havent-hi perdut ses vides / molts infeliços obrers". Les crítiques no són només ideològiques en abstracte sinó basades en tot allò que afectava la vida diària de les persones que vivien a Barcelona. La importància d'aquest tipus de poemes, basats en qüestions concretes del dia a dia, com per exemple l'increment de "lo pa / la carn, l'oli, el vi, el carbó", és bàsica per a la construcció d'un imaginari col·lectiu obrer i anarquista. Les idees expressades en moltes altres composicions poètiques és evident que creaven un àmbit ideològic i referencial en qui les passava a compartir, però alhora des d'aquest àmbit es podia mirar el món sencer i opinar sobre tot, sobre totes i cada una de les coses del dia a dia que constituïen la vida de les persones.

g.2.1.2.3.2. La construcció d'un imaginari comú

Tot aquest procés de conscienciació basat a freqüentar espais comuns lliures de dogmes de religió, combatre el poder de l'Església amb el poder de la raó, instruir-se i socialitzar-se com a obrers en àmbits d'aquesta mena i compartir lectures i cultura emancipadores porta a la creació d'una identitat comuna nova i diferent a les que ja hi havia fins aleshores, ja fossin

1340 *La Tramontana*, núm. 360, 6 de maig de 1888. Pàgina 4.

1341 *La Tramontana*, núm. 454, 21 de febrer de 1890. Pàgina 3.

1342 *La Tramontana*, núm. 467, 11 de juliol de 1890. Pàgina 3.

1343 *La Tramontana*, núm. 469, 25 de juliol de 1890. Pàgina 4.

1344 *La Tramontana*, núm. 483, 31 d'octubre de 1890. Pàgina 3.

1345 *La Tramontana*, núm. 360, 6 de maig de 1888. Pàgina 4.

religiosa o nacional. Aquesta identitat –obrero en aquest cas– es dota d’una sèrie d’elements que fan que les persones que formen part de la classe assumeixin la seva participació en el col·lectiu no només pel fet que treballin com a assalariades sinó, sobretot, perquè tenen els mateixos referents propis de classe i els senten com a propis, alhora que comparteixen un relat comú que els explica el món on viuen i que, en el seu cas, volen transformar.

Per a l’establiment d’aquesta nova identitat és imprescindible comptar amb una sèrie de referents comuns i el record i la lloança dels “màrtirs” morts en la lluita pels ideals que es defensen és una bona manera de crear comunitat. És en aquest sentit que cal llegir el poema *Als màrtirs de Chicago* (105) que Llunas publica a *La Tramontana* la setmana després de llegir-lo en una vetllada celebrada al Círcol Obrer La Regeneració l’11 de novembre de 1888. El poema recorda un esdeveniment que serà transcendent per a l’obrerisme mundial: l’assassinat de cinc obrers anarquistes de Chicago: “Parsons, Fischer, Engel, Lingg, Spies, / sacrificats vilment”, diu Llunas, i l’empresonament de tres més: “Schwab, Filden, Neebe, campions insignes”, com a conseqüència de la seva lluita per la jornada de les vuit hores. La repressió sobre el moviment obrer nord-americà arribà amb aquestes execucions a un nivell màxim, ja que anaren acompanyades per una campanya repressiva sense precedents. L’obrerisme internacional establí la jornada de l’1 de maig com a data de reivindicació mundial en record als màrtirs de Chicago en un congrés obrer socialista celebrat a París el 1889, però Llunas un any abans ja escrivia aquest poema d’homenatge a la seva lluita; per la qual cosa podem constatar perfectament que el referent era assumit molt abans que la data oficialment fos assenyalada en el calendari dels obrers. De la mateixa manera que parlem dels màrtirs de Chicago i l’11 de novembre o de l’1 de maig, podríem parlar aquí de *La Revolució* (176), el llarg poema de Llunas dedicat a recordar, lloar i convertir en exemple per seguir la Comuna de París, tot i que un cop fet l’apunt deixo la seva anàlisi per a un altre apartat ja que el poema en qüestió inclou moltes altres temàtiques que el situen en un altre àmbit.

Als màrtirs de Chicago és un poema de record i lloança dels morts, exemple de lluitadors anarquistes sense por davant la repressió, amb uns versos en què l’important no és el passat sinó l’exemple que aquest passat pugui donar:

Sentíreu vostre amor per l’Anarquia
i amb incansable afany
la vàreu defensar amb valentia,
perquè gosés lo poble

lo dret i llibertat que li pertany.

Sense a vostres tirans tindre temença

lluitàreu amb esforç;

i de la humanitat sempre en defensa

féreu brillant campanya

contra sos depravats explotadors.¹³⁴⁶

La popularització d'aquests referents es feia per diferents mètodes i és interessant de recordar aquí que la comissió organitzadora del segon Certamen Socialista, celebrat el 1889 a Barcelona, prengué el nom de grup Onze de Novembre i el certamen va portar com a lema: “¡Honor a los mártires de Chicago!”

En el poema de Llunas, el record dels “màrtirs” serà sobretot un esperó per als que lluiten pel mateix futur que ells lluitaven. Ho explicita incloent en les darreres estrofes una crida cap al futur, dirigida a qui participa en les lluites des de la unitat, “sempre compactes”, recorden i saben d'on vénen, però sobretot saben a on van:

Alentats pel record de vostres actes

lluitant-ne seguirem;

i amb ferma convicció, sempre compactes

seguirem nostra empresa

i fins que el triomf complet ne logrem.

I quan de la gran lluita vinga el dia,

al crit de Llibertat

ne deixarem la reàcia tirania

per sempre enderrocada,

i així la vostra mort haurem venjat.¹³⁴⁷

1346 *La Tramontana*, núm. 388, 16 de novembre de 1888. Pàgina 4.

1347 *La Tramontana*, núm. 388, 16 de novembre de 1888. Pàgina 4.

No em vull estar d'assenyalar les semblances evidents, tant en paraules com en intencions, entre la mitificació dels obrers morts i empresonats a Chicago (“màrtirs” són anomenats sempre, tant per Llunas com per la resta d'obers que s'hi refereixen) i els sants cristians que, tot i combatre com a part del clericalisme que repudien, són un referent simbòlic evident i conegut per tothom a l'època. Ho deixa ben clar el poeta quan diu que “Vostres noms, que deixàreu plens de glòria, / pel poble venerats,” i seguir-ne l'exemple portarà al cel uns i altres, el cel de Déu, en el cas cristià, i el de la Llibertat, en el cas anarquista. En aquest sentit, és interessant veure com l'intent d'esborrar una mitologia i construir-ne una altra arriba fins i tot al calendari. Ja hem vist que des de 1888 fins a 1893 *La Tramontana* publicà diversos calendaris junt amb l'edició del seu *Almanac* anual i cada un d'aquests incloïa “sants” diferents, segons el tema a què es dedicava. El 1888, es publicà el calendari liberal; el 1889, el republicà; el 1890, el positivista; el 1891, el socialista; el 1892, el civil; i el 1893, el lliurepensador.

Un altre poema dedicat a un dels moments destacats de la història del moviment obrer i de la lluita per les llibertats és *Experiència i pràctica* (166),¹³⁴⁸ tot i que en aquest cas no hi ha ni mitificació ni heroïcitats que calgui imitar. El relat compartit es construeix aquí en negatiu, en relació amb els fets històrics, i en positiu, en relació amb el futur, ja que un cop assumides les errades passades, el futur es pot construir amb més garanties d'èxit. Llunas hi exposa les seves opinions sobre la Revolució de Setembre de 1868, unes opinions compartides per bona part de l'esquerra obrera i anarquista que es poden resumir dient que els ideals per què van combatre al 68 van ser traïts. N'hem parlat en la introducció biogràfica al personatge quan ens referíem al pas a l'internacionalisme a partir de la frustració que suposà no veure els seus ideals de llibertat i igualtat social complerts; i aquest va ser un pas col·lectiu, cal que ho recordem. Vint-i-tres anys després, el poeta dedica aquest poema a lloar la lluita del poble en aquell moment:

Vint-i-tres anys compleix que irat lo poble,
cansat de sofrir el jou de sos tirans,
per derrocar la reacia tirania
sa sang va derramar.

1348 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

Després de sostenir terrible lluita
contra la reacció, els fills del treball,
vençuts varen quedar amb sa derrota
los opressors malvats.¹³⁴⁹

La Revolució del 1868, però, no va aconseguir els seus objectius perquè “altres tirans” van substituir els derrotats. Com a conseqüència d’això, Llunas es pregunta: “Per què, doncs, derramar a dolls la sang / si al fi de tot lo poble proletari / profit no ha de guanyar?” I acaba proposant una lluita a partir de les necessitats de la seva classe i sense subordinació a cap líder o futur opressor que pugui traïr la revolució i deixar-la a mig fer:

És hora ja que el poble es desenganyi
i entengui que si bé té de lluitar
ha d’èsser per lograr d’un complet modo
sos drets i llibertats.¹³⁵⁰

El camí per fer-ho l’exposa en les quatre estrofes finals quan afirma “que tots sense distinció devem ser iguals”, que per a l’eficàcia de la lluita cal que sigui efectiva la unitat obrera, que “tots compreguin bé que els privilegis / la causa són de nostre malestar” i emprenguin el combat “amb bona germanor i fraternitat”.

Aquesta germanor i aquesta fraternitat seran uns altres dels referents comuns de l’obrerisme organitzat, fins al punt que la primera organització obrera peninsular del segle XX portarà aquest nom, així com el seu òrgan d’expressió, *Solidaridad Obrera*. El tema, com hem vist, és present en molts dels poemes de Llunas i dóna nom a un d’ells, *La solidaritat obrera*,¹³⁵¹ una composició que tracta el tema de la unitat solidària dels explotats, sobretot davant de la repressió.

El 1870, amb la celebració del Congrés Obrer de Barcelona, l’obrerisme català s’havia adherit a l’Associació Internacional de Treballadors (AIT) i, per tant, havia optat definitivament per l’organització obrera revolucionària. Casimir Martí, el primer historiador de l’anarquisme a Catalunya, explica que aquella tria en aquell moment suposà que:

1349 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

1350 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

1351 *La Tramontana*, núm. 514, 5 de juny de 1891. Pàgina 3.

La igualdad es el objetivo a conseguir; el logro de ese objetivo impone la lucha contra los privilegios, no en el terreno político, monopolizado por la clase media “que tiene por fin la consolidación y extensión” de su poder, sino en el terreno de la economía, por el colectivismo y la abolición de la herencia que aseguran para el presente y el porvenir un orden social igualitario.¹³⁵²

Vint-i-un anys després d'aquest Congrés, l'obrerisme havia construït els seus propis referents simbòlics a partir de les seves lluites i les corresponents repressions patides. *La solidaritat obrera* comença, precisament, parlant dels obrers presos com a conseqüència del seu combat contra els burgesos:

Tothom sap que obrers molt dignes
sols per combatre els burgesos,
dies fa que es troben presos
sens delites haver comès;¹³⁵³

El poema segueix atacant les presons, que són “mostra verdadera / de la justícia que impera / en tot explotat país” i deixa clar que, per molt que els empresonin, els lluitadors obrers reben la solidaritat dels de la seva classe en forma de menjar, de recursos i d'estima. Aquests versos coincideixen a crear i reforçar un imaginari col·lectiu que apuntava el sistema judicial com a part del problema social, per això quan l'ataquen el que també estan assenyalant és la doble moral burgesa que manté els responsables de la pobresa al carrer mentre els que lluiten per la igualtat són empresonats. Davant de la repressió, la solidaritat obrera, explicitada en el poema amb els empresonats, aconsegueix commoure Lluнас i exclama:

Quin efecte tan bo causa
veure la classe explotada
unida i agermanada
amb bona fraternitat
i que amb desinterès noble
va compartint ses misèries
i va salvant ses trajerías

1352 Martí, 1959.

1353 *La Tramontana*, núm. 514, 5 de juny de 1891. Pàgina 3.

amb la solidaritat!¹³⁵⁴

Acaba concloent que l'exemple de la solidaritat obrera deixa ben clar “que serà prompte complerta / la seva emancipació”.

Els mateixos arguments podem trobar a *La solidaritat* (110), un poema llegit al Centre Obrer i Familiar de Barcelona a benefici d'uns obrers presos a Terrassa i publicat a *La Tramontana* el febrer de 1889. El maniqueisme és total en aquests versos, sobretot quan s'hi contraposen:

quinze obrers laboriosos
que estan dotats per Natura
de consciència neta i pura,
bondat, virtut i honradés;
que han comès lo sol delicte
d'haver sapigut unir-se,
per educar-se i instruir-se,
com bons amants del progrés.¹³⁵⁵

amb:

La burgesia, composta
d'homes sense cor ni entranyes,
ha posat totes ses manyes
per satisfer lo seu gust;¹³⁵⁶

La solució a les injustícies provocades per la “justícia burgesa” tornarà a ser la solidaritat entre els oprimits, senyal d'intel·ligència davant dels “botxins indignes” i dels burgesos que desitgen “fer sucumbir els proletaris, / tractant-los com a presidiaris”. Així, malgrat la repressió, el poema deixarà ben clar que enfrontar-s'hi és cosa de tothom, la majoria de treballadors i treballadores ho han entès així i ja ho fan:

1354 *La Tramontana*, núm. 514, 5 de juny de 1891. Pàgina 3.

1355 *La Tramontana*, núm. 400, 8 de febrer de 1889. Pàgina 3.

1356 *La Tramontana*, núm. 400, 8 de febrer de 1889. Pàgina 3.

los obrers d'intel·ligència
ses vileses combateixen,
i amb harmonia s'uneixen
i els ajuden com germans.

Així saben donar proves
de què entre ells no hi ha ignorància,
i auxiliant-se amb constància
també deixen demostrat
que salvar sos infortunis
saben amb noblesa insigne,
baix la fórmula més digna
que és LA SOLIDARITAT.¹³⁵⁷

La solidaritat, o fraternitat, és un dels tres costats del triangle revolucionari que des de la Revolució Francesa assenyalava el camí de l'emancipació humana. Aquest costat del triangle junt amb els altres dos dedicats a la llibertat i la igualtat seran presents en un altre poema que, insistint en els tres lemes i desenvolupant-los, porta per títol *Llibertat, igualtat i fraternitat* (149).¹³⁵⁸ Tres sonets serveixen per explicar què no és cada una de les tres paraules, ja que cada un dels poemes exposa precisament tot el que passava en aquell moment que allunyava el poble d'aconseguir llibertat, fraternitat i igualtat. El primer sonet està dedicat a la llibertat, i Llunas hi exposa la repressió i l'explotació com a antípodes de la llibertat:

Empresonar a gent digna i honrada
sens que hagi delinquit mai en sa vida;
esclavitzar l'obrer sens fre ni mida
imposant-li pel cas llarga jornada.¹³⁵⁹

1357 *La Tramontana*, núm. 400, 8 de febrer de 1889. Pàgina 3.

1358 *La Tramontana*, núm. 496, 30 de gener de 1891. Pàgina 3.

1359 *La Tramontana*, núm. 496, 30 de gener de 1891. Pàgina 3.

La igualtat és expressada en la contradicció de classe entre “Ricatxos que per tindre vida ufana / tots los plaers disfruten que apeteixen” i “Obrers que suen tota la setmana”. Les diferències de classe, però, s’amaguen darrere de la paraula ja que tot i que no existeix en la pràctica, tal com s’ha encarregat de demostrar, la igualtat “per tot tant s’anomena”. El tercer sonet, el dedicat a la fraternitat, insisteix a retratar tirans, soldats que esperen ser portats a l’escorxador, burgesos que només competeixen... i tornar a criticar la utilització d’aquestes paraules per descriure realitats que no corresponen al que realment volen dir: “I es diu fraternitat amb indecència / d’aquest gran batibull que el món assola!”

g.2.1.2.3.3. Un costumisme llibertari

Una part important de la producció poètica de Josep Llunas podríem definir-la com a poesia costumista. Es tracta d’una poesia narrativa, però rimada, que tracta sobre temes d’actualitat, dibuixa ambients populars i té com a protagonistes personatges també populars. Els seus antecedents són clars i cal buscar-los en la poesia popular pel que fa a la seva forma, però alhora aporta elements de modernitat en els temes que tracta. És ben evident que Llunas utilitza aquesta poesia per a la lluita política i ideològica, tal com havien fet molts altres autors per exemple durant la guerra del Francès, però també en la difusió programàtica de l’internacionalisme obrer. Aquesta serà la seva originalitat, temàtica en aquest cas.

Tenim una gran quantitat de poemes que segueixen aquesta forma i aquesta intenció, pel que n’anirem parlant, tal com hem fet abans, a partir de grups de composicions que tractin temes semblants o amb arguments que puguin tenir algun tipus de relació entre ells.

Un bon poema per introduir-nos en aquest apartat és el que Llunas titula *Panorama dioràmic. Compost de deu quadros*, el número 103 de l’annex. És interessant destacar que el diorama a què fa referència el títol, una paraula utilitzada per primer cop el 1822 per Louis Daguerre, va ser concebut abans que res com un mitjà d’ensenyament. És interessant prendre aquest poema com a representatiu de molts altres de què parlaré aquí ja que recull bona part de les intencions de l’autor a l’hora d’escriure aquestes composicions. Tal com el poema, el diorama serví per instruir a partir de la representació d’escenes de la realitat amb personatges que només tenien dues dimensions, alçada i amplada, per tant mancats de profunditat.

Tal com diu el subtítol, la composició s'organitza en deu quadres, amb estructura de dècimes heptasil·làbiques que segueixen l'esquema ABBAACDDC. Són espineles, una estrofa molt utilitzada pel Rector de Vallfogona, per exemple, que serveix al poeta per mostrar deu situacions que ell mateix comenta en els dos o tres darrers versos de cada una d'elles. Cada estrofa és introduïda per un número romà, tal com fa en la segona que reproduïxo a continuació, en la qual tracta el tema de la situació social dels obrers referint-se a un d'ells. Primer, introdueix l'espai on viu l'obrer i, després, apunta una situació en què pocs personatges interactuen entre ells per tal que tinguem una escena mínima sobre la qual l'autor opinarà al final de l'estrofa:

II

Un quartet emblanquinat.

Un llit de potes molt corcades,

dues cadires trencades

i un munt de palla apilat.

Un noiet mig despullat

demana pa amb gran deler:

i com per dar-li no en té

son pare se desespera...

—Aquí es veu ben verdadera

la situació de l'obrer.¹³⁶⁰

Seguint aquest mateix format, alguns dels temes que hi tracta són els atracaments a la ciutat, la situació de l'obrer, la malícia dels burgesos, una processó religiosa, les mentides dels capellans que no creuen el que prediquen, un militar inútil carregat de medalles, Espanya en crisi simbolitzada per un carro encallat, una dura crítica de la guerra i una revolució. És evident que, davant d'alguns personatges i situacions, l'autor mostra complaença i davant d'altres, rebuig, el que converteix la lectura del poema en un fet plenament polític i militant ja que, per una banda, Llunas comparteix arguments amb qui el llegeix, però, per l'altra, l'instrueix, si algun dels arguments encara no li és del tot conegut.

1360 *La Tramontana*, núm. 383, 12 d'octubre de 1888. Pàgina 4.

Per tal que la lliçó tingui efecte i no es distregui l'atenció del lector, els personatges que hi apareixen són sempre plans, sense psicologia de cap mena ni aprofundiment en la seva manera de ser o de sentir. Són personatges, més que persones, i el retrat que se'n fa segueix, en la majoria dels casos, les opinions que sobre cada un d'ells compartia el grup de possibles lectors. Com hem apuntat abans, es tracta de personatges sense profunditat, simples excuses per argumentar ideològicament una presa de posició determinada...

D'altra banda, els espais on es desenvolupa l'acció mínima que s'explica acostumen a ser uns espais també al servei de convertir en negatiu o en positiu el personatge o la situació que s'hi exposa. Així, en el cas del burgès que és retratat a la quarta estrofa, aquest es mira amb hipocresia el pobre que mort de fam ha caigut al carrer i, després, se'n riu, tot abans de deixar-lo abandonat. Llunas exclama, al final de l'estrofa: “–Aquesta és la humanitat / dels burgesos d'avui en dia”¹³⁶¹ i no li cal res més per deixar clar qui és l'enemic a batre. De la mateixa manera, quan a l'estrofa VIII explica com veu la situació d'Espanya, i per fer-ho utilitza una metàfora en què l'Estat espanyol és simbolitzat per un carro encallat que un carreter desesperat intenta treure del fons de la seva rodera, serà el mateix poeta qui doni les claus per entendre la metàfora i digui que: “–Aquest carro representa / l'actual situació d'Espanya”.¹³⁶² Per tant, alhora que ens dóna elements i indicacions, tant sobre personatges com sobre accions, que només ens poden portar a una determinada presa de partit, l'autor també ens guia en la lectura per tal que entenguem tot el que ens vol transmetre.

La darrera estrofa del poema és, també, de les que es repetiran en contingut en altres composicions com *Refranys* (62), *Mals socials* (160) o *S'ha de patir* (127). L'autor hi llença una previsió que a voltes sona com a advertiment i altres com a amenaça, tal com veiem en l'apartat dedicat a la poesia anticlerical. En la composició *Panorama dioràmic. Compost de deu quadros*, l'advertiment és la revolució social, que esdevindrà un veritable mite entre els obrers internacionalistes i a la qual Llunas dedicarà altres composicions, algunes d'específiques. En aquest cas, l'advertiment de Llunas és narrat amb una sèrie d'elements que anirem trobant en altres composicions, com per exemple el poble caracteritzat com una “massa de gent pobra” aixecat en revolució contra el “tirà” que, preveient la fi que li espera, intenta fugir:

Una gran massa de gent

pobres tots i mal vestits,

1361 *La Tramontana*, núm. 383, 12 d'octubre de 1888. Pàgina 4.

1362 *La Tramontana*, núm. 383, 12 d'octubre de 1888. Pàgina 4.

pel carrer van decidits
ells saben amb quin intent.
Molts tirans que això veient,
temen lo que els pot passar,
tots procuren escapar
dispersats per tot arreu...
–Lo que pintat aquí es veu
pràcticament se veurà.¹³⁶³

Una de les seves característiques és la dicotomia accentuada entre les dues opcions que l'autor hi exposa i hi presenta. Aquesta dicotomia arribarà fins al límit d'esdevenir la raó principal de sis composicions, en concret: *Sóc així* (74), *Tal com passa* (86) *Certeritats* (120), *Bé i mal* (151), *Mentides i veritats* (158) i *Mals socials* (160).

Els poemes *Sóc així*¹³⁶⁴ i *Tal com passa*¹³⁶⁵ contraposen sèries de dues estrofes de vuit versos cada una en què la primera exposa un model positiu i la segona un de negatiu. Els models es refereixen a tipus de persones que Llunas valora d'una manera o d'una altra després d'exposar-ne característiques diverses. Així, contraposa un pobre mort de gana i les dificultats que té per obtenir diners per sobreviure:

Al pobre que per misèria
en un racó es mor de gana,
i amb molta pena demana
amparo en sa trista sort;
per treure'l de son apuro
ningú allarga una moneda,
i abandonat allí es queda
fins que al fi el cerca la mort.¹³⁶⁶

1363 *La Tramontana*, núm. 383, 12 d'octubre de 1888. Pàgina 4.
1364 *La Tramontana*, núm. 278, 15 d'octubre de 1886. Pàgina 3.
1365 *La Tramontana*, núm. 324, 2 de setembre de 1887. Pàgina 4.
1366 *La Tramontana*, núm. 324, 2 de setembre de 1887. Pàgina 4.

amb la facilitat que tenen frares i capellans per aconseguir diners per construir esglésies i convents i continuar “ensarronant”, diu ell, la gent:

I si un convent o una església
se proposen fer els sotanes,
per a ensarronar pavaness
i fer guerra als lliberals;
al primer avís que donen
troben diners a cabassos,
puig se sap que en aquests casos
de per tot surten los rals.¹³⁶⁷

A *Certeritats*,¹³⁶⁸ Lluнас contraposa estrofes de quatre versos agrupades de dues en dues. Cada grup de dues estrofes tracta un tema i una la tanca el vers “no ho crec pas!” i l'altra, “sí que ho crec!” Les estrofes contrasten opinions sobre tres històries relacionades amb l'Església, una sobre si les intencions del govern són bones o dolentes, una entre un fabricant i el poble treballador i la darrera, que utilitzo com a exemple, sobre un capellà que llegeix *La Tramontana*, i la reacció que li provoca:

En fi, si em conta un sotana
que al llegir en *La Tramontana*
mos versos no es grata el nas...
no ho crec pas!
Mes si em diu que amb gran quimera
voldria que en la foguera
fes lo meu cos espetec...
sí que ho crec!¹³⁶⁹

1367 *La Tramontana*, núm. 324, 2 de setembre de 1887. Pàgina 4.
1368 *La Tramontana*, núm. 439, 8 de novembre de 1889. Pàgina 3.
1369 *La Tramontana*, núm. 439, 8 de novembre de 1889. Pàgina 3.

De la mateixa manera, l'estructura de *Bé i mal*¹³⁷⁰ inclou estrofes de nou versos el darrer dels quals tanca amb un “mal” o un “bé” que valoren actituds que tenen davant de diverses situacions una sèrie de personatges: “un explotat” que vota, “un obrer” que no s'instrueix, “un tipo” que es creu llest i és un ruc, “un home d'intel·ligència”, “una noia” que es deixa seduir pels capellans, “una dona esclavitzada” que es vol emancipar, “un infeliç empleat”... La mateixa estructura i intenció té *Mentides i veritats*,¹³⁷¹ tot i que aquí la paraula que tanca cada estrofa és “–Mentida” o l'oració “diu v'ritat”. Igual que *Mals socials*,¹³⁷² tot i que en aquest poema totes les estrofes les tanca el vers “–que anem mal!” i només en la darrera positivitza allò que hi ha dit, precisament la revolució social que anorrearà tot el que explica en les anteriors estrofes. Per la seva banda, *Lletreta oportuna*¹³⁷³ només inclou un “–Sí, senyor” en el darrer vers de cada estrofa com a resposta a la pregunta: “no és v'ritat que sembla estrany?”

Tenim un altre grup de poemes a partir dels quals podem comentar una altra de les característiques d'aquesta poesia pel que fa al costumisme i el recurs a formes comunes de la poesia popular de què beu directament. Es tracta de la utilització de versos que alhora que es repeteixen al final de cada estrofa serveixen de tancament per a les idees exposades. Ja ho hem pogut observar en algunes de les composicions dicotòmiques estudiades. No són, però, les úniques. De fet, és una característica que es dona més en poemes sense dicotomies que no pas en els ja estudiats. Després d'una llarga processó de personatges que segueixen les característiques ja exposades, les diverses estrofes tenen un vers de tancament que, alhora que clou cada un dels temes tractats, facilitaria la lectura en veu alta si aquesta es realitzés. Els poemes que ho utilitzen i els versos que fan de tancament són els següents: a *La cançó d'en Tururut* (115): “Qui gemega ja ha rebut”; *Coses del dia* (122) utilitza: “És cosa molt natural!” i és també un exemple de continguts enfrontats cada dos o tres versos; *S'ha de patir* (127) utilitza: “–S'ha de patir”; *Què s'ha de fer, pobra gent!* (132), els versos: “Qui ho entén qui no ho entén / què s'ha de fer, pobra gent!”; *Casos sospitosos* (138): “Què voleu que sigui?, un cas sospitós”; i *Ara sí que va de bo, senyor rector!* (144): “Va de bo, senyor rector!” Incloem també en aquest grup el poema *Refranyes* (62), que té com a particularitat que, sense renunciar a la mateixa intenció i forma, tanca cada estrofa amb un vers que és un refrany i que li ha servit com a inspiració per escriure-la, ja que n'és una glosa. Com a exemple, podem llegir la darrera estrofa, que es tanca amb el refrany “Tal faràs tal trobaràs” i que diu:

1370 *La Tramontana*, núm. 498, 13 de febrer de 1891. Pàgina 3.

1371 *La Tramontana*, núm. 515, 12 de juny de 1891. Pàgina 4.

1372 *La Tramontana*, núm. 517, 26 de juny de 1891. Pàgines 2-3.

1373 *La Tramontana*, núm. 485, 14 de novembre de 1890. Pàgina 2.

Govern hi ha que amb tirania
empara el clericalisme,
i que amb despòtic cinisme
al poble honrat desprecia.
Mes un dia airat lo poble,
reconeixent lo seu dret,
a sos tirans acomet
prenent d'ells venjança innoble.
Als governants que en eix cas
se trobin per únic plany,
aquest refrany los pertany:
*Tal faràs tal trobaràs.*¹³⁷⁴

Tal com hem vist, un cop més, el poema tracta diversos tipus humans basats en persones que molt possiblement Llunas veia cada dia i dels quals n'extreia una certa essència per tal que esdevinguessin representants d'una manera de fer identificable pels seus suposats lectors. En aquest cas, els personatges tenen noms propis, tot i que molt segurament són noms sense correspondència amb persones reals concretes, com: Pepet, Eudald, Bernat, Sió, Roseta, Climent, Sever...

Segueixen aquesta estructura popular de dedicar cada estrofa a un personatge i a partir de la suma de tipus humans acabar fent-ne una sèrie de composicions que cal tractar a banda per l'“excusa” triada per escriure-les, tot i que com ja he dit ni estructuralment ni temàtica aporten res que no haguem vist fins ara. Curiosament, les “excuses” temàtiques triades al voltant de les quals escriurà els poemes són festes del calendari religiós i festiu. És en aquest sentit que podem parlar dels poemes *Disfresses* (111) i *A una disfressa* (150), que parteixen del tema del Carnaval; *Dejunis* (68) i *Dejunis* (152), dos poemes amb el mateix nom sobre la quaresma escrits en èpoques diferents; i *Per Tots Sants, castanyes* (75), *Tots Sants* (76), *Per Tots Sants, castanyes* (88), *Castanyes i panellets* (104), *En lo dia dels morts* (118) i *Castanyes* (168), sobre la celebració de l'1 de novembre.

1374 *La Tramontana*, núm. 240, 22 de gener de 1886. Pàgina 1.

g.2.1.2.4. Habacuc, Habacuc! Poesia d'oposició

Profecies (134)¹³⁷⁵ és un llarg poema, signat amb el pseudònim Pau de la Laia, que Llunas publica l'octubre de 1890. En primera persona afirma en l'estrofa inicial que en cert llibre havia llegit “que poeta / és sinònim de profeta” i, com a tal, es disposà en aquest poema “amb cor noble, / sens fer embuts, / a profetitzar al poble / lo regnat de les virtuts”.¹³⁷⁶

En aquesta composició s'inclouen molts dels temes que ja coneixem en la poesia de Llunas, aquest cop dits com a profecies: la victòria de la classe obrera sobre els rics, la igualtat real davant la justícia, la desaparició de policies i botxins... En resum, profetitza l'arribada d'un món que serà una bassa d'oli:

sense que ningú en lo front
porti estigmes, ni tremoli;
per mai més
la maldat
tindrà asiento en lo regnat
de l'amor i del progrés.¹³⁷⁷

A la tercera estrofa del poema, però, Llunas inclou una referència bíblica –un cop més la tradició cristiana– que resulta interessant per corroborar i alhora explicar amb més detall la seva visió sobre l'art i, sobretot, sobre la seva pròpia concepció com a poeta. L'autor afirma que “Fent poesies / amb molt suc, / sens plorar com Jeremies / penso ser un *Habacuc*”. El mateix poema inclou una nota per als lectors en què Jeremies i Habacuc són definits com a “Profetes que bregaren molt a favor del poble”. Llunas diu que no plorarà com un d'ells, Jeremies, i que serà l'altre, Habacuc, una distinció que és bàsica si entenem qui eren i què representen un i altre més enllà del que el mateix poeta ens en diu. A Jeremies,¹³⁷⁸ les tradicions jueva i cristiana li atribueixen l'autoria de les *Lamentacions*, en què l'autor narra i plora la destrucció de Jerusalem el 587 abans de Crist i intenta fer prendre consciència de l'abast d'aquesta destrucció, que comportà una crisi immensa per a la seva civilització. En

1375 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890. Pàgina 2.

1376 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890. Pàgina 2.

1377 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890. Pàgina 3.

1378 *Bíblia*, 1993: 621-704.

canvi, a Habacuc,¹³⁷⁹ se li atribueix el llibre de la Bíblia que porta el seu nom, en què s'exposa el drama que comporten els poders humans, polítics i econòmics desitjosos de conquerir pobles i el mal que aquests provoquen. El profeta Habacuc assumeix la veu de les víctimes tiranitzades i massacrades i els anuncia que tinguin esperança ja que, finalment, Déu intervindrà a favor dels dèbils. El seu llibre és un dels primers exemples de textos socials coneguts dins de la tradició occidental i cristiana, i Llunas s'hi reconeix. Davant les llàgrimes de Jeremies per la destrucció de Jerusalem i el plany com a resposta, el poeta opta per la denúncia i la confiança que amb la seva actitud, tal com diu en el darrer vers, “atiaré lo sagrat foc”. La nota aclaridora que porta aquest vers explica que aquest foc a què es refereix no és altre que “Lo foc de la Revolució social”. Per tant, la seva poesia és vista per ell mateix com una arma de combat, poesia social que denuncia les misèria amb un objectiu clar i precís: arribar a la revolució social.

És aquest un bon resum del que ell anomena literatura obrerista i que aplicada a la poesia té aquests resultats i altres. La mateixa intenció obrerista o d'oposició és la que mou Llunas a escriure *La cançó del periodista* (94), en aquest cas referint-se no a la poesia sinó al periodisme que ell practica i a la seva pròpia relació amb la professió. Si tenim en compte la defensa que la literatura obrerista fa del contingut per damunt de tot, entendrem que quan parla del periodisme les seves paraules són perfectament aplicables a la poesia. La feina de periodista tal com ell la concep i desenvolupa té unes intencions clares, les mateixes que la de poeta:

Defensar los drets del poble

es ma principal missió,

i als tirans que l'oprimeixen

combatre'ls sens dilació.

Al gandul sense vergonya

que viure a costa d'ell vol,

també me'l prenc pel meu compte

traient-li drapets al sol.¹³⁸⁰

1379 *Bíblia*, 1993: 848-852.

1380 *La Tramontana*, núm. 346, 27 de gener de 1888. Pàgina 2.

Evidentment, aquesta actitud valenta no està exempta de perills, entre ells la repressió exercida per qui està al servei dels qui denuncia. Però aquests són perills que Llunas assumeix perquè del que es tracta és, tal com ha dit abans, de “defensar los drets del poble” i avançar cap al seu alliberament, tot i que sap perfectament que el camí serà complicat i penós. La relació de forces entre els qui practiquen la injustícia i estenen el mal amb qui l’únic que fa és denunciar-los públicament és abismal i, per això, sovint es veu tractat com si fos un criminal:

Perquè he volgut combatir-ne
fets despòtics i il·legals,
molts cops he tingut de seure
al banquet dels criminals.

Passant per una vergonya,
m’he tingut de veure allí,
rodejat de gent armada
com si fos un assassí.

I els que jo tant combateixo
per sa injustícia i maldat,
tranquil·lament se passegen...
i visca la llibertat.

Seguint aquest mateix plantejament, tenim el poema *Carta desclosa. Al director de La Tramontana* (155).¹³⁸¹ La curiositat d’aquesta composició, a banda de repetir els arguments que ja he comentat sobre el periodisme com a feina d’oposició, és que el mateix Llunas és qui s’escriu la “carta” en qüestió, signant com a Pepet Simpàtic. Cap al final del poema, el poeta demana a Llunas que defensi la seva idea perquè quan ho faci comptarà amb el suport del “poble avançat”:

Defenseu, doncs, vostra idea,
segur que en qualsevol cas
podreu comptar amb l’apoyo

1381 *La Tramontana*, núm. 511, 15 de maig de 1891. Pàgina 4.

de tot lo poble avançat.

Ja sabeu que sens reparo

podeu sempre disposar

del que de tot cor vos desitja

salut, *allò* i llibertat.¹³⁸²

g.2.1.2.4.1 Contra els polítics “representatius”

Caldrà que definim les paraules 'política' i 'polític' per tal d'entendre aquest apartat de l'estudi. I per fer-ho establirem una diferència clara entre la política de caràcter general i la política representativa. Com a anarquista que era, Llunas s'allunyava completament de la política representativa, però, alhora, pel fet d'interessar-se per la cosa pública i intentar canviar les condicions de vida de les persones, és evident que feia política. Contra els polítics representatius escrigué sovint, tant des d'un punt de vista teòric com a partir de l'humor i la repetició de tòpics que dibuixaven els polítics professionals com a vividors, lladres, aprofitats i sotmesos als capricis dels burgesos, per a qui feien lleis que anaven contra la classe obrera i afavorien els explotadors.

El primer poema fet públic per Josep Llunas, a l'edat de 18 anys, és *L'Espanya monàrquica* (1), publicat al periòdic satíric i republicà *Lo Ponton*. És una composició curta de caire republicà en què després de caracteritzar com a negatius els tres darrers monarques i el Govern de Prim, el poeta extreu una conclusió clara: “Així, poble espanyol, veuràs, si et plau, / que mentre tinguis reis, seràs esclau”.¹³⁸³

La desconfiança i l'atribució de la culpa de la situació de submissió de les classes populars als polítics que governaven l'Estat espanyol és clara per part del moviment llibertari des de sempre, però aquesta desconfiança i rebuig que segueix ben clarament actituds republicanes esdevé internacionalista en pocs anys, de 1868 a 1871. Els poemes de Llunas deixaran la crítica a la monarquia que havíem vist a *L'Espanya monàrquica* per ampliar els objectius i apuntar molt directament contra els polítics que es deien representants del poble, tant els elegits en eleccions més o menys democràtiques com els imposats a través de mètodes

¹³⁸² *La Tramontana*, núm. 511, 15 de maig de 1891. Pàgina 4.

¹³⁸³ *Lo Ponton*, núm. 29, 26 de novembre de 1870. Pàgina 3.

diversos. N'és un exemple clar el poema *Planys* (56), en què l'autor caracteritza la situació general de l'Estat espanyol com a catastròfica, una situació que provoca gana entre el poble i alhora qui s'hi enfronta només rep garrotades:

No hi ha més: com en Espanya
en cap part del món s'hi viu;
tant a l'hivern com l'estiu,
qui no té pa i no es dón' manya
los budells li fan xiu-xiu.

No es troba formalitat
en cap tipus de casaca;
lo govern sap nostra flaca;
crida algú? L'autoritat
lo doblega a cops d'estaca.¹³⁸⁴

Llunas apunta culpables en el poder polític i, davant la intransigència d'aquest a millorar la seva gestió malgrat les queixes i protestes, deixa clar que la violència provinent en aquest cas del poble en pot ser una conseqüència no desitjada pels governants, però alhora impossible d'aturar i, fins i tot, alliberadora per a qui l'exerceixi:

Contemplem amargament
a la justícia escarnida,
la llibertat oprimida,
la poca barra creixent,
la dignitat malferida.

Tot són embolics i enganys;
tothom tira, ningú amolla;

1384 *La Tramontana*, núm. 224, 2 d'octubre de 1885. Pàgina 2.

mentrestant segueix l'embrolla;
lo país pagarà els danys
d'aquest brogit que el trontolla.

Si no s'hi dóna una empenta
per fer-ho anar tot com cal,
aquest estat anormal,
que ens degrada i turmenta,
tindrà un desenllaç fatal.¹³⁸⁵

A *Lladres* (130), exposa, entre molts altres robatoris versificats, el que fa el burgès a l'obrer que explota al costat del que realitza el representant del poder polític local a tota la ciutadania:

Roba el qui té un capital
i amb ell un treball explota,
eixugant gota per gota
de l'obrer la font vital;
roba aquell que és concejal
i per la ciutat no mira;
roba l'aire que respira
lo burgès, fent lo gandul.¹³⁸⁶

L'enfrontament total amb la classe política el presenta en molts altres poemes, ja no com una anècdota o un punt afegit a la temàtica central de les composicions sinó com a nucli temàtic, com per exemple: *Atenció!* (58), *Lo Nadal del Govern* (92), *Procedir polític* (98), *Los polítics del dia* (106) o *Caramelles* (112).

Atenció! és un sonet que centra la maldat dels governants en les “lleis malsanes” que aproven, amb les quals el Govern “del país, la dignitat trabuca”. Un cop més, davant d'aquesta

1385 *La Tramontana*, núm. 224, 2 d'octubre de 1885. Pàgina 2.

1386 *La Tramontana*, núm. 471, 8 d'agost de 1890. Pàgina 3.

manera de procedir de qui mana, l'anunci d'una revolta surt com a única possibilitat d'alliberament i Llunas l'exposa, tal com en molts altres dels seus poemes, recurrent a la simbologia dels fenòmens meteorològics violents, en aquest cas una borrasca:

D'eix' modo, provocant una borrasca,
farem caure de cul a gent tan tosca;
i en v'ritat, cal que fem aquesta tasca;

si no es fa, nostra sort serà molt fosca,
i és segur que de fam caurem en basca,
si decidits no els hi trenquem la closca.¹³⁸⁷

Procedir polític és un altre sonet en què es retraten tipus de polítics, tant del Govern com de l'oposició, amb la intenció de deixar clar que tots són iguals quan arriben al poder. Els polítics que l'exerceixen són retratats com a mentiders, entabanadors i, alhora, ximples:

Ser molt trapella (vulgo diplomàtic);
expressar-se amb llenguatge un xic poètic;
pegarse-les d'astut i molt profètic
no sent més que un gran burro sistemàtic;

procurar-se amb lo poble fer simpàtic
dient que per salvar-lo viu frenètic;
mostrant-se al mateix temps amb to patètic
acèrrim lliberal i democràtic.¹³⁸⁸

Però els de l'oposició, segons el poeta, tenen el mateix procedir quan arriben al poder, tot i que mentre no el tenen mostren les "faltes" dels que manen exercint una crítica que són incapaços d'aplicar-se quan manen:

Des de l'oposició ser molt patriòtic

1387 *La Tramontana*, núm. 227, 25 d'octubre de 1885. Pàgina 3.
1388 *La Tramontana*, núm. 356, 6 d'abril de 1888. Pàgina 4.

trobant faltes en tot com un gran crític;

i un cop puja al poder ser molt despòtic,

seguint un procedir vil i raquític...¹³⁸⁹

El mateix tema desenvolupa, tot i que de manera més extensa, *Los polítics del dia*, un poema en què la darrera estrofa assegura que l'única intenció dels que volen representar el poble és robar-lo i esclavitzar-lo:

Així, estimat poble,

si vols ton dret gosar,

jamai tinguis fal·lera

pels rojos ni pels blancs;

puig tots lo que procuren

quan del poder són dalt

deixar-te sens camisa

i tindre't ben esclau¹³⁹⁰

Llunas repeteix el mateix tema a *Caramelles*¹³⁹¹ i *Lo Nadal del Govern*¹³⁹² amb la particularitat que, en el segon cas, una escenificació d'un dinar fastuós li serveix per explicar com els governants es mengen els diners i la llibertat del poble, el que el porta a apel·lar a la revolta d'aquest contra aquells, segur que quan això passi “de tota tirania / ni raça n’ha de quedar”. A *Caramelles*,¹³⁹³ subtítulat “Coples que el poble espanyol dedica als seus governants en lo dia de Pasqua”, aprofitarà l'estructura d'unes caramelles i donarà veu al poble en forma de cor que va cantant una cançó entre estrofa i estrofa. El poble hi demana que s'acabi la tirania, però alhora mostra un programa de mínims que enunciarà amb dues paraules que l'autor assenyala amb majúscula i que seran definitòries de tota una manera de fer i de pensar:

Lo poble vol ser lliure de vostra tirania,

no vol ja de cap modo sofrir jou tan pesat,

1389 *La Tramontana*, núm. 356, 6 d'abril de 1888. Pàgina 4.

1390 *Almanac de La Tramontana per al 1889*. Pàgina 5.

1391 *La Tramontana*, núm. 410, 19 d'abril de 1889. Pàgina 3.

1392 *La Tramontana*, núm. 340, 23 de desembre de 1887. Pàgina 3.

1393 *La Tramontana*, núm. 410, 19 d'abril de 1889. Pàgina 3.

per 'xò amb molta energia avui aquí es presenta
mostrant-vos lo seu lema: Progrés i Llibertat.¹³⁹⁴

Un progrés i una llibertat que en la quarta intervenció del cor són substituïdes per un advertiment un cop més amenaçador: “i si no marxeu promte és segur que algun dia / sens poder contenir-nos farem un disbarat”.

Però segurament el poema amb què més clarament expressa el seu rebuig a un polític en concret és el sonet que dedica a Antonio Cánovas del Castillo. Llunas l'ataca per activa i per passiva, des del mateix títol, *A un hússar d'Antequera* (109),¹³⁹⁵ entenent la paraula hússar en la seva accepció de lladre de camí ral. És un poema de combat en què Cánovas, com a impulsor de la Restauració, ja des de la primera estrofa és acusat de fer trampes, de tenir més barra que ningú i de xerrar pels descosits sense dir res. En la segona, el poeta s'hi adreça directament dient-li que: “De ciència i talent no en tens cap mica, / puix que és ta intel·ligència molt escassa;” i després d'acusar-lo de ser un fals que sempre va darrere del poder, tanca el poema amb un tercet en què afirma que el poble ja no es fia d'ell i “volent-te dar lo pago que et mereixes / per brètol i farsant te desprecia”. Vuit anys després de la publicació del poema, Cánovas va ser assassinat per l'anarquista italià Angiolillo en un balneari de Mondragón en resposta a la duríssima repressió exercida sobre el moviment obrer en el procés de Montjuïc, una repressió que com ja sabem també afectà Llunas.

g.2.1.2.4.2. Contra la justícia burgesa, la llei natural

Llunas no defensava un món sense normes compartides i reglamentacions de la cosa pública, i alhora s'oposava a totes les normes que només obeïssin a la defensa de les injustícies que els obrers patien com a classe. Per això, un altre dels temes que tracta en els seus poemes és l'oposició a l'Administració de justícia que només afavoria els burgesos.

Els processos judicials contra obrers són una de les formes que la repressió pren a Europa per tal de desmuntar els moviments sindicals d'oposició, sobretot a partir de la constitució de l'AIT, tal com ha estudiat Aníbal A. D'Auria.¹³⁹⁶ Els anarquistes desenvoluparan un enfrontament constant contra el sistema judicial, entenent-lo com a part imprescindible per

1394 *La Tramontana*, núm. 410, 19 d'abril de 1889. Pàgina 3.

1395 *La Tramontana*, núm. 399, 1 de febrer de 1889. Pàgina 4.

1396 Auria, 2009.

a la repressió de l'estat. Aquest enfrontament tindrà diverses formes i dues d'elles seran les principals. D'una banda, la negació de les lleis que els jutges aplicaven contra els obrers i, de l'altra, la denúncia de l'ús polític dels judicis i del mateix estament judicial.

Per desmuntar aquest sistema judicial repressiu, el primer que calia tombar era la màxima pena, la pena de mort. Precisament, aquest és el tema d'una de les estrofes de la composició poètica *Gacetillas* (129).¹³⁹⁷ “Un terrible criminal / cau en mans de la justícia” i el poeta admet que “qui ha fet mal, que pagui el mal!”, però quan van a matar-lo i veient el seu penediment, els que han anat a presenciar l'execució “s'omplen los cors d'amargura”, i Llunas reflexiona i afirma que “La llei un remei buscant / no troba amb això un remei”; i s'acaba preguntant “què origina / que una llei que amb la llei mata / sembli a tothom que assassina?”. El final del poema constata que el món està canviant “per nostra sort” “puix ja la humana consciència / no admet la *pena de mort!*”

Per a ell, tal com per a la majoria dels dirigents internacionalistes de l'època, les regles hi havien de ser, però no podien ser injustes ni conseqüència de les normes dictades per polítics obedients a les exigències burgeses, sinó conseqüència del retorn a una llei natural anterior, un punt de trobada comú de molts autors llibertaris començant pel mateix Kropotkin, que va desenvolupar aquestes idees a *La moral anarquista* i *El suport mutu*.¹³⁹⁸ De fet, aquesta no és una idea només de Kropotkin sinó que es troba ja en la mateixa crítica de Proudhon al concepte de propietat, que és bàsica per al desenvolupament del pensament llibertari durant els segles XIX i XX. El pensador francès diu que:

la ley, al constituir la propiedad, no ha sido expresión de un hecho psicológico, el desarrollo de una ley natural, la aplicación de un principio moral. La ley, por el contrario, ha *creado* un derecho fuera del círculo de sus atribuciones; ha dado forma a una fracción, a una metáfora, a una ficción; y todo eso sin dignarse prever las consecuencias, sin ocuparse de sus inconvenientes, sin investigar si obraba bien o mal. Ha sancionado el egoísmo, ha amparado pretensiones monstruosas, ha accedido a torpes estímulos como si estuviera en su poder abrir un abismo sin fondo y dar satisfacción al mal. Ley ciega, ley del hombre ignorante, ley que no es ley; palabra de discordia.¹³⁹⁹

1397 *La Tramontana*, núm. 469, 25 de juliol de 1890. Pàgina 4.

1398 Kropotkin hi desenvolupa les seves teories sobre l'evolució humana que es basa segons ell, a diferència de Darwin i Spencer, en la solidaritat humana i no en la competència. No hi ha cap obra de Kropotkin traduïda al català i les edicions més accessibles en castellà són Kropotkin, 1989 i Kropotkin, 1978.

1399 Proudhon, 2010: 81-82.

Llunas també tracta el tema a *Lo que són les lleis*,¹⁴⁰⁰ un poema que explica el cas de dos obrers, un que es vol suïcidar i un altre que roba un tros de pa en un forn empès per la gana. El primer acaba a la presó perquè el suïcidi està prohibit com a conseqüència del domini ideològic de l'Església i el segon fa cap a la presó pel domini de classe que exerceix la burgesia i que alhora que persegueix els petits furtis empara els grans robatoris dels més rics. Llunas tanca el poema amb una estrofa en què reflexiona sobre els fets i proposa com han de procedir els obrers davant de les lleis que els lesionen com a persones:

Doncs ja que pel nostre mal

les lleis se varen dictar,

les coses devem jutjar

tan sols per llei natural.

I així, en qualsevol cas,

devem fer, en conseqüència,

obrar sempre baix consciència

i de les lleis no fer cas.¹⁴⁰¹

La crida a la desobediència va acompanyada de l'apel·lació a la "lleï natural", l'única que cal seguir segons el text, una de les constants més esteses en el pensament anarquista, que defensa una lleï anterior a les lleis burgeses i capitalistes, una lleï extreta de la natura i innata en la humanitat que no era ni injusta ni opressiva. Segons tots els clàssics anarquistes i tal com recorda el filòsof Carlos Díez, "la anarquía es orden, apoyo solidario e innato entre los hombres. Como fuese en un momento desviado, se trata de restituirlo mediante la abolición de las causas que han posibilitado esa desnaturalización".¹⁴⁰²

g.2.1.2.4.3. Contra els corbs i la pudor

L'antimilitarisme és un dels grans temes anarquistes per qüestions òbvies. Un exèrcit és l'antítesi de la llibertat i fer la guerra, que és l'objectiu de tots els exèrcits, la negació de

1400 *La Tramontana*, núm. 545, 8 de gener de 1892. Pàgina 2.

1401 *La Tramontana*, núm. 545, 8 de gener de 1892. Pàgina 2.

1402 Díez, 1977: 42.

qualsevol conducta humanista. Per tant, no és estrany que molts poemes de Llunas incloguin continguts antimilitaristes, gairebé tots en estrofes concretes, enmig d'altres temes, tot i que entre tots els poemes que he recollit només n'hi ha un, i és al principi de la seva producció, que té com a tema central el rebuig als exèrcits i les guerres.

El poema antimilitarista és *Los corbs* (7).¹⁴⁰³ En forma de faula, el poeta explica la història d'uns corbs joves que tenen una conversa recordant els sibarítics sopars que anys enrere els havien proporcionat dos caps carlins, Miret i Savalls, i molts altres militars. Tenint en compte la història personal de l'autor, bé podríem pensar que es tracta d'un poema contra els carlins i, tot i que tampoc hi queden ben parats, no és només així. Ho veiem al final del poema, en la darrera estrofa, quan després que els corbs joves maleeixen “qui predica / entre los homes, pau!”, un d'ells, que ja té cent anys, intervé en la conversa i els adverteix que estiguin tranquils ja que:

–*Mentre com bens los homes*

se deixin governar,

no faltará qui els porti

*com bens a degollar.*¹⁴⁰⁴

El poema es tanca amb l'ensenyament, propi de qualsevol faula i que es repetirà sovint en els poemes de Llunas, en el sentit que no fer res davant de les injustícies només les perpetua, en aquest cas la guerra que porta els homes a la mort i de la qual culpa els homes del poble que es deixen governar.

Els policies normalment són, també, l'ase dels cops del moviment llibertari i, per tant, seria suposable que ho fossin de la poesia d'aquest tipus, tot i que no tant com ho eren capellans i militars per la senzilla raó que al segle XIX no eren tan nombrosos. Fins ara els hem vist exercint la repressió i repartint garrotades, sovint anomenats amb la paraula “polissons”. En el poema *Un tipo* (156),¹⁴⁰⁵ Llunas dedica nou estrofes decasil·làbiques a un policia secret. Abans d'iniciar el poema, es dirigeix als lectors i els pregunta: “El coneixeu?” i acte seguit arranca el poema al·ludint a les múltiples disfresses que utilitza el policia, “Vesteix de mil maneres diferents”. A la segona estrofa passa a l'atac dialèctic i d'ell diu que:

Servint de gos se guanya la pitança;

1403 *La Tramontana*, núm. 6, 19 de març de 1881. Pàgina 2.

1404 *La Tramontana*, núm. 6, 19 de març de 1881. Pàgina 2.

1405 *La Tramontana*, núm. 513, 29 de maig de 1891. Pàgina 4.

passejant pels carrers s'està a tothora;
mirant mig de reüll va per sa vora
i allà on veu moviment sempre s'atansa.

Sens cap mica d'escrúpol sempre es fica
a on per res se'l vol ni se'l demana;
esbrina lo que pot fent lo pavana
i a son *amo* després tot ho explica.¹⁴⁰⁶

Evidentment, el policia és un personatge per qui no té cap mena de simpatia i ens explica per què en diverses estrofes. La feina que desenvolupa, explica Llunas, consisteix en la defensa dels interessos de la burgesia i atacar els dels obrers:

molts cops malmet a un digne proletari
i deixa al que ha comès un gran delicte.

Després que amb sa conducta deshonrosa
una barbaritat deixa comesa,
no sent remordiment per tal fotesa
i es queda tan tranquil com si tal cosa.¹⁴⁰⁷

Per tancar el tema, l'autor recorre a un cert toc humorístic, marca de la casa. Així, en la darrera estrofa opta per dir-nos que té apuntats molts altres detalls “per pintar ses *virtuts* i *bones obres* / però amb la pudor que fa n'hi ha de sobres”. La referència a “la pudor” té a veure amb el nom amb què molts delinqüents i persones de les classes baixes anomenaven la policia secreta o els policies infiltrats dins dels cercles obrers, tal com explica Vinyoles al *Diccionari d'argot de la delinqüència*.¹⁴⁰⁸

1406 *La Tramontana*, núm. 513, 29 de maig de 1891. Pàgina 4.

1407 *La Tramontana*, núm. 513, 29 de maig de 1891. Pàgina 4.

1408 Vinyoles, 1978: 144-145.

g.2.1.2.4.4. Contra els obrers “enemics de la classe obrera”

Aquest llistat de “contres” no estaria complet si no parléssim, també, dels poemes que Llunas dedica a altres opcions obreres que ell no segueix i a les quals s’oposa. Com sempre, l’abrandament serà present en uns poemes que, en aquest cas, serveixen per marcar distàncies i alhora per assenyalar línies d’actuació a qui en llegir les pàgines de *La Tramontana* adquiria també els referents bàsics que com a obrer, anarquista i col·lectivista el seu director defensava i de què feia propaganda.

Hi ha dos poemes en què de manera clara aquestes opcions obreristes oposades amb la seva són atacades. Alhora, les dues opcions que ataca són completament divergents entre elles; per tant, ens donen l’oportunitat d’assenyalar un cop més els espais ideològics per on transitava el personatge dins de l’obrerisme.

D’una banda tenim el sonet *A un representant vaporós* (147).¹⁴⁰⁹ Es tracta d’un poema dedicat a atacar el setmanari *El Obrero*, òrgan de la Federació de Les Tres Classes del Vapor, dirigit per Josep Pàmies. Ja hem parlat en altres parts d’aquest treball sobre el personatge objecte de les ires del Llunas poeta, en aquest cas. Els atacs i contraatacs entre un i altre són molt virulents al llarg de la seva vida i arriben sovint als insults i les desqualificacions personals, tal com fa Llunas en l’article *Al director del Obrero*, una contesta a un article previ de Pàmies que acusava Llunas de gandul: “Jo sols diré lo que ja quasi tothom sap: que tu ets un vividor incapaç de guanyar-te la vida en ton ofici, i uns quants tontos los que et mantenen amb l’esquena dreta exercint de caricatura de Castelar obrer. [...]”¹⁴¹⁰

L’atac del director de *La Tramontana* segueix aquesta tònica d’acumular insults de tot tipus: “Obrer falsificat; bèstia rastrera; / essència de maldat i hipocresia”; o “Segueix, doncs, per la senda pervertida, / ja que a res més honrós pots dedicar-te;”. En el poema, com qualsevol excompany de lluites, la revista, i amb ella el seu director, són acusats per Llunas de “pervertits” per haver deixat el camí bakunista i haver optat, en aquest cas, per la traïció a la classe obrera. *El Obrero* havia imprès el 1881 un fullet amb *El manifest comunista* però en el moment de la publicació del sonet Les Tres Classes de Vapor eren una organització que seguia el camí dels socialistes possibilistes francesos i tenia com a principal adversari el moviment obrer llibertari i Llunas en particular, a qui havien intentat assassinar tal com ja hem explicat.

1409 *La Tramontana*, núm. 491, 26 de desembre de 1890. Pàgina 3.

1410 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889. Pàgina 1.

El poema que ens ocupa, Llunas el tanca demanant als “pocs ignorants que et donen vida” que deixin *El Obrero*, quan hi vegin clar, “soterrat baix lo llot”. La virulència d’aquest atac és excepcional, però no la disputa amb un altre periòdic, ja que al llarg de la vida de *La Tramontana*, Llunas mantingué diverses disputes amb altres revistes, tal com resumeix Vicente:

La Tramontana al llarg de la seva vida va conrear amb fermesa la polèmica amb altres periòdics: amb els carlins *Lo Crit de la Pàtria*, *La Vespa* i *La Campana de la Catedral*, per raons òbvies; amb els republicans possibilistes de *La Campana de Gràcia* i *L’Esquella de la Torratxa*, ultra les diferències polítiques, per haver de competir per una mateixa franja de lectors; amb els socialistes *La Guerra Social* i *El Socialista*; i, fins i tot, amb els anarquistes més pròxims com els que treien *El Productor*.¹⁴¹¹

L’altre poema en què Llunas opina sobre altres opcions obreres i, en aquest cas, anarquistes, és *Prou petardos!* (173).¹⁴¹² És el seu darrer text poètic d’una certa importància, el darrer dels seus poemes que no és d’entreteniment, tot i que un dels dos que escriurà després de *Prou petardos!* també parla d’atemptats i repressió, si bé de manera una mica més distesa. El poema ens parla del clima de terror creat a Barcelona ja el 1891, abans de cap dels grans atemptats contra Martínez Campos, del Liceu i de la processó de Corpus, i davant els 39 atemptats que des de 1884 fins a 1891 s’havien produït a la ciutat:

Tothom s’alarma i s’agita;
i per tots quatre cantons
sols se parla d’explosions,
petardos i dinamita.

De bombes, de petardistes
i altres fòtils incendiàries,
s’ocupen tots los diaris,
setmanaris i revistes.¹⁴¹³

1411 Vicente, 1999: 128.

1412 *La Tramontana*, núm. 559, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

1413 *La Tramontana*, núm. 559, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

Després de referir-se a la proliferació d'atemptats, i al fet que “los autors resten guardats”, Llunas encara el problema i afirma que els obrers no tenen res a veure amb aquests atemptats, que no accepten aquest procedir i que els causants només poden ser malfactors, per acabar conclouent que:

És lo més abominable
que d'aquest joc inconscient
lo proletari innocent
tingui de ser responsable.

Perquè aquí no cap lo dir
que dels obrers això és obra,
puig tots desprecien de sobra
tan indigne procedir.

D'aquestos fets repugnants
propis sols de malfactors
los dignes treballadors
no poden ser mai causants.¹⁴¹⁴

El pas següent, un cop exculpats els obrers, és explicar què és l'anarquisme i per què aquests atemptats no poden ser obra seva ja que només són “Uns socialistes / molt justiciers i avançats” i “qui una idea professa / que bona la reconeix, / jamai la prostitueix”. En la darrera estrofa, després d'un advertiment als causants dels atemptats, Llunas acaba amb una mica d'humor i demanant als dinamiters que ho deixin perquè si no ho fan hauran de tornar “lo ral / que no volem més comèdia”.

1414 *La Tramontana*, núm. 559, 25 de setembre de 1891. Pàgina 3.

g.2.1.2.5. Per la poesia...

g.2.1.2.5.1. ...cap a la revolució

Si seguim el procés que fins ara hem vist en els poemes que hem comentat, veurem que molts d'ells inclouen no només un tema dels que tractem sinó altres, i en alguns casos molts altres. No és estrany ja que a banda que un tema el desenvolupin més o menys, la majoria apunta cap a un horitzó que incloïa un gran objectiu, el moment del canvi social, la revolució. El camí que havia de portar a aquest moment mític en què el món canviaria de base, com deia la lletra de *La Internacional*, és explicat sovint en els poemes de Llunas. Amb ells, el poeta contribueix a mitificar un horitzó que ajudava a tenir fe en la possibilitat d'un canvi que fes desaparèixer el món de l'explotació que les obreres i els obrers era l'únic que coneixien i que havien viscut.

Els poemes parteixen de la realitat que envolta la classe obrera, de la realitat que volen canviar. Un bon exemple d'això és *La cançó del miserable* (13), en què el poeta parla en primera persona sobre la seva experiència personal com a treballador. Es tracta d'un poema també basat en el contrast entre obrers i burgesos, però en aquest cas la pobresa d'uns és constantment atribuïda a la riquesa dels altres. Com a obrer, fill d'obrers, el voltant que l'acompanyà quan era infant i la gana que aquest entorn portava aparellada són descrits amb tota la cruesa:

Nascut enmig de lluites,
misèries i afanys
des de ma edat primera
sols veig per contemplar.
Sent nin ja vaig conèixer
lo que era tenir fam,
i als que el menjar els sobrava
mirava jo irritat.¹⁴¹⁵

1415 *La Tramontana*, núm. 28, 5 d'agost de 1881. Pàgina 2.

Com a nen, es pregunta per què ell no té dret al benestar i si, per tenir-ne, els que en tenen “Han fet ells cap mèrit?”. La segona estrofa la dedicà a la seva gent, el poble treballador que té com a única riquesa el treball i que, tot i treballar sempre, no en veu mai cap fruit:

Nascut enmig d'un poble
que viu sols del treball,
com ell, tota la vida
la passo treballant.
Treballa que treballa
i més treballaràs,
sense que mai ne vegi
de mon treball lo guany.¹⁴¹⁶

Els fruits del seu treball, ben al contrari, són aprofitats per altres “que sense treballar / ne gasten i 'derrochan' / enormes capitals”.¹⁴¹⁷ Per tant, la pobresa dels seus té uns culpables i cal solucionar aquesta situació. Per fer-ho recorda que la seva terra és terra que estima l'amor a la igualtat i, per tant, demana “que el dret a viure / per tots siga igual” ja que no vol “que els drets ne siguen / d'uns quants privilegiats / i que els debers pesin / com jou a n'els restants.”¹⁴¹⁸ La influència del pensament de Bakunin és ben clara en aquestes frases però ho és encara més en el final de la segona estrofa en què exposarà la seva solució al problema plantejat:

jo vull que tothom pugui
juhir de son treball;
que qui enriqueix els altres
no es mòruga de fam.
Jo vull, en breus paraules,
completa llibertat,
i aquesta no pot viure

1416 *La Tramontana*, núm. 28, 5 d'agost de 1881. Pàgina 2.

1417 *La Tramontana*, núm. 28, 5 d'agost de 1881. Pàgina 2.

1418 *La Tramontana*, núm. 28, 5 d'agost de 1881. Pàgina 2.

on igualtat no hi ha.¹⁴¹⁹

Un resum clar i precís del conegut lema bakunista “Llibertat sense socialisme és privilegi i injustícia. Socialisme sense llibertat és esclavitud i brutalitat”.

Com arribar a aquesta “completa llibertat” de què parla? Ho havia explicat el mateix 1881 en un altre poema, si bé encara com a queixa. A *Lo poble és lògic* (10),¹⁴²⁰ el poeta torna a mostrar un poble esclavitzat per un tirà que gaudeix “sols veient córrer / torrents de fumanta sang” i:

Quan cansat de sofrir, el poble
vol de nou sa llibertat,
i no tenint altre medi
de lograr-la, ha d'apel·lar
a les armes que contra ell
ha usat lo tirà,
i brandint-lo amb mà segura
clava en son cor lo punyal
que impunement contra el poble
havia aquell manejat,
aleshores tothom crida
que aquest poble és criminal¹⁴²¹

L'apel·latiu a la justícia burgesa resulta en aquest cas acusatori ja que, després de corroborar que contra el tirà mai no hi ha justícia, Llunas tanca la darrera estrofa apuntant l'única solució possible: “Que el poble, doncs, se la faci [la justícia] / té alguna cosa d'estrany?”.

La revolta que apuntava l'autor en aquests poemes és en bona part resultat d'una contestació a una agressió, gairebé una autodefensa. Algunes vegades, fins i tot, pren la forma d'una tornada a la natura, a allò que sempre havia estat i que ara, com a conseqüència de

1419 *La Tramontana*, núm. 28, 5 d'agost de 1881. Pàgina 2.

1420 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgina 4.

1421 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881. Pàgina 4.

l'exploració capitalista, ja no era. Es tracta dels mateixos pensaments que enfrontaven la llei burgesa a una suposada llei natural anterior. A *La riuada* (14),¹⁴²² subtitulada “A la gent conservadora”, Llunas dibuixa una revolució simbolitzada per un riu que recupera el seu llit i s'emporta tot allò construït per aquells que havien alterat la normalitat de les coses. El poema comença amb una imprecació: “Pas, pas a les aigües!”, que fa el riu mentre “reclama / tot allò que vosaltres li heveu pres”. Els conservadors a qui va dirigit el poema, segons Llunas, no podran aturar-ne el pas i, per això, els avisa i els recomana que fugin de pressa “si entremig de ses ones no voleu / desaparèixer com un gra de sorra / en la planura immensa del desert.” Els darrers quatre versos caracteritzen la revolució seguint el pensament de recuperació del que ja era de tothom i que ara ha esdevingut només dels burgesos. Per això la fúria de la revolució, dels explotats que van a la lluita, podrà rebre queixes per injusta, però els únics que podien queixar-se eren precisament els esclavitzats per un treball explotador, el benefici del qual no era col·lectiu sinó només de la burgesia que volia conservar aquest desordre:

Queixar-vos de sa fúria és injustícia;

qui queixar-se devia n'és sols ell.

Vosaltres li prenguéreu ses riberes;

ell tan sols pren allò que era ja seu.¹⁴²³

A *Un desig* (67)¹⁴²⁴ la proposta va per un altre camí, bakunista i col·lectivista, una concepció de la revolució com a procés, conscienciació i camí fet plegats pels explotats per acabar amb l'exploració. Per això, l'acció del poema se situa en un futur, proper o llunyà, en què aquest subjecte que Llunas anomena “lo poble”:

cerqui amb fe i resolució,

i examinant sens passió

lo que sigui racional

separi lo bé del mal,

adoptant amb preferència

los productes de la ciència;¹⁴²⁵

1422 *La Tramontana*, núm. 42, 11 de novembre de 1881. Pàgina 2.

1423 *La Tramontana*, núm. 42, 11 de novembre de 1881. Pàgina 2.

1424 *La Tramontana*, núm. 250, 2 d'abril de 1886. Pàgina 2.

1425 *La Tramontana*, núm. 250, 2 d'abril de 1886. Pàgina 2.

La revolució havia de ser guiada per la ciència “amb preferència” i la raó havia de servir per destriar el que era bo del que era dolent. Aquests n’eren els objectius i alhora el camí que textos teòrics, llibres, revistes, il·lustracions i poemes, com en aquest cas, van estendre entre les masses obreres il·lustrades a través de la construcció d’una cultura que transformà completament els seus marcs de referència. La nova religió defensada pels anarquistes durant bona part del segle XIX és la ciència i Lily Litvak ho resumeix dient que:

Para los libertarios de fin de siglo, la ciencia se convirtió en una nueva religión. Siguiendo los pasos del positivismo decimonónico, trasladaron su esperanza de la fe a la ciencia; se creía que por ella se desvelarían los grandes misterios, se resolverían los más profundos enigmas y se asentaría sobre sólidas bases el porvenir humano.¹⁴²⁶

Aquesta visió del món establerta per la ciència evidentment era incompatible amb “les teranyines del cervell”, que en la tercera estrofa demana que es treguin per tal d’aconseguir emprendre el camí que portarà a l’arcàdia feliç. És aquest un concepte que podem veure com una excepció en la seva obra, sempre defensora de la revolució col·lectiva i violenta, ja que Llunas hi assegura que s’hi pot arribar a través de l’amor:

Amor, íntim sentiment,
amb voluntat jo t’invoco;
fes que això que veig i toco
canvii completament;
fes que sigui un manament
la germanor dels humans;
fes que s’aimin com germans;
que aquesta vall de dolors
ne siga un jardí de flors
a on no hi càpiguen tirans.¹⁴²⁷

Un desig és l’únic poema en què després de descriure la societat en què viu i les opressions que com a poble o com a obrers pateixen ell i la seva classe, el poeta no anuncia o

1426 Litvak, 1981: 343.

1427 *La Tramontana*, núm. 250, 2 d’abril de 1886. Pàgina 2.

amenança amb una revolució violenta sinó que dibuixa directament un món en què les opressions de classe i de qualsevol mena han desaparegut.

Així, la utopia anarquista se'ns presenta de dues maneres diferents i alhora complementàries. La que expressa *Un desig* tingué poca tirada en l'obrerisme català de final del XIX i bàsicament podem reduir-la a les obres escrites al voltant del que Josep Termes anomena "literatura utòpica",¹⁴²⁸ més pròpia de la primera meitat del segle XIX amb alguna obra solta posterior com *Sembrando flores*, de Joan Montseny.

La resta del moviment obrer català i, sobretot, a partir de la segona meitat del segle XIX, majoritàriament va dibuixar la revolució com un moment traumàtic tot i que alhora necessari i ple d'esperança. Llunas no en va ser l'excepció i així ho veiem en poemes com *Desperta, poble!* (89).¹⁴²⁹ El poema parteix, un cop més, de l'opressió del poble, una opressió en el treball per tal que els opressors guanyin diners, mentre alhora la paraula és negada a qui vol protestar. Ara bé, qui en té la culpa de tot això? Segons el poeta, el poble mateix n'és l'únic culpable ja que "si vols prosperar i ser lliure / i viure amb tranquil·litat, / si vols veure la justícia / que sigui per tots igual", només hi ha una solució. Aquesta passa pel full de ruta que ja coneixem, basat en la cultura, l'organització i la unitat: "Desperta de ta ignorància, / organitza bé els teus plans, / uneix-te com un sol home".

La revolució serà violenta i Llunas ho deixa clar quan utilitza el verb "exterminar" per explicar què cal fer enmig de la revolució i en el camí cap al "sol de la Llibertat" final que preveu després de la convulsió:

comença per fer neteja
de tants tirans com hi ha:
extermina bé la raça
de frares i capellans,
gent que del frau volen viure
per no haver de treballar,
usurers sense consciència,
burgesos i governants

1428 Termes, 2000b: 51-61.

1429 *La Tramontana*, núm. 335, 18 de novembre de 1887. Pàgina 2.

i totes les sangoneres

que et xuclen la teva sang¹⁴³⁰

Un cop més Lily Litvak ens dotarà d'arguments clars i entenedors per interpretar el que estem llegint en referència a la literatura escrita per anarquistes. Així, aquest recurs a la violència que suposa parlar d'extermini dels altres, malgrat que siguin usurers, governants o burgesos, en un home que era pacifista declarat només la podem entendre si compremem la seva construcció ideològica i assumim que porta incorporada una recompensa en forma de món millor al final del procés revolucionari, després del procés de destrucció. Litvak explica que

La utopía anarquista debe ser comprendida como metáfora doble, concebida tanto por esperanza como por desesperación. La visión del porvenir anarquista se teje en nombre de valores ideales; despreciados o traicionados en el presente, existentes a veces en el pasado, realizados en el futuro, pero siempre, en sueño de lo que vendrá, se opone a la pesadilla de lo que hoy domina. Por ese motivo, en la estética anarquista, la estructura de la sociedad perfecta se levanta sobre las humeantes ruinas del mundo capitalista y a la visión de la utopía precede, como preámbulo imprescindible, la Revolución Social.¹⁴³¹

El mateix argument però expressat en un poema en concret el trobem a *Desperta Ferro!* (51),¹⁴³² una composició que cal llegir amb deteniment per diversos motius que ara explicarem. Aquí el verb “exterminar” no hi apareix, però als enemics de classe tampoc els llencen flors, ja que el poema proposa que s’enduguin “per tot argument, trompada” i “seca garrotada”, després de demanar a qui el llegeix “Aixafem-los com a xais!” i “Acabem amb tal llopada”.

El poema utilitza el crit dels almogàvers en el títol, però amb intencions diferents a les que havien tingut poetes com Antoni de Bofarull o Rubió i Ors durant el procés de mitificació dels guerrers portat a terme durant la Renaixença. Magí Sunyer explica a *Els mites nacionals catalans* que:

Com en els principals mites històrics, però en major mesura, els almogàvers figuren en un moment o altre en les enumeracions de personatges i fets il·lustres que omplen els discursos i els textos literaris més o menys patriòtics dels romàntics catalans, adreçats a recordar a l'auditori o al lector la pertinença a una nissaga il·lustre, d'antic prestigi, i a proporcionar-li orgull patriòtic.¹⁴³³

1430 *La Tramontana*, núm. 335, 18 de novembre de 1887. Pàgina 2.

1431 Litvak, 1981: 371-372.

1432 *La Tramontana*, núm. 198. 2 d'abril de 1885. Pàgina 2.

1433 Sunyer, 2006: 167.

Segurament els lectors de *La Tramontana* coneixien el crit de guerra i la valentia que atribuïen els renaixentistes medievalitzants als almogàvers a partir de l'associació que alguns poetes com Clavé havien fet entre ells i els “voluntaris catalans” de Prim a la Guerra del Marroc dels anys 59-60. Llunas, però, l'utilitza per exposar com ha de ser la revolució que proposa i defensa i, sobretot, per donar coratge als revolucionaris que havien de portar a terme tots els episodis violents que abans hem referit. El poema comença amb el crit de: “No tinguem por; malviatge!” i continua amb un segon vers que aporta un nou significat total a la referència medieval: “del progrés siguem soldats.” La segona estrofa corrobora aquesta proposta dient que “De l'avenç, fort aguantem / la palanca poderosa” amb què “la llibertat obtindrem”. Avenç i progrés són les dues paraules bàsiques que cal seguir per arribar, a través d'un procés violent, a la llibertat; per tant, la revolució passa inexorablement per la ciència i les màquines. Davant del món vell que calia enderrocar en què la ignorància i la superstició impediaven avançar en el camí cap a la llibertat, Llunas, com bona part de l'anarquisme internacionalista, proposava el regne de la raó. Litvak resumeix la tendència dient que:

La visión del mundo, asentada así en principios científicos, combatía aquella basada en prejuicios como la religión, la desigualdad, la injusticia, la guerra. La razón, la ciencia, llevarían inevitablemente a la Anarquía, a la justicia, a la igualdad. “La humanidad va de la ignorancia a la ciencia, de la reacción a la revolución, de la autoridad a la anarquía”, afirmaba El Proletariado.¹⁴³⁴

Però Llunas a aquest imperi de la raó que reclama en el poema hi afegeix un element medieval i militar com és la bravesa dels almogàvers vistos aquí no com a símbol patriòtic només sinó com a sinònim de valentia i de vitalisme. Els almogàvers passaven a ser símbol de voluntat i el seu crit de guerra era dit ara pels que volien ser soldats del progrés. El 1867, Josep Anselm Clavé, en la seva composició *La maquinista* ja afirmava que els obrers “Soldats som de la indústria / soldats som de la pau”¹⁴³⁵ després de deixar clar que “En el banquet del món / avui l'obrer ja hi cap!” Aquesta referència vitalista al soldat com a sinònim de coratge es troba també en l'obra d'autors posteriors com Diego Ruiz, a *Del poeta civil i del cavaller*,¹⁴³⁶ o Salvat-Papasseit, a *La gesta dels estels*. En el poema de Llunas, la força tenia la intenció d'escombrar un món ple de “llops”, “ganduls” i “lladres”.

Només vint-i-dos dies després de *Desperta, Ferro!*, Llunas publica un poema que crec complementari a aquest, signat amb el mateix pseudònim de W.***, amb el títol d'*Homenatge*

1434 Litvak, 1981: 343.

1435 Poblet, 1973: 185.

1436 Ruiz, 1908.

(52).¹⁴³⁷ Un cop més, la seva concepció sobre Catalunya apareix expressada de manera ben diferent a la majoritària en el catalanisme de l'època i sobretot respecte al catalanisme conservador. La lloança que de Catalunya fa *Homenatge* no es basa en glòries passades, en imperis perduts, en gestes militars antigues, en el paisatge mitificat o en la fidelitat de la seva gent a la tradició o a la Mare de Déu de Montserrat. La seva lloança de Catalunya ve pel fet que “de l’Avenç lo ceptre empunya”, “De les races la igualtat / ella amb veu forta i airada / proclama” i “a tot hora i tot moment / ni reposa ni descansa; / vers lo lliure pensament”. L’orgull de la terra on viu el poeta, per tant, li ve del futur que s'està construint i no pas del passat ni de la seva mitificació. Per tant, el poema recorre a una mirada cap endavant que no deixa de lloar el coratge, l’esperança i la convicció que “anant units tot s’alcança”.

El país que Llunas vol i lloa només aconsegueix la seva consideració positiva a través de les victòries que suposa el fet de trobar-se en el camí cap a la revolució. I aquesta revolució queda expressada de manera esquemàtica en un altre poema en forma de diàleg publicat a l'*Almanac per al 1891*. El poema porta per títol *Lo judici... Final!!!* (148)¹⁴³⁸ i és un dels dos poemes llargs que inclouen els almanacs de la revista (l'altre és *Judici de l'any 1890* (123)).¹⁴³⁹ El poema acaba amb aquest crit vitalista en què els obrers protagonistes són cridats al treball, la il·lustració i la revolució:

Treballeu amb l’esperança
de treure segur profit;
Apa, obrers!, fermesa i pit;
la lluita al valent no el cansa;
ja l’hora ditxosa avança!
Ningú detenir-la pot.
Tirant los dolents al clot
de lo bé podreu gaudir-vos!
Mes, ep!, teniu que instuir-vos:

*La il·lustració sobre tot!*¹⁴⁴⁰

1437 *La Tramontana*, núm. 201, 24 d’abril de 1885. Pàgina 3.
1438 *Almanac de La Tramontana per al 1891* (1891). Pàgina 3.
1439 *Almanac de La Tramontana per al 1890* (1890). Pàgina 3.
1440 *Almanac de La Tramontana per al 1891* (1891). Pàgina 1.

g.2.1.2.5.2. I La Revolució

El 21 de maig de 1886 apareix el número 257 de *La Tramontana*, en què s'anuncia per primer cop que “Dintre pocs dies apareixerà *La Revolució*, poema en tres cants, original de J. LLUNAS. Fullet de 32 planes, il·lustrat, i elegantment imprès en paper setinat i amb una magnífica coberta de color. Preu: dos rals. Los corresponsals de *La Tramontana* poden ja fer los pedidos que tinguin convenient, que se'ls serviran amb l'acostumada rebaixa de 25 per 100.” La setmana següent, la informació es completa amb el nom de qui seria l'autor de les il·lustracions que el fullet havia d'incloure, “lo distingit dibuixant Manel Moliné”, i tres setmanes després de la primera inserció l'anunci ja deia que “Està en premsa”. El número 62 del setmanari anunciava que la setmana següent es posaria a la venda i “Se trobarà de venda en quioscos i principals llibreries a Barcelona i a fora en casa de tots los corresponsals de *La Tramontana*.” El número 265 de la revista, publicat el 16 de juliol de 1886, inclou diversos fragments dels cants I, II i III. En el mateix número apareix un gran anunci de l'obra de prop de mitja pàgina que reproduïx algunes de les il·lustracions de Moliné i alhora una notícia breu en què s'informa que les denúncies contra *La Tramontana* han endarrerit la publicació de *La Revolució* i que a aquell qui compri el llibret i se'n penedeixi li tornaran els diners. En el següent número no hi apareixerà l'anunci, però durant moltes setmanes¹⁴⁴¹ serà present a la penúltima pàgina.

Al número 8 de la revista *Acracia*, d'agost de 1886, una crítica positiva de l'obra explica sobre el llibre que:

Hállense el entusiasmo individual y colectivo, la lucha entre el amor de la familia y el deber de la conciencia, el terror del egoísta, la generosidad del pueblo vencedor, la nobleza del caudillo popular, la venganza de la soldadesca irritada, y cuantos incidentes forman el terrible conjunto de la lucha entre un pueblo y sus tiranos, terminando con unas consideraciones basadas en la más pura doctrina revolucionaria.¹⁴⁴²

L'autor de la crítica, no signada, acaba dient que no pot valorar el llibre per l'amistat que l'uneix amb Llunas i la seva pròpia incompetència pel que fa a la poesia.

1441 L'anunci del llibre aparegué, un cop publicat, almenys en els números: 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 274, 279, 285, 288, 289, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 307, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 322, 325, 326, 328, 333, 334, 336, 337, 338, 345, 349, 350, 357, 359, 368, 377, 394, 399, 401, 402, 403, 404, 414, 420, 421, 424, 428, 430, 434, 440, 441, 446, 448, 461, 486, 487, 488, 498, 499, 503, 521, 524, 525, 529, 530, 541, 548 i altres de *La Tramontana*.

1442 *Acracia*, any I, núm. 8, agost de 1886. Barcelona. Pàgina 87.

Si entrem en l'anàlisi de *La Revolució*, el primer que ens sorprèn és la seva llargària, en comparació amb les altres obres del poeta que fins ara hem vist. En segon lloc, és destacable la campanya propagandística que fa *La Tramontana* i el fet que s'edités en un llibre a banda, senyal que no era un poema més. I, en tercer lloc, hi ha el tema tractat, la revolució.

De tots els mites que l'obrerisme internacionalista va posar en circulació a la segona meitat del segle XIX, cap va ser tan central i transcendent com el de la revolució. N'hem parlat ja en aquest estudi en cada una de les parts que inclou aquest mite i crec que és bàsic per entendre moltes de les preguntes que el moviment obrer que es desenvolupa als Països Catalans en aquell moment ens pot plantejar. La construcció d'un món referencial propi, allunyat del món dels dominadors, era bàsica per fer front al món burgès i, per tant, tal com diu Gerard Horta: "Les classes subalternes van construint-se els seus propis referents, llacunes incloses, per afirmar quotidianament aquesta percepció 'altra' del món."¹⁴⁴³ Entre tots aquests referents que es construïen i es compartien, la revolució va exercir el paper de gran motor de totes les lluites socials, de l'educació que calia aconseguir, de la cultura que calia conrear, de les associacions obreres que calia constituir. La revolució es va convertir en l'objectiu que calia assolir i la utopia cap a on s'havia de caminar i avançar.

Llunas es llençà a fer el que per a la seva percepció havia de ser la gran obra, el gran llibre de la literatura obrerista. Si el poema ja tenia el tema triat, la revolució com a eix temàtic del llibre, també calia decidir quina de les revolucions conegudes podia servir com a inspiració per fer l'obra. La resposta era ben fàcil: la Comuna de París. La nota de la primera pàgina del llibre ho deixa clar quan diu que "Aquest poema fou expressament escrit per a llegir-se en la Vetllada Socialista que tingué lloc en lo Teatre Ribas de Barcelona, lo 18 de març de 1886, en celebració del XV aniversari de la proclamació de la Commune de París." El llibre, imprès en bon paper setinat, tipus clars i elegants d'Elzevir i amb magnífica coberta a color, es venia al preu de dos rals. El volumet incloïa il·lustracions del dibuixant Manel Moliné i fotogravats sortits dels tallers de J. Thomas.

El 18 de març de 1886, Llunas va llegir *La Revolució* en un jornada literària en record de la Comuna de París.¹⁴⁴⁴ La setmana següent publicaren el programa complet, amb 21 intervencions, repartides en tres parts, que incloïen música d'orquestra, cant amb cors de Clavé, l'actuació a la guitarra del Sr. Tàrrega..., junt amb lectures de poemes i textos històrics

1443 Horta, 2004: 177.

1444 *La Tramontana*, núm. 247, 12 de març de 1886. Pàgina 3.

sobre la Comuna.¹⁴⁴⁵ El programa, clarament excessiu malgrat que fos per celebrar els 15 anys de la Comuna de París, havia generat gran entusiasme per tots els centres obrers, però la seva gran durada va portar la celebració al desastre.

El número 249 del setmanari explicava els fets ocorreguts durant la vetllada. El teatre estava ple de gom a gom i, segons la crònica, com a conseqüència de l'excessiva llargada del programa i del fet que la presència de quitxalla era molt gran, moltes de les intervencions i actuacions no es pogueren seguir fàcilment. Alhora, la lectura que havia de fer Llunas de *La Revolució* va ser interrompuda per un grup de gent. *La Tramontana* advertia que:

aquests malintencionats, indignes d'estar entre persones, [arribaren] a provocar amb ses indecències la retirada de les taules d'un dels que se presentaren a llegir treballs literaris. Lo públic en general, això no obstant, reprovà enèrgicament la vituperable conducta d'aquells individus i reclamà amb insistència i enmig de grans aplaudiments la continuació del treball interromput, que era lo poema *La Revolució*, original de nostre director Sr. Llunas.¹⁴⁴⁶

No sabem qui eren els “malintencionats indignes” perquè la revista no ho diu, tot i que no crec que ens equivoquéssim massa si diguéssim que segurament tenien algun tipus de relació amb Les Tres Classes de Vapor, però el cert és que la presentació de *La Revolució* va ser, com a mínim, accidentada si hem de fer cas d'aquesta crònica. En canvi, segons la mateixa crònica de *La Tramontana*, “la festa deixà altament satisfets tots els qui per ella prengueren interès, prometent-se que no serà pas aquesta l'última que es realitzi pel mateix motiu i del mateix color”.¹⁴⁴⁷

Malgrat aquesta primera lectura accidentada, el llarg poema va ser recitat en dues altres ocasions com a mínim. La primera a càrrec de Llunas en la commemoració de la celebració del I Certamen Socialista a Reus, el juliol de 1886, “que fou escoltat amb gran silenci per la nombrosa concurrència que omplia el Teatre Principal, d'aquella ciutat, essent aplaudit estrepitosament diverses vegades i al final de la lectura”,¹⁴⁴⁸ i la segona al Centre Cosmopolita de Lliurepensadors, l'octubre del mateix any, després d'una conferència sobre “Frenologia i Fisiognomania” a càrrec del jove J. Cembrano, qui en acabar la conferència, a la qual assistia un representant de *La Tramontana*, “llegí bastant correctament el poema del nostre director,

1445 El programa complet es pot llegir a *La Tramontana*, núm. 248, 19 de març de 1886. Pàgina 3.

1446 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886. Pàgina 2.

1447 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886. Pàgina 2.

1448 *La Tramontana*, núm. 265, 16 de juliol de 1886. Pàgina 2.

La Revolució, la qual lectura fou interrompuda pels aplaudiments dels oients, i coronada, al fi d'ella, per una triple i calorosa salva d'aplaudiments".¹⁴⁴⁹

La Revolució és un llarg poema èpic en tres cants, un prefaci i una conclusió. Inclou algunes parts plenament ideològiques, sobretot la conclusió, però també d'altres més narratives, quadres de costums en vers, descripcions de batalles, converses entre els veïns revolucionaris, escenes de patiment i de lluita; i, sobretot, una constant caracterització positiva del coratge del poble davant l'opressió. A l'obra no hi ha ni ironia ni humor, ja que els fets que narra no són uns fets qualssevol i la seva importància mereix una gravetat que trobem en altres poemes de Llunas, però mai a aquest nivell. Per això també, l'estructura de la composició és molt treballada i apartada de la senzillesa característica de la literatura popular de l'època en què pouaven les altres composicions de Llunas que hem conegut.

La Revolució és també l'única obra literària escrita per un autor català dedicada a parlar d'un fet històric tan transcendent en l'àmbit literari com va ser la Comuna de París. A banda de ser el primer fet revolucionari en què es posaven damunt la taula les idees emancipadores de la Internacional i aquestes demostraven que els principis obrers es podien portar a la pràctica mentre la repressió no guanyés la partida, la Comuna va esdevenir un esdeveniment sobre el qual els literats francesos de l'època van mostrar més clarament els possibles camins que la literatura podia prendre: o amb el poder amb totes les justificacions estètiques que calgués, o contra aquest poder. Els partidaris de la Comuna (Rimbaud, Vallès, Verlaine, Victor Hugo, Henri Brissac, Eugène Pottier...) han estat estudiats per Maurice Choubry a *Los poetas de la Comuna*¹⁴⁵⁰ i els contraris (Sand, Leconte de Lisle, Daudet, Baudelaire, Renan...), per Paul Lidsky a *Los escritores contra la Comuna*.¹⁴⁵¹

La primera de les cinc parts de *La Revolució* és un *Prefaci* escrit en quartetes decasil·làbiques. En aquesta introducció, el poeta obre el teló de la funció que tot seguit veurem. Llunas anuncia la seva intenció de cantar la lluita de sempre entre els esclaus i els amos, una lluita contra els privilegis que han trencat l'equilibri social i han fet impossible la pau. Un cop més, trobem retratat aquest equilibri natural de les societats humanes que l'explotació capitalista ha trencat convertint en amos de les riqueses les persones que no les han creat:

Obrint lo llibre de l'eterna història

1449 *La Tramontana*, núm. 280, 29 d'octubre de 1886. Pàgines 2-3.

1450 Choury, 1975.

1451 Lidsky, 2011.

de lluita a mort entre el que esclau batalla
per conquistar sos drets, fent-ne muralla
del noble pit, i entre aquell que glòria
cerca alçant d'esclavatge l'avorrible
jou que injust privilegi va aixecant-ne,
l'equilibri social desigualant-ne
i dels pobles la pau fent-ne impossible;
entre el senyor i duenyo de riqueses
que ell no ha creat, i aquell que les apila.¹⁴⁵²

El *Prefaci* recorda, també, la derrota dels que “l'esclavatge combateren / quan lo penó de la Llibertat ne queia” i els dóna, malgrat haver estat derrotats, però encara en el record, el poder de “despertar los pobles”. El *Prefaci* tanca amb un intent de disculpa de Llunas davant del lector potser per no estar a l'alçada amb la seva “tosca lira” de la lloança de la Revolució i atribueix aquest possible fracàs en l'empresa literària al fet que potser Cal·líope li hagi trencat “les cordes d'or d'inspiració divina / que per vibrar amb harmonia intensa, / han de trobar privilegiada pensa / i cor que esclati amb força gegantina.”¹⁴⁵³

Cant I, *Abans del combat*: en forma de romanç, forma que fa que conservi un to més popular que la resta del text, comença el poema amb la sortida del sol i la immediata mala nova que una tempesta s'apropa a la ciutat en forma de “perills, angúnia i dol”. El poeta s'interroga sobre què passa i la resposta l'obté escoltant la gent dels carrers que mentre parla diu que:

–La primera canonada
ja han tirat, i sols una hora
lo *Bando* dóna de temps
per poder anar a fer compres!¹⁴⁵⁴

La gent recull menjar, beure i els éssers estimats mentre apareixen diversos comerciants

1452 Llunas, 1886: 3.
1453 Llunas, 1886: 4.
1454 Llunas, 1886: 6.

que abasteixen el poble, tals com un forner, un taverner, un carnisser i un tender. Immediatament després ja sabem que ens trobem en una ciutat assetjada i en conflicte, ja que un dels personatges sense nom que apareixen al poema ha estat vist al carrer de la Bomba, amb un fusell i camí d'una barricada. Llunas aconsegueix sensació de moviment pel fet que el Cant és ple de diàlegs que sense aprofundir donen vivacitat a les escenes que va narrant entre els habitants de la ciutat mentre diuen, per exemple:

–Què diu?

–Lo que sent.

–I és cert?

–Tan cert com vostè ara plora.

–Correm-hi, fills meus, correm-hi,–

crida espantada la dona;

i arrossegant a sos fills

fuig corrent com una boja.¹⁴⁵⁵

I el conflicte, un cop més dicotòmic, es basa en contrastos molt marcats i, per tant, serà explicat de manera poc aprofundida, alhora que mantindrà la fidelitat del públic lector, directament identificat amb una de les parts. Per entendre'l, haurem d'esperar que el poeta ens l'expliqui com a narrador omniscient que és:

Entretant per los carrers

se van juntant los patriotes

que, no volent aguantar

lo jou de reial corona

ni el d'un envilit govern

que els tiranitza i deshonra

fomentant del rei los vicis

i els d'una Cort superbiosa

mentre al poble esclavitza

1455 Llunas, 1886: 6.

i en la misèria el desola,
amb les armes a la mà
van a disputar la glòria
de morir per Llibertat
o de ser lliures amb honra.¹⁴⁵⁶

Els bàndols són clars. Els anomenats “patriotes” lluiten contra el rei i el Govern, que els mantenen sota el seu jou; i el combat, per la Llibertat en el cas del poble, és a mort. Tant a mort que l’estratègia de lluita que defensa un dels resistents passa per llançar als soldats “rajoles, maons i pedres” des de les cases, després aigua bullint, les armes, quan ja no tinguin bales, i, en últim lloc, ells mateixos.

Cant II, *Les Barricades*: és escrit en quintets heptasil·làbics amb rima consonàntica: abaab. El poble derrota l’exèrcit en la primera topada, però la victòria és complicada i costa moltes morts:

Tants com n’arriben d’ardits
a tocar les barricades
que han alçat los oprimits,
tants ne cauen d’impedit
per les armes sublevades.

Nova gent los morts relleva
dels soldats del rei tirà;
del poble el valor s’eleva,
i ja no dóna al braç treva
ni l’arma deix’ reposar.¹⁴⁵⁷

La lluita és descrita amb tots els detalls, les armes, les lluites cos a cos, els morts que són rellevats en els seus llocs, la gent que no retrocedeix... És duríssima i, malgrat que sigui

1456 Llunas, 1886: 7-8.
1457 Llunas, 1886: 13.

complicat incloure-hi referències ideològiques, Llunas ho fa quan atribueix la valentia del poble, dels “lliberals”, al fet que “sols són partidaris de combatre en tals moments”;¹⁴⁵⁸ és a dir, en moments de guerra social. Els soldats són derrotats després que el seu cabdill rebí l’impacte d’una llamborda que li esberla el cap. La victòria del poble també va acompanyada d’escenes de perdó davant dels vençuts, justificades també ideològicament:

Alguns perdó ja en demanen,
que es concedeix de seguida;
altres vençuts s’agermanen
als vencedors, perquè manen
respectar a tots la vida;
puix si el poble s’arrebata
i lluita amb fúria infernal,
son instint al bé es retrata
quan, sent vencedor, mai mata
pel gust de causar més mal.¹⁴⁵⁹

Cant III, Guerra a mort!: és el cant més aconseguit i està escrit en octaves reials de decasíl·labs que rimen en consonant seguint el model: ABABABCC. Tracta la pèrdua final de la llibertat després que el poble és derrotat per l’exèrcit reial. La pèrdua de la llibertat que havien assolit els habitants de Blistona en el poema és només conseqüència de la maldat del rei, que se sent humiliat per haver perdut una batalla davant d’un poble amb pocs fusells, però armat amb la divisa de l’amor a la llibertat. Primer, el rei minarà la moral dels resistents assassinant amb metralladores els vells, les dones i els infants que primer havia deixat sortir de la ciutat assetjada per tal de no morir en el combat, i després bombardeja la ciutat des de lluny per destruir-la amb la gent que hi queda dins. La repressió, amb milers d’assassinats, és total i demostra un cop més les diferències entre el rei i el poble:

Quan poc abans lo poble al rei vencia,

1458 Llunas, 1886: 15.
1459 Llunas, 1886: 19.

generós als contraris perdonava;
sent lo rei vencedor, sols se gloria
de matar al vençut que brau lluitava;
lo poble, sent l'ofès, mai agravia;
lo rei, que és l'ofensor, matant acaba;
doncs tals fets comparant del rei i el poble,
sempre l'un és malvat i l'altre, noble.¹⁴⁶⁰

Un cop més, el maniqueisme mana i el poema fa la diferenciació clara entre “els nostres” i “els altres”; ja siguin, els segons, capellans, burgesos, reis, polítics, militars o policies.

En la part final del Cant III, amb derrota total del poble, el poeta opta per reflexionar sobre el que hem vist i és aquesta reflexió el més interessant del llarg poema. Aquest epíleg sense títol es planteja la pregunta de per qui va ser vençuda Blistona? La resposta és clara:

Per fills d'altres ciutats que al rei servien
obligant-los a fer de sa persona
carn de rei contra aquells que sols volien
Llibertat i Igualtat, que empresa dóna
per la Fraternitat que tots ansien;

Per tant, el poble va ser vençut pel mateix poble i, si això és així, Llunas es planteja la possibilitat de derrotar el rei o qualsevol altre tirà quan el poble aprengui a vèncer a qui no el té per res més que un moble que utilitza quan el necessita. A partir d'aquest punt, Llunas obre una sèrie d'estrofes en què tractarà tots els temes que ja hem vist en la poesia obrerista i que comencen amb la defensa de la llei natural que inclou el dret a no ser esclau i a ser respectat:

A què té dret tothom? A poder viure
sens que mai ningú pugui esclavitzar-lo;
quin és deber sagrat per tot ser lliure?,
lo dret d'un altre atendre i respectar-lo;

1460 Llunas, 1886: 29.

per lo dret existir, se té d'escriure?
no; legislar lo dret és falsejar-lo,
com del dia la llum fóra usurpada
per qui volgués donar-la mesurada.¹⁴⁶¹

Llunas continua el poema defensant la llibertat, que “ja neix amb la persona” i que ningú no la pot atorgar perquè tothom ja la té, i defensa també la igualtat mentre combat els privilegis per “cremar de les classes la bandera”; per tant, el bakunisme col·lectivista no podia abandonar l'escola i els llibres, la cultura en definitiva, per arribar a la revolució social i derrotar la tirania. Es tracta d'una revolució basada en la transformació mental i cultural a través d'armes noves, llibres en aquest cas:

I així pensant los pobles, escolleixen
noves armes que els facin invencibles,
i els llibres que els fusells més prefereixen
per ser armes de tremps irresistibles,¹⁴⁶²

D'aquesta manera, doncs, l'exemple de la Comuna s'ha de seguir (no oblidem que l'acte per al qual va ser escrita l'obra estava dedicat a l'aniversari de la seva proclamació), però amb la força no n'hi ha prou. Allò important, sembla cridar Llunas, insistint en la seva premissa bàsica, és l'educació, la ciència, la unitat dels explotats, el dret natural i la cultura:

A la Revolució en què el plom i el ferro
parlaven destruint vides precioses,
ja la Ciència Social li fa l'enterro
amb ses Revolucions molt més glorioses;
ella als pobles uneix per desfer l'erro
de ser vassalls d'institucions xacroses,
i trencant tradicions que esclaus pretenen
a emancipar-se els pobles sols s'avenen.

1461 Llunas, 1886: 30.
1462 Llunas, 1886: 31.

Quan lo dret al deber igual ne sia,
quan gosem Llibertat mai falsejada
i cap jou de malvada tirania
imperi en societat civilitzada,
ja Mart haurà acabat son últim dia
i Minerva en la pau sols serà aimada,
i el Llibre proclamat serà en la terra
del fusell vencedor en noble guerra.¹⁴⁶³

1463 Llunas, 1886: 32.

g.2.2. La narrativa

g.2.2.1. *Amoria*, el primer conte utòpic de la literatura catalana

L'*Almanac de La Tramontana per al 1896* incloïa un text que Llunas signava amb el pseudònim Pau Veritats que cal comentar detingudament. Es tracta del conte *Amoria* (149),¹⁴⁶⁴ el primer text literari utòpic escrit en català i un dels primers textos de la literatura utòpica de tot l'Estat que fins al dia d'avui havien guardat amagat les pàgines del darrer almanac publicat del setmanari anarquista.

Si deixem de banda la literatura clàssica, amb obres com *La República* de Plató, que és citada sovint com a precedent del gènere utòpic, és l'utopisme cristià el corrent més directament relacionat com a precedent amb l'obra que dóna nom al gènere, *Utopia* de Tomàs Moro, de 1516.¹⁴⁶⁵ Dins d'aquest corrent hi podem situar *La ciutat del sol* (1602) de l'italià Tomasso Campanella, i *Nova Atlàntida* (1627) de l'anglès Francis Bacon. El 1726, Jonathan Swift publicà el seu *Gulliver*, una obra que manté moltes de les característiques de les anteriors i entre el segle XIX i el XX, amb el ple desenvolupament de la Revolució Industrial i del capitalisme, i els corrents de pensament emancipadors que s'hi oposaven, quan aparegué l'utopisme social contemporani. El componen una sèrie d'autors que Engels qualificava de "socialistes utòpics", entre els quals es trobaven el britànic cooperativista Robert Owen i els francesos Saint-Simon, Fourier i Étienne Cabet, autor del *Viatge a Icària*, un text que va ser molt influent entre els primers nuclis obrers i republicans catalans, fins al punt que el barri del Poblenou de Barcelona, com a conseqüència de l'existència de comunitats que defensaven aquestes idees s'anomenava, en alguns ambients populars, Icària.

Són també de finals del segle XIX els dos autors que connecten aquest utopisme amb un dels gèneres que triomfarà en el següent: la ciència-ficció. D'una banda, tenim el preraphaelita William Morris, autor de *News from nowhere* (1892), traduït parcialment al català el 1918 amb el títol de *Noves d'enlloc*; i de l'altra, H. G. Wells, considerat el pare del nou gènere, autor de prop de cent obres entre les quals destaquen: *La guerra dels mons*, *L'illa del doctor Moreau*, *La màquina del temps* o *L'home invisible*, moltes d'elles convertides en films també

1464 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgines 4-6.

1465 Aquestes dades sobre la literatura utòpica en què enquadro *Amoria* ha estat extretes de Munné-Jordà (cur.), 1985; Trousson, 1995; Martínez-Gil (cur.), 2004; i Termes, 2000b: 51-61.

clàssics de la història del cinema... Fins a Wells, la fe en la possibilitat redemptora de la ciència era pràcticament total entre els autors de literatura utòpica, però en les obres d'aquest escriptor ja hi apareix una visió crítica i pessimista que anuncia les distòpies del segle XX, en què la ciència porta a camins radicalment contraris i esdevé un malson, aliada de l'opressió i de la manca de llibertat, entre les quals destaquen pel·lícules com *Metropolis* de Fritz Lang o novel·les com *1984* de George Orwell.

Als Països Catalans, l'utopisme social pren importància durant els anys trenta del segle XIX i és Étienne Cabet el gran referent literari i polític a escala internacional. En foren lectors i seguidors autors com Narcís Monturiol¹⁴⁶⁶ i Josep Anselm Clavé,¹⁴⁶⁷ tot i que aquest també estigué molt influenciat pel socialisme utòpic de Saint-Simon. El 1856, amb data de 1848, es publicà a Barcelona *Viaje por Icaria (aventuras de Lord Carisdall)*, la traducció castellana de Cabet, obra de Monturiol i Francisco José Orellana. El 1847, aquest grup encapçalat per Monturiol, havia iniciat la publicació de *La Fraternidad* i el 1849 tragueren *El Padre de Familia*, dos periòdics cabetians. Aquest corrent literari i ideològic passà a l'acció de la mà de persones com els metges Joan Rovira i Pere Montaldo, que participaren en la creació d'una comunitat icariana als Estats Units, amb resultats finals catastròfics que portaren al suïcidi de Rovira i a la desaparició de Montaldo. L'episodi va ser novel·lat, el 1974, per Xavier Benguerel a la novel·la *Icària, Icària*,¹⁴⁶⁸ que va guanyar el premi Planeta d'aquell any.

Joan Fuster, en un article seminal sobre el tema, titulat *Ciència ficció*,¹⁴⁶⁹ de 1969, parla de tres obres literàries en català abans de 1936 que podríem incloure dins de la literatura utòpica i en serien els tres primers exemples. Es tracta d'*Homes artificials* (1912),¹⁴⁷⁰ de Frederic Pujulà i Vallès; *L'illa del gran experiment* (1927),¹⁴⁷¹ d'Onofre Parés; i *Retorn al sol* (1936),¹⁴⁷² de Josep M. Francès.

Josep Termes, per la seva banda, a part d'aquestes tres obres, en el seu pròleg a la reedició de *L'illa del gran experiment*, recorda que, malgrat no pertànyer a la literatura

1466 *La Tramontana* número 222, del 18 de setembre del 1885 dóna notícia, a la seva pàgina 2, de la mort de Monturiol. El recorda com a inventor del "projecte de barco-peix" i com a republicà, motiu pel qual el governador prohibí el seu enterrament públic.

1467 Són moltes les notes d'admiració que apareixen a *La Tramontana* recordant Clavé, de qui Llunas va rebre classes de cant a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, sobretot amb motiu de la campanya per aixecar un monument a la seva memòria.

1468 Benguerel, 1974.

1469 Fuster, 1969: 37.

1470 Pujulà, 2010.

1471 Parés, 1999.

1472 Francès, 1998.

catalana, el primer text utòpic publicat a Catalunya és el conte *La Nueva Utopía*,¹⁴⁷³ datat a Sevilla el 1889 i presentat pel seu autor, l'anarquista Ricardo Mella, al II Certamen Socialista, celebrat a Barcelona. Aquest conte va rebre el premi convocat per l'Ateneu Obrer de Terrassa a la “Novelita filosófica o cuadro imaginativo” que expliqués com serien els costums en l'anarquia o societat de l'avenir i va ser inclòs en el volum recopilatori de les obres premiades en el certamen publicat el 1890.

El conte de Llunas, *Amoria*, és de 1896. És, per tant, el text que inaugura la literatura utòpica en català, 16 anys abans del de Pujulà i set després del de Mella, que Llunas coneixia, ja que en el mateix volum del certamen s'inclouen dos textos seus. No sabem què havia llegit Llunas abans de fer aquest conte, quins són els seus referents literaris immediats en literatura utòpica, tot i que sembla evident que havia llegit Cabet i, potser, fins i tot More, de qui utilitza el nom de la seva illa per anomenar el lloc on els naufrags del seu conte construeixen l'anarquia. Si en l'obra de More, el nom de l'illa d'Utopia volia remetre al significat d'“enlloc”, de “no-lloc” o lloc inexistent, el nom de l'illa de Llunas fa referència a l'amor que els habitants de l'illa tenen com un dels seus principis bàsics junt amb la solidaritat i la justícia. Recordem l'any en què l'autor escrigué el conte, 1896, abans de la bomba de Canvis Nous, però també després de la del Liceu, que ell havia rebutjat explícitament i davant la qual exposava una altra possibilitat de canvi social, no basada en la violència individualista.

Amoria explica la història d'un grup de “pobladors civilitzats” que són enviats a colonitzar “una important illa de la Polinèsia”. El vaixell on viatgen, ens explica el conte, partí del port de Palos, el mateix lloc d'on se suposava que havien partit les caravel·les de Colom en el seu primer viatge cap a Amèrica, i s'anomenava *Malthus*. Com veiem, les referències simbòliques omplen des d'un bon principi el text, tant a Colom, a qui *La Tramontana* havia dedicat un número especial amb motiu del 400 aniversari de l'arribada a Amèrica després d'haver-se enfrontat a l'obscurantisme religiós que afirmava que la Terra era plana, com a Malthus, que va ser reutilitzat pels anarquistes per prendre consciència que la procreació podia ser conscient i que es podia separar la sexualitat de la reproducció, la defensa de la maternitat responsable que alliberava sexualment les dones i els permetia, a través de la contracepció, esdevenir mestresses dels seus propis cossos.

Per tal d'omplir el vaixell:

El primer que va fer el govern va ser trobar els que havien de representar l'autoritat, la

1473 Mella, 1890.

justícia, la salvació de les ànimes i l'arreplec de les contribucions, perquè els nostres governants no fan com els sastres, que primer necessiten l'home i després li fan la casaca, sinó que abans de res s'asseguren que el mecanisme autoritari funcioni ben justet, i després hi col·loquen homes que quedin en l'ordre social tan lliures i còmodes com les arengades al barril.¹⁴⁷⁴

El gruix de la tripulació, però, el composava la gent que es va presentar després de publicar “un senzill anunci demanant desesperats i, com si es fes una sagnia en un canal, de seguida s’ha de tancar per evitar la presentació de la multitud d’excedents, perquè de desesperats per la misèria n’hi ha molts, però molts”.

El viatge seguí per “l’Estret, el Mediterrani, va passar el canal de Suez i el mar Roig i sortí a l’oceà Índic”, on la bonança es convertí en mal temps i una forta tempesta li va fer:

sofrir la sort que el seu homònim havia profetitzat per als que no tenen cobert en el banquet de la vida, és a dir, perduda la brúixola, trencat el timó, arrencada d’arrel l’arboradura, sense consciència del punt que ocupava en l’espai, i saltant alternativament del profund abisme al cim d’onades com muntanyes, va acabar estavellant-se contra un imprevist i invisible escull.¹⁴⁷⁵

Els naufragats arribaren a una illa desconeguda i, un cop plorats els morts, “El primer que es va fer, naturalment, va ser reconstruir les categories socials: quedaven el governador i el cap militar, el capellà i el jutge, tots amb desperfectes més o menys sensibles en les seves famílies, però en disposició de continuar en l’exercici de les seves funcions”. El cap militar de l’expedició explorà l’illa per si era habitada i, després de constatar que no hi havia vida humana, van començar els treballs de construcció de cases per tal de poder fer vida en aquell indret. Per fer-les es mantingueren les idees socials que els naufragats portaven del món d’on procedien i, per això, primer construïren les cases de les autoritats i persones distingides i després la que havia d’albergar la majoria de la gent, que “no passava d’una mala barraca de tercera”. Les feines encaminades a aconseguir menjar, passats els pocs dies que duraren les provisions que pogueren salvar-se del naufragi, exclogueren, també, autoritats i distingits, i la majoria també es va encarregar d’aconseguir les noves robes i vestits. Aquesta divisió de classes segons la qual uns treballaven per als altres i els proveïen del millor menjar, roba i habitatge, es va començar a posar en dubte per part dels qui treballaven, de manera que “Reunits, doncs, els proveïdors de la colònia, sense iniciativa prèvia de ningú i sense cap

1474 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 4.

1475 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 4.

discussió va acordar-se fer saber als senyors que el treball era una obligació de tots i que qui es negués a treballar no menjaria”. En lloc d'avenir-se a la nova situació:

els senyors van donar ordres, als inferiors que amb ells havien quedat, de reprimir aquella insurrecció: però aquests, comprenent que el seu deure i el seu interès estava al costat dels insurrectes, cap a ells van anar-se'n, fent cas omís de les censures del governador, dels renecs del comandant, de les amenaces del jutge i de les malediccions del capellà.¹⁴⁷⁶

La revolució havia triomfat i, per canviar el model de societat, ja que el que tenien no els convenia perquè en ella uns havien de treballar per als altres només perquè aquests eren de classes superior, tingueren la sort que entre els nàufrags insurrectes es trobaven:

alguns que van rebre la iniciació revolucionària a la Internacional i, per consegüent, sabien més sociologia que el governador, que tot just havia estat periodista; que el comandant, que era un fanfarró perdonavides; que el capellà, que, si sabia llatí i havia estudiat la *Suma teològica*, ignorava tot el que han de saber les persones; que el jutge, que tenia el cap ple de lleis, pragmàtiques, sentències, etc., i no sabia fer res útil; i que el *sacamantas* econòmic, que era molt competent en les matemàtiques de l'arròs.¹⁴⁷⁷

Per això, i per tal de fer saber als privilegiats que els privilegis s'havien acabat, un del grup dels revoltats va fer un discurs per dir-los que:

—Una fatalitat ha desfet tots els vincles artificials i convencionals de la societat; la desgràcia ha trencat les nostres cadenes; entre vosaltres, que limitàveu la nostra llibertat i ens usurpàveu el fruit del nostre treball, i nosaltres, que érem considerats com a inferiors, ja no hi ha cap diferència perquè, pujant nosaltres al nivell natural i baixant vosaltres del pedestal de la vostra supèrbia, tots som iguals. Si abans vosaltres, com a tirans, ens miràveu amb recel, i nosaltres, com a víctimes, us teníem odi, d'ara endavant, que la igualtat comença, tots som germans: ni governador, ni comandant, ni jutge, ni capellà, és altra cosa que un home, i els títols que us donaven consideració privilegiada són, des d'avui i per sempre, nuls i sense cap valor. Les vostres famílies són família nostra; les necessitats de tots, així com les alegries i les penes, són comunes; perquè en aquesta situació, que representa per a tots nosaltres una regeneració, només podem conservar la vida i esperar l'arribada d'un vaixell que ens posi en contacte amb la civilització fent pràctica en veritat absoluta de la llibertat, la igualtat i la fraternitat.¹⁴⁷⁸

Les paraules del revolucionari aconseguiren convèncer el governador, el jutge, el

1476 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 5.

1477 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 5.

1478 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 5.

comandant i l'econòmic, que renunciaren els seus privilegis i van expressar que es volien acomodar “a les condicions naturals del món nou”. La nota discordant la posà el capellà que no acceptà la nova condició, però la resta acordaren que “un díscol en una agrupació comunista és un infeliç malalt que té dret per la seva impotència a l’assistència de la societat”, pel que l'acceptaren malgrat les seves discrepàncies.

Fins a aquest punt, el conte expressava la necessitat de la revolució, la injustícia que suposava que una minoria mantingués a les seves mans els privilegis i la majoria de la població acceptés el seu sotmetiment com una cosa normal. Alhora, proposava una revolució que, partint de la unió dels explotats, no busqués l'extermini dels opressors sinó la superació de la societat de classes a partir del convenciment dels explotats que una nova societat era possible i l'únic que calia per fer-la era organització; d'aquí la referència a la militància internacionalista de part dels naufrags, que els permetia establir les bases d'una societat basada en els principis de la llibertat, la igualtat i la fraternitat. És clar que un dels motius principals pel qual els privilegiats acceptaren la pèrdua dels seus privilegis era per la desaparició dels que exercien la força per mantenir-los, convençuts que ells també eren membres de la classe oprimida, però alhora Llunas deixava clar que la societat que proposava admetia la dissidència, exemplificada en la figura del capellà, que no acceptava el canvis i que, no obstant això, rebria assistència de la resta de la societat.

A partir del moment revolucionari, la societat tants cops pensada es posava en marxa i:

posant a contribució els coneixements de tots i aprofitant els recursos que la naturalesa els subministrava, tots, homes i dones, van distribuir-se per treballar i fer una confortable casa comunal, conrear terres, caçar, pescar, criar animals, construir artefactes per aprofitar fibres vegetals i fer vestits, i tot el que era possible per conservar la vida.¹⁴⁷⁹

Llunas introdueix en aquest punt una història dins de la història general que compta amb l'únic personatge femení del conte que, alhora, exemplifica com seria l'amor lliure en una societat anàrquica. Es tracta de la filla del governador, que arribada a “l'edat núbil” es trobà, passejant per la platja, amb un jove pescador de la colònia i “en veure's sols i contemplar-se joves, bonics i plens de salut, van sentir irresistible impuls amatori”. L'acoblament dels dos joves amants va ser presenciats pel capellà que “passejava per allí rumiant teologia” i quan va veure que

es prescindia d'ell per a la cosa que té relació amb la procreació de l'espècie; i,

1479 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 5.

encarregant-se de l'ofici d'espia, única ocupació digna del que no va voler fraternitzar amb tots pel treball, va córrer a fer saber a l'exgovernador que la seva filla es dedicava a certa pesca il·lícita, immoral i que Déu castiga quan es fa sense la benedicció d'un capellà.¹⁴⁸⁰

Reunida la comunitat, el cas es debaté i un dels presents intervingué dient que “Allò que ningú de nosaltres havia disscorregut, que s'havia escapat de la nostra previsió, ho ha fet espontàniament la naturalesa”. Un cop més, Llunas defensava l'amor lliure i, alhora, la possibilitat que passessin coses en el món anàrquic que no estiguessin plenament planificades i la seva acceptació en funció dels beneficis o perjudicis que aquestes coses causessin. En aquest cas, la relació fou acceptada perquè era l'amor qui movia els passos de la parella, prescindint d'una moralitat que fins aleshores havia estat sota el control de l'Església i que els habitants de l'illa ja no acceptaven com a pròpia ja que, tal com deia un dels seus membres, “nosaltres ens devem a la naturalesa, a la vida, a l'amor, a la humanitat”.

La societat de l'illa, que a les cartes geogràfiques rebia el nom d'Amoria, basada en la igualtat social i en la llibertat individual, amb el temps aconseguí que a l'illa hi hagués:

un excel·lent port, una bonica ciutat, camps ben cultivats i una població d'aspecte alegre, sa i intel·ligent, disposada a mantenir relacions amb totes les nacions del món, però decidida a morir abans de deixar-se dominar per cap; perquè els amorios eren tan valents com bons, i estaven disposats a sacrificar-se per la pàtria, perquè allí sí que el que era de tots era de cada u, i el que era de cada u era de tots, perquè tots gaudien positivament de tot el patrimoni universal que allí s'havia pogut reunir.¹⁴⁸¹

Per tant, la pàtria, en aquest cas Amoria, quan era de totes i tots, podia rebre, no exigir, sacrificis dels que hi vivien, sempre que estigués construïda damunt conceptes com “la Solidaritat, l'Amor i la Justícia”.

Amoria respon a tots els condicionants que Trousson¹⁴⁸² posa per tal de parlar de literatura utòpica quan diu que:

Proposem que es parli d'utopia quan en el marc d'un relat (s'exclou, doncs, el tractat polític) apareix descrita una comunitat (s'exclou la *robinsonada*), organitzada segons determinats principis polítics, econòmics, morals, que restitueixen la complexitat de la

1480 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 6.

1481 *Almanac de La Tramontana* (1896). Pàgina 6.

1482 Trousson, 1995.

vida social (s'exclouen les *edats d'or* i les *arcàdies*) o com a previsió d'una metàfora (*antiutopia* moderna) i se situï en un espai real o imaginari o també en el temps o aparegui, per últim, descrita al final d'un viatge imaginari, versemblant o no.¹⁴⁸³

De la lectura d'*Amoria*, a banda de les propostes que s'hi troben i que ja coneixem perquè són les que Llunas fa en tota la seva obra teòrica anarquista i en la major part dels seus articles, tal com proposa Joan Manuel del Pozo, en podem deduir també el món que hi ha i els defectes que l'autor en denuncia. Del Pozo afirma, en el pròleg de la seva traducció d'*Utopia*, que la millor lectura d'aquesta obra “sigui la que es pregunta, a cada paràgraf, quina denúncia conté, amagada dessor, la corresponent proclama utòpica que es llegeix a sobre”.¹⁴⁸⁴

En aquest sentit, és clar que l'existència d'una classe privilegiada que viu del treball de la resta de persones, dels que sí que treballen i en reben tan poques compensacions, és un dels problemes centrals de la societat existent, és la qüestió social que constantment Llunas denuncia a les seves obres. Però aquesta no va sola, ja que si s'ha de fer cas a l'espai que hi dedica en el conte, la manca de drets de la dona com a conseqüència de l'aplicació d'una moral que la contempla només com l'ésser imprescindible per assegurar la procreació de l'espècie, és un altre dels grans problemes que cal combatre, intrínsecament unit amb el domini de la moral per part de l'Església catòlica, és clar. *Amoria* és, doncs, un text literari al qual podem aplicar fil per randa els principis que Trousson diu que té la literatura utòpica, ja que “a l'historiador de la literatura li semblarà que hi ha massa pedagogisme i politicisme, al polític li semblarà que hi ha massa literatura creativa o poètica i al filòsof li semblarà que hi ha massa de tot i massa poc de reflexió sistemàtica i fonamental”.¹⁴⁸⁵

1483 Pozo, 2009: 24.

1484 Pozo, 2009: 33.

1485 Pozo, 2009: 23.

h. Conclusions

h. Conclusions

Josep Llunas i Pujals va ser un destacat intel·lectual i militant anarquista català del segle XIX, un dels principals teòrics de l'obrerisme anarcocol·lectivista de tot l'Estat, poeta i alhora periodista i creador del setmanari *La Tramontana*, una de les publicacions anarquistes més populars del segle XIX a l'Estat espanyol escrita íntegrament en català.

Nascut a Reus el 30 de gener de 1852, Josep Llunas viu a la capital del Baix Camp fins als deu anys quan, com a conseqüència de la crisi provocada per la fam del cotó, la seva família marxa cap a Barcelona. Allà, encara un nen, treballa com a tipògraf i es culturitza en els ambients republicans i obrers de la capital catalana. Estudia a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, on rep classes de música de Clavé, viu la voràgine de la Revolució de 1868 i les expectatives que aquesta desencadena en tots els sentits sobretot entre les classes populars. En aquests anys, arriba a ser secretari de l'Ateneu mentre aquest es dota del primer llibre de text específicament obrer i Llunas hi impulsa reformes importants com la gratuïtat de l'ensenyament i les classes per a noies. Desenganyat pels minsos canvis socials reals que la Gloriosa acaba produint i seduït per les propostes de l'Associació Internacional de Treballadors, després del Congrés Obrer de Barcelona, el 1870, entra a la Federació Regional Espanyola de l'AIT a través del seu sindicat d'ofici, una organització en què s'involucra i en la qual arriba a tenir diversos càrrecs.

Llunas segueix el camí de molts altres internacionalistes que, tot i continuar respectant figures del republicanisme federal com Pi i Margall i algunes de les seves idees, s'allunyen de la ideologia republicana, sobretot a partir de la repressió de la Comuna de París, el 1871, un fet que el marcà durant tota la seva vida militant i al qual dedicà nombroses conferències, articles i la seva creació poètica més ambiciosa: *La Revolució*. Malgrat aquest allunyament, però, el reusenc sempre va defensar la unió de les esquerres davant de la reacció, una postura que el portà a prendre les armes en la tercera guerra carlina, en la batalla de Caldes, enquadrat en un dels batallons dels Guies de la Diputació de Lostau, al costat d'internacionalistes i republicans.

La persecució de la Internacional amb la restauració borbònica a partir de 1874 fa que passi a la clandestinitat i desenvolupi diverses feines per sobreviure fins que és cridat a

Barcelona per Rafael Farga Pellicer per tornar a treballar com a tipògraf a La Academia, una impremta on treballen junts republicans, catalanistes, anarquistes, ateus i maçons alhora. Allí, Llunas entra en contacte amb la flor i la nata de la intel·lectualitat obrerista catalana del moment i, al costat d'homes com Farga Pellicer, Cels Gomis, Emili Guanyavents i Eudald Canibell, Llunas participa en el nucli fundador, el 1881, de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola quan la repressió perd intensitat. En poc temps, la FTRE arriba a ser la principal organització sindical de masses del segle XIX a l'Estat espanyol i Llunas n'esdevé un dels líders més destacats, alhora que un dels teòrics del corrent anarcocol·lectivista amb més influència.

L'arribada i l'extensió de les idees anarcocomunistes i l'adveniment de pràctiques terroristes a què cada cop més alguns sectors de l'obrerisme anarquista fan cap, comporta un allunyament de l'organització sindical anarquista per part de Llunas, tot i que no de l'obrerisme, moviment en què participa escrivint i fent síntesis del seu pensament i propostes innovadores i sorprenents per als mateixos anarquistes. Des de 1881, a més, Llunas treballa com a impressor, director, administrador i periodista de *La Tramontana*, un setmanari creat per ell que és alhora el seu mitjà de vida, després de provar de treure al carrer altres periòdics com *La Teula* o *La Teula Barcelonina* i haver col·laborat, a la dècada dels anys setanta, en la publicació republicana *Lo Ponton*.

La repressió emmarcada en el procés de Montjuïc, que l'afecta directament, així com una salut molt deteriorada pel temps passat a la presó, sumat a un atemptat contra la seva vida organitzat des del sindicat moderat Les Tres Classes de Vapor, l'aparten de la militància obrera el 1896. Mai no tornarà a l'obrerisme militant ni al periodisme d'oposició que desenvolupava a *La Tramontana*, que també tanca portes en aquell moment.

Llunas passa a dedicar-se al periodisme esportiu, primer des de les pàgines de *Barcelona Sport* i, després d'un viatge "per motius familiars" a Amèrica, a *Los Deportes*, la primera gran publicació de l'esport espanyol a principis del segle XX de la qual n'esdevé director i propietari. El periodisme esportiu, en el qual reuneix la seva feina com a periodista i tipògraf amb la seva afició per l'esport que desenvolupà al llarg de tota la seva vida, és la seva darrera dedicació. Llunas mor el 1905 oblidat pel moviment obrer anarquista i recordat per republicans, esportistes, federals i catalanistes.

La seva figura desapareix del record del moviment obrer, que durant uns anys s'allunya del sindicalisme i opta en molts casos per l'acció individual violenta. Llunas és reivindicat,

però, pels anarquistes catalanistes i pel corrent més sindicalista del moviment llibertari, amb la destacada figura de Salvador Seguí al capdavant, que el 1912 treu un número únic de *Tramontana* en record seu. La historiografia universitària recupera alguns aspectes de la seva figura a partir dels anys setanta del segle XX, però la seva obra continua essent desconeguda tant per a historiadors com per a filòlegs o politòlegs. Dins del moviment obrer i de l'anarquisme actuals és completament ignorat.

Al llarg de la seva vida, Josep Llunas signà els seus articles i els seus poemes amb una multitud de pseudònims empès per una clara intenció de fer col·lectiva l'obra periodística i literària en general. Els pseudònims que podem atribuir-li són Lo Dimoni Gros, Ganxet, Gimnàstic, Pepet Simpàtic, Un Rajoler, Ruc Nafrat, Pere Pau de l'Antònia, L'Empordanès, Elèctric, Pau de la Laia, W.*** i Pau Veritats. Només utilitzà el seu nom, complet o abreujat, en els llibres d'assaig i poesia, i en els articles de resposta a atacs rebuts per part d'alguna altra publicació amb qui havia entrat en debat.

El periodisme

La Tramontana és la gran obra de Josep Llunas en l'àmbit periodístic, però alhora és la publicació anarquista de més durada de tot l'Estat durant el segle XIX, ja que arribà a treure 717 números al llarg de 16 anys només interromputs per les malalties del seu director i per les penes de presó que aquest hagué de complir com a conseqüència del que publicava a les seves pàgines. La publicació, escrita en català, treia al carrer una mitjana de 4.000 exemplars setmanals, que arribaven als 8.000 en els números extraordinaris, i es venia arreu dels Països Catalans, tot i que sobretot a Barcelona i els seus voltants, que és on se situaven els nuclis industrials i obrers més importants. Cap altre dirigent obrer de tot l'Estat tenia a les seves mans un mitjà de difusió de les seves idees amb tantes possibilitats reals d'expansió.

La publicació seguia un model de premsa popular desenvolupat als Països Catalans a partir de l'experiència de la revista valenciana *El Mole* i la barcelonina *Un Tros de Paper*, que va tenir els seus màxims exponents en *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*. Es tractava d'un periodisme hereu de formes de la literatura tradicional i popular preindustrial que havia fet el seu pas al paper sense perdre moltes de les característiques que tenia quan la seva transmissió era oral. *La Tramontana* mantenia un to humorístic general, sobretot satíric, quan se centrava en el periodisme de denúncia, que en feia accessible la lectura i la difusió, tot i que

no renunciava a publicar textos de tot tipus, inclòs l'assaig polític, evidentment amb un to molt més seriós.

La sàtira de Llunas ataca les institucions, l'Estat i l'Església per començar, i se'n riu del poder, de qui mana, per ajudar a construir un pensament social determinat. La sàtira i la ironia, explicitades en poemes i articles, esdevenen armes contra els poderosos que, alhora, reforcen la vitalitat de les idees de fons. En l'obra de Josep Llunas, l'humor pren formes diferents i no es presenta sota un sol vestit ja que els temes que tracta són diversos i les formes literàries, també. La ironia més descarnada i, fins i tot la burla sense topall, va dirigida a la temàtica anticlerical, tant en els articles i poemes com en els breus de *Mal Temps* a les pàgines de *La Tramontana*. Els apunts irònics enmig d'escrits amb intenció informativa o d'opinió es troben en els textos editorials i alguns articles d'opinió que tracten temes no ideològics. I l'estil amb menys ironia, menys sarcàstic, amb poques interrupcions en el discurs general per fer acudits breus i més ben estructurats alhora és el que utilitza en els seus textos teòrics dedicats a explicar formalment el seu pensament anarquista.

Sobre la base de l'anarquisme col·lectivista que Llunas hi defensava com a opció política, amb les implicacions que això tenia en tots els sentits, *La Tramontana* obria les seves portes a bona part de les esquerres de l'època, que en aquell moment compartien espais comuns com l'anticlericalisme i el lliurepensament. Alhora, però, un dels trets identitaris bàsics de *La Tramontana* era que el seu director, administrador, impressor, venedor i periodista era un dels dirigents obrers més destacats de tot l'Estat i alhora ideòleg anarquista i la publicació li servia, sobretot, per situar les seves idees en l'espai públic i fer-les arribar a un gran nombre de gent diversa.

Llunas publicà un mínim de 159 articles entre *La Tramontana*, *La Sardana*, que era el nom que va prendre *La Tramontana* quan fou prohibida, i els diversos almanacs. Aquesta dada l'obtenim de sumar els articles que anaven signats amb algun dels pseudònims que li he atribuït. Molt possiblement, una gran part dels articles publicats sense signar a les pàgines del setmanari també eren seus, però la falta de seguretat total en aquest punt m'impedeix atribuir-los-hi. A banda Llunas, el setmanari comptava amb una redacció formada, en els moments en què ens n'informa, per Cels Gomis, Canibell, Guanyavents, Anselmo Lorenzo i Josep M. Codolosa. Però més enllà d'aquests, la publicació tenia un ampli nombre de col·laboradors literaris procedents de les classes populars i que escrivien seguint les normes de la literatura obrerista que Llunas formulà. Hi destaquen, per la seva fidelitat a la publicació en les diverses

etapes de la revista, noms com Lluís Millà, Josep Verdú, Q. Roig, Francesc Llenas, Pepet del Carril, Joan Usón o Domingo Bartrina. També hi trobem, tot i que amb molta menys assiduitat, noms com Rossend Arús, Apel·les Mestres, Conrad Roure, Frederic Soler, Alexandre Cortada, Josep Aladern o Joaquim Maria Bartrina, al costat d'autors referencials de l'anarquisme com Joan Montseny, Teresa Mañé, Kropotkin, Teresa Claramunt o Tarrida de Màrmol. El grup d'il·lustradors que participen en el setmanari és molt destacat, ja que inclou artistes com Alexandre de Riquer, Pedro Eriz, Jaume Pahissa, Eudald Canibell, Manuel Moliné, Manuel Gràcia i Joan Llopart. En aquest cas, es tracta de professionals del dibuix i la il·lustració, autors de primera línia i molt innovadors estèticament parlant.

Assagista

Llunas és un dels pensadors anarquistes més importants del segle XIX a l'Estat espanyol, un dels pocs l'obra del qual es pot confrontar amb la dels grans clàssics europeus del seu moment, sense que això depengui del context en què es troba, tal com demostra la inclusió de textos seus en obres com la història de les idees llibertàries *Anarchism A Documentary History of Libertarian Ideas*,¹⁴⁸⁶ de Robert Graham, al costat dels grans pensadors anarquistes del seu moment.

La seva producció ideològica abasta tot el que escriu, des dels articles periodístics fins a la poesia o l'assaig, però és en aquest darrer gènere en què concreta més les seves anàlisis i les seves propostes. Per ordre cronològic, les obres que recullen la seva obra assagística són: *Estudios filosófico-sociales sobre la familia* (1882),¹⁴⁸⁷ *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española* (1885),¹⁴⁸⁸ *Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad*,¹⁴⁸⁹ *Bases científicas en que se funda el colectivismo*,¹⁴⁹⁰ *Qüestions socials*¹⁴⁹¹ i *Los partidos socialistas españoles*.¹⁴⁹²

És en aquests llibres i fullets on l'autor desenvolupa el seu pensament i aquest s'articula a partir de molt diverses idees que apareixen resumides i exposades a *Qüestions socials*, el seu gran llibre de síntesi on es pot seguir la seva anàlisi de la societat i les seves propostes de

1486 Graham, 2005: 125-128.

1487 Llunas, 1882.

1488 Llunas, 1885a.

1489 Llunas, 1890: 263-266.

1490 Llunas, 1890: 297-305.

1491 Llunas, 1891.

1492 Llunas, 1892.

transformació revolucionària anarcocol·lectivista de manera clara, ordenada i accessible a lectors i lectores.

Quan Llunas proposa les idees que poden portar a la revolució social, fugint del dogmatisme i insistint en el seu pensament llibertari, valora positivament tant les idees socialistes com les que ell anomena “liberals”, que segons la seva opinió no podien anar mai soles. L'individu, l'obrer, segons ell, com a base de la societat, tenia dret a la vida i la seva relació amb la societat que l'envoltava havia d'estar encaminada a fer possible aquest dret. L'objectiu de les seves propostes era, al final del camí, “la perfecció”, un concepte amb evidents ressons maçònics.

Com a síntesi del seu pensament anarcocol·lectivista, podem concloure que Llunas proposa un món amb propietat col·lectiva dels mitjans de producció, seguint el pensament de Proudhon, però en el qual també hi hagi propietat individual d'allò aconseguit amb el fruit del propi treball, alhora que ha de ser la societat la que garanteixi la vida digna de les persones que per malaltia o per edat no puguin treballar. Els drets de propietat no poden establir-se damunt de la natura, amb la qual la relació ha de ser d'usdefruit, ni damunt d'altres persones. Segons ell, el treball és l'únic que genera riquesa, per això la societat ha d'impedir l'enriquiment a partir de l'especulació amb el capital o de l'herència, que perpetua les diferències de naixement. Per arribar a aquesta nova societat cal organitzar la classe obrera amb el sindicalisme i, a través de la cultura, arribar a la revolució social, en què les masses culturitzades ho trastoquin tot i aconseguixin fer el gran canvi que suposarà l'arribada d'una nova classe al capdavant de la societat; per a això no descarta una aliança entre les classes populars, és a dir entre la classe obrera i la petita burgesia. Un cop feta la revolució, l'ensenyança integral ha de permetre a obreres i obrers triar el treball que més els agradi i alhora gaudir dels avenços de la ciència, que els alliberaran dels treballs més desagradables i perillosos. El parlamentarisme i la política representativa són desestimats com a mètode per realitzar aquests canvis, de la mateixa manera que la violència individualista que alguns anarquistes utilitzaven en aquell moment. Llunas reconeix la igualtat entre home i dona i defensa el dret de les dones a la seva plena autonomia econòmica, ja que és aquesta la que els permetrà la plena llibertat, una llibertat que ha de ser total i, per això, el matrimoni com a institució sempre ha d'estar supeditat a la voluntat de les dues parts que l'integren.

En el seu darrer llibre, *Los partidos socialistas españoles*, Llunas s'allunya de les seves pròpies idees fins a aquell moment i proposa la creació d'un partit socialista que no sigui

anarquista, però tampoc antianarquista, i que pugui servir com a palanca i punt de suport per passar del vell món al nou món de la igualtat, la fraternitat i la llibertat. L'autor vol, així, estendre les idees socialistes com a pas previ a l'anarquia pròpiament dita i tria, per fer-ho, la forma partit contra la qual ell mateix s'havia posicionat en moltes altres ocasions. Les dificultats per estendre les idees anarquistes col·lectivistes, que Llunas continuava creient encertades, el van portar a fer una proposta agosarada, però que va ser molt mal rebuda en els ambients llibertaris. Sense relació aparent, altres anarquistes com Àngel Pestaña, anys després, van arribar a conclusions i propostes semblants.

En l'àmbit lingüístic, la utilització del català al llarg de tota la seva vida, tant en les seves intervencions en públic com a *La Tramontana* o en bona part de la seva obra assagística converteixen Llunas en un *rara avis* dins de l'obrerisme català, que en aquells moments patia una diglòssia total. El català era la llengua de relació social majoritària dels obrers, però, tot i ser d'expressió catalana, la majoria de les intervencions en públic dels seus líders, les seves publicacions i els seus llibres eren només en castellà. En públic, Llunas utilitzà el català sempre, fins i tot quan aquesta utilització li va ser prohibida explícitament per les autoritats del moment, com el 25 d'agost de 1895 en el míting de presentació de l'Associació General de Lliurepensadors al Circ Equestre de Barcelona on s'enfrontà amb el representant del governador civil per aquest fet. Aquesta defensa del català anava unida a una crítica contundent i sense miraments als sectors catalanistes i renaixentistes conservadors de l'època a qui retreia la seva actitud elitista en la reivindicació lingüística, així com la seva manca de coherència; crítiques que no formulava respecte als sectors modernistes, per exemple, de *L'Avenç*, de qui, tan aviat com aparegué, passà a aplicar la normativa lingüística a *La Tramontana*.

Pel que fa a les reivindicacions nacionals de Catalunya, Llunas no defensava que Catalunya se separés d'Espanya, una proposta que atribuïa al catalanisme conservador, sinó que volia la desaparició de tots els estats i, per tant, de totes les fronteres. Alhora, en qüestions més concretes, rebutjava el centralisme de l'Estat espanyol que hi havia en aquell moment perquè, segons ell, cada una de les societats humanes havia d'exercir la seva sobirania sense dependre de cap altra, ja que la plena autonomia era l'única possibilitat de fer desaparèixer les opressions d'uns pobles damunt dels altres. Una plena autonomia que, en clau federalista i seguint el pensament de Pi i Margall, era prèvia sempre al pacte federal i només podia partir de baix cap a dalt, mai a l'inrevés. Segons Llunas, hi havia un catalanisme possible, que ell qualificava de "sensat" per als obrers, basat en el respecte a l'autonomia i als individus, basat a

no predicar l'odi entre les persones fossin d'on fossin, i que aplicava els seus principis d'autonomia i d'independència, arreu.

La literatura

Josep Lluнас va desenvolupar una estètica literària anarquista que ell volia popular amb un evident contingut social, crític i propositiu. Aquesta estètica va ser pensada, teoritzada i expressada en diversos textos i una part de la seva obra teòrica, al costat d'escrits sobre l'organització obrera, el pensament anarquista i de crítica social, tracta precisament sobre com havia de ser i quines característiques havia de tenir la que ell anomenava "literatura obrerista". L'autor, a partir d'aquestes teories i la pràctica que suposava la publicació a les pàgines de *La Tramontana* que dirigia, tant de poemes seus com de molts altres autors, mostra un programa clar per aconseguir l'hegemonia cultural per a la classe obrera com a part d'un programa revolucionari total que pretenia subvertir l'ordre establert i construir-ne un altre de ben diferent, tal com ja he comentat, basat en els principis de llibertat, igualtat i solidaritat plenes. La Renaixença és l'àmbit cultural general en què podem situar les propostes estètiques i l'obra de Lluнас, així com la poesia obrerista i popular, però cal que tinguem en compte una visió àmplia i inclusiva del terme i la radical oposició de Lluнас als que havien patrimonialitzat des del conservadorisme aquest procés.

Els textos en què Lluнас desenvolupa aquestes propostes estètiques en l'àmbit teòric són diversos, però bàsicament es concreten en el *Pregó* de *La Tramontana* de 1881, el discurs d'obertura del I Certamen Socialista de Reus de 1885 i el pròleg a la novel·la *Justo Vives*¹⁴⁹³ d'Anselmo Lorenzo de 1893, titulat precisament *Literatura obrerista*; aquestes idees són de les poques en l'àmbit social que sabem que no va abandonar, almenys fins al 1902, ja que en el pròleg al llibre *Futilezas*¹⁴⁹⁴ que li encomana el seu company de feina Ferré Esteller hi insisteix. En alguns d'aquests textos teòrics inclogué una proclama dirigida a la intel·lectualitat del moment per oferir-los la força de la naixent classe obrera a canvi de la seva implicació en defensa de les seves causes, una intenció que es reforçà amb la participació de Lluнас i Anselmo Lorenzo en els debats de l'Ateneu Barcelonès el 1887 sense arribar a aconseguir cap resposta positiva a la seva proposta. Aquesta manca de suport per part de la intel·lectualitat i els literats de l'època, portà Lluнас a ocupar espais que els eren propis, com el de les festes

1493 Lluнас, 1893.

1494 Lluнас, 1902.

literàries, sobretot amb l'organització del I Certamen Socialista de Reus, i el de la "poesia culta" amb obres com *La Revolució*.

La producció poètica de Llunas es troba publicada bàsicament a les pàgines de *La Tramontana*, barrejada amb infinitat d'articles d'opinió i, com a mínim, li he pogut atribuir 176 poemes, que també he transcrit i actualitzat en el treball d'investigació. Els seus poemes els podem agrupar en dos grups o blocs ben diferenciats. D'una banda, tenim els poemes d'entreteniment, molt propis de la premsa popular de l'època, sense contingut polític i basats en l'humor, els jocs de paraules, etc. En el recull hi trobem, epigrames, xarades, cantarelles, epitafis, *seguidillas*, endevinalles, cantars, *fabulettes*, *espatotxades*, *accentígrafs* i sinonímies.

D'altra banda, tenim la que podem qualificar com a poesia obrerista, ja que segueix les teories que el mateix Llunas havia desenvolupat en diversos moments de la seva vida sota el nom de literatura obrerista. Llunas coincidia en la seva estètica amb molts punts bàsics de les teories estètiques llibertàries, les que deriven de Proudhon, Tolstoi i Godwin, tot i que és Bakunin qui les estèn i Wagner i Kropotkin qui les acaba fixant. Aquestes estètiques defensen l'autor col·lectiu, la desaparició de l'"artista" i l'assumpció del rol creador per part de tots els individus, alhora que aposten per un art més basat en el contingut que en la forma. En definitiva, proposen que l'art no sigui només "de" i "per al" poble sinó també fet "pel" poble.

Els poemes obreristes publicats per Llunas tenen una sèrie de característiques pròpies. D'una banda, tenim una gran quantitat de poemes anticlericals, que aconseguen establir un enemic extern a la classe a la qual pertanyien i configurar un clima d'entesa amb altres classes populars i moviments emancipadors. De l'altra, trobem també una poesia obrera, específicament dedicada a explicar l'opressió de classe i a crear consciència entre els obrers amb un constant recurs a personatges esquemàtics que participen de continguts maniqueus en què són retratats com a personatges positius explotats per burgesos que apareixen sempre com a perversos i negatius.

La intenció de molts dels poemes és, també, la creació de nous referents que els permetin establir un imaginari comú per tal de crear un relat compartit sobre la realitat que els envolta, fet que acaba configurant un costumisme que per les seves característiques he qualificat de llibertari. L'eina que utilitza el poeta per escriure les seves composicions és la reproducció de les formes populars i dels continguts esquemàtics i maniqueus en la majoria dels poemes recollits; tot i que no tota la producció manté aquest to superficial i, en alguns casos, les composicions aconseguen informar-nos sobre aspectes d'aquest món obrer que

gairebé mai no apareixia en els poemes en català de l'època. Aquesta poesia també té com a referent l'oposició a cada un dels enemics que l'anarquisme ha situat en el centre de la diana de les seves lluites. Així, trobem poemes contra els polítics "representatius" i la corrupció, contra la justícia burgesa i en defensa de la llei natural, contra els militars i la policia i, fins i tot, contra altres obrers que no seguien les seves pràctiques i teories.

Per tancar la producció literària de Llunas, tenim el conte *Amoria*, publicat el 1896. Es tracta del primer text que, escrit en català, podem situar dins de la literatura utòpica. *Amoria* explica la història d'un grup de treballadores i treballadors que són enviats a colonitzar una illa de la Polinèsia, naufraguen i acaben construint una nova societat en una illa on l'amor esdevé el motor de la nova societat i les idees de la Internacional serveixen per construir una nou món en pau, harmònic i lliure.

L'existència de Josep Llunas –i segurament el seu oblit també– i l'amplitud i importància de la seva obra assagística, periodística i literària de creació són la constatació que Fuster no tenia tota la raó quan parlava dels dos "inconformismes" que no es van saber trobar durant el segle XIX i que Gerard Horta apuntava camins més coincidents amb una part de la realitat que, com a mínim, cal explorar, interrogar i conèixer amb més profunditat, si realment volem saber una mica més d'on venim algunes i alguns, i sobretot com s'ha fet aquest camí. Alhora, l'existència d'un projecte d'hegemonia cultural com el que Llunas i una part del moviment obrer van desenvolupar durant el segle XIX obre nous interrogants, almenys per a mi, que segurament no podem respondre ara i aquí, però que, com a mínim, ens cal plantejar per arribar a entendre en tota la seva complexitat la societat catalana del segle XIX, la Renaixença en tota la seva amplitud, els moviments obrer i catalanista que s'hi desenvoluparen, la importància de l'anarquisme en l'àmbit cultural i ideològic i la penetració de les seves propostes en àmplies capes socials.

i. Bibliografia

i. Bibliografia

i.1. Llibres, tesis i articles

Abelló i Güell, Teresa

- 1987 *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*.
Pròleg de Josep Termes. Edicions 62, Llibres a l'Abast, 224. Barcelona.
- 2000 *Josep Lluнас i Pujals*, dins Pagès; Martínez (coord.), 2000: 701.
- 2004 *La premsa social, entre la resistència i la subversió: Una reflexió històrica*,
dins *Ulisses Cibernètic* (2), 1-9.
- 2009 *La identitat obrera en la historiografia: representacions i
autorepresentacions del moviment anarquista català al segle XIX*, dins
Jordi Casassas (coord.). *Les identitats a Catalunya contemporània*.
Editorial Galerada. Cabrera de Mar. Pàgines 343-369.

Aisa Pàmpol, Ferran

- 2000 *Una història de Barcelona. Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1999)*.
Virus Editorial. Barcelona.
- 2006 *La cultura anarquista a Catalunya*. Edicions de 1984. Barcelona.
- 2007 *La Internacional. El naixement de la cultura obrera*. Editorial Base.
Barcelona.

Aisa Pàmpol, Ferran; Vidal, Mei M.

- 2004 *Camins utòpics. Barcelona 1868-1888*. Edicions de 1984. Barcelona.

Albaladejo, Jordi; Zambrana, Joan

- 2005 *Inicis d'un sindicalista llibertari. Joan Peiró a Badalona (1905-1920)*.
Edicions Fet a Mà. Badalona.

Alcàntara Peña, Pere d'

- 1934 *Comèdies*, tom I (*El cordó de la vila, Un criat nou i La pesta groga*).
Impremta Mn. Alcover, col·lecció Les Illes d'Or. Palma.

Aldavert, Pere

- 2010 *Records*. Edició a cura de Carola Duran. Editorial Punctum i Grup d'Estudis de la Literatura del Vuit-cents de la UB. Barcelona.

Álvarez Junco, José

- 1976 *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Editorial Siglo XXI. Madrid.

Álvarez Lázaro, Pedro F.

- 2005 *La masonería, escuela de formación del ciudadano: la educación interna de los masones españoles en el último tercio del siglo XIX*. Universidad Pontificia Comillas. Madrid.
- 2006 *Páginas de historia masónica*. Ediciones Idea, col·lecció Escuadra y Compás. Santa Cruz de Tenerife.

Anderson, Benedict

- 2008 *Bajo tres banderas. Anarquismo e imaginación anticolonial*. Editorial Akal, col·lecció Pensamiento Crítico. Madrid.

Anguera, Pere

- 1977 *El Centre de Lectura de Reus: una institució ciutadana*. Edicions 62. Barcelona.
- 1994 *Els orígens del Teatre Fortuny*, dins Arnavat, Albert (coord.). *Teatre Fortuny. Més d'un segle*. Consorci del Teatre Fortuny. Reus.
- 1997 *El català al segle XIX: de llengua del poble a llengua nacional*. Editorial Empúries. Barcelona.
- 2004 *Estudi introductori a Teatre català, 1* de Josep Robrenyo. Editorial Arola. Tarragona.
- 2006 *El sexenni democràtic i el desvetllament del catalanisme*. Rafael Dalmau. Barcelona.

Antebi, Andrés; González, Pablo (ed.)

- 2009 *Tràgica, roja i gloriosa: una setmana de 1909*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

Arnavat, Albert

- 1992 *Moviments socials a Reus (1808-1874). Dels motins populars al sindicalisme obrer.* Associació d'Estudis Reusencs. Reus.
- 2000 *Obrers a Reus. Classes populars urbanes sota la Restauració (1874-1881).* Edicions del Centre de Lectura. Reus.
- 2005 *Obrerisme i política a Reus. Dels inicis a la fundació de l'Agrupació Socialista (1839-1905),* dins Arnavat; Navais; Suárez; Pérez, 2005.

Arnavat, Albert; Navais, Joan; Suárez, Jordi; Pérez, Lluís Miquel

- 2005 *100 anys de socialisme a Reus. 1905-2005.* Fundació Recasens. Reus.

Artal, Francesc

- 1974 *Josep Llunas i Pujals,* dins *Cuadernos de arquitectura y urbanismo,* núm. 100, gener-febrer de 1974. Pàgina 26.

Auria, Aníbal A. d'

- 2009 *Contra los jueces. El discurso anarquista en sede judicial.* Libros de Anarres, col·lecció Utopía Libertaria. Buenos Aires.

Bakunin, Mijail

- 1979 *Obras completas,* 5 volums. Traducció de Diego Abad de Santillán. Ediciones de la Piqueta. Madrid.

Bakunin; Nechayev

- 2014 *El catecismo revolucionario i El Libro maldito de la Anarquía.* La Felguera Editoriales, col·lecció Memorias del subsuelo. Madrid.

Balcells Casanovas, Abel

- 1996 *“La Tramontana”, 1881-1896: catalanisme federalista.* Treball de recerca del curs de Doctorat de l'Institut d'Història J. Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra. Barcelona.

Balcells, Albert

- 1973 *El arraigo del anarquismo en Cataluña. Textos de 1926-1934.* Ediciones Júcar, col·lecció Crónica General de España. Madrid.

- 2010 *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*. Parlament de Catalunya. Barcelona.
(<http://www.parlament.cat/activitat/cataleg/Estatut1919.pdf>)

Balcells, Albert; Ardit, Manuel; Sales, Núria

- 1980 *Història dels Països Catalans (de 1714 a 1975)*. Editorial Edhasa. Barcelona.

Balcells, Albert (dir.); Pérez, Arturo; Sabaté, Flocel; Simon, Antoni

- 2010 *Història de Catalunya*. Ed. L'Esfera dels Llibres, La Butxaca. Barcelona.

Ballart, Pere

- 2013 *L'humor en la literatura catalana dels segles XIX i XX*. Dins *Serra d'Or*, núm. 648, desembre de 2013. Pàgines 24-27.

Barjau, Santi

- 2008 *Els professionals del llibre: d'Eudald Canibell a l'Institut Català de les Arts del Llibre*, dins Pilar Vélez (ed.), 2008.

Bargalló, Josep

- 2007 *Què és la mètrica. Introducció a la versificació catalana*. Edicions 62, Proa, col·lecció Aula, 2. Barcelona.

Bartrina, Domingo

- 1892 *Any nou, vida nova*. Impremta de Florencio Santolaria. Barcelona.

Batlle, Joan Bta.

- 1902 *Calendari Català per a l'any 1902*. Llibreria Joan Bta. Batlle. Barcelona.

Beltrán Dengra, Joaquín

- 1997 *La ideología política del anarquismo español en "La Federación Igualadina" y en "Acracia" (1883-1888)*.

(<http://www.enxarxa.com/biblioteca/BELTRAN%20Ideologia%20politica%20del%20anarquismo.pdf>)

- 2010 *La ideología política del anarquismo español a través de "El Productor" (1887-1893)*. Edicions Aldarull. Barcelona.

2012 *El populismo en el republicanismo federal español hasta 1868 y especialmente en Fernando Garrido Tortosa*. Autoeditat.

Benguereel, Xavier

1974 *Icària, Icària*. Editorial Planeta. Barcelona.

Berasategui i Dolcet, M. Lluïsa

1998 *L'esport a la biblioteca. Amadeu Llaverias, gimnasta i bibliòfil*. Dins *Apunts: Educació Física i Esports*, núm. 53. Institut Nacional d'Educació Física de Catalunya. Barcelona. Pàgines 98-102.

Berger, Peter L.

1997 *La riulla que salva. La dimensió còmica de l'experiència humana*. Edicions La Campana, col·lecció Obertures. Barcelona.

Bíblia Catalana, traducció interconfessional (1993). Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret i Societats Bíbliques Unides. Barcelona.

Bilbeny, Norbert

1985 *Filosofia contemporània a Catalunya*. El Punt, Edhasa. Barcelona.

Blasco, Ricard

1979 *Poesia política valenciana 1802-1938*. Edicions 3i4, col·lecció La Unitat. València.

Boétie, Étienne de la

2001 *La servitud voluntària*. Traducció i estudi de Jordi Bayod. Quaderns Crema, Assaig. Barcelona.

Bookchin, Murray

1980 *Los anarquistas españoles. Los años heroicos 1868-1936*. Ediciones Grijalbo. Barcelona.

Buenacasa, Manuel

1977 *El movimiento obrero español 1886-1926. Historia y crítica*. Ediciones Júcar, col·lecció Crónica General de España. Madrid.

Cadena, Josep M.

- 2013 *La important presència de la premsa satírica*, dins *Serra d'Or*, núm. 648, desembre de 2013. Pàgines 28-32.

Caminal, Montserrat

- 1972 *El terrorismo en Barcelona, de 1892 a 1896. Antecedentes del "Proceso de Montjuïc"*. Tesi de llicenciatura inèdita presentada a la Universitat de Barcelona, Secció d'Història. Barcelona.

Canibell, Eudald

- 1905 *Memorandum*, dins *Los Deportes* número 354, 3 juny, any IX. Pàgina 348.
1913 *Josep Lluas i Pujals*, dins *Tramontana*, núm. 1, 15 de febrer de 1913, pàgines 1-2.

Capdevila, Jaume

- 2013 (coord.) *L'Esquella de la Torratxa. 60 anys d'història catalana (1879-1939)*. Editorial Efadós. Barcelona.

Castellanos, Jordi

- 1976 *Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)*, dins *Els Marges* núm. 6 (febrer 1976). Pàgines 7-28.
1986 *Modernisme i nacionalisme*, dins *Catalanisme. Història, política i cultura*. L'Avenç. Barcelona. Pàgines 21-38.
1988 *El Modernisme, selecció de textos*. Editorial Empúries, Col. Les Naus d'Empúries, Brúixola 1, 1a edició. Barcelona.

Castillo, Montserrat

- 1997 *Grans il·lustradors catalans del llibre per a infants (1905-1939)*. Editorial Barcanova i Biblioteca de Catalunya. Barcelona.

Cavallo, Guglielmo; Chartier, Roger

- 2011 *Història de la lectura en el mundo occidental*. Taurus. Madrid.

Choury, Maurice

- 1975 *Los poetas de la Comuna*. Prefaci de Jean-Pierre Chabrol i traducció de José Elías. Los Libros de la Frontera 38, 1a edició. Barcelona.

Claramunt, Teresa

- 1897 *Anarquistas torturados en el castillo de Montjuich*, dins *El Nuevo Régimen, Semanario Republicano Federal*, 18 de març de 1897. Madrid.

Colom i Bussot, Juli

- 2012 *Josep Roca i Roca. Polític, periodista i escriptor republicà. Els anys de joventut (1848-1878)*. Tesi doctoral dirigida per Pere Gabriel presentada a la Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna i Contemporània. Barcelona.

Colomines i Companys, Agustí

- 1999 *Llunas i Pujals, Josep*, dins *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62-El Punt. Barcelona. Pàgina 628.

Comas i Güell, Montserrat

- 2008 *La lectura: nous públics, noves maneres de llegir, noves estratègies*, dins Vélez (ed.), 2008.

Congresos anarcosindicalistas en España 1870-1936 (1977). Comisión Confederal de la CNT. Editorial CNT. Tolosa de Llenguadoc.

Connelly Ullman, Joan

- 2009 *La Semana Trágica*. Ediciones B. Barcelona.

Cuevas Noa, Francisco José

- 2014 *Anarquismo y educación. La propuesta sociopolítica de la pedagogía libertaria*. Fundación Anselmo Lorenzo, col·lecció Cuadernos Libertarios, 11. Madrid.

Dalmau i Ribalta, Antoni

- 2004 *El cas Rull. Viure el terror a la ciutat de les bombes (1901-1908)*. Editorial Columna. Barcelona.
- 2008 *El tràgic final de Josep Molas i Duran, àlies El Burleta (1861-1897)*, dins *Revista d'Igualada*, núm. 30, desembre. Pàgines 18-31.
- 2010 *El Procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona. Editorial Base. Barcelona.

Delgado, Manuel

- 2009 *L'enigma anticlerical. Algunes claus culturals per a la violència religiosa a Barcelona, 1909.* Dins Antebi, Andrés; González, Pablo (ed.), 2009: 169 - 182.

Delgado, Buenaventura

- 2000 *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya.* Editorial Ariel. Barcelona.

Delhom, Joël; Attala, Daniel (dir.)

- 2014 *Cuando los anarquistas citaban la Biblia. Entre mesianismo y propaganda.* Editorial Libros de la Catarata. Madrid.

Díaz, Carlos

- 1977 *El anarquismo como fenómeno político moral.* Editores Mexicanos Unidos SA. Mèxic DF.

Díez, Xavier

- 2013 *L'anarquisme, fet diferencial català.* Editorial Virus, col·lecció Folletos. Barcelona.

Diversos autors

- 2009 *100 anys d'anarcosindicalisme.* Confederació General del Treball, Fundació Salvador Seguí. Barcelona-València.

Domingo, Josep M.

- 2009 *Renaixença: el mot i la idea,* dins *Anuari Verdaguer*, 17. Pàgines 215-234.
2013a *Sobre la Renaixença,* dins *L'Avenç* 390, maig de 2013. Pàgines 26-35.
2013b *Sobre poesia i realisme, 1868-1880.* Dins Domingo; Llovera (cur.), 2013. Pàgines 201-234.

Domingo, Josep M.; Llovera Anna (cur.)

- 2013 *De realisme. Aproximacions i testimonis.* Editorial Punctum, col·lecció El Vuit-cents, 9. Lleida.

Duarte, Àngel

- 2004 *Història del republicanisme a Catalunya.* Eumo, Pagès editors. Vic, Lleida.

Duarte, Àngel; Gabriel, Pere (ed.)

2009 *El republicanismo español*, dins *Ayer*, 39, Alianza. Madrid.

Era 80 (introducció i selecció)

1977 *Els anarquistes educadors del poble. "La Revista Blanca" (1898-1905)*.
Editorial Curial. Barcelona.

Esteruelas, Albert; Laudo, Xavier

2003 *El "Ariete Socialista Internacional": un antecedent de la renovació pedagògica catalana*, dins *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*. CCG Edicions. Girona.

Fàbregas, Josep; Navais, Joan (coord.)

2013 *Prensa i societat. Aspectes polítics, econòmics i socials*. Edicions del Centre de Lectura. Reus.

Farga Pellicer, Rafael (signat com a Justo Pastor de Pellico) (dir.)

1882 *Garibaldi. Historia Liberal del siglo XIX. Ideas, movimientos y hombres importantes*, 2 volums. Tipografia d'Evarist Ullastres. Barcelona.

Fargas Bepin, Albert

2001 *Diccionari de la francmaçoneria*. Edicions 62, col·lecció El Cangur. Barcelona.

Faure, Sébastien

2013 *La síntesis anarquista*. Biblioteca Virtual Universal, Editorial del Cardo.
(<http://www.biblioteca.org.ar/libros/157551.pdf>)

Ferré, Xavi

2000 "Y enardits la lluyta volen", dins *El Punt*, dijous 16 de març. Tarragona. Pàgina 16.

Filella Fargas, Xavier

- 2013 *Güell i Mercader va promoure la creació del Centre de Lectura l'any 1859, dins Revista del Centre de Lectura. Revista digital d'opinió i pensament.* Reus. (<http://www.centrelectura.cat/revistadigital/?p=366>)

Figueres, Josep M.

- 1992 *Notes sobre un segle de revistes i diaris esportius, dins Annals del Periodisme Català, núm. 20.* Barcelona. Pàgina 25.

Figueres, Josep M.

- 2014 *La Veu de Catalunya (1899-1937).* Editorial Base, col·lecció Base Històrica. Barcelona.

Fontana, Josep

- 1994 *L'altra Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana* dins Pere Gabriel (dir.). *Història de la cultura catalana.* Vol. V. *Naturalisme, positivisme i catalanisme: 1860-1890.* Edicions 62. Barcelona. Pàgines 15-33.
- 1998 *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868),* 5 volum 5è, dins Vilar, Pierre (dir.). *Història de Catalunya.* Edicions 62, Barcelona.

Francès, Josep Maria

- 1998 *Retorn al sol. Novel·la de fantasia i sàtira.* Jordi Solé i Camardons (ed.). Edicions de la Universitat de Lleida, Biblioteca Literària de Ponent. Lleida.

Franch, Montse

- 2013 *Masonería y anarquismo: Anselmo Lorenzo,* dins del blog de la Lògia Francesc Ferrer i Guàrdia.

(<http://logiaferreriguardiadh.org.es/web/masoneria-y-anarquismo-anselmo-lorenzo-4/#comment-3284>)

Fuster Ortells, Joan

- 1969 *Ciència-ficció,* dins *Serra d'Or,* núm. 115, 15 de març. Pàgina 37.
- 1988 *Literatura catalana contemporània.* Editorial Curial, Biblioteca de Cultura Catalana, 23, 8a edició. Barcelona.

1991 *Diari 1952-1960*, dins *Obres completes*, volum 2. Edicions 62. Barcelona.

Gabriel, Pere

1979a *El anarquismo en España*, dins Woodcock, 1979. Pàgines 330-366.

1979b *Josep Llunas i Pujals*, dins *Ictineu, Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans segles XVIII-XX*. Edicions 62, Barcelona. Pàgines 282-283.

1981 *Classe obrera i sindicats a Catalunya: 1903-1920*. Tesi doctoral, Facultat de Ciències Econòmiques, Polítiques i Comercials de la Universitat de Barcelona. Barcelona.

(<http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103410200.htm>)

1986 *Anarquisme i catalanisme*, dins *Catalanisme. Història, política i cultura*. Editorial L'Avenç. Barcelona. Pàgines 195-210.

1990 *Movimiento obrero y Restauración borbónica*, dins Domínguez Ortiz, A. (dir). *Historia de España*, vol. 10, *La Restauración (1874-1902)*. Editorial Planeta, Barcelona. Pàgines 370-478.

1991 *Pensament econòmic i social obrer de la Primera Internacional a Catalunya*, dins *Primeres Jornades sobre el Moviment Obrer a l'Arús*, editat per l'Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús. Barcelona. Pàgines 21-27.

1994 *Socialisme, lliurepensament i científisme*, dins *Història de la cultura catalana. Volum V. Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*. Edicions 62. Barcelona. Pàgines 157-164.

2005a *Josep Llunas i Pujals, acràcia, lliure pensament, catalanitat i literatura*, dins *Cultura i literatura reusenca del segle XIX*. Edicions del Centre de Lectura, Assaig, 96. Reus.

2005b *Sobre la cultura política obrera a Catalunya el segle XIX. Algunes consideracions*, dins *Revista Cercles d'Història Cultural*. Universitat de Barcelona, núm. 8, pàgines 15-42.

2005c *Trabajadores de oficio y política en el s. XIX: el buen obrero y la ilustración autodidacta*, dins Sanz, Vicent i Piqueras, José A. (ed.). *En el nombre del oficio. El trabajador especializado: corporativismo, adaptación y protesta*. Biblioteca Nueva. Madrid. Pàgines 235-272.

- 2007 *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Fundació Josep Recasens, 15. Reus.
- 2008a *Cultura popular democrática, lenguaje político y lengua en Cataluña, ss. XIX-XX*, dins Rodríguez, Rafael; Vega, Rubén; i Viejo, Fernández (ed.), *Llingua, clase y sociedad*. Trabe. Oviedo. Pàgines 305-362.
- 2008b *Militància democràtica i literatura a Catalunya el segle XIX*, dins *Catalonia*, 1. Université Paris-Sorbonne, revue électronique. Pàgines 1-21.
- 2009 *Els herois del poble. Literatura de voluntat popular i militància política democràtica al segle XIX a Catalunya*, dins *Anuari Verdaguer. Revista d'Estudis Literaris del segle XIX*, número 17. Vic. Pàgines 255-284.
- 2010 *El folletín militante en el siglo XIX y principios de XX: la imagen del dirigente*, dins Besse, Marie Graciete i Ralle, Michel (coord), *Les grands récits: miroirs brisés?* Indigo. París. Pàgines 119-133.

Gabriel, Pere (dir.)

- 1994 *Història de la cultura catalana. Volum V. Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*. Edicions 62. Barcelona.

Giner, Salvador

- 2013 *Historia del pensamiento social*. Editorial Ariel, col·lecció Ciencias Sociales, 13a edició. Barcelona.

Giralt, Emili; Balcells, Albert; Termes, Josep

- 1978 *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes (Cronologia 1803-1939)*. Edicions de La Magrana 15, 2a edició. Barcelona.

Girón Sierra, Álvaro

- 2005 *En la mesa con Darwin. Evolución y revolución en el movimiento libertario en España (1869-1914)*. CSIC. Madrid.

Girón Sierra, Álvaro

- 2010 *Del anarquismo al librepensamiento: una propuesta de aproximación al proceso de apropiación del darwinismo en la Cataluña de fines del XIX*, dins *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, nova època, volum 3(2). Pàgines 119-129.
(<http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000165%5C00000091.pdf>)

Givanel i Mas, Joan

- 1931 *Bibliografia catalana: premsa*, volum 1. Institució Patxot. Agramunt-Barcelona.

Givanel i Mas, Joan; de Givanel, Luciana P.

- 1920 *Publicacions barceloneses escrites en llengua catalana des de 1879 a 1918*. Impremta Casa de Caritat. Barcelona.

Godwin, William

- 1986 *Investigación acerca de la justicia humana*. Ediciones Júcar, Biblioteca Histórica del Socialismo, 4. Madrid.

Gomà, Enric

- 2011 *Notícies de Bernat Xinxola*, dins *Ara*, 10 d'agost.
(http://www.ara.cat/premium/estiu/Noticies-Bernat-Xinxola_0_533346673.html)

Gómez Casas, Juan

- 1974 *La primera Internacional en España (Estudio y documentos)*. Editorial Zero SA, col·lecció Biblioteca Promoción del Pueblo, sèrie P, núm. 64. Bilbao.

González de la Paz, José Javier

- 2008 *Orígenes del Sindicalismo en Madrid (X): La 'Revista Social'*, dins OtroMadrid.org. Madrid.
(<http://www.otromadrid.org/articulo/5625/origenes/>)

Graham, Robert

- 2005 *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas*. Black Rose Books. Mont-real.

Gras i Elies, Francesc

1904 *El Periodismo en Reus desde 1813 hasta nuestros días*. Tipografía de F. Arís e Hijo. Tarragona.

Guérin, Daniel

2013 *Ni dios ni amo. Antología del Anarquismo*. Editorial Madre Tierra. Madrid.

Guillamet i Lloveras, Jaume

2003 *Estat de la investigació en història de la premsa i del periodisme a Catalunya*, dins *VI Col·loqui Aula d'Història del Periodisme Diari de Barcelona*. Societat Catalana de Comunicació, número 18. Barcelona. Pàgines 145-163.

2007 *Informació, política i llengua en la premsa de la Restauració (1875-1873)*, dins *X Congrés d'Història de Barcelona – Dilemes de la fi de segle, 1874-1901*. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona.

Hauser, Arnold

1966 *Historia social de la cultura. Història social de l'art i la literatura*. Edicions 62. Barcelona.

Henares Cuéllar, Ignacio (et al.)

1995 *De Arte y Anarquía*. Las Siete Entidades, Serie Creación, 1. Sevilla.

Hennessy, C. A. M.

2010 *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*. Los Libros de la Catarata. Madrid.

Hofmann, Bertr; Joan i Tous, Pere; i Tietz, Manfred (ed.).

1995 *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*. Frankfurtamb Main / Madrid, Vervuet / Iberoamericana.

Horta, Gerard

2004 *Cos i revolució. L'esperitisme català o les paradoxes de la modernitat*. Edicions de 1984, Assaig. Barcelona.

Huertas, Josep M.

1974 *Salvador Seguí, el Noi del Sucre. Materials per a una biografia.* Editorial Laia, col·lecció Les Eines, 11. Barcelona.

Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans segles XVIII-XX. (1979). Edicions 62. Barcelona.

Íñiguez, Miguel

2008 *Enciclopedia histórica del anarquismo español*, 3 volums. Asociación Isaac Puente. Vitòria.

Izard, Miquel

1970 *Revolució industrial i obrerisme. Les "Tres Classes de Vapor" a Catalunya (1869-1913).* Edicions Ariel. Esplugues de Llobregat.

Kropotkin, Piotr

1977 *La conquista del pan.* Ediciones Júcar, Serie Básica La Rosa en el Puño. Barcelona.

1977 *Palabras de un rebelde.* Edicions Pastanaga-La Vía Múltiple. Barcelona.

1978 *La moral anarquista.* Pròleg de Carlos Díaz. Ediciones Júcar, Biblioteca Júcar de política. Madrid.

1989 *El apoyo mutuo.* Introducció d'Ángel J. Cappelletti. Ediciones Madre Tierra. Móstoles.

2010 *La Comuna de París.* Traduït per Jordi Alcàsser. Societat Cultural Ajuda Mútua. Cornellà de Llobregat.

2014 *La literatura rusa, los ideales y la realidad.* La Linterna Sorda. Madrid.

Lamberet, Renée

1953 *Mouvements ouvriers et socialistes (chronologie et bibliographie). L'Espagne (1750-1936).* Les Éditions Ouvrières. París.

Lida, Clara E.

1970 *Literatura anarquista y anarquismo literario*, dins *Nueva Revista de Filología Hispánica*, tom XIX. El Colegio de México. Mèxic DF.

Lidsky, Paul

2011 *Los escritores contra la Comuna*. Los Enemigos de Thiers Editora. Barcelona.

Lissagaray, H. Prosper-Olivier

2007 *La Comuna de París*. Editorial Txalaparta. Tafalla, Navarra.

Litvak, Lily

1980 *Transformación industrial y literatura en España (1895-1905)*. Taurus. Madrid.

1981 *Musa libertaria*. Antoni Bosch Editor, col·lecció Ensayo núm. 9. Barcelona.

1982 *El cuento anarquista (1880-1911)*. *Antología*. Taurus. Madrid.

1988 *La mirada roja. Estética y arte del anarquismo español (1880-1913)*. Ediciones del Serbal. Barcelona.

1990 *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo*. Editorial Anthropos, col·lecció Autores, textos y tems Literatura, 8. Barcelona.

2004 *Cultura obrera en Cuba. La lectura colectiva en los talleres de tabaquería*, dins *Educación y biblioteca*, número 143, any 16. Asociación Educación y Bibliotecas. Madrid. Pàgines 69-73. (<http://hdl.handle.net/10366/119096>)

Lyons, Martyn

1997 *Los nuevos lectores del siglo XIX: mujeres, niños obreros*, dins Cavallo; Chartier, 2011.

Llunas i Pujals, Josep

1881 *Pregó de presentació de La Tramontana*, full volant, publicat el 12 de febrer de 1881 (a l'Annex 2 de *Textos teòrics d'estètica literària* d'aquesta tesi).

1882 *Estudios filosófico-sociales sobre la familia*. Revista Social, Biblioteca del Proletario. Barcelona.

- 1885a *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española*, dins *I Certamen Socialista*. Centro de Amigos de Reus. Reus. [Marfany assegura que va ser impresa per La Academia a Barcelona el 1886.]
- 1885b *Discurs d'obertura del Primer Certamen Socialista de Reus*, dins *I Certamen Socialista*. Centro de Amigos de Reus. Reus.
- 1886 *La Revolució, poema en tres cants*. Tipografía La Academia. Barcelona.
- 1890 *Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad i Bases científicas en que se funda el colectivismo*, dins *Segundo Certamen Socialista Grupo Once de Noviembre, ¡Honor a los mártires de Chicago!* (1890). Tipografía La Academia, Barcelona. Pàgines 263-266 i 297-305.
- 1891 *Qüestions socials*. Tipografía La Academia, Biblioteca de La Tramontana. Barcelona.
- 1892 *Los partidos socialistas españoles*. Tipografía La Academia, Biblioteca La Tramuntana. Barcelona.
- 1893 *Literatura obrerista i La Ley y la clase obrera*, dins Lorenzo, 1893.
- 1902 Pròleg a Ferré Esteller, J. *Futilezas*. Tipografía de José Cunill i Sala. Barcelona.

Lorenzo, Anselmo

- 1893 *Justo Vives*. Impremta de L'Avenç, Biblioteca de La Tramontana. Barcelona.
- 2005 *El proletariado militante. Memorias de un internacional*. Confederación Sindical Solidaridad Obrera. Madrid.

Madrid Santos, Francisco

- 1988-1989 *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la Guerra civil. Análisis de su evolución, 1869-1930*, 2 volums. Tesi presentada al Departament d'Història, Facultat de Geografia i Història, de la Universitat Central de Barcelona. Barcelona.
- 2007 *Solidaridad Obrera y el periodismo de raíz ácrata*. Ediciones Solidaridad Obrera. Badalona.

Madrid Santos, Francisco; Venza, Claudio

- 2001 *Antología documental del anarquismo español, volumen 1: Organización y revolución: De la Primera Internacional al Proceso de Montjuic (1868-1896)*. Fundación Anselmo Lorenzo. Madrid.

(http://www.cedall.org/Documentacio/IHL/Antologia%20Documental%20del%20Anarquismo%20espanol_V%20I.pdf)

Madrid Santos, Francisco; Soriano, Ignacio C.

- 2012 *Antología documental del anarquismo español VI.I, Bibliografía del anarquismo en España 1869-1939*. 6a edició, corregida i augmentada.

(<http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103410103.htm>)

Magnien, Brigitte (ed.).

- 1995 *Hacia una literatura del pueblo: del folletín a la novela*. Antrophos. Barcelona.

Malatesta, Errico

- 2002 *Escritos*. Fundación Anselmo Lorenzo. Colección de Clásicos Anarquistas, 1. Madrid.

Manent, Albert; Poca, Josep

- 2013 *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*. Pagès Editors. Lleida.

Manguel, Alberto

- 2006 *Una historia de la lectura*. Editorial Lumen. Barcelona.

Marfany, Joan-Lluís

- 1987 *Aspectes del Modernisme*. Curial Edicions Catalanes, Col. Biblioteca de Cultura Catalana 11, 7a edició. Barcelona. Pàgines 103-132.

- 1991 *Els obrers, l'anarquisme i la llengua catalana en el tombant de segle*, dins DDAA. *Miscel·lània Jordi Carbonell*, volum 2. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona

- 1996 *La cultura del catalanisme*. Editorial Empúries, 2a edició. Barcelona.

Marín, Dolors

2003 *Eudald Canibell, un impressor il·lustrat*, dins *Espai de Llibertat*, blog de la Fundació Ferrer i Guàrdia. Barcelona.

(<http://blog.ferrerguardia.org/2003/12/eudald-canibell-un-impressor-il%C2%B7lustrat/>)

2009 *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. La Esfera de los Libros. Madrid.

2010 *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*. Editorial Ariel, col·lecció Historia. Barcelona.

2014 *Anarquismo. Una introducción*. Editorial Ariel. Barcelona.

Marín, Dolors; Palomar, Salvador

2010 *Els Montseny Mañé, un laboratori de les idees*. Carrutxa, col·lecció Les Veus del Temps, 2. Reus.

Martí, Casimir

1959 *Orígenes del anarquismo en Barcelona*. Centro de Estudios Históricos Internacionales. Barcelona.

2000 *Josep Barceló Cassadó*, dins Pagès; Martínez, 2000: 171-172.

Martínez-Gil, Víctor (curador)

2004 *Els altres mons de la literatura catalana. Antologia de narrativa fantàstica i especulativa*. Galàxia Gutenberg, Cercle de Lectors. Barcelona.

Martorell, Alfons

1998 *El primer Certamen Socialista, un teòric anarquista reusense*. Text mecanografiat elaborat, segons l'autor, a partir de textos de Max Nettelau.

Marx, Karl

1871 *La guerra civil a França*. Traducció catalana a partir del text de Klassiker des Marxismus-Leninismus.

(<http://www.marxists.org/catala/marx/1871/burfr/>)

Mas Peinado, Ricard

2002 *Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)*. Parsifal Edicions. Barcelona.

Mella, Ricardo

- 1890 *La Nueva Utopía*.
(http://www.mundolibertario.org/libro_fanzine/208/la_nueva_utopia)

Mestre i Campi, Jesús (dir.)

- 1999 *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona.

Mestre Marín, Rafael

- 2009 *La premsa anarcosindicalista, dins 100 anys d'anarcosindicalisme*.
Confederació General del Treball i Fundació Salvador Seguí. Barcelona-
València.

Molas, Joaquim

- 1966 *Poesia catalana de la Restauració*. Edicions 62, Antologia Catalana, 19, 1a edició. Barcelona.
- 1968 *Poesia neoclàssica i preromàntica*. Edicions 62. Barcelona.
- 1973 *Esquema i evolució de la literatura popular, dins El Pont*, núm. 61.
- 1998 *La cultura durant el segle XIX, dins Història de Catalunya*. Salvat Editors, Barcelona. Volum 10.

Molina Javierre, Maria del Pilar

- 2001 *Els obrers i la Revolució de Setembre de 1868 als Països Catalans, dins Pelai Pagès (dir.), 2001*

Molinuevo, José Luis

- 1998 *La experiencia estética moderna*. Editorial Síntesis. Madrid.

Monés i Pujol-Busquets, Jordi

- 2010 *Los ateneos obreros y la formación profesional en Cataluña, dins CEE Participación Educativa*, número extraordinari. Pàgines 108-126.

Monturiol, Narcís

- 1986 *Assaig sobre l'art de navegar per dessota l'aigua*. Traduït per Carles Rahola, amb pròleg de Santiago Riera. Biblioteca de Clàssics de la Ciència. Barcelona.

Morales Muñoz, Manuel

- 1989 *El segundo certamen socialista, 1889: notas para un centenario*, dins *Mélanges de la Casa de Velázquez*, volum 25. Madrid. Pàgines 381-395.
- 1991 *La subcultura anarquista en España: el primer certamen socialista (1885)*, dins *Mélanges de la Casa de Velázquez*, volum 27-3. Madrid. Pàgines 47-60.
- 2002 *Cultura e ideología en el anarquismo español (1870-1910)*. Servicio de Publicaciones Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDMA), col·lecció Monografías. Màlaga.

Morato, Juan José

- 1972 *Líderes del Movimiento Obrero Español (1868-1921)*. Selecció, presentació i notes, Víctor Manuel Arbeloa. Editorial Cuadernos para el Diálogo SA. Madrid.

Munné-Jordà, A. (curador)

- 1985 *Narracions de ciència-ficció*. Edicions 62, col·lecció El Garbell. Barcelona.

Navarro, Javier

- 2009 *Cultura, evolució i revolució. Pràctiques culturals i identitat en el món llibertari espanyol*, dins *100 anys d'anarcosindicalisme*. Edita Confederació General del Treball i Fundació Salvador Seguí. Barcelona-València.

Murgades, Josep

- 2000 *Ressenya de L'illa del gran experiment d'Onofre Parés*, dins *Els Marges*, núm. 66. Pàgines 124 i 127.

Nettlau, Max

- 1969 *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*. Dordrecht-Holland, Reidel Publ Co. [ed. Renée Lmberet i IISGA].
- 1977 *La anarquía a través de los tiempos*. Ediciones Júcar. Madrid.
- 1977 *Miguel Bakunin, la Internacional i la Alianza en España*. Ediciones de la Piqueta. Madrid.

Olaya Morales, Francisco

- 1994 *Historia del Movimiento Obrero Español*, 2 volums. Nosa y J Editories SL, Madre Tierra. Móstoles. Madrid.

Olesti i Trilles, Josep

- 1991 *Diccionari biogràfic de reusencs*. Ajuntament de Reus. Reus.

Olivé i Serret, Enric

- 1984a *El moviment anarquista català i la francmaçoneria a l'últim terç del segle XIX, Anselmo Lorenzo i la logia Hijos del Trabajo*, dins *Recerques*, número 16. Barcelona-València. Pàgines 141-156.
- 1984b “*La Tramuntana*”, *periòdic vermell (1881-1893) i el naturalisme de Josep Lluas i Pujals*, dins *Estudios de Historia Social*, número 28-29. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Madrid.
- 1986 *El nacionalisme de Josep Lluas i “La Tramuntana”, periòdic vermell*, dins *L'Avenç*, número 94. Barcelona.

Pagès i Blanch, Pelai; Martínez de Sas, María Teresa (coord.)

- 2000 *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Edicions de la Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona-Montserrat.

Pagès i Blanch, Pelai (dir.)

- 2001 *Història del moviment obrer als Països Catalans*. Edicions del País Valencià SA. València.

Pagès Ruiz, Eduard

- 2007 *Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle XIX (1868-1898)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Ramon Casteràs Archidona presentada al Departament d'Història Contemporània de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. Barcelona.

Pallarès-Personat, Joan

- 2007 *Víctimes i botxins. Atemptats i violència política a Catalunya*. Editorial Duxelm. Barcelona.

Paniagua, Javier

- 2012 *Breve historia del anarquismo*. Editorial Nowtilus. Madrid.

Panyella, Ramon (ed.)

- 2010 *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*. Punctum i Grup d'Estudis de Literatura Contemporània de la UAB. Barcelona.

Parés, Onofre

- 1999 *L'illa del gran experiment*. Pròlegs de Jaume Pagès, Pau Riba i A. Munné-Jordà. Matriu-Matràs. Tiana.

Paz, Abel

- 1992 *Los internacionales en la región española (1868-1872)*. Diego Camacho (Abel Paz). Barcelona.

Peirats, José

- 1977 *Diccionario del anarquismo*. Editorial Dopesa, col·lecció Libros Mosquito. Barcelona.

Peñarrubia, Isabel

- 2006 *Entre la ploma i la tribuna. Els orígens del primer feminisme a Mallorca, 1869-1890*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or. Barcelona.

Peralta Ruiz, Gemma

- 2012 *Simbologia i significat catalanista de les capçaleres de la premsa satírica política del segle XIX. Alguns exemples*, dins Arnabat, Ramon; Gavaldà, Antoni. *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya*. Editorial Afers. Catarroja.

Pi de Cabanyes, Oriol

- 1984 *Apunts d'història de la Renaixença*. Edicions del Mall, sèrie Assaig. Sant Boi de Llobregat.

Pi i Margall

- 1982 *La reacción y la revolución*. Estudi preliminar i notes a càrrec d'Antoni Jutglar. Editorial Anthropos. Barcelona.

Piqué i Padró, Jordi

1989 *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or, 1a edició. Barcelona.

Pirandello, Luigi

2013 *L'humorisme*. Editorial Adesiara, col·lecció Vagueries, 10. Martorell.

Pérez Roldán, Carmen

2001 *El Partido Republicano Federal 1868-1874*. Editorial Endymion. Madrid.

Poblet, Josep Maria

1973 *Josep Anselm Clavé i la seva època (1824-1874)*. Editorial Dopesa, col·lecció Pinya de Rosa. Barcelona.

Pons, Agustí

1977 *Converses amb Frederica Montseny*. Editorial Laia, col·lecció Les Eines, 27, 1a edició. Barcelona.

Porcel, Baltasar

1978 *La revuelta permanente*. Editorial Planeta. Barcelona.

Pozo, Joan Manuel del (curador)

2009 *Traducció, introducció i notes a Utopia* de Thomas More. L'Accent. Girona.

Prats, Francesc

1905 *Prats a Llunas*, dins *Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir de Barcelona*. Barcelona. Pàgina 5.

I Certamen Socialista. (1885). Centro de Amigos de Reus. Reus. [Marfany assegura que va ser imprès per La Academia a Barcelona el 1886.]

Proudhon, Pierre Joseph

2010 *¿Qué es la propiedad?* Diario Público. Madrid.

Pujades, Xavier; Santacana, Carles

1997 *L'esport és notícia. Història de la Premsa Esportiva a Catalunya (1880-1992)*. Col·legi de Periodistes de Catalunya, col·lecció Vaixells de Paper, 23. Barcelona.

Pujulà, Frederic

2010 *Homes artificials*. Edició de Joaquim Martí. Pagès Editors, col·lecció Ciència-ficció. Lleida.

Reszler, André

2005 *La estética anarquista*. Traducció d'África Medina de Villegas. Libros de la Araucaria SA, col·lecció La Protesta. Buenos Aires.

Riba, Carles (cur.)

1920 *Un Tros de Paper. Triat per Carles Riba*. 2 volums. Editorial Catalana. Barcelona.

Ripoll, Vicenç

1987 *El Productor (1887-1893), setmanari anarquista, difusor de cultura i propaganda*, dins *L'Avenç*, juny, número 104. Pàgines 40-43.

Riquer, Martí de; Comas, Antoni; Molas, Joaquim

1987 *Història de la literatura catalana*, volums VIII, IX i XI. Editorial Ariel SA, 1a edició. Barcelona.

Riquer, Martí de; Valverde, José M.

1936 *Historia de la literatura universal. De las vanguardias a nuestros días*. (I) i (II). Editorial Planeta SA. Barcelona.

Risques, Manel (dir.); Duarte, Àngel; Riquer, Borja de; Roig Rosich, Josep M.

2006 *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Editorial Mina. Barcelona.

Robert, Robert

1965 *La Barcelona del Vuit-cents*. A cura de Joan Lluís Marfany. Edicions 62, Antologia Catalana, 11. Barcelona.

2004 *Barcelona avui en dia*. Edició a càrrec d'Enric Cassany. Editorial Empúries. Barcelona.

Rocker, Rudolf

1942 *Nacionalismo y cultura*. Traducció de Diego Abad de Santillán. Editorial Reconstruir. Mèxic DF.

Rodergas i Calmell, Josep

1951 *Els pseudònims usats a Catalunya. Recull de 3.800*. Editorial Milà. Barcelona.

Rodríguez Calleja, María

2012 *El 1^r de Maig a Catalunya (1890-1918). Afirmació, lluita i festa*. Tesi dirigida pel Dr. Pere Gabriel i Sirvent presentada al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.

Ruiz, Diego

1908 *Del poeta civil i del cavaller*. Biblioteca Popular de L'Avenç. Barcelona.

Sabater, Jordi

1986 *Anarquisme i catalanisme*. Edicions 62, Llibres a l'Abast, 216. Barcelona.

Salvat-Papasseit, Joan

2006 *La gesta dels estels, dins Obra completa. Poesia i prosa*. Edició a cura de Carme Arenas Noguera. Galàxia Gutenberg Cercle de Lectors. Barcelona.

Samper Prunera, Emili

2013a *Cels Gomis i Mestre: biografia i narrativa folklòrica*. Tesi doctoral dirigida per la Dra. Carme Oriol i el Dr. Magí Sunyer, presentada al Departament de Filologia Catalana de la URV. Tarragona.

(<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/111095/Tesi.pdf;jsessionid=5335B6A706AEC40C15B5CAFB70460D59.tdx?sequence=1>)

2013b *De l'anarquisme al folklorisme. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*. Publicacions URV. Tarragona.

Sánchez Cervelló, Josep; Vendrell Moreno, Quim

- 2011 *Gran Lògia de Catalunya. Orígens, consolidació i repressió franquista. Una història vigent.* Arola Editors. Tarragona.

Sánchez Ferré, Pere

- 1985 *La lògia Lealtad. Un exemple de maçoneria catalana (1869-1939).* Editorial Alta Fulla, col·lecció Hores d'Estudi, 2. Barcelona.
- 1987 *Biografía masónica de Rossend Arús*, dins Ferrer Benimeli, José Antonio (1987). *La masonería en la España del siglo XIX*, vol. 2. Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura. Valladolid.
- 1990 *La maçoneria a Catalunya (1868-1936).* Edicions 62. Barcelona.
- 1991 *Maçoneria, anarquisme i republicanisme*, dins Termes, Josep; Gabriel, Pere, (coord.). *Primeres jornades sobre moviment obrer a l'Arús.* Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús. Barcelona.

Santassusagna, Joaquim

- 1982 *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900.* Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Sarno, Gianni

- 2014 *Vida y pensamiento de Errico Malatesta.* Edicions Tinta Invisible. Tarragona.

Seco Serrano, Carlos (cur.)

- 1969 *Actas de los consejos y Comisión Federal de la Región Española (1870-1874)*, 2 volums. Transcripció i estudi preliminar de Carlos Seco. Cátedra de Historia General de España de la Universidad de Barcelona, col·lecció Documentos para el estudio de los movimientos obreros en España en la época contemporánea. Barcelona.

Seguí, Salvador

- 2007 *Escola de rebel·lia. Història d'un sindicalista.* Traducció de Pau Juvillà i introducció d'Emili Cortavitarte. Edicions del Jonc. Lleida.

Segundo Certamen Socialista Grupo Once de Noviembre, ¡Honor a los mártires de Chicago! (1890). Tipografía La Academia. Barcelona.

Serra, Màrius

- 2002 *Manual d'enigmística*. Editorial Columna. Barcelona.
- 2010 *Verbàlia 2.0*. Editorial Empúries, col·lecció Biblioteca Universal. Barcelona.

Solà, Lluís

- 1973 *Un segle d'humor català*. Editorial Bruguera, col·lecció Quaderns de Cultura. Barcelona.

Sunyer, Magí; Anguera, Pere (curadors)

- 1991 *Diversió de realistes i desengany de lliberals. Un poema carlí de la Selva del Camp*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or. Barcelona.

Sunyer, Magí

- 2006 *Els mites nacionals catalans*. Eumo Editors. Vic.
- 2013 *Poesia positivista revolucionària a frec del Modernisme. A De Realisme. Aproximacions i testimonis*. Dins Domingo; Llovera (cur.), 2013. Pàgines 275-293.

Tarrida de Màrmol, Fernando

- 1897 *Les Inquisiteurs d'Espagne. Montjuich, Cuba, Philippines*. P.-V. Stock editor, 2a edició. París. Pàgina 21.

Tasis, Rafael; Torrent, Joan

- 1966 *Història de la premsa catalana*, 2 volums. Editorial Bruguera SA. Barcelona.

Tavera, Susanna

- 1992 *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*. Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya, col·lecció Vaixells de Paper, 11. Barcelona.

Termes, Josep

- 1999 *De la Revolució de Setembre a al fi de la Guerra Civil (1868-1939)*, dins Vilar, Pierre (dir.) *Història de Catalunya* dirigida, volum 6. Edicions 62. Barcelona.
- 2000a *Anarquismo y sindicalismo en Espana; la Primera Internacional: 1854-1881*. Editorial Crítica. Reedició de les edicions de 1965 i 1977. Barcelona.
- 2000b *Històries de la Catalunya treballadora*. Editorial Empúries. Barcelona.
- 2000c *Història del catalanisme fins al 1923*. Editorial Pòrtic. Barcelona.
- 2009 *(Nou) resum d'història del catalanisme*. Editorial Base. Barcelona.
- 2011 *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*. Editorial L'Avenç. Barcelona.

Termes, Josep; Colomines; Agustí

- 2003 *Patriotes i resistents. Història del primer catalanisme*. Editorial Base. Barcelona.

Thoreau, Henry David

- 2012 *La desobediència civil*. Traducció de Mercè Capdevila. Editorial Proteus. Barcelona.

Tolstoi, Lev N.

- 2007 *¿Qué es el arte?* S.A. Eunsa, Ediciones de la Universidad de Navarra. Barañáin.

N'hi ha una versió digital a: (<http://metalmadrid.cnt.es/cultura/libros/lev-tolstoi-que-es-el-arte.pdf>)

Tomàs, Margalida

- 2009 *L'obra literària i crítica d'Antoni Aulèstia i Pijoan*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Townson, N. (ed.)

- 1994 *El republicanismo en España (1830-1977)*. Alianza. Madrid.

Trousseau, Raymond

- 1995 *Historia de la literatura utópica*. Editorial Península. Barcelona.

Vargas-Golarons, Ricard, i altres

1987 *Anarquisme i alliberament nacional*. Editorial El Llamp. Barcelona.

Valentí Fiol, Eduard

1973 *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*.
Editorial Ariel. Esplugues de Llobregat.

Valín Fernández, Alberto

2001 *La Masonería y el movimiento obrero: Imagos e ideas para una reflexión teórica*. Taller de Ediciones. Vigo.
(<http://www.tallerediciones.com/cuza/masonesyobreros.htm>)

Vall, Xavier

2010 *La impremta a Reus durant la crisi de 1885 des d'una perspectiva obrerista*,
dins *Kesse*, núm. 43. Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver.
Tarragona. Pàgines 26-33.

Vallès, Edmon

1983 *Història Gràfica de la Catalunya Contemporània*. Edicions 62, 4a edició.
Barcelona.

Vélez, Pilar (ed.)

2008 *L'exaltació del llibre al Vuitcents. Art, indústria i consum a Barcelona*.
Biblioteca de Catalunya. Barcelona.

Vélez, Pilar

1984 *Entorn de les arts gràfiques de l'època modernista a Catalunya. La tipografia*,
dins *D'art*. Revista del Departament d'Art de la Universitat de
Barcelona. Núm. 10, maig de 1984.

Vicente Izquierdo, Manuel

1994 *La Tramontana (1881-1896), periòdic vermell escrit en català*, dins *Gazeta*
núm. 1: *Actes de les Primeres Jornades d'Història de la Premsa*. Societat
Catalana de Comunicació (filial de l'IEC). Barcelona. Pàgines 371-394.

1995 *L'Ateneu Català de la Classe Obrera i la seva escola (1862-1874)*, dins *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, volum 2. Barcelona. Pàgines 169-174.

(<http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000157%5C00000026.pdf>)

1999 *Josep Llunas i Pujals (1852-1905)*. *La Tramontana i el lliure pensament radical català*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

2000 *Josep Llunas i Pujals*, dins *Espai de Llibertat*, núm. 18. Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. Barcelona.

Villena Espinosa, Rafael

2009 *Anselmo Lorenzo (1841-1914)*. Almud Ediciones i Universidad de Castilla la Mancha. Toledo.

Vinyoles i Vidal, Joan J.

1978 *Vocabulari de l'argot de la delinqüència*. Editorial Millà, col·lecció Llengua Viva, 1. Barcelona.

Wagner, Richard

1909 *L'Art y la Revolució*. Traducció de Joaquim Pena. Associació Wagneriana de Barcelona. Barcelona. (<http://www.archivowagner.com/escritos-de-richard-wagner/177-w/wagner-richard-1813-1883/504-l-art-y-la-revolucio>)

2000 *La obra de arte del futuro*. Traducció i notes de Joan B. Llinares i Francisco López. Servei de Publicacions de la Universitat de València. València.

Woodcock, George

1979 *El anarquismo*. Editorial Ariel, 1a edició. Barcelona.

Woodcock, George; Avakumovic, Ivan

1978 *El príncipe anarquista*. Ediciones Júcar. Xixón.

Zugasti, Paco

2008 *La clase obrera hace historia. Raíces históricas (1840-1910)*. Fundación Emmanuel Mounier, col·lecció Sinergia, Serie Roja. Madrid.

(http://www.aurorafundacion.org/IMG/pdf/La_Clase_Obrera_hace_Historia.pdf)

2010 *Orígens de l'Anarcosindicalisme*, dins *100 anys d'anarcosindicalisme*.
Fundació Salvador Seguí i Confederació General del Treball. Barcelona.

i.2. Publicacions periòdiques

Acracia (1978). Reedició completa publicada per Letradura. Barcelona.

Almanacs de La Tramontana per als anys 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 i 1896, col·lecció completa.

Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1897. Barcelona 1896.

Archipiélago. Cuadernos de crítica de la cultura. Número 41. Barcelona abril-maig del 2000.

Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir de Barcelona. Núm. 14, juny de 1905; i núm. 1, 31 de desembre de 1899.

D'art. Revista del Departament d'Art de la Universitat de Barcelona. Núm. 10, maig de 1984.

El Productor, col·lecció completa (<http://www.nodo50.org/anomia/arxiu/Productorbcn.html>).

Los Deportes, col·lecció completa (<http://www.bnc.es/digital/arca/index.html>).

La Federación, col·lecció completa (<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/federacion>).

Lo Pontón, col·lecció completa.

(<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/ponton/searchterm/!O%20PONTON!%20PONTON/field/all!all/mode/all!all/conn/and!and/order/title/ad/asc>).

Polémica. Información, crítica y pensamiento. 1992. Números 47, 48 i 49, especial Pedro Kropotkin. Barcelona.

La Publicidad.

Recerques (1984), número 16. Barcelona-València. Pàgines 141-156.

La Sardana, col·lecció completa.

Teatro Social, número 1 i únic, 23 de maig de 1896.

La Teula, col·lecció completa.

La Teula Barcelonina, col·lecció completa.

Tramontana (1907), col·lecció completa.

Tramontana (1913), núm. 1, 15 de febrer de 1913.

Tramuntana. Periòdic llibertari, núm. 0, 23 d'abril de 1979. Girona.

La Tramuntana. Butlletí de les federacions comarcals de la CGT del Tarragonès, Baix Penedès, Baix Camp i Priorat (2000 i 2001). 4 números.

i.3. Blogs, llocs web, etc.

Burxweb (<http://www.buxaweb.com/historia/personatges/l.htm#Llunas%20i%20Pujals,%20Josep>).

Espeleologia Bibliografia: <http://espeleologiabibliografia.blogspot.com.es/2013/11/covadels-orbs-opera-catalana-1881.html>

La Memòria dels dibuixants: <http://www.memoriadelsdibuixants.cat/index.php>

Ninots, tebeos i dibuixos: <http://ropto.blogspot.com.es/2009/03/joan-llopart-i-tresserres-calaf-1858.html>

Prensa esportiva: <http://www.prensa-esportiva.cat/>

Veü Obrera: Diccionari de sindicats, sindicalistes i de la història del moviment obrer a Catalunya: <http://www.veuobrera.org>